

DOI: 10.15773/EKKE.2025.004

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

Doktori (PhD) értekezés

Orbán László

Modernizációs folyamatok Ugocsában 1890 és 1914 között

Problémák és megoldási kísérletek a politika, az oktatás és a gazdaság terén

Témavezető: Szarka László, CSc

Történelemtudományi Doktori Iskola

Magyarország története a reformkor végétől napjainkig doktori program

Eger, 2024

ESZTERHÁZY KÁROLY KATOLIKUS EGYETEM
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE A REFORMKOR VÉGÉTŐL NAPJAINKIG –
DOKTORI ALPROGRAM

Orbán László: Modernizációs folyamatok Ugocsában 1890 és 1914 között. Problémák és megoldási kísérletek a politika, az oktatás és a gazdaság terén

Doktori disszertáció

Témavezető:

Dr. Szarka László egyetemi tanár (Selye János Egyetem), ny. tudományos főmunkatárs
(HUN-REN BTK)

Bíráló Bizottság:

Elnök: Dr. Pap József egyetemi tanár (EKKE)

Bíráló: Dr. Pál Judit egyetemi tanár (Babeş–Bolyai Tudományegyetem)

Bíráló: Dr. Nagy Mariann egyetemi tanár (KRE)

Bíráló: Dr. Miru György egyetemi docens (DE)

Külső tag: Dr. Braun László egyetemi docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar
Főiskola)

Titkár: Dr. Rózsa Sándor egyetemi adjunktus (EKKE)

Póttag: Dr. Guszmann Gergely főiskolai docens (EKKE)

Póttitkár: Dr. Berecz Anita tudományos segédmunkatárs (EKKE)

Tartalomjegyzék

Bevezetés	5
Historiográfiai bevezető	11
I. DEMOGRÁFIAI, ANYANYELVI ÉS FELEKEZETI JELLEMZŐK UGOCSÁBAN.....	30
I.1 Demográfiai jellemzők és a népesség alakulása	31
I.2 Anyanyelvi viszonyok Északkelet-Magyarországon 1881 és 1910 között	38
I.3 Ugocsa vármegye anyanyelvi és felekezeti összetétele	41
I.3.1 A vármegye felekezeti arculata 1870-1910 között	47
I.3.2 Az anyanyelv és a felekezeti hovatartozás kapcsolatai	50
I.4 A ki- és visszavándorlás, különös tekintettel az ugocsai magyar és ruszin lakosságra ..	55
I.5 Társadalmi-gazdasági jellemzők a vármegyében	66
II. VÁRMEGYEI KÖZIGAZGATÁS ÉS POLITIKAI VISZONYOK	73
II.1 Ugocsa vármegye közigazgatása és annak változásai	73
II.1.1 Területi beosztás	73
II.1.2 Vármegyei közigazgatási hivatalok és tisztségek	79
II.2 Körkép a politikai struktúra működtetőiről	84
II.2.1 A vármegyei magyar politikai elit	84
II.2.2 A törvényhatósági és a közigazgatási bizottság munkája	90
II.2.3 A vármegye országgyűlési képviselőinek szerepe a helyi viszonyok alakításában	94
II.3 A magyar kormányzat nemzetiségi politikája, különös tekintettel az ugocsai nemzetiségekre vonatkozóan	100
II.4 A ruszin politikai érdekérvényesítés határai Ugocsában	110
II.4.1 A Szent Bazil Társulat és az ugocsai szálak	116
II.4.2 Szabó Eumén és Rabár János tevékenysége	119
III. AZ EGYHÁZAK ÉS ELÖLJÁRÓIK POLITIKAI, GAZDASÁGI ÉS KULTURÁLIS SZEREPE	126
III.1 Az ugocsai görögkatolikus egyházmegye és az egyházi vezetők	127
III.1.1 A görögkatolikus elitek társadalmi, politikai szerepvállalása	128
III.2 A Máramaros-Ugocsai Református Egyházmegye ugocsai része	138
III.2.1 Református vezető rétegek a vármegyei politikában	140
III.3 Az izraelita hitközségek működése a vármegyében	148
III.4 A nyolc római katolikus plébánia és vezetőik	158

IV. A KULTURÁLIS RENDSZER FŐBB ÖSSZETEVŐI ÉS AZOK NEMZETISÉGI MEGHATÁROZOTTSÁGA	169
IV.1 Az ugoctai népoktatás és az iskolák modernizációs folyamatai	170
IV.1.1 Oktatás a századfordulón. A kisebbségeket érintő oktatáspolitikai hangsúlyok	171
IV.1.2 A vármegye formálódó iskolarendszere	175
IV.1.3 Az egyház és az iskolarendszer. Az állam térnyerése az oktatásban	189
IV.2 A Nagyszőlősi Magyar Királyi Állami Polgári Fiú- és Leányiskola	195
IV.3 Az iskolák szerepe a nemzetiségi élet alakulásában	206
IV.4 A kulturális élet szervezeti hálójában	212
IV.5 Sajtóviszonyok Ugoctában	220
IV.5.1 Magyar nyelvű sajtótermékek Ugoctában	222
IV.5.2 Ugoctai szerepe az északkelet-magyarországi ruszin lapkiadásban	228
V. AZ UGOCTAI GAZDASÁG ÉS A GAZDASÁGI MODERNIZÁCIÓ	234
V.1 Az ugoctai mezőgazdaság helye a magyarországi agrárviszonyokban	235
V.2 Az ipar helyi sajátosságai és a hegyvidéki kirendeltség	244
V.3 A közlekedés modernizációja	258
V.3.1 Közutak és hidak	258
V.3.2 A HÉV-fellegvár tervei és a részbeni megvalósulás	264
V.4 A gazdasági rendszer nemzetiségi vetületei és a háziipar	272
V.5 Az egészségügy modernizációja	283
Összegzés	288
Mellékletek	294
Bibliográfia	324
Táblázatok jegyzéke.....	353
Ábrák jegyzéke.....	354
Rövidítések	356

Bevezetés

A történeti Magyarország köztudatában és területi-közigazgatási beosztásában – még ha ez nem is mindenkor volt igaz – Ugocsa a legkisebb területű (1 213 km²) vármegyeként vált ismertté, ill. az ezzel kapcsolatos elhíresült mondásról: „*Ugocsa non coronat!*”,¹ mely a hiábavaló, fölösleges, önmagát előtérbe helyező ellenállás jelképe, de egyben a büszkeség jelmondata is lett az egész országban, ami nem mindig szolgált ugyan nemzeti érdekeket, de jól kifejezte a magyar néplélek gondolatainak egy részét. Ezeknek a jelenségeknek pedig történelmileg kialakult gyökerei voltak, hiszen a 18. századra a nemesi vármegye autonómiája egy olyan szintre került, amely a magyar rendiség legszilárdabb intézményévé tette azt. A korabeli abszolutizmus képviselői jól látták, hogy a rendeleti kormányzás leggyakrabban a vármegyék ellenállásán bukott el, amelyek a kezükben tartották az alsó- és középfokú közigazgatást, a bíraskodást, valamint az állami feladatok döntő részét, mint pl. az adóbehajtást és a diéta rendeleteinek végrehajtását. Az uralkodó és az országgyűlés működését számos esetben akadályozó vármegye reformja így az 1840-es években elkerülhetetlenné vált, s komoly vitát generált a magyar politikai közéletben.² Így lett – a teljes felszámolást elkerülve – az erős akarátú, autonóm vármegye a Mikszáth Kálmán által kiválóan megfogalmazott centralizáció és municipalizmus ötvözetévé: „*A tekintetes vármegye! Szegény, elsoványított óriás! Azt a gyanút kenik rá, hogy már oly gyöngye ő, ki viharokkal dacolt, ki kormányokat tört össze egykor, hogy most elaggva már ablakbeverésekben virtuskodik [...] Sem nem olyan gyöngye még, sem nem olyan erős már.*”³

Vizsgálatunk alapvetően tehát Ugocsa vármegyét érinti, amelyről a területi mutatók ellenére, egy mélyebb kutatást követően, rendkívül színes társadalmi, nemzetiségi, egyházi és politikai kép tárult elénk, különösen a dualizmus időszakában. Ugyanilyen vagy talán még nagyobb mérvű változások és biztató folyamatok indultak be a gazdaságban is. Egy pozitív életérzés volt jelen a társadalomban, ami – bármennyire is jól prosperált – mégis konfliktusokkal, elégedetlenséggel és akaratlan változásokkal volt teli.

A dolgozat fő nyomvonala a modernizáció fogalma körül mozog, ami a dualizmus rendszerében az egyik kulcsmomentum volt, mindazonáltal sokdimenziós és szerteágazó definíciót igényel, amire a munkánk is így tekint. Fónagy Zoltán a modernizációt az általa elért vívmányokon keresztül határozza meg, mely szerint ezek a gazdaság, a tudomány és a technika 19. század végi forradalmi fejlődését és a polgári társadalom intézményrendszerének

¹ „*Ugocsa nem koronáz!*” – a hagyomány szerint ez volt Ugocsa vármegye válasza 1527-ben I. Ferdinándnak, amikor az a rendeket koronázásra hívta, miközben minden más vármegye részt vett azon.

² *Katus László: A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711-1914.* Pécs 2012. 49.

³ *Mikszáth Kálmán: A tekintetes vármegye.* Vasárnapi Ujság, 1883. augusztus 5. 9.

kiépülését hozták magukkal. A modernizáció elengedhetetlen velejárója volt a gyors népességnövekedés is, amit elsősorban a tőkés gazdasági rendszer uralomra kerülése és az általa generált termelőerő növekedés, másodsorban pedig az infrastruktúra, mindenekelőtt a közlekedés forradalma és felgyorsulása tett lehetővé. A harmadik tényező, amit Fónagy a népességnövekedéshez és a modernizációhoz köt az orvostudomány és az intézményrendszer nagyarányú fejlődése volt.⁴ Cyril Edwin Black a modernizációt az innováció egy formájaként tárgyalja, amely a folyamatosan gyarapodó emberi tudás nyomán létrejövő tudományos forradalom következtében kialakuló új intézményes rendnek felel meg, vagyis, hogy ezen történelmileg kialakult intézmények miként igazodtak az emberi tudás rendkívüli bővüléséhez. Az említett tudás pedig elsősorban a technológia formájában érezteti a gyakorlati hatását. Black szerint a modernizációnak politikai színtéren a modern állam a megfelelője, amely a polgárai bizalmának az elnyerésével teljesebben igazán, amit a közös történelmi tapasztalat és nyelv alapoz meg.⁵ Ugyanakkor Ernest Gellner szerint a fogalom egyik alapvető motorja a vándorlás, amely erős kapcsolatban áll az urbanizációval, a gyors ütemű iparosodással és az individualizációval.⁶ A korabeli statisztika mindezt alátámasztja Magyarországon is, s így a gazdasági, társadalmi és kulturális modernizáció együtt lépett fel a belső munkaerő-vándorlással, ill. a kivándorlással, amelyek a társadalom nagy tömegeinek jelentették az életfeltételek jelentős javulását.⁷ Mindemellett a modernizációs folyamat legfontosabb kifejeződései a gyors gazdasági fejlődéssel párhuzamosan a kultúra és a kulturális intézmények voltak, hiszen a modern gazdasági infrastruktúra mellett ekkor épültek ki a kulturális rendszer modernizációjához szükséges keretek, úgy mint az oktatási intézmények, tudományos, irodalmi és művészeti társulatok, valamint a sajtó és a sajtóorgánumok számának megnövekedése, ill. a szakfolyóiratok megjelenése.⁸ A modernizáció fogalma érzékeny jelentéstartalommal bírt a 19. és 20. század fordulójához ért Magyarországon, hiszen az ország egyértelmű vágya volt, hogy felzárkózzon a modernnek tekintett nyugat-európai államokhoz vagy legalább a dualista másik félhez. Ugyanezt a lépéskényszert érezte a periféria általunk vizsgált része is, amit sokféleképpen – Északkelet-Magyarországnak vagy Északkeleti-Felvidéknek, esetleg Ruszinföldnek – hívtak, hogy elérje

⁴ *Fónagy Zoltán: Modernizáció és polgárosodás. Magyarország története 1849–1914-ig.* Debrecen 2001. 147-148.

⁵ *Gyáni Gábor: Nemzeti vagy transznacionális történelem.* Budapest 2018. 58.

⁶ *Gyáni G.: Nemzeti vagy transznacionális...* i. m. 325.

⁷ *Szarka László: Közigazgatás és nemzetiségi kérdés a felső-magyarországi szlovák régióban.* In: Szerk. Szarka László: *A modern szlovák nacionalizmus évszázada 1780-1918. Párhuzamos nemzetépítés a multietnikus Magyar Királyságban.* (https://mersz.hu/dokumentum/m273amszne__66/, letöltés 2023. dec 4.)

⁸ *Katus L.: A modern Magyarország...* i. m. 512.

végre azt a képzeletben megállapított szintet, amit a Dunántúl vagy a főváros képviselt, többek között az ugocsaiak szemében is.

Az egykori ugocsai viszonyokból kiindulva meghatároztunk olyan folyamatgyütteseket, ahol az említett modernizáció nyomait kerestük. Ezek a társadalom és a demográfiai viselkedés, a politika és a nemzetiségpolitika, a ruszin és román érdekérvényesítés, az egyházi vezetők és azok közéleti szerepe, a kultúra és az oktatás, s végül – az egyik legmarkánsabban fellépő – a gazdaság voltak. Ez utóbbit felbontottuk a mezőgazdaság, az ipar és a háziipar, a közlekedés és az egészségügy relációira, s ahol lehetséges – főként a mezőgazdaságnál, az iparnál és a háziiparnál – nemzetiségi kapcsolódásokat is keresünk, hiszen egyértelműen voltak ilyen sajátosságok a nemzetiségek együttélésén belül.

Furcsa mód a modernizáció magát az államot, s általa a közigazgatást is igyekszik átalakítani, némely esetben a modern nemzetállam formájában, melynek legfőbb modernizációs célja a minél homogénebb összetétel. Ugyancsak érdekes gondolatok azok, amelyek szerint a modern állam – melynek olyan összetevői vannak mint az iparosodás, az állami közoktatás, a szekularizáció és a politika demokratizálása – és a nemzetállam egymással szoros összefüggésben voltak.⁹ Ha ez néhol így is volt, mindezt Ugocsa példáján nehéz lenne megállapítani, hiszen nem talákoztunk olyan erőltetett törekvésekkel, amelyek a modernizációt és a nemzetállamot párhuzamba állították volna. A fentebb felvázolt modernizációs metódusok közül némelyek egy-egy törvényhatóságon belül is, mintegy saját kezelésben, végbemehettek, míg mások, pl. a választási cenzusban történő elmozdulás az általános választójog felé, csak centralizált folyamatként.

A korszakhatárok kijelölésénél leginkább a kutathatóságot és a nagyobb történeti eseményeket vettük alapul, hiszen mindkettő mérvadó ráhatással bírt a magyar-ruszin-román-zsidó együttélésre, ami a disszertáció egyik elsődleges vizsgálati négyszöge. Az említett kutathatóságnál elengedhetetlenül fontosnak tartottuk a vármegyei sajtó megjelenését és forrásként használatát. Az előbbieken túl az 1890. év egyébként is vízvonalzó volt a dualizmus időszakán belül, hiszen ekkor zárult le Tisza Kálmán miniszterelnökségének 15 éves időszaka, ami alatt politikai-közigazgatási tekintetben megszilárdult a dualista magyar államrendszer, az utána lévő időszak pedig egy kevésbé stabil politikai struktúrát hozott magával. Előzményekkel ugyan, de különösen az 1892-es román Memorandum-per hatására a nemzetiségi kérdés és a nemzetiségek törekvései is hangsúlyosabban a felszínre kerültek, s

⁹ Csibi Norbert, Schwarczwölder Ádám: Előszó. In: Szerk. Csibi Norbert, Schwarczwölder Ádám: Modernizáció és nemzetállam-építés. Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon. Pécs 2018. 8-9.

egyre hangosabban követeltek kollektív jogokat önmaguknak. Mindez az Ugocsát leginkább érintő ruszin viszonylatban kissé eltolódva volt érzékelhető, hiszen a ruszin nemzetfejlődés még egy korábbi szakaszában, az irodalmi nyelv kialakításának kérdéskörében és a különböző kulturális egyesületek kialakításánál, vagyis az irodalmi-kulturális szakaszban tartott. Ugyanekkor a nemzetiségi politikusok a nyelvi-kulturális síkon túl a szociális-társadalmi kérdésekben is szerepet vállaltak, ami egyáltalán nem véletlen, hiszen a századfordulóra a nagyvárosokban kialakult a jól elkülöníthető munkásosztály, elindult a szakszervezeti mozgalom, ami kisebb részben, de a nemzetiségeket is érintette. Lassan, de biztosan elkezdett az agrárnépesség száma csökkenni, ami ennek ellenére egyre meghatározóbb volt. Északkelet-Magyarországon az 1890-es évek második felében a parasztok elégedetlenségével már a kormányzat is foglalkozott. A dualizmus kori magyar gazdaságpolitika nagyrészt végig liberális maradt, ellenben a nemzetiségi politikában az egykori liberális elveket gyakran felváltotta a magyar szupremáciára való törekvés, ami mellé mindenképp meg kell jegyeznünk azt is, hogy társadalmi-gazdasági, valamint egyházi téren a magyar kormányok és a vármegyei vezetés hathatós támogatást nyújtottak a nemzetiségek irányába. Ezekre a dolgozat fejezeteiben számos példát látunk majd, kezdve azzal, hogy 1904-ben Ugocsát is bekapcsolták az ún. hegyvidéki akcióba, melynek során különösen a vármegye ruszinok lakta területei kaptak hathatós támogatást gazdasági beruházások formájában. Ugyanezt a módszert választotta a vármegyei iparfejlesztő bizottság is a ruszin háziipar megerősítésére, annak érdekében, hogy emelje az életszínvonalat és alacsonyabb szintre csökkentse az elvándorlást. A mindenkori magyar kormányok egyéb segélyezési akciói sem válogattak a különböző nemzetiségek által lakott települések között, hanem azok szükségétől függően kapták meg a támogatásokat. A ruszin és román társadalmi-egyházi elit előtt nyitva állt az út a vármegyei politika felé, amit rendre ki is tudtak használni. Az ugoicsai oktatási rendszer fejlesztéséből nem maradtak ki a nemzetiségek sem, s bár jelentősen csökkent a nemzetiségi-egyházi iskolák aránya az állami iskolák javára, ezt leggyakrabban maguk a nemzetiségi felekezetek kérvényezték, elsősorban anyagi és fenntartási nehézségek miatt. A nemzetiségi egyházi élet jelentős eseményein rendre megjelentek a vármegye magyar vezető politikusai, és az ugoicsai országgyűlési képviselők is – különösen gazdasági vonatkozásokban – felkarolták a helyi ügyeket, ami fontos volt a ruszin lakosságnak is. Példaként elég ha csak a háziiparra vagy a közlekedésre gondolunk. A fent felvázolt és indokolt időkeretektől természetesen a történetek, teljességük végett részben eltérhetnek.

Egy vármegyei vizsgálatnál érdemes meghatározni egy szélesebb földrajzi keretet is, amibe belehelyezzük azt, az összehasonlítások, a párhuzamok és ellentétek vagy bármilyen

más kontextust tekintve. Ugocsa esetében még a dualizmusról szóló munkák is gyakran Kárpátaljaként definiálják ezt a keretet. Mivel a Kárpátalja fogalom – annak ellenére, hogy már létezik – szinte egyáltalán nem használt a vizsgált korszakban, ill. Trianon kettévágta magát Ugocsát is, ezért a megnevezés tekintetében az Északkelet-Magyarország terminust használjuk a legtöbb esetben, értve alatta Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyéket, némely esetben a felsoroltakhoz társítva Szatmárt és Zemplént.

A munkánkat öt fejezetre osztottuk, melyek mindegyikét rövid kérdéssel és célmeghatározással kezdtük. Az első fejezet egy általános bemutatásra törekszik a vármegyei társadalmat, a korabeli népességet, a népességgyarapodást és az arra ható tényezőket, ill. az anyanyelvi és felekezeti mutatókat tekintve, megvizsgálva a közöttük lévő összefüggéseket is.

A második fejezet a vármegyei közigazgatás bemutatásával indul, majd fokozatosan rátér a politikai életre helyi szinten és a helyi szint országos kapcsolódásain keresztül. Itt feltártuk a törvényhatósági és a közigazgatási bizottságok munkáját, foglalkoztunk a különböző választott és kinevezett tisztviselőkkel, ill. az országgyűlési képviselőkkel is. Külön fejezetrészekben tárgyaltuk a nemzetiségpolitikát és az ugocsai nemzetiségek helyzetét, kiemelve a legjelentősebb kisebbséghez tartozó ruszinokat.

A munka jellemzően leíró jellegű, melyben számos ún. kiegészítő életrajzon keresztül megkerestük a biográfia azon pontjait, amelyek a történet megírásához szükségesek. Ebből helyenként kiszakadva nagy felbontású életrajzokat is használtunk, mivel úgy láttuk, hogy egy-egy történet kulcsszereplőinek bemutatásához már az adott történelmi szereplőben zajló ok-okozati összefüggéseket is érdemes feltárni.

Ugyanezt a módszert alkalmaztuk a harmadik fejezetben, ami az egyházakat és – a gyülekezeti szintet nem érintve – azok elöljáróit írja le. Ebben a részben számos olyan személlyel foglalkoztunk, akik a helyi lokalitást, vagy esetleg az északkelet-magyarországi viszonylatot tekintve valamilyen szempontból – közeleti, egyházi, gazdasági, vagy politikai stb. – meghatározó szerepet játszottak, de a vármegyei vagy térségbeli viszonyrendszerből ritkán léptek ki. Külön szempontot képez a görögkatolikus ruszin és román papság viszonyulása a saját nemzetük fejlődéséhez és a magyar nemzetépítő törekvésekhez. Az egyházi vezetőknél az Ugocsában meghatározó számban jelen lévő felekezeteket emeltük ki, úgy mint a görögkatolikus, a református, az izraelita és a római katolikus.

A negyedik fejezet az oktatási-kulturális rendszerrel foglalkozik. Itt eljutottunk az ugocsai modernizáció egyik legjelentősebbnek vélt folyamatához, az oktatáshoz. Összehasonlító és leíró elemzésekkel mutattuk be az „A”-ból „B”-be jutás útját, vagy esetleg annak sikertelenségét. Vizsgáltuk az írni-olvasni tudás javulását, az iskolai végzettség

emelkedését, a tanítási-tanulási körülmények változását, az állam térnyerését az iskolák működtetésében és ellenőrzésében, valamint a nemzetiségek lehetőségeit az oktatásban. Ezután következett a kulturális rendszer szervezeti életének és a sajtóviszonyoknak a feltárása, fejlődésének bemutatása. Ezek a területek jelentős lemaradásban voltak az ország átlagos viszonyaitól és vitathatatlanul ráépültek az oktatásra. Ebből a szempontból pedig erős kapcsolat állt fenn a formálódó és modernizálódó, de még mindig súlyos gondokkal és elégtelen eredményekkel küzdő oktatási rendszer megújítása és a kultúra magasabb szintre emelése között.

Az utolsó fejezet szintén egy szembevetően a modernizáció útjára lépő területet, a gazdaságot és az azzal kapcsolatban lévő faktorokat vizsgálja. A vármegyei mezőgazdaság tekintetében a korszakot a mérsékelt haladás és az utólag jól megállapítható potenciál kihasználatlansága jellemezte, annak ellenére, hogy a fentebb már említett hegyvidéki akció ezt a gazdasági szektort is támogatta komoly eredményeket felmutatva. Az ipar, a kereskedelem és a közlekedés tekintetében számos folyamatnál stagnálás vagy nagyon lassú haladás mutatkozott, míg másoknál – pl. a vasútépítésben és a közvilágításnál – egy erőteljes és gyorsan haladó lefolyás volt a jellemző, még akkor is, ha ezek a területek sem tudták elérni a korszakban is csak homályos megfogalmazásra került célokat. Gazdasági sikertörténetté vált viszont az ugocsai háziipar és annak fejlesztése. Számos olyan terület – pl. a kosárfonás, az ún. műhímzés, a kerti fabútor készítés, a fazekasság, a szövés – indult fejlődésnek, amelyek az ugocsai lakosság jelentős részének a megélhetését biztosították, ill. visszatartó erőként léptek fel a kivándorlással szemben.

A fentiek alapján következtetéseket teszünk arra vonatkozólag, hogy a vármegye – mint részben izolált egység – hogyan kapcsolódott a modernizációs folyamatokban Magyarország egészéhez, ill. milyen elmozdulást végzett önmagához mérten.

Historiográfiai bevezető

Vizsgálatunkat a dualizmus kori Magyarország északkeleti részén elhelyezkedő vármegyék történetének már megkezdett, de még közel sem befejezett kutatásainak sorába illesztjük be, bővítve a magyarországi vármegyétörténet sajátos repertoárját. A történetírásnak ez a típusa érdekes ötvözete a helyi lokalitások kutatásának, valamint a régiótörténet szélesebb perspektívájának. A vármegyék történetének kutatása reneszánszát éli manapság, ami talán nem is meglepő, hiszen a vármegyék rendelkeztek egy olyan fokú közigazgatási önállósággal a dualizmus időszakában is, amely ezt lehetővé teszi. Ezen kívül a vármegyétörténetek, vagy azok egyes szeletei beépíthetők egy-egy szélesebb vizsgálati nézőpontba.

Különleges viszonyokat rejtettek a vegyes nemzetiségi összetétellel rendelkező vármegyék, amelyek közé Ugocsa is tartozott, hiszen a nemzetiségi faktorok színesítették és bizonyos törésvonalak mentén szabdalták a vármegyei társadalmat és tovább bonyolíthatták a vármegyei politikát. További szempontokat jelenthet a vármegyei nemzetiségi elit viszonyulása a sokkal meghatározóbb pozícióban lévő magyar elithez, illetve bekapcsolódásuk az országos nemzetiségi törekvésekbe is. Ugocsa vármegye többnemzetiségű társadalmának különböző vizsgálati vetületei jó kiinduló alapot adtak az itt élő nemzetiségek együttélésének megértésére és a korszakban zajló társadalmi-gazdasági modernizáció bemutatására. A 19-20. század fordulóján meghatározóak voltak az említett változások, annál is inkább, mert megkezdődött az iskolarendszer és az oktatás modernizációja és megélénkült a kulturális és az egyházi élet is.

Mindezeket túl nem elhanyagolható tényező a szerző személyes kötődése sem a bemutatott területhez, hiszen az ugocsai születés és az életvitel szerű ott tartózkodás motivációs tényezőként hat, amely véleményünk szerint nagy mértékben segíti a kutatómunkát és erősíti az objektivitásra való különös odafigyelést.

A nemzetiségi és a társadalmi vetületeken kívül, természetesen a lehető legtöbb szempontból bemutatjuk az 1890-1914 közötti korszak történéseit, ami azért lett a vizsgált időintervallum, mert országos és vármegyei szinten is olyan jellemzőket találunk, amelyek ezt a korszakot megfelelő keretekkel látják el. Ide tartozik a vármegyei sajtó felvirágzása,¹⁰ a

¹⁰ A legkorábbi ugocsai sajtótermék a Magyar Posta címet viselte, s 1881-ben jelent meg Tiszaújlakon, fennállása viszont rövid életű volt, hiszen még ebben az évben megszűnt. Sokkal jelentősebb volt a hivatalos vármegyei lap, az Ugocsa megjelenése 1885-től folyamatosan 1919-ig. 1890-ben két másik periodikummal is találkozunk, miszerint a Tiszaújlak és vidéke, valamint a Magyar Kertész megjelenése is a vármegyéhez köthető. Mindezeket túl, ahogy elérjük a századelőt tucatnyi lap jelent meg rövidebb-hosszabb fennállási időtartammal.

gazdaság megélénkülése¹¹ és az ugcocsi politikai élet önállóbbá válása.¹² Országos szinten ugyancsak jelentős változásokkal találkozhattunk, hiszen 1890-ben véget ért a Tisza Kálmán miniszterelnök nevével fémjelzett korszak, stabilizálódott a közigazgatási rendszer, s a gyakori kormányváltások miatt a nemzetiségek szerepe is felértékelődött. A munka csak érintőlegesen foglalkozik az első világháború eseményeivel, hiszen az minden tekintetben egy másik vizsgálat tárgyát kell, hogy képezze majd.

A SZAKIRODALOM HISTORIOGRÁFIÁJA

Monográfiák

A historiográfiai áttekintést a szakirodalom vizsgálatával kezdtük, megnevezve az általunk fontosabbnak titulált munkákat, kezdve az általánosabb, nagyobb témaköröket felölelő publikálásokkal. A címhez kapcsolódó témában még nem készült tanulmány, de az eddig megjelenő munkák számos érintőlegességet mutatnak vele, így nem egy teljesen elhanyagolt kérdéssel kerültünk szembe, hiszen a mai Kárpátalja történetével, nyelvi és nemzetiségi aspektusaival, társadalmi-politikai fejlődésével, vagy akár oktatási berendezkedésével is több nagyobb terjedelmű dolgozat foglalkozik. Ennek ellenére a teljes feldolgozottság problémájába sem ütköztünk, hiszen az általunk vizsgált kérdések, a szűk területi és időbeli keret a kutatásunknak létjogosultságot biztosít, főként úgy, hogy a korabeli vármegye társadalma viszonylagos zártságot mutatott.

Katus László monográfiája,¹³ amely Magyarország történetének az 1711-1914 közötti időszakával foglalkozik A modern Magyarország születése címet viseli, s a fejlődés útján haladó ország eseményeit és folyamatait tárja az olvasó elé. A rendkívül részletes, mégis lényegre törő fejezetek megvilágítják azt, hogy az újraegyesített ország hogyan alakult át rendi meghatározottságokból egy modern állam társadalmi, gazdasági, közigazgatási és politikai struktúrájába. A megvalósítás ugyan nem egyenletesen zajlott, de a korszak végére

¹¹ Ugocsa gazdasági felvirágzása is az Osztrák-Magyar Monarchia idejére esett. 1884-től a vármegyében már ipartestület működött, a magyar gazdasági vérkeringésbe pedig az 1872-ben épült, a Királyházát Bányával összekötő vasútvonal kapcsolta be igazán. Ehhez jött 1908-ban a Borsavölgyi Gazdasági Helyi Érdekű Vasút megépülése, ami a Borzsa folyó településeinek személy- és teherszállítását oldotta meg. Megjelent a közvilágítás és megélénkült a háziipar is, valamint elkezdődött a Tisza folyó helyi szakaszainak szabályozása.

¹² Az ugcocsi politikai elit több próbálkozást tett annak elkerülése végett, hogy a vármegye beolvadjon a szomszédos Beregbe vagy Szatmárba. Ennek ellenére 1876-tól 1896-ig a mindenkor beregi főispán látta el a főispáni tisztséget Ugocsában is. Noha a köztisztviselői pozíciók megmaradtak, önálló ugcocsi főispánt csak 1896-tól kapott a vármegye. Ez részben a helyi politika sikere volt. A parlamenti képviselőket tekintve pedig az állt a háttérben, hogy az országos politikai életben mozgó, valamilyen magasabb parlamenti tisztséget betölteni kívánó személyek a vármegyét gyakran ugródeszkaként használták, oly módon, hogy valamelyik választókerületében – általában a regnáló kormánypárt támogatásával – megválasztatták magukat, így nyerve felhatalmazást a kívánt tisztségre.

¹³ Katus L.: A modern Magyarország... i. m.

egy polgári berendezkedésű ország alakult ki. Katus László a modernizációt megvalósító reformok gyökereit a rendi társadalomban való változásokra vezeti vissza, melyek fokozatosan kiterjedtek a szélesebb néprétegekre is, s a folyamatot erőteljesen felgyorsította a jobbágyfelszabadítás és később a kiegyezés is. A kötet két nagy részre bontva valósult meg. Az első a rendi Magyarország utolsó korszakát (1711-1848) viszi az olvasó elé, tárgyalva a magyar beilleszkedést a Habsburg Birodalomba, ill. a felvilágosult abszolutizmus és a rendi nacionalizmus korszakait is. A szerző külön foglalkozik Magyarország és Erdély kormányzásával, a vallási és egyházi viszonyokkal, a népesség és a településhálózat alakulásával. Kiemelt részt kapnak a nemzetiségek, a gazdaság és az átmenet folyamata a polgári társadalom felé. A rendi korszakkal foglalkozó rész nagy értékkel bír a dolgozatunk számára, hiszen számos olyan folyamat-előzmény itt gyökerezett, amivel mi is foglalkozunk. Itt elég akár csak a nemzetiségek helyzetére vagy a polgári átalakulás előzményeire gondolnunk. A kötet második része a polgári Magyarország megszületésével és formálódásával foglalkozik, amelyet az 1848-as eseményektől indít a szerző. Egy alfejezet bemutatja a Habsburg Birodalom átszervezésére tett kísérleteket, majd innentől kezdve a dualizmus és a benne élő Magyarország foglalja el a legfontosabb részt. Számunkra nagyon jelentősek a közigazgatással és az állam felépítésével foglalkozó fejezetrészek, a népszámlálásokat és az azok végrehajtását taglaló leírások, amelyek segítenek értékelni a nemzetiségi részeknél feldolgozott adatokat. A kutatásunk országos keretekbe ágyazásánál Katus László munkája megkerülhetetlen, hiszen a szerző az általunk felállított modernizációs kontextusok mindegyikét vizsgálja országos szinten (pl. a nemzetiségi kérdés, asszimiláció, politikai- és pártrendszerek, társadalmi struktúra és a gazdaság működése).

A dualizmus kori mezőgazdasági viszonyokkal kapcsolatban kiváló szakirodalom Nagy Mariann munkája,¹⁴ amely rendkívüli alaposággal és részletességbe menően fejti ki a primer gazdasági szektor fejlettségi szintjét és térszerkezetét befolyásoló tényezőket, melyeken keresztül előbb természetföldrajzi-, majd nemzetiségi mezőgazdasági régiókat állít fel. Számos táblázat és térkép segíti az olvasó és a kutató munkáját, amelyek vármegyei bontásokban vannak közölve, így az ugocsai adatok könnyen és jól kezelhetően kinyerhetők belőle. Nagy Mariann cluster-elemzés alapján felállítja a magyar mezőgazdaság regionális szerkezetét is. A munka felhasználhatóságát nagyban segíti, hogy számos összehasonlítással és egzakt adattal szolgál, ami a megbízható források közé sorolja a szerző munkáját.

A nagyobb, országos viszonyokat vizsgáló, áttekintő munkák egy lokális kutatás számára információkat tartalmaznak. Így megismerhetjük a dualizmus kori társadalmi

¹⁴ *Nagy Mariann: Agrárregiók Magyarországon a 20. század elején.* Pécs 2015.

viszonyokat Magyarországon Gyáni Gábor és Kövér György közös monográfiájából,¹⁵ ami kiemelten a korabeli társadalmi rétegekről ad képet, viszont területileg is tartalmaz elkülönítéseket az északkeleti régióra, s annak társadalmi vagy akár politikai viszonyaira. A témához kapcsolódóan főként Kövér György ad értelmezési kereteket, vizsgálja a népesedési mutatókat, a vagyon- és jövedelemeloszlást, a társadalmi mobilitást, valamint a kulturális viszonyrendszereket. Mindezek mellett a munka csak érintőlegesen vizsgálja a magyarországi társadalom nemzetiségi törésvonalait, s az azok mentén való szervezettséget.

A Kozári Mónika által írt, s Tisza Kálmán miniszterelnökségét bemutató kötet¹⁶ kiválóan feltárja az 1890. év előtti kormányzati magyar politikát és annak nemzetiségi színtereit, valamint hatását a következő magyar kormányok nemzetiségi politikájára. A kötet nagy előnye, hogy bemutatja a vármegyétörténet megértéséhez kapcsolódó közigazgatási átszervezések lényegi kérdéseit a közigazgatási bizottságok működésétől a főispánok jogállásáig. Ugyancsak Kozári Mónika az, aki a dualizmus korszakának két átfogó bemutatását¹⁷ is jegyzi, amelyek szélesebb nézőpontból¹⁸ vizsgálják a korszakot, s az államszervezeti felépítést tekintve minden fontosabb kérdésre választ adnak.

Romsics Ignác Kelet-Közép-Európa értelmezési kereteit tárgyalja¹⁹ az olyan nehezen megfogható fogalmak tekintetében, mint a nemzet,²⁰ a nemzetiség vagy az állam. Romsics Ignác megállapításai egy nagyobb földrajzi térre vonatkozóan születtek, de érvényesek az ennek a térnek részét képező Ugocsára is. Egy-egy terület tekintetében az etnikai arculat változásának vizsgálata a legtöbb tanulmány elengedhetetlen részét képezi. Ennek az elmúlt 500 évet érintő időbeli változásaival, s meghatározó okainak feltárásával Kocsis Károly és Tátrai Patrik közös munkája²¹ foglalkozik, ami a települések szintjén vizsgálja az említett változásokat, s összehasonlító térképeket készít ezekből. A munka összesen 14 etnikumot

¹⁵ Gyáni Gábor, Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Budapest 2006.

¹⁶ Kozári Mónika: Tisza Kálmán és kormányzati rendszere. Budapest 2003.

¹⁷ Kozári Mónika: A dualista rendszer. Budapest 2005. és Kozári Mónika: A dualizmus kora 1867-1914. Budapest 2013.

¹⁸ A minél teljesebb történeti kép megalkotásához a vármegyei hely- és mikrotörténetet nem szabad kiragadnunk Magyarország és Közép-Kelet-Európa történetéből, különösen odafigyelve Északkelet-Magyarországra, mint régióra.

¹⁹ Romsics Ignác: Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században. Budapest 1998.

²⁰ A 19-20. század fordulóján az ugcocsi nemzetiségek a nemzeti fejlődés különböző szakaszaiban jártak. Míg a vármegyét politikailag uraló, s számbelileg minimálisan domináló magyarok már érett nemzetként gondolkodtak, s az egyetemes magyar nemzet részeként definiálták magukat, addig a ruszinok nemzetképének alakulása, az identitásuk megtalálása, egy akkor még kiforratlan folyamat részeként képzelhető el igazán, ahol a nemzetté válás keretei már megfogalmazódtak a reformkor elején, s tovább értek az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc idején, de az egész ruszin társadalmat átformálóvá és egységessé még a 20. század kezdetére sem sikerült válnia. Ennek köszönhető az a számos irány a ruszinok körében, ami a nemzeti identitásukat meghatározta.

²¹ Szerk. Kocsis Károly, Tátrai Patrik: A Kárpát-Pannon-térség változó etnikai arculata. Budapest 2013.

vizsgál, melyek a dualizmus nemzetiségi folyamatainak megértéséhez is elengedhetetlenek. A kutatásunk számára a kötet térképmellékletei a legjobban használhatók, hiszen a szöveges elemzésekben részletes vármegyei bontást nem találunk.

A társadalmi modernizáció egyik legfontosabb aspektusa az oktatáson keresztül érvényesült. Hiánypótló és alapos munka fűződik Pukánszky Béla és Németh András nevéhez,²² akik a magyar neveléstörténetet a világtörténelem ugyanezen szaktörténetírásába ágyazva vizsgálják, számos ponton bemutatva a dualista államrendszer magyar vonatkozásait, úgy mint a népoktatási törvények, az iskolarendszer szintjei,²³ felépítése és a korabeli felsőoktatás. Az iskolák, az oktatás és a neveléstörténet vármegyei szinten való vizsgálata sem új keletű dolog. Erre jó példát találunk a szintén Északkelet-Magyarországon elhelyezkedő és sok tekintetben hasonló történelmi, politikai és gazdasági helyzetben lévő Bereg vármegyével kapcsolatban, ami Polyák Mariann nevéhez kötődik.²⁴ Polyák Mariann az egyházi és nemzetiségi viszonyokat felvázolva, s kiindulópontként kezelve mutatja be a vármegye oktatási és iskolarendszerének átalakulását, különös hangsúlyt fektetve a görögkatolikus és állami iskolák vonatkozásaira.

A közigazgatási modernizáció és a városfejlődés témakörében részletes elemzést ad Pál Judit *Városfejlődés a Székelyföldön 1750-1914 c. kötete.*²⁵ A szerző a munkát a fogalmi keretek tisztázásával kezdi, majd a székelyföldi városok sajátosságait mutatja be, melyeket a modernizációs előzményekhez kapcsol. A városok ezután részletes vizsgálat tárgyai lesznek, amely érinti a népességüket és a gazdasági szerepkörüket is az ipar, a kereskedelem, a közlekedés és a mezőgazdaság viszonylatában. A szerző az elemzések struktúráját tekintve az országos keretek rövid ismertetése után a helytörténeti részleteket részesíti előnyben. A gazdasági modernizáción túl pedig találkozunk a szociálpolitika, a városépítészet, a művelődés és a közigazgatási modernizáció aspektusainak kifejtésével is. A Pál Judit által elrendezett témakörök sok hasonlóságot mutatnak a dolgozatunkban általunk is felépített struktúrával.

A kivándorlás a századforduló Magyarországot rendkívüli mértékben meghatározta úgy a politika, mint a közélet szintjén. A gazdasági-megélhetési keretekben megágyazott folyamatnak Északkelet-Magyarországon különösen nagy jelentősége volt, hiszen a ruszin

²² Pukánszky Béla, Németh András: *Neveléstörténet*. Budapest 1996.

²³ A korabeli Ugocsa rurális-mezőgazdasági jellege miatt az oktatás sokáig csak másodlagos szerepet játszott a társadalmi modernizációban, főként azért, mert nem voltak jelen a vármegyében magasabb szintű oktatási intézmények. Mindössze egy polgári iskolával rendelkezett, amelyeken kívül az iskolarendszer gerincét az egyházi elemi iskolák jelentették.

²⁴ Polyák Mariann: *Görög katolikus és állami elemi népiskolák Bereg vármegyében a dualizmus elején*. Doktori (PhD) értekezés. PPKE BTK Történelemtudományi doktori iskola. Piliscsaba 2013.

²⁵ Pál Judit: *Városfejlődés a Székelyföldön 1750-1914*. Csíkszereda 2003.

lakosság kivándorlási mutatói nagyon magasak voltak. Puskás Julianna egy széles spektrumú monográfiában²⁶ vizsgálja a jelenséget, s annak intenzitásával, a kivándorlók nemzetiségi és foglalkozásbeli összetételével, ill. mindezek háttérével is foglalkozik. A kötet pozitívuma, hogy nem feledkezik meg a folyamatok visszacsatolásairól sem, azt elsősorban társadalmi-demográfiai, gazdasági és politikai vonatkozásokban kifejti. A politikán belül nem csak a magyarországi résznek, hanem az amerikai bevándorlási politikának is helyet biztosít. A kötet második nagyobb fejezete pedig a kivándoroltak életét mutatja be az Amerikai Egyesült Államokban. Itt tájékozódhatunk a kivándorlás és a letelepedés irányairól, az USA-ban megalakított társadalmi szervezetekről és egyházakról, valamint a magyar nyelvű sajtótermékekről. Számos forrásközlést is találunk a fejezetek között, melyek sokszor terjedelmesek, s csak részben feldolgozottak. A kötet harmadik része az 1920 utáni integrálódási folyamatokat mutatja be. A minél teljesebb kép érdekében fontosak az Albert Tezla válogatta és szerkesztette kötetek,²⁷ melyek szintén a kivándorlási folyamat alapirodalmához tartoznak. Tematikájukban az okokkal, a gazdasági-társadalmi háttérrel, a visszavándorlások gyakoriságával, az USA-beli munka- és életkörülményekkel és az Amerikában kialakult magyar közösségekkel foglalkoznak leginkább. A kötetek főként forrásokat tematizálnak, melyek a képzeletre hatva rendkívül színes történeteket tárnak az olvasók elé. Ebből a szempontból inkább a forrásközlő szerepük használható a munkánkhoz, az elemzések és a következtetések levonása hátrébb szorul.

A mai Kárpátalját érintő kutatások körébe illik Botlik József Hármaskereszt alatt²⁸ c. könyve, amely leginkább a görögkatolikus²⁹ történetét vizsgálja, de mivel a ruszinok és a románok nagy része, ill. az ugcocsi magyarság egy része ennek a vallásnak volt a követője, így megkerülhetetlen szakirodalom. Botlik az ungvári uniótól indult, megvizsgálta a ruszin szerepvállalást az 1848-1849-es eseményekben, foglalkozott Firczák Gyula püspökkel és az első világháborúval, majd a csehszlovák és a magyar érával egyaránt. Ugyan nem találkozunk Ugocsára utaló fejezettel, de a szöveget olvasva információk és nevek tömkelegét találjuk a vármegyére vonatkozóan. Ugyancsak Botlik József jegyzi az *Egestas Subcarpathica*³⁰ című, adatokban gazdag feldolgozást, amely lényegében két szálon – egy gazdaságtörténeti és egy

²⁶ Puskás Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880-1940*. Budapest 1982.

²⁷ Szerk. Albert Tezla: „Valahol túl, meseországban...” *Az amerikai magyarok 1895-1920 I-II*. Budapest 1987.

²⁸ Botlik József: *Hármaskereszt alatt*. Budapest 1997.

²⁹ Ugocsában a görögkatolikus vallás különleges kapcsolatot jelentett az ott élő nemzetiségek között – eltekintve a vármegyei zsidóságtól – hiszen mind a ruszin, mind a magyar, mind a román nemzetiségből jelentős részben tartoztak ehhez az egyházhoz, sőt a ruszinoknál és a románoknál ez volt szinte a kizárólagos felekezeti irány.

³⁰ Botlik József: *Egestas Subcarpathica*. Adalékok az Északkeleti Felvidék és Kárpátalja XIX-XX. századi történetéhez. Budapest 2000.

politikatörténeti – végez leírást az egykori Északkelet-Magyarország vármegyéről, s helységnévtárral és térképmelléletekkel könnyíti meg a munka használatát.

Kiválóan használható szakirodalom Csernicskó István könyve,³¹ amely évszázadokat felölelve mutatja be a mai Kárpátalja területén a mindenkori hatalom nyelvpolitikai vonzatait, kiinduló pontul éppen az Osztrák-Magyar Monarchia létrejöttét jelző 1867-es dátumot választva, egészen 2010-ig vizsgálva azt. A könyv szerzője felkutatta a különböző államalakulatokhoz kapcsolódó nyelvpolitikai célokat, bemutatta magát a nyelvpolitika fogalmát. Vitán felül álló érdeme a könyvnek, hogy a magyar szemszög mellett foglalkozik a helyi szláv lakosság problémáival is, különösen abban az időszakban, amikor a ruszin, mint nemzeti kisebbség volt jelen Magyarországon. Ugyancsak komoly hiányt pótol a kötetnek az a része, ami a nyelvoktatás és a nyelvpolitika összefüggéseit³² és egymásra hatását tárta fel. Ugyancsak Csernicskó István és Fedinec Csilla szerzőpárosa jegyzi a Nyelvi kirakós Kárpátaljáról - Történeti és politikai dimenziók (1867-2019)³³ c. nyelvtörténettel, nyelvhasználattal, nyelvi kompetenciákkal és a közösségi nyelvi jogokkal egyaránt foglalkozó kötetet. A szerzők mindezek mellé párhuzamba állították a mindenkori politikai szándéknak azt a részét is, ami a nemzeti kisebbségek irányába mutatott.

Gönczi Andrea munkája³⁴ a ruszin skizmáról³⁵ szintén nem olyan közvetlen szakirodalom, amely a vármegyét dolgozza fel, de a századforduló görögkatolikus egyházi ügyeit teljességében tárgyalja, s mivel a ruszinokkal kapcsolatban a politika az egyházzal alkotott leginkább szimbiózist, ezért a könyv jól használható töredékinformációkat szolgáltat. Az ugocsai skizma ugyan nem öltött tömeges méreteket, de a folyamat foglalkoztatta a helyi görögkatolikus lelkészi kart, s az állam beavatkozását lezáró 1913-as máramarosi perben több ugocsai érintettel is találkozunk.

A fentiekén kívül fontos és tényszerű adatokat tartalmaz Szabó István Ugocsa megye³⁶ című monográfiája, ami igyekszik minden addig fellelhető tudást egy történetbe beleszőni.

³¹ *Csernicskó István: Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867-2010).* Budapest 2013.

³² Az ugocsai és az északkelet-magyarországi ruszinok számára kiemelkedően fontos kérdés volt az oktatás nyelve, hiszen a görögkatolikus iskolahálózaton belül leginkább ebben találták meg a nemzeti kultúra és a nemzeti identitás fejlődésének szűk lehetőségeit. Mindezt annak ellenére, hogy a középosztályosodás megragadása a korszakban szinte csak a magyar tannyelvű iskolarendszeren keresztül volt elérhető a nemzetiségeknek.

³³ *Fedinec Csilla, Csernicskó István: Nyelvi kirakós Kárpátaljáról - Történeti és politikai dimenziók (1867-2019).* Budapest 2020.

³⁴ *Gönczi Andrea: Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején.* Ungvár-Beregszász 2008.

³⁵ Az északkelet-magyarországi ruszinokat jelentős nyomás érte az ún. nagyorosz propaganda irányából, ami főleg egyházi vonalon nyilvánult meg abban, hogy visszatérítse őket a pravoszlávia tanaihoz, ezen keresztül pedig politikailag a cári Oroszország befolyása alá vonja őket. A skizma mozgalom Ugocsában leginkább sajtóvízhangozt volt ki.

³⁶ *Szabó István: Ugocsa megye.* Budapest 1937.

Nagy előnye, hogy a településeket külön leírásokkal mutatja be, kiemelve az ottani ismert névanyagot, ami segítség lehet egyes személyek beazonosításánál. Szabó István könyve Komáromy András³⁷ hagyatékára nagyban támaszkodik, aki ugocsai gyökerekkel rendelkezett, s egyik fő kutatási területe a vármegye korai történelme volt. A monográfia hátránya számunkra abban mutatkozik meg, hogy az általa taglalt események időben nem érik el az általunk vizsgált korszak elejét.

A dualizmus kori Ugocsában, a ruszin szemszöggel rendelkező politikai viszonyokra vonatkozóan Mayer Mária a *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860-1910*³⁸ című monográfiája jelenti a kiindulópontot és a mintát. Mayer munkája viszonylag régi kutatás, ennek ellenére azóta sem született átfogóbb képet adó szakmunka, még úgy sem, hogy Mayer is csak kiragadott képeket tud bemutatni pl. a Szent Bazil Társulatról, az egyes választókerületek jól dokumentált eseményeiről, a korabeli sajtóorgánumok némelyikéről és az amerikai kontinensre kivándorolt ruszinok ottani és hazanyúló tevékenységéről.³⁹ A könyv végén forrásközléseket és névmutatót is találunk, amely megkönnyíti az újrafelhasználó történész dolgát.

A vármegye településeinek korabeli történetével szinte alig foglalkozik bármilyen kiadvány. Némi kivételt képez ez alól a vármegyeközpont, Nagyszőlős. Riskó Marianna jegyzi a *Ferencesek Nagyszőlősön*⁴⁰ c. munkát, amely a rend történetén keresztül – de nem csak mellékszálon – felvázolja a nagyközség történetét is, jelentős részt szentelve az 1890 utáni időszaknak. A vallási szempontok mellett a helyi magyarság történetének bizonyos részleteit is megtaláljuk a könyvben.

2017-ben készült el Braun László doktori (PhD) értekezése⁴¹ a hegyvidéki akció történetéről. A szerző a forráshoz visszakanyarodva, a Kárpátaljai Területi Levéltár anyagait felhasználva az eddigi legteljesebb képet adja a gazdasági akcióról, bemutatva az előzményeket, a különböző minisztériumoknak beterjesztett javaslatokat és emlékiratokat, majd Egán Ede szerepét, ill. az irányítása alatt működő program első éveit. Külön fejezet szól a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség 1901-1910 közötti éveiről és Kazy József

³⁷ Komáromy András (1861-1931) – magyar történész, levéltáros, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Legfőbb vármegyei témájú műve az Ugocsa vármegye keletkezése címet viseli, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia adott ki 1896-ban, ill. az Ugocsa vármegye a történelemben: Válogatott írások, mely sokáig kézirat formában létezett, majd 2001-ben Ungváron kiadta a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.

³⁸ Mayer Mária: *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések, 1860-1910*. Budapest 1977.

³⁹ Az ugocsai kivándorlás az amerikai kontinensre nem csak a ruszinokat, hanem a helyi magyarságot is érintette, s főként gazdasági-megélhetési okai voltak. A folyamat jól körvonalazható a korabeli sajtóból és a statisztikai adatokból.

⁴⁰ Riskó Marianna: *Ferencesek Nagyszőlősön*. Budapest 2007.

⁴¹ Braun László: *A hegyvidéki akció története 1897-1910 között*. Doktori (PhD) értekezés. Debrecen 2017.

tevékenységéről. Emellett a szerző az északkelet-magyarországi ruszinokat segítő gazdasági akció számos vetületét ábrázolja, úgy mint a havasi legeltetést, a mintagazdaságok létrehozását, az állattenyésztés átalakítására tett kísérleteket, a gyümölcsészetet, vagy a hitelviszonyok átalakítását a hitelintézetek hálózatának létrehozásával.

Pozitív irányba mutat az a tendencia, hogy a doktorandusz hallgatók közül többen is olyan témakört választottak a disszertációik számára, amelynek bizonyos részei beilleszthetőek a kutatásba. Ilyen a görögkatolikus egyházi vonal feltárásánál Marosi Istvánnak A munkácsi görög katolikus egyház kihívásai és a megoldási kísérletek Firczák Gyula püspök (1891-1912) tevékenysége idején c. licencia dolgozata, ill. László Gézáné A történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék sajtótörténete 1845-től 1920-ig c. disszertációja. Marosi főként a görögkatolikus egyház problémáira fókuszál, nem feltétlenül szétbontva a felekezethez tartozó nemzetiségeket. Ezután Firczák Gyula püspök politikai szerepével foglalkozik, illetve a görögkatolikus iskolarendszer erősítéséhez hozzájáruló megkérdőjelezhetetlen munkájával. László Gézáné sajtótörténeti írása ezzel szemben inkább bemutatató-statisztikai jellegű, hiszen a korabeli vármegyei periodikumokat kronológiai, földrajzi, nyelvi és laptípusok szerinti bontásban is bemutatja, valamint tematikai és fejlődéstörténeti szempontból is. A periodikumokhoz rövidebb-hosszabb leírás is társul. László Gézáné dolgozatán túl, a téma kutatásához megkerülhetetlen a sajtókép és a korabeli ruszin sajtó⁴² ismertetésével bővebben foglalkozó Böör György kötete. Böör munkája⁴³ a 20. század negyvenes éveiben keletkezett, de mindmáig hivatkozási alap ebben a témakörben.

A vármegyetörténetek korai feldolgozása a Borovszky Samu által szerkesztett sorozathoz⁴⁴ köthető, aki számos más szerzővel együtt bő és átfogó jellemzéseket ad a magyarországi vármegyék és azok fontosabb településeinek történeti, földrajzi, társadalmi, felekezeti, gazdasági, közlekedési és számos viszonyairól és azok alakulásáról. Sajnálatos módon Ugocsa nem szerepel a Borovszky által feldolgozott vármegyék között, de ennek ellenére a munka alapvetései teljes egészében beilleszthetőek a kutatásba.

A vármegyei egyházi-kulturális ruszin elit nemzetépítő tevékenysége a jelenkor ukrán történészeit is foglalkoztatja, igaz nem mélyreható tanulmányok, hanem mindössze a szélesebb perspektívába beillesztve azt. A dualizmus második felének talán legaktívabb

⁴² A ruszin sajtótermékek a dualizmus idején – számosságuk ellenére – még mindig alulreprezentáltak voltak a ruszin népesség számbeli mutatóhoz viszonyítva. Mi sem bizonyítja ezt jobban, hogy a közel 50%-ban ruszinok által lakott Ugocsában egyetlen ruszin nyelvű periodikumot sem találunk, amelyet a vármegyei lakosságnak szántak. Mindennek okai voltak, amelyek a vármegyei ruszinok rendkívül rossz műveltségi mutatóira vezethetők vissza. Emellett viszont a ruszin újságírásban jelentős részt vállaltak az ugocsai görögkatolikus ruszin értelmiség tagjai.

⁴³ Böör György: A magyarországi ruszin időszaki sajtó a XIX. században. Kolozsvár 1943.

⁴⁴ Dr. Sziklay János, Dr. Borovszky Samu: Magyarország vármegyei és városai. Budapest 1896-1914.

ugocsai ruszin publicista politikusával Szabó Eumén személyében találkozunk, aki a vármegyeközpont, Nagyszöllős görögkatolikus esperes-lelkésze. Szabó Eumén életével Litvin Vladimir Mihajlovics történész foglalkozik behatóbban.⁴⁵

Tanulmányok

A vármegyét irányító politikai elitek, a kulturális és egyházi elit vizsgálata kikerülhetetlen a tanulmány szempontjából. A kutatási módszertanban Pap Józsefnek, az Egri Eszterházy Károly Katolikus Egyetem tanárának vármegyei és országos elittel, valamint kutatásuk lehetőségeivel foglalkozó cikkei és kiadványai jó minták egy-egy rész vagy fejezet megírásához.⁴⁶ Pap József feltérképezte a dualizmus kori képviselők egy részét, akár pontosítva az eddig feltárt eredményeket is, vizsgálta a társadalmi összetételt újszerű statisztikákon keresztül. A vallás és a politikum a dualizmus korában c. tanulmánya⁴⁷ arra keresi a választ, hogy milyen összefüggések voltak a parlamenti képviselők felekezeti hovatartozása és az általuk képviselt politika között. A kutatás újszerűségét az adja, hogy a korábbi szűkös forrásokat kiegészítve a szerző a képviselők gyászjelentései alapján, azok vallását már nagyrészt meg tudta állapítani. Ennek fényében következtetéseket vont le azzal kapcsolatban, hogy az egyes felekezeti csoportok hogyan viselkedtek a kormánypártiság vagy az ellenzéki magatartás viszonyában, kitérve arra, hogy csupán felekezeti beállítottság alapján a dualizmus kori politikát sem lehetett jellemezni. A tanulmány számunkra legértékesebb része a választókerületek domináns felekezetének és nemzetiségének meghatározása, ill. ezek változásainak nyomon követése. Kiemelt információ volt az is, hogy hogyan alakult a görögkatolikusok parlamenti képviselőinek reprezentációja.

A magyar kormányzat nemzetiségi politikájának kifejtésekor Szarka László munkáit⁴⁸ is használjuk, amelyek az 1848 óta kiváltképp esedékes, de még 1867-ben és a dualista időszakban sem kimunkált nemzetiségekkel való meg- és kiegyezéseket tárja az olvasó elé. Szarka László foglalkozik azzal, hogy a mindenkori magyar kormányok miként tekintettek a nemzetiség-politikára, s hogy miért kezelik azt a legtöbb esetben mindössze szakpolitikai

⁴⁵ Főszerk: Litvin V. M.: Enciklopedija Isztorija Ukrajini. 9. Tom. Kijev 2012.

⁴⁶ Lásd! Pap József: "Két választás Magyarországon". Az országgyűlési képviselők társadalmi összetétele a 20. század első éveiben. 1. (2007). 5-31. vagy Pap József: A szlovákok által lakott választókerületek képviselőválasztásainak statisztikai vizsgálata 1887-1901. In: Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Nova Series Tom. XXXVI (2009). 147-162. vagy Tanulmányok a magyar parlamentarizmus dualizmus kori történetéből. Budapest 2014.

⁴⁷ Pap József: Vallás és politikum a dualizmus korában. A felekezeti kérdés és a népképviselő az Osztrák–Magyar Monarchia Magyarországon. In: Szerk. Ballabás Dániel, Pap József: Képviselők és főrendek a dualizmus kori Magyarországon 1. Parlamentarizmustörténeti tanulmányok. Eger 2020.

⁴⁸ Szarka László: Elmaradt nemzetiségi kiegyezés(ek). In. Főszerk. Falus András: Magyar Tudomány 178/12. (2017).

feladatként, s nem az országot érintő egyik legfontosabb, s megoldandó problémaként. Szarka László egy másik tanulmányában⁴⁹ bemutatja Tisza István miniszterelnök román-politikájának ígéretes voltát, s kifejti azt is, hogy az igazán kiteljesedni miért nem tudott.

A nemzetiségi kérdés témakörében Nagy Mariann *Közös haza vagy magyar ország? c.* tanulmánya⁵⁰ közel százötven évnyi időkeretet ölel fel a felvilágosodás korától kezdve, s arra keresi a választ, hogy a magyar politikai elit és a nemzetiségi vezetők megnyilvánulásai mennyire érintették a realitásokat. A szerző többek között bemutatja Eötvös József eszmerendszerét és gondolkodását az államszervezés és a nemzetiségi politika lehetőségeinek terén. Eötvös vallás- és közoktatásügyi minisztersége idején megélné a nemzetiségek egyesületi élete, ami számos lehetőséget előrevetített. Másrészt az 1868-ban megszülető nemzetiségi törvény már több pontban eltért Eötvös elképzeléseitől, s sok tekintetben kevesebbet adott annál. A tanulmány vizsgálja azokat a törvényi kereteket is, amelyeket a magyar nemzetiségi politika létrehozott az oktatás szabályozására, ill. az ebből eredő változásokat is nyomon követi. Nagy Mariann az 1898-as helységnévtörvény, a névmagyarosítás és a vezető politikusok példáin keresztül mutatja be a liberalizmus és a nacionalizmus harcát a dualizmus második felében, ill. a magyar politika eltávolodását pl. az Eötvös József által megfogalmazott elvektől. A munka kitér a kormányzat viszonyulására a kivándorláshoz, s különösen annak a nemzetiségeket érintő részéhez. A tanulmány számos kapcsolódási pontot mutat a kutatásunkkal, s leginkább az országos kontextus felállításához használtuk.

Szintén Nagy Mariann jegyzi a *Jogegyenlőség vagy viszonyosság? Törvényalkotás és gyakorlat a dualizmus korában c.* tanulmányt.⁵¹ A munka kiindulópontként a nemzetiségi kérdéskör problematikáját mutatja be a reformkorig visszanyúlva, ill. azt, hogy hogyan változtattak az 1848-1849-es események olyan vezető politikusok gondolkodásán, mint Kossuth Lajos, Eötvös József vagy Szemere Bertalan. Kiemelt téma az értekezésben a közoktatás nyelvét is szabályozó népoktatási és nemzetiségi törvény. A nemzetiségi képviselők egy része már a népoktatási törvény megtárgyalásánál is rámutatott a paritás elvének sérülésére azzal, hogy a nemzetiségi nyelven tanulók egyel több idegen nyelvet kell, hogy elsajátítsanak. Ugyancsak oktatási példákon keresztül kapunk képet arról, hogy a

⁴⁹ Szarka László: *Végzet és Gondviselés. Adalékok Tisza István első világháború alatti nemzetiségi politikájának történetéhez.* In: Szarka László: *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában.* Budapest 1998.

⁵⁰ Nagy Mariann: *Közös haza vagy magyar ország? A soknemzetiségű ország realitásai és mítoszai.* In: Szerk. Szarka László: *Párhuzamos nemzetépítés, konfliktusos együttélés. Birodalmak és nemzetállamok a közép-európai régióban (1848-1938).* Budapest 2017.

⁵¹ Nagy Mariann: *Jogegyenlőség vagy viszonyosság? Törvényalkotás és gyakorlat a dualizmus korában.* In: Szerk. Kovács Kálmán Árpád: *Nemzetiségek és törvényhozás Magyarországon.* Budapest 2019.

liberalizmus eszmerendszere hogyan vegyült egyre inkább a századforduló felé haladva a nacionalizmussal. A szerző a közigazgatást is vizsgálja, kitér a hivatalnokok anyanyelvi összetételére és a terület fontosságára a magyar hegemonia megteremtésében. Vizsgálja a törvényi kereteket, valamint azt, hogy a köztisztviselők anyanyelvi összetétele lehetővé tette-e a betartásukat. Ezután visszatérve a közoktatásra hangsúlyt kap az 1879-es törvény, amely elrendelte a magyar nyelv kötelező oktatását az iskolákban. A munka foglalkozik a törvény megvalósulásával és az abból leszűrhető eredményekkel is, melyek végső soron a magyar nyelv megerősödését hozták ezen a területen, ill. egyben a nemzetiségi nyelven oktató iskolák számának csökkenését.

A nemzetiségi kérdést tekintve használtuk Katus László munkáit is,⁵² amelyekből két tanulmány is segített tisztázni a ruszinok korabeli helyzetét Magyarországon. A németül megírt és a nemzetiségi kérdést társadalmi és gazdasági alapokon megközelítő értekezés⁵³ olyan országos és régiós adatokat szolgáltatott, amelyekre szükségünk volt a megfelelő kontextusok felállításához. A népszámlálások alapos feldolgozásához még egy tanulmányt⁵⁴ felhasználtunk a szerzőtől, amelyben az adatgyűjtésről és a népesség regisztrálásának módszereiről kaptunk részletes információkat, amelyeket összevetettünk az általunk is számos helyen használt népszámlálások módszertanával.

Számos vitát generál a dualizmus kori magyar nemzetállam-építést elsődleges célként meghatározó kormányzati nemzetiségpolitikai törekvések megítélése, melyek bizonyítottan Ugocsába is elértek. Ebben a viszonylatban a Botlik József által szerkesztett kötet, melynek címe *A rutén (ruszin) értelmiség önkormányzati törekvései 1848-1918*⁵⁵ egy igazi politikatörténeti mű, azonban nehézkesen bogozhatók ki belőle az ugocsai utalások, ami miatt csak részleges hasznát tudtuk venni.

Friss kutatásnak számítanak Molnár Ferenc írásai⁵⁶ a görögkatolikus egyházszervezet létrehozásáról, az ungvári unióról és az északkelet-magyarországi ruszinok történetéről. Ugyanide tagozható be Konrád Miklós tanulmánya⁵⁷ is az ún. hegyvidéki akcióról és a ruszin-

⁵² *Katus László: A nemzetiségi kérdés és Horvátország története a 20. század elején.* In: Főszerk. Hanák Péter: *Magyarország története 1890-1918.* II. kötet. Budapest 1983.

⁵³ *Katus László: Über die wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Grundlagen der Nationalitätenfrage in Ungarn vor dem ersten Weltkrieg.* In: Szerk. Hanák Péter: *Die nationale Frage in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1900–1918.* Budapest 1966.

⁵⁴ *Katus László: A demográfiai átmenet kérdései Magyarországon a 19. században.* In: Szerk. Nagy Mariann, Vértesi Lázár: *Sokszólamú történelem. Válogatott tanulmányok és cikkek.* Pécs 2008.

⁵⁵ *Botlik József: A rutén (ruszin) értelmiség önkormányzati törekvései. 1848-1918.* In: Az „Ezeréves ruszin-magyar együttélés a történelem tükrében” című konferencia anyagai.

⁵⁶ *Molnár Ferenc: A magyarországi ruszin egyházszervezet kialakulása és fejlődése. Az ungvári unió.* In: Szerk.: Fedinec Csilla, Csernicskó István: „Ruszin voltam, vagyok, leszek...” Népszerű olvasókönyv. Budapest 2019.

⁵⁷ *Konrád Miklós: Ruszinok és zsidók Kárpátján az Osztrák-Magyar Monarchia időszakában.* In: Szerk.: Fedinec Csilla, Csernicskó István: „Ruszin voltam, vagyok, leszek...” Népszerű olvasókönyv. Budapest 2019.

zsidó együttélésekről a korszakban. Viszonylag újnak számító munka a 2021-ben megjelent Kárpátalja története. Örökség és kihívások c. kötet, Dr. Csatóry György főszerkesztésével, amelyben széles tartalmi spektrumon mozognak a tanulmányok, s Ugocsára vonatkozóan igazán értékes információkat biztosítanak, főként a társadalmi és gazdasági viszonyokat tekintve. Az említett tanulmányok közül elsősorban Braun Lászlónak a dualizmus kori társadalmi-gazdasági és ipari viszonyokat taglaló munkáját használtuk fel.⁵⁸

A történeti földrajz kutatási módszereit gyakran használó Demeter Gábor több munkája⁵⁹ is érinti az északkelet-magyarországi dualizmus kori viszonyokat. Így összetett kép kapható a területen elhelyezkedő vármegyék fejlettségi szintjéről, térképekre felvitt társadalmi-gazdasági folyamatairól, a társadalom differenciálódásáról, annak regionális különbségeivel, ill. a higiéniai viszonyok és az iskolák társadalmi-területi osztozkodásáról, a falusi és városi parasztság életminőségének változásairól, valamint a periférikus és fejlett régiók összehasonlításáról.

Cieger András tanulmányai specifikusan Ugocsát és az északkelet-magyarországi vármegyét vizsgálják.⁶⁰ Cieger András kiindulópontjai azonban a vármegyei magyar elithez kapcsolhatók legfőképpen, s csak mellékszálakon futunk bele a ruszin vonatkozásokba. Ettől eltekintve ezek mélyfeltárások, elsődleges forrásokból. Főként karrierútvonalakat, prozopográfiát és politikai szereplők – köztisztviselők, fő- és alispánok, képviselők – életútját vizsgálja meg. Következtetéseket is levon, melyek innentől kezdve nagyon jól használhatóak. Cieger András a szerkesztője a Nemzet és emlékezet sorozat „A kiegyezés”⁶¹ c. kötetének, amely a dualizmus korát létrehozó események tárgyalási alapját jelentheti számunkra. A szerző ezen kívül vizsgálja az Osztrák-Magyar Monarchia Magyarországon kiépült választási rendszert és annak hibáit, különös tekintettel a korrupcióra.⁶² Könyvének abszolút pozitívuma a hatalmas forrásanyag szakszerű feldolgozása, az olvashatóság és közérthetőség, valamint a téma máig tartó újszerűsége úgy, hogy bonyolult és kényes kérdéseket vizsgálva arra keresi a választ, hogy hol találjuk azt a határvonalat, ami a politikus szakmai életútja és a magánéletéhez tartozó anyagi gyarapodás közötti mezsgyét jelenti.

⁵⁸ Braun László: A dualizmus korának társadalmi és gazdasági viszonyai. Az ipar fejlődése. In: Főszerk. Dr. Csatóry György: Kárpátalja története. Örökség és kihívások. Beregszász-Ungvár 2021.

⁵⁹ Lásd! Demeter Gábor: A fejlettség területi mintázata a dualizmus kori Magyarországon - az agrárszférától az adóztatásig. In: Vidéktörténet 2. Területi-társadalmi törésvonalak és a boldogulás útjai. Budapest 2019.

⁶⁰ Pl.: Ugocsa megye politikai vezető rétege a dualizmus időszakában. In: Kárpátaljai Minerva - 3, 1999. 5-51. old., vagy A dualizmus kori helyi politikai elit kutatása regionális szinten. In: Mi végre a tudomány? Fial Kutatók Fóruma 1. 2003., vagy Érdekek és stratégiák. A helyi politikai elit érdekérvényesítő lehetőségei a kárpátaljai régió vármegyéiben a dualizmus időszakában. <http://epa.oszk.hu/00400/00414/00009/pdf/05cieger.pdf>, letöltés 2019. jún. 2.

⁶¹ Szerk. Cieger András: A kiegyezés. Budapest 2004.

⁶² Cieger András: Politikai korrupció a Monarchia Magyarországon. Budapest 2001.

Kész Barnabás a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történésze, aki erős ugocsai kötődéssel rendelkezik, vázolt fel részletes képet a vármegye múltjáról és jelenéről, különös hangsúlyt helyezve az Ugocsát jellemző sajátosságokra a gazdaság és a földrajzi elhelyezkedés összefüggésében a történelem folyamán.⁶³

Az oktatástörténet, a társadalomtörténet és a nemzetiségek története szorosan összefonódik egymással, főként a dolgozat tárgyát képező időszakban. Sasfi Csaba és Bódy Zsombor írásai⁶⁴ az olvasó elő tárják az állami elemi iskolák működési rendszerét a kora dualizmus időszakában, foglalkoznak az oktatás és a társadalom kölcsönhatásainak történeti jellegével, a felekezeti-egyházi oktatással, valamint az oktatás és a mobilitás összefüggéseivel. Szintén az oktatással foglalkozó kutatók közé tartozik Nagy Péter Tibor, akinek ugocsai vonatkozású munkái is vannak, főként a középiskolák vonatkozásában. Ebből kifolyólag a már feldolgozott információ nagymértékben megkönnyítette az ugocsai nemzetiségek középiskolai végzettségének vizsgálatát.⁶⁵

A jelenkori vagy a közelmúlt sajtótermékeinek történelmi vonatkozású cikkeiben is találhatunk felhasználható írásokat. Ilyen Kobály Ilona cikke⁶⁶ az egyetlen ugocsai arisztokrata család, a Perényiek kézirati anyagáról, melynek egy része még mindig a Kárpátaljai Honismereti Múzeumban, Ungváron van elhelyezve. Kobály a cikkében feldolgozza, mintegy jegyzetekkel látja el az anyagot, melynek leltározása csak a kétezres évekre fejeződött be egészen. Kobály Ilona mellett Csatáry György, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történésze is foglalkozott az egykori ugocsai levéltár hagyatékával,⁶⁷ bemutatva annak történetét, illetve a benne szereplő anyagok hányattatott sorsát, ami nagymértékben megritkította azokat.

A korszakban nemcsak a vármegyeközpont lakosságában, hanem a vármegye egészében is kiugróan magas az izraelita vallású lakosság térnyerése. Kárpátalját feldolgozó területi keretben mutatja be Bányai Viktória, Fedinec Csilla és Komoróczy Szonja Ráhel az

⁶³ *Kész Barnabás*: Tiszán innen, Tiszán túl - Ugocsa. In: Szerk.: Baranyi Béla: Kárpátalja. A Kárpát-medence régiói 11. Pécs-Budapest 2009.

⁶⁴ Lásd! *Sasfi Csaba*: Az oktatás társadalomtörténete. Az oktatás és a társadalom kölcsönhatásának történeti vizsgálata., vagy *Keszei András*: A középfokú oktatás felekezeti változatai a 19. század első felében., vagy *Watanabe Akiko*: Mennyire voltak „államiak” az állami elemi iskolák a kora dualizmus korában? Szervezésük és igazgatásuk első húsz éve., vagy *Bódy Zsombor*: Mobilitás és iskolarendszer. A felső kereskedelmi iskolák helyéről a magyar iskolarendszer társadalomtörténetében. A Budapesti Kereskedelmi Akadémia diákságának rekrutációja és mobilitása, 1860-1906. In: Szerk.: Kövér György: Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon. Budapest 2006.

⁶⁵ *Nagy Péter Tibor*: Az állami befolyás növekedése a magyarországi oktatásban 1867–1945. In: Főszerk. Géczy János: Iskolakultúra. 6-7. (2005).

⁶⁶ *Kobály Ilona*: Miről mesél a Perényi család kézirat-hagyatéka? Kárpáti Igaz Szó, 1995. május 15. 8.

⁶⁷ *Csatáry György*: Ugocsa vármegye levéltárának történetéből. In: Főszerk.: dr. Orosz Ildikó: Acta Academiae Beregsasiensis. XVI. Beregszász-Ungvár 2007.

ottani zsidóság történetét⁶⁸ a 19. század közepétől egészen a közelmúltig. A kötet a zsidó történelem tényszerű felvázolása mellett a zsidó kulturális örökség bemutatására is nagy hangsúlyt helyez.

FORRÁSOK HISTORIOGRÁFIÁJA

Forráskiadványok, névtárak, sematizmusok, kéziratok stb.

A nyomtatott forrásközlések száma Ugocsára vonatkozóan viszonylag szűk, főként ha a társadalomtörténetre kíváncsi a kutató. Ennél sokkal bővebb az elsődleges források száma, hiszen a számos vármegyei lap és egyéb periodikum gazdag információanyaga mindmáig csak részben feldolgozott. Ha mégis a nyomtatott forráskiadványokkal kezdjük, akkor egy vegyes nemzetiségű összetétellel rendelkező vármegye esetében megkerülhetetlen Kemény Gábor, akinek munkássága a magyarországi nemzetiségek történetében kiindulópont.⁶⁹ A rendkívül bő forrásanyagot összegyűjtő kötetek nagy segítséget nyújtanak a ruszin-kérdés megfelelő tárgyalásához is.

A görögkatolikus felekezet történeti megismerését segíti a Szabó Péter és Véghseő Tamás által összeállított forrásközlés,⁷⁰ ami két kötetben, 1778-tól 1912-ig vonultatja fel a téma legfontosabb, eddig ismert forrásanyagát. A szempontunkból hátránya, hogy nem közigazgatási alapon közelíti meg az összegyűjtött forrásanyagot.

Hasonló forrásközlést a református felekezet történetét tekintve is találunk a korszakból. Fodor Gusztáv a mai Kárpátalja területén működő református gyülekezetek történetéhez kapcsolt forráskiadványt,⁷¹ ami leginkább az egyes gyülekezetek eseményein keresztül segít összerakni az akkori Máramaros-Ugocsa Református Egyházmegye történetét.

A sajtóforrások közül a legrelevánsabb információkat az Ugocsa vármegye (megjelenik 1910-1912 között), az Ugocsa (megjelenik 1885-1919 között) és a Nagyszőlősi Hírlap (megjelenik 1907-1914 között) tartalmazza, mivel huzamosabb megjelentetéssel csak ezek a lapok bírtak, míg a vármegyében jelen lévő másik kilenc hasonló kiadvány viszonylag csekély lapszámot élt meg. Ezen lapok megőrzött számait a Kárpátaljai Területi Levéltár

⁶⁸ Szerk. Bányai Viktória, Fedinec Csilla, Komoróczy Szonja Ráhel: Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig. Budapest 2013.

⁶⁹ Lásd! *Kemény Gábor*: A rutén művelődés kezdetei. In: *Napkelet XVII/1.* (1939)., vagy *Kemény Gábor*: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában I-VII. Budapest 1952-1999.

⁷⁰ Szerk. Szabó Péter, Véghseő Tamás: Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. 1. kötet. 1778-1905. Nyíregyháza 2014.; Szerk. Szabó Péter, Véghseő Tamás: Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. 2. kötet. 1906-1912. Nyíregyháza 2019.; Szerk. Szabó Péter, Véghseő Tamás: Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. 3. kötet: 1912-1916. Nyíregyháza 2019.

⁷¹ Szerk. Fodor Gusztáv: Református múltunk kezesség I. Adattár kárpátaljai református gyülekezettörténeti kutatásokhoz 1523-2016. Tiszaszentimre 2016.

beregszászi részlegén, valamint az Országos Széchenyi Könyvtárban találjuk meg. A helyi újságokon kívül az országos sajtó is foglalkozott az ugocsai és az északkelet-magyarországi viszonyokkal. Ezek közül elsősorban a Budapesti Hírlapot, az Egyenlőséget, a Görög Katholikus Szemlét, a „Heti Szemle”-t, a Néptanítók lapját, a Pesti Hírlapot és a Pesti Naplót használtuk fel.

Kiváló forrásanyagok a tiszti cím- és névtárak, a főispáni kinevezések, valamint a népszámlálási eredmények. Ezek egy része bedigitalizáltan az Arcanum adatbázisában is megtalálható, de a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában is. A Kárpátaljai Területi Levéltár ugocsai iratanyaga az 1919 előtt létezett Ugocsai Levéltárból került át, melyet azonban az első világháború végén bevonuló román hadsereg feldúlt, s így jelentős része elveszett. A maradék még mindig gazdag tartalmat hordoz. Jegyzékekkel ellátva megtalálhatóak az 1680-1914 közötti vármegyei közigazgatási, gyámhatósági és bírósági jegyzőkönyvek egyes részei. Hiányosságuk mértékéről azonban nincs pontos kép. Találkozhatunk - igaz már jóval kisebb számban - a járási hatóságok irataival és a vármegyei pénztári és könyvelési adatlapokkal. Igencsak hiányosak a vármegyei közgyűlések jegyzőkönyvei.

Az elsődleges források között nagy értékkel bírnak a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye sematizmusai, melyekből iskolatörténeti, társadalomtörténeti és egyházszervezeti információk nyerhetők. Ugyancsak hasznos a görögkatolikus papi elit beazonosításánál. Hátránya, hogy latin nyelvű, így a nevek fordítására rendkívüli figyelmet kell fordítani a pontosság miatt.

A korabeli evangéliumi református egyházi viszonyokat részletesen tárja fel a Máramaros-ugocsai Evangélikus Református Egyházmegye gyűléseiről szóló jegyzőkönyvek sora, ami 1895-től 1920-ig hiánytalanul megtalálható. A jegyzőkönyvek foglalkoznak az egyházmegye szervezeti felépítésével, a gazdasági viszonyokkal, ill. némely esetben az egyházmegye és a politika viszonyával.

Az Országos Széchenyi Könyvtár iratanyagai között a vizsgált korszakra vonatkozóan számos forrást találunk. Az oktatásügy 1882-es állapotával foglalkozik Aczél László, kinevezett királyi tanfelügyelő kézírata, ami a megyei közigazgatási bizottságnak szóló jelentés volt. Aczél bemutatja a népiskolák számát, azok szerkezetét és fenntartói minőségét, foglalkozik a tanítók képzettségével és szolgálati viszonyaival, tantervek és a tantárgyak beosztásával, az iskolák nyelvi és nemzetiségi viszonyaival, a diáklétszámokkal és a gazdasági ügyekkel is. A tanügyet tekintve kiemelkedő forrás a korabeli sajtó, melyek közül főként az Ugocsa és az Ugocsa Vármegye c. időszakos kiadványok használhatóak. Ugyancsak

az Országos Széchenyi Könyvtárban találjuk az Ugocsamegyei Általános Néptanító Egyesület⁷² könyvtárának jegyzékét, illetve a Szatmár és Ugocsa vármegye Katolikus Néptanító Egyesületének hivatalos lapját, az Iskolát.⁷³

Szintén Aczél Lászlóhoz kapcsolódik az Ugocsa vármegye Népoktatásügye 1880-1902 között, ami a királyi tanfelügyelő aktív vármegyeibeli iskolalátogatásait írja le, néprajzi és felekezeti bemutatókkal tűzdelve. Aczél pontos és szakszerű statisztikai kimutatásokat végzett az ugocsai iskolák felszerelését, a tanulók iskolába járási szokásait, a tanítók képzettségét és hozzáállását tekintve, valamit képet kapunk az állami iskolarendszer térhódításáról az egyházi rendszer rovására, annak okairól és lépéseiről.

Az ugocsai gazdasági helyzet feltárásához támpontot szolgáltatnak a Debreczeni Kereskedelmi és Iparkamara által kiadott jegyzőkönyvek, melyek kitérnek a Ugocsa vármegyére is. A vármegyei iparról sokat cikkezik a korabeli sajtó, s nem csak egyedül a vármegyei lapok, hanem az országos kiadványok is, hiszen az ugocsai háziipar, annak különösen a kosár- és vesszőfonás része hazai és határon átvélő hírnévre is szert tett a dualizmus időszakában, mely háziiparnak egy része a ruszin falvakban lett meghonosítva. 1885-től működik az Ugocsamegyei Gazdasági Egyesület, melynek munkájáról főként a sajtóból értesülhetünk. Ezt kiegészítve az Ugocsa Vármegye Iparfejlesztő Bizottság éves jelentéseivel, amelyek 1904-1909 között készültek el, már egy összetettebb képet alkothatunk a gazdasági mutatókról.

A nemzetiségi viszonyok bonyolult képét tovább színesíti az Ahavat Cion nevű közlöny, ami a Máramaros, Szatmár, Bereg és Ugocsa vármegyék területén működő cionista szervezetek hivatalos közlönyeként definiálja magát. A mindössze egy éven át fennálló lap arra enged következtetni, hogy Ugocsa vármegyében is az izraelita lakosság elért egy bizonyos szervezeti szintre, amit a lakosságban betöltött részaránya is indokol.

Itt kell megjegyeznünk, hogy a kutatást tekintve nagy lehetőségek rejlenek a beregszászi Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár kézírataiban, levelezéseiben vagy nyomtatott kiadványaiban. Ugyanez igaz a Kárpátalja Területi Levéltárban őrzött ugocsai vonatkozású fondokra is. A kárpátaljai intézmények közül a Kárpátaljai Református Egyházkerület Levéltárában a lelkészi életrajzok és az egyházmegyei gyűlések jegyzőkönyvei a legfontosabb forrásaink.

⁷² A néptanítók egyesületbe szerveződése már az 1870-es években fellelhető Ugoczában. Az első hosszan fennálló ilyen intézmény viszont Aczél László nevéhez köthető, aki 1882-ben hozza létre az „Ugocsamegyei Általános Néptanító Egyesületet”.

⁷³ A pedagógiai szaklap 1892 és 1896 között működött. A kiadása helyeként Szatmár van megjelölve, s maga a kiadvány is csak részben foglalkozik az ugocsai viszonyokkal, ami érthető is a római katolikus iskolák alacsony számát tekintve a vármegyében.

Népszerűsítő irodalom és internetes adatbázisok

Az ismeretterjesztő művek – elnagyoaltságuk ellenére – sokat segítenek a történetek megírásában és azok összképének megalkotásában. Ilyen ismeretterjesztő kiadvány Mágocsi Pál Róbert, amerikai professzor könyve.⁷⁴ Legfőbb felhasználási lehetősége a benne bemutatott korabeli képanyagban rejlik, valamint a ruszin nemzeti fejlődést átfogóan bemutató és értelmezési keretbe helyező perspektívában.

Hármas szerzői alkotásként született a Kérdések és válaszok a dualizmus kori Magyarországról 1867-1918 c. munka.⁷⁵ A könyv egy külön pontban foglalkozik a nemzetiségi kérdés megoldási lehetőségei és az általános választójog közötti összefüggésekkel, a szeparatista mozgalmakkal, az egy és többnyelvű közigazgatással, valamint érinti a ruszin-kérdést is.

Nagyszöllős lakosságának felekezeti összetételében egyre jelentősebb helyet biztosít magának a helyi izraelita közösség, akiknek zsinagógájuk is van a településen, s fontos szerepet játszanak a gazdaság működtetésében. A Nagyszöllős, a világ közepe⁷⁶ c., három nyelvű kötet a trianoni békeszerződés utáni csehszlovák korszak zsidó életét mutatja be visszaemlékezéseken és fényképeken, képeslapokon keresztül számos utalást és részletet felfedve a dualizmus korának vármegyeközpontjáról és az ott élő zsidók, magyarok és ruszinok helyzetéről.

A modern kor megkerülhetetlen adatbázisai az internetes gyűjtemények. Ilyen a byzantinohungarica.hu, amely a „bizánci szertartású katolikusok múltja és egyházi kultúrája a mai és a történelmi Magyarországon” témakörökben halmozott fel több száz művet, életrajzot, egyháztörténelmi digitalizált iratot. Külön foglalkoznak a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegyével, melynek az ugocsai görögkatolikusok is a fennhatósága alá tartoztak egyházjogilag. Fontos megemlíteni, hogy itt találkozunk annak a Szabó Jenőnek a részletes életrajzával, aki az ugocsai Nagyszöllősön született, sokáig itt is élt, valamint kiemelkedő szerepe volt abban, hogy a Szentszék létrehozta a Hajdúdorogi Görögkatolikus Egyházmegyét, ami megosztotta Ugocsa – és más északkeleti megyék – görögkatolikus lakosságát nemzetiségi szempontból is, hiszen a hajdúdorogi egyházmegye fennhatósága alá döntő többségben a magyar gyülekezetek kerültek, míg a munkácsi egyházmegye ezután jellemileg még inkább ruszin lett.

⁷⁴ Mágocsi Pál Róbert: *A nép, amelyik sehonnan sem jött*. Ungvár 2006.

⁷⁵ Cieger András, Egry Gábor, Klement Judit: *Kérdések és válaszok a dualizmus kori Magyarországról 1867-1918*. Budapest 2021.

⁷⁶ Szerk. Nagy Milada: *Nagyszöllős, a világ közepe*. Budapest 2009.

Az általunk felhasznált egyéb internetes adatbázisok: "Görögkatolikus Örökség" Kutatócsoport, Kárpátaljai Református Egyházkerület – Online, Netjogtár – Wolters Kluwer, Országos Széchényi Könyvtár - Tematikus Gyűjtemények, Ortutay Központ, Familysearch, Geni – Családfakutató, Hungaricana.hu stb.

Összegzésként megállapítható, hogy a címben megadott téma feldolgozásához elegendő forrás áll rendelkezésre, viszont ezek mennyisége, milyensége és összetétele megfelelő feladatot adhat a kutatónak, hogy valóban hiánypótló, s ne csak annak titulált dolgozatot írjon.

I. DEMOGRÁFIAI, ANYANYELVI ÉS FELEKEZETI JELLEMZŐK UGOCSÁBAN

„[...] népessége épen ilyen változatos tarka. Az alföldet a legtisztább magyar nép lakja, melynek nyelvét semmiféle idegenség meg nem rontotta; tőszomszédságában lakik nyomorult viskójában a ruthén, aki még jó napot sem tudna magyarul kívánni, mellette békességgel furulyázza melankólikus, egyhangú nótáját az oláh pásztor [...] E három néphez jött aztán a negyedik - a lengyel zsidó.”⁷⁷

Ismeretlen szerző gondolatai Ugocsáról

Bevezetés és problémafelvetés. Dolgozatunk első fejezetében bemutatjuk Északkelet-Magyarország és benne Ugocsa vármegye demográfiai jellemzőit, kitérünk a társadalmi struktúrára és annak rövid elemzésére. Vizsgáljuk a népesség számának alakulását és az erre ható tényezőket, különös tekintettel a ki- és visszavándorlásra. Mindezek mellett feltérképezzük az anyanyelvi viszonyokat és az eredményekből elemzést készítünk, ill. következtetéseket vonunk le. Az anyanyelvi viszonyokhoz hasonlóan vizsgáljuk a felekezeti arculatot is, felfedve a területi kötődéseket és az anyanyelvi viszonylattal való kapcsolatot.

A főbb problémáink közé tartozik, hogy nincs átfogó képünk az ugocsai társadalmon belüli folyamatok változásairól, s annak irányáról sem a vizsgált időszakban, hiszen leginkább a mai Kárpátalja projektációkból kaphatunk erről némiképp elmosott ábrázolást. A fejezet megválaszolandó kérdései között kiemelt helyen szerepel az, hogy hogyan alakult ki és milyen volt a vármegye társadalmi struktúrája? Hogyan alakult a népesség száma, ill. mi az, ami ezt leginkább befolyásolta? A felvetett kérdéseken túl olyan célokat tűztünk ki, amelyek megvalósulásaként elkészítjük Ugocsa vármegye 1910-es korfáját és összehasonlítjuk az országgal, majd elemzéssel levonjuk a következtetéseket, emellett részletes képet szándékozunk nyújtani az ugocsai ki- és visszavándorlásról, figyelmet fordítva annak nemzetiségi vetületeire, ill. megállapítjuk a komparációt a szomszédos vármegyékkel. Elkészítjük a vármegye 1910-es anyanyelvi térképét, ill. megfigyeljük a változások dinamikáját is. Ugyanígy járunk el a vármegye felekezeti térképével is, ahol szintén nyomon

⁷⁷ Az idézet az Egyenlőség c. zsidó felekezeti és társadalmi hetilap 1897. szeptember 5-i száma mellékletének második oldaláról származik.

követjük a jellemző tendenciákat és sajátosságokat. Végül pedig rávilágítunk az esetlegesen fellelt anyanyelvi és felekezeti hovatartozás kapcsolataira és a bennük észlelhető változásokra.

I.1 Demográfiai jellemzők és a népesség alakulása

A népszámlálások és azok jellemzői. Mielőtt az országos és a vármegyei adatok felvázolását és összehasonlítását megtennénk érdemes néhány gondolatot kifejteni a korabeli népesedési adatok teljességéről és megbízhatóságáról. Az általunk vizsgált korszaktól kissé visszatekintve, már az 1850-es évektől használható minőségű és teljes országos adatsorok állnak a rendelkezésünkre, azonban ez nem feltétlenül igaz a következő évtizedekre is. Az 1860-as és az 1870-es évek ilyen szempontból hiányosak, néhol teljesen szünetelt a demográfiai adatgyűjtés, míg a kiegyezés körüli évek adatai nem megfelelően részletezettek. 1870-ben a népesség alulregisztrálása még jellemzően 7% körüli volt, addig ez 1890-re mindössze 2%-ban mutatkozott meg, lehetővé téve a pontosabb eredményeket a demográfiai statisztikában. Az alulregisztálás az ország keleti területein – így Ugocsában is – gyakrabban előfordult, mint a Dunántúlon vagy Északnyugat-Magyarországon. A jól használható és részletes adatgyűjtés lényegében tehát 1890-től jelent meg, ami főként az új gyűjtési rendszernek és az állami anyakönyvezésnek volt köszönhető.⁷⁸ A dualizmus korának népszámlálásainál az egyik legfontosabb kérdés a népesség nemzetiségének és anyanyelvének a felmérése volt. Az 1850-es népszámlálás már tartalmazott a nemzetiségre vonatkozó kérdést is, azonban a felmérés nem adott pontos képet az adatfelvételi pontatlanságok miatt. Ennél fogva 1857-ben már nem használták az osztrák statisztikusok ezt a mezőt a felméréseikben. Az első olyan népszámlálás, amelyet teljes egészében már a magyar hivatalok folytattak le az 1869-es volt. Ennek előkészítésénél már komoly vita folyt arról, hogy az anyanyelv mellett rákérdezzenek-e a nemzetiségre is, vagy sem. Végül a nemzetiség megjelölése kimaradt a népszámlálásból, amit megmagyaráztak azzal, hogy az osztrák fél sem töltetett ki hasonló mezőt az egyidejű cenzusa alkalmával. A nemzetiség felméréseinek kérdését hiába halasztották 1880-ra, hiszen addigra sem oldódott meg az a probléma, hogy a nemzetiség fogalom az eltérő nemzetfejlődési utak és az ugyancsak differenciált nemzetfogalmak miatt

⁷⁸ Katus László: A demográfiai átmenet kérdései Magyarországon a 19. században. In: Szerk. Nagy Mariann, Vértési László: Sokszólamú történelem. Válogatott tanulmányok és cikkek. Pécs 2008. 156.

nem rendelkezett egyértelmű tartalommal. Végül a magyar statisztika 1872-ben döntött úgy, hogy a Nemzetközi Statisztikai Kongresszus ajánlásainak megfelelően a nemzetiségi összetétel felmérésének alapjául az anyanyelvet fogja használni. Természetesen megjelentek az ellenvélemények is, melyek egy része attól tartott, hogy így alul fogják számlálni a magyar lakosságot, ami a dualista rendszer legitimitása szempontjából hátrányos lehetett volna.⁷⁹

Az általunk is számos alkalommal használt 1890-es népszámlálás bevezetőjében már nagyrészt fedte egymást a nemzetiség és az anyanyelv kategória. A nemzetiség meghatározására szolgáló anyanyelv és egyéb beszélt nyelvek kérdései egyébként így alkalmasak voltak a magyar nyelv kötelező népiskolai oktatásáról szóló 1879. évi XVIII. tc. eredményeinek monitorizálására is. Összességében tehát elmondható, hogy míg az 1880 előtti népszámlálások főként technikai és végrehajtási problémákkal küszködtek, az ezutániak a nemzetiségi összetételt tekintve igyekeztek a legmegfelelőbb kérdésfeltevést megtalálni a szakszerű eredmény végett. A szakszerűséget és a még pontosabb adatokat az 1900-as népszámlálásnál még tovább javította az, hogy a Központi Statisztikai Hivatal azon települések anyanyelvi adatait, melyek lényegesen különböztek az előző összeírásoktól levelezés vagy bizalmas kiküldetés útján javította, vagyis egy második ellenőrző funkciót is beépített.⁸⁰ Az 1900-as és az 1910-es népszámlálás utasításában és hivatalos számlálólapján az anyanyelv alatt nem a gyermekként, a családban megtanult nyelvre voltak kíváncsiak, hanem arra, amelyet az egyén leginkább magáénak vallott és a legszívesebben beszélt.⁸¹ A különböző népszámlálások adatait így mindig érdemes a megfelelő háttéranyag ismeretében kezelni.

A 20. század elején a miniszterelnökség felkérésére a Központi Statisztikai Hivatal egy bizottság keretében vizsgálta a magyar-szlovák nyelvhatáron és a szomszédos térségekben zajló magyarosodási folyamatot. Ennek a vizsgálatnak a zárójelentésében olvasható: *„Általánosságban az 1890. évi népszámlálás itt is inkább a magyarság számát igyekezett növelni, az 1900. évi összeírás az ez alkalommal kiadott szigorúbb utasítások eredményeképpen inkább szlováknak minősítette az ily bizonytalan elemeket; végeredményben azonban kérdéses, melyik járt el helyesen a kettő közül, mert a nép nemzetiségi hovatartozása mindkét időpontban bizonytalan volt, s 1890-ben épp oly kevésbé volt magyar, mint amily kevésbé szlovák 1900-ban [...]”*.⁸²

⁷⁹ Gyimesi Réka: „...különben is tisztában voltunk, hogy minden honpolgár magyar”. A népszámlálások kérdéskörének változásai 1850 és 1941 között. In: Szerk. Bene Sándor, Dobos István: Az idő alakzatai és időtapasztalat a magyarságtudományokban. A doktorkolák V. nemzetközi magyarságtudományi konferenciájának előadásai. Budapest 2017. 94-96.

⁸⁰ Uo. 98; 100-101.

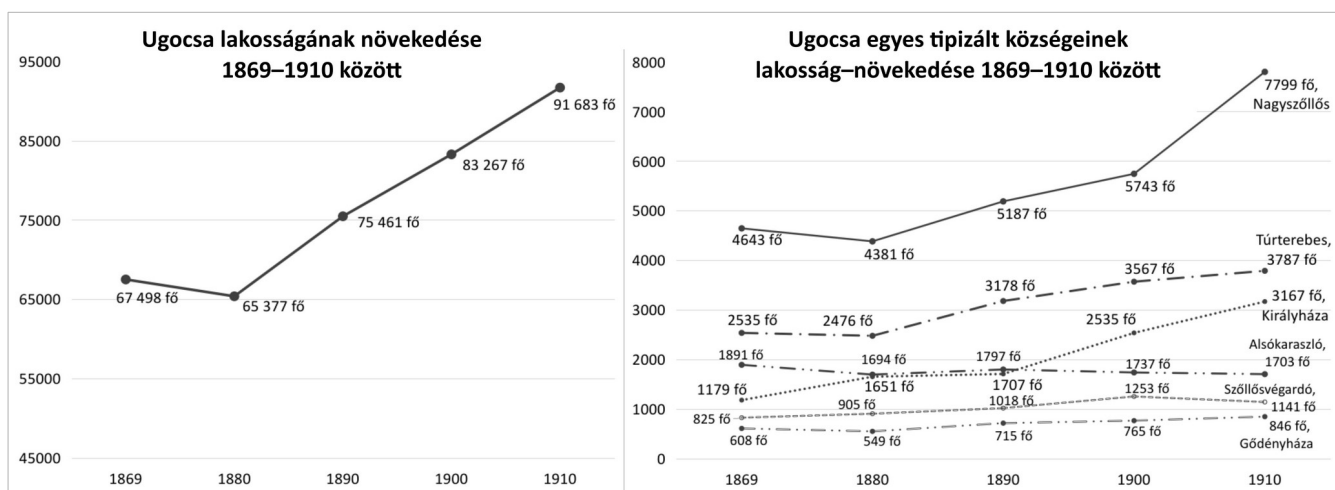
⁸¹ Katus L.: A modern Magyarország... i. m. 397.

⁸² Idézi Katus L.: A modern Magyarország... i. m. 404.

A különböző népszámlálásokkal kapcsolatos tisztánlátás tehát nem egyszerű feladat, viszont rendkívül jó összegzést ad róluk a jeles angol történész, Carlile Aylmer Macartney professzor, aki ezt írta egyrészt a magyarosodásról, másrészt a népszámlálások hitelességéről: „Hangsúlyozni kell, hogy [...] a magyar elemnek ez a növekedése minden szempontból reális volt. A népszámlálásokat általában tisztességesen végezték [...] és az esetek túlnyomó részében azok az emberek, akik magukat magyar anyanyelvűnek vallották, saját magukat úgy tekintették, vagy legalábbis azt óhajtották, hogy mások tekintsék őket úgy, mint magyarokat.”⁸³

Népesség és népesedés országos és ugocsai viszonylatban. A lakosság számot tekintve Ugocsát 1880-tól a folyamatos növekedés jellemezte, ami főként, de nem kizárólag a népesség természetes szaporodásából következett, melynek primer oka a megszületett gyermekek magas száma, a szekunder okok között pedig a megjelenő és kiteljesedő közegészségügyi rendszert⁸⁴ és a gazdasági- valamint közlekedési bővítéseket találjuk. A népességszámot befolyásoló tényezők között jelen volt a bevándorlás és a vármegyéből történő kivándorlás is. A következő ábrák az összlakosság növekedését mutatják be, ill. a növekedés és fogyás egyes tipizált eseteit, amelyeket egy-egy településen keresztül szemléltetünk.

1. ábra:⁸⁵ Ugocsa lakosságának növekedése 1869-1910 között összevetve az egyes tipizált települések népességváltozásának okaival.

A tipizált községeket a népesség növekedésének vagy csökkenésének legfőbb oka szerint csoportosítottuk, egyrészt saját kategorizálás, másrészt a népszámlálási adatokat

⁸³ Idézi Katus L.: A modern Magyarország... i. m. 404.

⁸⁴ Erről részletesen a dolgozat V.5 Az egészségügy modernizációja c. részében írunk.

⁸⁵ Saját szerkesztés. Forrás: A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai. Budapest 1912. 839-840.

feldolgozó statisztikai hivatalnak a községekhez csatolt külön megjegyzései alapján.⁸⁶ Így az első csoportba azok a települések kerülnek, amelyek adminisztratív-közigazgatási jellegük és gazdasági fellendülésük kapcsán produkáltak jelentős népességnövekedést, a megjelenő munkahelyek és a bővülő gazdaság népességvonzó hatása miatt. Ezt a csoportot Nagyszöllős⁸⁷ szemlélteti az ábrán, s jól láthatóan 1880-tól folyamatos növekedést mutat, amely a századfordulótól kiugróan magas lett. Nyilvánvalóan a természetes szaporulat itt sem elhanyagolható, de nem kizárólagos súlyú. Ebbe a csoportba tartozik még Halmi nagyközség is.

A második csoportban a népességszám növekedését elsősorban a természetes népességszaporulat adta, míg más tényezők háttérbe szorultak. Ezt Túrterebes példáján mutatjuk be, s meglátásunk szerint ebbe a csoportba sorolható a vármegye településeinek túlnyomó része. A nagyszámú település miatt itt felsorolást nem teszünk. Ezt a megállapításunkat erősíti, hogy a vármegyében a természetes szaporulat 1890-1900 között 10,4% volt, míg 1900-1910 között 10,1%, ami országos összehasonlításban az első esetben minimálisan felülmúlta a magyarországi átlagot (10,3%), míg a második esetben 1900-1910 között jelentősen nagyobb volt attól (8,5%).⁸⁸ Szinte mindegyik településcsoportnál megfigyelhető, hogy a lakosságszám növekedése 1869 és 1870 között törést szenvedett, s csökkenésbe vagy stagnálásba fordult. Ennek egyik alapvető oka, hogy ebben az időszakban pusztított az évszázad utolsó nagy kolerajárványa, ami a magyarországi népesség számának alakulására jelentős negatív hatással bírt. Az 1872-1873-as évek katasztrófák egész sorával sújtották az országot. Több egymás utáni évben gyenge volt a termés az alapvető élelmiszerekből, aszályok és árvizek váltották egymást, majd pedig országos kolerajárvány következett. (Ennek nyomai jól láthatóak Ugocsa 1910-es korfáján is. Lásd a 2. ábrát!) Az 1872-1874-es kolerajárványnak Magyarországon hivatalosan 189 000 halálos áldozata volt, ami a valóságban valószínűleg jóval több lehetett. A halálozási arány már 1873-ban elérte a 65%-ot, ami már ebben az évben 300 000-es halálozási többletet jelentett, s 1874-re elérte a fél milliót is. Az utolsó hagyományos típusú demográfiai válságot az ország csak az 1870-es évek végére heverte ki, vármegyei szinten pedig ugyanez a keleti és délkeleti területeken csak az 1880-as évek végére következett be, ami jól szemlélteti azt, hogy ezekben a vármegyékben, így Ugocsában is arányaiban több áldozatot szedett a kolera, s nagyobb károkat hagyott maga után.⁸⁹ Ugyan a későbbi évtizedek kolerajárványai már közel sem okoztak hasonló népesedési katasztrófát, de az

⁸⁶ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész... i. m. 839-840.

⁸⁷ Nagyszöllős, mint vármegyeközpont, s mint a legnagyobb lakosságszámmal bíró ugocsai település gazdasági súlyáról a dolgozat V.2 Az ipar helyi sajátosságai és a hegyvidéki kirendeltség c. pontjában írunk.

⁸⁸ A Magyar Királyi Kormány 1910. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. C. Budapest 1911. 12.

⁸⁹ *Katus László: A nemzetiségi kérdés és Horvátország története a 20. század elején.* In: Főszerk. Hanák Péter: Magyarország története 1890-1918. II. kötet. Budapest 1983. 358., 388-389.

északi, északkeleti és keleti vármegyék halálozási mutatóit más betegségek, mint a difteritisz, vörheny és kanyaró járványok is nagyobb mértékben rontották, mint az ország más területein.⁹⁰

Az ugocsai települések harmadik csoportját Királyháza szemlélteti, ami gyarapodását, s igazi nagyközséggé – sőt 1918-tól járásközponttá – való válását a vasútnak köszönheti.⁹¹ A csoportot főként azok a települések határozzák meg, amelyek a vasút megépülése miatt bekerültek az országos gazdasági vérkeringésbe. Királyháza ennek a legtipikusabb képviselője, viszont hasonló – bár méretében csekélyebb – meghatározottságokat találunk Tiszaújlak, Tiszaszászfalu és Salánk esetében is. A házi- és kisipar megjelenése miatt egy újabb településkategóriát határoztunk meg, amit a lakosság szám növekedés jellemezett. Az ábrán ezt Gődényháza mutatja be, ahol a 19. század utolsó negyedében egyre több fazekasmester jelent meg.⁹² Szintén az agyagipar miatt nőtt a lakossága Ölyvösnek és Nagycsongovának is. A szőlőtermelésnek és az azt feldolgozó iparnak köszönhetően átlagon felüli növekedést (közel 80% 1880-1910 között) tapasztaltunk Szöllősgyulán is.⁹³ A megjelenő vessző- és kosárfonás hasonló folyamatokat indukált Tekeházán, Alsó- és Felsőveresmarton egyaránt.⁹⁴ Nem volt általánosan jellemző, de betelepítésekkel is találkoztunk, amelyek nagy valószínűséggel gazdasági háttérűek voltak. Ilyen település volt Akli, Csomafalva és Nagytarna.⁹⁵ Kétségtelenül volt hatása a népesedésre a századfordulótól felerősödő kivándorlásnak és visszavándorlásnak is.⁹⁶ Ugocsa esetében a kivándorlás volt nagyobb volumenű a népesség számának alakulásában.⁹⁷ A folyamat jelentősen megváltoztatta a népszaporulati mutatókat Karácsfalván, Szöllősvégardóban, valamint Tiszakeresztúron és Tiszaújhelyen. Mindegyik településen népességszám csökkenést tapasztaltunk a kivándorlás miatt.⁹⁸

Az utolsó csoportba a natív fogást produkáló települések tartoznak, melyeket Alsókaraszló példáján keresztül mutattunk be az 1. ábrán. Ide sorolható még Kisbábony, Sósfalva, Tiszapéterfalva⁹⁹ és Tivadarfalva. A fogyatkozás mértéke azonban nagyon lassú volt,

⁹⁰ *Rovács Barna: A népmozgalom és az egészségügy.* In: Szerk. Rózsa Dávid, Rovács Barna: *A számontartott nemzet.* Budapest 2020. 141.

⁹¹ Erről részletesen a dolgozat II.1.1 Területi beosztás és a V.3.2 A HÉV-fellegvár tervei és a részbeni megvalósulás c. pontokban írunk.

⁹² X. Y. Kerámia Ugocsában. *Magyar Üveg- és Agyagipar*, 1902. január 1. 9.

⁹³ *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása.* Első rész... i. m. 839.

⁹⁴ Az Ugocsában megerősödő házi- és kisiparról a dolgozat V.4 A gazdasági rendszer nemzetiségi vetületei és a háziipar c. részben írunk részletesen.

⁹⁵ *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása.* Első rész... i. m. 839.

⁹⁶ A századfordulót és a 20. század eleji közéletet meghatározó témával a dolgozat I.4 A ki- és visszavándorlás, különös tekintettel az ugocsai magyar és ruszin lakosságra c. részében foglalkozunk részletesen.

⁹⁷ Számottevő bevándorlás csak az Osztrák-Magyar Monarchián belülről, főként Galíciából érte a vármegyét, ami jelentős népességalkító tényező, hiszen csak 1910-ben 161 főnyi Galíciából származó személy tartózkodott a vármegyében. (*A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása.* Első rész... i. m. 20.)

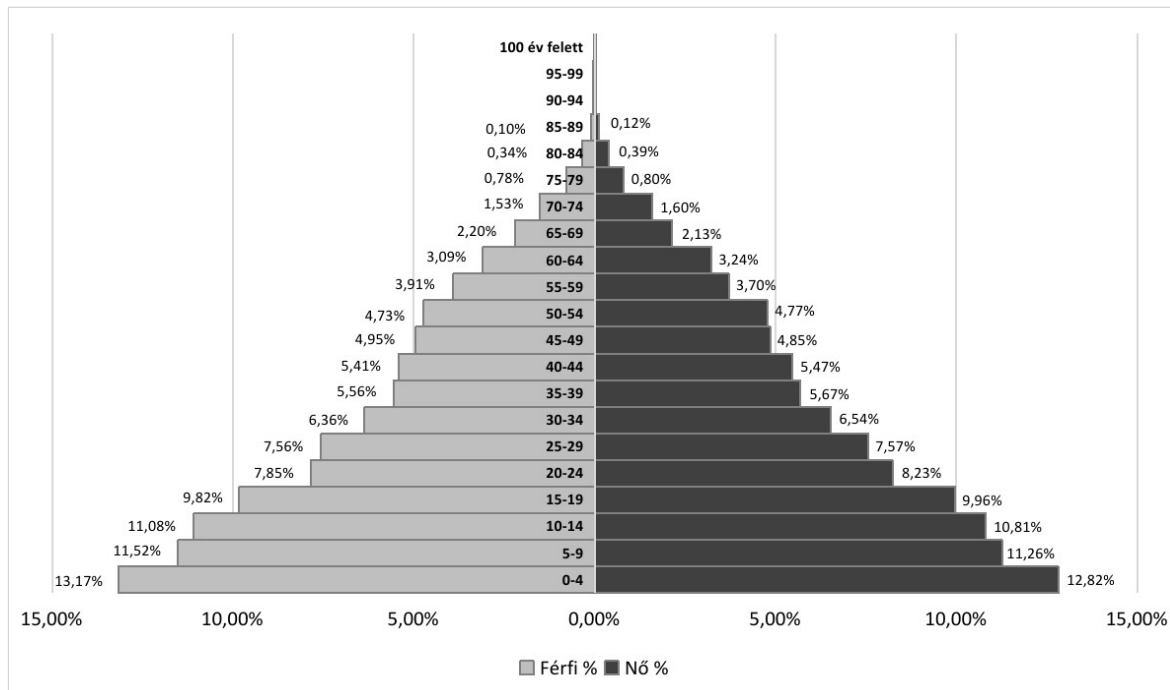
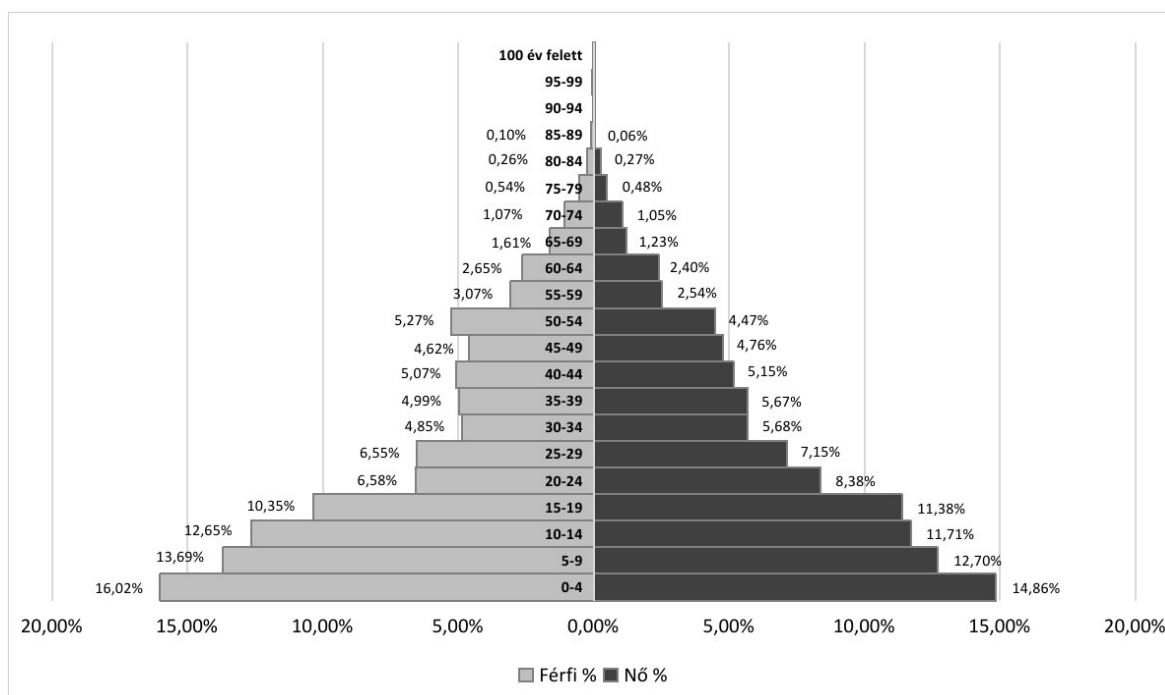
⁹⁸ *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása.* Első rész... i. m. 839.

⁹⁹ Tiszapéterfalván szintén erős volt a háziipar, ami a népesedés szempontjából ambivalens folyamatokat generált, hiszen inkább hullámzott, mint állandóan csökkent, vagy növekedett a lakosság.

sőt egyes településeknél néha át is billent növekedésbe, de a vizsgált korszakot tekintve, inkább a fogyás jellemezte őket.

Egy teljesebb kép eléréséhez szükségesnek látjuk a vármegye lakosságának korfáját is megvizsgálni, ill. összehasonlítani Magyarország egészének korfájával.

2. ábra:¹⁰⁰ Ugocsa vármegye (fent) és Magyarország (Horvátország nélkül, lent) korfája 1910-ben.

¹⁰⁰ Saját szerkesztés. Forrás: A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Ötödik rész. Részletes demográfia. Budapest 1916. 86-89.

Mindkét korfa alapvetően piramis alakú, ami dinamikusan és tartósan növekvő, ill. egyre fiatalodó társadalmat takar, ahol viszonylag alacsony volt a várható élettartam.¹⁰¹ Ugocsa korfáján mégis több eltérés látszik az országos dinamikától. Mindkét nemnél az 1% feletti eltéréseket tekintjük jelentős különbségnek. A nőknél Ugocsában a 0-4 éves korosztályban 2,04%-os többlet tapasztalható a magyarországi adathoz képest, ami jóval nagyobb gyermek születésszámot feltételez. A jelentős többlet megmaradt a 20-24 éves korosztályig, igaz a 10-14 éves korosztálynál egy időre 1% alá süllyedt. Ugyanez a tendencia megfigyelhető a férfiaknál is még nagyobb mértékben, hiszen a 0-4 éves korosztály 2,85%-os többletben volt az országos átlaghoz képest. Ez a szám egy folyamatos csökkenéssel a 15-19 éves korosztályban már csak 0,53%. Ezen a ponton pedig elérjük az ugocsai korfa legsajátosabb részét, amikor is a többletből a 20-24 éves korosztályban hirtelen egy 1,70%-os hiány alakult az országos korfához képest, ami a 25-29 éveseknél 1,01%, 30-34 éveseknél 1,51%, a 35-39 éveseknél pedig 0,57%, s csak a következő korosztályoknál egyenlítődik ki némiképp. Ha megvizsgáljuk ennek a lehetséges okait, akkor érdemes a 35-39 éves korosztálytól kezdenünk, akik az 1870-es évek elején születtek, amikor a fentebb említett kolerajárvány pusztított az északkelet-magyarországi vármegyékben, így Ugocsában is, ahol a járvány 1872-ben már elérte a csúcspontját, s a dokumentált esetek szerint a vármegyében 988 halálos áldozata volt.¹⁰² Az akkori áldozatok kihatással voltak a későbbi szülőképes korosztály arányára is a társadalmon belül, ami a demográfiai törvényszerűségekből adódóan kisebb születésszámmal járt, s részben magyarázat lehet a korfa egyéb korosztályainak az országos átlagtól való jelentős eltérésére.

Az utolsó nagyobb kolerajárvány pedig 1893-ban volt. Ezt a vármegyei vezetés és a közegészségügy sokkal jobban kezelte, amit az is jelzett, hogy a terjedés meggátlására tett intézkedései miatt Lónyay Sándor¹⁰³ akkori főispánnak a „[...] *legfelsőbb elismerés kifejezése volna kieszközölendő* [...]” javaslatot tették a kormánykörökben.¹⁰⁴

Mindazonáltal a hiányt mutató korosztályok a munkaképes lakosság zömét fedték le, ami kapcsolatban állt az országot elhagyó kivándorlással. Ezt erősíti az is, hogy a jelentős hiány a 30-34 éves korosztályt kivéve csak a férfiaknál jelent meg, akik gyakran éveket töltöttek az

¹⁰¹ Tóth I. János: Demográfiai tél. A modernizáció sötét oldala. Budapest 2021. 43.

¹⁰² Kótyuk Erzsébet: Kolerajárványok az Északkelet-Felvidéken a 19. században, különös tekintettel Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyére. In: Szerk. Forrai Judit: Ditor ut dítem. Tanulmányok Schultheisz Emil professzor 85. születésnapjára. Budapest 2008. 401.

¹⁰³ A róla készült fényképet lásd az 5. számú mellékletben!

¹⁰⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), K 27 Polgári kori kormányhatósági levéltárak - K szekció (1770-1973), Miniszterelnökségi Levéltár (1850-1973), Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (1867-1944). (a továbbiakban: K 27). 1894.01.15. 16.

amerikai kontinensen, hogy ott tőkét szerezve hazatérhessenek és anyagilag biztosítsák saját maguk, vagy leggyakrabban saját maguk és családjuk életét. (Homoki Károly feketepataki lakos kiutazással és visszatéréssel kapcsolatos dokumentumait lásd a 24. számú mellékletben!)

I.2 Anyanyelvi viszonyok Északkelet-Magyarországon 1881 és 1910 között

Az északkelet-magyarországi anyanyelvi viszonyok egy bonyolult és gyorsan formálódó struktúrát mutattak a dualizmusban, s még inkább annak második felében. Ez a struktúra egy alapjában véve nemzetiségileg és vallásilag összetett rendszer volt, amit még komplexebbé tettek a korszak sajátos folyamatai, mint a Galíciából érkező zsidó bevándorlás, vagy a megélhetési kivándorlás az amerikai kontinensre. Ezek olyan lendülettel folytak bizonyos időszakokban, hogy némely esetben akár irreverzibilisnek is tűnhettek, s feltétlen hatást gyakoroltak.

A fent vázolt képet még tovább bontják azok a jelenségek, amelyek szintén megerősödést mutattak ebben az időszakban, úgy mint a magyarosodás és magyarosítás, ill. a polgárosodás és középosztályosodás különböző aspektusai. A magyar anyanyelvűek számának megugrását eredményező folyamatok szerteágazó gyökerekkel bírtak, hiszen a századfordulón az anyanyelvi csoportok körében a magyar mutatókat a természetes szaporodást vizsgálva a ruszin és a szlovák is felülmúlta, de ez – egyéb folyamatok miatt (pl. kivándorlás, magyarosodás stb.) – nem eredményezte az arányuk jelentős növekedését. A demográfiai adatok mellett ugyanolyan hangsúlyos a magyar nyelvhasználat terjedése, aminek egy része valódi más részei pedig valószínűleg „statisztikai látszatok”.¹⁰⁵

Azok a tudományos munkák, amelyek Ugocsa vármegyét is a vizsgálatuk tárgyává teszik két lehetséges megközelítésben vázolják a korszak és a térség anyanyelvi-nemzetiségi viszonyait. Az egyikben egy, a mai Kárpátalja területére projektált képet nyújtanak,¹⁰⁶ míg a másik megközelítésben a közeli – mondjuk szomszédos – közigazgatások mutatóinak adaptációjával és összehasonlításával alkotnak képet.¹⁰⁷ Mi ez utóbbit tarjuk alkalmasabbnak, mivel kutatásunk viszonylag izolált a mai Kárpátalja fogalomtól. Ennek fényében az összehasonlítás tárgyává Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros és Szatmár¹⁰⁸ vármegyéket tesszük,

¹⁰⁵ Gyáni Gábor, Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Budapest 2006. 145.

¹⁰⁶ Lásd pl. Molnár D. István: Perifériáról perifériára. Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig. Budapest 2018. c. és megjelenésű munkáját!

¹⁰⁷ Ilyen pl. László Gézáné: A történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék sajtótörténete 1845-től 1920-ig. Doktori disszertáció. ELTE. Budapest 2013.

¹⁰⁸ Szatmár vármegye adatait Szatmárnémeti törvényhatósági jogú város adataival együtt, s egyesítve kezeljük.

annak ellenére, hogy Ungnak nyilvánvalóan nagyobb integritása volt Zemplénnel, mint Szatmár vármegyével, mégis egy Ugocsa központú vizsgálatnál ezt a képet látjuk megfelelőnek a szomszédsági kohézió, ill. Ung esetében az egyházi kohéziós szálakra¹⁰⁹ hivatkozva.

Szatmár vármegye részleges bevonását a vizsgálatba az Ugocsával több szálon fennálló integritása miatt látjuk indokoltnak. A kapcsolatok részben egyházi szálon érvényesültek, hiszen az ugocsai plébániák a szatmári római katolikus egyházmegyéhez tartoztak, részben pedig az igazságszolgáltatás területi beosztásán, ami azt jelentette, hogy a nagyszöllősi királyi járásbírószék a beregszászi törvényszék keretein belül működött, a halmi pedig a szatmárnémeti törvényszék része volt.¹¹⁰ Számos szereplője a dolgozatunknak egyszerre tevékenykedett Szatmárban és Ugocsában (pl. Hofbauer Ignác, Ember Mihály, Csőke Imre, Köncs László stb.) 1880 előtt közös volt a két törvényhatóság tanfelügyeleti rendszere, ill. római és görögkatolikus vonalon közös tanítóegyesület is működött. Szatmárban több olyan hivatal is volt (pl. a folyammérnöki hivatal), aminek Ugocsa is a fennhatósága alá tartozott. A Halmi központú Tiszántúli járás településeinek lakói egyszerűbben eljutottak a szatmárnémeti piacra, mint a nagyszöllősiére. Az ugocsai görögkatolikus románság erős kapcsolatot tartott fenn a szatmári román lakosságú térségekkel. Több olyan gazdasági beruházás volt a korszakban, ami egyszerre érintette a két vármegyét (pl. a halmi-bikszádi vasútvonal). Ugocsának, mint törvényhatóságnak a léte is főként Szatmár és Bereg vármegye irányából volt veszélyeztetve. A kivándorlás tekintetében is hasonló folyamatok mentek végbe, ill. az említett folyamat lakosságon belüli aránya is közeli értékeket mutatott. Kétségtelen viszont, hogy a gazdasági folyamatok zömében Szatmár vármegye eltért Ugocsától és a gazdasági értelemben általunk is használt ruszin régió meghatározásától. Ezekben az esetekben nem is hivatkozunk rá, mindössze és esetlegesen példaként használva.

Az említett közigazgatási egységek színes anyanyelvi képet mutatnak, melyeknél hat kategóriát tartottunk fontosnak kiemelni. Ezek a következők: magyar, ruszin, német, román, szlovák, ill. egyéb anyanyelvűek. Ugocsa tekintetében különös hangsúlyt kap majd a magyar, a ruszin, a német és a román anyanyelvű lakosság.

¹⁰⁹ A térségben az egyik legnagyobb anyanyelvi-nemzetiségi tömb a ruszinoké volt, akik Ungot, Bereget, Máramarost és Ugocsát tekintve döntően a munkácsi görögkatolikus püspökség irányítása alatt álltak.

¹¹⁰ Szerk. Dr. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Szatmárnémeti sz. kir. város. Budapest 1908. 94.; *Horváth Balázs*: A hadügy, a rendészet és a rendvédelem. In: Szerk. Rózsa Dávid, Rovács Barna: A számontartott nemzet. Budapest 2020. 106.

1. táblázat:¹¹¹ Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros és Szatmár vármegye anyanyelvi összetételének %-os aránya és annak változásai (1881-1910).

Vármegye / Anyanyelv		A népszámlálásokhoz tartozó anyanyelvi arányok adatai				
		1881	1891	1900	1910	Elért növekedés
Ung <i>Teljes lakosság</i> 1881: 126 707 1891: 135 242 1900: 153 266 1910: 162 089	magyar	32,1%	27,5% √	30,2% ^	33,2% ^	1,1%
	ruszin	34,3%	34,4% ^	36,4% ^	38,1% ^	3,8%
	német	2,9%	7,6% ^	4,6% √	5,2% ^	2,3%
	román	0,0%	0,0% =	0,1% ^	0,0% √	0,0%
	szlovák	30,0%	29,6% √	28,0% √	22,4% √	-7,6%
	egyéb	0,6%	0,8% ^	0,7% √	1,0% ^	0,4%
Bereg <i>Teljes lakosság</i> 1881: 153 377 1891: 179 455 1900: 208 589 1910: 236 611	magyar	43,6%	42,4% √	44,7% ^	47,8% ^	4,2%
	ruszin	49,5%	45,6% √	45,7% ^	42,7% √	-6,8%
	német	5,9%	10,8% ^	8,9% √	8,8% √	2,9%
	román	0,0%	0,0% =	0,0% =	0,0% =	0,0%
	szlovák	0,6%	0,7% ^	0,5% √	0,5% =	-0,1%
	egyéb	0,4%	0,4% =	0,2% √	0,2% =	-0,2%
Ugocsa <i>Teljes lakosság</i> 1881: 65 377 1891: 75 461 1900: 83 316 1910: 91 755	magyar	35,7%	38,2% ^	42,9% ^	46,5% ^	10,8%
	ruszin	47,2%	42,5% √	39,3% √	37,5% √	-9,7%
	német	3,8%	7,2% ^	6,6% √	5,0% √	1,2%
	román	12,9%	11,7% √	11,1% √	10,6% √	-2,3%
	szlovák	0,0%	0,0% =	0,0% =	0,0% =	0,0%
	egyéb	0,3%	0,3% =	0,1% √	0,3% ^	0,0%
Máramaros <i>Teljes lakosság</i> 1881: 227 436 1891: 268 281 1900: 309 598 1910: 357 705	magyar	10,8%	12,5% ^	13,7% ^	14,8% ^	4,0%
	ruszin	48,2%	45,7% √	46,4% ^	44,6% √	-3,6%
	német	14,4%	17,0% ^	15,3% √	16,6% ^	2,2%
	román	25,9%	24,2% √	24,2% =	23,6% √	-2,3%
	szlovák	0,2%	0,2% =	0,2% =	0,1% √	-0,1%
	egyéb	0,4%	0,4% =	0,2% √	0,2% =	-0,2%
Szatmár <i>Teljes lakosság</i> 1881: 293 092 1891: 323 768 1900: 367 570 1910: 396 632	magyar	58,8%	61,3% ^	63,9% ^	67,7% ^	8,9%
	ruszin	0,3%	0,4% ^	0,0% √	0,0% =	-0,3%
	német	4,9%	4,3% √	3,2% √	1,7% √	-3,2%
	román	34,8%	33,3% √	32,3% √	30,2% √	-4,6%
	szlovák	0,4%	0,1% √	0,1% =	0,1% =	-0,3%
	egyéb	0,8%	0,5% √	0,4% √	0,3% √	-0,5%
Összesítve <i>Teljes lakosság</i> 1881: 865 989 1891: 982 212 1900: 1 122 339 1910: 1 244 792	magyar	37,9%	38,1% ^	40,3% ^	42,6% ^	4,7%
	ruszin	30,1%	29,0% √	29,2% ^	28,8% √	-1,3%
	német	7,2%	9,6% ^	8,0% √	8,0% =	0,8%
	román	19,6%	18,5% √	18,1% √	17,2% √	-2,4%
	szlovák	4,7%	4,3% √	4,0% √	3,1% √	-1,6%
	egyéb	0,5%	0,5% =	0,3% √	0,3% =	-0,2%

¹¹¹ Saját szerkesztés. Forrás: A Magyar Korona országában az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. Első rész... i. m. 108-110., 121., 126. A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Harmadik rész. A népesség részletes leírása. Budapest 1907. 218-219., 262-263., 304-305., 320-321., 330-331., A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész... i. m. 216-217., 262-263., 304-305., 320-321., 332-333.

1910-ben az öt vármegye 1 244 792 főnyi lakossága viszonylatában a legszembetűnőbb adat a magyar lakosság kétségtelen aránybeli növekedése, ami átlagosan 4,7%-ot tett ki, és mindegyik törvényhatóságban megfigyelhető volt. A növekedés főként Ugocsában és Szatmárban volt jelen, ahol – különösen Szatmár tekintetében – eleve magas volt a magyar anyanyelvűek mutatója. A legkisebb aránynövekedés Ungnál és Máramarosnál jelentkezett, ahol – az előbbiekhöz mérten fordított tendenciával – egy alacsonyabb szintről indult növekedésnek a magyarok aránya. A teljes területet nézve a magyarok kívül mindössze a német anyanyelvűek aránya növekedett némileg (0,8%), de ennek jelentősége jóval kisebb, mivel így sem érte el az összlakosságon belül a 10%-os arányt.

A vizsgált térségben két kiugró veszteség-adatot figyelhetünk meg. Az egyik az ugoccai ruszin anyanyelvű lakosságnál megjelenő 9,7%-os csökkenés, a másik az Ung vármegyében jelentős számban élő szlovák anyanyelvűek körében fellépő 7,6%-os negatív mutató. A ruszin lakosság, Ung vármegye kivételével, mindenütt jelentősen visszaszorult, ami egy szerényebb mértéket öltve, de igaz az ugoccai, máramarosi és szatmári románokra is. Ung esetében a ruszin anyanyelvűek kis mértékű növekedésében a vármegye, – s különösen Ungvár rendezett tanácsú város – egyházi-kulturális központ funkciót betöltő vonatkozásai, valamint ebből fakadó népességvonzó szerepe is közrejátszott.

I.3 Ugocsa vármegye anyanyelvi és felekezeti összetétele

Egy társadalom tagjainak – hangsúlyozottan a 19-20. század fordulóján, ill. Északkelet-Magyarországon – primer ismertetőjegye az anyanyelv és a felekezethez tartozás. A kettő sok esetben változatos képet hozhat létre, s a variációk tucatnál is nagyobb számát. Azonban Ugocsában ez a szintű kombinatorika nem volt jelen, s az anyanyelv az esetek bizonyos részében egyben vallást is jelentett, vagy fordítva, a vallás meghatározott anyanyelvet. A két limes között pedig megjelent a variálhatóság némely lehetősége.

Ugocsa népességének nemzetiségi és anyanyelvi összetételére a nagy fokú változatosság és változás jellemző az évszázados múltban és a jelenben is. Településeit – így a vármegyeközpontot, Nagyszöllőst is – az első oklevelek a 13. század közepén említették először. Az akkori nemzetiségi összetételt érdemileg meghatározni jelenleg nem lehet, de annyi biztos, hogy már ekkor találkozunk olyan forrásokkal, amelyek arról beszélnek, hogy a

betelepített szász népesség beolvadása a magyar lakosságba hamar végbement. Ebből is következtethetünk a magyarok nagyobb számára.¹¹²

A 14. század közepén két új nemzetiség jelent meg a vármegye területén, a ruszin és – korabeli terminológiával élve – az oláh, akikre a dolgozat folyamán románokként hivatkozunk majd. A ruszinok az északkeleti irányból érkeztek, s leginkább a vármegye északkeleti, hegyvidéki részén telepedtek meg.¹¹³ A román népesség a keleti-délkeleti részen lévő Avas-hegység területén honosodott meg. A további betelepítések – mind a ruszin, mind a román viszonylatban – már az alföldi részt is érintették. A későbbi nemzetiségi arányok alakulásáról 1857-ig csak családnévi összeírásokból készült becslésekből tudunk tájékozódni, melyek külön készültek a jobbágy- és a nemesi lakosság elkülönítésével. Ezek, s az ezekből készült térképi ábrázolások magyar többséget mutattak a vármegyében.¹¹⁴

A II. József által elrendelt, 1784-1787 között zajló népszámlálás Ugocsára vonatkozó adatai hiányoznak, vagy a második világháború során megsemmisültek, majd pedig az 1780-1790 között zajló vármegye egyesítések folytán már Bereg-Ugocsa vármegyével találkozunk, így abból nehéz következtetni a nemzetiségi adatokra, nem beszélve arról, hogy nem ennek a felmérése volt a népszámlálás fő célja.¹¹⁵

Az 1857-es népszámlálás a magyar többségű vármegyék között említette Ugocsát a következő arányokkal: 54 426 főnyi teljes lakossággal, melyből 32 384 fő (59%) magyar, 16 908 fő (31%) ruszin, 5 734 fő (9%) pedig román.¹¹⁶ A következő, 1870-es magyarországi népszámlálás nem nyújtott sem az anyanyelvre, sem a nemzetiségre vonatkozó megfelelő adatokat, ennek ellenére készültek erre vonatkozó számítások és becslések, melyek közül Keleti Károlyét¹¹⁷ fogjuk alapul venni. Az 1881-es népszámlálás adatainál már szerepeltek az anyanyelvi mutatók is, melyek már nagyobb nehézségek nélkül összehasonlíthatóak az 1891-es, 1900-as és 1910-es adatokkal.

¹¹² Szabó István: Ugocsa megye. Budapest 1937. 47.

¹¹³ Itt kell megemlítenünk, hogy Szabó István elképzelései mellett más bevándorlási irányok is felmerülnek. Dr. Bonkáló Sándor, aki Északkelet-Magyarországon nőtt fel, szlavista irodalomtörténész, számos munka szerzője, amely a ruszinokról szól ezt írta: „Ruténeink legnagyobb része Galiciából jött be, de a legrégebb jövevényeknek (Máramaros, Bereg és Ugocsa déli felén lakóknak) eredeti hazáját biztosan nem tudjuk. Valószínűleg Podoliából és Volyniából jutottak ide Moldávia és Erdélyen keresztül.” (Dr. Bonkáló Sándor: A szlávok. A szláv népek és a szláv kérdés ismertetése. Budapest 1915. 78.) Dr. Bonkáló tehát a podóliai vagy volinyi eredetet valószínűsíti, a Kárpátok megkerülésével és az Erdélyen keresztüli bevándorlással. A két említett terület közül ez a teória talán inkább Podólia földrajzi elhelyezkedéséhez alkalmazható.

¹¹⁴ Szabó I.: Ugocsa... i. m. 95-96. és 1., 2., 3. melléklet.

¹¹⁵ Danyi Dezső, Dávid Zoltán: Az első magyarországi népszámlálás. Budapest 1960. 17-19.

¹¹⁶ Fényes Elek: A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint. Pest 1867. 48.

¹¹⁷ Születési néven Klette Károly József (1833-1892), közigazdász, statisztikus. A magyar statisztikának, mint tudományának az egyik megalapítója. A Központi Statisztikai Hivatal létrehozója és első igazgatója volt.

Ezek alapján egy táblázatban foglaltuk össze Ugocsa népességének alakulását anyanyelvi bontásban, az abszolút számokat és az arányokat is feltüntetve, valamint külön kiemelve az egyes anyanyelvi csoportok 1881-1910 közötti népszaporulati arányait.

2. táblázat:¹¹⁸ Ugocsa vármegye anyanyelvi összetétele és a lakosság gyarapodása az 1870-1910 közötti népszámlálásokban.

S/sz	1. Ugocsa egésze 2-6. Anyanyelvi bontás	A népszámlálásokhoz tartozó lakosságszám adatok és arányok (fő /%)					Összesített népszaporulati adatok (1881-1910)
		1870 ¹¹⁹	1881	1891	1900	1910	
1	Ugocsa vármegye	67 498	65 377	75 461	83 267	91 683 ¹²⁰	+40,2%
2	- Magyar	21 371 /31,7	23 319 /35,7	28 852 /38,2	35 674 /42,9	42 677 /46,5	+83,0%
3	- Ruszin	34 363 /50,9	30 840 /47,2	32 076 /42,5	32 707 /39,3	34 415 /37,5	+11,6%
4	- Román	6 701 /9,9	8 419 /12,9	8 830 /11,7	9 265 /11,1	9 750 /10,6	+15,8%
5	- Német	5 061 /7,5	2 479 /3,8	5 447 /7,2	5 503 /6,6	4 632 /5,0	+86,8%
6	- Egyéb	2 /0,0	322 /0,5	256 /0,3	118 /0,1	209 /0,2	-35,1%

A táblázati adatok arra engednek következtetni, hogy a demográfiai össznyereségből önmagához mérten a legnagyobb arányszámban (86,8%) a német anyanyelvű¹²¹ lakosság részesült, ez azonban – főként a német anyanyelvűek alacsony száma miatt – nem a vármegye elnémetesedését jelentette. Sokkal jellemzőbb folyamat a magyarosodás, hiszen a magyar anyanyelvűek abszolút száma egy magas értékről indult, s ezzel összevetve a 83%-os népszaporulati mutató már nagymértékű nyereséget jelent az irányukba. A ruszin és a román anyanyelvűeknek szintén pozitív volt a népszaporulati mutatójuk, azonban ezek jóval alatta vannak a vármegyei 40,2%-os átlagértéknek, így minden valószínűség szerint ők a demográfiai forrásai a vármegyei lakosság elmagyarosodásának, nem pedig valamilyen külső tényező, mint pl. a be- vagy odavándorlás. Emellett pedig a kiugró német és magyar gyarapodási adatok valószínűleg a kettős identitásúak vagy anyanyelvűek németté vagy magyarrá válását jelentette.

¹¹⁸ *Saját szerkesztés.* Forrás: A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész... i. m. 840., A Magyar Korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. Első rész... i. m. 120-121., 139., A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Harmadik rész... i. m. 208-209.

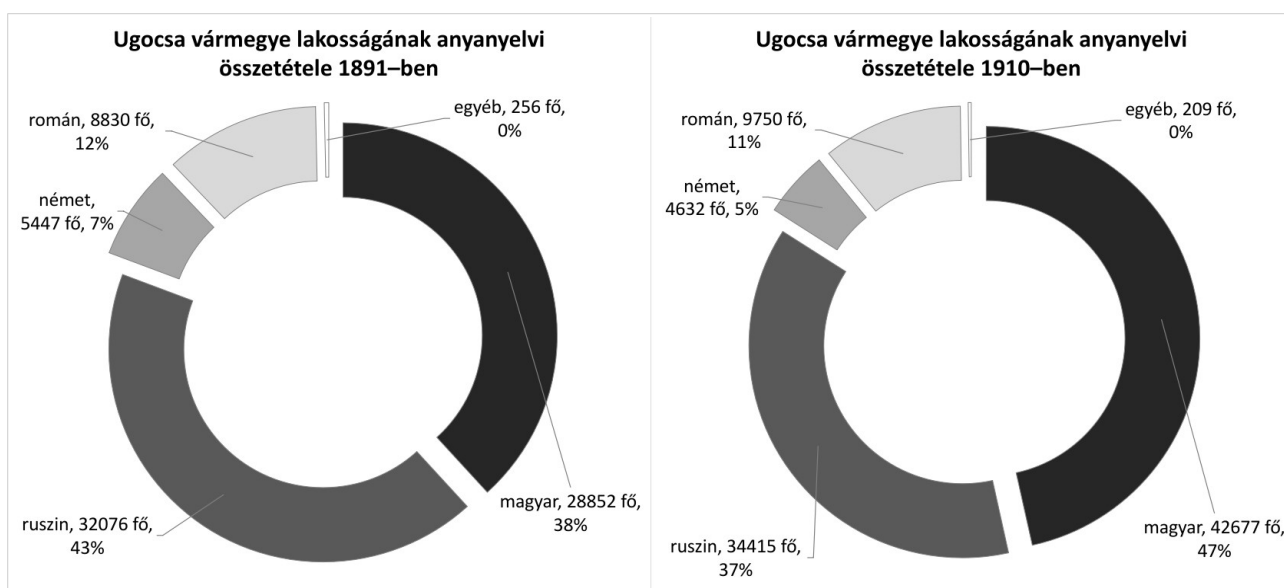
¹¹⁹ Az 1870-es népszámlálási adatok nem kérdeztek rá a lakosság anyanyelvére, de Keleti Károly a tankötelesek anyanyelvi szerinti megoszlását alapul véve, számításokat végzett erre vonatkozóan, melyek adatait mi is közöljük, azonban az összesített népszaporulati adatoknál nem vesszük figyelembe.

¹²⁰ Az 1910-es népszámlálási adatok alapján a vármegye népsűrűsége 75 fő/km² volt, ami a legmagasabb ilyen mutató a környező vármegyékhez viszonyítva. Mindez azért van, mert Ugocsában nem volt városi ranggal rendelkező település, így Nagyszőlős lakossága is a számítás alapját képezte. Nagyszőlős nélkül az említett mutató 68 fő/km², ami már a környező vármegyék népsűrűségi mutatóihoz hasonló.

¹²¹ Ebben az esetben a zsidó lakosságot kell alatta értenünk, akiket a korabeli statisztika német anyanyelvűként definiált.

Az 1891-ben mért népszámlálási adatok többleti mutatói a vármegye vezetését is foglalkoztatták. Ez nem volt véletlen, egyrészt az alispáni jelentések folyamatosan vizsgálták ezeket a számokat, másrészt a születések száma nagymértékű természetes szaporodást mutatott az ugoicsai népesség körében. Az 1881. évi és az 1891. évi népszámlálás között a vármegye lakossága „[...] 15%-kal emelkedett, mely arány-szaporulat oly magas, hogy ebben a tekintetben, megyénk az országban a legerősebb szaporulatot felmutatni tudó megyék közé sorozható [...]”¹²², írta egy 1891-es alispáni jelentés.

3. ábra:¹²³ Ugoicsa vármegye anyanyelvi összetételének változása 1891-1910 között.

1891-ben a vármegye két legnagyobb számú anyanyelvi csoportja a magyar és a ruszin volt, melyek közül a ruszin az, amelyik viszonylagos többséget képviselt, de ez 1910-ben lényegesen megváltozott, s már 10%-os többletet mutatott a magyar anyanyelvűek irányába. Mérhető, de nem jelentős a csökkenés (1%) a román anyanyelvűeknél, s ugyancsak térszerzés mutatkozott a német anyanyelvű lakosság körében.

A vármegyét tovább bontva, az 1918-ig közigazgatásilag mindössze két járásra¹²⁴ tagolódtott, a Tiszáninneni járás központja a megyeszékhely, Nagyszöllős volt, míg a Tiszántúli járás központja Halmi nagyközség. A járásokat külön megvizsgálva – bár területileg és a népesség nagyságát tekintve – közel azonosak, de anyanyelvi-nemzetiségi

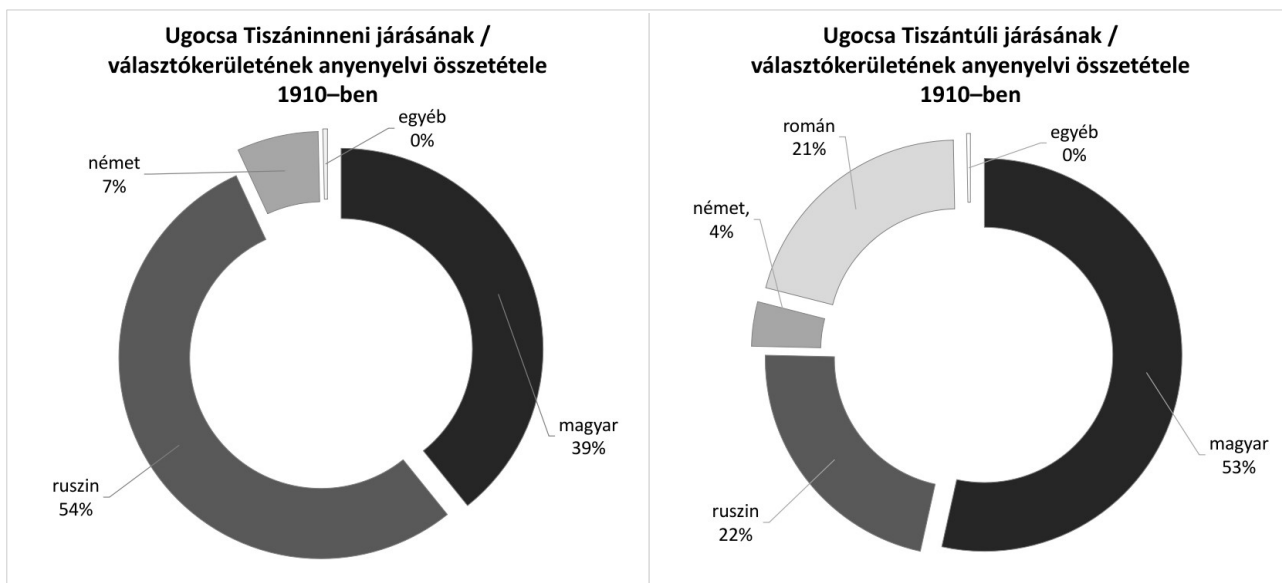
¹²² KTÁL 245. fond, 1. opisz. od. zb. 388. Ugoicsa vármegye alispánjának jelentése az 1891. évi közigazgatási állapotokról. 3.

¹²³ *Saját szerkesztés.* Forrás: A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Ötödik rész... i. m. 116-119. és A Magyar Korona országai az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. Első rész i. m... 117.

¹²⁴ A két járás területe pontosan egybeesett az országgyűlés alsóházának megválasztására kijelölt választókerületekkel.

összetételben már mértékadó különbségek voltak. Mindez jelentőséggel bír majd pl. az országgyűlési választások tekintetében.¹²⁵

4. ábra:¹²⁶ Ugocsa vármegye két járásának anyanyelvi összetétele 1910-ben.

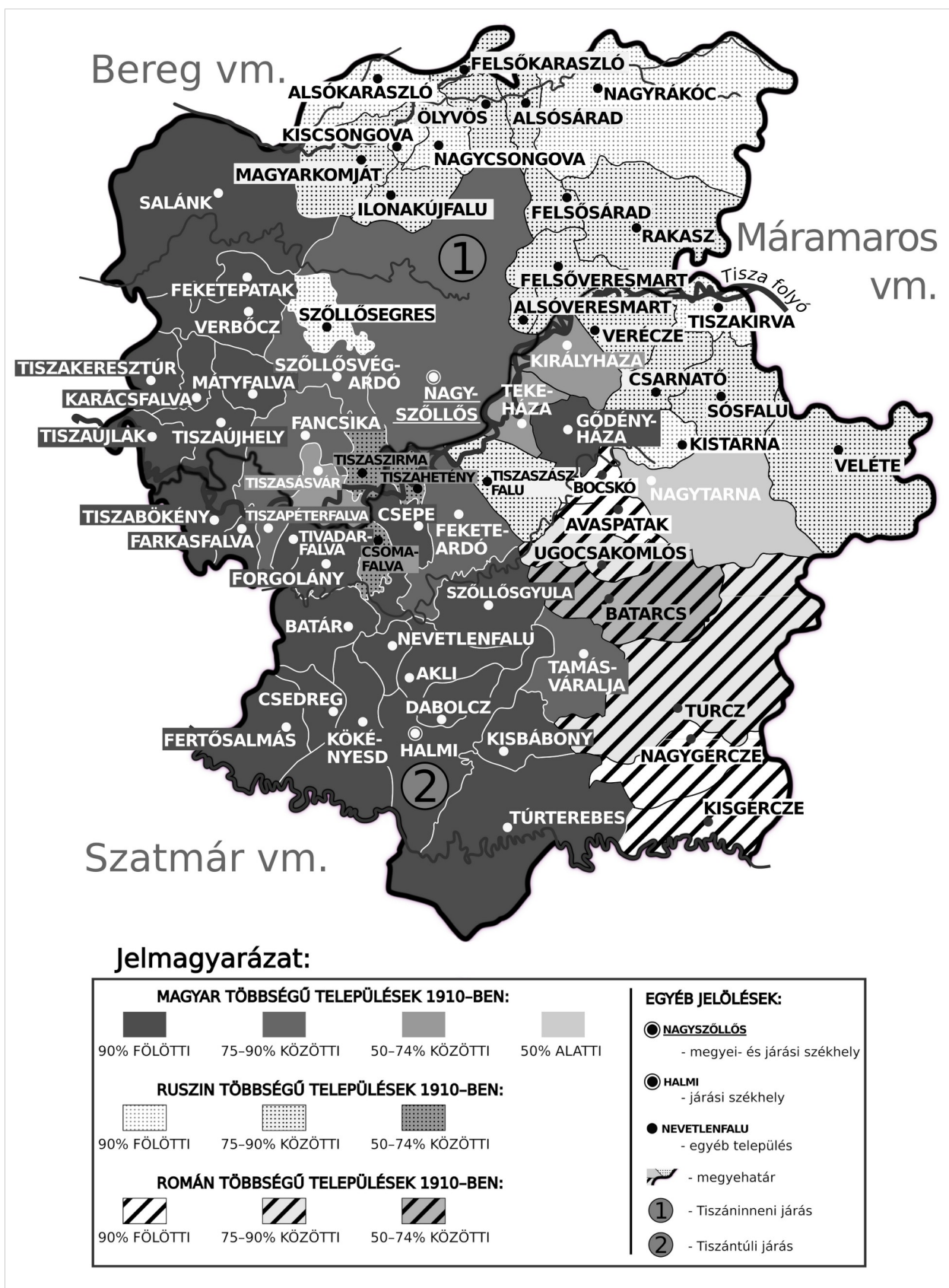
Az adatokból látható, hogy a magyar lakosság csak a Halmi központú Tiszántúli járásban, s egyben választókerületben volt abszolút többségben a ruszinokkal és a vármegye délkeleti részén élő románokkal szemben, míg a Nagyszöllős központú Tiszáninneni járásban és egyben választókerületben már kisebbségben voltak a járás többségét kitevő ruszinokkal összevetve. Mindkét járásban, de főként a Tiszáninneniben magas volt a német anyanyelvűek száma, ami a zsidóság jelenlétére utal. Egyéb nemzetiségekkel csak elvétve találkozunk. Egy, a nemzetiségi összetételről készült térképi ábrázolás (Lásd az 5. ábrát!) jól prezentálja, hogy mindhárom jelentős nemzetiség viszonylagos tömböt alkotott, melyek között mintegy átmenetként találunk szórványokat és kisebb beékelődéseket is. A német ajkúnak regisztrált lakosság szétszórva élt Ugocsa településein. Ez a szétszórtság feltűnően egybeeső jelző a korszakban itt élő zsidók településrendszerével. Nem alaptalan azt feltételezni, hogy az itt élő zsidók egyben a német anyanyelvű lakosság többségét adták, amire egyébként több történész is felhívja a figyelmet, úgy mint Ságvári Ágnes holokausztkutató, aki szerint az északkeleti régiókba bevándorolt zsidók német nyelvüként voltak számontartva.¹²⁷

¹²⁵ Lásd a dolgozat II.2.3 A vármegye országgyűlési képviselőinek szerepe a helyi viszonyok alakításában c. pontját!

¹²⁶ *Saját szerkesztés.* Forrás: A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész... i. m. 300-303., A Magyar Korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. Első rész... i. m. 117.

¹²⁷ *Ságvári Ágnes:* Tanulmányok a magyarországi holokauszt történetéből. Budapest 2002. 44.

5. ábra:¹²⁸ Ugocsa vármegye anyanyelvi térképe az 1910-es népszámlálási adatok alapján.

¹²⁸ Saját szerkesztés. Forrás: A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész... i. m. 300-303.

I.3.1 A VÁRMEGYE FELEKEZETI ARCULATA 1870-1910 KÖZÖTT

Ugocsa vármegyét anyanyelvi-nemzetiségi sokszínűsége mellett bonyolult vallási viszonyok jellemezték a századfordulón, amely bizonyos esetekben még a nemzetiségi és politikai meghatározottságnál is többet jelentett az ugocsai emberek nagy részének. A vallási komplexitást és a hozzá kapcsolódó mutatókat jól meg tudjuk határozni a korszak népszámlálási adataiból. A vármegye felekezeti összetételének változásait bemutató táblázat az 1870-1910 közötti viszonyokat ábrázolja:

3. táblázat:¹²⁹ Ugocsa vármegye fontosabb felekezeteinek %-os aránya és változásának iránya az előző adathoz képest.

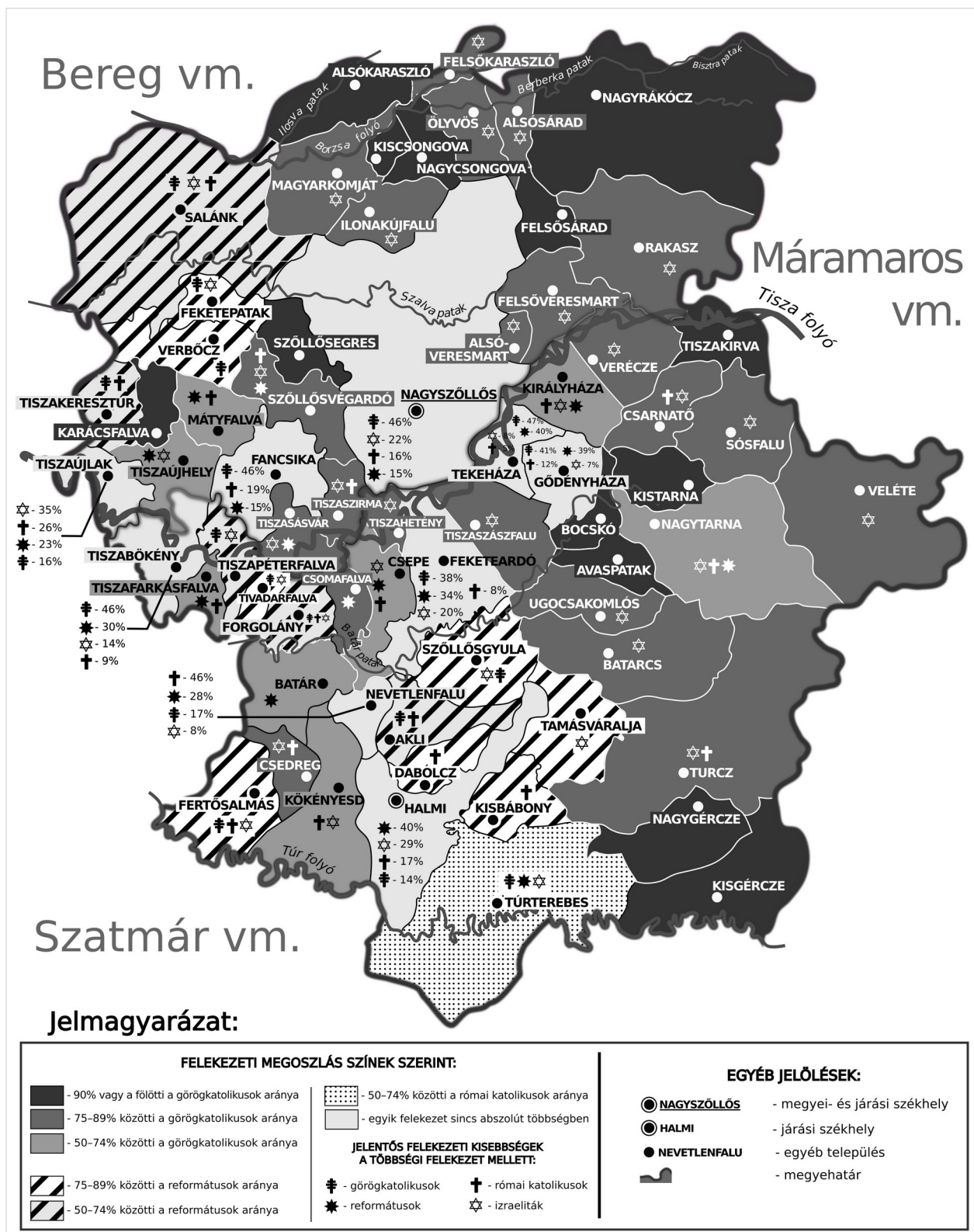
Ugocsa vármegye %-os felekezeti összetétele a különböző népszámlálásokon							
Felekezet	Év	1870	1880	1891	1900	1910	Index (1870-1910) 1870=100
Görögkatolikus		65,24	63,95 √	63,15 √	62,95 √	62,77 √	-2,47
Római katolikus		8,12	8,25 ^	8,22 √	8,72 ^	8,91 ^	+0,79
Református		16,55	15,67 √	15,53 √	15,52 √	15,27 √	-1,28
Izraelita		9,91	11,99 ^	12,48 ^	12,68 ^	12,92 ^	+3,01
Egyéb		0,18	0,14 √	0,62 ^	0,13 √	0,13 =	-0,05

A vármegye legnagyobb vallási közössége a görögkatolikusoké volt, amely arányaiban lassú, de folyamatos csökkenést mutatott, azonban ez nem haladta meg a 2,5%-t. Ennek ellenére azt látjuk, hogy a görögkatolikusok fogyása öltötte a legnagyobb méreteket. A 2,47%-os aránycsökkenés hátterét nem sikerült teljességében feltárnunk, de a legvalószínűbb az, hogy kapcsolatban volt a kivándorlással és a magyarosodással, hiszen az ugocsai skizma-mozgalom közel sem öltött tömeges méreteket, s más felekezetekhez sem történtek tömeges áttérések. A görögkatolikus településterület jellemzően két nagyobb tömbre oszlott a vármegyén belül. (Lásd a 6. ábrát!) A nagyobbik az északi Alksókaraszló-Nagyrákóczi vonaltól húzódott egészen a vármegye déli részén fekvő Kisgérczéig, s elfoglalta az összterület közel felét. Itt a görögkatolikusok aránya nagyon magas, jellemzően 75-95% közötti volt. A kisebbik tömb a Karácsfalva-Szóllősegres tengelytől egészen Kökényesdig húzódott, ahol már inkább az 50-89% közötti görögkatolikus többséggel rendelkező falvak domináltak, s jellemző volt a magyar anyanyelvű görögkatolikusok nagy száma. A két tömböt egymástól egy olyan vegyes felekezetű

¹²⁹ *Saját szerkesztés.* Forrás: A Magyar Korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. Első rész... i. m. 110., A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. A népesség általános leírása községenként. Budapest 1902. 330-331., A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész... i. m. 332-333.

sáv választotta el, ahol egyetlen vallás képviselői sem voltak abszolút többségben. Ez az öv a Nagyszöllős-Tekeháza-Gödényháza-Feketeardó-Nevetlenfalu-Halmi vonalon feküdt.

6. ábra:¹³⁰ Ugocsa vármegye felekezeti térképe 1900-ban.

¹³⁰ Saját szerkesztés. Forrás: A Magyar Szent Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész... i. m. 328-331.

Arányait tekintve a második legnagyobb felekezet a reformátusoké volt, amely 1870-ben 16,55%-ot a képviselt, 1910-re viszont ez a mutató lecsökkent 15,27%-ra, ami kicsivel 1,5% alatti veszteséget jelentett. A reformátusok aránybeli csökkenése kapcsolatban lehet a gyülekezetek számának a csökkenésével, ami egy hosszú, de permanens folyamat eredménye, s amely már sokkal korábban elindult, hiszen a 17. században több olyan református magyar gyülekezetről tudni, melyek a 19-20. század fordulójára eltűntek. Ilyenek voltak a tiszaszirmai, a tiszahetényi, az andrásfalvai, a csatóházai, az öszödfalvai (az utóbbi három településként is megszűnt), a szöllősvégardói (megszűnése a 20. század első felére tehető) és a kökényesdi gyülekezetek is.¹³¹ A szöllősvégardói templom és gyülekezet újjáélesztésével megpróbálkozott a máramaros-ugocsa református egyházmegye, melyhez a Műemlékek Országos Bizottsága anyagilag is hozzájárult, s így 1912-ben „Az előmunkálatok befejezte után sikerült végre a pusztulásnak induló szöllősvégardói (Ugocsa m.) ref. templomot a fenntartás és istentisztelet céljainak megfelelően helyreállítani.”¹³² Az akció mindössze ideiglenes sikerességét mutatja az, hogy a templomot, annak rendkívül rossz állapotára való tekintettel 1950-ben teljesen lebontották.¹³³

Az 50-89%-os többségi református lakossággal rendelkező települések a vármegye nyugati részén feküdtek, három kisebb csoportban. Az első ilyen a Salánk, Feketepatak, Verbőcz, Tiszakeresztúr csoport, a második a Tiszapéterfalva, Tivadarfalva, Forgolány csoport, míg a harmadik a Szöllősgyula, Akli, Dabolcz, Tamásváralja, Kisbábony által határolt rész, melyhez – kissé elkülönülve – még Fertősalmás tartozott.

Az izraelita közösség, amely 1870-ben még 9,91%-os aránnyal bírt a teljes népességén belül, ezt a mutatót 1910-re 12,92%-ra növelte. A növekedés mértéke tehát elérte a 3%-ot, amit a folyamatos bevándorlás és a pozitív népesedési mutatók tettek lehetővé. Jellemzően a vármegye legtöbb településén találkozunk zsidó vallású közösségekkel, de legnagyobb arányban Tiszaújlakon (35%),¹³⁴ Halmiban (29%), a vármegyeközpontban, Nagyszöllősön (22%) és Feketeardóban (20%) voltak jelen.

Enyhe, az 1%-ot nem meghaladó volt a növekedés a vármegye római katolikus lakosságában. Az egyetlen olyan község, ahol abszolút római katolikus többség volt, a vármegye déli részén fekvő Túrterebes. Rajta kívül magas még a római katolikusok aránya Tiszaújlakon, Nagyszöllősön, Nevetlenfaluban, Halmiban, Fancsikán, Gődényházán és Feketeardóban is. Ezek a települések azonban csak részben estek egybe a katolikus egyház által fenntartott gyülekezetekkel.

¹³¹ Aczél László: Ugocsa vármegye népoktatásügye 1880-1902. Budapest 1908. 284-285.

¹³² A Műemlékek Országos Bizottságának működése az 1912-1913. években. In: Szerk. Forster Gyula: Magyarország műemlékei IV. (1915). 247.

¹³³ <https://karpatalja.ma/sorozatok/karpatalja-anno/karpatalja-anno-szolosvegardo/>, letöltés 2021. nov. 9.

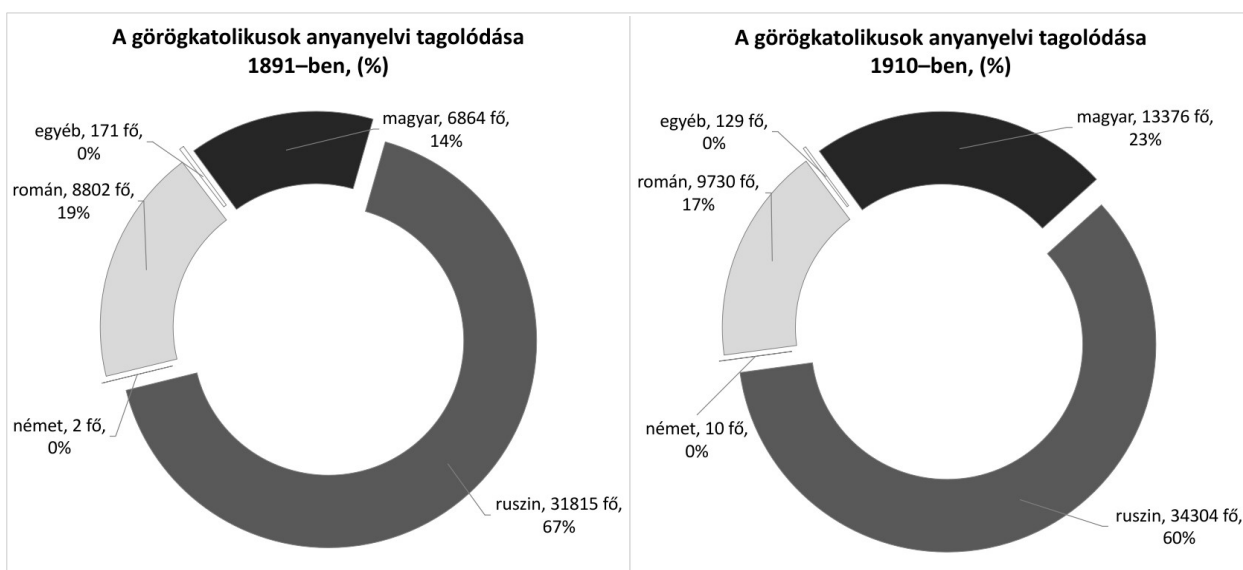
¹³⁴ Az 1910-es népszámlálás adatai szerint Ugocsa vármegyében Tiszaújlak volt az egyetlen olyan település, ahol az izraelita felekezethez tartozók relatív többséget alkottak a lakosságon belül.

I.3.2 AZ ANYANYELV ÉS A FELEKEZETI HOVATARTOZÁS KAPCSOLATAI

A dolgozat szempontjából lényegesnek tartjuk összehasonlítani az egyes felekezetekhez tartozók anyanyelvi összetételét és annak változásait, azokban az években, ahol ez már lehetségessé vált. Így egymás mellé helyeztük az 1891-ben felmért adatokat és az 1910-es eredményeket.

A vármegyében a legnagyobb arányszámot képviselő görögkatolikus felekezetű lakosság anyanyelvi összehasonlításában a következő diagramok állapíthatók meg:

7. ábra:¹³⁵ A görögkatolikusok anyanyelvi összetételének változása 1891 és 1910 között Ugocsában.

Az összehasonlításból legjellemzőbb folyamatként az látszik, hogy az ugocsai görögkatolikusok körében a vizsgált közel két évtizedben erős elmagyarosodás figyelhető meg, hiszen a magyar anyanyelvű görögkatolikus aránya 14%-ról 23%-ra nőtt. A növekedési nyereség jól láthatóan 7%-ban a ruszin anyanyelvű és 2%-ban a román anyanyelvű görögkatolikusok rovására történt.

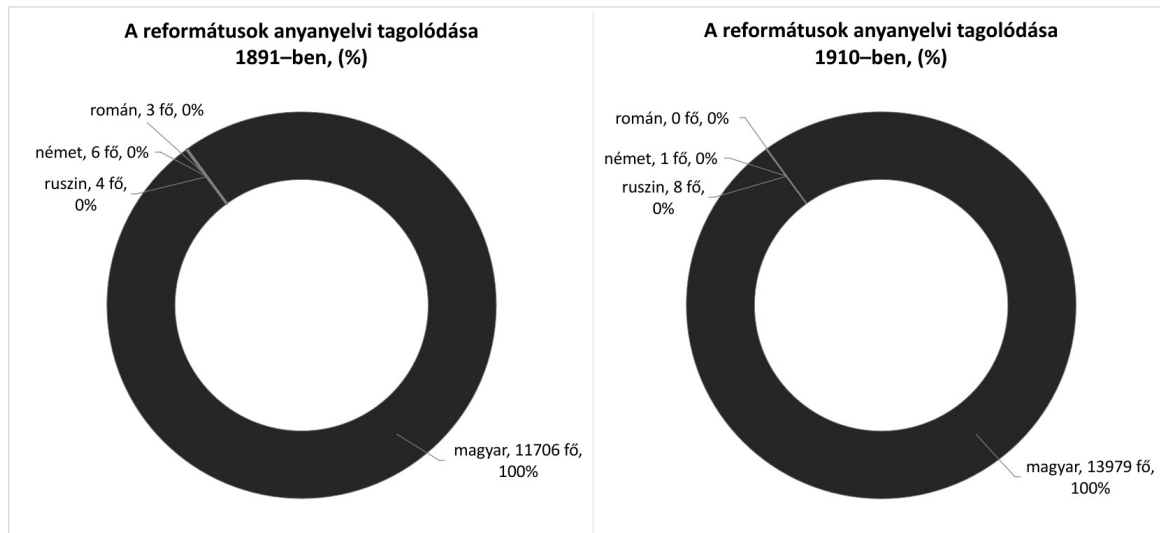
A ruszin anyanyelvű görögkatolikusok magyarosodása nem volt ismeretlen folyamat a térségben, amire úgy a ruszin intelligencia, mint a görögkatolikus ruszin és magyar értelmiségi és egyházi vezető réteg is felfigyelt. Vályi András eperjesi görögkatolikus püspök írta, hogy „[...] a felvidéken oly irány kezdett megindulni, mely egyfelől azt hirdeti, hogy a gör.-kath. magyarok nem mások, mint elmagyarosodott rutének [...]”.¹³⁶

¹³⁵ Sajtó szerk. Forrás: A Magyar Korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. Első rész... i. m. 256-305., A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Ötödik rész... i. m. 248-276.

¹³⁶ Vályi János eperjesi görögkatolikus püspök emlékirata a magyar nyelvű liturgia tárgyában. Eperjes 1903. In: Szabó Péter, Véghseő Tamás: Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. 1778-1905. Nyíregyháza 2014. 518.

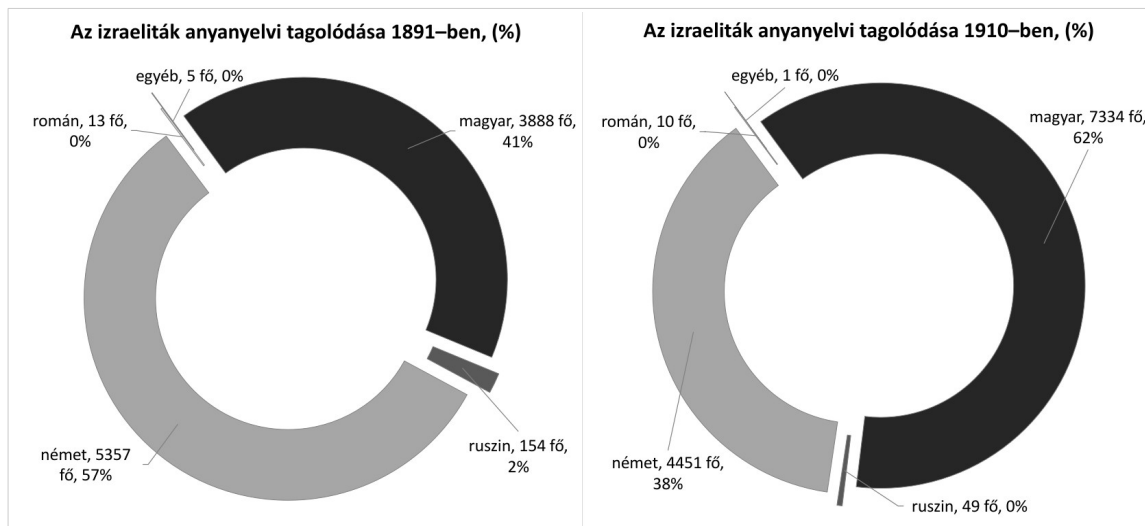
A református felekezethez tartozó lakosság közel 100%-ban magyar anyanyelvű volt 1891-ben, s ez szinte semmit sem változott 20 év alatt.

8. ábra:¹³⁷ A reformátusok anyanyelvi összetételének változása 1891 és 1910 között Ugocsában.

Lényegesen sokrétűbb az anyanyelvi összetétel változása az izraelita közösségnél:

9. ábra:¹³⁸ Az izraelita felekezethez tartozók anyanyelvi összetételének változása 1891 és 1910 között Ugocsában.

Míg 1891-ben a zsidó lakosság több mint fele (57%) vallotta magát német anyanyelvűnek, addig 1910-re ez a mutató 19%-ot csökkent. Ugyanakkor 1910-ben a magyar anyanyelvű zsidók már 62%-nyian voltak az ugocsai zsidóságon belül, ami 21%-os nyereség

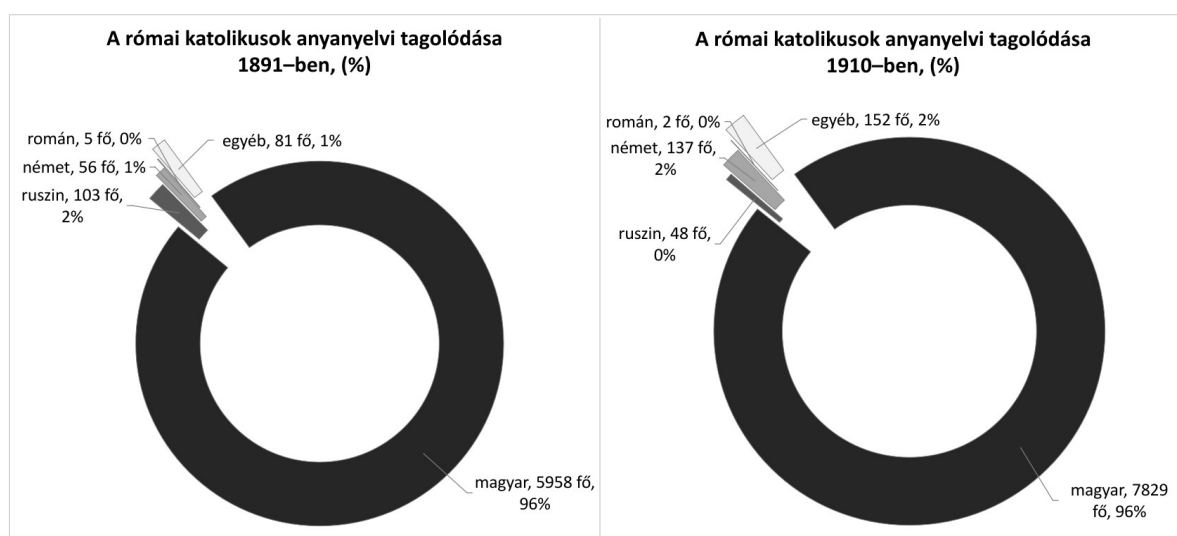
¹³⁷ *Saját szerkesztés.* Forrás: A Magyar Korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. Első rész... i. m. 256-305., A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Ötödik rész... i. m. 248-276.

¹³⁸ *Saját szerkesztés.* Forrás: Uo.

az előző adathoz képest. Ezt a többletet a német – és az 1891-ben még viszonylag jelentősnek mondható, 2%-ot képviselő ruszin anyanyelvű zsidók – elmagyarosodása, vagy legalábbis adatszolgáltatásának konkrétuma fedezte. Ez a folyamat hasonló volt az összmagyarországihoz, ahol 1910-re a magyarság számára a legnagyobb asszimilációs nyereséget a zsidók elmagyarosodása jelentette, hiszen a 905 ezer magyarországi izraelitából 75,6%-nak volt magyar az anyanyelve.¹³⁹

A negyedik nagy ugocsai felekezethez a római katolikus hívek tartoztak, akiknek az anyanyelvi összetételbeli változásait a következő diagramok foglalják össze:

10. ábra:¹⁴⁰ A római katolikusok anyanyelvi összetételének változása 1891 és 1910 között Ugocsában.

A római katolikusoknál hasonló képet látunk az anyanyelvi összetétel viszonylatában, mint az ugocsai reformátusok esetében, vagyis, hogy a döntő többség magyar anyanyelvű, amely mindkét adatfelvételnél 96%-ot tett ki. A maradék 4% a német, a ruszin és az egyéb nyelvűek között váltakozott. Míg 1891-ben a ruszin anyanyelvű római katolikusok száz feletti nagyságrendben voltak jelen, addig 1910-re a számuk megfeleződött. Ugyanennek a folyamatnak a fordítottja játszódott le a német anyanyelvűek tekintetében.

Az előzőekben elemzett négy nagy felekezet mellett 1891-ben az evangélikusok még megközelítették az 1%-os arányt, viszont 1900-ban és 1910-ben már alig mérhető a számuk.

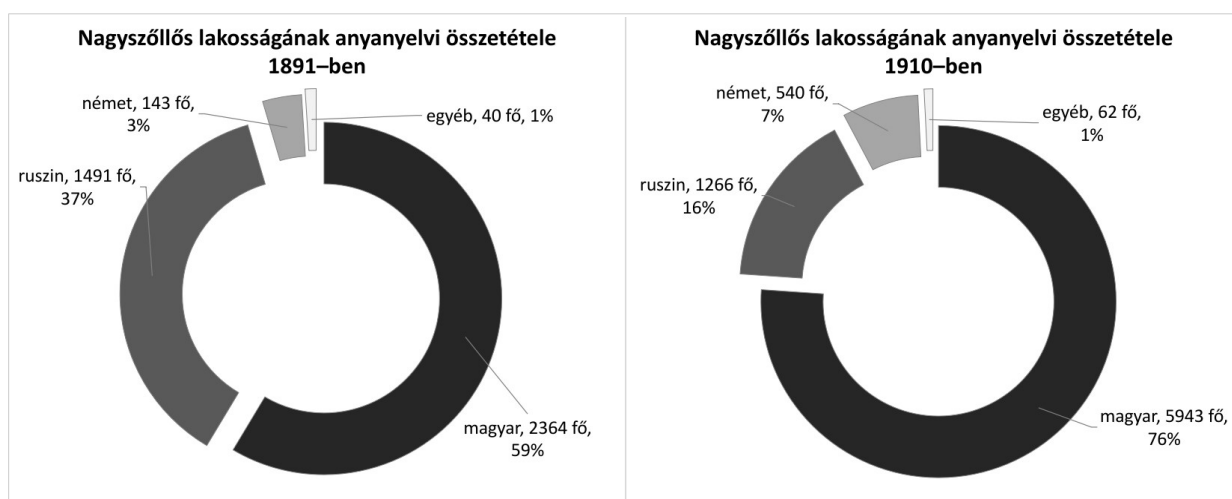
¹³⁹ Katus L.: A modern Magyarország... i. m. 401.

¹⁴⁰ Saját szerkesztés. Forrás: A Magyar Korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. Első rész... i. m. 256-305., A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Ötödik rész... i. m. 248-276.

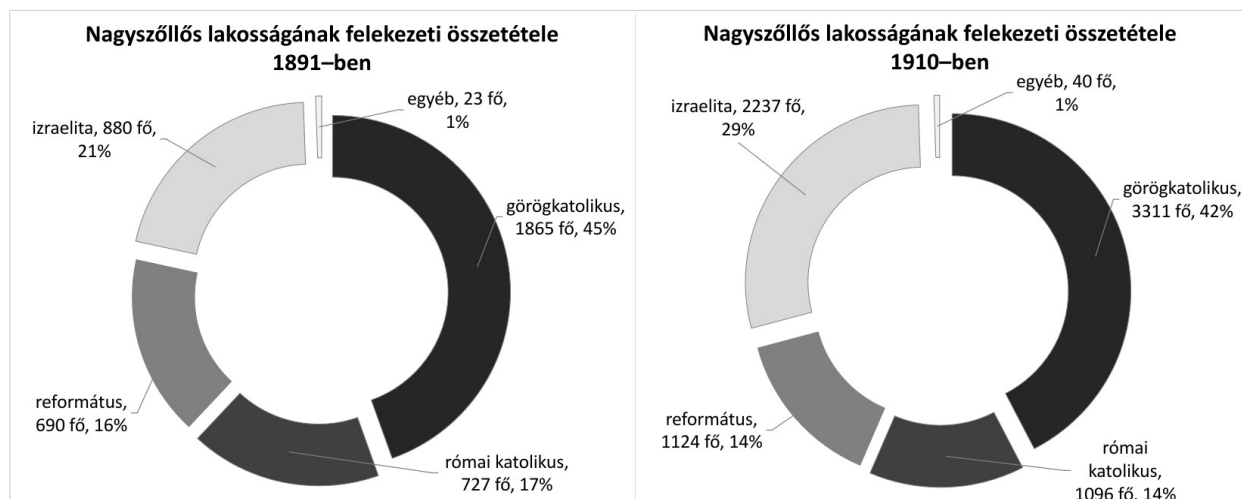
Konzekvenciákat keresve arra jutottunk, hogy jelentős anyanyelvi átrendeződés a görögkatolikus és az izraelita vallás tagjai között volt tapasztalható, s mindkét esetben a magyar nyelv irányába mutató eredményekkel. Mindezek arra engednek következtetni, hogy a korszakban tapasztalható magyarosodást jelző, a magyar anyanyelvűek gyarapodását mutató többletek a legnagyobb részben az említett két felekezet tagjaitól származtak.

Fontosnak tartjuk külön vizsgálat alá vetni a vármegyeközpont, Nagyszőlős anyanyelvi és felekezeti mutatóit is, mert a keresett összefüggések tekintetében színes képet láttat.

11. ábra:¹⁴¹ Nagyszőlős lakosságának anyanyelvi összehasonlítása az 1891-es és az 1910-es éveket alapul véve.

12. ábra:¹⁴² Nagyszőlős lakosságának felekezeti összehasonlítása az 1891-es és az 1910-es éveket alapul véve.

¹⁴¹ *Saját szerkesztés.* Forrás: A Magyar Korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. Első rész... i. m. 302., A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész... i. m. 331.

¹⁴² *Saját szerkesztés.* Uo.

A fenti ábrák azt mutatják, hogy a felekezeti struktúra jóval stabilabb volt, míg az anyanyelviben jelentős és látványos a változás mértéke, hiszen a magyar anyanyelvűek a két mért pont között 17%-os aránynövekedést produkáltak, míg a ruszin anyanyelvű lakosság drasztikusan, mintegy 21%-al csökkent, a német anyanyelvűek pedig 4%-al növelték az arányukat. Felmerül a kérdés, hogy melyik az a vallási közösség, amelyik ezt a többletet előállította Nagyszőlősi anyanyelvi összetételének magyarosodásában? Ha az ugocsai adatokat alapul véve azt feltételezzük, hogy a ruszin anyanyelvű lakosság közel 100%-ban görögkatolikus vallású volt, akkor azt látjuk, hogy 1891-ben a nagyszőlősi görögkatolikusok mindössze 18%-a magyar anyanyelvű, míg 82%-a ruszin. Ezzel szemben 1910-ben már mindössze 38% volt ruszin anyanyelvű a görögkatolikusok között, s 62% pedig magyar. Mindezt megerősíti Pilipkó Erzsébet számítása, aki szerint a görögkatolikus hívek kb. 40%-a volt ruszin anyanyelvű, ennek ellenére az 1881-1915 közötti sematizmusok kizárólag ruszin nyelvet jelölnek meg gyülekezeti nyelvhasználatként, ami valószínűsíthetően azért alakult így, mert a nagyszőlősi görögkatolikus magyar anyanyelvűek nagy része valójában kétnyelvű volt.¹⁴³

A magyar kormányzat élénk figyelemmel követte a magyarországi görögkatolikusok magyarosodásának előrehaladását, amit jól bizonyít a Központi Statisztikai Hivatalnak a kormányzat számára készített bizalmas jelentésében szereplő magyarázó megjegyzés is: „*A magyar görög katolikusok számának ez az öröndetes növekedése egyrészt a magyarosodás természetes folyamatának köszönhető, mely különösen az eperjesi és munkácsi görög katolikus egyházmegyék területén az idegen nyelvű rítus ellenére is nagy mértékben haladt, mert a nagyrészt hazafias papság e folyamatot nem gátolta [...]*”.¹⁴⁴ A folyamat előrehaladását a 7. ábrán bemutatva már elemeztük, de nyilvánvaló kapcsolatot nem látunk az 1912-ben felállított hajdúdorogi görögkatolikus egyházmegye létrejöttével,¹⁴⁵ hiszen Ugocsa görögkatolikus gyülekezeteinek csak egy – kisebbik – része került az új egyházmegyéhez, összesen 3018 hívővel, akik közül 2969 fő, tehát több mint 98% magyar anyanyelvű. A említett két parókia a korábban a szatmári főesperességhez tartozó Túrterebes és Kökényesd voltak, a filiáikkal együtt.¹⁴⁶

A görögkatolikus közösség mellett az izraeliták is jellemzően emelték a nagyszőlősi magyar anyanyelvű közösség számát, de arányaiban több német anyanyelvű zsidót találunk a nagyközségben 1910-ben, mint 1891-ben amellet, hogy a zsidóság összlakosságon belüli aránya is nőtt.

¹⁴³ Pilipkó Erzsébet: *Identitás és hit III.* Ungvár-Budapest 2010. 16.

¹⁴⁴ Központi Statisztikai Hivatal bizalmas kézirat a hajdúdorogi püspökségbe be nem bekebelezett magyarajkú görögkatolikusok kimutatásáról az 1910-es népszámlálás alapján Budapest, 1913. május 29. In: Szerk. Szabó Péter, Véghseő Tamás: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez.* 3. kötet: 1912-1916. Nyíregyháza 2019. 417.

¹⁴⁵ Az egyházmegye létrejöttéről és az ugocsai kapcsolódási pontokról a dolgozat III.1.1 A görögkatolikus elitek társadalmi, politikai szerepvállalása c. részben írunk.

¹⁴⁶ Schematismus Cleri Craeci Ritus Catholicorum Diocesis Munkácsensis. Ungvarini 1915. 40-41.

I.4 A ki- és visszavándorlás, különös tekintettel az ugocsai magyar és ruszin lakosságra

A dualizmus államrendszerének korszakában egyre jellemzőbbé vált a Magyarországról való kivándorlás, amely főként az amerikai kontinenst célozta meg. Az 1870-es években ez még országos szinten alig érintett százakat, némely években ezeket, azonban az 1880-as évekre a folyamat tömegessé kezdett válni. Természetesen nem csak Magyarországot érintette, hanem az Osztrák-Magyar Monarchiát és egész Európát is. Három fő forrás használatos a kivándorlások számának és összetételének meghatározására. A legnagyobb számokat az európai kikötők regisztrációs adatai tartalmazzák. Ez a szám Magyarország egészét tekintve 1871-1913 között valamivel 2 millió fő fölött volt, míg a második fontos forrásjegyzék, az Egyesült Államok bevándorlási hivatala ettől kb. 10%-kal kisebb számot (1 815 117 fő) közölt ugyanerre az időszakra. Ebben viszont nem voltak benne az amerikai kontinens egyéb országai, ami magyarázhatja az eltérést. Ezek a kivándorlási számok viszont rendkívül csalókák, hiszen tartalmazzák azokat is, akik többször is utaztak és nem a kivándorlás, hanem a haszonszerzés, majd pedig a hazatérés volt a fő céljuk. A harmadik fontos forrás a kivándorlásokra vonatkozóan a magyar statisztika, ami viszont csak 1899 és 1913 között tartalmaz adatokat, így csak ezen időszak vethető össze a másik két forrás adataival. Ebből az derül ki, hogy a magyar hatóságok átlagosan 15%-kal kevesebb kivándorlót regisztráltak, mint az Egyesült Államok bevándorlási hivatala. A különbséget az magyarázza, hogy a kivándorolni szándékozók egy jelentős része nem folyamodott hivatalos útlevéért, ill. a vármegyei elöljárók sem tudták őket megfelelően regisztrálni.¹⁴⁷

A kivándorlás demográfiai hatásai a nemzetiségek körében viszonylag pontos, de néhol becsléseket igénylő számításokkal határozhatók meg. A kivándorlási gócpontok a folyamat kezdetekor elsősorban a nemzetiségi vidékeken formálódtak, majd innen terjedtek el a magyar lakosság körében. Részben ebből is következett, hogy a kivándorlás nagyobb méreteket öltött a magyarországi nemzetiségek körében, mint a magyar lakoságnál. A népszámlálások adatai is jelzik, hogy az 1880-1910 közötti időszakban a nemzetiségi területek népessége eltérő módon növekedett, amihez a kivándorlási többletüknek egyértelműen köze volt.¹⁴⁸

¹⁴⁷ Puskás Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880-1940. Budapest 1982. 62-63.

¹⁴⁸ Puskás J.: Kivándorló magyarok... i. m. 113.

4. táblázat:¹⁴⁹ A magyarországi nemzetiségek kivándorlási aránya az összes kivándorolthoz viszonyítva (%).

	1899	1900	1902	1904	1906	1908	1910	1912	1899-1913
magyar	22,6	25,7	28,3	31,4	32,6	32,8	28,1	31,7	31,8
ruszín	4,6	8,1	5,4	4,2	3,1	3,7	4,1	3,8	3,3
román	12,2	8,1	6,6	14,3	13,2	16,0	16,8	19,1	22,8
szlovák	39,0	37,1	30,1	25,4	20,7	18,1	20,0	17,3	16,4
német	10,7	10,8	12,4	17,0	18,4	19,5	17,3	15,6	14,3
horvát	10,1	9,6	16,3	6,0	10,0	8,3	11,2	10,2	9,7
szerb	0,8	0,6	0,9	1,7	2,0	1,6	2,5	2,3	1,7

A magyar anyanyelvű lakosság kivándorlása országos szinten még 1900-ban sem érte el az összlakosságon belüli részesedésüket, sőt kétszer kevesebb volt annál. Ez az arány 1910-re úgy módosult, hogy a kivándorlókon belül a magyar anyanyelvűek aránya már 28,1% volt, sőt némely években elérte a 30%-ot is, de még ez is azt jelentette, hogy a kivándorlásban 1,8-1,9 szeresen alul voltak reprezentálva az ország egyéb nemzetiségeihez képest. Kiugróan magas emigrációs adatokkal rendelkeztek a magyarországi szlovákok mind az 1900-as, mint az 1910-es népességen belüli arányukhoz mérten, előbbinél 3,1, utóbbinál pedig 1,9 szeres túlsúlyban voltak a kivándorló lakosság között. Ugyanez a mutató a ruszinoknál 1900-ban 3,2 szeres túlsúlyt mutatott a kivándorlásban, ami 1910-re 1,6 szeresre mérséklődött. A román lakosság az összlakosságon belüli arányához képest kétszeres deficittel rendelkezett a kivándorlást tekintve, ami 1910-re eltűnt, így a románok kivándorlása az országból kb. megegyezett a népességen belül elfoglalt arányukkal. Az adatsorok tehát egyértelműen megerősítik azt, hogy az amerikai kivándorlási hullám jóval meghatározóbb volt a nemzetiségek körében, a ruszinok pedig különösen a századforduló éveiben önmagukhoz mérten is magas kivándorlási arányokat produkáltak.

Országos szinten a kormányzat már 1881-ben törvényileg foglalkozott a kivándorlás problémájával, főként az északkelet-magyarországi vármegyék vezető köreinek nyomására, akik komoly aggodalommal figyelték az akkoriban csak „vérvésztésnek” vagy „Amerika-láznak” nevezett folyamatot.¹⁵⁰ Szintén 1881-ben a kivándorlást szervező ún. ügynökök tevékenységét engedélyhez kötötték, ez azonban nem vette elejét a mozgalom tömegessé válásának, így 1903-ban újabb, átfogó törvénycsomagot (1903. évi IV. tc.) voltak kénytelenek hozni a folyamat lelassítására, de leginkább csak koordinálására. Mindez abból a megfontolásból, hogy a kivándorlás alapvető jog, s ha már létezik, akkor a belőle szerezhető anyagi haszon az a magyar

¹⁴⁹ Puskás J.: Kivándorló magyarok... i. m. 466-467.

¹⁵⁰ Szerk. Albert Tezla: „Valahol túl, meseországban...” Az amerikai magyarok 1895-1920 I-II. Budapest 1987. 32.

érdekeltségű körökhöz kerüljön. A másik célja az volt a törvénycsomagnak, hogy a kivándorlási útvonalat a németországi kikötőkből áttegye Fiuméba.¹⁵¹

Az emigrációs okok között főként a rossz megélhetés, a népességnövekedéssel kapcsolatos parasztbirtokok elaprózódása, a kormányzati politika és számos egyéni tényező volt meghatározó,¹⁵² így ugoccai viszonylatban pl. a bányászati munkások romló fizetési mutatói.¹⁵³ A kivándorlók egy része csak ideiglenesen, pénzszerzési céllal indult neki a tengerentúli kontinensnek, de visszatérését folyamatosan napirenden tartotta.¹⁵⁴ Ezt bizonyítja, hogy a kivándorlók nemi összetételében egy idő után túlsúlyba kerültek a férfiak. (Lásd a 2. ábrán Ugocsa korfáját!) Ez előrevetítette a visszavándorlást is, amely az Amerikai Egyesült Államokból az odavándoroltak kb. egyharmadát jelentette.¹⁵⁵ A kivándorlás az 1905-1907 közötti időszakban érte el a csúcst, ami aztán az 1910-es években mérséklődött, főként a befogadó országok bevándorlási korlátozásai miatt.

Az 1900-as évek legelején a kivándorlók társadalmi összetételében már főként a birtoktalan és rossz anyagi körülmények között élő agrárnépesség volt meghatározó, míg korábban a tehetősebb iparos-kereskedő társadalmi csoportok domináltak. A társadalmi összetételükön kívül az Egyesült Államokba vándorlók nemzetiségi bontásban is eltéréseket mutattak, ami igaz volt a foglalkozás szerinti megoszlásukra is. Földműveléssel a kivándoroltak 42,5%-a foglalkozott. A kategórián belül az összes román kivándorolt 59,4%-a ezzel kereste a kenyerét, míg a ruszinok 43,4%-a, a magyarok 41,2%-a és a szlovákok 35,3%-a élt a földművelésből. A földművelés után a napszámosok részben hasonló kategóriája következett, tekintve, hogy jellemzően a mezőgazdaságban dolgoztak. A napszámosok az összes kivándorolt 41,2%-át adták. Köztük a nemzetiségen belüli arányt tekintve a szlovákok bírtak a legmagasabb mutatóval, hiszen az összes kivándorolt szlovák 44,7%-a dolgozott ebben az ágazatban. Ezt az arányt véve alapul, őket követték a ruszinok 37,2%-kal, majd pedig a magyarok 36,3%-kal, a sort pedig a románok zárták 34,4%-kal. Az ipari munkások száma a magyar anyanyelvű kivándorlók között volt a legmagasabb 8,6%, akiket a szlovákok (4,4%) és a románok (2,7%) követték, míg a ruszin ipari munkások aránya a kivándorolt ruszinok között 2,0% volt. A szellemi munkát végzők aránya a magyaroknál elérte a 0,5%-ot, míg minden más nemzetiségnél 0,1-0,2% között mozgott. Az összes kivándorolt 11,6%-ának foglalkozása az egyéb kategóriában volt

¹⁵¹ *Pelles Márton, Zsigmond Gábor: A fiumei magyar kereskedelmi tengerészet története (1868-1918).* 2018. 88-92.

¹⁵² *Cieger András, Egrý Gábor, Klement Judit: Kérdések és válaszok a dualizmus kori Magyarországról 1867-1918.* Budapest 2021. 104-105.

¹⁵³ *Rácz István: A paraszti migráció és politikai megítélése Magyarországon 1849-1914 - Agrártörténeti tanulmányok 8.* Budapest 1980. 96.

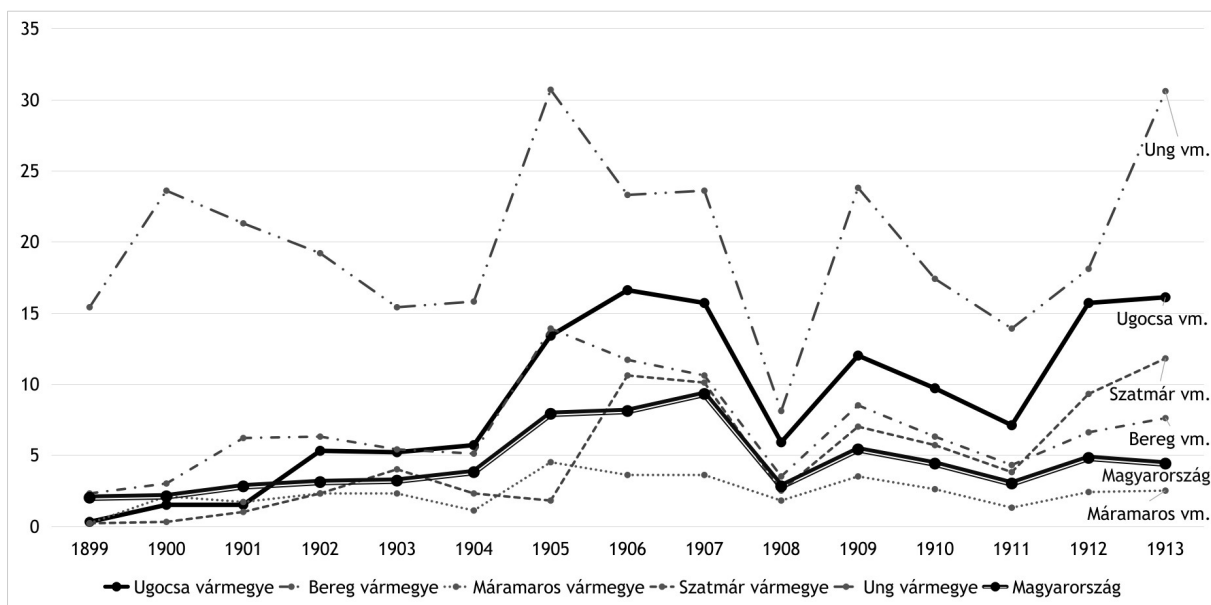
¹⁵⁴ Példaként lásd Homoki Károly feketepataki lakost, aki 1912-ben Fiuméből, a Franconia nevű hajóval utazott ki pénzszerzési céllal az Egyesült Államok Ohio állama Columbus városába, ahol mint mezőgazdasági munkás dolgozott. Homoki Károly az 1920-as évet már ismét Feketepatakon töltötte. (A kiutazás és a visszaérkezés dokumentumai a 24. számú mellékletben!)

¹⁵⁵ *Cieger A., Egrý G., Klement J.: Kérdések és válaszok i. m. 105-106.*

megadva. Itt a ruszinok emelkedtek ki 17,4%-kal, míg a szlovákok 15,5%-a, a magyarok 13,4%-a és a románok 3,3%-a volt egyéb foglalkozású.¹⁵⁶ Az adatokból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a magasabb képzettséget igénylő munkák (pl. az ipari szakmunkásság vagy a szellemi foglalkozásúak) még a magyar nyelvű emigrálóknál sem érték el a 10%-ot, a ruszinoknál és románoknál pedig még a 3%-ot sem. Pontos konzekvencia mégsem vonható le, mivel nem ismerjük pontosan az egyéb foglalkozások kategóriájának tartalmát.

Magyarország északkeleti vármegyéiben, amelyek jelentős ruszin lakossággal rendelkeztek tehát a századfordulón vált tömegessé a kivándorlás, aminek számtalan vetülete közül leginkább a gazdasági-társadalmi rendszerrel való elégedetlenség emelhető ki. Ez a emigrációs hullám természetesen egészében nézve érhető meg a legjobban, de a témához mérten szükségesnek látjuk megvizsgálni az ugocsai sajátosságait, valamint hatását a vármegye életére is. Kitekintve az országos folyamatokból a vármegyék szintjére az 1899-1913 közötti évekről már pontosan feldolgozott statisztikai adatok állnak rendelkezésünkre Ugocsát tekintve is. Ez az időintervallum, s a meglévő adatok egy teljesebb képet adhatnak a korszak kivándorlási folyamatainak summázására. Ehhez szükségesnek látjuk egy összehasonlító diagram készítését, ami az évenkénti kivándorlásnak az összlakossághoz viszonyított arányait mutatja Ugocsában, a szomszédos vármegyékben, Ungban és az országos átlagot nézve.

13. ábra:¹⁵⁷ Az évenkénti kivándorlásoknak az ezer főre vetített száma Ugocsában, összevetve a szomszédos- és Ung vármegyékkel, ill. az országos (Horvátország nélkül) átlaggal (1899-1913).

¹⁵⁶ Puskás J.: Kivándorló magyarok... i. m. 462.

¹⁵⁷ Saját szerkesztés. Forrás: Szerk. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. II. Táblás kimutatások. A Magyar Szent Korona Országainak kivándorlása és visszavándorlása 1899-1913. Budapest 1918. 6-7.

A diagramot megvizsgálva jól látszik, hogy 1904-ig Ugocsa népességarányos kivándorlási mutatói a három szomszédos vármegyétől, Beregtől, Máramarostól és Szatmártól nem különböztek lényegesen, ugyanúgy, ahogyan az országos átlagtól sem. Ungot¹⁵⁸ tekintve viszont azt látjuk, hogy végig felette maradt az említett négy vármegye mutatóinak, s a kivándorlással kapcsolatban inkább Zemplén és Sáros vármegyékhez hasonult. Szatmár, Bereg, Máramaros és Ugocsa vármegyék vizsgálatában mégis 1904-től (Szatmár tekintetében 1905-től) a térségben Ugocsa lett az első a kivándorlás arányait tekintve. Az országos mutatókhoz némileg igazodva észrevehetjük az 1905-1907 közötti kivándorlási csúcsot, ami Ugocsában rendkívül magas volt. Ezt törte meg az a kormányzati intézkedés, amelyet 1908-ban tűzött napirendre az országgyűlés, s amelynek fő célja volt az 1903. évi kivándorlásról szóló IV. tc. hiányosságainak pótlása, ill. a kivándorlás szigorúbb feltételekhez kötése. A törvényt végül 1909-ben fogadták el, amely lehetőséget adott a nagyobb nyomásgyakorlásra a hajótársaságok felé, s jóval szigorúbb szabályok közé szorította a kivándorlást szervező ún. ügynököket, valamint a kivándorlási irodák csak törvényes kereteken belül és meghatározott helyeken működhetnek. A szabályozások így a kivándorlók számának mérsékelt csökkenését hozták 1911-ig.¹⁵⁹ Ettől kezdve azonban mindegyik vármegyei mutatónál ismételt, s jelentős növekedés figyelhető meg, amely összefüggésben állhat azzal a folyamattal, amivel a magyar kormány a kivándorlás anyagi bevételeit igyekezett átjatszani a magyarországi érdekeltségű tőkés rendszereknek.

Ugocsában a hazájukat elhagyók között a nemi összetételt tekintve jóval több férfi volt mint nő, s az 1899-1913 közötti időszakban száz kivándorolt férfira mindössze harminchét nő jutott.¹⁶⁰ Ez az arány szinte biztosan arra utal, hogy a kivándoroltak egy része a távolmaradást csak ideiglenesnek képzelte vagy később tervezte a családgyegetítést, esetleg a katonai szolgálatot akarta elkerülni. Könnyen elképzelhető, hogy a kivándorlási hullám elindulásához, s különösen tömegessé válásához nem lettek volna elegendőek a kivándorlók rossz gazdasági körülményei és egy jobb élet utáni vágya, hanem a folyamat erős szervezethegre utalt az országban működő kivándorlási ügynökségek részéről, melyek agitációval, s propaganda anyagokkal Amerikába invitáltak.¹⁶¹ Emellett folyamatosan felmerülnek bizonyos szereplők gazdasági érdekei is: „*A kivándorlás folytonos, sőt állandóan növekedik. E szomorú jelenség oka nagyrésztben a különböző hajóvállalatok kiméletlen*

¹⁵⁸ Ung vármegye az összehasonlításba azért került bele, mert Északkelet-Magyarország szerves részét képezi, s hasonló társadalmi viszonyokkal bír, mint a korszak jelentős ruszin lakossággal bíró vármegyéi, ill. a mai Kárpátaljával kapcsolatos kutatások természetes része.

¹⁵⁹ Puskás J.: Kivándorló magyarok... i. m. 142.

¹⁶⁰ Szerk. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. II. Táblás kimutatások... i. m. 12-13.

¹⁶¹ Pelles M., Zsigmond G.: A fiemei... i. m. 114.

*versenyében keresendő [...]”.*¹⁶² Ugocsában a kivándorlás szervezéséhez az engedéllyel rendelkező ügynökök közül Bányász Menyhért nagyszöllősi vállalkozó neve kapcsolható elsősorban, aki számos gazdasági érdekeltséggel rendelkezett a vármegyében.¹⁶³ Bányász ügynöki engedélyét 1903-ban visszavonták,¹⁶⁴ ez azonban nem jelentette ez irányú tevékenységének a végét, hiszen továbbra is, mint a szállítási szerződések megkötésére alkalmazott meghatalmazott működhetett. Ez irányú, 1904-ben kapott ideiglenes engedélyét¹⁶⁵ 1907-ben vonta vissza véglegesen a belügyminisztérium.¹⁶⁶

A kivándorlás kezelésére, elsősorban magával a folyamattal szemben fellépve, a vármegyei vezetés eljárásrendet dolgozott ki, amely a helyi hivatalnokokon keresztül szeretne volna lelassítani ezeket az áramlatokat.¹⁶⁷ 1903-ban, amikor Tisza István kormánya emlékiratban ismerte el a kivándorlás problematikájának súlyosságát, Ugocsa még nem tartozott a közé a kilenc vármegye közé, ahol a legnagyobb veszéllyel fenyegetett a kivándorlás terjedése. Ez azonban hamar megváltozott, amit a 13. ábra jól prezentál. A kormány a kilenc vármegye – köztük Ung, Bereg és Szatmár – főispánjait arra kérte, hogy tegyenek javaslatot a lakosság (különösen a magyar ajkúak) kivándorlásának csökkentésére. A megküldött válaszok már ezekben az esetekben is döntően gazdasági megoldást sürgették.¹⁶⁸ Az ehhez hasonló kísérletek között a kivándorlás megakadályozása érdekében a magyar kormányzat rendészeti megoldásokkal is próbálkozott, ami a csendőrség létszámának felemelésében is megnyilvánult,¹⁶⁹ ill. vármegyei szinten a közigazgatási bizottság is folyamatosan terítéken tartotta a problémát, de a megállapított csökkenés vagy növekedés számszerűsítésén lényegében nem lépett túl. A kivándorlás és a vele kapcsolatos megoldási ill. szankcionálási kísérletek tehát egyértelműen jelen voltak a vármegye vezetésének munkájában.

¹⁶² Nagyszöllősi Hírlap, 1907. március 7. 5.

¹⁶³ Bányász földbirtokos és építési vállalkozó, (Központi Értesítő, 1917. december 30. 2245.), az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat tagja. (Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat kiadványai. XXXIV. évkönyv. Budapest 1912. 444.) Nagyszöllős társadalmi életének ismert és vezető személyisége. (Kárpáti Magyar Hírlap, 1934. március 9. 2.) 1940-ben hunyt el Nagyszöllősön. (Kárpátalja, 1940. november 3. 4.) Lásd még a dolgozat V.3.2 A HÉV-fellegvár tervei és a részbeni megvalósulás c. pontját!

¹⁶⁴ A kivándorlási ügynökök fölmentése. Magyarország, 1907. november 22. 9.

¹⁶⁵ Egy évig Ugocsa és Szatmár vármegyék területére Emerich Tivadar kapott hasonló engedélyt. (4,012/III-a./1904. B. M. számú körrendelet. Az Adria tengerhajózási részvénytársaság részéről kivándorlási szerződések megkötésével megbízott egyének bejelentése. Belügyi Közlöny, 1904. február 7. 71.)

¹⁶⁶ 136,099/V-c./1907. B. M. számú körrendelet. A »Cunard Steam Ship Company Ltd.« részéről szállítási szerződések megkötése céljából alkalmazott meghatalmazottak felmentése és a nevezett társaság által felállított fióktelepek engedélyezése. Belügyi Közlöny, 1907. november 24. 1.

¹⁶⁷ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (a továbbiakban: KTÁL) 674. fond 7. opisz. od. zb. 142. Főispáni iktatókönyv 1900. Folyószám: 452/1900.

¹⁶⁸ Szerk. Albert T.: „Valahol túl, meseországban...”... i. m. 56-68.

¹⁶⁹ Felhívás a csendőrség felemelt létszámának kiegészítésére. Nagyszöllősi Hírlap, 1907. május 2. 5.

A kivándorlásról a vármegyét tekintve először a körjegyző vagy a nagyközség jegyzője értesült, hiszen a szükséges iratok beszerzése rajta keresztül történt, aki jelentette azt a főispánnak. Ilyen jelentések Ugocsa körjegyzőségeiben 1900-ban hétszer fordultak elő, s az alsókaraszlói, a batári, a csarnatói, a szőlősegresi, a nagytarnai és a kökényesdi körjegyző is Brazíliába való kivándorlásról tájékoztatott.¹⁷⁰ Mivel nem tudjuk pontosan, hogy ez hány település hány lakóját érintette annak nagyságáról is nehéz pontos adatokat mondani, ennek ellenére az bizonyosan megállapítható, hogy az emigráns célországként minden esetben Brazíliai volt feltüntetve.

Brazília, mint célország már az 1890-es évek elején jelen volt a köztudatban, sőt az osztrák kormány már ekkor felhívta a figyelmet arra, hogy a kivándorlást üzleti érdekeltségek mozgatják, aminek hátterében a brazil kormány állt: „*A brazíliai kormány augusztusban szerződött a »Compania Metropolitan«-nal és a szerződés értelmében a társulat köteles tíz év alatt 1 millió embert Brazíliába szállítani.*”¹⁷¹ Az 1900-as év kivándorlási eseményei a sajtóban is érezhető visszhangot váltottak ki, mely szerint annak szervezett jellege is bizonyított volt: „*Ez év tavaszától egy királyházai (Ugocsa megye) ügynök mesés ígéretekkel izgatja a könnyen hívő népet a Brazíliába leendő kivándorlásra.*”¹⁷² Az ügynökként említett személy prospektusokat osztogatott, melyeken egy farm képe volt látható, mellette pedig a hozzá tartozó földterület, melyet mindössze negyvenöt forintnak megfelelő összegért az igénylő tulajdonába juttat a brazil kormány. Mindezek mellett a szórólap bemutatta a brazíliai élet olcsóságát is, ill. a mezőgazdaság számára kiváló természeti viszonyokat. Mérvadó hangsúlyt kapott a társadalmi-politikai rendszer különbözősége is, s Brazília olyan országgént szerepelt, ahol „*[...] az adónak hire sincs; urak akik parancsoljanak nincsenek, mert még király sincs, ugy hogy ha az az átkozott halál nem volna, hát az maga lenne a paradicsom.*”¹⁷³ Az ügynökök az egész országban hasonló módszereket használtak annak érdekében, hogy a kivándorlást szimpatikusabb opcióvá tegyék. Ezek zöme az elszegényedett lakosok gazdasági-pénzügyi helyzetének javulását ígerte, olyan módon, hogy a már kint lévőket elegáns, meggazdagodott emberként fotózták le, s a fotókat hívogató levelek kíséretében elküldték az otthoniaknak.¹⁷⁴

Mint már említettük a vármegye több intézkedést is foganatosított a kivándorlási hullám ellen, s a körjegyzők a saját körjegyzőségükben figyelték, hogy emigrációra indító tevékenység ne történjen, s ha mégis, akkor bejelentési kötelezettségük volt: „*Szellen Lajos*

¹⁷⁰ KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 142. Főispáni iktatókönyv 1900. Folyószám: 781-784, 792, 796/1900.

¹⁷¹ Fővárosi Lapok, 1892. december 16. 2611

¹⁷² Kárpáti Lapok, 1900. szeptember 23. 1.

¹⁷³ Uo.

¹⁷⁴ Puskás J.: Kivándorló magyarok... i. m. 129-130.

szöllősvégardói körjegyző jelenti, hogy Fancsikán lakó Tóth Józsefet mint Braziliába kivándorlásra csábítót bejelenti.”¹⁷⁵ Emellett a sajtóban és a hirdetőfelületeken megjelentek azok a valódi vagy állítólagos levelek¹⁷⁶ is, amelyeket a pórul járt kivándoroltak valóságként, vagy ezt állítva megtapasztaltak. A Braziliából visszavándorlókról számos esetben szintén a sajtó adott beszámolót. 1903-ban Németh Imre és családja tért vissza Ugocsa vármegyébe, mert néhány év alatt elfogyott az a pénzösszeg, amit még Magyarországról vittek magukkal, ott pedig mindössze annyit tudtak keresni, amiből éppen fenn tudták tartani az életüket: „[...] a legnagyobb nélkülözésnek volt kitéve, míg végre nagy nyomorukon úgy segített a szantoszi magyar és osztrák konzul, hogy hazaszállította őket.”¹⁷⁷

Az 1900-as években előrehaladva már sokkal inkább az Amerikai Egyesült Államok lett a legfontosabb célpontja a kivándorlásnak Ugocsában is. Braziliával és Dél-Amerika egyéb országaival szemben itt sokkal jobb életkörülmények és lehetőségek várták az emigrálókat. „Miután keresetéhez viszonyítva a megélhetés olcsó: szép összeget takarít meg, s ha családja otthon van küldi haza [...]”.¹⁷⁸ Mindezek persze sokkal inkább lehetővé tették annak a gondolatnak a megszületését, hogy a kivándorlás végleges legyen, s a családdegyesítés úgy történjen meg, hogy a még Magyarországon maradt tagok is kivándorolnak.

A kivándorlás a közvetleneken kívül közvetetten is hatást is gyakorolt az ugocsai gazdasági viszonyokra úgy, hogy megemelte azoknak a településeknek az ingatlanárát, ahová a kivándoroltak jelentős számban visszavándoroltak, vagy visszavándorolni szándékoztak: „[...] míg Tiszaújhely községből a kivándorlás meg nem indult, egy ház hely 600-700 korona értékkel bírt, addig ma, mikor, majdnem minden munkabírója Amerikában van: kétszeres áron sem képes ingatlant magának szülőközségében szerezni.”¹⁷⁹

A kivándorlási veszteséget némiképp mérsékelte a visszavándorlás, melynek mértéke többszörös nagyságrenddel alatta maradt az emigrációs folyamatnak.

¹⁷⁵ KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 142. Főispáni iktatókönyv 1900. Folyószám: 777/1900.

¹⁷⁶ Toma Jenő levele rokonaihoz (részlet): „Kedves rokonaim és testvéreim, arról tudósítjuk, hogy 18 napig utaztunk a tengeren a hajón, de bár süllyedt volna el nálunk nélkül, tehát egy egész hónap teltivel érkeztünk a Genovévához. Amit írnak az udinei nagy urak, azok a népcsalók, semmi sem igaz, mert még egy szálfát sem, vagy egy lépés földet sem ad senki. Tehát nagyon felkérlek benneteket, hogy csináljatok velünk valamit, mert veszve vagyunk, folyamodjatok vagy a ministeriumhoz vagy Ófelsége a magyar királyhoz, hogy minket kicsaltak, hogy mindent kapunk és itt, meg betettek egy kávé erdőbe, egy véka kávé ötven krajczár — egy millreis, — és egy kiló liszt ötven krajczár, és az ember nem tud többet keresni mint egy millreis-t, és egy kiló disznóhús egy forint, tehát így éhen is meghalunk, ha nem segíttek rajtunk és már a testünket valami pondró lepte meg, kivált a körmünk alatt teli van, tehát az ellen folyamodjatok, hogy nem adnak sem földet, sem napszámot.” (Kárpáti Lapok, 1900. szeptember 23. 1.)

¹⁷⁷ A kivándorlás. Friss Ujság, 1903. április 21. 6.

¹⁷⁸ Ujhelyi Antal: Amerikai levél. Nagyszöllősi Hírlap. 1907. május 2. 2-3.

¹⁷⁹ Uo.

14. ábra:¹⁸⁰ A kivándorlók és visszavándorlók száma Ugocsa vármegyében (1899-1913).

A ki- és visszavándorlást bemutató ábrán jól látszik, hogy a kettő közötti olló a trendvonalat tekintve egyre nyílt, s az 1913-as évben már 1433 főnyi lakosságvesztést jelentett a vármegyének, a vizsgált időszakban pedig összesen 10 413 főnyit. Mindez persze a hivatalos adatokat tükrözi, a valóság árnyaltabb volt, hiszen a kivándorlás és visszavándorlás nem csak a törvényes síkon zajlott, hanem olyan szintéren is, amit a hivatalos szervek sem tudtak kezelni, s „[...] ezren és ezren vándorolnak ki olyanok, akik utleveleket nem nyertek. Legnagyobb részben katona sorban levők.”¹⁸¹

Az északkelet-magyarországi vármegyék kivándorlóinak nemzetiségi összetételéről meglévő adatok azt mutatják, hogy az amerikai kivándorlást tekintve főként a nem magyar anyanyelvű lakosság vett részt benne,¹⁸² ez azonban csak részben volt igaz Ugocsára, hiszen abban – a vármegyén belüli létszámarányukon felül – a magyar lakosság dominált, míg a német, román és ruszin anyanyelvűek kb. azonos mértékben alulreprezentáltak voltak. (Lásd a 15. ábrát!)

A visszavándorlás anyanyelvi összetételét ábrázoló diagram sajnos időintervallumban nem fedi a kivándorlókét, de következtetések levonására alkalmazható. Ebből látszik, hogy a visszavándorlásnál a magyar anyanyelvűek százalékos aránya kevesebb a vármegyén belüli arányuknál, s kevesebb mint a kivándorlási arányuk. Szintén arányait, s nem abszolút számait tekintve a ruszin anyanyelvű visszavándorlók meghaladták a kivándorlásuk mértékét.

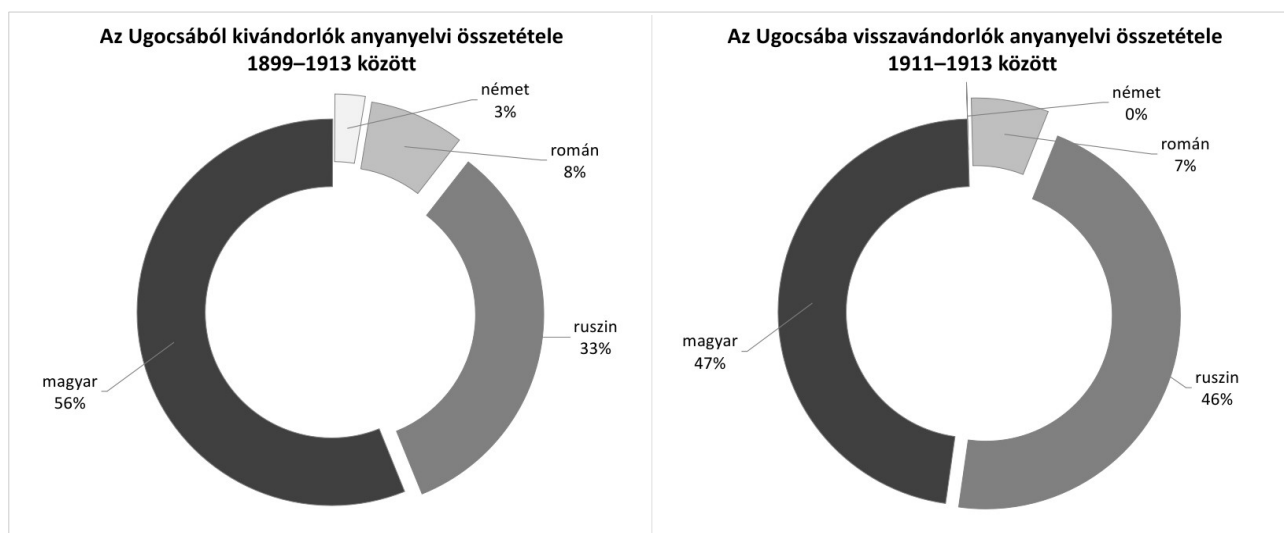
¹⁸⁰ *Saját szerkesztés.* Forrás: Szerk. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. II. Táblás kimutatások... i. m. 6-7.

¹⁸¹ *Ujhelyi Antal:* Amerikai levél. Nagyszöllősi Hírlap. 1907. május 2. 2-3. (*Pálvölgyi Baláznak* a katonaköteles személyek kivándorlásának problematikájával foglalkozó tanulmányát lásd a Jogtörténeti szemle 2016/02. 24-32. oldalain!) 1911-ben 1204 főnyi útlevéligénylőből, 1130 fő útlevelet kapott, 74 főt pedig elutasítottak. (KTÁL 245. fond. 6. opisz. od. zb. 166.)

¹⁸² *Csernicskó István:* Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867-2010). Budapest 2013. 101.

Konklúzióként levonható, hogy az ugoicsai magyar anyanyelvűeket érinti leginkább a kivándorlási veszteség, még akkor is, ha német anyanyelvűek közül, akik Ugocsa esetében a zsidóságot jelentették, senki sem tért vissza, viszont náluk jóval alacsonyabb volt a viszonyított kivándorlás mértéke is. Ezt a korabeli statisztika is észlelte, s említést is tett róla: „Ugocsa vármegye azért is fokozott figyelmet érdemel, mert a magyarság itt a népességi arányszámot jóval meghaladó mértékben veszi ki a részét a kivándorlásból. A vármegye két járásában a mozgalom nagyjában egyező s hogy a tiszántúli járásnak valamivel mégis több az amerikai kivándorlása, ez valószínűleg a szatmármegyei kivándorlás hatására vezethető vissza. A tiszáninneni járás veszélyeztetett területe [...] Magyarkomját, Alsókaraszló stb. községek vonala, a tiszántúli járásban pedig a turterebesi góczon kívül [...] Halmi, Királyháza és Kökényesd [...]”.¹⁸³

15. ábra:¹⁸⁴ Az Ugocsából kivándorlók anyanyelvi összetétele 1899-1913 között és az Ugocsába visszavándorlók anyanyelvi összetétele 1911-1913 között.

Abszolút számokat tekintve az 1899-1913 közötti időszakban a magyar anyanyelvű lakosságból 6 697 fő, a ruszin anyanyelvű lakosságból 3 980 fő, a román anyanyelvűek közül 971 fő, míg a német anyanyelvűek közül 298 ember vándorolt ki Ugocsából, vagyis átlagosan 796,4 fő évente. Ha ezt a számot levetítjük a két utolsó népszámlálás közötti időszakra, akkor a vármegyének 7 964 főnyi népességvesztése következett be a kivándorlásból, ami az 1900 és 1910 között létrejövő 8 416 főnyi népességgyarapodás mellé téve már nagy számnak tekinthető, hiszen az említett folyamat elvitte a keletkező lakosságnövekedés 48,6%-át.¹⁸⁵

¹⁸³ Szerk. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. II. Táblás kimutatások... i. m. 63.

¹⁸⁴ Saját szerkesztés. Forrás: Szerk. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. II. Táblás kimutatások... i. m. 22-23., 44-46.

¹⁸⁵ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész... i. m. 839-840.

Mindehhez megtéve az országos összehasonlítást - ugyanezen számítás alapján - azt látjuk, hogy az évenkénti átlagos kivándorlás 79 682,4 fő, ami 1900 és 1910 közé vetítve 796 824 fő, míg a teljes magyarországi népességgyarapodás ebben a tíz évben 1 426 278 fő volt. Vagyis a kivándorlás, mint folyamat a lakosságnövekedést 35,8%-al csökkentette.¹⁸⁶ Mindez az jelenti számunkra, hogy Ugocsában 12,8%-al jelentősebb veszteségeket okozott a kivándorlás a népességnövekedést illetően.

A kivándorlás és visszavándorlással kapcsolatos egyéb fontos számszerűsített mutatókat a következő táblázat összesíti:

5. táblázat:¹⁸⁷ Az ugocsai ki- és visszavándorlással kapcsolatos egyéb fontosabb mutatók.

A kivándorlás legfőbb úti céljainak százalékos aránya ¹⁸⁸	Az USA-n belüli főbb úti célok (államok) százalékos aránya ¹⁸⁹	Foglalkozástípusok százalékos aránya az USA-ba kivándoroltak között ¹⁹⁰	A 100 főre eső kivándorlók átlagos száma ¹⁹¹	A kivándorlás a természetes szaporulat százalékában ¹⁹²	Vándorlási különbözet a népszámlálások közötti időszakban ¹⁹³
1) Amerika - 99,4 2) Németország - 0,3 3) Románia - 0,1 4) Egyéb - 0,2	1) Pennsylvania - 33 2) New York - 25 3) New Jersey - 15 4) Ohio - 14 5) Egyéb - 13	1) Östermelő - 80,4 2) Napszámos - 10,9 3) Bányász, ipari és forgalmi munkás - 4,6 4) Cseléd - 3,3 5) Egyéb - 0,8	0,9	57% ¹⁹⁴	1880-1890 - (+305) 1890-1900 - (-2665) 1900-1910 - (-4791) Össz.: -7151 fő

A nagyszámú kivándorlás mellett a sajtó vármegyei fenntartású része hangsúlyt fektetett a visszavándorlás jelentős és egyre jellemzőbb mértékének kifejezésére, nem mellesleg az ebből szerzett különböző vetületű hasznok kiemelésére. Mindez főként a külföldön gyári munkát vállalók tekintetében volt nyomatékosítva: „Az amerikai visszavándorlás örvendetes eredménye ez jó részben: Pénzt is hoznak haza, de munkás intelligenciát is, ipari munka után való vágyakozást, jobb, állandóbb ipari munka után való keresletet [...]”¹⁹⁵

A megélhetési kivándorlás teljesen sohasem állt meg, de megfékezésében jelentős szerepet játszott a magyar kormány hegyvidéki akciója, ami az életszínvonal és a gazdasági lehetőségek új spektrumát hozta magával.¹⁹⁶

¹⁸⁶ Szerk. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. II. Táblás kimutatások... i. m. 25.

¹⁸⁷ Sajtó szerkesztés. Forrás: Szerk. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. II. Táblás kimutatások... i. m. 44-46.

¹⁸⁸ Csak az 1911-1913 közötti időszak. (Szerk. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. II. Táblás kimutatások... i. m. 15.)

¹⁸⁹ Csak az 1913-as úti célok. (Szerk. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. II. Táblás kimutatások... i. m. 81.)

¹⁹⁰ Az 1905-1907 közötti kivándorlási csúcsot vizsgáló időszakban. (Szerk. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. II. Táblás kimutatások... i. m. 68.)

¹⁹¹ Az 1899-1913 közötti időszakot tekintve. (A Magyar Szent Korona Országainak kivándorlása i. m. 7.)

¹⁹² Az 1899-1913 közötti időszakot tekintve. (A Magyar Szent Korona Országainak kivándorlása i. m. 53.)

¹⁹³ Szerk. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. II. Táblás kimutatások... i. m. 96.

¹⁹⁴ Ez az adat 8,4-al több, mint az általunk 1900-1910 között számított 48,6%.

¹⁹⁵ Ugocsa vármegye, 1911. február 8. 2.

¹⁹⁶ A hegyvidéki akció ugocsai vonatkozásairól részletesen a dolgozat V.2 Az ipar helyi sajátosságai és a hegyvidéki kirendeltség c. részében írunk.

I.5 Társadalmi-gazdasági jellemzők a vármegyében

A dualizmus második felében jelen lévő ugocsai társadalmi- és egyéb népességgel kapcsolatos mutatók felvázolása előtt szükségesnek tartjuk az ezt megelőző időszakok társadalmát is röviden körvonalazni.

Ugocsa vármegye monográfiájában Szabó István rendkívüli részletességgel mutatta be a 16. század közepétől az úrbérrendezésig tartó időszak társadalmát. Ezt alapul véve, majd ehhez kapcsolva az 1784-től megjelenő különböző népszámlálásokat, bemutatjuk a dolgozathoz szükséges adatokat, mennyiségeket és viszonyszámokat, ill. azok lényegre törő elemzését is.

Az első megalapozott adatsorok 1567-től, az ún. dika-jegyzékektől¹⁹⁷ kezdve állnak rendelkezésre Ugocsát illetően. Szabó István az 1567-es, 1572-es és 1574-es jegyzéket feldolgozva kilenc kategóriát állított fel az adózó és nem adózó társadalmi osztályokon belül. Ez természetesen nem tartalmazta a nemességet, melyet három nagy kategóriára bontva találunk Szabónál. Ebből egy összesítő táblázatot készítettünk:

6. táblázat:¹⁹⁸ Ugocsa vármegye társadalmi rétegződése az 1567-es, az 1572-es és az 1574-es dika-jegyzékek alapján.

Közjogi rétegek			Függő rétegek								
Nemesség			Adót fizetők		Adót nem fizető társadalmi rétegek						
Nagybirtokos	Középbirtokos	Kisbirtokos	Egész portás	Fél portás	Bíró	Szegény	Szolga	Zsellér	Új házas	Leégett házas	Egyéb
4	16	52	350	125	35	907	75	10	80	33	19

A négy nagybirtokos nemzetség, melyek uradalommal rendelkeztek a Perényieké, a Káta nemzetségé, a Gutkeled nemzetségé és a Hontpázmány nemzetségé volt. Az ő kezükben volt a vármegye jobbágyságának 83,1%-a, míg a maradék 16,9% a fennmaradó 68 birtokos kezében összpontosult.¹⁹⁹

¹⁹⁷ Dika vagy dica-jegyzékek – a különböző magyarországi országgyűlések által vármegyénként megszavazott, a jobbágyporták után behajtandó adók évi elszámolásai. Tartalmazták a községek birtokosainak nevét, a porták számát, az adózó és adómentes családokat, a telkek számát és egyéb információkat is.

¹⁹⁸ *Saját szerkesztés.* Forrás: Szabó I.: Ugocsa... i. m. 132, 137. Megjegyzésként fontos hozzáfűzni, hogy a táblázat számadatai – a nemességet nem számítva – ún. jobbágyfőket jelölnek, amelyeket Szabó elsősorban családfőként határozott meg, ill. olyanként, akit a korabeli királyi adószedő önálló „fő”-ként kezelte. A nemesség kategóriáin belül pedig inkább nemzetségek értendők.

¹⁹⁹ Szabó I.: Ugocsa... i. m. 135.

Ugocsára jellemző volt a kisnemesek és kisbirtokosok nagy száma, s a középbirtokosság – az országos viszonyokhoz képest – szűk sávja.²⁰⁰

A jobbágyságon belüli fő törésvonal az adófizetés volt. Az adót nem fizető ún. jobbágyfők az összes jobbágy 70,9%-át adták, míg az adót fizető telkes vagy féltelkes jobbágyok az összes jobbágy 29,1%-át. Kiemelkedően magas az ún. szegény jobbágyok aránya, akikről nem kapunk ugyan pontos leírást, de annyi bizonyos, hogy a társadalom legrosszabb körülmények között élő részét képezték.²⁰¹

A 16. és a 17. században a nemesség kicserélődése folyt, de arányaik nem változtak jelentősen, egészen a 18. századig, amikor az újabb nemesség-összeírások következtében a kisnemesség jelentős része elvesztette a jogcímét. Számottevő mértékben fogyott a jobbágy lakosság is, amely Szabó István szerint 1717-ben csupán fele volt a 16. század közepén mértnek. A változás itt sem társadalmi átstrukturálódás miatt történt, hanem az 1657-es lengyel, ill. az 1661-es és 1717-es tatárbetörések végett, ami a lakosság rendkívüli mértékben történő csökkenését eredményezte, s különösen a jobbágyság számarányaira hatott.²⁰²

Amint azt már említettük, az első magyarországi népszámlálásnak tekintett 1784-1787 között végzett felmérés adatai Ugocsa vármegyére nézve nagyrészt elvesztek, ill. a megmaradtak feldolgozása is körülményes, mivel II. József király közigazgatási reformja révén Bereg és Ugocsa egyesített vármegyékről vannak statisztikák.²⁰³

Szándékosan nagyot ugorva, s a kronologikus haladást részben megszakítva, az 1910-es népszámlálás rendkívüli adatmennyisége már megkönnyíti a különböző társadalmi besorolásokat, pl. az ún. foglalkozási főcsoportok szerinti osztályozást. Ezt részletezve, s ebből kiindulva, a két előző népszámlálást viszonyításként használva, a korabeli statisztika két foglalkozási főcsoportot különböztetett meg. Az elsőbe az ún. őstermelők tartoztak, míg a másodikba a bányászat és a kohászat, az ipar, a kereskedelem, a hitelügy és a közlekedés területén dolgozók. Ugyan a statisztika nem nevezte annak, de a harmadik ilyen főcsoport mindenképpen a közzolgálati ágak és a szabadfoglalkozásúak közössége volt.²⁰⁴

Az előbbieket szem előtt tartva egy foglalkozás szerint differenciált táblázatot állítottunk össze az említett 1910-es népszámlálás adataiból összehasonlítást téve – amennyiben és ahol ez lehetséges – az 1891-es és 1900-as adatokkal:

²⁰⁰ Szabó a kisbirtokos kategóriába a maximum négy jobbággal rendelkezőket sorolta, míg a középbirtokos középnemességnek az 5-50 jobbágy munkáját birtoklókat tekintette. (*Szabó I.*: Ugocsa... i. m. 135, 137.)

²⁰¹ 1566-ban a Pozsonyban megtartott országgyűlés és Miksa király tervei alapján a jobbágyokat újra számba vették. Itt szegényként a hat forint összvagyonnal nem rendelkezők kategorizálták. (*K. Nagy Sándor*: A jobbágyság története Magyarországon. Nagy-Becskerek 1891. 100.)

²⁰² *Szabó I.*: Ugocsa... i. m. 195.

²⁰³ Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787). Budapest 1960. 17.

²⁰⁴ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Negyedik rész. Budapest 1915. 2.

7. táblázat:²⁰⁵ Az ugocsai társadalom foglalkozási struktúra szerinti felosztása 1910-ben.

Őstermelésben dolgozók 1910-ben (kereső / eltartott fő és családja) vagy (kereső / eltartott fő)					
Nagybirtokosok (1000 k. h. felett)	Középbirtokosok (100-1000 k. h.-ig)	Földbélrlők (100 k. h. felett)	Kisbirtokosok (50-100 k. h.-ig)	Kisbirtokosok (10-50 k. h.-ig)	Kisbirtokosok (5-10 k. h.-ig)
5 / 11	121 / 246	27 / 71	233 / 445	4 653 / 7 651	4 268 / 7 445
Kisbirtokosok (5 k. h.-on alul)	Gazdasági tisztviselők	Gazdasági kisegítő személyzet	Mezőgazdasági és kertészeti munkások	Erdészeti és szénégető munkások	
6 254 / 11 813	39 / 95	1 869 / 3119	7 332 / 11 204	125 / 279	
Az őstermelésben dolgozók összesen					
1891-ben ²⁰⁶		1900-ban ²⁰⁷		1910-ben	
26 727 / 36 566, ami az össznépeesség 83,9%-a		28 359 / 38 278, ami az össznépeesség 80,0%-a		15 561 / 27 682, ill. 9 365 / 14 697, ami az össznépeesség 81,2%-a	
Bányászat és kohászat, ipar, kereskedelem, hitelügy és közlekedés területén dolgozók 1910-ben (kereső / eltartott fő)					
Bányászati és kohászati dolgozók	Önálló iparosok és ipari tisztviselők	Ipari alkalmazottak	Kereskedelemben dolgozók	Közlekedésben dolgozók	
1 / 176	1 849 / 4 478	1 525 / 906	1 015 / 2 564	682 / 1 468	
A bányászat és kohászat, az ipar, a kereskedelem, a hitelügy és a közlekedés területén dolgozók összesen					
1891-ben ²⁰⁸		1900-ban ²⁰⁹		1910-ben	
2 959 / 5 704, ami az össznépeesség 11,5%-a		3 463 / 6 779, ami az össznépeesség 12,3%-a		5 072 / 9 592, ami az össznépeesség 16,0%-a	
Közszolgálati ágakban dolgozók és a szabadfoglalkozásúak 1910-ben (kereső / eltartott fő)					
Törvényhozás	Közigazgatás	Igazságszolgáltatás	Egyházi terület	Tanügy	Közegészségügy
0 / 0	128 / 287	87 / 116	100 / 219	263 / 504	100 / 95
Tud.- és közérdekű társ. dolgozók		Irodalmi és művészeti ter. dolgozók		Egyéb szabadfoglalkozásúak	
4 / 2		2 / 2		6 / 18	
Közszolgálati ágakban dolgozók és a szabadfoglalkozásúak összesen					
1891-ben ²¹⁰		1900-ban ²¹¹		1910-ben	
625 / 1 595, ami az össznépeesség 3,0%-a		686 / 1 593, ami az össznépeesség 2,7%-a		688 / 1 356, ami az össznépeesség 2,2%-a	

²⁰⁵ *Saját szerkesztés.* Forrás: A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Negyedik rész... i. m. 134., 142., 150., 158., 166., 174., 182., 190., 198., 206., 214., 222., 230., 238., 246., 254., 262., 270., 278., 286., 294., 302., 626-641.; A Magyar Korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. Első rész. Általános népleírás. Budapest 1893. 36-37.; A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása. Negyedik rész. A népesség foglalkozása részletesen. Budapest 1905. 228-229.

²⁰⁶ A különböző kategorizálás miatt az 1891-es adatokból az őstermelés és a napszámosok kategóriáját soroltuk ide.

²⁰⁷ Az eltérő kategorizálás miatt az 1900-as adatokból az őstermelőket és a gazdasági napszámosokat soroltuk ide.

²⁰⁸ A különböző kategorizálás miatt az 1891-es adatokból a bányászat, ipar és forgalom kategóriákat soroltuk ide.

²⁰⁹ A különböző kategorizálás miatt az 1900-as adatokból a bányászat és kohászat, az ipar, a kereskedelem, a pénz-, hitel- és biztosításügy, ill. a közlekedés kategóriákat soroltuk ide.

²¹⁰ A különböző kategorizálás miatt az 1891-es adatokból az értelmiségi keresettel rendelkezőket és az értelmiségi keresetnél alkalmazottakat soroltuk ide.

²¹¹ A különböző kategorizálás miatt az 1900-as adatokból a polgári és egyházi közszolgákat soroltuk ide.

A legjelentősebb foglalkoztatási ág Ugocsában mind a három népszámlálási adatsort tekintve az őstermelésé volt, ami a mező-, kert- és erdőgazdálkodásból élőket, a különböző gazdasági tisztviselőket és kisegítőszemélyzetet, ill. a napszámosok legnagyobb részét foglalta magában. Ha szeretnénk összefüggést felállítani a korábban bemutatott 16. századi adatsorokkal, – annak ellenére, hogy némely esetben csak ambivalens párhuzamok húzhatóak – akkor azt látjuk, hogy a nagybirtokos réteg nagysága arányaiban nem változott, mindössze cserélődött. A középbirtokosok száma megnőtt, de közel sem annyira, mint a kisbirtokosoké, akik a jobbágyfelszabadítás után magukba olvasztották a korábbi függő rétegek jelentős részét.

Az őstermelők csoportjának aránya 1891-1910 között 80-83,9% között mozgott, hol csökkenő, hol növekvő tendenciát mutatva, de lényegében stagnáláshoz közeli képet jelezve. Ez a gazdasági szektor, amely nagyrészt a mezőgazdaságból élőket fedte le, azonban széles társadalmi skálán mozgó rétegeket olvasztott egybe, akik különböző anyagi helyzetben és életszínvonalon éltek. Az őstermelésen belül a földbirtokosok és bérlők kategóriája a legjelentősebb. Ugocsában ezen belül is az öt katasztrális hold alatti kisbirtokosoké, hiszen ez foglalkoztatta a legtöbb keresőt. Őket Kövér György törpebirtokosoknak nevezi. Ez a csoport képtelen volt megélni a saját földjéből, annak művelése mellett napszámot kellett vállalnia.²¹² Tőlük is rosszabb helyzetben voltak a vármegye 25,7%-át kitevő gazdasági kisegítők, vagy korabeli terminológiával élve cselédek és mezőgazdasági, ill. kertészeti munkások. Ők nem rendelkeztek földbirtokkal, de életkörülményeik nem feltétlenül tértek el nagymértékben a törpebirtokosokétól. Munkát főként az 50 katasztrális holdnál nagyobb területű birtokokon találtak. Az uradalmi cselédek munkája és lakhatási körülményei külön életpályát és sorsot jelentettek a dualizmusban.²¹³

A három másik kisbirtokos kategória 5-100 katasztrális holdig tulajdonképpen a tipikus parasztbirtokot jelölte, melyek képviselői már megélték a saját birtokuk jövedelméből, vagy természetbeni hozamából. Ha ezt a három kisbirtoktípust egyben kezeljük – annak ellenére, hogy a felső, legszűkebb része (50-100 katasztrális holdig) már erős számbeli hasonlóságokat mutatott a középbirtokossággal – Ugocsa legszélesebb társadalmi rétege tárul elénk, ami az összlakosságon belül 29,6%-ot képviselt.

A földbérlők és a középbirtokosok gyakran hasonló területű földterületeken gazdálkodtak. A földbérlők rendszerint a nagybirtokosoktól bérelték a földterületeiket. Az országos szinten bérletbe bocsátott latifundiumok vagy annak részei, háromnegyed részben

²¹² Gyáni G., Kövér Gy.: Magyarország társadalomtörténete... i. m. 87.

²¹³ Uo. 91-92.

zsidó vállalkozók kiegészítő gazdasági vállalkozását jelentették,²¹⁴ amire Ugocsát tekintve a gazdacímtárak ugyan nem tartalmaznak közvetlen utalást, de egyrészt nincs okunk feltételezni, hogy a vármegye ilyen tekintetben eltért az országos viszonyoktól, másrészt a bérlők nevei is erre engednek következtetni.

A középbirtokosság Ugocsában nagyon szűk réteget képviselt, mindössze a összlakosság 0,4%-át. Jómódú élete szinte biztos volt, de a fényűzéstől messze állt. 1867-től belőlük alakult ki a később dzsentrinek nevezett társadalmi réteg, – talán némiképp ez is magyarázat lehet az alacsony arányszámukra – akik a birtokaik elvesztésével, vagy esetleg azok mellett értelmiségi-hivatali pályákat vállaltak leginkább.²¹⁵

Tőlük is kevesebben voltak a nagybirtokos arisztokraták, akiket Ugocsában nevesíteni is tudunk. Ide tartozott Bányász Albert 1484 katasztrális hold, Báróné Aczél Lászlóné 1347 katasztrális hold, Báró Perényi János 1575 katasztrális hold, Fogarassy Zsigmond 1559 katasztrális hold és ifj. báró Perényi Zsigmond 1809 katasztrális hold nagyságú területeivel.²¹⁶

A bányászat és kohászat, ipar, kereskedelem, hitelügy és közlekedés területén dolgozók társadalmon belüli aránya viszont egy dinamikusan növekvő pályán haladt, ami jól mutatja ezeknek a gazdasági területeknek az egyre fontosabb súlyát. 1891-ben 11,5%²¹⁷ az arányuk, amely 1910-re 16%-ra nőtt. A csoporton belül a kategóriák eloszlása egyenletes, kivéve a bányászati és kohászati dolgozókat, ami feltűnően kis részarányt – mindössze 1,2%-ot képviselt – annak ellenére, hogy a bányászati ágazat egy fejlődő pályán mozgott ebben az időszakban.²¹⁸ A bányászati dolgozók arányának megoszlása Ugocsa járásaiban eltért egymástól, s a Tizáninneri járásban megközelítette a 3%-ot, míg a Tizántúliban 2% alatt volt, miközben az ország egyes vidékein, Brassó, Szeged, Szatmárnémeti vagy Sopron környékén ez a szám akár 20% feletti is lehetett.²¹⁹ Az önálló iparosok kategóriája változó életszínvonal belüli sajátosságokkal bírt. Egyes kutatók, mint pl. Ferge Zsuzsa kb. fele részben a szegények nehezen meghatározható, de használt terminusába sorolja őket.²²⁰ Emellett az is megfigyelhető, hogy egy részük, a gyermekeik iskoláztatását tekintve a középosztályosodás felé is elindult.²²¹ Ez utóbbi sok tekintetben igaz a foglalkoztatási csoport más kategóriáira is.

²¹⁴ Gyáni G., Kövér Gy.: Magyarország társadalomtörténete... i. m. 227.

²¹⁵ Gaál Zsuzsanna: A dzsentri születése. Szekszárd 2009. 15.

²¹⁶ Szerk. Rubinek Gyula: Magyarországai gazdacímtár. Budapest 1912. 813-816.

²¹⁷ Ez az adat a századforduló Magyarországon belül a hátsó szektorban foglalt helyet, s országos összehasonlításban is csak Árva, Szilágy, Udvarhely, Maros-Torda és Csík vármegyét előzte meg. (Az iparügyi költségvetés tárgyalása. Magyar Ipar, 1898. február 13. Melléklet. 6.)

²¹⁸ Lásd a dolgozat V.2 Az ipar helyi sajátosságai és a hegyvidéki kirendeltség c. pontját!

²¹⁹ Rózsa Dávid, Rózsa Gábor: A foglalkozásszerkezet. In: Szerk. Rózsa Dávid, Rovács Barna: A számontartott nemzet. Budapest 2020.205.

²²⁰ Ferge Zsuzsa: Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből. Budapest 1986. 127.

²²¹ Gyáni G., Kövér Gy.: Magyarország társadalomtörténete... i. m. 178.

Egy alacsony részarányú-szintről (3,0%) indult a közszerológati ágakban dolgozók és szabadfoglalkozásúak csoportja, ami 1900 folyamán és 1910-re tovább csökkent egy állandó ívet mutatva. Ebbe a csoportba a törvényhozásban, a közigazgatásban, az igazságszerológálásban, az egyházi területen, a tanügyben, az egészségügyben, a tudományban és az irodalomban, ill. művészetekben tevékenykedők tartoztak, vagyis ez alkotta az értelmiségiek kategóriáját. Szintjük országosan is alacsony, mindössze 3,3% volt 1910-ben.²²² Tagjaik közül a közzjegyzők, ügyvédek, orvosok és gyógyszerészek magas háztulajdonlasi arányokkal és kiemelkedő életszínvonallal rendelkeztek, ugyanúgy ahogyan a vármegyei hivatalnokok és községi- vagy körzjegyzők is.²²³ Ugocsában létszámukat tekintve a csoporton belül kimagaslottak a közigazgatási, az egyházi és a tanügyi dolgozók, akik összesen a csoport 73,4%-át adták. Rendkívül alacsony volt a tudományos és egyéb közérdekű társulatoknál dolgozók száma, ugyanúgy ahogyan az irodalmi és művészeti területből élők is. A társadalmi csoportnak – alacsony népességben belüli aránya ellenére – komoly politikai befolyása volt. (Lásd a 7. táblázatot!)

A táblázat alapján a keresők száma 1910-ben összesen 30 686 fő, ami viszont nem egy pontos érték, mivel az őstermelésben belül a birtokos kategóriáknál a „fő és családja” kifejezés minden bizonnyal többet jelentett egy főnél. Mindezt tudva és összevetve a népszámlálási adatokat feldolgozó kiadványok adataival, ahol ugyanebben a kategóriában 33 801 főt²²⁴ találunk, ez utóbbi számot fogadjuk el az aktív keresők számának, amely az 1910-ben a 91 683 főnyi vármegyei lakosság 36,9%-a volt. Összehasonlítási alapként az 1900-as népszámlálás hasonló adatait használhatjuk, ahol az akkori 83 267 főnyi lakosság 40,8%-a számított aktív keresőnek, így az 1910-es arány egyértelműen romló tendenciát mutat. Ha az országos összehasonlítást is megteesszük akkor azt látjuk, hogy 1900-ban az összmagyarországi adat 44,7% az aktív keresők arányát tekintve, míg 1910-ben 42,4%. Mindebből levonhatjuk a következtetést, hogy a keresők arányát tekintve Ugocsa minimális lemaradásban (3,9%) volt az országos átlaghoz képest, s ez a lemaradás 1910-re 5,5%-ra növekedett.²²⁵

1910-ben 1000 keresőre 1743 eltartott jutott, ami főként a magas gyermeklétszámokkal magyarázható, emellett szélsőségeket takart. A legtöbb eltartott a bányászati és kohászati dolgozóknál esett egy keresőre, de mivel nagyon valószínűtlen, hogy egyetlen olyan bányászati és kohászati dolgozó volt a vármegyében, aki keresőnek számított

²²² A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Negyedik rész... i. m. 78.

²²³ Gyáni G., Kövér Gy.: Magyarország társadalomtörténete... i. m. 134.

²²⁴ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Hatodik rész. Végeredmények összefoglalása. Budapest 1920. 193.

²²⁵ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Hatodik rész... i. m. 193.

az öt működő kőbánya és egyéb bányák mellett, így ezt statisztikai hibának vagy elírásnak tekintjük. Szintén magas volt az eltartottak száma az egyéb szabadfoglalkozásúaknál és a középbirtokosoknál. Kirívóan alacsony kereső-eltartott arányokkal találkozunk olyan értelmiségi kategóriáknál, mint a tudományos- és közérdekű társulatok dolgozói, vagy a közegészségügyben dolgozók, az irodalmi és művészeti területen dolgozók és az igazságszolgáltatásban dolgozók. Ezek a kategóriák viszont alacsony népességarányt fedtek le. A nagyobb népességet tömörítő kategóriákon belül a mezőgazdasági és kertészeti munkásoknál, ill. 10-50 katasztrális holdat birtokló kisbirtokosoknál találunk viszonylag alacsony kereső-eltartott arányokat.

II. VÁRMEGYEI KÖZIGAZGATÁS ÉS POLITIKAI VISZONYOK

„Az adminisztráció széles ágazataiban találja meg az egységes irányt s vezesse azt bölcs kormányzattal a folytonos tökélesedés felé. És ebben a nemes törekvésben, Ugocsavármegyének a közjó iránt lelkesülő összes közönségének hű támogatása fogja kísérfni.”²²⁶

Papp Zsigmond újságíró tanácsai az 1889-ben kinevezett új ugoicsai főispán, Lónyay Sándor részére

Bevezetés és problémafelvetés. A fejezet két nagy struktúrát vizsgál: a közigazgatást és az azzal részben összefüggő politikai viszonyokat, amelyek vármegyei és országos szinten is hatottak. Abból a premisszából indulunk ki, hogy mindkét nagy struktúrában voltak változások, melyek a modernizációt elősegítették, vagy ha mégsem, akkor ennek okát is bemutatjuk.

A közigazgatási-politikai fejezet megírása során felmerülő és megválaszolendő kérdések közül kiemeljük a legfontosabbakat, miszerint hogyan és miért változott a területi-közigazgatási beosztása a vármegyének a vizsgált időszak során? Milyen volt az ugoicsai törvényhatósági- és közigazgatási bizottság összetétele és szerepe? Kik voltak a választott országgyűlési képviselők és volt-e közfik a helyi viszonyok alakításához? Ill. mennyire jellemző, hogy a vármegyét képviselik az országgyűlésben és nem fordítva? Mindezekben túl érintjük a vármegyei közigazgatást formáló törvényi háttér bemutatását, a tisztviselői kar működését, az ugoicsai közigazgatás sajátosságait és a modernizációs törekvések fogadtatását is. A vármegye működésén túl különös hangsúlyt fektetünk a fő- és alispánok munkájának megfelelő bemutatására is.

II.1 Ugoicsa vármegye közigazgatása és annak változásai

II.1.1 TERÜLETI BEOSZTÁS

Ugoicsa vármegye közigazgatási egység volt Északkelet-Magyarországon. Ha időkeretbe szeretnénk helyezni a létezését, akkor kiderül, hogy összetett feladattal állunk szemben.

²²⁶ Papp Zsigmond: Az új főispán. Ugoicsa, 1889. május 19. 1.

Keletkezésének ideje bizonytalan. A legelfogadottabb teóriák szerint előbb uradalomként vagy várispánságként működött, melynek létezését IV. László magyar király 1282-ben keltezett levele már bizonyította.²²⁷ Nagyjából egy évszázaddal korábbra teszi a várispánság megalakulását Szabó István a vármegyéről készült monográfiájában.²²⁸ Fennállásának vége hasonlóképpen nehezen meghatározható, ugyanis területének egy részét az 1918. december 10-én létrehozott Ruzska Krajna²²⁹ elnevezésű ruszin-autonómia már lefedte, de meg nem szüntette, mint közigazgatási egységet. Ezután a román és csehszlovák megszállás, majd pedig a trianoni békeszerződés zárta le a történetét, melynek újjáélesztésére csak az első bécsi döntés és a mai Kárpátalja Magyarországhoz való visszacsatolása után történt újabb próbálkozás.

1867 előtt leginkább önálló vármegyeként, de Bereg vármegyével egyesített formában is létezett.²³⁰ A kiegyezés után is önálló vármegye volt, melynek területe kisebb átalakításokon ment keresztül,²³¹ s amely folyamatos beolvasztási kísérletekkel nézett szembe a szomszédos vármegyékbe, különösen Bereg és Szatmár vonatkozásában.²³² Mindennek a fordítottja is megjelent, leginkább újságcikkek formájában. Ezek a sajtóhírek viszont csak hírverésnek tündek,²³³ azzal szemben, hogy a vármegye Bereg és Szatmár közötti felosztására

²²⁷ Komáromy András: Ugocsa vármegye keletkezése. Székfoglaló. Budapest 1896. 10.

²²⁸ Szabó István: Ugocsa megye. Budapest-Beregszász 1994. 18., A vármegye kialakulásáról készített tanulmányt Székely Gusztáv: Ugocsa vármegye kialakulása az új kutatások tükrében címmel. Acta Beregsasiensis. 9. (2010).

²²⁹ A Károlyi-kormány X. számú néptörvénye létrehozta Ruzska Krajna autonóm területet, amely 1918. december 10. és 1919. április 17. között állt fenn. Az autonómia elfoglalta Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros jelentős részét. Ugocsát tekintve a tiszáninneni és a királyházi járások nagy részét.

²³⁰ Előbb a 18. század végén, majd 1850-től Bereg és Ugocsa vármegye néven közigazgatási egységet hoztak létre, melyet aztán 1860. október 20-án királyi rendelettel ismét felbontottak. (https://mult-kor.hu/20090127_ugocsa_non_coronat_a_legkisebb_varmegye_rovid_tortenete?pidx=2, letöltés 2022. máj. 5.). Fényes Elek 1851-ben Bereg-Ugocsaként említi a két vármegyét. (*Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára. Pest 1851. 225.)

²³¹ Egy 1861-es újságcikkből az derül ki, hogy Veléte község ekkor Máramaroshoz tartozott, amit továbbra is kérvényez. (Sürgöny, 1861. május 23. 1.) Ezt erősíti meg 1867. április 12-én Ugocsa alispánjának rendelete, amely Veléte és Tizsakirva Máramaroshoz történő csatolásának ügyiratairól szól. (KTÁL 245. fond, 6. opisz. od. zb. 117) és egy 1869-ben, Beniczky Alajos által Munkácson rajzolt Bereg és Ugocsa vármegye közlekedési térképe, amelyen egyértelműen látszik, hogy Veléte község nem tartozott a vármegyéhez, sőt Tizsakirva sem. (<https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/669506#>, letöltés 2022. máj. 7.) Egy másik tudósításban ezzel szemben arról olvasunk, hogy az önállóságát visszanyerő Ugocsához már 1861-ben „[...] Velete, Kirva visszakebeleztetett.” (Pesti Napló, 1861. január 31. 2.) Ezt összevetve mindazzal, hogy sem Veléte, sem Tizsakirva közlekedését az dualizmus időszaka alatt nem tudták megfelelően beintegrálni a vármegyébe, már sokkal érthetőbb a két község folyamatos panasza a megközelíthetlenségük miatt. (Mindezt bővebben kifejtve lásd a dolgozat V.3.1 Közutak és hidak c. pontjában.) Az 1873-as helységnévtárban már Veléte és Tizsakirva is Ugocsánál volt nyilvántartva. (A Magyar Korona Országainak helységnévtára. Budapest 1873. 1141.)

²³² A Budapesti Hírlap 1907. január 5-i számában olvassuk a következőket: „Szatmármegye pedig a főnmaradó részből és Ugocsából állana Szatmár székhelylyel. E rendezés után a Tisza balpartján csak egy nem magyar többségű vármegye maradna: Máramaros (viszonylagos rutén többség).” (A vármegyék új beosztása. Budapesti Hírlap 1907. január 5. 1-2.)

²³³ „Ugocsamegye törvényhatósági bizottsága elhatározta, hogy feliratot intéz a kormányhoz a vármegye kikerekítése tárgyában. Kíván magához csatoltatni Szatmármegyéből 13 községet, Beregből 2-öt, Máramarosból a dolhai, huszti és ökörmezői járásokat. Így lenne Ugocsának 6 járása 175000 lakossal. Ugrón Gábor főispán megígérte, hogy a megye ezen akcióját teljes erejéből támogatni fogja.”

racionális indokok is megjelentek, úgy mint a rendkívül kis terület és ugyancsak csekély számú lakosság, a városok hiánya vagy a kormányzati szempontból megjelenő többletköltség a vármegyei tisztikar fenntartására. Méretét tekintve Ugocsa valóban nem feltétlenül indokolta volna a külön törvényhatóságot, területe 1910-ben 210 726 katasztrális hold, ami 1213 km²-t jelentett. Két járásra, a Tiszáninnenire és a Tiszántúlra oszlott. Előbbi központja – s egyben a vármegyeszékhely is – Nagyszöllős volt, utóbbié pedig Halmi. A két járás közül a Tiszántúli területét tekintve nagyobb volt (120 882 katasztrális hold, ami 696 km²), míg a Tiszáninneri némileg kisebb (89 844 katasztrális hold, ami 517 km²). 1910-ben a vármegyében élő 91 693 főnyi lakosság 51,2%-a (46 931 fő) a Tiszántúli járásban, míg a lakosság 48,8%-a (44 752 fő) a Tiszáninneri járásban élt. A két járást nagyjából a Tisza folyó választotta ketté, bár apróbb átnyúlások voltak a települések közigazgatási területeit nézve.²³⁴ Mindez azt mutatja, hogy a két járás szinte tükörképe volt egymásnak. (A járasok nemzetiségi összetételét lásd a 4. ábrán!)

Az Ugocsa vármegyei települések megnevezésére az általunk vizsgált időszakban számos írásforma létezett, mindez tévedésekre és félreértésekre ad lehetőséget. Ennek kiküszöbölése végett az 1908-tól érvényes, hivatalos településjegyzéket vesszük alapul az írott forma használatához.²³⁵ (A dolgozatban megjelenő fontosabb település-névanyagot lásd az 1. és a 2. számú mellékletben!) Az 1908-ban kiadott településjegyzék szerint Ugocsa vármegye két járásában összesen hetven önálló közigazgatási egység volt, bár ez a szám – főként a növekvő népesség, s az addig más községekhez tartozó, különálló lakott helyek függetlenedési vágya miatt – növekedett. 1889-ben Fakóbükk szeretett volna önálló község lenni, de ezt akkor a törvényhatósági bizottság elutasította,²³⁶ viszont 1913-ban már önálló

(Ugocsamegye kikerekítése. Ung, 1908. július 26. 4.) A törvényhatósági bizottságnak ezt a határozatát nem sikerült megtalálnunk.

²³⁴ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész... i. m. 332.

²³⁵ „A magyar királyi belügyminister az 1907. évi december hó 17-én 145.921. szám alatt kelt rendeletével Ugocsa vármegye községeinek neveit [...] következőleg állapította meg.”: Tiszáninneri járásban összesen 29 különálló település: Alsókaraszló, Alsósárad, Szöllősegres, Fancsika, Feketepatak, Felsőkaraszló, Felsősárad, Felsőveresmart, Ilonokújfalu, Karácsfalva, Kiscsongova, Alsóveresmart (Az 1900-ban kiadott településjegyzék szerint még Kis-Kupány.), Kistrákócz, Magyaromját, Mátyfalva, Nagycsongova, Nagyrákócz, Nagyszöllős, Ölyvös, Rakasz, Salánk, Tisasásvár, Tizzaszirma, Szöllősvégárdó, Tiszakeresztúr, Tiszaújhely, Tiszaújlak, Szöllősroztoka (Korábban Ugocsa-Rosztoka.), Verbőcz. Tiszántúli járásban összesen 41 különálló település létezett: Akli, Kisbábony, Batár, Batarcs, Bocskó, Tiszabökény, Csarnató, Csedreg, Csepe, Csomafalva, Dabolcz, Tiszafarkasfalva, Feketeadó, Fertősalmás, Forgolány, Gődényháza, Szöllősgyula, Halmi, Tiszahetény, Hömlőcz, Királyháza (Korábban Királyháza-Tölgyesfalva.), Kigércze, Kistarna, Ugocsakomlós (Korábban Komlós-Sellő.), Kőkényesd, Nagygércze, Nagytarna, Nevetlenfalva, Tiszapéterfalva, Rákospatak, Sósfalva (Korábban Sós-Ujfalva.), Avaspatak (Korábban Szárazpatak.), Tizzaszászfalu, Tamásváralja, Tekeháza, Tizsakirva, Tivadarfalva, Túrterebes, Turcz, Veléte, Verécze. (Ugocsa vármegye községei és egyéb lakott helyei hivatalos neveinek jegyzéke. Budapest 1908. 3-7.)

²³⁶ Megyei élet. Ugocsa, 1889. október 13. 2.

községként szerepelt.²³⁷ Az ugoicsai települések közigazgatási típus szerinti felosztása a következő: törvényhatósági jogú város és rendezett tanácsú város nem volt a vármegyében, nagyközségből tizenegy volt 1913-ban (Feketeadó, Halmi, Királyháza, Kisbábony, Magyarkomját, Nagyszöllős, Rakasz, Salánk, Tiszaújlak, Turcz és Túrterebes), míg a többi ötvenkilenc település kisközségnek számított.²³⁸

A kisközségek irányítását a területi közigazgatáson belül körjegyzőségek felállításával oldották meg. Ezekből összesen tizennyolcat találunk Ugoicsában, melyekhez átlagosan 2-5 kisközség tartozott.²³⁹ A községek képviselő-testületi gyűlésein a választott tagok és a település legtöbb adót fizetői vehettek részt, ill. a körjegyző is kötelezően jelen volt.²⁴⁰ A nagyközségek nem tartoztak a körjegyzőségek beosztása alá, hanem külön községi jegyzővel kellett rendelkezniük, ami mellé bíró, másodbíró, négy tanács tag és közgyám is szükséges volt.²⁴¹

Az ugoicsai településeket lakosságszámuk szerint osztályozva a következő képet kapjuk:

8. táblázat:²⁴² Ugoicsa vármegye települései lakosságszám szerinti bontásban 1910-ben.

S/sz	Települések mennyisége lakosságszám szerint					
1	0-200 fős	201-500 fős	501-1000 fős	1001-2000 fős	2001-5000 fős	5000 fő fölött
2	1	10	31	17	10	1

Az adatok szerint a legjellemzőbb településtípus az 501-1000 fő közötti lakosságszámmal rendelkező község volt, amelyekben összesen 22 410 főnyi lakosság koncentráldott 1910-ben. Ehhez a típushoz főként a síkvidéki magyar, ill. kisebb részben ruszin-magyar vegyes lakosságú falvak, ill. a hegyvidék ruszin és román települései tartoztak. Szintén nagyszámú lakosságot, összesen 25 544 főt koncentrált az 1001-2000 fő közötti népességgel bíró településtípus is, amely főként a nemzetiségekre volt jellemző, hiszen a 17 ide tartozó községből tíz ruszin többségű, három román többségű, egyben nem volt abszolút

²³⁷ A Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára. Budapest 1913. 541.

²³⁸ A Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára... i. m. 169.

²³⁹ Uo.

²⁴⁰ MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára (a továbbiakban: SzSzBVL), IV. Megyei törvényhatóságok (1451-1950), 1102. Ugoicsa vármegye alispánjának iratai (1910-1919) (a továbbiakban: IV.1102). 1. kd. Gódnéyháza község 1915. évi közgyűlése.

²⁴¹ Szabó Pál Csaba: Községi igazgatás és önkormányzati autonómia a késő-dualizmus kori Magyarországon. In: Acta Universitatis Szegediensis: acta historica. 123. (2005). 27.

²⁴² Sajtó szerkesztés. Forrás: A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész... i. m. 330-332.

többségű lakosság, míg mindössze háromban találkozunk a magyar anyanyelvűek többségével. Sokkal kiegyenlítettebb volt a helyzet a 2001-5000 fős települések körében, ahol 28 390 főnyi lakosságot találunk. Ezek között öt magyar többségű, négy ruszin többségű és egy román többségű volt. Az 5000 fő fölötti településtípushoz mindössze egy nagyközség, Nagyszöllős tartozott 7811 fővel, amelyben magyar anyanyelvű volt a többségi lakosság.

Városi jellege csak a vármegyeközpontnak, Nagyszöllősnek volt, amely inkább csak a 19-20. század fordulóján vált igazán láthatóvá, hiszen annak részben rurális jellege az ott élők számára is ismert volt: „*Bizonyos szégyenkezéssel írjuk le itt e szót, hogy »városháza.« Mondhatnók inkább: »faluháza.« Büszkélkedünk Nagyszöllős székhelyi mivoltával, de a jó ősi conservatív hajlandóságaink már útját állják annak, hogy a [...] füleknek jól hangzó elnevezésen túl valamicskét tegyünk is [...]*”²⁴³ Emellett azonban megjelennek azok a városi jellegek, amelyek a századfordulón még nem voltak mindennaposak, mint a gazdasági és ipari épületek, vagy a közművesítés.²⁴⁴ Szintén Nagyszöllősön kezdték el a telekkönyvezést is, – az országos viszonyokhoz igazodva már a 19. század második felétől – amely az 1910-es évekre kész rendszerré teljesedett ki vármegye szerte.²⁴⁵ Ugocsa vármegyeközpontja városi rangot csak a csehszlovák éra idején kapott.

A vármegyei területi közigazgatásban 1918-ig semmilyen változás nem történt, annak ellenére, hogy az ugocsai vezetésében már az 1910-es évek elejére megerősödött egy olyan gondolat, ami egy közigazgatási reformmal kapcsolatosan, egy harmadik vármegyebeli járás létrehozását tűzte ki célul. 1911 tavaszán vita folyt arról, hogy az említett járást hogyan, s miként alakítsák ki. Alapvetően két gondolat dominált a terveket tekintve. Az egyik Dr. Morvay Zsigmondhoz, a tiszántúli járás főszolgabírájához kapcsolódóan, aki a harmadik járást a vármegye északkeleti-keleti részére tervezte, Királyháza központtal. A másik elképzelés a vármegye nyugati részén hívta volna életre a járást, Tiszaújlak központtal. Az utóbbihoz azonban – Tiszaújlak elhelyezkedése miatt – a szomszédos Szatmár és Bereg vármegyékből is át kellett volna venni településeket, amihez nem lett volna elég a vármegyén belüli közigazgatási reform.²⁴⁶

A királyháza járás felállítása mellett főként olyan érveket sorakoztattak fel, mint a község vasúti csomópont jellege, s ezáltal könnyű megközelíthetősége: „[...] *ma, akinek ügyes-bajos dolga van a szolgabírósnál a kultúra uttörőjét a vasutat veszi igénybe, mint a*

²⁴³ A városháza! Nagyszöllősi Hírlap, 1907. január 17. 4.

²⁴⁴ 1905-ben kezdték el az aszfalt járdák kiépítését, ami jelentős nívo volt a nagyközségben. (KTÁL 674. fond, 7. opisz. od. zb. 144. Törvényhatósági bizottsági jegyzőkönyv 1905. november 22. 503. bj.) Erről részletesebben a dolgozat V.2 Az ipar helyi sajátosságai és a hegyvidéki kirendeltség c. pontjában írunk.

²⁴⁵ MNL SzSzBVL IV.1002 1. kd. A halmi kir. járásbírósnál, mint tkvi. hatóságtól.- 3061/1 15 tksz. Végzés.

²⁴⁶ Nagyszöllősi Hírlap, 1911. június 26. 2.

*legolcsóbb és legkényelmesebb utazást. Királyháza az a hol átszáll ugy a veresmarti mint a rakaszi ember, hogy Szöllősre juthasson, véletei, nagytarnai Királyházára jön előbb, hogy Halmiba tudjon utazni.*²⁴⁷ Fontos volt a nagyközség városiasodása is, amire számos jel utalt, pl. az is, hogy a megnövekvő lakosság miatt rendőri állomást is szervezni kellett a településen.²⁴⁸ Kétségtelen, hogy a község lassosága 1910-re háromszorosára duzzadt az 1880-as népszámlálási adatokhoz képest, s gazdasági súlya is megnőtt a térségben.²⁴⁹

A tervezetben ugyan nem volt szó arról, hogy a harmadik járás döntően ruszin és román többségű lett volna, de a sajtó némiképp érzékeltette ezt, ami nem véletlen, hiszen a környék ruszin lakosságának a járási székhely sok tekintetben előrelépést jelentett volna, s az ellen is érvet szolgáltatott, hogy a járási hivatalok teljes skálája helyett, Királyházát mindössze szolgabírói kirendeltséggel lássák el: „[...] ha ide egy szolgabírói kirendeltséget szerveznének [...] a községek a tiszántúli járáshoz tartoznának, szóval elismeri, hogy Királyházán szükséges valami, de azért nincs mellette [...] szegény ruthén paraszt két helyre is járjon, ha neki valami ügye van a közig. hatósággal.”²⁵⁰ Az új közigazgatási egység ügyének a végére 1918. május elsejével került pont, amikor az hivatalosan is létrejött. A hozzá tartozó tizenhét település a következő volt: Alsóveresmart, Felsőveresmart, Rakasz, Avaspatak, Bocskó, Csarnató, Gődényháza, Királyháza, Kistarna, Nagytarna, Rákospatak, Sósfalu, Tekeháza, Tiszakirva, Tiszaszászfalu, Veléte, Veréceze.²⁵¹

Az új járás kapott ugyan új főszolgabírói helyet is Dapsy Tibor²⁵² vezetésével, de a járásnak igazi gyakorlati haszna már sosem lehetett, hiszen az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlásával és a Ruzska Krajna megalakításával értelmét veszítette. Az összképet színesítő adalék, hogy az északkelet-magyarországi ruszinok országos gyűlése 1918. december 9-10-én volt megtartva Budapesten, ahol a korábbi közigazgatási felosztást használva delegáltak a küldötteket, így a királyházai járásból Dubrovsky Györgyöt és Volincsák Jánost küldték a fővárosba. A Ruzska Krajna ruszin autonómia funkciótlaná tette a királyházai járást is, így mint közigazgatási egység lényegében megszűnt létezni.²⁵³

²⁴⁷ Királyháza, 1911. július 1. 2.

²⁴⁸ KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. április 13. 69. bj.

²⁴⁹ „Rakasz, Tarna, Tekeháza és az ezek körül lévő községek speciál Királyházán értékesítik terményeik legnagyobb részét [...] apró jószágait, fáját és sok más egyebet [...] tehát a községek kereskedelmileg is ide gravitálnak [...]” (Királyháza, 1911. július 1. 2.)

²⁵⁰ Királyháza, 1911. július 1. 2.

²⁵¹ Ozsváth Lajos: Királyháza korok váltóin. Ungvár 1995. 37.

²⁵² Dapsy Tibor fényképét lásd a 3. számú mellékletben!

²⁵³ Szakál Imre: A Ruzska Krajna kísérlet. (<https://lehoczkyintezet.uz.ua/2020/01/08/a-ruszka-krajna-kiserlet/>, letöltés 2023. márc. 4.)

II.1.2 VÁRMEGYEI KÖZIGAZGATÁSI HIVATALOK ÉS TISZTSÉGEK

Egy vármegye működésének megértéséhez célszerűnek látjuk a korabeli közigazgatás vármegyei rendszerének a szükséges mélységben való bemutatását. A vármegyei közigazgatás egy formálódó rendszer volt a dualizmusban, amely változékonysága ellenére mégis stabil struktúrában tudott működni. Alapjait Tisza Kálmán kormányzása alatt fektették le. Tisza mindenképpen fenn akarta tartani a vármegye intézményét az állami befolyás növelését követelő véleményekkel szemben. Elképzelései arról szóltak, hogy működését átláthatóbbá, szakszerűbbé, s az állam által befolyásolhatóbbá tegye.²⁵⁴ Mindemellett a polgári közigazgatás kiépülése a városodás és a modernizáció eszköze volt. A közigazgatásnak központi szerepkörű centrum-településekre volt szüksége, ahol intézményhálózat épült ki. Mindez elősegítette a modernizáció felgyorsulását azokban a városokban is, amelyek csak később csatlakoztak a dualizmust mindinkább meghatározó folyamathoz, ami kezdetben csak néhány gócpontban indult meg.²⁵⁵

Meglátásunk szerint a vármegyei közigazgatást leginkább meghatározó törvények a következők voltak: az 1869. évi IV. tc. a bírói hatalom gyakorlásáról,²⁵⁶ az 1870. évi XLII. tc. a köztörvényhatóságokról, 1876. évi VI. tc. a közigazgatási bizottságról, az 1882. évi XX. tc. a közigazgatási bizottság működésének módosításáról, az 1886. évi XXI. tc. a törvényhatóságokról, az 1896. évi XXVI. tc. a közigazgatási bíróságokról, az 1897. évi XX. tc. és az 1912. évi LXIII. tc. közigazgatási vonatkozásai.²⁵⁷ A dualizmus korszakában újjászervezték a bírósági rendszert is a modern állam szükségleteinek megfelelően. Az 1869. évi IV. tc. kimondta a közigazgatás és a bíróságok kettéválasztását, az 1871. évi XXXI. tc. pedig teljesen újjászervezte a bíróságokat. A törvényszékek megléte egy-egy város esetében hozzátartozott a központi szerepkör megerősödéséhez. A közigazgatás modernizálása a hivatalnoki kar számának jelentős megemelkedésével járt, akik egyre inkább szakszerű

²⁵⁴ Kozári Mónika: Tisza Kálmán és kormányzati rendszere. Budapest 2003. 286.

²⁵⁵ Beluszky Pál: A polgárosodás törekeny váza – Városhálózatunk a századfordulón I. (Városhierarchia – vázlat, tényképekkel). In: Tér és Társadalom. 3-4. (1990). 15.

²⁵⁶ Itt megtörtént a közigazgatás és a igazságszolgáltatás kettéválasztása. Ugocsa viszonyában ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a vármegye törvényszék nélkül maradt, pontosabban a beregszászi joghatósága alá tartozott. A korszak folyamán voltak olyan sajtó-követelések, amelyek egy saját törvényszék felállítását szerették volna: „*Alig van az országban törvényhatóság, a melynek ne volna külön törvényszéke. A halmii és nagyszőlősi járásbíróóságok a legforgalmasabbak közé tartoznak, Tiszaujlak élénk kereskedelmi élete, s jövője a Tiszának hajózhatóvá tétele, s esetleg egy új vicinális vasut révén szintén biztosítják ennek az új elsőfoku bíróságnak hasonló nagy forgalmát [...]*” (Törvényszéket Ugocsának. Ugocsa Vármegye, 1911. május 10. 1.)

²⁵⁷ Vö., ill. bővebben tárgyalja kérdést Kozári M.: Tisza Kálmán és... i. m. 286-298. és Sarlós Béla: Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében. Budapest, 1976. 154-156., 165-167., 240-244.

hivatalnokréteggént voltak definiálhatóak. Ugyanez megállapítható a törvénykezés és a városvezetés vetületében is.²⁵⁸

A Tisza Kálmán neve által fémjelezett korszakban összességében felerősödött a centralizáció, mellyel szemben azért még mindig ott állt a municipalizmus is. Szapáry Gyula kormánya szintén hozzányúlt a közigazgatási rendszerhez az 1890-es évek elején. Ezek a változások ugyanúgy az állami befolyás növelésére, vagyis az eddig választott tisztségviselők kinevezésére irányultak volna, de azok az országgyűlés ellenállásán nagyrészt elbuktak, s így az ún. Lex-Szapárynak csak egy jelentéktelen részét fogadták el. A kétségtelen kudarc jó időre lelassította a közigazgatási reformkísérleteket, így a Bánffy-kormány mindössze a közigazgatási bíróságokat állította fel, míg a Széll-kormány idején a közigazgatási eljárások egyszerűsítése volt megcélózva.²⁵⁹

A századelő és a koalíciós-kormány időszaka ebben a tekintetben nem hozott újításokat, s ezekre Khuen-Héderváry Károly és Tisza István miniszterelnökségéig kellett várni. Tisza szerint a modern közigazgatás összeegyeztethetetlen volt a Magyarországon addig meghonosodott struktúrával, s annak alacsony színvonalát a választásos rendszerben, ill. a közgyűlések nagy méretében látta. Ennek fényében a vármegyei közigazgatást csak a látszat szintjén akarta meghagyni, s alárendelte volna a belügyminisztériumnak.²⁶⁰

A tervezetekről országos disputa indult, amelyet az ugoctai sajtó sem hagyott figyelmen kívül, ill. itt is a kinevezés kontra választás, valamint a virilizmus körül forogtak annak a fő kérdései. Az Ugocta Vármegye c. társadalmi és közgazdasági hetilap a Khuen-Héderváry-kormány idején az országos sajtóban felröppent átalakítási tervezetekről „Reformhírek” címmel közölt cikket, melyben a Szapáry-féle állami befolyás visszatérését látta. Az ismeretlen szerző – a lapot bevallottan képviselve – a reformokat részben elfogadhatónak tartotta, s az alispán kinevezésével egyet is értett. Teljesen más a helyzet az alispáni szinttől lejjebb elhelyezkedő tisztségekkel, melyeket véleménye szerint meg kellene hagyni a választásos rendszer keretein belül, vagyis továbbra is függetlenként kezelni a kormánytól.²⁶¹

A Nagyszöllősi Hírlap már a Tisza-féle tervezetre reagált, s a még be nem vezetett reformokat „[...] egy fél évszázadnál hosszabb történeti evolúció érett, egészséges gyümölcse.”²⁶² megnevezéssel illette. A cikk modern irányítási formának tartotta a

²⁵⁸ Pál Judit: Városfejlődés a Székelyföldön 1750-1914. Csíkszereda 2003. 553-554.

²⁵⁹ Székely Tamás: A közigazgatás átalakításának programja: modernizáció és nemzetállam-építés a dualizmus korában. In: Szerk. Csibi Norbert, Schwarczwölder Ádám: Modernizáció és nemzetállam-építés. Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon. Pécs 2018. 168.

²⁶⁰ Székely T.: A közigazgatás átalakításának programja... i. m. 168-169.

²⁶¹ Reformhírek. Ugocta Vármegye, 1911. április 26. 1-2.

²⁶² Nagyszöllősi Hírlap, 1914. június 25. 1-3.

parlamentarizmust, s kiskirályságoknak a vármegyét, ill. a tisztségviselők alkotmányellenesnek tartott kinevezésével szemben megfogalmazott vádakát is alaptalannak titulálta. Felmerült a virilizmus kérdése is, ami a tervezetben megmaradt volna, mint intézmény, de megújított formában. A megújítás lényege az értelmiségi kettős szorzó kiterjesztése, ami Ugocsában jelentős változást feltételezett volna. (Lásd a 18. ábrát a törvényhatósági bizottság összetételéről 1906-ban!) A Tisza-féle közigazgatási reform azonban lekerült a napirendről, hiszen a cikk dátuma is utal az első világháború kitörésének közelségére.²⁶³

A vármegyei tisztségek hierarchikus rendjének felállítása nehéz feladat, mivel számos választott és kinevezett tisztségviselőből és bizottságból állt, így ezt mi sem tesszük meg, mégis célszerű talán a főispáni tisztséggel kezdeni a bemutatását, akit miniszterelnöki felterjesztéssel és ellenjegyzéssel a király nevezett ki. Későbbi menesztése viszont akár indoklás nélkül is megtehető volt. Feladata főként az állami akarat képviselője a törvényhatóságban. A tisztsége széles jogkört takart a szakkinevezésektől (pl. főorvos, rendőrkapitány, számvevők stb.) ugyanezen tisztségviselők helyettesítési jogáig és leváltásáig. Joga volt ún. számonkérő széket tartani és tiszteletbeli tisztségviselőket is kinevezni. Ezeken túl pedig a vármegyei törvényhatóság legfontosabb többtagú szerveit, a közigazgatási- és a törvényhatósági bizottságot is ő vezette.²⁶⁴

A vármegyei közigazgatás kétségtelenül legfontosabb szerve a közigazgatási bizottság, melynek létrehozásáról az 1876. évi VI. tc. rendelkezett. Feladata a kormányzati és a helyi álláspontok és érdekek összhangba hozása, majd megvalósítása volt. Ezen kívül összehangolta a vármegyei közigazgatás minden szintjének, a hivataloknak, a hatóságoknak stb. a munkáját. Felügyelt a kormányzati utasítások betartására is, és ellenőrizte a közigazgatás minden ágát.²⁶⁵ A közigazgatási bizottságot huszonegy tag alkotta. Ebből hat tisztségviselőt az állam nevezett ki, úgy mint a főispánt, az adófelügyelőt, a királyi állami építészeti hivatal vezetőjét, a tanfelügyelőt, a királyi főügyészt, valamint a posta kerületi igazgatóját. Ez utóbbi helyét 1882-től a közgazdasági előadó vette át, aki szintén kormányzati kinevezés útján került a tisztségébe. A közgazdasági előadó 1912-től a magyar királyi gazdasági felügyelőség vezetője volt.²⁶⁶ Rajtuk kívül az ún. törvényhatósági autonóm tisztségviselők öt helyet kaptak a közigazgatási bizottságban, akik közé az alispán, a főjegyző, a tiszti ügyész, az árvaszéki elnök és a főorvos tartozott. Az állami és törvényhatósági hivatalnokok mellé a törvényhatósági bizottság választott két évre tíz tagot, akik a

²⁶³ Nagyszöllősi Hírlap, 1914. június 25. 1-3.

²⁶⁴ Vö. az 1870. évi XLII. tc. IV. fejezet, 52-64. §-ával! (<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87000042.TV&targetdate=&printTitle=1870.+évi+XLII.+törvenycikk&referer=1000ev>, letöltés 2021. febr. 4.)

²⁶⁵ Kozári M.: Tisza Kálmán és... i. m. 293.

²⁶⁶ Sarlós B.: Közigazgatás és hatalompolitika... i. m. 170.

közigazgatási bizottság felügyeletét látták el.²⁶⁷ A széles ellenőrzési jogkör és a kinevezett képviselők nagy aránya miatt a közigazgatási bizottság működőképességét tekintve is kimagasló szerve volt a helyi közigazgatásnak, annak ellenére, hogy a központi kormányzat érdekeinek nyilvánvaló képviselője is egyben.

A vármegye másik fontos bizottsága a jóval több tagot számláló törvényhatósági bizottság, melynek tagjairól fele részben helyi választásokon döntöttek, míg fele részben virilisták²⁶⁸ alkották. A virilis személyek 1912-ben hatvannyolc főt tettek ki Ugocsában, vagyis a teljes közigazgatási bizottság százharminchat főből állt.²⁶⁹ A választott tagokat a vármegyén belül kialakított választókerületekből delegálták, akik három évente rotációs rendszerben cserélődtek, tehát tulajdonképpen hat évre választották őket, s így a testület fele részben három évente megújult. Bár politikai súlya nem ért fel a közigazgatási bizottságéhoz, szerepe mégsem elhanyagolható, hiszen intézte a településektől felterjesztett ügyeket, szabályrendeleteket alkotott, költségvetést és zárszámadást fogadott el, ellenőrzési jogköre volt a tisztviselők felett, felirati jogot gyakorolhatott és új hivatalokat állíthatott fel a vármegyében, valamint két évente 10 tagot delegált a közigazgatási bizottságba.²⁷⁰

Az alispán a vármegye első számú tisztviselője volt. A főispán akadályoztatása esetén átvehette a szerepét és a feladatait. A közigazgatási bizottság általános szótöbbséggel választotta hat évre.²⁷¹ Végrehajtotta a kormány rendelkezéseit, intézkedési jogkört élvezett minden olyan ügyben, amit a jogszabály más testület vagy tisztviselő illetékessége alá nem helyezett, amiből Ugocsában számos alkalommal hatásköri vita is keletkezett.²⁷² A vármegyei ügyek széles skálája tartozott a felügyelete alá, s sokszor a legapróbbnak tűnő problémákkal is hozzá fordultak: „*Túrterebes községben a törvényhatósági út átmeneti szakaszának árcai rendbe tartva nincsenek, a víz lefolyása biztosítva nincs és emiatt míg az út mentén lévő árok ki nem szárad, állandó bűzt terjeszt.*”²⁷³

²⁶⁷ Szabó Pál Csaba: A magyar állam története 1711-2006. Budapest 2006. 129-130.

²⁶⁸ A virilisták a legtöbb egyenesadót fizették be a törvényhatósághoz, amiért szavazati és törvényhatósági bizottsági tagsági jogot kaptak. Létezett velük kapcsolatban az értelmiségi szakmákat érintő kétszeres szorzó a befizetett adót tekintve. Listájukat évente frissítették. Részletes szerepüket a vármegye irányításában a dolgozat II.2.2 A törvényhatósági és a közigazgatási bizottság munkája c. részében fejtjük ki. Az 1911. évre megválasztott virilisek névsorát lásd a 6. számú mellékletben!

²⁶⁹ Megyei hírek. Nagyszöllősi Hírlap, 1910. november 24. 3., Ugocsa virilisei. Nagyszöllősi Hírlap, 1911. október 12. 3.

²⁷⁰ Vö. az 1870. évi XLII. tc. II. fejezet, 18-40. §-ával! i. m.

²⁷¹ Vö. az 1870. évi XLII. tc. V. fejezet, 65-72. §-ával! i. m.

²⁷² MNL OL, Országos Levéltár anyagáról készült digitális másolatok gyűjteménye (11.sz.-21. sz.) Miniszterelnökségi levéltár - Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (1867-1944). (a továbbiakban: W 12) 1894.10.29. 26.

²⁷³ MNL SzSzBVL IV.1002 2. kd. Kérelem az Alispán úrnak a tiszántúli járás főszolgabírójától.

Az alispán az ún. központi tisztviselők közé tartozott, vagyis a vármegye központban teljesített szolgálatot, ugyanúgy, ahogy a jegyző, az árvaszéki elnök és ülnökök, a pénztárnok, a főorvos, a tiszti ügyész, a főszámvevő, a közgyám és az állatorvos. Mellettük meg voltak különböztetve az ún. kültisztviselők, akik a vármegye járásaiban működtek. Közülük a legfontosabb szerepe a szolgabírónak volt, aki a járásban az alispán vármegyei szerepéhez hasonlóan töltött be.²⁷⁴ A községi jegyző és a körjegyző is tipikus kültisztviselője a vármegyének, akiknek számos feladattal kellett szembesülniük. 1909-ben több ugocsai község segédjegyzői állást szervezett, mert a jegyzői teendők – különösen az elszórtan fekvő hegyi településeken – csak nehezen voltak elvégezhetőek egy ember számára: „[...] a kiszállások hetenkint átlag 3 napot vesznek igénybe a jegyző részéről. Ezen kívül a végrehajtások, az adószállítások, hivatalos ügyekben a vármegyei székhelyen való megjelenés átlagosan minden héten lefoglal a jegyző munkaidejéből 1 napot. [...] hátrányos a jogkereső közönségre nézve, hogy jegyzőjét a hét 6 munkanapja közül, csak 2 napon át találja az irodában [...]”.²⁷⁵ A segédjegyzői állást a községek évi 800 korona államsegéllyel akarták fedezni, amit a belügyminisztérium engedélyezett is az eredetitől eltérően nem 800, hanem 1000 korona fedezettel.²⁷⁶ Egy évvel később a vármegyében már 20 segédjegyzői állás működött a meglévő 28 körjegyzői és jegyzői állás mellett.²⁷⁷

Ugyan a csendőrség nem képezte a közigazgatás szerves részét, de nyilvánvaló kapcsolat állt fenn a vármegye, a vármegye közbiztonsága és a vármegyei csendőrség létszáma, tevékenysége, ill. annak minősége között. Míg 1887-ben Ugocsa területén mindössze három rendőrőrs – Nagyszöllősön, Halmiban és Nagytarnán – volt, összesen húsz csendőrrel,²⁷⁸ addig 1911-re már tízre nőtt az őrsök száma.²⁷⁹ A közbiztonság fejlesztése elengedhetetlenül szükséges volt egy olyan vármegyében, ahol – a korszakot némileg jellemzően – több panaszt is feljegyeztek. Ezek egyike az alsósáradai görögkatolikus lelkészé, aki a településen elharapódzó lopásokról, rablásokról és gyújtogatásokról, ill. a csendőri nemtörődömségről beszélt: „*A csendbiztos pandurjaival néha napján megjelen a faluban, megkérdezi a bírótól, hogy »na bíró, nincs baj?«. A bíró odanyújtja nekik a pálinkás butykost,*

²⁷⁴ Vö. az 1870. évi XLII. tc. IV. fejezet, 57. §-ával! i. m.

²⁷⁵ MNL SzSzBVL IV.1002 1. kd. Kivonat Alsóveresmart község képviselő-testületének közgyűlési jegyzőkönyvéből.

²⁷⁶ MNL SzSzBVL IV.1002 1. kd. Új segédjegyzői állások céljaira állam segély engedélyezése.

²⁷⁷ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Negyedik rész... i. m. 627-628.

²⁷⁸ Zsebkönyv a Magyar Királyi Csendőrség számára. Első évfolyam. (1887). 90.

²⁷⁹ KTÁL 245. fond. 2. opisz. od. zb. 304.

mondván: »nincs, uram, semmi«! mire a csapat vigan tova üget.”²⁸⁰ A tíz csendőrör²⁸¹ a korszak végéig fennmaradt, s létszámában 1914-re már elérte az 56 főt.²⁸²

II.2 Körkép a politikai struktúra működtetőiről

A vármegyei politikai vezetők vizsgálata, ill. életpályáik feltárása kiemelt fontosságú egy olyan korszakban, amikor az ország lakosságának túlnyomó része a vármegyei joghatóságokkal érintkezik elsődlegesen. Hatásuk a kor társadalmi, gazdasági, politikai és nemzetiségi viszonyaira meghatározó volt. A kutatásunk ezen része támaszkodik Cieger András történész munkáira, aki már foglalkozott az északkelet-magyarországi vármegyék elitjeinek rekrutációs bázisával, a karrierútvonalakkal és a kapcsolati hálókkal. Ebből kiindulva, s ezt folytatva határozzuk meg az ugozsai politikai elitrel kapcsolatos szabályszerűségeket és életrajzaikból kiszűrjük a szükséges információkat. Vizsgálatunk fő tárgyai így a fő- és alispáni tisztségek, a képviselők és a járási vezetők lesznek.

II.1.1 A VÁRMEGYEI MAGYAR POLITIKAI ELIT

A főispánok. Ugozsára jellemző volt a főispáni tisztséget betöltők között a vármegyén kívül születettek nagy száma. Ennek fő oka, hogy költségvetési indokok miatt folyamatosan fenyegetett a vármegye felszámolásának veszélye, ami a Bereg és Szatmár vármegyék közötti felosztást jelentette volna. Emiatt a helyi elit magánál befolyásosabb főispánokat keresett az országos érdekérvényesítésre, amit kimondatlan alkuként kezeltek a kormánnyal.²⁸³ A vármegye beolvasztásának kérdése különösen felerősödött 1872-től, amikor Lónyay Albert lemondott a főispáni tisztségről, így azt ideiglenesen Egry Károly alispán töltötte be. Az ugozsai vezetés több próbálkozást tett a beolvasztás elkerülésére.²⁸⁴ Ennek ellenére 1876-tól 1896-ig a mindenkorai Bereg vármegyei főispán látta el a főispáni tisztséget Ugozsában is. Noha a vármegyei tisztviselő garnitúrát megtartotta a kormány, önálló főispánt csak 1896-tól kapott Vincz Gyula személyében.²⁸⁵ Hálából az ugozsai elit a kormánypártiság mintapéldája

²⁸⁰ Aczél L.: Ugozsai vármegye népoktatásügye... i. m. 12.

²⁸¹ Nagyszőlős, Rakasz, Salánk, Tiszaújlak, Halmi, Királyháza, Nagytarna, Turcz, Feketeardó, Túrterebes.

²⁸² A Magyar Királyi Csendőrség zsebkönyve. Huszonnyolcadik évfolyam. (1914). 107.

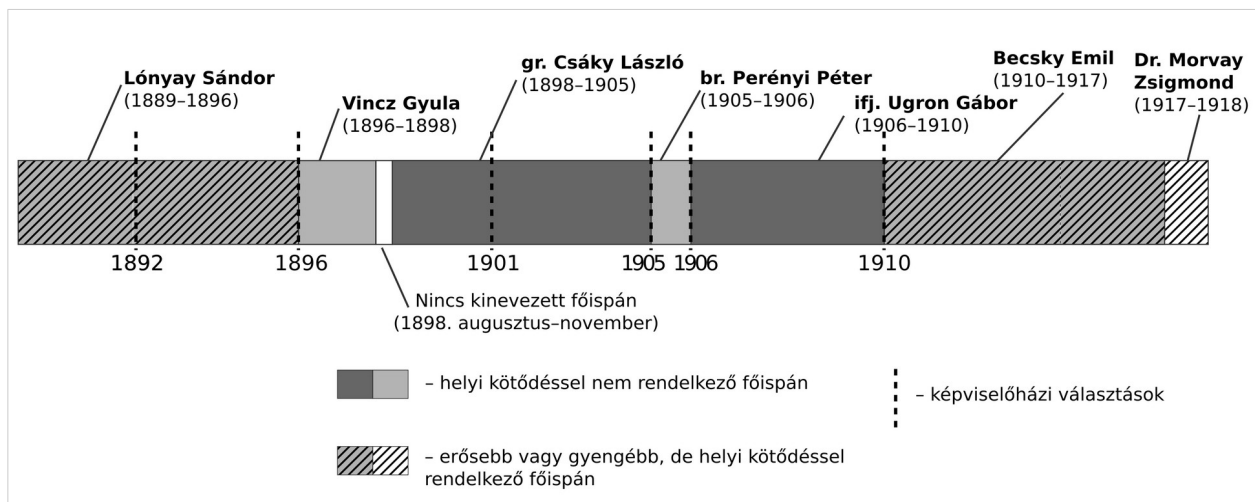
²⁸³ Cieger András: Érdekek és stratégiák. A helyi politikai elit érdekérvényesítő lehetőségei a kárpátaljai régió vármegyéiben a dualizmus időszakában. 96. (<https://epa.oszk.hu/00400/00414/00009/pdf/05cieger.pdf>, letöltés 2018. febr. 7.)

²⁸⁴ MNL OL K 148 Polgári kori kormányhatósági levéltárak - K szekció (1770-1973), Belügyminisztériumi levéltár (1857-1953), Elnöki iratok (1867-1949). (a továbbiakban: K 148). 1875-III-804. 40. cs.

²⁸⁵ MNL OL K 27 1896.02.12. 13.

lett a régióban, ami nagyon sokáig eltérő arculatot mutatott a több nemzetiségű perifériaterületek ellenzéki beállítottságának koncepciójától.

16. ábra:²⁸⁶ Főispánok Ugocsában és kötődésük a vármegyéhez 1889-1918 között.

Az ábrát elemezve megállapítható, hogy a képviselőházi választásokkal és a kormányalakításokkal 1896-ban, 1905-ben és 1906-ban esett egybe új főispán kinevezése, ugyanígy Becsky Emil 1910-es kinevezése is egy budapesti politikai fordulatnak köszönhető. Az 1890-1914 közötti időszakot megvizsgálva azt látjuk, hogy hét főispán váltotta egymást,²⁸⁷ egy-egy főispán átlagos szolgálati ideje nem érte el az öt évet. Közülük Vincz Gyula, gróf Csáky László, báró Perényi Péter és ifj. Ugron Gábor²⁸⁸ nem rendelkezett helyi kötődésekkel születés, család vagy földbirtok szintjén, noha báró Perényi Péter az ősi ugocsai főnemesi család sarja volt, aki a főispáni széket elfoglaló beszédében így mutatta be önmagát: „*Bár a viszonyok nem engedték, hogy önök között nőjjenek fel s éljenek, mint szívvel-lélekkel ugocsamegyei jöttem ide, hiszen családom bölcsője ez és családom története nem más mint ugocsamegye története[...]*”²⁸⁹ Becsky Emil és Dr. Morvay Zsigmond már korábban is részt vett a vármegye irányításában: Becsky előbb árvaszéki elnök, majd alispán lett, míg Dr. Morvay igazi közigazgatási ranglétrát bejárva előbb szolgabíró, majd főszolgabíró volt a Tiszántúli járásban. Ezen kívül jelentős földbirtokosa is a vármegyének.

²⁸⁶ Saját szerkesztés. Forrás: Magyarország Tiszti Czim- és Névtára. IX-XXXVII. évf. Budapest 1890-1918.

²⁸⁷ A felsorolásból szándékosan hagytuk ki Dr. Volenszky Kálmán kormánybiztos-főispánt, aki az 1918. ősze-tele utáni zavaros időszakban vezette a vármegyét. (Közigazgatási bizottsági gyűlés! Ugocsa, 1919. január 19. 1.)

²⁸⁸ Fotóját lásd a 4. számú mellékletben!

²⁸⁹ KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. november 30. 509. bj.

1896-ban Lónyay Sándor bereg-ugocsai főispán lemondott tisztségéről, így Ugocsa teljes egészében visszanyerte önállóságát. Lónyay támogatta egy független főispán kinevezését azzal az indokkal, hogy megsokasodtak a két törvényhatóság intézendő ügyei, ami egy személy számára már vállalhatatlan. A kívánt főispáni kinevezés meg is történt Vincz Gyula személyében.²⁹⁰ Ezen kívül Vincz kinevezésének egyik oka lehetett az 1894/1895-ben megalakuló, később ellenzéki szerepet betöltő Katolikus Néppárt szervezkedése az északkeleti vármegyékben. Ez a kormányzat részéről tehát indokoltá tehetett egy újabb főispáni helyet a jobb rálátás és ellenőrzés végett. Ezen kívül pedig az önálló főispánban a vármegye önállóságának biztosítását látta maga a közigazgatási bizottság is.²⁹¹

Vincz Gyula korábban szolgabíró, főszolgabíró és képviselő is volt Máramarosban, tehát nem ugocsai kötődésű, ennek ellenére a megyei sajtó nagy várakozással fogadta az új főispánt: „Egyénisége még ismeretlen előttünk, de hisszük, hogy az a bizalom, melyből kifolyólag a magyar kormány által magas megbízatását nyerte garanciát képez arra a bizalomra és szeretetre, melyet most előlegzünk.”²⁹² Vincz román származása²⁹³ és máramarosi tevékenysége is alapot adhatott a kormánynak a kinevezésre, hiszen Ugocsa nemzetiségi összetétele indokolhatta egy, valamilyen nemzetiségi gyökerekkel és nemzetiségi területen dolgozó személy pozicionálását.²⁹⁴ Vincz mindössze két évig töltötte be a posztot, amikor ismeretlen betegsége miatt, alig 56 évesen elhunyt.²⁹⁵

Innentől kezdve a főispánok még Vincz Gyulánál is csekélyebb kötődéssel bírtak a vármegye iránt. Ez a helyzet állt fenn gróf Csáky Lászlónál is, aki több vármegye vezetésében is szerepet vállalt már, akár az ország másik felében is. Ennek ellenére az ugocsai sajtó pozitívan mutatta be, főként a gazdaság területén szerzett érdemeiért, hisz a vármegyének több befektetőt is szerzett, ill. pártfogolta az ugocsai háziipart, azon belül is a kosárfonást, ami elsősorban a ruszinok között lett népszerű megélhetési forma.²⁹⁶ Csáky viszonylag hosszú ideig, mintegy hét évig töltötte be a tisztségét. Ezalatt felvázolta a budapesti vezetés előtt a vármegye rossz infrastrukturális helyzetét, felhívta a figyelmet a kivándorlás visszaszorításának szükségességére és a mezőgazdasági helyzet javítására, valamint az ő

²⁹⁰ MNL OL K 27. 1896.02.12.

²⁹¹ KTÁL 280. fond. Ugocsa vármegye közigazgatási bizottságának iratai. (a továbbiakban: 280. fond) 5. opisz. od. zb. 15. Közigazgatási bizottsági jegyzőkönyv. 1896. február ?.

²⁹² Ugocsa, 1896. március 1. 1.

²⁹³ Vincz minden bizonnyal jól ismerte az északkelet-magyarországi nemzetiségi viszonyokat és a ruszin, ill. román kultúrát is, hiszen születési helyén, a Rahóhoz közeli Kisapsán abszolút ruszin többségű (kb. 1,5% román kisebbséggel) volt a lakosság a 19. század második felében.

²⁹⁴ Cieger András: Ugocsa megye politikai vezető rétege a dualizmus időszakában. In: Kárpátaljai Minerva III. (1). Budapest-Beregszász. 1999. 18.

²⁹⁵ Ugocsa vármegye gyásza. Kárpáti Lapok, 1898. március 6. 5.

²⁹⁶ Ugocsa, 1900. január 28. Melléklet az „UGOCSA“ 1900. évi 4. számához.

főispánsága alatt vonták be – igaz egyelőre csak részben – a vármegyét a hegyvidéki akció²⁹⁷ kereteibe. Elmozdítása kormányzati akaratból történt, amikor is Szepes vármegye – itt volt Csáky legtöbb birtoka – élére nevezték ki, az ottani kényes belpolitikai helyzet orvoslására és a helyi elit megnyerésére.²⁹⁸

1905-ben – az alkotmányos belpolitikai válság idején – több új főispánt nevezett ki a parlamenti többség nélkül működő Fejérváry-kormány. Ugocsa azonban az elkötelezettsége folytán – legalábbis tevékeny módon – csak részben kapcsolódott be a vármegyei ellenállásba,²⁹⁹ s az aktuális országvezetéssel szembeni konfrontációba,³⁰⁰ főként abból a megfontolásból, hogy a szembekerülés túlságosan sok veszélyt rejthet magában a vármegye közigazgatási függetlenségére nézve.³⁰¹ Az 1905-ös parlamenti választások után a törvényhatósági közgyűlés április 13-i ülésén utalás található arra, hogy korábban a vármegye támogatásáról biztosította Tisza István miniszterelnököt, melyet az leiratban köszönt meg.³⁰² A július 6-i közgyűlés viszont már a Ferenc József által kinevezett, Fejérváry-kormánnyal szembeni ellenérzéseinek adott hangot, még mindig Csáky főispán vezetésével: „*Ugocsa megye törvényhatósági bizottsága Báró Fehérváry Géza és Kabinetje kinevezését hazafias aggodalommal veszi tudomásul és amennyiben ezen kormány működését imparlamentárisnak tekinti és ámbár a vármegye tisztviselőinek hazafiasságában teljesen megbízik, mégis szükségesnek tartja a törvényhatóság ezen imparlamentáris kormánnyal szemben tisztviselőinek megtiltani, hogy az országgyűlés által meg nem szavazott adókat behajtsák és a meg nem szavazott ujonczokat előállítsák, ezek előállítására közreműködjenek.*”³⁰³

1905 végén ismét változás történt, így követte gróf Csáky Lászlót báró Perényi Péter,³⁰⁴ aki szintén Ugocsától távol nőtt fel. A Perényiek Ugocsa központú arisztokrata család volt, akik főként a nagyszöllősi körzet képviselőjeként indultak a választásokon, de Perényi Péter főispánként is kinevezést kapott. Utána ifj. Ugron Gábort már az új koalíciós kormány nevezte ki,³⁰⁵ akinek legfőbb erénye, hogy egy nevezetes politikus volt az apja, a vármegyében viszont semmi maradandót nem alkotott a helyi érdekű vasutak építésének

²⁹⁷ A magyar kormány által elindított gazdaságfejlesztési és életszínvonal növelő akció az északkeleti vármegyékben 1897-től. Részletesebben a dolgozat V.2 Az ipar helyi sajátosságai és a hegyvidéki kirendeltség c. pontjában foglalkozunk vele.

²⁹⁸ MNL OL K 27 1905.11.08., Cieger A.: Ugocsa megye politikai vezető... i. m. 19.

²⁹⁹ A Pesti Napló szerint várakozó álláspontot képviselt, „*ahol tudniillik sajnálkozó határozatokat hoztak a kormány ellen, vagy ahol az országgyűlés összehívását követelték, de határozottan rosszállást a kormánynak még nem szavaztak.*” (A visszavont kolportázstílalom. Pesti Napló, 1906. április 10. 9.)

³⁰⁰ Lejjebb lásd Becsky Emil szerepét a vármegyei ellenállás minimalizálásában.

³⁰¹ MNL OL K 27. 1905.11.08., Cieger A.: Érdekek és stratégiák... i. m. 91.

³⁰² KTÁL 674. fond 7. opisz. od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. április 13. 10.bj.

³⁰³ KTÁL 674. fond 7. opisz. od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. július 6. 164. bj.

³⁰⁴ MNL OL K 27. 1905.11.08. 55-56.

³⁰⁵ MNL OL K 27. 1906.04.20. 31.

elősegítésén kívül,³⁰⁶ amit még a minden körülmények között kormánypárti vármegyei sajtó is felrótt neki. Ugron 1907-től Maros-Torda vármegyei főispán is, így figyelme megoszlott a két tisztség teendői között. 1910-től a koalíciós kormány bukásának köszönhetően ismét új főispán került a megye élére, Lónyay Sándor apósa, Becsky Emil.³⁰⁷ Becsky ezt megelőzően 14 évig volt alispán, ill. más közigazgatási gyakorlattal is rendelkezett, volt árvaszéki ülnök, elnök és tiszteletbeli főjegyző is. Jól végzett, kitűnő munkájáért 1906-ban királyi tanácsosi címre terjesztették fel,³⁰⁸ melyet ugyanebben az évben megkapott, valószínűsíthetőleg azért, mert az 1905-1906-os válság idején a viszonylagos ugocsai politikai eseménytelenség leginkább neki köszönhető, amit a kormány így jutalmazott. Becsky Emil kivétel is volt, hiszen nem az ismeretlen főispánok sorát gazdagította, mert voltak helyi kötődései,³⁰⁹ s a nagypolitikában is ismert volt.³¹⁰ Becsky vejéhez, Lónyay Sándorhoz hasonlóan Tisza István miniszterelnök feltétlen híve volt, így nem meglepő, hogy Tisza 1917-es lemondásakor ő is távozott posztjáról. Rendkívüli érdemeiért még 1917-ben megkapta a Lipót-rend lovagkeresztjét.³¹¹

A vármegye utolsó főispánja Dr. Morvay Zsigmond volt, akit 1917-ben neveztek ki. Szintén az ugocsai elithez tartozott, s korábban itt volt szolgabíró, majd főszolgabíró.³¹² Főispánként meg kellett birkóznia a román és az orosz támadásokkal és megszállással. A román hadsereg többször is letartóztatta. Még 1918-ban Becsky Emilhez hasonlóan ő is megkapta a Lipót-rend lovagkeresztjét.³¹³

Alispánok és főszolgabírók. A vármegyei főispánok bemutatásán és szerepén túl lépve, a közigazgatás fogaskerekei kétségtelenül az alispánok és a főszolgabírók voltak. Az alispánok és a főszolgabírók tekintetében sokkal nagyobb fokú volt a stabilitás, ami kifejezte jelentős függetlenségüket az országos politikától, ill. ők voltak a közigazgatás tényleges szervezői, valamint főispán hiányában a vármegye élén is álltak. (Lásd az 1898., az 1905. és 1918. évet!) Nyilvánvalóan ennek köze volt az alispán adminisztratív feladatköréhez is.

³⁰⁶ Ifj. Ugron Gábor főispáni idejében adták át a Nagyszöllőst Beregszásszal és Ilosvával összekötő Borsavölgyi Gazdasági Vasutat, amelyről részletesen a dolgozat V.3.2 A HÉV-fellegvár tervei és a részbeni megvalósulás c. pontjában írunk.

³⁰⁷ MNL OL K 27. 1910.02.25. 83.

³⁰⁸ MNL OL K 27. 1906.01.04.

³⁰⁹ Cieger A.: Ugocsa megye politikai vezető... i. m. 21.

³¹⁰ Cieger A.: Érdekek és stratégiák... i. m. 97-98.

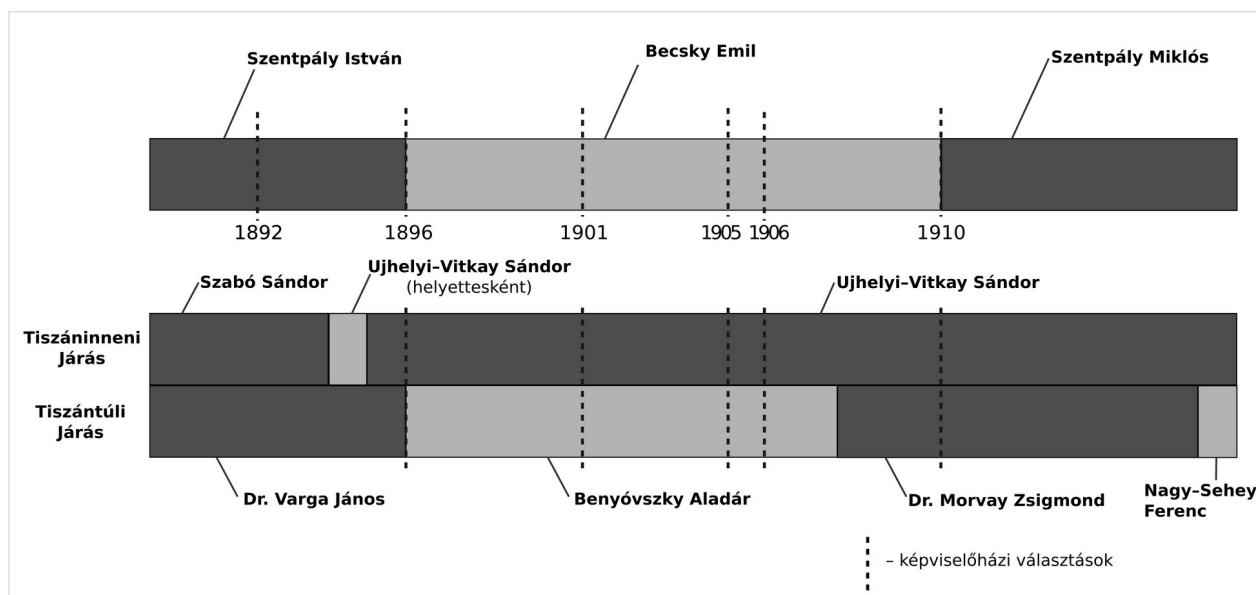
³¹¹ Becsky azáltal, hogy felesége Rabár Ilona volt, rokonságban állt Rabár János magyarkomjádi görögkatolikus lelkésszel, aki az ugocsai ruszin értelmiség kiemelkedő alakja, s egyen Becsky apósa is volt. (Becsky Emil gyászjelentése. <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/327555#>, letöltés 2020. ápr. 4.)

³¹² MNL OL K 27. 1917.08.10.; Magyarország Tiszti Cím- és Névtára. IX-XXXVII. évf. Budapest 1890-1918.

³¹³ MNL OL K 27. 1918.04.22.

Az alispánok kivétel nélkül rendelkeztek helyi kötődéssel, vagy a vármegyében születtek, a helyi elit választotta meg őket, s nem függtek olyan mértékben a politikai szélviharoktól, mint a főispánok.

17. ábra:³¹⁴ Alispánok (fent) és főszolgabírók (lent) Ugocsában 1890-1914 között.

Már az ábrából is kiderül, hogy az alispáni tisztség az egyik legstabilabb pozíciója volt a közigazgatásnak, hiszen Szentpály István 18 évig, Becsky Emil 14 évig, míg Szentpály Miklós³¹⁵ nyolc évig töltötte be ezt a tisztséget. Az alispáni feladatkör átlagos szolgálati időtartama megközelítette a 13,5 évet.

Ugyancsak tartós munkahelynek bizonyult a főszolgabírói állás is, hiszen a korszakban a tiszáninneni járásban mindössze két betöltője volt a posztjának, míg a tizsántúliban összesen négy. A tiszáninneni járás főszolgabíróinál 14 év, míg a tizsántúli járás főszolgabíróinál 7,25 év volt az átlagos szolgálati idő. A főszolgabírók közül Ujhelyi-Vitkay Sándor igazi közigazgatási karrierrel rendelkezett, hiszen pályafutását árvaszéki jegyzőként kezdte, majd szolgabíróvá nevezték ki, nyolc év múlva pedig főszolgabíró lett. Dr. Varga János is fokozatosan haladt előre a köztisztviselői ranglétrán, őt 1896-ban hat évi főszolgabírói tevékenység után főjegyzőnek nevezték ki. A közigazgatás ezen középszintjein

³¹⁴ Saját szerkesztés. Forrás: Magyarország Tiszti Czim- és Névtára. IX-XXXVII. évf. Budapest 1890-1918.

³¹⁵ Jelzés értékű, – s az alispánok, mint közigazgatási szereplőnek a vármegye aktuális helyzetéről meglévő kiemelkedő ismereteit bizonyító – esemény volt Tisza István miniszterelnök és Ghillány Imre földművelésügyi miniszter nagyszőlősi látogatása 1914. októberében, az orosz hadsereg betörései miatt. A hivatalos vendéglátó Becsky Emil főispán volt ugyan, de a vármegye helyzetét Szentpály Miklós tudta hathatósabban a miniszterelnök elé tárni. (Tutuskó Ágnes: A kárpátaljai rutén nép reagálása az 1914-1915. évi orosz betörésekre. In: Pro Minoritate. Tavasz. (2012). 58., vö. A miniszterelnök Nagyszőlősen, Ugocsa, 1914. november 1. 3.)

a dualizmus egészében nagy mozgás tapasztalható, ahogy ez Benyóvszky Aladár szolgabíróból főszolgabíróvá, és Dr. Morvay Zsigmond szolgabíróból főszolgabíróvá, majd 1917-ben főispánná való kinevezése is mutatja.³¹⁶

Összegezve a vármegyei magyar politikai elittel kapcsolatos információkat, megállapíthatjuk azt, hogy Ugocsa a folyamatos felszámolás és beolvasztás veszélye ellenére megőrizte önállóságát, a hivatali tisztviselői kar egészével együtt. Egyes esetekben ettől némileg eltért a főispáni tisztség, mivel ez bizonyos időszakokban Bereg vármegyével megosztott volt. A közigazgatási függetlenség megőrzése összefüggésben volt azzal, hogy Ugocsa – a dualizmus utolsó választási időszakától eltekintve – mindvégig a mindenkori kormánypártok erős támogatója, aminek a helyi politikai- és közélet, ill. a sajtó is részese volt.

A vármegyei politikai elit a legfelsőbb szinteken majdnem teljesen magyar jelleget mutatott, vagyis a nemzetiségi arányok ellenére Ugocsa ruszin és román társadalmának képviselője közvetlen főispáni kinevezésekben, megválasztott alispánokban vagy főszolgabírókban nem jelent meg, csupán rokonsági és származási nemzetiségi szálakat találunk. A főispán személye sokkal inkább függött a budapesti politikától, mint a helyi elit érdekérvényesítési képességétől, aminek az lett az eredménye, hogy a vizsgált korszak főispánjainak közel fele semmilyen korábbi kötődést nem mutatott Ugocsához, mintegy politikai ugródeszkának használta azt.

Ugyanez nem volt elmondható az alsóbb tisztviselői rétegekről – alispán, főszolgabíró, főírnok stb. – hiszen ők voltak a megyéhez leginkább kötődő politikai-közigazgatási elemek, s így hivatali idejük is jóval felülmúlta a főispánokét. Cieger András a vármegye vezetőivel kapcsolatban rámutat arra, hogy különösen jellemző az alacsonyabb közigazgatási szintekről az alispánságig jutás, míg főispán mindössze egyszer lett korábban alsóbb szinten működő hivatalnokból. Emellett kiemelkedően nagy volt a főispáni és a képviselői székek közötti átjárás, ami beleillett az országos tendenciába.³¹⁷

II.2.2 A TÖRVÉNYHATÓSÁGI ÉS A KÖZIGAZGATÁSI BIZOTTSÁG MUNKÁJA

A közigazgatás részét képező törvényhatósági bizottság általános működésével már részletesen foglalkoztunk a dolgozat II.1.2 Vármegyei közigazgatási hivatalok és tisztségek c. pontjában. A vármegyében végbemenő folyamatok megértéséhez szükséges a Nagyszőlősen

³¹⁶ Magyarország Tiszti Cím- és Névtára. IX-XXXVII. évf. Budapest 1890-1918.

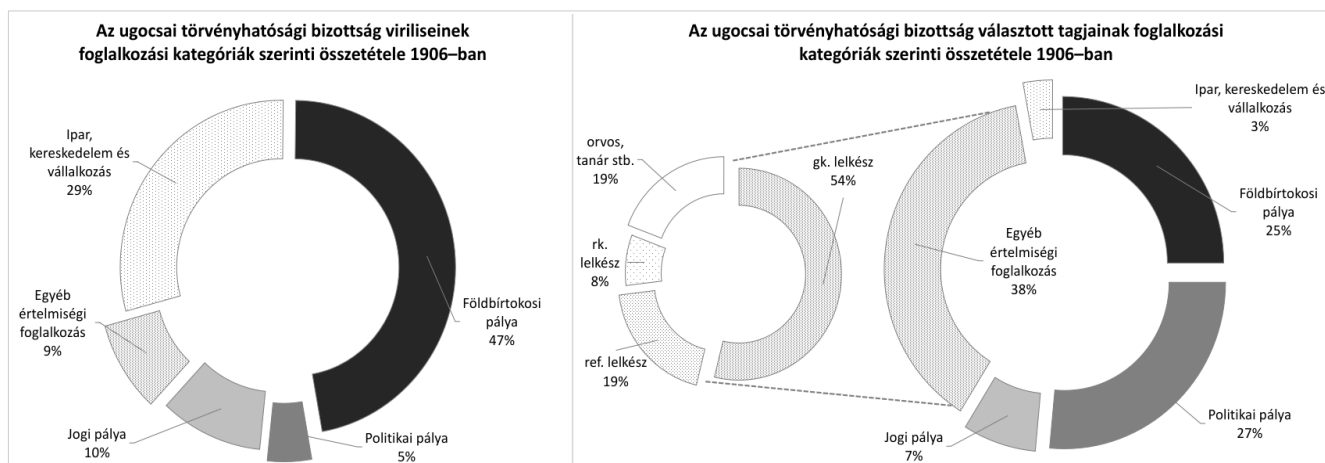
³¹⁷ Cieger András: A dualizmus kori helyi politikai elit kutatása regionális szinten. In: Mi végre a tudomány? Fiatal kutatók fóruma 1. 2003. 304.

ülésező testület összetételének, munkájának, és a társadalomra gyakorolt hatásának tényszerűsítése is.

Az ugocsai törvényhatósági bizottság összesen 136 tagot számlált, mely 50-50%-ban virilis, ill. választott volt. A virilis tagokat a Magyar Királyi Adóhivatal vármegyei kirendeltsége jelölte ki évenként, míg a választott tagokat 18 választókerület adta, három évente fele részben megújulva. A vármegye választókerületei a következők voltak: nagyszöllősi, tiszaujlaki, mátyfalvai, magyarkomjádi, felsőveresmarti, ölyvösi, nagytarnai, kökényesdi, tiszapéterfalvai, halmi, kiscérei, turcsi, feketeardói, batarcsi, forgolányi, királyházi és túrterebsi.³¹⁸ A választókerületek nem estek egybe a körjegyzőségekkel, és az anyakönyvi kerületekkel. Utóbbi kettőt viszont 1905-ben összhangba kellett hozni a vármegyében.³¹⁹

A törvényhatósági bizottság összetétele – más közigazgatási formákhoz képest – rendkívüli gyorsasággal változott, hiszen elég ha csak arra gondolunk, hogy virilis tagjait évente újraválasztották. (Egy ugocsai virilis névsort lásd a 6. számú mellékletben!) A gyorsan változó struktúra ellenére mégis körvonalazni lehet az összetételét, s a változás nagyságát. Ehhez ábrázoltuk az 1906-os állapotokat, majd összehasonlítottuk a tíz évvel későbbi, 1916-os tartalommal.

18. ábra:³²⁰ Az ugocsai törvényhatósági bizottság virilis és választott tagjainak foglalkozási kategóriák szerinti összehasonlítása 1906-ban.

³¹⁸ MNL OL X szekció Másolatok gyűjteménye, Külföldön őrzött magyar vonatkozású levéltári anyagok nyilvántartása, Ukrajna, Державний архів Закарпатської області, відділ у м. Берегове (DAZO Berehove) - (Kárpátontúli Területi Állami Levéltár - beregszászi részleg), Ugocsa megye levéltára, X 9327 DAZO 674 - Ugocsa vármegye főispánja - R (1839-1915). (a továbbiakban: X 9327). Törvényhatósági jegyzőkönyv az 1915. október 7. 247. bj.

³¹⁹ KTÁL 674. fond 7. opisz. od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. április 13. 11. bj.

³²⁰ *Saját szerkesztés.* Forrás: KTÁL 674. fond 7. opisz. od. zb. 144. Ugocsa vmegye 1905. évi Közgyűlési (th. i. bizottsági gyűlése) jegyzőkönyve.

Mindkét időszakban 68 tagja volt a törvényhatósági bizottságnak a virilis és választásokon elnyert helyeket tekintve. A két kategória között mégis lényeges különbségek fedezhetők fel. A viriliseknél a legnagyobb foglalkozási kategória a földbirtokosoké,³²¹ míg ugyanez a választott képviselőknél majdnem a felére esett vissza. Szembetűnő a választott képviselőknél a politikai és részben közigazgatási pályákhoz kötődő magas arány, míg ez a viriliseknél mindössze 5% volt. Okait tekintve ez a gazdasági struktúrából adódott, hiszen a vagyonos rétegek elsősorban a nagy- és középbirtokosok, valamint a földbérlők közül kerültek ki, így számukra nem volt feltétlenül szükséges a választásokon való megmérettetés a törvényhatósági bizottságba kerüléshez.

A földbirtokos mellett a legjellemzőbb kategória a virilisek között az ipar, a kereskedelem és a vállalkozás, ami a választott törvényhatósági képviselőknél viszonylag alacsony 3%-os szintet képviselt. Sokkal kiemelkedőbb volt az értelmiségi pályák megjelenése a választott képviselőknél, mint a viriliseknél, olyannyira, hogy ez foglalta el a legnagyobb arányt (38%). Ha ezt a 38%-ot még tovább bontjuk, akkor az állapítható meg, hogy döntően lelkészekről beszélünk. 54%-ban görögkatolikus, 19%-ban református, míg 8%-ban római katolikus gyülekezeti vezetőkről. Ezek az arányok nagyságrendileg közel megegyeznek az adott vallás társadalmon belüli súlyával. (Lásd a 3. táblázatot!) A 20. század elején az Ugocsában jelenlévő nagyobb felekezetek közül az izraelita gyülekezeti vezetők személyes részvételének hiánya a vármegyei vezetés ezen részében viszont egyértelmű.

A virilis oldalon az értelmiségi pályákhoz kötötte az 1886. évi XX. tc. 26. §-a alapján a befizetett adót kétszeres nagyságúnak számították. Ugocsában 1906-ban 16 ilyen oklevelet tüntettek fel, amiből 4 ügyvédi, 3 tudori, 2-2 gyógyszerészeti, gazdasági és lelkészi volt, míg egy-egy oklevél erdészeti, kamarai kültagi és bírói volt.³²² Amennyiben egy virilis tag elindult a törvényhatósági választásokon, – mivel az sokkal huzamosabb, hat éves időtartamú tagságot jelenthetett – s ott mandátumot is szerzett, a virilis helyét át kellett, hogy adja egy ún. póttagnak, akiből Ugocsában általában négyet jelöltek ki, szintén adófizetési alapon.³²³

A törvényhatósági bizottság összetétele minden három évben minimum 25%-ban megújult. Emiatt, s a fennmaradt adatok hiánya miatt nehéz következtetés levonni arról, hogy a fenti összetétel hogyan változott 1906 után, vagy milyen volt előtte. Még egy összesítéssel

³²¹ Valamelyest árnyalja a képet, hogy több – egyébként valóban tehető – földbirtokos a megjelölt foglalkozási ág mellett, egészen bizonyosan mással is foglalkozott. Így Aczél László (A róla készült korabeli fotót lásd a 3. számú mellékletben!) a virilis listákon, mint földbirtokos szerepelt, mellette pedig a vármegye királyi tanfelügyelője volt, igaz csak 1902-ig. Tehát hasonló közelségben áll az értelmiségi foglalkozáskörhöz, mint a tulajdonláshoz, vagy esetleg a mezőgazdasághoz.

³²² KTÁL 674. fond 7. opisz. od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. november 22. 486. bj.

³²³ KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. április 13. 9. bj.

rendelkezünk 1916-ra vonatkoztatva, melyben a viriliseknél a földbirtokosi pálya aránya 36% (-11% 1906-hoz képest), az iparhoz, kereskedelemhez és vállalkozói tevékenységhez kapcsolható pályák aránya 26% (-3% 1906-hoz képest), a politikai és közigazgatási pályák 12%-ot tettek ki (+7% 1906-hoz képest), a jogi pályák 7%-ot (-3% 1906-hoz képest), míg az egyéb értelmiségi munkakörök 19%-al (+10% 1906-hoz képest) rendelkeztek. Lényeges változás tehát a földbirtokosok arányának csökkenése, ill. az értelmiségi és politikai-közigazgatási pályák arányának növekedése volt.³²⁴

A választott törvényhatósági tagoknál³²⁵ a földbirtokosok 18%-os aránya 9%-os csökkenés volt 1906-hoz képest. Az iparral, kereskedelemmel és vállalkozói tevékenységgel foglalkozó tagok 12%-os aránya 9%-ot növekedett 1906-hoz képest. A jogi pályák 10%-al voltak jelen (+3% 1906-hoz képest), a politikai-közigazgatási terület pályái pedig – 1%-al növekedve – 28%-al. Az egyéb értelmiségi területek részesedése 32%-ra esett vissza az 1906-os 38%-ról.³²⁶ Konklúzióként a törvényhatósági bizottság foglalkozási pályák szerinti összetételét tekintve mind 1906-ban, mind 1916-ban a földbirtokosoké volt a legnagyobb arány a tagokon belül, akiket az értelmiségi kategóriák követtek. A harmadik legjelentősebb csoport 1906-ban és 1916-ban is a politikusi és közigazgatási területen tevékenykedőké, amit nagyon kis különbséggel az iparhoz, kereskedelemhez és vállalkozáshoz köthető pályák követtek. A törvényhatósági bizottság nemzetiségi összetételét és annak viszonyulását a vármegye hasonló mutatóihoz az erre vonatkozó, javarészt hiányos adatok miatt nem áll lehetőségünkben meghatározni.

Ülésszakait évente két rendes, ezen túl pedig rendkívüli közgyűlések alkották. A tagok többsége általában megjelent a gyűléseken, s a hiányzás is csak megfelelő igazolással volt lehetséges.³²⁷ A közgyűlés témái természetesen széles spektrumon mozogtak, de a legnagyobb arányokat a pénzügyi kérdések alkották. A költségvetési ügyek érintették a vármegyei intézményeket, a községek költségvetéseinek elfogadását,³²⁸ a fejlesztést és az ún. alaprendszert is. A vármegyei alapok egy tematikus körben működtek, melyek között volt az egészségügy fejlesztéséhez köthető ún. Perényi Közkórház és betegápolási alap, körorvosi alap, nyugdíjalapok a vármegyei tisztségviselők számára, erdőgondnoki és erdőőrzési, valamint

³²⁴ MNL OL X 9327. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1915. október 7.

³²⁵ Egy tipikus ugocsai választási szavazatszámoló ívet lásd a 15. mellékletben!

³²⁶ MNL OL X 9327. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1915. október 7.

³²⁷ KTÁL 674. fond 7. opisz. od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. július 6. 184. bj.

³²⁸ A legtöbb község negatív költségvetési mérleggel rendelkezett, vagyis kevesebb bevételre számíthatott az adott évben, mint a tervezet kiadásai. Ezt a hiányt a települések pótdadó kivetésével fedezték, amely Alsóveresmart és Felsőveresmart példáján bemutatva 1907 és 1910 között 65-138% ill. 39-75% között volt. (MNL SzSzBVL IV.1002 1. kd. Községi jegyzőkönyv.) 1911-ben pl. mindössze Salánk és Tiszaújlak költségvetése volt pótdadó mentes. (Közigazgatásunk beszámolója. Ugocsa Vármegye, 1911. április 5. 1-3.)

mezőgazdasági alapok, vármegyeház és vármegyei házipénztári alap, a vármegye „Hivatalos lapja” alap, útalap, szegényalap, díszbandériumi alap, állategészségügyi, ill. ebadóalap.³²⁹

II.2.3 A VÁRMEGYE ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐINEK SZEREPE A HELYI VISZONYOK ALAKÍTÁSÁBAN

Ugocsában a választójoggal rendelkezők aránya az összlakossághoz képest kicsivel az országos 6-7% alatt maradt, s valamivel meghaladta az 5%-ot.³³⁰ Ez a kb. 3000-4000 fő – ami lassú, de folyamatos növekedést mutatott – volt a vármegyei bázisa az országgyűlési választásoknak.³³¹ A választójoghoz jutást leginkább a földtulajdonlás tette lehetővé, ami az erős agrárjelleg mellett nem meglepő. Ez a kis- és nagyközségekben egynegyed telek birtoklását jelentette egyedül vagy a családdal közösen.³³² Az összes választó 82%-a földbirtokának területe jogán jutott választójoghoz 1884-ben, míg 1910-ben ez a szám 79%-ra csökkent. Jól jelzi a polgárosodás alacsony mértékét, hogy a háztulajdon, az iparüzés és a kereskedelem jogán 1884-ben mindössze 6%, 1912-ben pedig 12% vehetett részt a képviselőházi választásokon. A duplájára nőtt adat mégis azt mutatja, hogy ezek a gazdasági szektorok keresztül mentek egy komoly fejlődésen, s a hozzájuk tartozó személyek ezáltal nagyobb politikai befolyásra is szert tettek. Az értelmiségi cenzussal elért ugyanilyen jogosultság 1884-ben 8,5%, amely a századfordulón a törvényi szabályozással tovább csökkent,³³³ majd az 1910-es években enyhén nőtt. A lelkészek és a segédlelkészek választójoga akkor volt aktív, ha hivatalosan alkalmazták őket a végzettségüknek megfelelően. Ugyanez vonatkozott a tanárookra, tanítókra, óvónőkre és a községi jegyzőkre is, akik választás vagy kinevezés útján kellett, hogy állást töltsenek be.³³⁴

Feltétlenül szót kell ejtenünk az országgyűlési képviselők felekezeti hovatartozásáról, még akkor is ha a főbb politikai törésvonalak a dualizmusban, de már a reformkorban sem a felekezetek mentén húzódtak, s egyértelmű felekezeti színezetű politikai szembenállásról sem

³²⁹ KTÁL 674. fond 7. opisz. od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. április 13.

³³⁰ Ez az arány 1911-ben 5,13% volt, összesen 4710 szavazóval, mely az előző évben bővült 369 fővel, akik főként értelmiségi cenzus miatt kerülhettek a névjegyzékbe. (KTÁL 245. fond. 7. opisz. od. zb. 9. Közigazgatási beszámoló.) Ugyancsak abszolút értékeket tekintve 1914-ben a választási jogosultsággal rendelkezők száma 5552 fő volt, ami a lakosság mindössze 6,1%-át jelentette. (Az analfabéták pluralitása. Világ, 1914. február 8. 4.)

³³¹ Egyes történészek, pl. Katus László úgy gondolják az országgyűlési választásokat tekintve a ruszinok egyáltalán nem voltak alulreprezentálva. Ezt bővebben kifejtve lásd a dolgozat II.4 A ruszin politikai érdekérvényesítés határai Ugocsában c. részében!

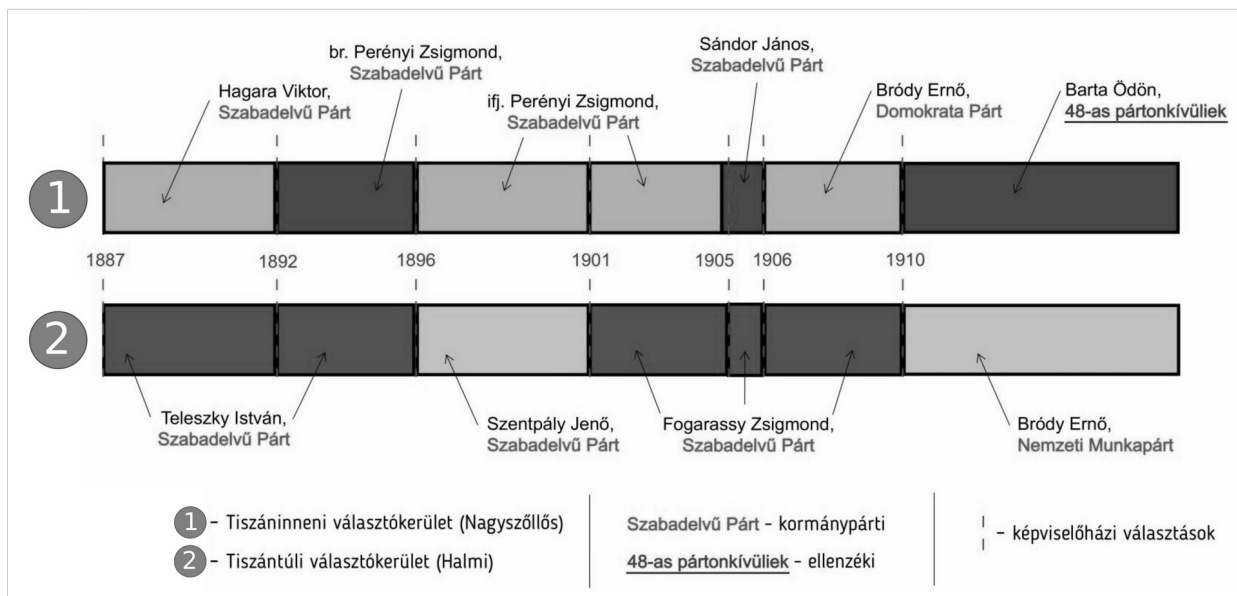
³³² *Sebők Richárd*: Az országgyűlési választások. In: Szerk. Rózsa Dávid, Rovács Barna: A számontartott nemzet. Budapest 2020. 66.

³³³ *Cieger A.*: Ugocsa megye politikai vezető... i. m. 8-9.

³³⁴ *Sebők R.*: Az országgyűlési választások... i. m. 66.

beszélhetünk már. Ettől eltekintve vármegyei szinteken a választókerületek vonatkozásában előfordultak felekezeti jellemvonások. Az országgyűlési képviselők felekezeti összetételének aránya stabilnak bizonyult a dualizmus teljes időszakában. Megállapítható viszont az egyes vallások képviselőinek alul- vagy felülreprezentáltsága. Országos szinten az 1892-1910 közötti országgyűlési időszakokban a római katolikus, az evangélikus, a református és az unitárius vallású képviselők felülreprezentáltságot mutattak az 1880-as és az 1910-es népszámláláson belüli arányukhoz mérten is, míg az izraelita, a görögkeleti és különösen a görögkatolikus képviselők alul voltak reprezentálva. A legszembetűnőbb adat ebben a tekintetben a görögkatolikus képviselőknél figyelhető meg, akik mindössze 1,2%-os aránnyal voltak jelen a képviselők között, miközben a görögkatolikus lakosság országosan 10,8-11,6% között mozgott 1880-1910 között, vagyis az alulreprezentáltságuk -89,4% volt. Mindezt megerősíti az 1901-ben fenn állt parlament tagjainak felekezeti vizsgálata is, ahol a képviselők mindössze 0,8%-a volt görögkatolikus. Hangsúlyozottan fontos a különbségtétel az izraelita vallású felmenőkkel rendelkező képviselőknél, hiszen számos esetben beszélhetünk felekezetváltásról, így az ő vallásuk meghatározása egy bonyolultabb kérdéskörhöz tartozik.³³⁵

19. ábra:³³⁶ Alsóházi képviselők Ugocsában 1887-1918 között.

³³⁵ Pap József: Vallás és politikum a dualizmus korában. A felekezeti kérdés és a népképviselés az Osztrák-Magyar Monarchia Magyarországon. In: Szerk. Ballabás Dániel, Pap József: Képviselők és főrendek a dualizmus kori Magyarországon 1. Parlamentarizmustörténeti tanulmányok. Eger 2020. 33-35., 40-41.

³³⁶ Saját szerkesztés. Forrás: Magyarország Tiszti Czim- és Névtára. IX-XXXVII. évf. Budapest 1890-1918.

Az országgyűlési választókerületek többségi felekezetei Ugocsában az 1910-es népszámlálás alapján úgy a tiszáninneri, mint a tiszántúli kerületben görögkatolikus többségű választókerületek voltak. A tiszáninneri (Nagyszöllős központú) választókerület 1880-ban és 1910-ben is ruszin többségű volt, míg a tiszántúli (halmi központú) választókerület az ún. nemzetiséget váltó kerületek közé tartozott, ahol 1880-ban még jellemzően vegyes, de nemzetiségi többségű kerületet látunk, addig 1910-re már a magyar többség érvényesült.³³⁷

1887 és 1918 között Ugocsa két választókerülete összesen tíz képviselőt juttatott a törvényhozásba, ami azt jelenti, hogy átlagban 6,2 év volt egy-egy képviselő szolgálati ideje. A két választókerületet összehasonlítva nagyobb fokú állandósággal bírt a tiszántúli körzet, ahol egy képviselő átlagos küldetési ideje 7,75 év volt, míg ugyanez a mutató a tiszáninneri körzetben mindössze 5,2 év. A képviselőházi választások sokkal nagyobb és élesebb fordulatokat hoztak, mint az alispán személyének mibenléte, annak ellenére, hogy csak Barta Ödön került be ellenzékiként a parlamentbe. Barta az 1910-es választás folytán a nagyszöllősi kerületből a 48-as pártonkívüliek csoportjához tartozott.

A képviselők közül megválasztásuk előtt sokan a vármegyei közigazgatásban dolgoztak, de pl. Sándor János, Teleszky István és Bródy Ernő korábban semmilyen szállal nem kötődött ide. Általános a jogi végzettség és a nemesi cím, kivétel ez alól Barta Ödön és Bródy Ernő. Ők ketten felekezeti tekintetben is különböztek, hiszen nem keresztények voltak, hanem izraeliták.³³⁸ A mandátumhoz jutás életkori sajátosságaiban szélsőségekkel is találkozunk, hiszen ifj. báró Perényi Zsigmond már 22 évesen képviselő volt (Fotóját lásd a 3. számú mellékletben!), míg Fogarassy Zsigmond csak 51 évesen. A vármegyéhez erősen kötődő képviselők a társadalmi-gazdasági élet szektoraiból is kivették a részüket. Érdekes szempont lehet, hogy több képviselő az országos pozíciók betöltéséből is részt kapott: Teleszky István igazságügyi államtitkár, ifj. báró Perényi Zsigmond előbb belügyi államtitkár, majd miniszter volt. Ugyanez volt a helyzet Sándor Jánosnál, aki szintén belügyi államtitkár, majd később belügyminiszter. A hivataluk azonban valószínűleg nem a vármegye befolyásától függött, hanem előbb voltak kiszemeltek a pozícióra, majd pedig ehhez megszerezték a szükséges képviselőséget.³³⁹

³³⁷ *Pap J.*: Vallás és politikum a dualizmus korában... i. m. 57-58.

³³⁸ Barta Ödön esetében nehéz megállapítani a képviselő felekezeti hovatartozását. Számos utalás található a zsidó vallására, viszont az 1925-ös gyászjelentésében már a református egyház szertartása szerinti temetést kap, ami arra utal, hogy megkeresztelkedett és felekezetet váltott. (Barta Ödön gyászjelentése. <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/334046#>, letöltés 2024. febr. 12.)

³³⁹ *Cieger A.*: Ugocsa megye politikai vezető... i. m. 27-28.

A fentiekből világosan kiderül az is, hogy a képviselőházi mandátumot nem egy esetben használták a nagypolitikai színpadra kerülés előzményeként. Még egy ilyen eset történt, amikor 1904-ben időközi választást rendeltek a nagyszöllősi körzetben, ahol Tisza István miniszterelnök sógorát, Sándor Jánost indították, aki teljesen ismeretlen volt a vármegyében. Sándornak azért volt szüksége képviselői mandátumra, mert korábban belügyi államtitkárrá nevezték ki, s a szokás úgy diktálta, hogy egy ilyen titulushoz képviselőséget is kellett szereznie, amitől azonban hamar vissza is vonult.³⁴⁰

1887-1892 között volt a nagyszöllősi körzet képviselője Dr. Hagara Viktor, aki a nemzetközi politikai térben is szerepet vállalt. 1889-ben alapítója volt a Párizsban létrehozott, de Genfben székelő Interparlamentáris Uniónak, amely szuverén államok parlamentjeit tömörítette, s fő céljának az államok és nemzetek megbékélésének ügyét tekintette.³⁴¹ Dr. Hagara született ugocsai volt, hiszen 1848-ban látta meg a napvilágot Nagyszöllősön. Jogi tanulmányokat végzett Budapesten és Bécsben. 1875-1877 között ismét visszatért Nagyszöllősre, ahol mint tiszteletbeli vármegyei főjegyző dolgozott, majd 1877-1887 között választott főjegyzőként. Ekkor indult az alsóházi választásokon, ahol mandátumot szerzett.³⁴² A parlamentben főleg kisdédóví és közoktatásügyi bizottsági ügyekkel foglalkozott.³⁴³ A közoktatással való szoros kapcsolata meglátszott a Nagyszöllősi Polgári Iskola megalapításában játszott kiemelkedő szerepében is, amit későbbi politikai pályafutásában – pl. Bereg vármegye főispánjaként – is kamatoztatott.³⁴⁴

Áttérve a választások menetére, általánosságban is elmondható, hogy a tiszáninneri (nagyszöllősi) körzet szavazásainak eredményei egyértelműbbek és nagyobb szavazatkülönbséggel rendelkezők voltak. Az ok – Cieger szerint – a választókerület nemzetiségi összetételében kereshető (Lásd a 4. ábrát!). A ruszinok többsége és kormányhúsége már eleve eldöntötté tehetette az eredményt, míg a tiszántúli (halmi) kerületben a magyarság számított a vezető etnikumnak, így az ellenzéki jelölt is esélyes lehetett.³⁴⁵ Magyarázat lehet az ugocsai ruszinok kormányhúségére, hogy még a századfordulón sem volt saját etnikai pártjuk.

³⁴⁰ Cieger A.: Ugocsa megye politikai vezető... i. m. 98.

³⁴¹ IPU founder from Magoslliget. The World of Parliaments. Quarterly Review of the Inter-Parliamentary Union. 2004. October. 2. (http://archive.ipu.org/PDF/wop/15_en.pdf, letöltés 2020. márc. 30.)

³⁴² Szerk. Sturm Albert: Uj Országgyűlési Almanach 1887-1892. Budapest 1888. 216-217.

³⁴³ Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái. IV. kötet. Budapest 1896. 237-238.

³⁴⁴ Dr. Hagara szerepét a nagyszöllősi polgári iskola megalakításában bővebben kifejtjük a dolgozat IV.2 A Nagyszöllősi Magyar Királyi Állami Polgári Fiú- és Leányiskola c. részében. A Bereg vármegyei főispánságát vö. a Kárpátalja hetilap 2005. október 7-i cikkével: Hagara Viktorra emlékeztek Beregszászban.

³⁴⁵ Cieger A.: Ugocsa megye politikai vezető... i. m. 29.

A választások rendszerint 70-80%-os részvétellel zajlottak. Az egyértelmű kormánypártiság azonban nem jelentett eseménytelen választásokat, hiszen a választások 2/3-ában két jelölt is indult választókerületenként, néha azonos pártprogrammal, ami országos szinten nem feltétlenül megszokott.³⁴⁶ Ilyen eset volt, amikor a halmi választókörzetben Szentpály Jenő 1896-os indulása bizonyos fokú szembehelyezkedés volt a hatalommal, hiszen mást akart indítani a Szabadelvű Párt helyette, mégis megengedték neki, – szintén szabadelvű programmal – hogy induljon, ami után meg is nyerte a körzetét. Az addig már négyszer körzetet nyert Szentpály 1901-ben is elindult, sokáig úgy nézett ki, ellenfél nélkül. Néhány nappal a választás előtt azonban 30 halmi lakos egy földbirtokos ellenjelöltet, Fogarassy Zsigmondot indított ellene, mert Szentpályt túlságosan passzívnak találták. Fogarassy megnyerte a körzetet, ami országos botrányt okozott. Fogarassy szintén a Szabadelvű Párt jelöltje volt, s mindössze 72 szavazattal nyert, a szabadelvű pártból akkor már kilépő Szentpály Jenő ellenében. Az eredménnyel szemben Lipták László³⁴⁷ adott be petíciót arra hivatkozva, hogy Fogarassy lefizetett és leitatott a szavazati joggal rendelkezők közül kb. 1000 embert, akiket a saját családi birtokán a választás napjáig szinte fogva tartott vasvillás őrökkel. Hosszú huzavona után a kúria Debrecenben tárgyalta az ügyet, s elutasította Lipták László keresetét. Fogarassyt ezután még kétszer megválasztották.³⁴⁸

A nagyszöllősi körzet legsikeresebb képviselője ifj. báró Perényi Zsigmond volt, akit a dualizmus időszaka alatt hétszer választottak képviselővé, s ha a további választásoktól nem vonult volna vissza, s helyezteti előtérbe fiát, legifj. Perényi Zsigmondot, szinte bizonyos, hogy továbbra is megválasztják – írta Lónyay Sándor egykori beregi és ugocsai főispán.³⁴⁹ Ifj. Perényi Zsigmond később titkos tanácsosi címet kapott, majd pedig a Lipót-renddel is kitüntették.³⁵⁰

A legifjabb Perényi első választását több mint kétszeres szavazatföldrénnyel nyerte, a másodikokon is akadt kihívója, Reimann Gyula fővárosi ügyvéd személyében, akit háromszoros szavazattöbbséggel vert meg, ennek ellenére második mandátumát nem töltötte ki egészen.³⁵¹

A legifj. Perényi távozása a nagypolitikába 1904-ben új választásokat eredményezett a kerületében, melyen az ifj. Perényi támogatásával a marosvásárhelyi születésű, közben már

³⁴⁶ Cieger A.: Ugocsa megye politikai vezető... i. m. 29.

³⁴⁷ Lipták László vármegyei politikus volt. 1913-ban a forgolányi körzetből került be a törvényhatósági bizottságba. (MNL SzSzBVL IV.1002 2. kd. Forgolányi választókerületben th. biz. tag választás.)

³⁴⁸ Pesti Hírlap, 1901. december 12. 5-6.

³⁴⁹ Cieger A.: Ugocsa megye politikai vezető... i. m. 33.

³⁵⁰ Bölönyi József, Hubai László: Magyarország kormányai. 1848-2004. Budapest 2004. 415.

³⁵¹ Budapesti Hírlap, 1892. január 29. 6.

belügyi államtitkárrá kinevezett Sándor János volt a legesélyesebb. Ennek háttéréről már fentebb szoltunk, így csak kihívóit említjük meg, a helyi elit egy része által jelölt szabadelvű Horthy Vilmost³⁵² és Nagy-Iday Ferencet.³⁵³ Sándort ekkor is, s egy évvel később a soron következő 1905-ös választáson is megválasztották, de nemsokára a kormány bukásával kénytelen volt távozni.³⁵⁴

A Szabadelvű Párt 1906-os felbomlása után az ugoicsai választási események felpörögtek, hiszen ekkor indult a legtöbb jelölt egy-egy mandátum megszerzéséért. A halmi körzetben három jelölt közül ismét Fogarassy Zsigmondot választották, aki közben a Függetlenségi Párt tagja lett. Nagyszöllösön komoly csatározás alakult ki három jelölt – Volenszky Kálmán³⁵⁵ helyi újságíró és ügyvéd, a Budapest által jelölt Bródy Ernő és Lestár Ödön – között. Lestár Volenszky javára nemsokára visszalépett. A sajtó javarészt a helyi jelöltnak számító Volenszkyt támogatta, Bródyt viszont a Demokrata Párt elnöke, Vázsonyi Vilmos Ugoicsában egy népszerűsítő körúton mutatta be. Végül 743-728 arányban Bródy Ernő győzött.³⁵⁶ A következő 1910-es választáson a Nemzeti Munkapárt színeiben látjuk ismét Bródyt, de ezúttal már a halmi körzetben, amit szintén megnyert.

A képviselőházi választások – annak ellenére, hogy egyetlen kivételtől eltekintve mindig a kormánypárti vagy a kormánypárti jelölt valamelyike nyert – izgalmas fordulatokat hoztak, s akár országos visszhangot is keltettek. A képviselők mindegyike a magyar politikához kapcsolódott, csak ritkán mutatva fel választási ígéreteket a nemzetiségek számára.

³⁵² Horthy Vilmos földbirtokos volt Ugoicsában. Szinte állandó tagja a törvényhatósági bizottságnak, s a közigazgatási bizottság ellenőrző testületébe is beválasztották. A törvényhatósági bizottsági szavazásokon gyakran a vármegyei ellenzék irányába tendált. 1905-ben, amikor az ugoicsai törvényhatósági bizottság másodszer is imparlamentárisnak nevezte a második garnitúrás miniszteri névsorral felálló Fejérváry-kormányt, Horthy Vilmos a bizottság bizalmatlansági indítványát – a többség ellenében – nem szavazta meg. (KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. november 22. 479-480. bj.)

³⁵³ A róla készült fényképet lásd az 5. számú mellékletben!

³⁵⁴ Cieger A.: Ugoicsa megye politikai vezető... i. m. 37.

³⁵⁵ Volenszky görögkatolikus vallása miatt nagy támogatottságnak örvendett a helyi lakosság körében, s a sikertelen szereplésének megindoklása is felekezeti körökben zajlott le. A tekintélyes ungvári Görög Katolikus Szemle szerint a győzelem az Ugoicsa vármegyei Ilonokújfalu görögkatolikus lelkészének, Jeles Jenőnek az ellen kampánya miatt nem jöhetett létre Bródy Ernővel szemben. (Görög Katolikus Szemle, 1906. május 13. 113.) A lap egygel korábbi száma egyenesen filozemitizmussal vádolja – akkor még tévesen – az ilonczai görögkatolikus lelkészt, aki Bródy Ernőt támogatta a saját felekezetéhez tartozó Volenszky ellenében. (Hitsorsosaink a parlamentben. Görög Katolikus Szemle, 1906. május 6. 107.) A lap a május 6-i számban Volenszky Kálmán nevét is elírta, s helyette Volenszky Endre szerepelt. Volenszky Kálmán az ugoicsai törvényhatósági bizottság többszöri tagja is volt. (MNL SzSzBVL IV.1002 2. kd. Forgolányi választókerületbe th. bizotts. tag választás.) 1918 végen és 1919 elején Ugoicsa kinevezett kormánybiztos-főispánja, ami jelezte a budapesti kormányzat bizalmát felé, ugyanakkor személyétől a helyi ruszinok megnyerését is várták.

³⁵⁶ Cieger A.: Ugoicsa megye politikai vezető... i. m. 39-40.

II.3 A magyar kormányzat nemzetiségi politikája, különös tekintettel az ugoccai nemzetiségeket érintő vonatkozásokra

A kormányzati nemzetiségi politikának és térségbeli lecsapódásának kiértékeléséhez feltétlenül szükséges a vizsgálat tárgyát megelőző időszak rövid áttekintése is. A 18. század végén a magyarországi nemzetiségek körében sorra bontakozott ki a nemzeti ébredés, s elindultak a nemzetté válás útján, főként a nyelvvelést helyezve előtérbe. Ezek a mozgalmak fokozatosan öltöttek tömeges formát felülírva az előző századok rendi privilégiumai által meghatározott nemesi hungarustudatot. A nyelvi kérdés mindaddig nem került közvetlenül a figyelem keresztútjába, amíg a 19. század első feléig a latin volt az állam működésének elsődleges nyelve, s a közép- és felsőoktatás is főként ehhez a nyelvhez kötődött. A közigazgatás közép és alsó szintjein a helyi közösségek nyelvei és a többnyelvűség érvényesült elsősorban. A reformkorban az 1839-1940. évi országgyűlésen elfogadott VI. törvénycikk és annak különösen a 4., 7. és 8. §-ai változást hoztak ezen a téren, hiszen számos területen a latin helyett a magyart tették kötelezővé.³⁵⁷ A nemzetiségi kérdés problematikája már a reformkorban is kulcskérdés volt a magyar politikai elit számára. A diéta 1844-ben tulajdonképpen államnyelvvé tette a magyart, hiszen az ezt meghatározó törvény kilenc paragrafusban nevezte meg azokat a területeket, pl. a törvényhozást, vagy a közigazgatás szintjeit stb., ahol a magyar nyelv kizárólagossá vált. Ez az intézkedés érthető és a közigazgatás, ill. a politika működésének megkönnyítését elősegítő lépés volt. A nemzetiségek sem ezt a részét kifogásolták elsősorban, hanem azt, hogy a törvény 7.§-a az egyházi anyakönyvvezetést is magyarul kötelezte, a 8.§ pedig az egyházi vezetők alkalmazását is a magyar nyelv tudásához kötötte.³⁵⁸

Ezután az alapvető origót az 1848-1849-es események láncolatában, s a hozzá kapcsolódó nemzetiségi vonatkozásokban kell keresnünk. A magyar vezető körök előtt már ekkor – igaz csak fokozatosan – nyilvánvalóvá vált az, hogy a törvény előtti polgári egyenjogúság gondolata és gyakorlatba ültetése nem elégíti ki a nemzetiségi vezetők – s rajtuk keresztül a képviselt nemzetiség – szükségleteit. Ezt pótolva 1849. július 28-án megszületett egy a „Magyarország határai közt létező minden nemzetiségek szabad kifejlődésének biztosításáról” szóló törvény, amely azonban – az idő rövidege vagy a szabadságharc elvesztése miatt – már lényeges változásokat nem ért el, s nyilvánvalóan egy

³⁵⁷ Nagy Mariann: Közös haza vagy magyar ország? A soknemzetiségű ország realitásai és mítoszai. In: Szerk. Szarka László: Párhuzamos nemzetépítés, konfliktusos együttélés. Birodalmak és nemzetállamok a közép-európai régióban (1848-1938). Budapest 2017. 141-143.

³⁵⁸ Nagy Mariann: Jogegyenlőség vagy viszonyosság? Törvényalkotás és gyakorlat a dualizmus korában. In: Szerk. Kovács Kálmán Árpád: Nemzetiségek és törvényhozás Magyarországon. Budapest 2019. 137.

nemzetiségpolitikai újragondolásra volt szükség.³⁵⁹ Amikor a nemzetiségek egy jelentős része szembe fordult a magyar szabadságharccal, a politika vezetői, köztük Szemere Bertalan és Eötvös József egy ismételt újragondoláshoz jutott el. Eötvös József már az emigrációban írta meg A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra c. munkáját, melyben egy új államszervezési modellt képzelt el, ahol az államot egy, a nemzetek felett álló semleges intézményként mutatta be. Az egyént az állammal szemben a vármegyei, a városi vagy a községi önkormányzatok képviselték és védték volna. A nyelvi-nemzetiségi és kulturális jogok kielégítésének szintén az említett önkormányzatok lettek volna az elsődleges színterei, ami egyben a nyelvi önrendelkezést is szolgálta.³⁶⁰

Az 1861-es országgyűlésen a nemzetiségi kérdés is a meghatározó témák között szerepelt. A nemzetiségi ügyek bizottságának javaslata szerint a nemzetiségi kérdést úgy kell megoldani, hogy az az állampolgár, mint egyén szintjén és a nemzetiségek, mint kollektív közösségek szintjén is elfogadható legyen. Ugyanebben az évben a szerbek és a szlovákok is megtartották a nemzeti kongresszusaikat. A szerb igényt egy új Szerb Vajdaság kialakítására egyenesen a az uralkodónak címezték, egyáltalán nem betartva az akkori alkotmányos utat. Ehhez mérten az országgyűlés nem is foglalkozott vele. A túrócszentmártoni szlovák kongresszus memorandumát viszont az országgyűlés kapta meg, de nem tudta támogatni a szlovákok nemzetként való elismerésének gondolatát.³⁶¹ Ehhez minden bizonnyal hozzájárult az is, hogy a felvidéki vármegyék számos tiltakozást küldtek a diétának, ill. voltak olyan szlovák anyanyelvű körökből származó kijelentések, amelyek nem azonosultak a túrócszentmártoni kongresszussal. Egy harmadik nemzetiségi megmozdulás is történt ebben az időben, ami ugyan nem került az országgyűlés elé, de jelentős esemény volt. A ruszin Dobrjanszkij Adolf képviselői mandátumát a parlament felbujtás és lázítás miatt megvonta, aki ennek hatására egy követeléssort fogalmazott meg és adott ki, amelyben Magyarország öt kerületre való felosztását és többek között a kerületeknek külön nemzetgyűlést és törvényszéket követelt. Dobrjanszkij elképzeléseivel azonban nem azonosultak tömegek, s annak szociális és egyházi követeléseivel még a ruszin elit jelentős része sem tudott azonosulni.³⁶² Mindezek hatására a törvény-előkészítő bizottság javaslatot fogalmazott meg a leendő nemzetiségi törvénnyel kapcsolatban, mely szerint az állampolgárok az anyanyelvüket használhatnák a községhez, a törvényhatósághoz vagy az államhoz intézett beadványaikban, ill. ugyanígy szólalhatnak fel a községi és törvényhatósági gyűléseken. A községek maguk

³⁵⁹ Szarka László: Elmaradt nemzetiségi kiegyezés(ek). In: Főszerk. Falus András: Magyar Tudomány 178/12. (2017). 1564.

³⁶⁰ Nagy M.: Jogegyenlőség vagy viszonyosság... i. m. 138.

³⁶¹ Nagy M.: Közös haza vagy magyar ország... i. m. 147.

³⁶² Mikó Imre: Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Kolozsvár 1944. 108-109.

szabhatnák meg az ügykezelés nyelvét, de a kisebbségek nyelveit is használniuk kell azok kérésére. Ugyanez érvényes lett volna az egyházközségekre az iskoláik és az anyakönyvvezetés tekintetében. A vármegyék hivatalos nyelvét a közgyűlés határozná meg, de a jegyzőkönyveket más nyelven is kötelesek vezetni, ha arra van igény. Az egyik legfontosabb törvényjavaslati pont az volt, hogy a községi elöljárók és a vármegyei hivatalnokok a lakossággal kötelesek lettek volna azok anyanyelvén érintkezni. A törvényjavaslat megtárgyalására viszont már nem került sor az országgyűlés feloszlata miatt.³⁶³

Egy olyan törvényi keret felállítása, amely kielégítette volna a Magyarországon élő nemzetiségeket, már csak azért is rendkívüli feladat volt, mert 1861-ben maga Deák Ferenc is másodlagos kérdésként kezelte azt a Habsburgokkal való közjogi kiegyezés mellett. Ennek ellenére ígéretet tett a nemzetiségeket érintő törvények felülvizsgálatának és – az akkor még meg nem határozott – jogok szavatolásának realitássá tételére.³⁶⁴ A nemzetiségi kérdés – legalábbis ideiglenes – térvesztése az 1860-as évek elején jellemző volt, de nem mindenkinél. Eötvös József még 1865-ben is, amikor már a kiegyezés a levegőben volt, fontosnak tartotta a nemzetiségi kérdés megfelelő megoldását.³⁶⁵

Újabb változást jelentett a nemzetiségeknek közvetített lehetőségekben maga a kiegyezés is. Már 1867. február 11-én érkezett egy törvénytervezet az országgyűlés felé, amit maguk az érintettek – tizenhét román, hét szerb és egy ruszin ellenzéki képviselő – nyújtottak be. A tervezetbeli fő hangsúlyok az arányos képviseleti elveken, a közigazgatási juttatásokon és a széles körű anyanyelvhasználaton voltak. A tervezetet a későbbi, 1868-as nemzetiségi törvény ellenjavaslatként is bemutatták. Az 1868. évi XLIV. tc. néven elfogadott nemzetiségi törvény azonban az egyéni jogok körén belül kezelte a nemzetiségek szuverenitását, annak ellenére, hogy a kollektivitást igénylő egyházi, kulturális, oktatási és közigazgatási-nyelvhasználati igények ebben a térben nem voltak megfelelően elhelyezhetőek. Ebből kiindulva a Tisza Kálmán vezette kormány, de a későbbi magyar kormányok is egyre inkább mindössze szakpolitikai területként tekintettek a nemzetiségi kérdésre, s ezzel elkerülhetetlenül korlátozták azon területek sikerességét, amely a nemzetiségek felvetett kérdéseit és válaszvárását érdemben érintette. Mindez persze – akár okozatként, akár direkt módon – a nemzetiségek körében rendszerszintű kritikát váltott ki. Ez a kritika gyengítette a polgárosodás útján talán már nemcsak lépegető ország belső kohézióját.³⁶⁶

³⁶³ *Katus L.*: A modern Magyarország... i. m. 341.

³⁶⁴ *Szarka L.*: Elmaradt nemzetiségi... i. m. 1569.

³⁶⁵ *Nagy M.*: Jogegyenlőség vagy viszonyosság... i. m. 139.

³⁶⁶ *Szarka L.*: Elmaradt nemzetiségi... i. m. 1571-1573.

oktatási-kulturális életben, sőt még egyházi téren is minden eszközt a magyar nemzetállam érdekében kell felhasználni. Bizonyos szemszögből megengedő volt, hiszen a Memorandum-per elítéltjeinek juttatott kegyelem a bejegyzése nélkül nehezen lett volna elképzelhető, míg a másikkal szigorított az erdélyi román ortodox egyház által működtetett iskolaügy ellenőrzésén és megszüntette a Romániából érkező ebbéli támogatásokat.³⁷² Ez egyáltalán nem volt meglepő, hiszen Bánffy maga jelentette ki, hogy „*Nem egy csoportja ezen külön nyelvet beszélő magyar állampolgároknak tervszerű céltudatossággal keresi súlypontját a magyar állam határain kívül.*”³⁷³ Kormányzása alatt a nem magyar nyelvű iskolák országosan 4954-ről 3296-ra csökkentek, s ez a tendencia Ugocsában is egyértelműen látszott, hiszen míg 1896-ban még 69 magyar tannyelvű iskola, 3 román, 5 román-magyar, 3 ruszin és 36 ruszin-magyar tannyelvű iskola működött, addig 1899-ben 72 magyar, 5 román-magyar, 24 ruszin-magyar tannyelvű iskola marad, tehát tisztán nemzetiségi egy sem.³⁷⁴ Mindez a gyakorlatban inkább azt jelentette, hogy a vegyes tannyelvű iskolákban továbbra is az adott nemzetiség nyelvén oktattak, de mellette hangsúlyosabb lett a magyar nyelv oktatása.

A család és helynevek nyelvének egységesítésében is jelentős lépések történtek. Az ugocsai román tanítók egy része és a tanfelügyelőség folyamatosan küzdött egymással a román névre kiállított diplomák miatt: „*[...] nevezett Juhász György tanító urnak az okmányait megvizsgálván, rájöttem, hogy azok és pedig úgy tanító-képezdei bizonyítványa, mint kinevezési okmánya és szolgálati bizonyítványai is »Georgin Pecurariu« névre voltak önkényüleg kiállítva, vagyis egyszerűen oláhra fordított, minél fogva azokat Juhász György okmányaiul el nem fogadhattam [...]*”.³⁷⁵ Mindez persze nem volt általános jelenség, s a tanfelügyelő fellépése is arra irányult, hogy a hivatalos név és a tanítói oklevélben szereplő megegyezzen.

Bánffy Dezső miniszterelnöksége idején az 1898. évi IV. tc. a helynevek egységesítéséről egy szükséges és fontos célt szolgált közigazgatási, honvédelmi és gazdasági célokat szem előtt tartva, de számos a nemzetiségek által lakott település nevének megváltoztatását is magával hozta, így pl. a szlovák nemzetiségi terület helységneveinek kb. fele új alakot nyert.³⁷⁶ A községeknek a törvény szerint ezután csak egy nevük lehetett, amit a „*A belügyminister [...] az illető községek és a törvényhatósági közgyűlés meghallgatásával,*

³⁷² Hanák Péter: A dualizmus válságának kezdetei a 19. század végén. In: Főszerk. Hanák Péter: Magyarország története 1890... i. m. 151.

³⁷³ Báró Bánffy Dezső: Magya nemzetiségi politika. Budapest. on.

³⁷⁴ KTÁL 365. fond. 1. opisz. od. zb. 74. Tanfelügyelői jelentés.; A Magyar Királyi Kormány 1900. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. C. Budapest 1901. 673.

³⁷⁵ Aczél L.: Ugocsa vármegye népoktatásügye... i. m. 98.

³⁷⁶ Bergmann Hajnalka: Az 1898. évi IV. törvénycikk a község és egyéb helynevekről. Kézirat. Pécs 2009.

[...] valamint az általános országos érdekek által megszabott korlátok között, az érdekelt községek óhajának lehető figyelembevételével gyakorolja.”³⁷⁷ Ugocsában ez mindössze annyit jelentett, hogy a névalak az elfogadott írásmódot tekintve változott a korábbi formához képest. Mindemellett a főként nemzetiségek által lakott települések nagy részének megvoltak a saját maguk által használt névalakjaik is. (Lásd a 2. számú mellékletet!)

A Széll-kormány igyekezett a nemzetiségi és szociális politikát egymáshoz közel vinni. Ennek egyik példája volt a hegyvidéki akció is, ami ugyan nem a ciklusban indult meg, de kiterjesztése ekkor történt. A ruszin-politika ebben az időben közel azonos volt a hegyvidéki akcióval és a kirendeltség tevékenységével.³⁷⁸ Emellett a Széll Kálmán vezette kabinet engedmények tételére is hajlandó volt, pl. a román iskolák romániai támogatása ügyében ill. a Bánffy által felállított nemzetiségeket figyelő szakosztály leépítésében.³⁷⁹ Mégsem szűnt meg minden ilyen típusú megfigyelés, főként a „szocialisztikus” ügyek kapcsán, hiszen 1900-ban, amikor a Szociáldemokrata Párt kongresszust tartott Ugocsában,³⁸⁰ a vármegyei karhatalom kormányzati kérésre szűkített a nemzetiségi és szociális mozgalmaknak engedett tér nagyságán. A szociális követeléseket hangoztató Mikola Leander vagy Leandró Mikola és Mendel Dávid letartóztatása a vármegyében egyértelműen ennek a hatása volt. Emellett névjegyzékek készültek más szociáldemokratának és anarchistának titulált személyekről.³⁸¹

A kormányzati és vármegyei jegyzőkönyvek némely esetben használták a nemzetiség megjelölését a különböző intézkedéseknél, úgy ahogy 1900-ban is, amikor Kiss Pál államtitkár szerint „[...] Ugocsa, Máramaros és Ung megyék egy részében oly silány volt a termés, hogy helyenként a földműveléssel foglalkozó ruthén lakosság igen nehéz körülmények közé jutott.”,³⁸² akiknek – pl. a ruszinok lakta Nagyrákócz és Ilonokújfalú községek – kamatmentes kölcsönök formájában segítséget nyújtottak.³⁸³ Az, hogy Ugocsában a vármegyei vezetés nemzetiségi hovatartozástól függetlenül kezelte az embereket és a különböző települések közösséget, szintén jól látszik egy 1900-as példán, amikor „[...] a Nagytarna községben lakó ruszinok állami támogatására egy borgyár létesítését határozzák el.”³⁸⁴ 1902-ben mégis azt látjuk, hogy – 17 másik törvényhatósággal együtt – Ugocsa is a

³⁷⁷ 1898. évi IV. tc. a község- és egyéb helynevekről. (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89800004.TV>, letöltés 2024. febr. 10.)

³⁷⁸ A hegyvidéki akció ugocsaival vonatkozásairól részletesen a dolgozat V.2 Az ipar helyi sajátosságai és a hegyvidéki kirendeltség c. részében írunk.

³⁷⁹ Hanák P.: A dualizmus válságának kezdetei... i. m. 231.

³⁸⁰ KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 142. Főispáni iktatókönyv 1900. Folyószám: 346/1900.

³⁸¹ Uo. Folyószám: 597-598/1900.

³⁸² MNL OL K 27 1900.03.28. 12.

³⁸³ KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 142. Főispáni iktatókönyv 1900. Folyószám: 683/1900.

³⁸⁴ Uo. Folyószám: 181/1900.

hatályos nemzetiségi törvény szigorítását kérvényezte, s csatlakozott azokhoz a feliratokhoz, amelyel „[...] azon nagymérvű nemzetiségi izgatás hatása alatt keletkeztek, amely a hazai Felvidéken szanaszét folyik [...]”.³⁸⁵

Ha a magyarországi ruszin-mozgalmat vizsgáljuk, akkor kétségtelen hatása volt rá az Amerikába kivándoroltaknak, akik az ottani szervezkedésüket a 20. század elejétől gyorsították fel. Ettől kezdve a mozgalmak egyházi meghatározottsága rövid időn belül átváltott politikai jellegűvé. Mindezt a magyar kormány is érzékelte, – különösen a mozgalom csehszlovák és ukrán irányzatainak visszahatását az otthon maradt ruszinokra – s így a kivándoroltak visszavándorlását sem tartották feltétlenül pozitív folyamatnak.³⁸⁶ Mindez 1903-tól a kormányzati szervek egy részében is támogatásra talált, mert a magyar nyelvű lakosság kedvezőbb arányainak kialakulását látták benne.³⁸⁷ Az amerikai magyarok, ruszinok és szlovákok körében a Széll-kormány elindította az ún. amerikai akciót, ami ruszin vonalon egyházi berkeket célt meg. A kérdésben vita alakult ki az osztrák és a magyar kormány között, mivel mindkettőnek érdekeltsége volt abban, hogy saját befolyást szerezzen a kivándoroltak között, hiszen nem csak a Magyar Királyság területét hagyták el nagy számban görögkatolikusok, hanem Galíciában is ugyanilyen folyamatok zajlottak. A magyar kormány a kivándorolt ruszinokat megakarta óvni a pánszláv befolyástól, ill. azt akarta elérni, hogy vagy ne térjenek haza vagy, ha visszavándorolnak, akkor efféle eszméket ne terjesszenek Magyarországon: „Bárminő sajnálatos is tehát az a nagy emberveszteség, mely a tót és orosz ajkú népesség tömeges kivándorlása folytán a magyar államra háramlík, a hazafias érzelmeiben kint megrontott szlávságnak a Felvidékre való visszaözönlése mégsem kívánatos.”³⁸⁸ csak akkor, ha az említett pánszláv befolyás nem történt meg. Hasonló nézeteket vallott a kormányzat a kivándorolt szlovákokkal kapcsolatban is, míg a magyar anyanyelvű lakossággal szemben a nemzet számára való megtartás dominált. A görögkatolikus ruszinokkal kapcsolatos egyházi szervezkedést a kormány az akció ezen ágának központi elemévé tette: „[...] kivándorolt görög katolikusok, egyfelől az orosz schizmatikus egyház által kifejlesztett propaganda, másfelől a galíciai urbanisztikus és Rómától independens papok részéről úgy hithűségükben, mint hazaszeretetükben minő nagy

³⁸⁵ Haydin Imre beszéde és Kovács Pál felszólalása több vármegye és város által a nemzetiségi törvény módosítása iránt benyújtott kérvénye és az északi megyékben folyó állítólagos „nemzetiségi izgatás” tárgyában. In: Kemény G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában III. 1900-1903. Budapest 1964. 591.

³⁸⁶ Széll Kálmán miniszterelnök átirata gr. Goluchowski Agenor közös külügyminiszterhez az Egyesült Államokba küldendő gör.kat. „vizitátor” ügyében. Első jegyzet. In: Kemény G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés... (III) i. m. 221.

³⁸⁷ Nagy M.: Közös haza vagy magyar ország... i. m. 155.

³⁸⁸ Széll Kálmán levele miniszterelnök gr. Goluchowsky Agenornak. Idézi: Szerk. Albert Tezla: „Valahol túl, meseországban...”... i. m. 288.

kísértéseknek vannak kitéve [...] hogy ezen kivándorolt népelem egyházi szervezetlenségének vége tétessék [...] az egész Egyesült Államok területére kiterjedő hatósággal önálló görög katolikus püspökség szerveztetne.”³⁸⁹ Az amerikai akció sikeresnek bizonyult abban a tekintetben, hogy Pittsburgh városában sikerült megszervezni a Rutén Rítusú Katolikus Exarchátus, melynek püspöke az Ugocsában is tevékenykedő Takács Bazil lett. (Erről részletesebben a dolgozat III.1.1 A görögkatolikus elitek társadalmi, politikai szerepvállalása c. részében írunk.) Az akció sikertelensége viszont abban nyilvánult meg, hogy számos görögkatolikus hívő nem csatlakozott az exarchátushoz, vagy később vált ki belőle.

A második Wekerle-kormány idején a nemzetiségi mozgalmak ismét tömegessé váltak előbb román, majd szlovák viszonylatban. 1908-ban szintén a Nagyszöllősi Hírlap közölte Máthé Miklós alsóveresmeri görögkatolikus lelkész³⁹⁰ cikkét, aki az ukranofil mozgalomhoz fűzött gondolatait fejtette ki, amiből kiderült az, hogy Ugocsában ekkor ukranofilizmus alatt nem az északkelet-magyarországi, a galíciai valamint az Orosz Birodalomban élő ukránság egy államba tömörülését értették, mint pl. azok a ruszinok, akik Amerikában ezt magukévá tették. Máthé cáfolta azt is, hogy az általa ukrajnizmusnak nevezett mozgalom szoros kapcsolatot ápolna a szociáldemokratizmussal, s egyértelműen önmagát is ukranofilnek tekintette amellett, hogy leszögezte a magyar államhoz fűződő hűséges viszonyát. A cikk minden bizonnyal bekapcsolódott abba a vitába is, amely az amerikai kontinensen felállítandó görögkatolikus püspökség élére állítandó vezető ügyében a magyarországi és a galíciai görögkatolikusok között bontakozott ki, hiszen Máthé azt vetette a galíciai jelölt, Ortinszky István lebergi bazilita szerzetes szemére, hogy a magyarországi lelkészeket moszkofilizmussal és muszkapártisággal hozta összefüggésbe, szerinte alaptalanul. Szintén Máthé fogalmazta meg, hogy a magyarországi görögkatolikus lelkészek között az ukranofil gondolat mindössze annak a 25 milliós lélekszámú ukránságnak a kulturális támogatása, akik az orosz cári birodalom fennhatósága alatt élnek. Máthé nem vont egyértelmű egyenlőséget sem a galíciai ukránok és az oroszországi ukránok között, sem pedig

³⁸⁹ Puskás J.: Kivándorló magyarok... i. m. 264.

³⁹⁰ Máthé Miklós 1867-ben született görögkatolikus pap, író, költő, műfordító. Oroszból és görögből fordított munkái és költeményei többek között az ungvári Keletben, a Szépirodalmi Kertben, a Vasárnapi Ujságban és a Nyírvidékben jelentek meg. (Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. VIII. kötet. Budapest 1902. 797-798.). A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1908-as sematizmusa szerint az ugocsi, ruszin nyelvű alsóveresmeri gyülekezetben volt pap. (Schematismus cleri graeci ritus catholicorum Munkácsensis. Ungvarini 1908. 203.). 1897 és 1899 között aktív szerzője az észak-bukovinai Csernyivci városában megjelenő Bukovina c. lapnak, ahol főként költeményeit közölték, s amely magyarországi munkásságával is foglalkozott. (Світлі духи на Угорській Русі (Lángszellemek Magyarországon). In: Буковина (Bukovina). XIII. évfolyam. 80. szám. 1-2.) Az 1890-es évek végén írt publicisztikai elítélték a ruszin politika korábbi moszkofil irányát és a ruszin irodalmi nyelv nagyorosiz alapokra helyezésének kísérleteit. Helyette a helyi ruszin nyelvjárások egységesítését és irodalmi szintre való emelését preferálta. (Kelet, 1897. április 1. 2.)

a magyarországi ruszinok, s az említett két csoport között.³⁹¹ Mindebből azt látjuk, hogy a vármegyében az ukranofil gondolat még egy éretlen, kezdetleges stádiumban volt, ami nem politikai síkon működött.

Amitől biztosan nem kellett tartania a mindenkori budapesti kormányzatnak az az, hogy Ugocsában a szocialista és a nemzetiségi gondolat összekapcsolódna. A szocialista törekvések már 1907-ben jelentős mértékben jelen voltak a vármegye bizonyos településein, úgy mint Tiszaújlakon, Szöllősvégardóban, Nagycsongován, Magyarkomjáton és Ilonokújfaluban, ami egyben a központja is volt a szocialista mozgalomnak. „*Gyűléseiken a legszélsőbbségig izgatnak főképpen a »Papok« jegyzők» és »zsidók« ellen.*”³⁹² Az izgatás főként röplapok formájában történt, amelyekben a ruszin elitet képező görögkatolikus papi értelmiséget is komolyan kritizálták, amit a hívek többsége rosszállással fogadott. A szocialista munkásmozgalom ekkorra már országos szinten is jelentős fejlődést ért el. A különböző értelmezései elterjedtek az ipari és mezőgazdasági munkások körében és heves harcban álltak a hatalommal. A Szociáldemokrata Párt a századfordulóra már alkalmazkodott a kormány szabta mozgástérhez, javarészt legálisan szervezte meg a tevékenységét, így az országos politikában is számottevő erővé tudott válni. Az 1903-as pártkongresszuson a mozgalom végcéljaként a munkásosztály felszabadítását tűzték ki végcélul. A mozgalomnak a legnagyobb gondjai az agrárszocializmus kérdéseiben és a nemzetiségi kérdésben akadtak. 1904-től, hogy elkerüljék a szocialista mozgalom nemzetiségi alapon való megszerveződését, nemzetiségi bizottságokat szerveztek a párt keretein belül. Az intézkedés csak rész sikereket hozott, mert pl. 1905-ben Pozsonyban megszervezték az önálló szlovák szociáldemokrata pártot, arra hivatkozva, hogy a Szociáldemokrata Párt a magyar nacionalizmus befolyása alá került.³⁹³

Változásra a nemzetiségi politika terén Tisza István második kormánya idején került sor. Tisza – nem lemondva az egységes magyar politikai nemzet megteremtéséről – igyekezett létrehozni a nemzetiségek és a magyar nemzet közötti békét, így azt is észrevette, hogy a Bánffy-féle erőltetett nemzetiségi politika kontraproduktív.³⁹⁴ Tisza elsősorban a román politikai vezetőkkel próbált meg tárgyalásokat folytatni, melyeknek eredményei is lettek, úgymint a Román Nemzeti Párt és a román nyelv használatának létjogosultsága a

³⁹¹ Az ukrainizmusról. Nagyszőlősi Hírlap, 1908. december 10. 2-3.

³⁹² Szocializmus vármegyénkben. Nagyszőlősi Hírlap, 1907. március 7. 5.

³⁹³ Katus L.: A modern Magyarország... i. m. 539-540.

³⁹⁴ Szarka László: Végzet és Gondviselés. Adalékok Tisza István első világháború alatti nemzetiségi politikájának történetéhez. In: Szarka László: Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek, kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában. Budapest 1998. 82.

közigazgatásban és a bíróságok alacsonyabb szintjein. Ez az ígéretes kezdet azonban 1914-re megtorpant, s már maguk a román politikusok is kevésnek tartották az engedményeket.³⁹⁵

A románokkal való tárgyalássorozat más nemzetiségekben is reményt keltett a helyzetük javulása ügyében. Bihun Pál az ugocsai Salánk görögkatolikus lelkésze így írt Tiszáról és a nemzetiségi kérdéstről: „[...] célja teremteni oly állapotot, melyben a hazai nem magyarajku honpolgárok jól érezzék magukat. Hát ez az, ami a ruthénkérdés velejébe is vág [...] Ha e nép közérzete jó, nem beteg, akkor fel nem ül idegen izgatók ígéreteinek [...] Ugy látszik a felvidéki magyarérzésű, de nem magyarajku ruthén köznép helyzete pedig a románoké után fog a koncessiók következtéseként javulni.”³⁹⁶

A fentiekből jól látszik, hogy az ugocsai elmagyarosodott görögkatolikus ruszin értelmiség is erős várakozással volt az oly távolinak tűnő román nemzetiségi kérdés megoldása iránt, mert az minta lehetett volna a ruszin-kérdés tekintetében is. Bihun a cikk további részeiben kifejtette, hogy a ruszinok nemzetiségi problémáinak kulcsa, hogy a szűk papi és tanítói rétegen kívül nem volt értelmiségi és gazdasági elit, akik a széles paraszti tömegeket megfelelően tudták volna vezetni, így ennek megteremtése az elsődleges cél.³⁹⁷

Tisza István próbálkozásait a nemzetiségi kérdés rendezésére csonkként hagyta az első világháború kitörése, ami ezeket az ügyeket jóval hátrébb sorolta a megoldandók között, hogy aztán 1918-1920 között elemi erővel törjenek a felszínre.

Ugocsában a legmeghatározóbb nemzeti kisebbség minden kétséget kizáróan a ruszin volt. A ruszinok mellett a jelentős román és zsidó közösség is komplexebbé tette ezeket a viszonyokat. (Lásd az 5. ábrát!) Az összetettség ellenére mégis azt látjuk, hogy a vármegye – egyébként hivatalosan meg nem fogalmazott – nemzetiségi politikáját, talán a következőképp lehetne összegezni: „[...] nincsen nemzetiségi kérdés.”³⁹⁸ A kijelentést Dr. Morvay Zsigmondnak,³⁹⁹ Ugocsa utolsó főispánjának tulajdonítják az 1917. augusztus 30-án Nagyszöllösön elmondott beiktató beszéde részeként.⁴⁰⁰ Az idézett mondatrész elhangzása

³⁹⁵ Vörös László: Tisza István nemzetiségi politikája és a szlovákok (1913-1915). In: <https://forumszemle.eu/2004/06/09/voros-laszlo-tisza-istvan-nemzetisegi-politikaja-es-a-szlovakok-1913-1915/>, letöltés 2022. szept. 4.

³⁹⁶ Bihun Pál: A nagy per. Nagyszöllősi Hírlap, 1914. február 26. 2-3.

³⁹⁷ Uo.

³⁹⁸ A magyar főispánok. Népszava, 1917. szeptember 5. 1.

³⁹⁹ Dr. Morvay Zsigmond később is érzékeny volt a ruszin-kérdés megoldására, s autonómia-pártisága nyilvánvaló. 1939-ben a következőket nyilatkozta: „Sok ellentétes hanggal szemben az a véleményem, hogy minél szélesebb körű autonómiát biztosítunk a ruszinföldnek, annál erősebben csatoljuk magunkhoz Kárpátalja népét. Nem szabad elnyomnunk a húszéves cseh impérium alatt természetesen feltámadt és megizmosodott nemzeti érzést [...]” (Fedinec Csilla: Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918-1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok. In: Szerk. Varga Sándor: Fontes historiae Hungarorum (2). Dunaszerdahely 2004. 500.)

⁴⁰⁰ Dr. Morvay ebben a beszédben többek között kifejezte az általános és demokratikus választójog melletti kiállását, amelyet több napilap is megerősített. (Pesti Hírlap, 1917. szeptember 4. 6.; A magyar főispánok.

azonban csak valószínűsíthető, mivel az elmondott beszédet nem találtuk meg, viszont a Görög Katolikus Szemle 1917. szeptember 9-i számában is ugyanerre találunk utalást: „[...] a törvényhatóság nevében pedig Szabó Eumén főesperes,⁴⁰¹ kiválóan szép beszédében megerősítve a főispán ama kijelentését, miszerint Ugocsában nemzetiségi kérdés nincs és nem is volt.”⁴⁰² Szabó Eumén beszédének viszont az egyik változatát bizonyosan ismerjük, amelyikben nem található ilyen mondat.⁴⁰³ Ennek ellenére a kijelentések megállták a helyüket, s arra utaltak, hogy az ugocsai viszonyok alkalmasak voltak a egy többnemzetiségű térben a kulturált és békés együttélésre.

A Dr. Morvayt érő erős sajtókritikával szemben Bródy Ernő ugocsai országgyűlési képviselő – akivel Morvaynak köztudottan kiváló kapcsolata volt – is fellépett. Bródy szerint az új főispán abban látta az okát, hogy nincsenek és nem is voltak nemzetiségi mozgalmak Ugocsában, hogy „[...] a közigazgatási tisztviselőknek ismerniük kell a nemzetiségek anyanyelvét,⁴⁰⁴ hogy tisztviselő és nép között közvetlen legyen az érintkezés [...]”.⁴⁰⁵

Az elhangzás valós vagy valótlan volta ellenére – melyet természetesen az 1917-es év nemzetiségi mozgalmaitól túlfűtött időszakában kell értelmezni – a mondatrész rendkívüli mértékben jellemezte Ugocsát és az ugocsai társadalmat. A nemzetiségi kérdést legtöbbször felülírták a szociális-gazdasági problémák, amelyekkel egy periférián meg kellett küzdeni. Ennek a tényezőnek véleményünk szerint meghatározó jellege volt a vármegyei nemzetiségek viszonylag békés egymás mellett élésében. Mindezt kiegészítette, hogy magas volt a több nyelvet beszélők aránya, ill. a görögkatolikus vallás erősen összefogta a vármegye magyar, ruszin és román lakóit.

II.4 A ruszin politikai érdekérvényesítés határai Ugocsában

Képviselőházi választások. A viszonylag szűk ruszin értelmiségi réteg látóterében a különböző politikai körülmények függvényében négy nagyobb irányzat – a ruszinofil, a ruszofil, a magyarón és az ukránofil⁴⁰⁶ – érvényesült, melyek akár több évszázados múltra is

Népszava, 1917. szeptember 5. 1.; Az Ujság, 1917. szeptember 4. 6.)

⁴⁰¹ Mivel Szabó ruszin nemzetiségű, – s ezt a valóságban is megélt – görögkatolikus lelkész volt, az ő szájából egy ilyen kifejezés erős utalás volt a kijelentés tartalommal bírótára.

⁴⁰² Főispáni beiktatás. Görög Katolikus Szemle, 1917. szeptember 9. 3.

⁴⁰³ KTÁL 245. fond 5. opisz. od. zb. 794. Szabó Eumén beszéde Ugocsa vm. Törv. Biz. nevében.

⁴⁰⁴ Az, hogy az ugocsai köztisztviselők mindegyike beszélt volna ruszin vagy román nyelven nem ellenőrizhető. Az viszont, hogy Aczél László királyi tanfelügyelő, aki úgy került a vármegyébe, hogy egyik nyelvet sem beszélt, a ruszint sok tekintetben megismerte, s értette. (Vö. Aczél L.: Ugocsa vármegye népoktatásügye... i. m.)

⁴⁰⁵ Az ugocsai főispán. Népszava, 1917. szeptember 6. 7.

visszatekinthettek, s a helyzettől függően erősödtek vagy halványultak.⁴⁰⁷ Vizsgálatunk egyik kérdése, hogy voltak-e olyan politikai törekvései a vármegye ruszinjainak, amelyek kihatottak a képviselőházi választásokra és azok eredményeire? Ehhez néhány konkrét esetet közelebbről is meg kell néznünk.

A politika és a nemzetiségi törekvések közötti kapcsolatra már az 1890 előtti időszakban is találunk példát. A vármegyében a ruszin nemzetiségi törekvések legmeghatározóbb szószólói a görögkatolikus lelkészek voltak. 1862-ben Bukoszky György nagyszöllősi pap és esperes, több görögkatolikus lelkész támogatásával a nemzetiségi jogok megerősítését, betartását és betartatását kérte a helytartótanáctól. Ugyanezen egyházi-értelmiségi csoportosulás⁴⁰⁸ indította az 1865. évi képviselőházi választásokon a nagyszöllősi körzetben Dolinay Péter ügyvédet, akiről a közbeszéd mint a ruszinok jelöltjéről szólt.⁴⁰⁹ Az ellenjelölt a komoly ismertséggel rendelkező Perényi-család akkor 22 éves sarja, ifj. báró Perényi Zsigmond⁴¹⁰ volt.

A választások ifj. Perényi Zsigmond győzelmét hozták, amit azonban a Dolinay-hívek nem akartak elfogadni választási csalásra hivatkozva. Az ügy már az előzményekben is tettelegesséig fajult, amivel az utóéletben is találkozunk a Pestig érő sajtóvisszhang mellett.⁴¹¹ Az eseményeket viszont már ekkor sem lehetett – s utólag sem lehet – nemzetiségi konfliktusként kezelni, mivel a két jelölt támogatói között vegyes összetételben találunk

⁴⁰⁶ A 19. század második felében és a 20. század elején jelen lévő négy irányzatot a környező politikai terek befolyásoltak leginkább. Így a ruszinofil irányzat az irodalmi ruszin nyelv megteremtésének kérdésében a népnyelvre akart hagyatkozni, s megpróbált önálló ruszin politikát is folytatni, a ruszofilek főként a nagyorosz nyelv grammatikai rendszerét és szókincsét szerették volna átvenni, s Oroszország barátságát keresték. Más szempontból is különbséget kell tenni a ruszofilizmus időben eltérő két iránya között. Az egyik a Szent Bazil Társulat első időszakához kapcsolódott, s nem csupán nyelvi, hanem kulturális és egyházi viszonylatban is hirdette a nagyoroszokhoz való tartozás (őket gyakran nevezték cárváróknak), míg a másik ruszofil irányzat már csak a nyelvi kérdésben látta az orosz nyelv és Oroszország szerepét. (Kiss Kálmán: Adalékok Szabó Eumén és Hodika Antal kapcsolatához a Hodinka-hagyaték két levele alapján. In: Szerk. Udvari István: Emlékkönyv. Tanulmányok Hodinka Antal tiszteletére. Nyíregyháza 1993. 274.) A ruszofilizmus második szakaszának képviselője Szabó Eumén nagyszöllősi görögkatolikus főesperes-lelkész, akinek a tevékenységével részletesebben a dolgozat II.4.2 jelzésű részében foglalkozunk. A magyarón irányzat a budapesti vezetéssel működött elsősorban együtt, míg az ukranofilek – megjelenésük időben későbbi – a szomszédos galíciai ukrán politikai erőkkal ápoltak szoros kapcsolatot.

⁴⁰⁷ *Lelekach Mikola Michajlovich: Kulturni zvjazki Zakarpattja z Ukrajinaju i Roszijeju v XVII-XIX. st. Uzghorod 1953. 281.*

⁴⁰⁸ Ezt a kört Bukoszky György mellett Felsőveresmartról Popovics András, Ölyvesről Zlocky Antal, Alsókaraszlóról Firczák Bazil, Fancsikáról pedig Sereghy Pál görögkatolikus lelkészek alkották. Bukoszky emellett 1867-ben a ruszinok számára nemzetiségi képviselőket kért a képviselőháztól az általuk többségben lakott területeken. „*Nekünk ruthéneknek, vagyis magyar oroszoknak panaszkodunk az, hogy nemzetiségünk se a törvényhozásban, se a megyei tisztikarban aránylag saját embereink által képviselve nincsen.*” (Botlik J.: Hármass kereszt... i. m. 85.)

⁴⁰⁹ *Mayer Mária: Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860-1910. Budapest 1977. 42.*

⁴¹⁰ A névegyezés miatt szükségesnek tartjuk tisztázni, hogy a Perényi család Zsigmond keresztnévű tagjai közül az 1865-ös választáson induló ifj. báró Perényi Zsigmond (1842-1915) az 1849-ben vértanúhalált halt id. báró Perényi Zsigmond (1783-1849) fia. Mivel a vértanú Perényi unokája is Zsigmond, aki szintén fontos szereplő az ugcsoi politikai életben, így rá legifj. báró Perényi Zsigmondként (1870-1946) utalunk majd.

⁴¹¹ Idők tanúja, 1865. december 14.

magyar vagy ruszin nemzetiségűeket, noha kétségtelen, hogy a Dolinay Pétert támogatók között túlsúlyban voltak a ruszin nemzetiségűek. Ifj. Perényi Zsigmond ruszin szavazóit főként a szociális és egyházi terhek enyhítésének igénye motiválta, melyet saját elmondásuk szerint a görögkatolikus egyház rakott rájuk.⁴¹²

A politikai szintéren – amellet, hogy továbbra is nagyon jelentős ruszin értelmiségi, egyházi és népművelő mozgósítás folyt – 1894/1895-ig, a ruszin politikai érdekeket felvállaló Katholikus Néppárt⁴¹³ létrejöttéig viszonylagos nyugalom volt, akár úgy is fogalmazhatnánk, hogy a ruszin politikának nem voltak érdekérvényesítő színterei. 1894-ben Lónyay Sándor bereg-ugocsai főispán még ezt írta Wekerle Sándor miniszterelnöknek: „*nemzetiségi bajok [...] nincsenek, s egyházpolitikai mozgalom [...] (sem - a szerző megj.)*”⁴¹⁴ Egy évvel később ugyancsak Lónyay főispán számolt be az ugocsai görögkatolikus ruszin papság politikai mozgolódásáról, melyet meghatározónak és a Néppártot támogató irányúnak festett le, amellyel akár „*[...] ha e hirtelés való, [...] mint komoly tényezővel kell számolni.*”⁴¹⁵ Ugyanez a jelentés a Katholikus Néppárt Ugocsa vármegyei megalakulásáról írt, amely szinte azonnal politikai szervezkedésbe is kezdett. A beszámoló megemlítette a görögkatolikus püspök, Firczák Gyula bizonytalan szerepét és álláspontját is az ügyben.⁴¹⁶ Lónyay főispáni levele megjegyzéseket tett a halmi választókerületre, ahol ugyan nem volt olyan jelentős a ruszin választók száma, de akik mellé könnyen a román települések választói is megnyerhetők a magyar nemzetiségű jelölttel szemben. Tanácsként Lónyay azt javasolta, hogy a választókerületben csak egy szabadelvű jelöltet indítsanak.⁴¹⁷

A választásokon – más nemzetiségekhez viszonyítva – még a cenzusos rendszer ellenére sem voltak hátrányos helyzetben az ugocsai ruszinok. A parlament képviselőházának választói összetételében az összruszin lakosságot tekintve szintén nem találunk különös alulreprezentáltságot, hiszen az 1910-es statisztika szerint a magyarországi (Erdélyt nem beleértve) választók 3,1%-a ruszin nemzetiségű volt, miközben a 24 éven felüli férfi népesség

⁴¹² Mayer M.: Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi... i. m. 45.

⁴¹³ Az 1894. november 14-én (vagy 1895. január 28-án) létrejött politikai párt reakció volt a kormányzat szekularizációs törekvéseire, különösen az 1894. évi XXXI. tc. értelmében bevezetett polgári házasságkötésre. Emellett főként a katolikus egyház szociális érdekeit képviselte, legtöbbször ellenzékben. Fő szavazóbázisát a városi polgárság és a módos parasztság egy részén túl, a görögkatolikus vallású ruszin és más szláv nyelvű nemzetiségek adták. (Főszerk. Dr. Diós István: Magyar Katolikus Lexikon VI. kötet. Budapest 2001. 331.) A Katholikus Néppárt ugocsai tevékenységének a közvetlen nyomai mellett, különösen az 1910-es évek első felében megfigyelhető a Katholikus Népszövetség munkája is. Ez a szervezet a Katholikus Néppárt támogatásával jött létre 1907. december 7-én, s vezetői is átfedésben voltak. A lényegi különbség, hogy a Katholikus Népszövetség elsősorban közéleti és hitbuzgalmi szervezatként határozta meg magát. Első nyomai Ugocsában a magyarkomjádi esperesi kerületben lelhetőek fel 1911-ben. (Kath. Népszövetség Ugocsában. „Heti Szemle”, 1911. október 11. 6.)

⁴¹⁴ KTÁL 674. fond 7. opisz. od. zb. 140. 1894/Főispáni jelentés.

⁴¹⁵ Gönczi Andrea: Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején. Ungvár-Beregszász 2008. 93.

⁴¹⁶ Mayer M.: Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi... i. m. 94.

⁴¹⁷ Uo.

mindössze 2,4%-a ruszin. Ugyancsak magas volt – 35,1% – a választójoggal bíró 24 éven felüli ruszin férfiak aránya az összes 24 éven felüli férfi ruszin nemzetiségűhöz képest, míg ugyanezen mutató a magyar lakosság körében mindössze 27,9%, a németnél pedig 29,3%.⁴¹⁸ Ezek a számadatok azt bizonyítják, hogy egy szervezett stratégiával sikerülhetett volna nemzetiségi jelölteket bejuttatni az ugoctai választókerületek valamelyikéből, ez azonban egyszer sem valósult meg, sokkal inkább azt látjuk, hogy a ruszin görögkatolikus értelmiség inkább felekezeti vonalon tartotta fontosnak a parlament alsóházának elérését.

Sok múlt a magas rangú ruszin vezetők személyes befolyásán egy-egy meghatározó eredmény elérésében. Firczák püspök – aki többször megválasztott szabadelvű képviselő is volt egyben – és Bánffy Dezső magyar miniszterelnök személyes tárgyalása során is felmerült, hogy a ruszinok nagy lélekszáma (közel félmillió) ellenére semmilyen komolyabb kormányzati pozíciót nem töltenek be az általuk lakott vármegyékben, vagy a vármegyéből delegálva. Bánffy ígéretet tett ennek orvoslására, ami azonban leginkább a ruszinbarát főispánok kinevezésében nyilvánult meg, de ez főként Ung és Máramaros vármegyékben érhető tetten.⁴¹⁹ Firczák Gyula püspökké választása után hivatalból egészen haláláig, tehát 1892-1912 között a főrendiház tagja volt. Ez lényegében azt jelentette, hogy a ruszinok garantált országgyűlési képvisellel rendelkeztek a felsőházban.⁴²⁰

Megállapítható, hogy az országos befolyás és érdekérvényesítés megszerzésére a dualizmus korában a ruszinoknak számos lehetősége adott volt, de az ugoctai ruszin politika mindössze kísérleteket tudott tenni ennek érdekében, hiszen nem sikerült nemzetiségi metszet mentén megszervezniük sem a parlamenti választásokon való részvételüket, sem a vármegyei politikát. A ruszinok választási kormányhűségére utalt, hogy a dualizmus második felében szinte végig – az utolsó 1910-es választást és a nagyszőlősi körzetet kivéve – kormánypárti jelölt nyert. Ennek ellenére a vármegye nemzetiségi vezetőinek egy része – különös tekintettel a ruszin görögkatolikus papságra – részben az ellenzéki felé tendált a politikában, mivel erős kötődéseik voltak az 1894/1895-ben megalakuló Katolikus Néppárttal. A képviselőházi választások küzdelmei többször kiéleződtek, de csak ritkán kaptak nemzetiségi színezetet. Ha előfordult, hogy ruszinbarát jelöltet indítottak a választókerületek valamelyikében, az is minden esetben a regnáló kormánypárt programjával történt, ennek ellenére nem volt ilyen választási győzelem. A választási küzdelmek többnyire előre eldöntöttek voltak a vármegyében, s ha esetleg nem is, akkor azok kimenetele nem volt nemzetiségi viszonyoktól

⁴¹⁸ *Katus L.*: A nemzetiségi kérdés... i. m. 1015.

⁴¹⁹ *Kész Barnabás*: Tiszán innen, Tiszán túl - Ugoctai. In: Szerk.: Baranyi Béla: Kárpátalja. A Kárpát-medence régiói 11. Pécs-Budapest 2009. 73.

⁴²⁰ *Braun László*: A hegyvidéki akció története 1897-1910 között. Doktori (PhD) értekezés. Debrecen 2017. 64.

függő. A vármegyei vezetésnél egy esetben találkozunk olyan kormányzati gesztussal, amikor Vincz Gyula főispáni kinevezésével kedvezni akarnak a nemzetiségeknek.

Összességében az ugoccai ruszinok egy folyamatos, de lassú társadalmi-gazdasági-politikai előrehaladást mutattak, mely része volt a ruszin nemzetfejlődésnek, ami az első világháború idején már a politikai szakasz kapujában járt.

A skizma-mozgalom és a naptáregyesítés. A különböző főispáni, közigazgatási bizottsági, de akár még a hegyvidéki akció kirendeltségeiből származó jelentések a skizma-mozgalom folyamatos kormányzati megfigyelésére engednek következtetni, amely egyházi belső ügynek látszott ugyan, de komoly politikai háttérrel bírt. A jelentésekből kiderült, hogy az Ugocsa vármegyei skizma közel sem volt olyan előrehaladott állapotban, mint más ruszinok lakta vármegyékben: „[...] a skizmáról ma már minden kunyhóban beszélnek, különösen ott, ahol az Amerikából visszavándoroltak ezen eszméket missziószerűleg terjesztik, de Bereg és Ugocsa megyében a hegyvidéken még határozott mozgalom nem alakult ki.”⁴²¹ A helyzet nem sokáig maradt így, mivel két évvel később már arról értesülünk, hogy a máramarosi királyi ügyészség hatáskörét a skizma- és felségárulási ügyekben kiterjesztették más vármegyékre, köztük Ugocsára is.⁴²²

A közéletet és a sajtót is foglalkoztatta a mozgalom, hiszen 1912-ben már második alkalommal kerültek a vármegye hatóságainak látókörébe az ún. beszivárgott izgató iratok, főként röplapok formájában. Ezek elítélték az ungvári uniót, s a görögkatolikus egyházi vezetést, különösen Firczák Gyula püspököt, ill. kiemelték a görögkatolikus egyház és a magyar kormányzat által közösen végzett vélt vagy valós magyarosítást, s a szándékos eltávolítást az igaz, pravoszláv hittől.⁴²³ Ezzel szembe helyezkedtek azok a vélemények, amelyek a skizma elítélését és üldözését, nem a vallásszabadság eszméjének a megsértéseként látták, hanem úgy mint „[...] tendenciózus izgatás a katholicismus és az államiság ellen [...]”.⁴²⁴ A röpiratok megjelenése 1912-ben nem a véletlen művei, hiszen főként ekkor

⁴²¹ Gönczi A.: Ruszin skizmatikus mozgalom... i. m. 71., Idézet: MNL OL K 26 Polgári kori kormányhatósági levéltárak - K szekció (1770-1973), Központilag iktatott és irattározott iratok (1867-1944). (a továbbiakban: K 26) 1910-XXV-1574.

⁴²² Gönczi A.: Ruszin skizmatikus mozgalom... i. m. 80., Máramarosi Független Újság, 1912. október 20.

⁴²³ Egy 1912-es újságcikk a Nagyszöllősi Hírlapban közölte egy ilyen röpiratnak a szövegét, amit a magyarkomjádi vásáron foglaltak le a hatóságok. Ennek a szövegéből néhány válogatott mondatot idézünk: „[...] így történt, hogy magyarország földön megszűnt a régi igaz hit és helyébe jött a latinuniós [...] a latinok elvették hitünket - népünk pedig nem vette észre, mert kevésbé ismerte vallását és most is kevésbé ismeri. Most pedig a magyar latinok hozzáfognak a mi egyházi nyelvünkhöz - akarják magyarrá tenni. Az iskolákban már régóta magyarul tanítanak, - gyermekeinket az orosz nép gyűlöletére tanítják és elmagyarosítják. És most akarják, hogy mi magyarul imádkozzunk.” (Nagyszöllősi Hírlap, 1912. május 12. 1-2.)

⁴²⁴ Nagyszöllősi Hírlap, 1912. május 12. 1-2.

tematizálta a görögkatolikus közbeszédet és a sajtót a hajdúdorogi egyházmegye felállítása és a magyar misézési nyelv⁴²⁵ kiterjesztése. Ugyan a skizma nem öltött tömeges méreteket Ugocsában, de ennek ellenére az 1913. július 23-án kezdődő máramarosi perben több ugocsai illetőségű vádlottal is találkozunk,⁴²⁶ akik közül egy, Kabalyuk Sándor athoszhegyi szerzetes lehetett. Kabalyuk nem Ugocsában élt, de a sajtó szerint a skizmával kapcsolatos felforgató tevékenységét ott is végezte.⁴²⁷ Az ugocsai skizma-mozgalom a máramarosi perrel visszaszorult a vármegyében, s mindösszesen néhány tíz követője maradt, ami számban jóval alatta volt a szomszédos beregi vagy máramarosi mutatónak.

Már 1910-ben több görögkatolikus hitközségben foglalkoztak a naptáregyesítés témájával. Alsóveresmarton a Máthé Miklós vezetésével összehívott gyűlésen történtek jól kifejezik az egyházközségi tagok akkori véleményét a kérdésről: „[...] az ő Szentségéhez intézendő ívet a lelkészen és tanítón kívül csakis egy gkath. hívő irta alá.”⁴²⁸ 1914. január 29-én Bihun Pál salánki görögkatolikus lelkész, a Nagyszöllősi Hírlap publicistája egy cikket közölt „Naptáregyesítés és Ugocsa” címmel. A szerző az éppen aktuális társadalmi viták közül hármat is összekapcsolt egymással. A naptáregyesítés körüli diskurzus lényege, hogy a görögkatolikus egyházi közösségek még mindig a Julianus-naptár szerint osztották be az egyházi évet és ünnepeket, amit a budapesti kormányzat igyekezett megszüntetni, s szinkronizálni a Gergely-naptárral. Ez a gondolat folyamatosan foglalkoztatta az egész ruszinságot és az ugocsai ruszin papi elitet is, nem egyszer magyar beolvasztási kísérletet látva a tervezetben. Az 1910-es évek elején ehhez a gondolatsorhoz kapcsolódott a Máramarosban és csekély mértékben Ugocsában is terjedő skizma mozgalom, ami kormányzati szempontból az orosz cári befolyás megerősödését jelentette. A cikk alapján azt a következtetést vonjuk le, hogy a naptáregyesítést az ugocsai ruszin és magyar görögkatolikus vezető réteg is helyeselte ugyan, de az akkori helyzetben – félve a skizma terjedésétől – időszerűtlennek tartotta.⁴²⁹

A naptáregyesítés és a magyar liturgikus nyelvű görögkatolikus püspökség mellett az 1910-es évektől egyre nagyobb hangsúlyt kapott az írásmód kérdése az iskolákban, majd

⁴²⁵ A görögkatolikus egyházban az ungvári unió értelmében a liturgia nyelveként az ószlávot vagy a románt használták. (Szabó György: Tövises út az egységhez. Fejezetek a kárpátaljai görög katolikus egyház történetéből. Ungvár-Budapest 1999. 89.) A dualizmus időszakában, de különösen a századfordulón a magyar görögkatolikusok fokozott törekvést mutattak a magyar nyelvű liturgia engedélyezésére a Szentszéknél. Ez 1912 után sem történt meg, hiszen a létrejövő hajdúdorogi egyházmegye liturgikus nyelve az ószláv helyett nem a magyar, hanem a görög lett, de a magyar is érvényesülhetett oly mértékben, mint a latin egyháznál. A valóságban viszont a misék nagy része magyarul zajlott, míg hivatalosan végül 1965-ben engedélyezte a magyart a második vatikáni zsinat. (Uo. 91.)

⁴²⁶ Gönczi A.: Ruszin skizmatikus mozgalom... i. m. 85.

⁴²⁷ Letartóztatott izgató orosz szerzetes. (Magyarország, 1913. szeptember 28. 16.)

⁴²⁸ Máthé Miklós: A naptáregyesítéshez. Görög Katolikus Szemle, 1910. február 27. 6.

⁴²⁹ Nagyszöllősi Hírlap, 1914. január 29. 2.

ezen keresztül a következő generációk mindennapi használatában. 1915-ben az ugoicsai törvényhatósági bizottság egy átiratot tárgyalt, melyet Bereg vármegyétől kapott, s melynek tárgya a Bereg vármegyei alsóvereckei járás közönségének a magyar misézési nyelvvel kapcsolatos és a naptáregyesítés támogatására beadott kérelme volt. A kérés a liturgia magyarrá tételével és a görögkatolikus körökben használt Julianus-naptár megszüntetésével hozható kapcsolatba. A bizottság válaszában „[...] örömmel üdvözlí Beregvmege Közönségének e tárgyban hozott határozatát, tudomásul veszi, egyuttal a megkeresést oly felhívással adja ki alispánurnak, hogy ez ügyben a vmege gk. lakossága érzelmei s kívánsági tekintetében alkalmas módon tájékozódni s illetve megfelelő lépéseket tenni szíveskedjék.”⁴³⁰

Az 1915-1916-os tanévtől az eperjesi görögkatolikus egyházmegye iskolái már áttértek a cirill betűs írásmódról a latin betűsre. Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter már 1915-ben felszólította Papp Antal munkácsi püspököt, hogy tegyék meg ugyanezt a munkácsi egyházmegyében is. Papp először negligálta a miniszter kérését, de amikor az erélyesebb hangsúllyal és nyomásgyakorlással ismételte a kérést, az egyházfő kénytelen volt belegyezését adni abba: „[...] a püspök mégis kezdi leküzdeni szlavofil környezetének ellenállását, mely most már csak a részletekben igyekszik az akció útjába akadályokat gördíteni [...]”.⁴³¹

II.4.1 A SZENT BAZIL TÁRSULAT ÉS AZ UGOICSAI SZÁLAK

A görögkatolikus egyházi keretek különösen szoros kapcsolatban álltak a ruszin nemzetfejlődéssel, amely az 1830-as évektől indult útnak. A papi-értelmiségi mozgatórúgó teljességgel érhető egy olyan társadalomnál, melyből szinte teljesen hiányoztak a rendi-nemesi, majd később a kapitalista-földbirtokosi viszonyok. Hiányzott a ruszin ipari tőkés réteg, és az ipari munkásság számaránya is igen csekély mértékű volt. A nemzeti mozgalom bázisát a görögkatolikus papságon kívül a szűk középbirtokos és gazdagparaszi réteg adta.⁴³²

Az egyházi vezetők tevékenységén túl egy kialakuló és megerősödő nemzetiségi mozgalommal is találkozunk a századfordulón, mely egy kulturális-nyelvi ébredés szakaszában volt, s csak nagyon lassan haladt a politikai szakaszba való átlépés felé.⁴³³ A

⁴³⁰ MNL OL X 9327. Törvényhatósági jegyzőkönyv az 1915. július 15. 137. bj.

⁴³¹ Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter átirata gr. Tisza István miniszterelnökhöz a munkácsi gör. kat. püspöktől a latin betűk bevezetését célzó akció tárgyában kapott válaszlevélről. 1916. június 18. In: Kemény G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában VII. 1914-1916. Budapest 1999. 645.

⁴³² Kolomic Ivan Havrilovics: Szocialno-ekonomicseszkiye otnosenyija obsesztvennoje dvizsenyije v Zakarpatye vo vtoroj polovine XIX. veka t. Tomszk1962. 11.

⁴³³ Katus L.: A nemzetiségi kérdés... i. m. 1043.

ruszin nemzeti mozgalomra nagy hatást gyakoroltak a tengerentúlra kivándorolt ruszinok, valamint a cári Oroszországból érkező ortodox propaganda is, mely az ún. skizma-mozgalomban nyilvánult meg.⁴³⁴

A Szent Bazil Társulatot 1864-ben alapították Ungváron. Legfőbb célja a munkácsi és az eperjesi görögkatolikus egyházmegyében élők kulturális életének előmozdítása volt. A kultúra művelése mellett azonban hamar felszínre kerültek a politikai célok és a ruszofil irányzatok is, amiért Pankovics István (1866-1874) munkácsi püspök szembeszállt a társulattal. Az 1871-es vezetőváltás utáni korszakban a Szent Bazil Társulat két nagyobb frakcióból tevődött össze: a ruszofil tevékenységet elutasítók és a népiesek. Ezután a nagyorosz helyett a népnyelven való publikálás kapta a nagyobb hangsúlyt. Tevékenységükről főként a Kárpát c. lapban számoltak be.⁴³⁵ Emellett – noha már létezett a korszakban kidolgozott ruszin grammatika és bizonyos fokú nyelvészet is – az orosz grammatikára és nyelvkönyvek kiadására helyezték a hangsúlyt, ami viszont nagyon idegen volt azok számára, akiknek célozták. A társulat működése kétségkívül hatott a közvéleményre, és a ruszin társadalom bizonyos köreire is, hiszen ekkor alakult Ungváron az ún. „orosz kaszinó” is, ami akár a ruszin társadalmi-politikai viták színhelyévé is válhatott volna, ha Pankovics István munkácsi püspök be nem szünteti azt. 1871 után a társulat tevékenységében egy viszonylag hosszú, tétlen időszak következett, majd 1881-ben elnökévé választották Rakovszky Ivánt, aki új lendülettel fogott neki a régi tervek megvalósításának. Ebben az időszakban a papságon kívül más társadalmi rétegekre nem igazán volt befolyással a szervezet, az egyetlen kivétel volt a tanítók közössége, akiknek egy minimális része egyetértett a pánszláv és a nagyorosz eszmékkel, a nagyobb része viszont inkább a mindennapi megélhetéssel volt elfoglalva. Az oroszországi kapcsolatokon kívül a Szent Bazil Társulat és tagjai kapcsolatot tartottak a lemergi Szlovo (Szó) újság⁴³⁶ szerkesztőségével, amely beszámolt a szervezet helyzetéről a galíciai olvasóközönségnek.⁴³⁷ A Szent Bazil Társulat több lapot és újságot indított, melyek közül egy, a 800 példányban megjelenő Nauka (Tudomány) volt. A szerkesztőbizottságában kiemelkedő szerep jutott – s annak szellemi irányítását is végezte – a későbbi nagyszöllősi görögkatolikus lelkésznek,

⁴³⁴ Lásd: *Gönczi A.*: Ruszin skizmatikus mozgalom... i. m.

⁴³⁵ *Mayer M.*: Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi... i. m. 24-25.

⁴³⁶ A lemergi lap – nagy valószínűséggel a Szent Bazil Társulaton, vagy annak egyes elemein keresztül – folyamatosan monitorozta a magyarországi ruszinok helyzetét. Magyarországon egyértelműen pánszláv lapnak tartották, amely főleg a görögkatolikus lelkészeket akarta elérni és ruszofil eszméket terjeszteni közöttük, vagy akár államellenességre is rávenni őket. (Vö. a Veszélyes „Slovo” c. cikkel, amit Torzon álneven írtak a Bereg 1885. június 7-i számának 3. oldalán) Erre ad némi rálátást a dolgozat IV.3 Az iskolák szerepe a nemzetiségi élet alakulásában c. része, ami megemlíti a Slovo cikkét, amelyben a nagyrákóczi iskola, valamint Aczél László ugoicsai tanfelügyelő viszonyáról írtak.

⁴³⁷ Politikai Újdonságok, 1882. március 8. 137-138.

Szabó Euménak. Szabó több orosz nyelvészeti munkát⁴³⁸ is írt, mint a ruszofil irányzat egyik alapembere.⁴³⁹

Szabó Eumén egész élete Északkelet-Magyarországhoz köthető, ami meghatározta a világlátását és a gondolatait a népe jövőjéről, ill. saját és kortársainak szerepét ennek alakításában. Még az 1895-1896-os, Hodinka Antalhoz⁴⁴⁰ intézett leveleiben kifejtette az újjáalakulás előtt álló társulathoz kötődő nehézségeket, s azt írta, hogy „*A mi a Sz. Bazil társulatot illeti, magamnak sincs sok reményem a felélesztéséhez [...]*”,⁴⁴¹ viszont annak szükségességét mégsem tagadta, elsősorban azért, hogy annak keretein belül egy belső népművelő munka indulhasson meg, mivel féltette a ruszin népet a külföldről behozott ruszin nyelvű irodalomtól, ami esetleg „*[...] az oláhokéhoz és a tótokéhoz hasonló mozgalmak.*”⁴⁴² kialakulásához vezethet. Leveleiben igyekezett meggyőzni Hodinkát, hogy támogassa egy történelmi, néprajzi és irodalmi tartalmakat felvonultató folyóirat létrehozását a Szent Bazil Társulat keretein belül, melynek a Szemle nevet szánta. Még nem igen kaphatott választ Hodinkától, amikor 1895 őszén a Kelet hasábjain felvetette a Szemle beindítását magyar nyelven, míg a hasonló tartalmú Duchovnij Hlib (Lelki Kenyér) ismeretterjesztő füzetek elindítását ruszin nyelven.⁴⁴³

Szabó a Szemle anyagi fedezetét is igyekezett megteremteni, de az a Hodinkához írt második leveléből jól érzékelhetően, rajta kívül álló okok miatt nem sikerült. Végül a folyóirat csak terv maradt, de helyette 1897-ben elindítja a Nauka-t,⁴⁴⁴ ami kéthetente jelent meg cirill betűkkel, ruszin népnyelven.⁴⁴⁵ (A Nauka egyik címlapját lásd a 14. számú mellékletben!)

⁴³⁸ Pl. Russzkaja grammatika i chitanka k izucheniju literaturnaha jazika ugro-russzkih (Orosz nyelvtan és olvasókönyv a magyar-orosz irodalmi nyelv tanulásához (1880). (Pavlenko Hrihorij Vasziljovics: Dijachi isztoriji, nauki i kulyturi Zakarpattja. Uzghorod 1999. 152.)

⁴³⁹ Mayer M.: Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi... i. m. 74-75.

⁴⁴⁰ Hodinka Antal (Ladomér, 1864 – Budapest, 1946) – görögkatolikus papi családból származó bölcséleti doktor, történész. Iskoláit Máramaroszigeten, Ungváron és Budapesten végezte. 1889–1891 között Bécsben diplomatikát és paleográfiát, ill. szlavisztikát tanult. 1914-től a pozsonyi egyetemen tanított, majd annak Pécsre való átköltöztetése után az Erzsébet Tudományegyetem dékánja, később pedig rektora lett. Tudományos kutatásai főként a szlavisztika, a szláv nyelv és történelem körében mozogtak. Közülük is kiemelkedően sokat foglalkozott a ruszinok történelmével. (https://mnl.gov.hu/mnl/baml/hirek/75_eve_hunyt_el_hodinka_antal_az_erzsebet_tudomanyegyetem_rektora_a_szlav_nepek, letöltés 2024. febr. 11.)

⁴⁴¹ Kiss K.: Adalékok Szabó Eumén és Hodika Antal kapcsolatához... i. m. 277.

⁴⁴² Uo. 278.

⁴⁴³ Mayer M.: Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi... i. m. 75.

⁴⁴⁴ Később a Nauka-t is érték oroszosító vádak, főként a sajtóban: „*Egyidejűleg arról is értesülünk, hogy a «Lisztek»-nál sokkal nagyobb veszedelmet rejt a felvidékre a «Nauka» címen Ungváron megjelenő másik lap, mely nem kizárólag egyházi ügyekkel foglalkozik, hanem mindenre kiterjeszkedve, a nép nyelvén jelenik meg és fokozatosan közeledik a nagyorosz, azaz az oroszországi nyelvhez.*” (Pesti Napló, 1903. november 26. 10.)

⁴⁴⁵ Kiss K.: Adalékok Szabó Eumén és Hodika Antal kapcsolatához... i. m. 281.

1895 augusztusában ténylegesen is újjáalakították az egyszer már létrehozott, de később a megszűnés határára sodródó Szent Bazil Társulatot, amely innentől 1902-ig működött, majd a kibékíthetetlen belső ellentétek és viták miatt feloszlott. A társulat ismételt célja a munkácsi és az eperjesi görögkatolikus egyházmegyékben élők művelődésének előmozdítása volt. Főként a ruszin értelmiséget tömörítette magában. Megtalálhatóak benne a különböző ruszin politikai gondolatok, innentől kezdve ismét elsősorban a ruszinofil és a ruszofil irányzat. Későbbi felbomlásának is pont ez a sokoldalúsága volt az oka. A Szent Bazil Társulat a kormány politikájával szemben jó szövetségesre talált a Katholikus Néppártban, amely a ruszin értelmiségi és egyházi körök számára hatásos nemzetiségi programmal állt elő.⁴⁴⁶ A társulat és a görögkatolikus egyház egyfajta szimbiózisban élt, hiszen irányítója a görögkatolikus egyház volt, melyet az alapszabály 1., 2., és 4. paragrafusában is rögzítettek.⁴⁴⁷ Mindez úgy is megtörténhetett, hogy 1896 decemberében az eperjesi püspök, Vályi János, és a munkácsi egyházmegyei püspök, Firczák Gyula is negatív vélemény fogalmazott meg a szervezetről.⁴⁴⁸

II.4.2 SZABÓ EUMÉN ÉS RABÁR JÁNOS TEVÉKENYSÉGE

A ruszin nemzeti ébredés és az északkelet-magyarországi vármegyék politikai, társadalmi és gazdasági folyamatai elszakíthatatlan kapcsolatban álltak a 19. és 20. század fordulóján. Bármennyire is egységes egy nemzetfejlődési folyamat azt a vármegye és a hozzá területileg többnyire igazodó görögkatolikus egyházi közigazgatás valamennyire tagolta. Ebből kifolyólag vizsgálhatjuk Ugocsát és az ugocsai ruszin elit bekapcsolódását a nemzetébredő folyamatokba, a kulturális-politikai társulatok munkájába és a különböző sajtótermékek létrehozásába. A szerteágazó folyamatnak számos szereplője volt, de két – a görögkatolikus kléruson belül is – kiemelkedő személyről külön megállapításokat teszünk.

Szabó Eumén, ruszinul Евменій Сабовъ Иванович (Jevmenyij Szabóv Ivanovich) ruszin nemzetiségű irodalomtörténet-író és kritikus, görögkatolikus lelkész, vármegyei politikus. (Lásd az 5. számú mellékletet!) 1859. október 1-én született, egyes források szerint Verbiáson,⁴⁴⁹ míg mások szerint Nagyszöllösön. Családja papi család volt, értelmiségi körökben mozgott, keresztapja Dulishkovics János szintén értelmiségi, aki történészként

⁴⁴⁶ *Mayer M.*: Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi... i. m. 68.

⁴⁴⁷ *Botlik József*: Hármaskereszt alatt. Budapest 1997. 87.

⁴⁴⁸ Budapesti Hírlap, 1896. december 27. 4.

⁴⁴⁹ A Verbiáson való születés a valószínűbb. (*Pavlenko H.*: Dijachi isztoriji, nauki i kulyturi... i. m. 151.)

működött. Szabó az ungvári görögkatolikus teológiai szemináriumot végezte. 1886-ban szentelték pappá, miután meg is kezdte lelkeszi pályáját Árdánháza településen. 1898-ban költözött Nagyszőlőse.⁴⁵⁰ A nagyszőlősi görögkatolikus közösség élén lelkeszként az 1899-es összeírásban már őt találjuk,⁴⁵¹ majd később nagyszőlősi főesperes-lelkésszé nevezték ki.⁴⁵² Szabó több ruszin nyelvészeti munka megalkotója is, mint a ruszofil irányzat egyik alapembere. Hozzá köthető az első ruszin – a korszakban sokáig egyetlen – irodalomtörténet megírása is, melynek címe „Egyházi szláv és magyar-orosz irodalmi emlékek chrestomátiája” (1893). Főbb művei közé tartozik még az „Egyházi szláv nyelvtan” (1894), „Védő angyal ruthén gyermekek számára, ima- és énekeskönyv” (1894).⁴⁵³

Irodalmi tevékenysége mellett tanár az Ungvári Katolikus Főgimnáziumban,⁴⁵⁴ ahol könyveit tankönyvként használták, amely más iskolákra is jellemző volt, ahol ruszin nyelvet oktattak Máramarosszigettől Eperjesig. Ezek az irodalmi munkák eleinte főként a ruszin népnyelven alapultak, majd később egy bizonyos keverék (ruszin-orosz) és a nagyorosz nyelv került előtérbe bennük.⁴⁵⁵ Egyházirodalmi tárgyú kutatásokat végzett, többek között Ugocsában is, ill. feltűnt számára, hogy a századforduló környékén a ruszin társadalom egyre jobban igényelte az anyanyelvén történő kulturális termékek fogyasztását. *„Izán minden ember olvas. Egresen 100 naptár kell [...] Itt puszta frázisokkal és a magyar hazafias szellemtől duzzadó magyar olvasmányokkal az orosz ajkú népet kielégíteni nem lehet. A nép ég az olvasási és tanulási vágytól [...] álhazafiságból, mert csak magyarul akarunk írni, az orosz nép kezébe nem adunk orosz, hazafias irányú olvasmányt, talál az magának külföldről beportalt brosüirt [...]”*.⁴⁵⁶ Mindebből az látszik, hogy Szabó szerette volna, ha a ruszinok megmaradnának a magyar állam iránti lojalitásukban, de ehhez nem az elmagyarosodás, hanem a népnyelv megerősítése szükséges. Amilyen szorosan kötődött a magyar kultúrához, nyelvhez, közélethez, politikához és közigazgatáshoz, olyan erősen megmaradt a ruszin gyökereinél is, amelyet sohasem tagadott meg. Ezt adta tovább a családjában is. Fia – mint oly sok korabeli lelkesz-gyerek – a polgárosodás mintapéldája, hiszen tanulmányai után jogász végzettséget szerzett Budapesten.⁴⁵⁷

⁴⁵⁰ Nagyszőlősi kinevezése előtt 2-3 évvel már tervezte a tanításról való lemondást rossz egészségügyi állapota miatt, s a máramarosi Rahóra szerette volna kineveztetni magát lelkesznek, amire ígéretet is kapott. Az, hogy miért nem ez a terve vált valósággá, mindeddig ismeretlen számunkra.

⁴⁵¹ Schematismus Cleri Craeci Ritus Catholicorum Munkácsensis. Ungvarini 1899. 114.

⁴⁵² Magyarország Tiszti Cím- és Névtára. XXVII. évfolyam. Budapest 1908. 387.

⁴⁵³ Mayer M.: Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi... i. m. 74-75.

⁴⁵⁴ Pesti Napló, 1894. augusztus 5. 7.

⁴⁵⁵ Skunzevics Kornél: Ismertetések. In: Szerk. Asbóth Oszkár: Nyelvtudomány. II. 317.

⁴⁵⁶ Kiss K.: Adalékok Szabó Eumén és Hodika Antal kapcsolatához... i. m. 279., Ugyanitt szúrta le Kiss Kálmán azt a gondolatot, hogy ekkor már Szabó ruszofilizmusa közelebb állt ruszinofilizmushoz, amivel mi is egyet értünk.

⁴⁵⁷ Nagyszőlősi Hírlap, 1912. március 28. 3.;

A nagyszöllősi lelkész politikusként is definiálható, elsősorban a Szent Bazil Társulatban végzett munkája alapján, s mint ilyen, részben ellenzéki politikát folytatott, de tudtunkkal ennek szintje sosem vett nemzetiségi vagy kormánykritikus hangnemet. Nem állt be a pravoszláv egyházzal szimpatizáló skizmatikusok, vagy azzal rokonszenvezők sorába, sőt erőteljesen fellépett ellenük.⁴⁵⁸ 1898-ban ott találjuk a *Nauka* c. folyóirat alapítói között.⁴⁵⁹ A lap főként vallásos, társadalmi és művelődési kérdéseket érintett.⁴⁶⁰ Újságírói tevékenysége egyben társadalompolitikai is volt. Több újságnak is írt. A *Kelet* c. lap hasábjain 1899-ben az egységes ruszin irodalmi nyelv megteremtésének vitájában amellet érvelt, hogy azt az egyházi szlávra kellene alapozni és egy tudósbizottságnak létrehozni. A cikk aláírója egy bizonyos „E”, aki Mayer Mária szerint minden bizonnyal Szabó lehetett.⁴⁶¹ Ekkor már jelentős, de háttérbe húzódó szerephez jutott a Szent Bazil Társulatban. A *Nauka* és a *Görög Katholikus Szemle*⁴⁶² is közölt tőle írásokat, főként „Ivanov” és „Sz. E.” álnéven. Cikkeiben általában hangsúlyozta kormányhűségét, de ruszin nemzeti érzelmeit is.⁴⁶³

Szabó Eumén változatos politikai gondolkodással bírt a tekintetben, hogy a ruszinok jövője hogyan biztosítható leginkább. Ennek fényében először a ruszinofil gondolatok domináltak nála, majd egy rövid ideig tartó nagyorosz hatás, ami után az elmagyarosodás útjára lépett,⁴⁶⁴ és a magyar nyelvű görögkatolikus istentiszteleti-mozgalom élére állt.⁴⁶⁵ A magyarón irányzat is csak ideiglenes volt, s az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása után ismét ruszofil irányt vett. Szabó elnökletével 1923-ban Ungváron megalapították a Duchnovics Társaságot, amely célul tűzte ki a nagyorosz irányba tendáló szellemi munkások megszervezését és tömörítését.⁴⁶⁶ Szabót 1926-ban a szervezet örökös elnökévé választották. A társaság folyóiratot is alapított, helyesebben folytatta annak kiadását, hiszen a Karpatszki

⁴⁵⁸ Mayer M.: Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi... i. m. 110.

⁴⁵⁹ Litvin Volodimir Michajlovich: Enciklopedija Isztorija Ukrajini 9. Kijiv 2012. 413.

⁴⁶⁰ László Gézané: A történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék sajtótörténete 1845-től 1920-ig. Doktori disszertáció. ELTE. Budapest 2013. 146.

⁴⁶¹ Mayer M.: Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi... i. m. 65.

⁴⁶² Amennyiben elfogadjuk Mayer Mária állítását aziránt, hogy Szabó Eumén a Görög Katholikus Szemle ungvári kiadásában Sz. E. álnéven írt, akkor itt főként közéleti cikkekkel, a ruszin görögkatolikusok helyzetével és problémáival foglalkozott. A problémafelvetésen belül taglalta a ruszin-zsidó viszonyt is, melyben a zsidó gazdasági szereplők negatív hatásáról írt az északkeleti vármegyékben, ill. arról, hogy a zsidó földbérlok számának növekedése rendkívüli méreteket öltött a munkácsi egyházmegye területén, ami a helyi lakosság visszaszorulását eredményezte e tekintetben. Vö. Sz. E.: Mi lesz? Görög Katholikus Szemle, 1904. február 14. 1., Sz. E.: Egyházmegyénk területe zsidó kézen. Görög Katholikus Szemle, 1904. március 6. 1. 1904-ben Szabó számos cikkét hozta címlapon az újság.

⁴⁶³ Mayer M.: Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi... i. m. 75.

⁴⁶⁴ Lásd Szabó A magyar nyelvért c. cikkét a Görög Katholikus Szemle 1903. február 22.-i számának címlapján!

⁴⁶⁵ Kemény Gábor: A rutén művelődés kezdetei... i. m. 398-399.

⁴⁶⁶ Uo. 399-400.

Szvjjet (Kárpáti Világ) már az Unió Könyvnyomda Rt. – ami bizonyos értelemben a Szent Bazil Társulat örököse – berkein belül is működött.⁴⁶⁷

Szabó Eumén anyanyelvi, sőt irodalmárokat megszégyenítő szinten beszélt a magyar nyelvet,⁴⁶⁸ s nem állt távol az ugoctai politikai és gazdasági elitől sem, hiszen a vármegyei törvényhatósági bizottság tagja,⁴⁶⁹ és nyelvészeti munkájáért a Magyar Tudományos Akadémia díjazottja is volt,⁴⁷⁰ ezenkívül pedig az Ugoctai Takarékpénztár Egyesület⁴⁷¹ igazgatósági tagja is.⁴⁷² Az Egán Ede névvel fémjelzett hegyvidéki akciót pozitívnak látta, s később, a csehszlovák érában megalakuló Egán Ede Emlékbizottság tagja is lett.⁴⁷³

Politikai és közéleti súlyát bizonyítja, hogy 1917 szeptemberében az újonnan kinevezett ugoctai főispánt, Dr. Morvay Zsigmondot ő köszöntötte a törvényhatósági bizottság nevében. Beszédének jelentős része méltatta Morvayt, többször kiemelve, hogy „[...] Méltóságod Ugoctában született, itt nőtt fel, tehát testvér, a testvért pedig szeretettel is szokás fogadni, itt működik a közpályán 16 év óta. Itt adta tanujeleit kezdeményező, szervező és végrehajtó közéleti tevékenységének és férfias erélyének.”⁴⁷⁴ A beszédből arra következtetünk, hogy ekkorra Szabó Euménnek már erős ugoctai identitása alakult ki, hiszen már közel húsz éve élt a vármegyében.

Politizálással az 1920-as években is foglalkozott, amikor országgyűlési képviselő a prágai parlamentben, és a kétszálásra – ruszofil és ukranofil – redukálódó ruszin politikai-kulturális mozgalom ruszofil ágának a vezéralakja. A két irányzat szembenállása az 1930-as évekre olyannyira elmérgesedett, hogy Szabó ellen egy ukranofil diák Ungváron sikertelen merényletet kísérelt meg.⁴⁷⁵ Szabó Eumén 1934. november 3-án halt meg. Élete és munkája a nagyszöllősi és az ugoctai ruszinok – de talán az összruszinság – politikai ámokfutásokat mellőző gondolkodásmódjának tipikus példája. Mérsékelt hozzáállása ellenére mégsem maradt meg a vármegyei keretknél, s bekapcsolódott az összruszin politikai-társadalmi életbe is. Útkereséseinek alapjai a ruszinok jövőjét illetően inkább a rossz gazdasági és fejletlen társadalmi-politikai viszonyok között élő nép „quo vadis?”-ából indultak ki, semmint eszmekalandorságból, mindezt pedig úgy, hogy az ukranofil gondolaton kívül mindegyik ruszin politikai gondolattal foglalkozott hosszabb vagy rövidebb ideig. Életében meg kellett

⁴⁶⁷ *Varjú Elemér*: Révai nagy lexikona (XXI.) Budapest 1935. 763.

⁴⁶⁸ Budapesti Hírlap, 1930. június 29. 12.

⁴⁶⁹ MNL OL X 9327. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1915. február 18.

⁴⁷⁰ Pesti Hírlap 1938. november 18. 1.

⁴⁷¹ Lásd a 21. számú mellékletet!

⁴⁷² Szerk. Galánthai Nagy Sándor: Mihók-féle Magyar Compass. Budapest 1910. 884.

⁴⁷³ Magyarság, 1927. január 1. 17.

⁴⁷⁴ KTÁL 245. fond 5. opisz. od. zb. 794. Szabó Eumén beszéde Ugoctai vm. Törv. Biz. Nevében.

⁴⁷⁵ Budapesti Hírlap, 1930. június 29. 12.

küzdeni a ruszin értelmiséget foglalkoztató egyik legnagyobb feladattal, vagyis azzal, hogy a századforduló erős magyar nemzeti hangulatában, hogyan ébressze öntudatra saját népét úgy, hogy ne vádolják azt hazaárulással, vagy elszakadási törekvésekkel. Mindemellett szorgosan tett a ruszin jövő megteremtéséért, egy olyan időszakban, amikor a félmillió ruszin lakosság lemaradt a társadalmi, a kulturális, az oktatási és a gazdasági modernizáció területén is.

Rabár János, ruszinul Рабар Иван Иванович (Rabar Ivan Ivanovich) magyarkomjádi lelkész-esperes, ill. főesperes volt. Az ugocsai egyházi, társadalmi-politikai élet meghatározó ruszin görögkatolikus személyisége Szabó Eumén mellett.

Rabár 1830-ban született Trebusafejérpatak községben, görögkatolikus lelkészcsaládban. Gimnáziumba Máramaroszigeten járt, majd filozófiát végzett Kassán. Az 1848-as események kapcsán kitűnt hazafias érzületű verseivel. Hittanárként is dolgozott az ungvári gimnáziumban. 1854-ben Popovics Bazil munkácsi püspök áldozópappá szentelte, s előbb az Ung vármegyei Kereknyére, majd Szajkófalvára (Bereg vármegye) helyezte. Munkásságának legnagyobb részét – 52 évet – mégis az ugocsai Magyarkomjáton töltötte, ahol a görögkatolikus gyülekezet pásztora volt.⁴⁷⁶ Tevékenységével sokat tett az ugocsai település felvirágoztatásáért. Az egyházközség számára vízimalmot vásárolt, s mivel a templom épületét a gyülekezet fokozatosan kinőtte, így Rabár kezdeményezésére újat kezdtek építeni,⁴⁷⁷ amely 1906-ban készült el főként helyi erőforrásokból és adományokból. Ugyanekkor épült a parókia, a gyógyszertár és az orvosi rendelő épülete is, melyek szintén Rabár János nevéhez fűződtek.⁴⁷⁸ „[...] a ki a régebbi időkben megfordult Magyarkomjáton, látott egy dülledező fából készült nagyon is szegényes papi lakot bekerítetlen udvarral, egy szűk kis templomot, egy tanerős gyenge iskolát, rossz, járhatatlan sáros utakat. Mi van ma ezek helyén? Gyönyörű impozáns kéttornyú templom, szépen gondozott, gyönyörű dísznövényekkel befásított egyházmegyénkben egyedüli kálvária, a hová hívő napünk ezrei zarándokolnak évenként [...]”.⁴⁷⁹ A templom építése kétségkívül nagy esemény volt az egyházmegyében és a vármegyében is, annál is inkább, mert az épülő istenházát a frissen kinevezett Firczák püspök is meglátogatta, s a még befejezetlen falak között misézett a vármegye teljes felsővezetésének, felekezettől és nemzetiségtől független jelenlétével. Firczák

⁴⁷⁶ Görög Katolikus Szemle, 1916. február 20. 2.

⁴⁷⁷ Lásd a 7. számú mellékletet!

⁴⁷⁸ <https://karpataljalap.net/2009/10/02/barangolas-komjaton>, letöltés 2020. ápr. 13.; <https://geni.com/peoples/János-HrabárIII/6000000027018133048>, letöltés 2020. ápr. 13.

⁴⁷⁹ Iskola segély. Görög Katolikus Szemle, 1917. szeptember 23. 3.

Gyula püspököt valószínűleg érzelmi szálak is köthették Ugocsához, hiszen korábban Alsókaraszlón is teljesített szolgálatot.⁴⁸⁰

Rabár 1890-ben nemesi címet kapott, s így jogosult lett a Komjáti előnév használatára.⁴⁸¹ Tisztségei között találjuk a zámi apáti címet (1897),⁴⁸² ezen kívül főesperes az ugoccai egyházmegyében, szentszéki ülnök, a Katolikus-kongrua Bizottság tagja,⁴⁸³ valamint a vaskorona-rend lovagja, amelyet az egyházi és tanügyi munkásságáért kapott. Tanügyi téren a kormányzat mintaiskoláját hozta létre Magyaromjáton, ami a magyar nyelv nemzetiségek közötti oktatásának erősítését illeti, hiszen a Pesti Hírlap is cikkezett arról, hogy a magyaromjáti iskola ruszin anyanyelvű tanulója, Ilosvay János komoly elismerésben részesült, s vele együtt az iskola mecénása Rabár is.⁴⁸⁴ A politikai szerepvállalás is feltűnt az életében, hiszen a vármegyei közigazgatási és törvényhatósági bizottság tagja volt, mint a legnagyobb adófizetők egyike.⁴⁸⁵ Amellett, hogy a magyar hazafias érzelmeit számos alkalommal megmutatta a ruszin ügyet is támogatta, s a vele kapcsolatos politikai lehetőségeket rendre kihasználta. 1895-ben Lónyay Sándor főispán ezt írta a Katholikus Néppárt ugoccai szerveződésével és Rabár tevékenységével kapcsolatban: „*Pünkösöd másnapján mintegy 20 ugoccai és 5 beregi görögkatolikus lelkész jött össze Rabár János nagykomjáti esperesnél, Firczák Gyula püspök közeli rokonánál. Ez értekezleten elhatározott, miszerint a néppárt szervezkedni fog.*”⁴⁸⁶ A hegyvidéki akció ugoccai kiterjesztése után részt vett annak lebonyolításában és hitelszövetkezetet alapított Magyaromjáton. Tagja volt a Magyar Görögkatolikusok Egyesületének is. Kilenc gyermeke született. Fiai közül Dr. Rabár Endre neve országosan is ismert volt, hiszen országgyűlési képviselő, ill. a Magyar Görögkatolikusok Egyesületének szervezője és igazgatója.⁴⁸⁷ A másik fia, ifj. Rabár János nem csak a nevét örökölte, hanem helyébe lépett a magyaromjáti görögkatolikus gyülekezet élén, később pedig a főesperesi székben is.

1902. április 3-án tartotta utolsó közgyűlését a Szent Bazil Társulat, melynek célja a társulati nyomda részvénytársasággá alakítása volt, s a tervek szerint, amennyiben ez sikeresen végbemegy, akkor a Szent Bazil Társulat teljes egészében feloszlatta tevékenységét.

⁴⁸⁰ Dudinszky István: Főpásztorunk Nagy-Komjáton. Kelet, 1891. július 8. 1.

⁴⁸¹ Kempelen Béla: Magyar nemes családok. 9. kötet. 3. In: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kempelen_MagyarNemesCsaladok_09/?query=Rab%C3%A1r%20J%C3%A1nos%20nemes&pg=2&layout=s, letöltés 2020. ápr. 25.

⁴⁸² Hivatalos Közlöny, 1897. június 15. 297.

⁴⁸³ Pesti Napló, 1898. október 11. 2.

⁴⁸⁴ Pesti Hírlap, 1897. június 11. 9., Ugocsa, 1899. június 23. 2.

⁴⁸⁵ Ugocsa, 1889. szeptember 8. 1.

⁴⁸⁶ Molnár Ferenc: Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék történeti kronológiája (1790-1914), különös tekintettel a görög katolikus ruszinságra. Oktatási jegyzet. Beregszász 2014. 75.

⁴⁸⁷ Görög Katolikus Szemle, 1916. február 20. 2.

A társulat elnöke a feloszlatakor Jakovics János nagyprépost volt. Az új részvénytársaságot, amely átvette a Szent Bazil Társulat helyét Ungvári Unió Könyvnyomda Rt.-nek nevezték, s 11 alapító tagja között ott találjuk Rabár János nevét is.⁴⁸⁸ A megalakuló Unió Könyvnyomda Rt. magára vállalta a ruszin nyelvű művek kiadását, és a Nauka c. néplap, ill. a Görög Katholikus Szemle megjelentetését. A még létező ruszofil irányzat ekkor a Karpatoruszkij Golos (Kárpátorosz Hang), a Karpatszki Kraj (Kárpáti Vidék) és a Karpatszki Szvjet (Kárpáti Világ) c. folyóiratokat működtette.⁴⁸⁹

Rabár János nevét 1903-ban ismét kapcsolatba hozták a Katholikus Néppárt képviselőházi jelöltjének, Timon Ákosnak a támogatásával ifj. Perényi Zsigmond akkori képviselő főispáni kinevezése miatt. Rabár a Timonnal fennálló baráti kapcsolatot elismerte, de találkozásuk politikai színezetét és a Katolikus Néppárt támogatását cáfolta.⁴⁹⁰ A néppárti kapcsolatokat némelyest megerősíti Lónyay Sándor 1895-ös jelentése, s az, hogy a Katholikus Néppárt társadalmi-közéleti szervezeteként működő Katholikus Népszövetség⁴⁹¹ Rabár János esperesi kerületében alakult meg először a vármegyében.⁴⁹² Mindettől eltekintve folyamatosan kifejezte a kormányhűségét, akkor is amikor a sajtó hasábjain Darányi Ignác földművelésügyi miniszter és Firczak Gyula munkácsi püspök komoly támadásokat kapott a hegyvidéki akció működtetése miatt.⁴⁹³

Rabár János 1916. január 25-én halt meg Magyaromjáton 85 éves korában. A volt ugocsai főesperes emlékére a magyaromjádi esperesi kerület lelkészi kara 1917. június 7-én tartott gyűlésén Magyaromjáton alapítványt hozott létre az esperes nevével fémjelezve. Az alapítvány tőkéből „*Ugocsa vármegyei születésű a köznép sorából származó árva vagy teljesen vagyontalan gkath. vallásu, jó magaviseletű tanuló neveltessék az ungvári főgimnáziumban.*”⁴⁹⁴ Az alapítványt az egyházmegye vezetése is jóváhagyta. Elnökének Szabó Eumént, akkori ugocsai főesperest kérték fel.⁴⁹⁵

⁴⁸⁸ Görög Katholikus Szemle, 1902. április 6. 2.

⁴⁸⁹ *Kemény G.*: A rutén művelődés kezdetei... i. m. 398-399.

⁴⁹⁰ Hazánk, 1903. május 22. 2.

⁴⁹¹ A Katholikus Népszövetség Ugocsában a magyaromjádi görögkatolikus esperesi kerület berkein belül alakult meg 1911-ben, Magyaromjáton 70, Alsósáradon 47, Felsősáradon és Rakaszon 40-40 taggal. (Kath. Népszövetség Ugocsában. „Heti Szemle”, 1911. október 11. 6.) A gyors terjeszkedése főként annak volt köszönhető, hogy Ugocsa ruszin lakossága azonosulni tudott a szervezet céljaival és alapvetéseivel. (Kath. népszövetségi szervezkedés Ugocsában. „Heti Szemle”, 1911. szeptember 20. 5.) Mindemellett nem elhanyagolható szerep jutott a lelkészek Népszövetségbe való belépésre felszólító attitűdjének.

⁴⁹² Görög Katholikus Szemle, 1911. szeptember 3. 2.

⁴⁹³ Kárpáti Lapok, 1900. december 2. 3.

⁴⁹⁴ Iskola segély. Görög Katholikus Szemle, 1917. szeptember 23. 3.

⁴⁹⁵ Uo.

III. AZ EGYHÁZAK ÉS ELŐLJÁRÓIK POLITIKAI, GAZDASÁGI ÉS KULTURÁLIS SZEREPE

„Hogy felvidéki népünk még mindig híven ragaszkodik vallásához, az köztudomású dolog, tudjuk mindnyájan, hogy egyedül még ez tartja benne azt az életet, amely nyomorog ugyan, de megnyilatkozásaiban tiszteletet parancsoló.”⁴⁹⁶

Szabó Eumén, nagyszőlősi görögkatolikus
lelkész gondolatai

Bevezetés és problémafelvetés. A harmadik fejezet az ugcocsi egyházakkal, azok gyülekezeteivel és vezetőikkel foglalkozik. Négy nagy felekezetet emeltünk ki, melyek a görögkatolikus, a református, az izraelita és a római katolikus.

Az ugcocsi felekezetközi viszonyok, az egyházak belső közigazgatási rendszere és annak a vármegyéhez igazodása vagy éppen az attól való jelentős eltérése, ill. az egyházi vezetők – lelkészek, papok, rabbik, gondnokok, hitközségi elnökök, presbiterek, jegyzők stb. – szerepvállalása a vármegyei közéletben és a politikában alaposabb feltárást igényel, mint amilyen mélységben a történelemtudomány eddig foglalkozott vele. Ennek fényében bemutatjuk az egyházi közigazgatást, azonosítjuk a kiemelkedő egyházi vezetőket és választ adunk arra, hogy milyen szerepük volt a vármegyei, vagy akár az országos politikában. Külön kiemelését kap az is, hogy a gyülekezeti vezetők egyházi feladataik mellett milyen közéleti-kulturális tevékenységet folytattak, ill. voltak-e felekezetközi kapcsolatok, esetleg vallássérelmi ügyek. A századfordulóhoz közeledve nagyon fontos kérdés, hogy hogyan reagáltak – ill. reagáltak-e egyáltalán helyi szinten – az egyházak a kormány 1894-1895-ös egyházpolitikai reformtörvényeire?

A vármegye és az egyházak kapcsolatrendszerének kiterjedt hálót alkotott, így fontos megvizsgálunk azt is, hogy milyen volt az egyházak és a vármegye viszonya a korszakban, ill. hogy az élet legtöbb területén megjelenő modernizációs folyamatokat hogyan látjuk feltűnni az egyes felekezeteknél. Mindezeket egy összefüggő kontextusba rakjuk, melynek jobb megértését táblázatokkal és ábrákkal valósítjuk meg.

⁴⁹⁶ Sz. E.: A magyar nyelvért. Görög Katolikus Szemle, 1903. február 22. 1.

III.1 Az ugozsai görögkatolikus egyházmegye és az egyházi vezetők

A görögkatolikus egyház az északkeleti régióban aktív részt vállalt a vármegyei társadalmi és politikai életben. Az ugozsai törvényhatósági szinteken a görögkatolikus kulturális elit – elsősorban lelkészek, tanítók, értelmiségiek – lakosságon belüli arányukhoz mérten képviselték magukat, míg ez sokkal kevésbé volt igaz a jelentősebb gazdasági szereplőket nézve. (Lásd a 18. ábrát!) Mindezek megfelelő megvilágítására viszont előbb szükségesnek látjuk bemutatni az ugozsai egyházi belső közigazgatást és annak helyét a görögkatolikus egyházon belül.

A görögkatolikus egyházi felosztás összetett viszonyokat teremtett Ugozsában, ugyanis területén két püspökség – a munkácsi és a szamosújvári – valamint az ezek keretein belül lévő négy főesperesség működött. Az elosztás nem volt nagyságrendileg arányos. A Munkácsi Görögkatolikus Püspökséghez 33 gyülekezet tartozott, melyek közül 29 az ugozsai főesperességbe volt betagolva, elosztva a három (magyarkomjádi, nagyszöllősi, tiszaszászfalui) esperesség között. Az ide tartozó egyházközségek zöme ruszin nyelvű volt, kisebb része a ruszint és a magyart egyszerre használta, míg némelyik csak magyart. (Lásd a 9. táblázatot!) Két gyülekezet – a tiszakirvai és a velétei – a máramarosi főesperesség huszti esperesi kerületéhez tartozott. Ennek oka az, hogy a két község az állami közigazgatáson belül sem tartozott mindig Ugozsához. Két magyar nyelvű gyülekezet, Kökényesd és Túrterebes, szintén a munkácsi egyházmegyén belül, de már a szatmári főesperesség, szatmárnémeti kerületéhez tartozott. Mindennek hasonló okai voltak, mint az előző esetben. Más állhatott a háttérben Batarcs, Kisgércze, Nagygércze, Nagytarna és Turcz esetében. Az említett települések a Szamosújvári Görögkatolikus Püspökséghez tartoztak. Közülük négy községben abszolút román többségű volt a lakosság, míg Nagytarnán csak jelentős volt a román anyanyelvűek száma.

A fenti felosztás hatással volt a vármegyei társadalmi-politikai életbe való bekapcsolódás mértékére és milyenségére is. A ruszin és magyar misézési nyelvű gyülekezetek vezetői és értelmiségi elitjei jobban kötődtek a vármegyéhez, míg kevésbé igaz ez a megállapítás a román misézési nyelvű gyülekezetek lelkészeire. A társadalmi és politikai szerepvállalást alapvetően az egyes egyházi vezetők és értelmiségiek életén és tevékenységén keresztül mutatjuk be. A görögkatolikus egyházon, – s részben más egyházakon – belüli sajátosság volt, hogy a gyülekezeti vezetőket kinevezésekkel és áthelyezésekkel viszonylag gyorsan változtatta az egyházi felső vezetés, ami a vármegyehatárokat nem vette figyelembe, így gyakran előfordult, hogy egy-egy vizsgált életútnak csak bizonyos szakasza köthető Ugozsához. A esetek másik részében a lelkészi életutak nagyobbik hányada a vármegyéhez kapcsolható, s itt akár 25-50 éves vármegyei működést is megfigyelhetünk.

III.1.1 A GÖRÖGKATOLIKUS ELITEK TÁRSADALMI, POLITIKAI SZEREPVÁLLALÁSA

A politikában részt vevő egyházi elitnek a politika csak „másodállás” lehetett, ennek ellenére a görögkatolikus lelkészi kar szerepvállalása a vármegyei politikában nem tekinthető elhanyagolhatónak. A bemutatás ugyan nehézségekbe ütközik, melynek magyarázata a források hiánya, hiszen az ugocsai levéltár az első világháború végén a megszálló román hadsereg főhadiszállása volt a környéken, ami finoman fogalmazva sem tett jót az iratoknak. A maradék anyagot a csehszlovák és a magyar érában újrendezték, s Ungvárra, majd vissza Nagyszöllőre szállították. A szovjet korszak „válogatásai” ismét Ungváron, majd Beregszászban érték a megmaradt forrásokat, melynek során kiszelektálták a görögkatolikus ruszinokkal kapcsolatos iratokat, különösen akkor, ha azok nem a ruszofil-nagyorosz felfogást támasztották alá.⁴⁹⁷

A vármegye törvényhatósági bizottságán belül a görögkatolikus lelkészek és tanítók mérvadó súlyt képviseltek.⁴⁹⁸ Nevesített személyek szintjén ismereteink szerint ifj. Rabár János magyarkomjádi segédlelkész, id. Rabár János magyarkomjádi esperes-lelkész, Jeles Jenő ilonokújfalui, Damjanovics Viktor felsőveresmarti lelkészek, Hadzsega Miklós ölyvösi esperes-lelkész, ifj. Suba Mihály alsósáradai, Kováts Antal nagyarnai, Damjanovics Tivadar kökényesdi, Dobossy János kiscserzei, Pop János és Hotya János turczi, Markovics Pál tekeházai, Popu Jakab batarcsi lelkészek, Koflánovics Bazil tiszaszászfalui és Szabó Eumén nagyszöllősi esperes-lelkészek, Sztankay Gyula rakaszi, Takács László kistrákóczi, Legeza József feketeardói lelkészek és Teszlovics Sándor tiszahetényi görögkatolikus tanító volt tagja minimum hat éven keresztül a törvényhatósági bizottságnak.⁴⁹⁹ A bizottságba kerülés kevés kivétellel – Pop János virilisként is többször bejutott – a görögkatolikus lelkészeket, tanítókat tekintve választással történt.

A vármegye görögkatolikus lelkészeinek ismert szolgálati helyét, idejét, a belső közigazgatást és a miséken használt nyelvet vagy nyelveket⁵⁰⁰ egy táblázatban összegezzük:

⁴⁹⁷ Csatóry György: Ugocsa vármegye levéltárának történetéből. In: Főszerk. Dr. Orosz Ildikó: Acta Academiae Beregsasiensis. XVI. (2017). 120-121.

⁴⁹⁸ Ezzel részletesen a dolgozat II.1.2 Vármegyei közigazgatási hivatalok és tisztségek c. pontjában foglalkozunk.

⁴⁹⁹ KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. november 22. 486-487. bj., MNL OL X 9327. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1915. október 7. 247-248. bj.

⁵⁰⁰ Itt kell megjegyeznünk, hogy a magyar nyelvű liturgia hivatalosan nem létezett, hiszen azt a Szentszék 1896-ban pápai tilalommal megszüntette, pontosabban nem engedélyezte. Ez azonban a gyakorlatban másként működött, s a liturgia nyelve, vagy egyes részeinek nyelve az adott egyházmegye szokásaitól és a püspökök türelmétől is függött. (A „hajdúdorogi gör. kat. magyar püspökség” felállításáról szóló törvényjavaslat főrendiházi vitája Szabó Jenő munkapárti főrendiházi tag, Várady Lipót Árpád győri püspök, Hosszú Vazul lugosi püspök, Csernoch János hercegprímás, Jankovich Béla vallás-és közoktatásügyi miniszter, valamint Tisza István miniszterelnök felszólalásával. 1913. június 20. In: Szerk. Szabó Péter, Véghseő Tamás: Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. 3. kötet: 1912-1916. Nyíregyháza 2019. 456.)

9. táblázat:⁵⁰¹ A Munkácsi- valamint a Szamosújvári Görög Katolikus Püspökség lelkészei az Ugocsa vármegyében elhelyezkedő gyülekezeteket tekintve (1890-1914).ⁱ

A Munkácsi- valamint a Szamosújvári Görögkatolikus Püspökség lelkészei az Ugocsa vármegyében elhelyezkedő gyülekezeteket tekintve (1890-1914)			
Magyarkomjádi kerület (Ugocsai főesperesség)	Nagyszöllősi kerület (Ugocsai főesperesség)	Tiszaszászfalui kerület (Ugocsai főesperesség)	A vármegye területén lévő, más kerülethez, egyházmegyéhez tartozó gyül.
A TELEPÜLÉS; A GYÜL. NYELVE Lelkész (időintervallum)	A TELEPÜLÉS; A GYÜL. NYELVE Lelkész (időintervallum)	A TELEPÜLÉS; A GYÜL. NYELVE Lelkész (időintervallum)	A TELEPÜLÉS; A GYÜL. NYELVE Lelkész (időintervallum)
ALSÓKARASZLÓ; RUSZIN Fenczik András (1890-1892), Homicskó György (?-1893-1915)	SZŐLLŐSEGRES; RUSZIN Bacsinszky Miklós (?-1891-1893), Petrovics Emil (1893-1915-?)	BATÁR; MAGYAR, RUSZIN Hrabár Mihály (?-1891-1896-?), Legeza Sándor (?-1899-1906), Kecskés Antal (1906-?), ifj. Suba Mihály (1908-1917)	TISZAKIRVA; (munkácsi egyházm., máramarosi főesp., huszti ker.), RUSZIN Zloczky Demeter (1886-1896), Suba Pál (1898-1902), ifj. Gribovszky Kornél (1903-1908), Oláh Péter (1909-?), Gribovszky Ágoston (?-1911-1916)
ALSÓSÁRAD; RUSZIN Dóhóvics János (?-1893), Takács Bazil (?-1895), ifj. Suba Mihály (1894-1907), Mérgecs Béla (1908-1917-?)	FANCSIKA; RUSZIN, MAGYAR Lukács József (?-1891-1893), Szabó András (1893-1903), Papp Emil (1903- 1913), Kecskés Antal (1913-?), Kádár György (?-1915-?)	TISZABÖKÉNY; MAGYAR Újhelyi Andor (1882-1893), ifj. Legeza Sándor (?-1896-?), Barna András (?-1899-1915-?)	VELÉTE; (munkácsi egyházm., máramarosi főesp., huszti ker.), RUSZIN Zselvay János (?-1891-1905), Pribics Gyula (1905-1915-?)
FELSŐSÁRAD; RUSZIN id. Papp Emilian (?-1891-1896-?), Kovács István (?-1901-1914), id. Medveczky Endre (1914-1915-?)	NAGYSZŐLLŐS; RUSZIN Kimák Sándor (?-1888-1898), Rácz Viktor (1897), Szabó Eumén (1898- 1934)	CSEPE; MAGYAR, RUSZIN Véghseő Miklós (1888-1896), Seregély Emil (?-1899-1903), Suba Viktor (1903- 1908), Seregély Ágoston (1908-1919-?)	KÖKÉNYESD; (munkácsi egyházm., szatmári főesp., szatmárnémeti ker.), MAGYAR Kecskés Adolf (1888-1900), Damjanovics Tivadar (1900-1901), Guszky Ödön (1901-1914)
ILONOKÚJFALU; RUSZIN Jeles Jenő (?-1891-1915-?)	SALÁNK; MAGYAR Pajkossy Emmanuel (?-1891-1896-?), id. Gebé András (?-1899-1901-?), Bihun Pál (1906-1918 vagy 1920)	FEKETEARDÓ; MAGYAR, RUSZIN Ilniczky Gyula (?-1891-1901-?), Damjanovics Béla (?-1906), Legeza József (1906-1915)	TÚRTEREBES; (munkácsi egyházm., szatmári főesp., szatmárnémeti ker.), MAGYAR Iváncsó Miklós (1888-1899), Azary Jenő (1899-1905), Bacsinszki Ernő (1907- 1908), Mosolygó József (1909-1917)
ALSÓVERESMART; RUSZIN Holovács Elek (?-1891-1893), Mészáros Bazil (1893-1896-?), ifj. Zombory Kornél (?-1899-1902), Petrásovich Jenő (1902- 1904), Kádár György (1905-1906), Máthé Miklós (?-1908-1911), Valkovszky Sándor (?-1913-1915-?)	TISZASÁSVÁR; RUSZIN Kiss Kornél (?-1891-1915-?)	KIRÁLYHÁZA; RUSZIN, MAGYAR Szabó Izidor (1886-1893-?), Volenszky Bazil (?-1896-1902-?), Legeza Sándor (1906-1918-?)	BATARCS; (szamosújvári egyházm., szatmári főesp., turcsi kerület), ROMÁN Popu Jakob (?-1886-1914-?)
KISRÁKÓCZ; RUSZIN id. Gebé András (1886 ⁵⁰² -1896), Fenczik Győző (1896-1902), Takács Bazil (1902- 1911), Andrászkó István (1911-1915-?)	SZŐLLŐSVÉGARDÓ; RUSZIN Hrabár Bazil (?-1891-1896-?), Kaminszky András (1900-1917(?))	SÓSFALU; RUSZIN Volenszky Bazil (?-1891-1893-?), Valkovszky Sándor (?-1896-1911), Szabó Dániel (1911-?), Ruzinkó Miklós (1914-1922)	KISGÉRCZE; (szamosújvári egyházm., szatmári főesp., turcsi kerület), ROMÁN Serbacu (Szerbák) János (1899-1902), Dobossy János (?-1903-1914-?)
NAGYCSONGOVA; RUSZIN Volenszky Tamás (1885-1896-?), Gregorovics Kálmán (?-1899-1907), Pajkossy Jenő (1908-1940-?)	TISZAÚJHELY; MAGYAR Papp János (1882-1908-?), Dudinszky Sándor (1910-1913), Zselvay (Fedor) Tivadar (1913-1916)	TISZASZÁSZFALU; RUSZIN Dolinay Miklós (?-1885-1896-?), id. Koffánovics Bazil (?-1899-1915-?)	NAGYGÉRCZE; (szamosújvári egyházm., szatmári főesp., turcsi kerület), ROMÁN Bud Kornél (?-1886-1903-?), Pop Jusztusz (?-1906-1914-?)
MAGYARKOMJÁT; RUSZIN id. Rabár János (1864-1916)	TISZAÚJLAK; MAGYAR Lyachovics Ákos (1885-1899-?), Drohobeczky Bazil (?-1901-1915-?)	TEKEHÁZA; RUSZIN, MAGYAR Medveczky András (?-1891-1896-?), Markovics Pál (?-1899-1911), Tegze György (1911), Jankovics Gyula (1912-?)	NAGYTARNA; (szamosújvári egyházm., szatmári főesp., turcsi kerület), ROMÁN Pop Emmanuel (?-1894-1898-?), Kováts Antal (?-1900-1914-?)
NAGYRÁKÓCZ; RUSZIN Romzsa István (?-1891-1893), Fenczik Jenő (1893-1901-?), Tivadar István (?-1907-1915)		VERÉCZE; RUSZIN Iváncsó Elek (1882-1915-?)	TURCZ; (szamosújvári egyházm., szatmári főesp., turcsi kerület), ROMÁN Pop János (?-1894-1914-?)
ÖLVÖS; RUSZIN Hadzsega Miklós (1881-1915-?)			
RAKASZ; RUSZIN Bányai Jenő (1889-1896), Hrabár András (1868-1894), Hrabár Emil (1895- 1904), Andor Miklós (1901), Sztankai Gyula (1905-1917)			
FELSŐVERESMART; RUSZIN Popovics András (1855-1895), id. Balogh Mihály (1895-1898), Damjanovics Viktor (1898-1914)			
		Ugocsában a megvizsgált sematizmusok szerint összesen 38 görögkatolikus gyülekezet volt. Ebből: - Munkácsi egyházmegye, Ugocsai főesperesség: 29 gyülekezet - Munkácsi egyházmegye, Máramarosi főesperesség: 2 gyülekezet - Munkácsi egyházmegye, Szatmári főesperesség: 2 gyülekezet - Szamosújvári egyházmegye, Szatmári főesperesség: 5 gyülekezet	

⁵⁰¹ A táblázat elkészítéséhez használt nagyszámú forrásanyag hivatkozásait az „i” jelű végjegyzetben közöljük.

⁵⁰² Kiegészítő lelkésszé kinevezés. Havi Közlöny, 1886. május 1. 345.

Kiemelkedő egyházi vezetők. Észszerűnek látszik az a megközelítés, hogy azokkal a személyekkel kezdjük, akik a törvényhatósági bizottságban szerepet vállaltak. Id. Rabár János magyarkomjádi és Szabó Eumén nagyszöllősi esperes-lelkészek életútját már bemutattuk a dolgozat II.4.2-es pontjában.

Dolinay Miklós, aki 1885-ben már biztosan Tiszaszászfalu görögkatolikus lelkésze volt, ugyancsak dédelgetett politikusi ambíciókat. A közte és György Endre⁵⁰³ között zajló országgyűlési választási csatározás utóéletének meghatározó vallási éle is volt.⁵⁰⁴ Dolinay-t 1890-ben a vármegye közigazgatási bizottságába is jelölték, de mindössze egy szavazatot kapott, így nem került az öt megszavazott tag közé.⁵⁰⁵ Egyházi vonalon viszont komoly előrelépést tett, s 1895-től a tiszaszászfalui esperesi kerület esperesévé nevezték ki,⁵⁰⁶ így tekintélyén az öt, ill. tíz évvel azelőtti választási kudarc nem ejtett csorbát. 1912-ben halt meg Ungváron. Haláláról a vármegyei sajtó így emlékezett meg: „*Elhalálózása minket is részvétellel tölt el, mert vármegyénkben Szászfaluban - hosszú ideig lelkészkedet s ezidő alatt társadalmi életünkben tevékenyen részese volt közügyeinknek.*”⁵⁰⁷

Az ugocsai görögkatolikus lelkészek és a vármegyei vezetés szoros kapcsolatát bizonyítja Takács Bazil⁵⁰⁸ kistrákóczi lelkész esete is. Takács és Dr. Morvay Zsigmond a Tiszántúli járás főszolgabírója, ill. rajta keresztül Jeles Jenő ilonokújfalui lelkész vitájáról a kistrákóczi törvénytelen földfoglalások ügyében az Ugocsa és a Nagyszöllősi Hírlap 1907-es kiadású hasábjain olvashatunk. A vitában Bródy Ernő parlamenti alsóházi képviselő is érintett. Dr. Morvay, Bródy és Jeles delegációt küldtek a földművelésügyi miniszterhez, Darányi Ignáchoz, ami a „*Kistrákóczi deputatio*”⁵⁰⁹ néven vált ismertté. A vita alapját az szolgáltatta, hogy a kistrákóczi lakosság, amely magasan pozitív természetes szaporulati mutatókkal bírt ez időszakban, törvénytelen földfoglalásokat végzett a község mellett lévő legelőkből. A fent említett delegáció ennek megoldására, megmagyarázására és törvényesítésére indult a fővárosba. Takács Bazil, aki mint helyi lelkész érintettnek érezte magát az ügyben, gazdasági érdekeket látott a dolog mögött, s számonkérte a delegáció tagjait

⁵⁰³ György Endre – meghatározó ugocsai politikus volt vármegyei és országos szinten is. 1905. júniusa és októbere között földművelésügyi miniszter, de volt országgyűlési képviselő is. Szakmája szerint gazdasági és vasúti szakember. Fontos tisztségeket töltött be a Máramaros-Ugocsai Református Egyházmegyében. (A róla készült korabeli rajtot lásd a 3. számú mellékletben!)

⁵⁰⁴ Ezt a dolgozat III.4 A nyolc római katolikus plébánia és vezetőik c. pontjában fejtjük ki bővebben, mert a választás utáni események főként Duchnovszky Gyula, királyházi római katolikus plébános személyén keresztül voltak felgöngyölíthetőek.

⁵⁰⁵ Megyei élet. Ugocsa, 1889. október 13. 3.

⁵⁰⁶ Havi Közlöny, 1895. július 1. 774.

⁵⁰⁷ Nagyszöllős Hírlap, 1912. február 22. 3.

⁵⁰⁸ A róla készült fotót lásd az 5. számú mellékletben!

⁵⁰⁹ Takács B. László: A kistrákóczi deputatio. Nagyszöllősi Hírlap, 1907. július 18. 1-3.

ezért. Sajnos az ügy kimenetelének végét nem tudtuk felderíteni, annyi azonban biztosnak látszik, hogy a megkeresés elért Darányi Ignác földművelésügyi miniszterhez is.⁵¹⁰

Takács Bazil az ugocsai Kistrákócson kezdte a papi tevékenységét, ahol 1902-1911 között lelkészként szolgált.⁵¹¹ A Máramaros vármegyei Vucskovón született 1879. október 27-én. Pappá szentelése 1902-ben történt.⁵¹² Az Ugocsa vármegye c. újságából tudható, hogy Takács László és Takács B. László néven is ismert volt a vármegyei közéletben.⁵¹³ Nem hagyta hidegen a helyi politika. 1907-ben ott találjuk a nevét annak a kérvénynek az aláírói között, amely a vármegye törvényhatósági bizottságához volt címezve, s a Jeles Jenővel lévő újabb konfliktusról árulkodott. A kérvény az 1907. október 30-án megtartott ölyvösi törvényhatósági választásokon történt visszaéléseket tárta fel. A választáson Szabó Sándor nagyszöllősi ügyvéd elnökölt, aki a kérvény aláírói szerint a saját jelöltjét, Jeles Jenő, ilonokújfalui görögkatolikust lelkészt segítette győzelemre. Az apellálók nyolc pontban összegezték a szabálytalanságokat, melyekkel nem a választás eredményének megsemmisítését kérték, hanem azt, hogy a következő választáson ne Szabó Sándor elnököljön.⁵¹⁴ A kérvényre adott válasz ismeretlen számunkra, Jeles Jenő viszont továbbra is bizottsági tag maradt, sőt 1910-től már együtt dolgozhatott többszörös vitapartnerével, Takács Bazillal, akit ebben az évben beválasztottak a testületbe, s a tisztségét annak ellenére is megtartotta, hogy egy évre rá, már Ungváron tartózkodott életvitelszerűen, s az ugocsai lelkészi állásából áthelyezték.⁵¹⁵

1910-ben az ellenzéki Barta Ödönt választották meg alsóházi parlamenti képviselőnek az ugocsai Tiszáninneri választókerületből. Barta és kísérete győzelmének megünneplésére „[...] a felsővidéki falvakban tartott körútja alkalmával, 25 fellobogózott szekérrel indultak el Szöllősről [...]”,⁵¹⁶ s az őt támogató községekben a megválasztását korábban elősegítő

⁵¹⁰ Takács B. L.: A kistrákóczi deputáció... i. m. 1-3.

⁵¹¹ Itt jegyezzük meg, hogy számos történelmi munka foglalkozott már Takács egyházépítő tevékenységével, amit az amerikai kontinensen végzett, de mindegyik tévesen – az eredeti forrásra hivatkozva (Szántay-Szémán István: Az amerikai görög szertartású katolikusok válsága. Keleti Egyház. (1936). 97.) – első szolgálati helyként az Ugocsa vármegyei Lázit jelölte meg, ami nyilvánvaló képtelenség, mivel a vármegyében ekkor és korábban sem található ilyen település. Lázi nevű településsel több helyen is találkozhatunk a korabeli Magyarországon, pl. az egykori Máramaros vagy Ung vármegyékben. Mindezek mellett egyéb sajtóban megjelent cikk is a kistrákóczi szolgálat tényét erősíti meg. Lásd pl. Vasárnapi Ujság, 1924. június 29. 14.!

⁵¹² Az utóbbi két dátum bizonyítja, – lásd. Schematismus Cleri Craeci Ritus Catholicorum Diocesis Munkácsensis. Ungvarini 1908. 204.; 344. – hogy személye megegyezik az 1924. május 8-án létrehozott, Pittsburgi székhelyű Rutén Rítusú Katolikus Exarchátus püspökével, aki az amerikai kontinensre vándorolt, a dualizmus kori Magyarország főként ruszin és magyar anyanyelvű híveinek és gyülekezeteinek koordinálása miatt. A megbízatást XI. Piusz pápától kapta.

⁵¹³ Ugocsa Vármegye, 1910. december 10. 3.

⁵¹⁴ Az ölyvösi választás utóhangjai. Nagyszöllősi Hírlap, 1907. november 14. 3-4.

⁵¹⁵ MNL OL X 9327. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1915. október 7.

⁵¹⁶ Választási hírek. Nagyszöllősi Hírlap, 1910. május 26. 4.

települések lelkészeivel – köztük Takács Bazillal – találkozott. Barta támogatása miatt következtethetünk Takács Bazil ellenzéki gondolkodására is, ill. a „felsővidéki” megjelölés egyértelműen az ugocsai ruszin falvak egy részére utalt.

Takács Bazil alapítványi ellenőrré való áthelyezése miatt távozott Ugocsából.⁵¹⁷ Miután elhagyta a vármegyét előbb Ungvárra került, majd 1920-ban szentszéki tanácsossá nevezték ki. 1924-ben hatalmasat lépett előre, hiszen tengerentúli megbízatást kapott. A Szentszék az Amerikai Egyesült Államokba küldte, hogy az oda több tízezres számban kivándorolt magyarországi görögkatolikusok püspöke legyen. A pittsburghi püspökségének és egyházépítő tevékenységének első időszaka rendkívül sikeres volt. Összefogta az Amerikába kivándorolt magyarországi közösségeket, akik számbelileg is jelentősen gyarapodtak. Ugyanakkor püspöksége alatt nézett szembe a pittsburghi Rutén Rítusú Katolikus Exarchátus történetének legnagyobb kihívásával is, amit a Szentszék 1929. március 1-én kiadott „Cum data...” kezdetű dekrétuma okozott. A dekrétum, – amelyet 1934-ben véglegesítettek – előírta a kötelező cölibátust az amerikai görögkatolikus lelkészek számára, így azok és gyülekezeteik körében szakadás ment végbe. Takács püspök minden igyekezete ellenére létrejött egy független görögkatolikus egyház, ami később csatlakozott a konstantinápolyi pravoszláv patriarchátushoz. Takács Bazil haláláig, 1948. május 13-ig volt az amerikai görögkatolikus ruszinok és magyarok püspöke.⁵¹⁸

1908-ban a munkácsi egyházmegye vezetése más ugocsai lelkészeket is Amerikába küldött, hogy az ottani görögkatolikus híveket pásztorolja. Közéjük tartozott Suba Viktor csepei lelkész,⁵¹⁹ s ifj. Grabóvszky Kornél, tiszakirvai lelkész is.⁵²⁰

A vármegyei vezetés figyelemmel kísérte a lelkészeket,⁵²¹ s bár elmarasztalásra nem találtunk példát, de a hazafias viselkedésért kapott jutalmazásra már igen, mint pl. Azary Jenő túrterebesi görögkatolikus lelkésznél.⁵²² Ugyanezt látjuk Seregély Ágoston csepei lelkésznél, ki azzal a tetteivel vált ismertté, hogy 1917-ben nagyszabású gyűjtést szervezett a hadsereg számára,⁵²³ ahol egyébként a fia is harcolt, s a vitéz magatartásának elismerésül 1. osztályú ezüst vitézségi érmet kapott még 1916-ban.⁵²⁴

⁵¹⁷ Személyi hír. Nagyszőlősi Hírlap. 1911. április 20. 2.

⁵¹⁸ *Pirigy István: Az amerikai görög katolikus hierarchia kialakulása.* In: Vigilia. 4. (2004). 272-273.

⁵¹⁹ Nagyszőlősi Hírlap, 1908. március 19. 4.

⁵²⁰ Nagyszőlősi Hírlap, 1908. július 30. 3.

⁵²¹ KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 142. Főispáni iktatókönyv 1900. Folyószám: 231/1900.

⁵²² KTÁL 674. fond 7. opisz ad. zb. 142. Főispáni iktatókönyv 1900. Folyószám: 660/1900.

⁵²³ Görög Katolikus Szemle, 1917. december 9. 3.

⁵²⁴ Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára, 1921. augusztus 20. 539.)

Egészen biztosan nem kaptak hasonló kitüntetést id. Szerbák János és ifj. Szerbák János,⁵²⁵ román nemzetiségű kispáterek lelkészek. Id. Szerbák János a turczi kerület esperese, helyettes főesperes, a román görögkatolikus iskolák tanfelügyelője volt, akit a dáko-román eszme egyik képviselőjének tartottak a vármegyében. 1885-ben konfliktusba keveredett Aczél László tanfelügyelővel, s rajta keresztül a törvényhatósági bizottsággal, aminek egyébként ekkor ő maga, vagyis id. Szerbák is a tagja volt. A Budapesti Hírlap szerint id. Szerbák akadályozta a magyar nyelv oktatását a turczi kerület román falvaiban, továbbá az iskolai dokumentációk román nyelven való vezetését követelte Tóth Pál⁵²⁶ – szintén román nemzetiségű – avaspataki tanítótól. Mindemellett elvetette a törvényhatósági bizottság által kiadott magyar nyelvű nyomtatványokat is. A cikk állítása szerint nem Tóth Pál volt az első, akit id. Szerbák János ilyen irányban befolyásolt.⁵²⁷ A konfliktus ellenére mégsem vonta ki magát a vármegyei politikai közéletből, hiszen aláírta azt a nyilatkozatot, amely tiltakozik a Pesti Hírlap azon állítása ellen miszerint a vármegye ifj. báró Perényi Zsigmond főispán távozását szerette volna.⁵²⁸ Id. Szerbák a törvényhatósági bizottsági választásoknál a kispáterek kerületben a lebonnyolításért felelős elnök volt 1889-ben.⁵²⁹

Fia ifj. Szerbák János a Szatmár vármegyei Patóházán született 1861-ben. Teológiai tanulmányait Szamosújváron végezte, 1885-ben pedig pappá szentelték. Kispáterként előbb segédlelkész (1885-1899), majd helyettes lelkész (1899-1902) volt.⁵³⁰ Nevét gyakran Serbacu vagy Serbac Jánusként használta. Ugocsai működéséről keveset tudunk. 1900-ban kérelmet nyújtott be a főispánhoz a kispáterek inséges lakosok érdekében.⁵³¹ 1912-ben átkerült a hajdúdorogi egyházmegye kötelékébe, aminek létrejötte ellen többször kifejezte tiltakozását.⁵³²

⁵²⁵ Id. Szerbák János 1827-ben született, míg fia ifj. Szerbák János 1861-ben. (Schematismus cleri diocesis Szamosújváriensis craeci ritus catholicorum. Szamosujvarini 1898. 265.)

⁵²⁶ Aczél László szintén írt erről az esetről. Szerinte Tóth Pál maga kérte tőle, hogy amennyiben lehetséges ne ajánlja őt többet a magyar nyelv tanításáért kapható 100 forintos jutalomra, mert számára az hátrányt jelent az egyházi hatóságnál. Mégis már az első kitüntetés után vizsgálat indult a tanító ellen, majd pedig elbocsátás következett. Aczél szerint „[...] a közoktatási minister (Trefort) azonban az ügy állásáról informálta magát, elrendelte, hogy a karhatalommal is helyeztessem vissza a tanítót állásába [...]” A tanfelügyelő szerint az egyházi hatóság az ugocsai román falvakban rendkívüli tekintéllyel bírt, melynek egyik oka az itt még alkalmazott kaloda lehetett. (Aczél L.: Ugocsa vármegye népoktatásügye... i. m. 203.)

⁵²⁷ Turczi: Mozog az Avas. Budapesti Hírlap, 1885. június 10. Melléklet. 1-2.

⁵²⁸ Megyei élet. Ugocsa, 1888. december 16. 1.

⁵²⁹ Megyei élet. Ugocsa, 1889. október 13. 2.

⁵³⁰ <https://byzantinohungarica.com/index.php/szerbak-janos-1861-1915>, letöltés 2022. nov. 7.

⁵³¹ KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 142. Főispáni iktatókönyv 1900.

⁵³² A görögkatolikus egyházi vezetők, akik leggyakrabban nemzetiségek vezetői is voltak egyben, komoly aggodalommal néztek az új – általuk magyar egyházmegyeként aposztrofált – hajdúdorogi görögkatolikus egyházmegye létrehozásának tervére, mert félték attól, hogy a vegyes lakosságú települések nemzeti hívei így könnyebben elmagyarosodnak, ill. attól, hogy ez a megerősödő magyarosító törekvések egyik részlete lesz csupán. Ennek ellenére Radu Demeter nagyváradi görögkatolikus püspök is megjegyezte a román nemzetiségű görögkatolikus püspökök 1912. február 17-i tanácskozásán, hogy a létrehozandó egyházmegye tervezete nem foglalja magában minden magyar nyelvű és általa elmagyarosítottak – „di

Papp Antal munkácsi püspök, hajdúdorogi apostoli kormányzó Raffaele Scapinelli bécsi nunciusnak küldött átiratában a román görögkatolikus papok egy részének ellenállásáról írt, ami a hajdúdorogi egyházmegye felállítását illette. 1912. december 1-én az említett lelkészek, ifj. Szerbák Jánossal együtt gyűlést tartottak, ahol azt vitatták meg, hogy vajon jogosan szakították-e ki őket a korábbi – általuk románnak titulált – egyházmegyéből, ill. kérték, hogy a Szentszék változtasson a döntésén, különösen a magyar liturgia nyelve miatt.⁵³³ A szervezkedésnek az lett az eredménye, hogy az ügy Náray-Szabó Sándor vallás- és közoktatásügyi miniszter látóterébe is bekerült, aki kongrua-megvonással, ill. a Szatmár vármegyei főispán bevonásával kezelte a tiltakozást.⁵³⁴

Egyes görögkatolikus lelkészek Ugocsában a karitatív és támogató tevékenységekben jártak az élen, mint Mérges Béla alsósáradi lelkész. Szolgálati idejében épült az alsósáradi görögkatolikus felekezeti iskola új épülete. Lelkes adományozó volt, pl. K. Rabár János alapítványának,⁵³⁵ a Vasváry Pál alapítványának,⁵³⁶ a néhai dr. Mikita Sándor-féle semináriumi alapítványának,⁵³⁷ ill. az ungvári theologiai lyceummal kapcsolatos egyházirodalmi iskola részére⁵³⁸ stb. Tagja és résztvevője volt a Katholikus Népszövetség Ugocsa vármegyei értekezleteinek,⁵³⁹ s annak alsósáradi tagintézményét is megalakította és helyi igazgatója lett: „[...] népünk kezd öntudatra ébredni, kezdi belátni, hogy a jelenlegi erős keresztényellenes támadásokkal szemben mi sem maradhatunk tétlenül [...] hogy végrevalahára kiszabaduljon a kazár szipolyozó karmai közül, nem idegenkedik a Népszövetség eszméitől [...]”⁵⁴⁰

Több görögkatolikus lelkész tanári, írói vagy publicista szerepkörben tűnt ki. Így pl. Máthé Miklós alsóveresmarti és Bihun Pál salánki lelkészek állandó szerzői voltak a

alcune parrocchie magiarizzate” – tekintet gyülekezetet, sem az eperjesi, sem a munkácsi egyházmegyéből, mely utóbbiból kiemelte Veléte, Tiszaújhely, Tiszaújlak, Batár, Tiszabökény, Csepe és Feketeadó eklézsiáit, melyek mindegyikében – a közlése szerint – 72% és 100% között volt a magyar nyelven misézők aránya. (Nyilvánvaló tévedése Radu Demeternek Veléte esete, ahol a gyülekezet nyelve a ruszin volt.) (Radu Demeter nagyváradi görögkatolikus püspök megjegyzései a román püspökök 1912. február 17-i tanácskozásának jegyzőkönyvéhez. In: Szerk: Szabó Péter - Véghseő Tamás: Források a magyar görögkatolikusok történetéhez 2. kötet: 1906-1912. Nyíregyháza. 2019. 609.)

⁵³³ Papp Antal munkácsi püspök, hajdúdorogi apostoli kormányzó átirata Raffaele Scapinelli bécsi nunciusnak a szatmári görögkatolikus papok tiltakozásáról. Ungvár, 1913. január 22. In: Szerk. Szabó Péter, Véghseő Tamás: Források a magyar görögkatolikusok... i. m. 297-298.

⁵³⁴ Náray-Szabó Sándor vallás- és közoktatásügyi minisztériumi államtitkár magánlevele Lukács László miniszterelnökhöz a szatmári görögkatolikus papok tiltakozásáról. Budapest 1913. január 24. In: Szerk. Szabó P., Véghseő T.: Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. 3... i. m. 298-299.

⁵³⁵ Iskola segély. Görög Katholikus Szemle, 1917. szeptember 23. 3.

⁵³⁶ Görög Katholikus Szemle, 1917. október 7. 3.

⁵³⁷ Görög Katholikus Szemle, 1910. augusztus 21. 251.

⁵³⁸ Jelentés az ungvári theologiai lyceummal kapcsolatos egyházirodalmi iskola 1905—1906. évi működéséről. (Görög Katholikus Szemle, 1906. június 10. 2.)

⁵³⁹ Görög Katholikus Szemle, 1911. szeptember 3. 4., A Katholikus Népszövetség vármegyei terjeszkedésében Petrovics Emil szállósegresi lelkész is részt vett, akit a helyi szervezet igazgatójának is megválasztott. „A népszövetségi mozgalom a munkácsi egyházmegyéhez tartozó gör. kath. ruthénség között örvendeztetesen terjeszkedik.” (Szervezkedés Ugocsa megyében. Görög Katholikus Szemle, 1911. szeptember 17. 6.

⁵⁴⁰ Kath. Népszövetség. Görög Katholikus Szemle, 1911. szeptember 17. 6.)

Nagyszöllősi Hírlapnak. Mindketten magyarul írtak, noha Bihun ugocsai születésű, de ruszin anyanyelvű volt eredetileg.⁵⁴¹

A görögkatolikus vonatkozású infrastrukturális fejlesztések propagálásába és átadásába az egyházi vezetők törekvést mutattak a vármegyei vezetés bevonására, ami – annak vice versa mivolta miatt – minden esetben könnyen ment. Kitűnő példa erre Fancsika új görögkatolikus templomának 1902. novemberében való felszentelése Firczák Gyula püspök által, melyen a vármegye vezetése is képviseltette magát gróf Csáky László főispán, ifj. Perényi Zsigmond országgyűlési képviselő és György Endre, a máramaros-ugocsai református egyházmegye gondnoka, törvényhatósági bizottsági tag által.⁵⁴²

A görögkatolikusok képviselete a parlamentben. A görögkatolikusok az országos érdekérvényesítés terén folyamatosan azzal az önmaguk felé közvetített kritikával küzdtek, hogy lakosságszámukhoz mérten nagyon gyenge képviselettel rendelkeztek a politikában. A görögkatolikus vallású alsóházi képviselők folyamatos monitorozása mellett⁵⁴³ a fókusz a főrendi ház egyetlen görögkatolikus világi tagjára, az ugocsai Fancsikán született Szabó Jenőre vetült. Bihun Pál salánki görögkatolikus lelkész így írt róla és a görögkatolikusok országos képviseletéről: „[...] a törvényhozásban a gk. tábor képviselve nincs: magunkra vagyunk hagyva. Egyedüli mindenünk, a közös szegénység miatt egyetlen kiválóságunk sem juthat be a parlamentbe, nem lévén küszöbének átlépésére antréja [...] egyedüli vezetője e tábornak az anyagi bajokkal küzdő papság [...] Szabó Jenőn kívül lehet mondani nincs politikai életünk mezején közéleti faktorunk [...]”.⁵⁴⁴ Az írás nagyon jól megragadta a korviszonyoknak ezt a vetületét, még akkor is, ha Bihun a gondolatait a magyarországi görögkatolikusoknak főként a magyar anyanyelvű részére és a munkácsi egyházmegyére vonatkoztatta.

Szabó Jenő főrendi házi tag egyébként közgazdasági szakember volt, aki a gimnáziumot Ungváron, majd az egyetemet – ahol jogi képesítést szerzett – Pesten végezte. Nem tért haza a szülőföldre, hanem a fővárosban tevékenykedett, főként a különböző közlekedésügyi és a vasúti minisztériumi szakosztályoknál. Tetemes részt vállalt a vasútvonalak államosításában és a román-magyar vasúti hálózat összekötésében, amiért

⁵⁴¹ Bihun Pál – Felsőveresmarton született. (Nagyszöllősi Hírlap, 1912. december 26. 4.) Legismertebb munkája A gör. szert. kath. Anyaszentegyház szent Liturgiájának értelmezése. (Obbágy László: A magyar görögkatolikus egyház katekézisének története a 20. században. In: Athanasiana 33-34. (2012). 76.)

⁵⁴² Templomszentelés. Budapesti Hírlap, 1902. november 1. 7.

⁵⁴³ Lásd Dr. Volenszky Kálmán esetét, amiről a dolgozat II.2.3 A vármegye országgyűlési képviselőinek szerepe a helyi viszonyok alakításában c. részében írunk.

⁵⁴⁴ Bihun Pál: Gör. kath. hangok. Nagyszöllősi Hírlap, 1911. szeptember 7. 1.

később román koronarendet is kapott. 1893-ban egészségügyi okokból egy időre visszavonult a politikától, viszont már 1896-ban a főrendi ház tagjának nevezték ki. Két évre rá létrehozta a Görög Szertartású Katholikus Magyarok Országos Bizottságát, s elkezdett dolgozni a magyar liturgikus nyelv bevezetéséért, a naptárreformért és a hajdúdorogi egyházmegye létrehozásáért.⁵⁴⁵ Vasúti témájú írásai mellett legfőbb munkájának tekinthető az 1913-ban kiadott „A görög-katholikus magyarság utolsó Kálvária-útja 1896-1912” c. munka, melyet saját beszédeiből és írásaiból állított össze.⁵⁴⁶

Szabó Jenővel kapcsolatban látjuk először igazán Ugocsában a magyar és a ruszin görögkatolikusok közötti enyhe eltávolodást, hiszen személyénél nagyon erősen hangsúlyozódik a magyar jelző a görögkatolikus mellett. Szabó a görögkatolikus magyarság ügyét erélyesen képviselte a kormány tagjai felé, vagy akár ellenükben is. 1911-ben vitába keveredett gróf Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszterrel, mert Zichy szerint a görögkatolikus magyarságnak nem volt semmilyen térvesztése az ószláv liturgikus nyelv miatt a ruszinokkal szemben, ill. a felállítandó hajdúdorogi magyar egyházmegyére sincs igazán szükség, mert az a ruszinok között nemzetiségi mozgalmak elindulását eredményezhette volna.⁵⁴⁷ Szabó Jenő a reagálásában kifejtette, hogy véleménye szerint az egyházi liturgia nyelveként használt szláv nyelv nincs jó hatással a görögkatolikus magyarok nemzeti fejlődésére, sőt felvázolta „[...] a magyarokra hátrányos befolyását abban az esetben, ha ezek saját nyelvük helyett akár kizárólagosan, akár csak részben is ezt az egyházi nyelvet kénytelenek használni [...]”.⁵⁴⁸ Szabó Jenő felszólalásában utalt arra is, hogy az általa 1900-ban megszervezett római zarándoklat egyik célja az volt, hogy bizonyítsa a Szentszék számára a görögkatolikus magyarok létét, mivel „[...] a magyar nyelvű lithurgikus gyakorlat 1896. évi betiltása, legalább a mi tudomásunk szerint, nem elvi okokból történt, hanem azért, mert a római szentszék helytelenül és rosszakaratulag úgy volt informálva, hogy a görög-katholikus magyarok tulajdonképpen nincsenek, hanem csak a magyar kormány kívánná a magyar lithurgiával a ruthéneket elmagyarosítani [...]”.⁵⁴⁹

⁵⁴⁵ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. XIII. kötet. Budapest 1909. 218-219.

⁵⁴⁶ Véghseő Tamás: 100 éve hunyt el Szabó Jenő. (<https://byzhun.hu/hirek/100-eve-hunyt-el-szabo-jeno>, letöltés 2023. jan. 6.)

⁵⁴⁷ Szabó Jenő 1911. június 30-án a főrendi házban tartott felszólalásában idézte Zichy János miniszter két kijelentését, majd reflektált rá. Az első idézet: „A görög katolikus magyarság helyzete nem oly sötét és szomorú, mint némelyek állítják: határozottan kijelenthetem ugyanis, hogy a görög katolikusok egyházi élete szabályos mederben folyik és sehol sem látni jeleket arra nézve, mintha a ruthén elem ószláv liturgikus nyelv hátrányosan befolyásolná a magyarságot.”. A másik idézet Zichytől „[...] könnyen megtörténhetik, hogy az új egyházmegyéből kimaradó exclusiv rutén jellegű területen esetleg felmerülhetnek oly nemzetiségi visszahatások, a melyeknek horderéjét ma egyáltalán kiszámítani nem tudom.” (Görög kath. magyarságunk ügye. Nagyszöllősi Hírlap, 1911. július 20. 3.)

⁵⁴⁸ Görög kath. magyarságunk ügye. Nagyszöllősi Hírlap, 1911. július 20. 3.

⁵⁴⁹ Görög kath. magyarságunk ügye. Nagyszöllősi Hírlap, 1911. augusztus 3. 2.

A liturgia nyelvét, a hajdúdorogi egyházmegyét és annak központját illetően még egy ugocsai szál került a történetbe, ami nem más mint Szabónak a György Endrével⁵⁵⁰ zajló – mindkét fél részéről egészen a személyeskedésig süllyedő – vitája. Szabó Jenő azzal vádolta a református György Endrét, hogy az 1896-os ténykedése, miszerint erőteljesen támogatta, sőt rávette Újhelyi Andor hajdúdorogi papot egy budapesti magyar nyelvű mise megtartására, amivel kivívta a Szentszék rosszallását,⁵⁵¹ s ezzel az önálló magyar görögkatolikus egyházmegye felállítására nézve csak károkat okozott. Szabó egyenesen ezt írta: „[...] a pápai tilalmat és a külön magyar egyházmegye ugyanakkori elutasítását főleg a te illetéktelen beavatkozásod okozta.”⁵⁵² György és Szabó között egy másik lényeges nézeteltérés is kialakult, már akkor, amikor az egyházmegye felállítása nyert ügy volt. Ez a második vita a székhely kérdése, melyben Szabó Jenő – az általa létrehozott Görög Szeretartású Katolikus Magyarok Országos Bizottságán keresztül – mindenképp Nyíregyházát, míg György Endre Hajdúdorogot propagálta. Nyíregyháza mellett érvelt a görögkatolikus családok többsége is, akik olyan városban akarták berendezni a püspöki székhelyet, ahol az iskoláztatás és a kulturális intézmények már léteztek. Hajdúdoroggal szemben főként olyan érveket sorakoztattak fel, amelyek a rossz földrajzi megközelítést és a megfelelő intézmények hiányát emelték ki, ill. azt, hogy a görögkatolikus magyarság zöme nem a nagyközség körül összpontosult.⁵⁵³ György és Szabó további levelezésből jól látszik az, hogy Szabó szeretne volna ha a volt miniszter nem foglalkozna többet az üggyel, megfogalmazása szerint főként azért, mert „[...] szerencsétlen kezű voltál, amit mint politikával foglalkozó ember, magad is legsúlyosabbnak találsz, de ezt a vádat sem vonhatom vissza, mert mindig csak bajt hoztál reánk.”⁵⁵⁴ György Endre kiállása amellett, hogy Hajdúdorog legyen a központ, Szabó szemében egy újabb protestáns akciónak minősült, melyben nem a hajdúdorogiak támogatását látta, hanem jól felfogott protestáns érdekeket, amelyek arra irányultak, hogy az új görögkatolikus egyházmegye egy rosszul működő, befolyását érvényesíteni nem tudó

⁵⁵⁰ György Endre reformátusként – saját véleménye szerint – úgy került a magyar görögkatolikus egyházmegye felállítása ügyéhez közel, hogy az új egyházmegye létrehozását a református egyház lelkesen támogatta, ill. maga György mint független szereplő igyekezett elsimítani a magyar görögkatolikusok közötti vitákat. Mindezekkel szemben Szabó Jenő saját politikai haszonszerzéssel vádolta. (Vö. György Endre, egykori országgyűlési képviselő és miniszter válasza Szabó Jenő főrendiházi tag, elnök (Görög Szeretartású Katolikus Magyarok Országos Bizottsága) nyílt levelére. In: Szerk. Szabó P., Véghseő T.: Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. 3... i. m. 187-190.)

⁵⁵¹ Szantner Viktor: A Hajdúdorogi Egyházmegye története a kezdetektől 1920-ig. Doktori disszertáció. ELTE. Budapest 2008. 181.

⁵⁵² Szabó Jenő főrendiházi tag, elnök (Görög Szeretartású Katolikus Magyarok Országos Bizottsága) nyílt levele György Endre, egykori országgyűlési képviselő és miniszterhez. In: Szerk. Szabó P., Véghseő T.: Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. 3... i. m. 167-168.

⁵⁵³ Szantner V.: A Hajdúdorogi Egyházmegye története... i. m. 176-177.

⁵⁵⁴ Nyílt válasz György Endre urnak a hozzá intézett levelemre adott válaszára. In: Szerk. Szabó P., Véghseő T.: Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. 3... i. m. 193.

intézmény legyen, ami nem lehet ellenfele a térségben erős református egyháznak.⁵⁵⁵ Időközben pedig Debrecen és Nagykároly is felmerült a lehetséges székhelyek között. A létrejövő egyházmegyét ugyan Hajdúdorogról nevezték el, s a pápai alapító bulla is ezt a települést nevezte meg székhelyül, de ez csak formalitás maradt. Az egyházmegye első püspöke, Miklósy István Debrecenben rendezte be a rezidenciáját, amit a kormány is támogatott. 1914. február 23-án viszont egy külföldről szervezett bombamerénylet történt a székhely épületében, ami után – főként a korábbi lobbinak köszönhetően – Nyíregyházára költöztették azt.⁵⁵⁶ Miután tehát létrejött a hajdúdorogi egyházmegye Szabó Jenő és György Endre vitája is elsovadt, s nem került ismét felszínre. Szabó Jenő – akinek elvitathatatlan szerepe volt a hajdúdorogi egyházmegye 1912. május 6-i létrehozásában – az egyházmegyéhez kapcsolt magyar liturgikus nyelv kérdésében tántoríthatatlan volt, a kérdéskörhöz tartozó naptárreformról mérsékeltlen gondolkodott, annak erőltetését nem ajánlotta.

III.2 A Máramaros-Ugoccai Református Egyházmegye ugoccai része

A Máramaros-Ugoccai Református Egyházmegye vagy más névalakban Máramaros-Ugoccai Helvét Hitvallású Református Egyházmegye létrejötte és létezése a Tiszántúli Református Egyházkerület 1557-es megalakulásakor már megfigyelhető, különálló ugoccai és szintén különálló máramarosi traktus megnevezésekkel. Területük és a hozzájuk tartozó gyülekezetek pontos egyház-közigazgatási besorolása sokáig formálódott, így egyes gyülekezeteiket néha más egységekhez sorolták, mint 1727-ben Fancsikát, Tizakeresztúrt, Salánkot, Tiszaújhelyt, Tiszaújlakot és Verbőczöt, melyek akkor a beregi traktus részét képezték. Rajtuk kívül Ugocsában 23 gyülekezet működött ekkor.⁵⁵⁷ Az egyházmegye tulajdonképpen 1821-ben, az 1821-1822-ben ülésező generális konvent⁵⁵⁸ által meghatározott új felosztásban jött létre, s kiterjedt Máramaros és Ugocsa vármegyék területére.⁵⁵⁹ A korábbi traktusok összevonása a gyülekezetek számának csökkenésével volt indokolva. Az új egyházmegye 1833-ban 33 anyaegyházból és 3 leánygyülekezetből tevődött össze, aminek pontos elosztását nem tudjuk, de nagy valószínűséggel hasonlított a századforduló összetételéhez, melyben a gyülekezetek zöme (79%) az ugoccai részen

⁵⁵⁵ *Szantner V.*: A Hajdúdorogi Egyházmegye története... i. m. 180.

⁵⁵⁶ *Endrédi Csaba*: Nehézségek és konfliktusok a Hajdúdorogi Egyházmegye alapításának időszakában. Doktori disszertáció. Debreceni Egyetem. Debrecen 2015. 78-82.

⁵⁵⁷ *Felhősné Csiszár Sarolta, Küllős Imre, Molnár Ambrus, P. Szalay Emőke*: Magyar Református Egyházak javainak tára. Kárpátaljai Református Egyház I-IV. I. Máramaros-Ugocsa Egyházmegye. Budapest 1999. 22.

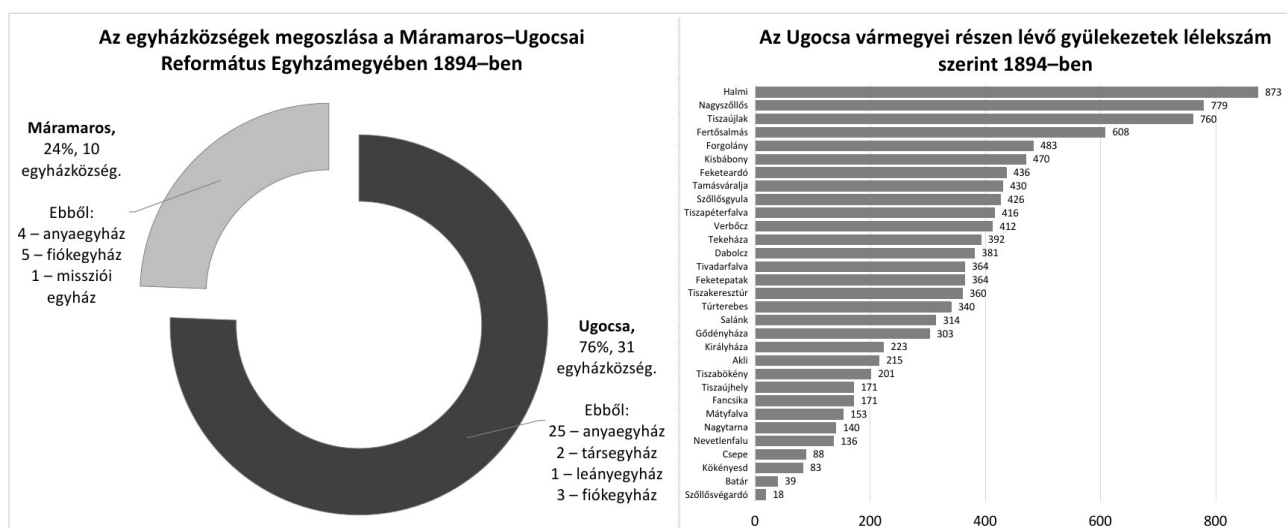
⁵⁵⁸ A református egyházmegyék és egyházkerületek vezetésének tanácsko生ó testülete.

⁵⁵⁹ Szerk. Hegedűs János: A Magyarországi Református Egyház egyetemes névtára az 1912. évre. Budapest 1912. 245.

helyezkedett el, míg a máramarosi részen⁵⁶⁰ mindössze 6 anyaegyház, 1 fiókegyház és 1 leányegyház volt. Ez a későbbiekben némiképp változott. (Lásd a 20. ábrát!)

Ha nem a gyülekezetek számát, hanem az azokban lévő gyülekezeti tagok létszámát hasonlítjuk össze, akkor már sokkal kiegyensúlyozottabb a két vármegye, hiszen Ugocsában az egyházmegye híveinek 57,2%-a élt, míg Máramarosban 42,8%-a. Mindez annak köszönhető, hogy a máramarosi gyülekezetek közül Visk 2307 főt, Máramarossziget 2127 főt, Técső 1814 főt, Hosszúmező 932 főt míg Huszt 543 főt számlált. Jóval nagyobbak voltak tehát a gyülekezeti taglétszámok, valamint a máramarosszigeti református gimnázium jelentősége is Máramaros felé billentette az egyensúlyi helyzetet.⁵⁶¹ Ennek ellenére az egyházmegye mégis inkább ugocsai kötődésű volt, ami talán a lelkészek és a gyülekezetek nagyobb számának, ill. a vármegyei magyar református lakosság nagyobb arányának volt köszönhető.

20. ábra:⁵⁶² A Máramaros-Ugocsai Református Egyházmegye gyülekezeteinek megoszlása Máramaros és Ugocsa között, valamint az ugocsai rész gyülekezetei lélekszám szerint 1894-ben.

Az egyházközségek 76%-a tehát az ugocsai részen, míg 24%-a a máramarosi részen helyezkedett el 1894-ben és az ezt követő időszakban is. Az ugocsai gyülekezetek közül négy – Halmi, Nagyszöllős, Tiszaújlak és Fertőszalmás – 500 fős taglétszám feletti volt, így kiemelkedett a gyülekezeti létszámot tekintve, s az összes hívő mintegy 29%-át foglalta

⁵⁶⁰ Anyaegyházként Visk, Máramarossziget, Técső, Hosszúmező, Huszt, Dolha, míg Taracköz fiókegyházként, Úrmező-Vajnáig pedig leányegyházként szerepel.

⁵⁶¹ A Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára (a továbbiakban: MREZsL), 2.a. fond Konvent Közigazgatási iratok 1793-1950 (1952) (a továbbiakban: 2.a. fond), VI. Kimutatások, nyilvántartások: 194. doboz. Tiszántúli Egyházkerület 10. Máramaros-Ugocsai egyházmegye 31 egyházközség.

⁵⁶² *Saját szerkesztés.* Forrás: MREZsL 2.a. fond 194. doboz. Tiszántúli Egyházkerület 10. Máramaros-Ugocsai egyházmegye 31 egyházközség. Az egyházmegyei gyülekezetek által vezetett belső taglétszámi statisztikák meglepő pontossággal hasonlóak az 1891-es népszámlálási adatokhoz, bár a teljes összehasonlíthatóság lehetősége nem áll fenn, hiszen az egyházmegyei adatok 1894-ből valók.

magában. A gyülekezetek nagy része (15 db) a 301-500 fős taglétszámú kategóriába tartozott, melyek a gyülekezeti össztagszám 56%-át fedték le. 8 egyházközség 101-300 közötti taglétszámmal bírt (az össztagszám 13%-a tartozott ezekhez a gyülekezetekhez), míg négy nem érte el a 100 fős létszámot (a hívek 2%-a tartozott ide). Az ugoicsai református gyülekezetek átlagos létszáma 1894-ben⁵⁶³ – a fiók- és leányegyházakat az anyaegyházaihoz számolva, valamint a társegyházakat külön gyülekezetnek tekintve – közelítőleg 390 fő volt. Ez az érték egy széles skálán mozgott, melyben a legkisebb, a csepei anyaegyház mindössze 88 tagot számlált, míg a vármegye legnagyobb református gyülekezete a halmi volt, amely 873 tagot jegyzett. Ugoicsában tehát jellemzően – a rurális struktúrához⁵⁶⁴ illeszkedve – az 1000 főt nem meghaladó gyülekezetek domináltak, míg Máramarosban az 1000 fő feletti, jellemzően városi gyülekezetek adták a hívők nagy részét.

III.2.1 REFORMÁTUS VEZETŐ RÉTEGEK A VÁRMEGYEI POLITIKÁBAN

Esperesek és lelkészek. A téma kifejtéséhez a református egyház belső hierarchiája alapján, először az esperesi tisztséggel rendelkezőket tekintjük át, majd azokat a személyeket, akik az egyházi tisztségek mellett a vármegyei politikai-, társadalmi-, esetleg gazdasági élethez szorosabban kötődtek.

Csernák István az egyházmegye esperese volt 1883⁵⁶⁵-1900⁵⁶⁶ között, emellett tamásváraljai lelkész. Korábbi szolgálati helye is a vármegyéhez kötődött, hiszen Fertőszalmáson volt a gyülekezet vezetője. Szoros – ámbar ellentmondásos – kapcsolatban állt György Endre korábbi miniszterrel, az egyházmegye gondnokával. Az egyházmegye kormányzásában nagy mértékben támaszkodott Biró Lajos nagyszőlősi lelkész tanácsaira is.⁵⁶⁷ Csernák István idejében épült a ma is fennálló parókia Tamásváralján.⁵⁶⁸ Jártas volt a gyógynövények ismeretében, s azok gyógyhatásainak alkalmazásában, amit a gyülekezeti tagok felé is elérhetővé tett.⁵⁶⁹ Csernák István tagja volt a vármegyei törvényhatósági

⁵⁶³ Az 1894-es évet tekintve két egyházközségből – Verbőcz és Mátyfalva – nincs információ, itt az 1891-es népszámlálási adatokat vettük alapul a táblázatban.

⁵⁶⁴ *Beluszky Pál: Magyarország településállománya, településhálózata.* In: Szerk. Beluszky Pál: Magyarország történeti földrajza II. Pécs 2008. 218.

⁵⁶⁵ A máramaros-ugoicsai egyházmegye őszi közgyűlése. Protestáns egyházi és iskolai lap, 1893. október 12. 650., 736.

⁵⁶⁶ Hirrovat. Szamos, 1900. szeptember 9. 3.

⁵⁶⁷ Biki Ferencz visszaemlékezése. (<http://tamasvaralja.blogspot.com/2010/07/tamasvaraljai-reformatus-ekklezsia.html>, letöltés 2023. márc. 12.); Valószínűleg ez az oka, hogy Biró egy rövid időre elvállalja az egyházmegye vezetését 1900-ban. (Protestáns egyházi és iskolai lapok, 1900. augusztus 5. 492.)

⁵⁶⁸ <https://refszatmar.eu/tamasvaraljai-reformatus-gyulekezet/>, letöltés 2023. márc. 14.

⁵⁶⁹ *Nagy Géza: Csernák Béla megválasztott királyhágómelléki püspök emlékezete.* In: Confessio. A Magyarországi Református Egyház figyelője. 17. (1993). 59.

bizottságnak,⁵⁷⁰ 1896-ban felkérték „[...] hogy az ősi szokásnak megfelelően vármegyénk főispánját elnöki széke elfoglalására [...]”⁵⁷¹ egy küldöttség élén keresse fel. A díszküldöttség kifejezése volt annak a lelkesedést kiváltó eseménynek, hogy „[...] Ugocsa vármegye a Bereg vármegyével 23 éven át közös personal unió után önálló főispánt kapott.”⁵⁷² Vincz Gyula személyében. Korábban arról is olvashattunk, hogy politikai tevékenysége szemben állt György Endréével, annak ellenére, hogy mindketten a máramaros-ugocsai egyházmegye vezetésében tevékenykedtek. György Endre a Szabadelvű Párt tagja volt, az viszont nem derült ki, hogy Csernák ellenzékiisége a vármegyére vonatkozott-e, vagy az országos viszonyokra, de mivel a cikk egy választókerületi gyűlésről tudósított, így feltételezhetően főként a György Endrével való korábbi szembenállására utalt.⁵⁷³

Az egyházmegye következő megválasztott esperese Szikszay Zoltán (1900-1909) volt. 1863. január 22-én született Berekböszörményben református lelkész családban. 1880-ban érettségizett Hódmezővásárhelyen, majd Debrecenben tanult teológiát, később Németországban tanulmányi körutat tett, ahol beiratkozott a heidelbergi egyetemre is. Hazatérte után több helyen volt lelkész, s 1900-tól, mindössze 37 évesen lett a Máramaros-Ugocsai Református Egyházmegye esperese, ill. 1901-1907 között Nagyszöllös lelkésze. Emellett tagja volt a második budapesti országos zsinatnak, a református segélyegylet választmányának, a debreceni főiskola igazgatótanácsának, az egyházkerületi missziói bizottságnak és a máramarosszigeti liceum igazgatótanácsának. Politikai tevékenysége viszont inkább Máramaros vármegye törvényhatósági és közigazgatási bizottságához volt köthető. Máramarossziget képviselő-testületének munkájában is részt vett.⁵⁷⁴ Elhunytakor, 1909-ben már máramarosszigeti lelkész. Halálának oka öngyilkosság volt, amelyet a valószínűsített depressziója és megromlott idegrendszeri állapota⁵⁷⁵ miatt követett el Nagyszalontán, ahol a bátyját, Szikszay Lajos ügyvédet látogatta meg.⁵⁷⁶

Az egész egyházmegyét megrázó öngyilkosság után Biki Ferencet, 1910-ben előbb tanácsbírává és főjegyzővé választották, majd néhány hónap elteltével esperessé

⁵⁷⁰ Ugocsa, 1888. december 16. 1.

⁵⁷¹ KTÁL 294. fond. 2. opisz. od. zb. 37.

⁵⁷² Pesti Hírlap, 1896. március 28. 5.

⁵⁷³ Politikai Ujdonságok, 1883. szeptember 26. 6.

⁵⁷⁴ Emlékbeszéd Szikszay Zoltán felett. A Máramarosszigeti Ref. Lyceum értesítője az 1909-910 tanévről. Máramarossziget 1910. 5-16.

⁵⁷⁵ Öngyilkos lelkész. Szatmár és Vidéke, 1909. november 9. Melléklet.

⁵⁷⁶ Az esperes tragédiája. Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1909. november 7. 5.

(1910-1929).⁵⁷⁷ Vezetése idején az egyházmegyében nagyobb hangsúly került az ifjúsági egyesületek és az idősgondozás egyház általi támogatására, valamint az iskolaügyre.⁵⁷⁸ Esperesi ideje alatt épült fel és került átadásra az új királyházi református templom, ahol Biki, mint lelkész is szolgált. Erről maga Biki Ferenc írt cikket a Sárospataki Református Lapokban, ahol jelentős egyházi sikerként értékelte a – már korábban – létrehozott gyülekezetet és megépült templomát: „*A múlt század hetvenes éveiben Királyházán nagy vasúti forgalmi központ épült, hova számos vasúti alkalmazott és hivatalnok telepedett le, kik között mind többre-többre szaporodott a ref. hívek száma, úgy hogy ma 420 egyháztag van ott.*”⁵⁷⁹ A hírérték nem véletlen, hiszen a református egyházat a megelőző évtizedekben – gyülekezeti szinten, s inkább évszázados mércével mérve – a lassú, de állandó fogyás jellemezte, amire maga Biki is rávilágított ebben, s más hasonló írásaiban is.⁵⁸⁰ Biki Ferenc igazgatósági tagja volt a Nagyszöllősi Általános Takarékpénztár Rt.-nek.⁵⁸¹ 1915-ben a törvényhatósági bizottság tagja, mint a 32. legtöbb adót fizető a vármegyében.⁵⁸² Trianon után az önálló, a Szlovenszkoitól független, kárpátaljai református egyházkerület⁵⁸³ ügyének egyik fő szószólója.⁵⁸⁴ 1940-ben halt meg Nagyszöllősen.⁵⁸⁵

Az ugcasai gyülekezeteket és az ott szolgáló lelkészeket egy táblázat segítségével mutatjuk be, hangsúlyt fektetve az egyházközség státuszára, nagyságára, ill. a lelkészek szolgálati időtartamára, amennyiben azt sikerült meghatározni.

⁵⁷⁷ Tömösközi Ferenc: A református egyház önszerveződésének folyamata Csehszlovákiában 1918-1923 között. In: *Múltunk*. 2. (2020). 130.

⁵⁷⁸ Protestáns egyházi és iskolai lapok, 1911. június 11. 395.

⁵⁷⁹ *Biki Ferenc*: Templom- és harangszentelések. Sárospataki Református Lapok, 1911. szeptember 17. 359. Királyházát 1890-től szervezik fiókegyházzá. (Szerk. Hegedűs János: A Magyarországi Református Egyház egyetemes névtára az 1912... i. m. 249.) 1886-os névtár még leányegyházként jegyezte, melynek 38 tagja volt. 1900-as népszámlálásnál már 223 reformátust találunk, ami összevetve a Biki által 1911-ben jelölt 420 fővel valóban azt mutatja, hogy ez a gyülekezet volt a legdinamikusabban fejlődő a korszak ugcasai református gyülekezetei között.

⁵⁸⁰ Itt jegyezzük meg, hogy Biki több egyháztörténeti írást is közölt, főként újságokban, melyek az Ugocsa vármegyében megszűnt református gyülekezetek vagy egyházi épületek történetét vizsgálják. Lásd pl. *Biki Ferencz*: Okmány 1611-ből. Ugocsa, 1896. május 3. 2.

⁵⁸¹ Szerk. Kormos Alfréd: Magyar Pénzügyi Compass (II). Budapest 1918. 677.

⁵⁸² MNL OL X 9327. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1915. október 7. 246. bj.

⁵⁸³ A Kárpátaljai Református Egyházkerület létrehozásának körülményeiről és Biki Ferencnek az abban játszott szerepéről készített tanulmányt Harsányi Béla. Lásd! *Harsányi Béla*: Az egyházkerületi szervezkedés késedelmének okai Kárpátalján. In: Szerk. Dr. Keresztes Gábor: Tavasz szél. Spring wind. Budapest 2016. 24-34.

⁵⁸⁴ Kárpátaljai Református Levéltár (a továbbiakban KRL). A Beregi Református Egyházmegye 1921. évi szeptember hó 15. napján Beregszászban tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. 5., 10.

⁵⁸⁵ Kárpátalja, 1940. május 19. 4.

10. táblázat:⁵⁸⁶ Az Ugocsához tartozó református gyülekezetek és lelkészeik 1890-1914 között.ⁱⁱ

S/sz	Település és gyülekezeti adatok ⁵⁸⁷	A településen szolgált lelkész neve és szolgálati ideje
1	Akli , társegyház: 215 tag, Batár , leányegyház: 39 tag	Tóth Gábor (1890-1895), Koroknay István (1896-1900), Szentpéteri Pál (1901-1927)
2	Csepe , anyaegyház: 88 tag	Nyíri István (?-1885-1912); Sipos Imre (1913-1923)
3	Dabolcz , anyaegyház: 381 tag	id. Kürthy Károly (1884-1913-?)
4	Fancsika , anyaegyház: 171 tag	Ladányi Endre (1886-1899), Szép Ferenc (1900-1902), Kun Béla (1902-1904), Nagy Sándor (1905-1907), Lajos Sándor (1907-1959)
5	Feketeardó , anyaegyház: 436 tag	Sárkány Lajos (1883-1913)
6	Feketepatak , anyaegyház: 364 tag	Bodnár Béla (1887-1899/1900), Koroknay István (1901-1916-?), Bodnár László (?-1917-?)
7	Fertősalmás , anyaegyház: 609 tag	Tegze László (1886-1906), Ladányi Endre (1906-1918)
8	Forgolány , anyaegyház: 483 tag	Szekeres Sándor (1888-1936)
9	Gődényháza , anyaegyház: 303 tag	Győrffy Ede (1885-1925)
10	Halmi , anyaegyház: 873 tag, Kökényesd , fiókegyház: 83 tag	Nagy József (?-1883-1885), Pap József (1885-1890), Varga Károly (1894-1917-?)
11	Kisbábony , anyaegyház: 470 tag	Thoroczkay János (?-1877-1895), Tóth Gábor (1895-1901), Biki Ferenc (1902-1906), Tóth Gábor (1906-1939)
12	Mátyfalva , társegyház: 153 tag	Szép Ferenc (1888-1934)
13	Nagyszőlős , anyaegyház: 779 tag, Szőlősvégardó , fiókegyház: 18 tag	Biró Lajos (1884-1906), Szikszay Zoltán (1906-1907), Sarkadi Mihály (1907-1911), Biki Ferenc (1911-1933)
14	Nagytarna , anyaegyház: 140 tag	Baktay Áron (1873-1892), Kócsi Péter (1892-1895), Ladányi Endre (1895-1896), Györi László (1897-1899), Fekete Sándor (1900-1901) Szabó Lajos (1901-1922)
15	Nevetlenfalu , ⁵⁸⁸ anyaegyház: 136 tag	Tóth Gábor (1890-1895), Koroknay István (1895-1900), Szentpéteri Pál (1901-1929)
16	Salánk , anyaegyház: 314 tag	Máthé László (1861-1897), Bihari Lajos (1898-1932)
17	Szőlősgyula , anyaegyház: 426 tag	Biki Ferenc (1884-1902), Kun Béla (1904-1906), Varga Jenő (1907-1909), Balogh Miklós (1909-1913), Tusa Menyhért (1913-1928)
18	Tamásváralja , anyaegyház: 430 tag	Csernák István (1884-1900), Bodnár Béla (1900-1937)
19	Tekeháza , anyaegyház: 392 tag Királyháza , fiókegyház: 223 tag	Kósa Aladár (1889-1900), Koncz Sándor (1901-1906), Biki Ferenc (1906-1912), Benkő Viktor (1912-1916), Dancsházy Sándor (1916-1924)
20	Tiszabökény , anyaegyház: 201 tag	Király Antal (1883-1929)
21	Tiszakeresztúr , anyaegyház: 360 tag	Deák Mihály (1874-1918)
21	Tiszapéterfalva , anyaegyház: 416 tag	Szabó József (1881-1931)
23	Tiszaújhely , ⁵⁸⁹ anyaegyház: 171 tag	Szép Ferenc (1888-1934)
24	Tiszaújlak , anyaegyház: 760 tag	B. Nagy Elek (1874-1895), Sarkadi Mihály (1895-1907), Sinka Gyula (1907-1911), Sarkadi Mihály (1911-1924)
25	Tivadarfalva , anyaegyház: 364 tag	Fekete Károly (1877-1899), Jánossy Sándor (?-1902-?), Kálmán Béla (1904-1905), Fóris Lajos (1906-1907), Szekeres Sándor (1907), Jánossy Sándor (1908-1917)
26	Túrterebe s, anyaegyház: 340 tag	Szük Ferenc (1859-1901), Tóth Gábor (1901-1906), Horváth Pál (1907-1923)
27	Verbőcz , anyaegyház: 412 tag	Szük Sándor (1886-1941)

⁵⁸⁶ Saját szerkesztés. A táblázat teljes forrásjegyzékét lásd az „ii” jelű végjegyzetben!

⁵⁸⁷ MREZsL 2.a. fond 194. doboz. Tiszántúli Egyházkerület 10. Máramaros-Ugocsi egyházmegye 31 egyházközség. Az adatok az 1894-es állapotokat tükrözik.

⁵⁸⁸ Nevetlenfalu anyaegyháznak Akli társegyháza, Batár pedig leányegyháza.

⁵⁸⁹ Tiszaújhely anyaegyháznak Mátyfalva társegyháza.

Az ugocsai törvényhatósági bizottság általunk ismert református lelkész tagjai 1906-1912 között: Tóth Gábor túrterebesi, Bodnár Béla tamásváraljai, Bihari Lajos salánki, Sarkadi Mihály tiszaujlaki és Biró Lajos nagyszöllösi lelkészek, akik mindannyian választás útján kerültek a testületbe.⁵⁹⁰ Közülük Bodnár Bélát és Sarkadi Mihályt 1915-ben ismét megválasztották.⁵⁹¹

Sarkadi Mihály 1853-ban született. Előbb Tiszaujlakon, majd négy évet Nagyszöllösön, s aztán ismét Tiszaujlakon szolgált lelkészként.⁵⁹² Nagyszöllösön a templom melletti parókia megépítése hozzá köthető, annak ellenére, hogy a teljes átadása már Biki Ferenc lelkészségének idején történt. Eredeti rendeltetésének Sarkadi Kálvineumot, vagyis idősgondozással kapcsolatos intézményt szeretett volna,⁵⁹³ amit a közelgő világháború meghiúsított.

Több lelkész írói tevékenységével tűnt ki, mint Koroknay István feketepataki lelkész, aki a Budapesti Theológiai Akadémián tanult. Legfontosabb alkotása „Az igaz keresztyén hit, Urvacsorához először készülő ref. ker. gyermekek hitvallástétele kérdésekben és feleletekben” c. káté, melyet Nagyszöllösön adtak ki 1910-ben, s széles körben használatos volt a hitvallásoktatásban.⁵⁹⁴ Szintén költéssel foglalkozott id. Kürthy Károly, aki haláláig a dabolczi református gyülekezet lelkipásztora volt,⁵⁹⁵ ill. Ladányi Endre előbb fancsikai, ezután nagytarnai, majd fertőszalmási lelkész. Az irodalmárok társaságát gyarapította, Szük Ferenc, az eredetileg tanárnak készülő túrterebesi lelkész is, aki kiváló görög és latin nyelvismeretével tűnt ki. Kedvenc olvasmányai Horatiustól származtak.⁵⁹⁶

Református világi személyek. A lelkészi kléruson kívül állandó és fontos szerepe volt György Endrének, aki az ugocsai Tiszapéterfalván élt. György egyházmegyei gondnok, és a Tiszántúli egyházkerület zsinatának világi rendes tagja is volt. 1896-ban – miután az akkori esperes és a közte fennálló ismeretlen ellentétek elsimultak – Csernák István felvetésére jelölték az akkori egyházmegyei és egyházkerületi tanácsbíró a tiszántúli egyházkerület főgondnokának.⁵⁹⁷ Csernák István fiának, Csernák Bélának a visszaemlékezéseiből tudjuk,

⁵⁹⁰ KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. november 22. 486. bj.

⁵⁹¹ MNL OL X 9327. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1915. október 7. 247.bj.

⁵⁹² Szerk. Hegedűs János: A Magyarországi Református Egyház egyetemes névtára az 1911. évre. Budapest 1911. 120.

⁵⁹³ <http://refua.tirek.hu/lap/szolos/cikk/mutat/gyulekezettortenete/>, letöltés 2023. ápr. 3.

⁵⁹⁴ Protestáns egyházi és iskolai lapok, 1910. április 17. 249.

⁵⁹⁵ Szerk. Hegedűs János: A Magyarországi Református Egyház egyetemes névtára az 1913. évre. Budapest 1913. 163.

⁵⁹⁶ Kiss Kálmán: Túrterebesi egyház- és iskolatörténete. Nagyvárad 2009. 267.

⁵⁹⁷ Ki lesz főgondnok a tiszántúli ref. egyházkerületben? Ugozca, 1896. augusztus 30. 3.

hogy ezután az esperes és György Endre jó barátok lettek: „[...] *édesapámat nagyon szerette. A legnagyobb tisztelettel viseltetett irányában, úgy is mint esperese, úgy is mint barátja iránt; pedig országos hírű ember volt [...]*”.⁵⁹⁸ Működése az egyházmegyében és a kerületben viszonylag hosszú időre visszanyúlott, már 1878-ban olyan külföldi eseményeken is képviselte a magyarországi református egyházat, mint amilyen pl. a skóciai Edinburgban tartott ún. presbyterián zsinat volt.⁵⁹⁹ Emellett részt vett az Egyetemes Konvent rendkívüli bizottságának és az egyházmegye közigazgatási és közjogi bizottságának, a misszióügyi és a tökesegélyosztó szakbizottságnak és az ún. protestáns közös bizottságnak a munkájában. György Endre – gazdasági szakemberként – az egyház gazdasági szempontból való önállóságát szorgalmazta a korszakban jellemzővé vált különböző államsegélyek felvétele ellenében, amire Ugocsában is számos példa volt, úgy mint a tiszaujlaki templom kibővítésére és a torony megépítésére kiírt országos gyűjtés 1903-ban.⁶⁰⁰

György Endre a Fejérváry-kormány földművelésügyi miniszter is volt 1905. június-október között, előtte pedig a képviseleti politikában próbálta ki magát, ahol előbb Ugocsa tiszántúli választókerületét,⁶⁰¹ majd pedig Bereg vármegye munkácsi választókerületét képviselte.⁶⁰² A vármegyei politikában is rendkívül aktívan tevékenykedett, hiszen a közigazgatási bizottság tagja volt többször is, főként virilis oldalról.⁶⁰³ Az Ugocsa c. vármegyei lap 1885-ös elindításában is kulcsszerepet játszott. Reformista és kétségtelenül lokálpatrióta volt, aki gondolkodásában számos területen megelőzte a korát. 1907-ben kiállt a harmadik ugocsai szolgabírói járás megalakítása mellett, mert abban a vármegye létének egyik biztosítékát látta.⁶⁰⁴ A közigazgatási bizottság gyűlésein történt felszólalásai egy előrelátó és a közérdeket fontosnak tartó képviselőt tükröztek. Szintén 1907-ben a nehéz vármegyei anyagi helyzet és a rossz termés miatt javasolta egy esetleges éhínség kialakulásának megelőzését és a bécsi himlőjárvány miatt nagy mennyiségű himlőnyirok beszerzését, ami egy kezdetleges, de hatásos vakcinációja volt a bárányhimlőnek.⁶⁰⁵ 1908-ban tagja volt annak a küldöttségnek, amely a Felső-Tisza hajózhatóvá tételének előmozdítására

⁵⁹⁸ *Csernák Béla: Életemből. Emberi gyarlóságokkal Isten szolgálatában.* In: „Itt viharzott át felettünk...” II. kötet. Debrecen 2008. on.

⁵⁹⁹ Protestáns egyházi és iskolai lapok, 1878. május 8. 569.

⁶⁰⁰ A könyöradomány gyűjtéseket más felekezetek is előszeretettel használták, pl. 1900-ban Rákospatak, Batár és Tiszaujlak görögkatolikus templomaira kértek gyűjtési engedélyt. (KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 142. Főispáni iktatókönyv 1900. 123/1900, 158/1900, 418/1900.)

⁶⁰¹ A közte és Dolinay Miklós között zajló választási csatározásokról részletesebben a dolgozat III.1.1 A görögkatolikus elíttek társadalmi, politikai szerepvállalása c. részében írunk.

⁶⁰² Szerk. Hegedűs János: A Magyarországi Református Egyház egyetemes névtára az 1912... i. m. 3-4., 9-11.; György Endre a munkácsi kerület országgyűlési képviselőségi ideje alatt Munkács díszpolgára címet kapott, amely mindmáig fennáll.

⁶⁰³ Megyei élet. Ugocsa, 1889. október 13. 2.

⁶⁰⁴ A harmadik szolgabírói járás felállítása. Nagyszőlősi Hírlap, 1907. augusztus 15. 2.

⁶⁰⁵ A közigazgatási bizottság gyűlése. Nagyszőlősi Hírlap, 1907. szeptember 19. 2.

jött létre az északkeleti vármegyék képviselőiből.⁶⁰⁶ Nem véletlen tehát, hogy Ugocsában pozitív véleménnyel voltak róla: „[...] *nincs a járásban község, melynek közérdekét szívében ne viselte volna, és nincs oly magánember, kinek igazságát érvényesülni nem segített volna.*” Ugyanakkor az is igaz, hogy nem mindenki látta ennyire pozitív személyiségnek. Többször felróták neki, – pl. a vármegye későbbi főispánja, Dr. Morvay Zsigmond – hogy szerepet vállalt a darabontkormányban, s ezzel kárt okozott a vármegyének.⁶⁰⁷ A már említett Csernák Béla az erényeinek kiemelése mellett így írt róla: *”Magát elhanyagolta, ruhájával nem törődött, ezért a papok „Gyuri Bandinak” hívták magok között. Ígéreteiben megbízhatatlan volt.”*⁶⁰⁸ Megítélése tehát alapvetően jó volt, de a rendkívüli sokszínűsége és széles tevékenységi köre miatt sok bírálót szerzett.

Gazdasági tevékenységét országos elismerés övezte. A Keletre magyar c. munkájában megalapozta az ország keleti gazdaságpolitikájának az alapjait, számos vízjogi szakmunkát fordított le olaszról magyarra, amivel az éppen kialakuló hazai vízjogot erősítette. Ő alapította és kezdetben szerkesztette is a Nemzetgazdasági Szemle c. közgazdasági negyedéves folyóiratot, társalapítója volt a Vasúti és Gőzhajózási Közlönynek, s hozzá köthető az első magyar nyelvű menetrendkönyv is. Számos munkát és fordítást közölt az angol gazdasági rendszerről és Angliáról. Angol nyelvű szakmunkája volt a *The State and Agriculture in Hungary* c. kötet, melyet Londonban és New Yorkban is megjelentetett. A szövetkezeti rendszer létrehozásában országos szinten is aktív volt, s ő volt az elnöke az Észak-keleti Szövetkezetek Szövetségének is.⁶⁰⁹ A vármegyében igyekezett kamatoztatni a vasúti közlekedés terén szerzett tapasztalatait, de véleményét az egyre inkább nem fogadták el.⁶¹⁰ A helyi gazdasági életnek is szerves résztvevője, hiszen 1885-ben egyik megalapítója és elnöke volt az Ugocsamegyei Gazdasági Egyesületnek.⁶¹¹ Az idő előrehaladtával pénzügyi befolyása és szava a vármegye törvényhatóságában láthatóan egyre csökkent, ami talán a vármegyei vasutak területén képviselt véleményének kudarcos fogadtatása miatt történt,⁶¹² ill. amiatt, hogy az 1910-es országgyűlési választáson elvesztette a mandátumot Bródy Ernővel szemben, aki a Nemzeti Munkapárt színeiben indult.⁶¹³

⁶⁰⁶ Megyei élet. Nagyszöllősi Hírlap, 1908. december 3. 2.

⁶⁰⁷ „Mikes”: György Endre. Nagyszöllősi Hírlap, 1910. február 24. 2.

⁶⁰⁸ Csernák B.: Életemből... i. m. on.

⁶⁰⁹ „Mikes”: György Endre. Nagyszöllősi Hírlap, 1910. február 24. 2.

⁶¹⁰ György Endrének az ugocsaí keskenyvágányú vasutak fejlesztésével kapcsolatos meglátásait és terveit lásd a dolgozat V.3.2 A HÉV-fellegvár tervei és a részbeni megvalósulás c. részében!

⁶¹¹ Bereg, 1885. november 15. 4.

⁶¹² MNL OL X 9327. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1915. február 8. 34. bj.

⁶¹³ Nagyszöllősi Hírlap, 1910. május 12. 6.

A református elit képviselője volt a Szentpály család is,⁶¹⁴ akik vezető tisztségeket töltöttek be az ugoicsai közigazgatásban. Szentpály István a máramaros-ugocicsai egyházmegye helyettes gondnoka,⁶¹⁵ míg Szentpály Miklós az egyházmegye világi aljegyzője volt.⁶¹⁶ Szentpály István és Szentpály Miklós apa-fia családi kapcsolatban álltak egymással.⁶¹⁷ Szentpály Miklós kedvelt vezető volt a vármegyében, ami meglátzott az 1913-as tiszai árvíz eseményeinek kezelésében való helytállása során, amikor maga is a helyszínen volt, s a vármegye teljes vis major keretét azonnal felhasználta a károk enyhítésére. Egy Budapestről érkező helyszíni tudósító így írt róla: „*Szentpály Miklós alispán, akiben az ugoicsaiaknak valami csodálatos, fanatikus hitük van, az ötezer korona első segélyből még a tegnapi vasárnapon ezeröttszáz koronát adott az újlakiaknak, többet nem lehetett, mert még más tizenegy község nyújtja kezét segély után [...] Hetény és Szirma, mivel ezek megközelíthetetlenek, olyan mélyen állanak a vízben, hogy még lóháton se lehet odajutni, amit az alispán és Újhelyi szolgabíró már ismételten megkísérlettek [...]*”⁶¹⁸

A helytállásra szükség is volt, hiszen a vis major keret csak egy nagyon kis részét fedezhette a károknak, mert a vármegye komoly élelmiszerválságot és gazdasági visszaesést élt át 1913 és 1914 telén: „[...] az árvizek több százakra menő házakat döntöttek le és semmisítettek meg [...] a minden terményeiktől megfosztott lakosság első pillanatnyi nyomorának enyhítésére a belügyminister ur tárczája terhére 68.500 korona államsegélyt utalt ki.”⁶¹⁹ Az államsegélyen kívül felmerült a károsultak felé nyújtandó államkölcson juttatása is. Az államsegély és az államkölcson, valamint a romba dőlt házak újjáépítése mégis kevésnek látszott, hiszen a belügyminiszteri beszámolóban olvashatjuk, hogy „[...] az árvizek által sújtott (vármegyék - a szerző megj.) lakossága között a mindinkább fenyegető inség következtében oly nagy elkeseredés mutatkozik, hogy a családjaik fentartására szükséges élelmiszerek beszerzése céljából tömegesen kéri kivándorlásuk engedélyezését és ennek meg nem adása esetén erőszakoskodásokkal fenyegetőznek.”⁶²⁰

Szentpály Miklós jóindulata nem volt egyedülálló a vármegyében, hiszen 1914-ben több olyan adófizető ellen elrendelt árverési eljárást is elhalasztottak, akik képtelenek voltak fizetni az 1913-as árvíz miatt tönkrement birtokuk és gazdaságuk hiteleit.⁶²¹ Ez annál is

⁶¹⁴ Szentpály István Ugoicsa alispánja 1888-1896 között, míg Szentpály Miklós előbb vármegyei főszámvevő majd alispán 1910-1918 között. (Lásd a 17. ábrát!)

⁶¹⁵ Ugoicsa, 1896. szeptember 27. 2.

⁶¹⁶ Ugoicsa, 1896. szeptember 13. 3.

⁶¹⁷ Homoródszentpályi Szentpály István gyászjelentése. 1926. szeptember 12. (A Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának gyászjelentései.)

⁶¹⁸ Egy nap az elöntött Ugoicsában. Az Ujság, 1913. július 15. 8.

⁶¹⁹ MNL OL K27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek - 1913.09.03.-i ülés. 103/95-96.

⁶²⁰ MNL OL K27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek - 1913.09.03.-i ülés. 103/97.

⁶²¹ MNL SzSzBVL IV.1002 2. kd. Feketeadó község adózói elleni vizsgálat.

inkább igaz volt, hogy 1913-ra a vármegye községeinek nagy része rossz anyagi helyzetbe került, az adó beszédese is nehézség volt számukra. Ezt az elhagyott gyermekek tartásdíjának befizetésekor több község is bejelentette, mivel nem tudta azokat teljesíteni.⁶²²

III.3 Az izraelita hitközségek működése a vármegyében

Az izraelita közösség aránya már 1870-ben elérte 9,91%-ot Ugocsa népességen belül, 1910-ben pedig a 12,92%-ot. A növekedés folyamatos volt, amit elsősorban a galíciai bevándorlás⁶²³ és a pozitív népesedési mutatók tettek lehetővé. Az izraeliták megjelenéséről Ugocsában, ill. számuk és népességen belüli arányuk alakulásáról, az egyéb számszerűsíthető mutatókkal együtt már készítettünk vizsgálatot a dolgozat I.3 Ugocsa vármegye anyanyelvi és felekezeti összetétele c. részében. Az alábbiakban a vármegye területén működő zsidó hitközségek, egyházi vezetők, társadalmi-, gazdasági- és politikai szereplők tevékenységét mutatjuk be.

Közigazgatás. Az Ugocsa és Máramaros területén lévő hitközségek 1869-től a tizenhétedik községkerülethez tartoztak a magyarországi és erdélyi hitközségeket felölelő huszonhat községkerület rendszerén belül,⁶²⁴ ez a beosztás azonban főként az ún. kongresszusi vagy neológ zsidó felfogásban érvényesült, míg az ortodoxok nem fogadták el.⁶²⁵ Az ugocsai hitközségek pontos számára a különböző felsorolásokból és adatokból nehéz következtetni. Biztosan működött hitközség Halmiban a Klein család irányítása alatt, aminek befolyása alá huszonöt másik település is tartozott, ill. Nagyszöllősön ugyanezen család irányítása alá tartozó tizenöt egyéb településsel. Ezen kívül találkozunk Batarcs ortodox/haszid befolyású hitközségének említésével és Királyháza hitközséggel, amely a Teitelbaum magyarországi haszid dinasztia befolyása alatt működött,⁶²⁶ de a Vizsnic-Koszov külföldi haszid dinasztiák befolyása is érintette.⁶²⁷ Más vélemények szerint a vármegyében hat hitközség működött, amelyek közül nem volt mindegyik önálló, hanem a halmi és a nagyszöllősi anyahitközségek

⁶²² MNL SzSzBVL IV.1002 1. kd. Elhagyott gyermekek gondozási díja.

⁶²³ A Nagyszöllősi Hírlap többször utalt a vármegyei közigazgatási bizottság üléseire, ahol számos alkalommal foglalkoztak a Galiciából való bevándorlással: „Galiciából való lassu beszivárgás folyton tart.” (A közigazgatási bizottság gyűlése. Nagyszöllősi Hírlap, 1907. szeptember 19. 2.)

⁶²⁴ A magyar és erdélyi 1868-69-ik évi egyetemes gyűlésen alkotott szabályzatok és határozatok. In: Szerk. Dr. Blau Lajos, Dr. Mezey Ferencz: Magyar-Zsidó Szemle. IX. (1892). 148-162.

⁶²⁵ Vö. az Egyenlőség, 1893. június 16-i 5-7. oldalon található cikkét és Gangó Gábor: Eötvös József és az 1868/69-es Magyar Zsidó Kongresszus c. munkáját! (Főszerk. Csík Tibor: Könyv és nevelés. 2-3. (2021). 131-163.)

⁶²⁶ *Mislovics Erzsébet*: Rabbik, irányzatok, közösségek. In: Szerk. Bányai Viktória, Fedinec Csilla, Komoróczy Szonja Ráhel: Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig. Budapest 2013. 55.

⁶²⁷ *Mislovics Erzsébet*: A haszidizmus megjelenése és terjedése. In: Szerk. Bányai V., Fedinec Cs., Komoróczy Sz. R.: Zsidók Kárpátalján... i. m. 63.

alá tartoztak. A nagyszöllősi Smuel Smelke Klein rabbi (1804-1875) halála után fiai, Eljahu Klein⁶²⁸ és Pinhasz Hijim Klein⁶²⁹ irányították a községek életét, szintén a haszid befolyást erősítve.⁶³⁰

Jól körülhatárolható, belső izraelita közigazgatási felosztás nyomát először 1884-ben találjuk. Eszerint két anyakönyvi kerületre oszlott a vármegye, a nagyszöllősire, amelyhez a Tiszáninneni járás települései tartoznak, ill. a halmira, melyhez pedig a Tiszántúli járás községei voltak besorolva.⁶³¹ Ebben nagyon hamar változás történt, mert 1887-től létrejött a turczi anyakönyvi kerület is, amelyhez Turcz, Nagygércze, Kisgércze, Tamásváralja, Batarcs, Avaspatak és Ugocsakomlós tartoztak,⁶³² melyek egyúttal ki is szakadtak a halmi kerületből. Az új kerület anyakönyvvezetője Friedrich Jakab rabbi, elnöke Markovits József volt.⁶³³ Friedrich Jakab személye valószínűleg megegyezett Fridrich Izsák turczi főrabbival, aki hosszú idő elteltével is Turczon maradt, hiszen 1917-ben itt gyűjtött adományt a fronton harcoló zsidó katonák élelmezésére.⁶³⁴

A nagyszöllősi anyakönyvi kerületet 1888-ban már biztosan Klein Pinkász nagyszöllősi rabbi vezette, elnöke pedig Zeisler Lipót volt, míg a halmi kerületet Rothstein Márton rabbihelyettes, elnöke pedig Zeif Dániel volt.⁶³⁵

Rabbik és zsinagógák. Egy 1890-es összeírás szerint Ugocsa vármegyében két rabbi és két rabbihelyettes tevékenykedett, akik kielégítően el tudták látni a vármegyében szükséges feladataikat és azok mennyiségét is.⁶³⁶ Ez a szám nagyjából megegyezik az eddig ismert adatokkal, miszerint Nagyszöllősön és Turczon rabbik működtek, míg Halmiban rabbihelyettes. A másik rabbihelyettes valószínűsíthetően valamelyik nagyobb vagy esetleg egyszerre több hitközségben szolgált, úgymint Királyházán, Batarcson vagy Tiszaújlakon.

A zsidó élet központja a városias jellegű Nagyszöllős volt. A nagyszöllősi új zsinagógát 1890. decemberében adták át, amelynek az újjáépítésében Klein Ábrahám

⁶²⁸ Más névváltozatban Klein Éliás. (Fotóját lásd a 4. számú mellékletben!)

⁶²⁹ Valószínűleg azonos Klein Pinkász nagyszöllősi rabbival. A néveltetés a magyar nyelvű forrásokban a korabeli zsidó vezetőket tekintve gyakori jelenség volt. (Fotóját lásd a 4. számú mellékletben!)

⁶³⁰ *Mislovics E.*: Rabbik, irányzatok, közösségek... i. m. 56.

⁶³¹ Szerk. Bacher Vilmos, Bánóczy József: Magyar-Zsidó Szemle (II). Budapest 1885. 697.

⁶³² Az új kerület létrehozását Ugocsa vármegye terjesztette Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter elé, aki miniszteri rendelettel engedélyezte azt 1887. december 6-án. Sajnálatos módon a létrehozást kérő felterjesztésnek nem sikerült a nyomára bukkanni, így a kérés indokát csak valószínűsíteni lehet a megnövekedett anyakönyvvezési feladatokban.

⁶³³ Szerk. Bacher Vilmos, Bánóczy József: Magyar-Zsidó Szemle. V. (1888). 56.

⁶³⁴ Egyenlőség, 1918. április 6. 21.

⁶³⁵ Szerk. Bacher V., Bánóczy J.: Magyar-Zsidó Szemle. V... i. m. 56.

⁶³⁶ *Bolessói Elemér*: Egy kis statisztika. In: Szerk. Bacher Vilmos, Bánóczy József: Magyar-Zsidó Szemle. VII. (1890). 105-106.

hitközségi elnök játszotta a főszerepet,⁶³⁷ akinek nevéhez a nagyszöllősi Chevra Misnájot⁶³⁸ alapítása és elnöksége is fűződött egészen az 1907-ben bekövetkezett haláláig.⁶³⁹ Az új zsinagóga ortodox volt ugyan, de a magyar építészet sajátosságai szerint építették. A régi zsinagóga 1828-ban már biztosan létezett, s ekkor a zsidó lakosok száma is meghaladta a százat a településen.⁶⁴⁰ Azt nem tudni pontosan, hogy 1904-ben az 1890-ben épített zsinagógát újjították-e fel, vagy teljesen új épület készült, de Gazda Anikó „Zsinagógák és zsidó községek Magyarországon” c. munkájában ezt az évet jelölte meg építési évként a nagyszöllősi zsinagógánál,⁶⁴¹ melynek építőit is megnevezte Ritter Ignác és Fejér Lajos személyében.⁶⁴² A zsinagóga azonban nem az egyetlen zsidó szakrális épület volt a nagyközségben, hanem több imaház is töltött be hasonló funkciót, akár a zsidó ortodoxia mértéke alapján elkülönülve a zsinagógától. A jelentősebb izraelita lakossággal rendelkező településeken is megtaláljuk az imaházak nyomait. Ezt bizonyítja, hogy 1900-ban a tiszapéterfalvai izraelita hitközség imaházának építése céljából országos könyöradomány gyűjtésére engedélyt kértek az ugoctsi főispántól.⁶⁴³

A híres nagyszöllősi rabbi Smuel Smelke Klein fia Klein Pinkász, aki valószínűleg apja halálakor 1875-ben vette át a rabbiságot, később pedig inkább főrabbiaként hivatkoztak rá. Születési éve általunk nem ismert. 1909-ben alelnöke lett annak a segélyezési egyletnek, amely Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyékre kiterjedően gyűjtést szervezett a jeruzsálemi rászorulóknak számára.⁶⁴⁴ A gazdasági életben is részt vett, hiszen földbirtokos volt, vám- és vásárbérléssel is foglalkozott,⁶⁴⁵ emellett pedig az Ugocsa Takarékpénztár-Egyesület felügyelő bizottsági tagja volt, de ez valószínűleg nem jelentett mélyebb érintettséget, hiszen más felekezeti vezetők is hasonló státuszban voltak.⁶⁴⁶ A vármegyei politikának a virilizmuson keresztül lehetett részese, hiszen 1897-ben a 20. legmagasabb adót fizette Ugocsaiban.⁶⁴⁷ Pinkász rabbi vagy 1922-ben⁶⁴⁸ vagy 1929-ben halt meg.⁶⁴⁹

⁶³⁷ Egyenlőség, 1891. január 2. 18.

⁶³⁸ Magyarul Misnát tanulók egyesületét jelenti. A Misna, vagy „ismétléssel tanulás” alapvetően a Tóra kijelentéseire és rendelkezéseire kapcsolódó kérdések és az azokra adott válaszok összessége a zsidó vallásban. Több vallástörvény ezekből a tanokból eredeztethető.

⁶³⁹ Egyenlőség, 1907. július 21. 13.

⁶⁴⁰ Mislovics E.: Rabbik, irányzatok, közösségek... i. m. 46.

⁶⁴¹ Lásd a 7. számú mellékletet!

⁶⁴² Gazda Anikó: Zsinagógák és zsidó községek Magyarországon. Térképek, rajzok, adatok. Budapest 1991. 212.

⁶⁴³ KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 142. Főispáni iktatókönyv 1900. Folyószám: 351/1900.

⁶⁴⁴ Egyenlőség, 1909. február 7. 10.

⁶⁴⁵ Uj Nemzedék, 1930. február 16. 6.

⁶⁴⁶ Dr. Galánthai Nagy Sándor: Nagy Magyar Compass 1912/13. Budapest 1912. 1025.

⁶⁴⁷ KTÁL 280. fond. 4. opisz. od. zb. 502. A közig. bizottság 1896. szeptember 12-én tartott ülésének jegyzőkönyve.

⁶⁴⁸ R' Pinchas Chaim Klein, A.B.D. Nagyszöllős (Selish). (<https://www.geni.com/people/R-Pinchas-Chaim-Klein-A-B-D-Nagyszöllős-Selish/600000006712065875>, letöltés 2022. jún. 3.)

⁶⁴⁹ Nádas József: Válasz Weisz Dávidnak, a „Zsidó Hírlap” szerkesztőjének. Kárpátalja, 1937. június 28. 2.

Klein Pinkász testvére Klein Eljahu vagy Éliás (1846-1926) Halmiban szolgálta a hitközséget. 1894-ben a halmi izraelita zsinagógában gyászistentiszteletet tartott Kossuth Lajos emlékére.⁶⁵⁰ Ő volt a kerületi főrabbi Királyházán is, amely egy gyarapodó izraelita hitközség volt. 1914. március 3-án Ziszovics Jenő királyházai hitközségi gondnok és Klein Éliás főrabbi országos könyöradomány gyűjtésének engedélyezését kérte Szentpály Miklós alispántól egy új izraelita imaház építésére a nagyközségben. A kérelmet az alispán továbbította a belügyminisztériumhoz, mint illetékes engedélyező szervhez. A válasz csak 1915. április 23-án érkezett meg, amelyben a belügyminiszter a nehéz időkre való tekintettel elutasította azt,⁶⁵¹ de ez nem gördített akadályt az izraelita imaház, sőt az 1920-as évekre már imaházak felépítése elé. Klein Éliás lányát Peszelt Löwy József talmud-tudós vette feleségül, aki apósa mellett dolgozott 1921-ig, amikor királyházai rabbinak választották meg. Löwy Halmiban is szolgált, ahol munkássága idején „[...] a halmii jesivát valóságos fogalomná emelte az orthodox zsidók körében.”⁶⁵² Éliás rabbi „[...] a halmi-i zsidó hitközség nyugalmazott főrabbija 85 éves korában meghalt, ötven évig volt a halmii zsidó egyház papja [...]”.⁶⁵³ Halála előtt három évvel, 1923-ban vonult vissza a tanítástól, helyét pedig fia vette át. A temetése jelentős esemény volt az ugocsaiak életében, hiszen „[...] a hatóságok megnyitották a cseh-román határt [...]”⁶⁵⁴ is, csak ebből az alkalomból.

Izraelita iskolák Ugocsában. 1884-ben a Magyar-Zsidó Szemle összeírása szerint Ugocsában Töketerebes községben egy új izraelita iskolát alapítottak.⁶⁵⁵ Töketerebes azonban Zemplén vármegyében feküdt, így nyilvánvaló, hogy tévedés történt, s vagy az ugocsai Túrterebesre gondolt a szerző, vagy a vármegyét írta el. Ez utóbbi látszik valószínűtlenebbnek, mivel Zemplénnél szerepelt az erdőbényei és tarcali izraelita iskola megalapítása is. Mindemellett Aczél László ugocsai tanfelügyelő egyik Túrterebessel kapcsolatos leírásában ezt olvassuk: „[...] a 441 mindennapi iskolaköteles közül az 1880-ik évig 144-nél több nem volt elhelyezhető a tantermekben s ez okból az 1884/5. tanévben a Mózes vallású hitközséget rábírtam, hogy iskolát állítson fel. Miután azonban Gutman Márton tanító fizetését csak havonként megisméltődő végrehajtással lehetett kiszolgáltatni, állomását elhagyta s az iskola beszünt.”⁶⁵⁶

⁶⁵⁰ Pesti Napló, 1894. április 3. 3.

⁶⁵¹ MNL SzSzBVL IV.1002 1. kd. Királyháza izr. hitközség könyöradomány gyűjtése.

⁶⁵² Cseh Viktor: A királyházai rabbi öröksége. (<https://zsido.com/a-kiralyhazai-rabbi-oroksege/>, letöltés 2022. aug. 7.)

⁶⁵³ Magyarország, 1926. január 29. 7.

⁶⁵⁴ Uo.

⁶⁵⁵ Szerk. Bacher Vilmos, Bánóczi József: Magyar-Zsidó Szemle. III. (1886). 436.

⁶⁵⁶ Aczél L.: Ugocsa vármegye népoktatásügye... i. m. 208.

1894-ben Ugocsában három izraelita néptanító oktatott,⁶⁵⁷ de az oktatás helye vagy a település nem volt megjelölve, így elképzelhető, hogy ez az adat nem az állam által elismert izraelita felekezeti iskolára vonatkozott, hanem sokkal inkább a néptanító vallására. A dualizmus második felében alig találunk izraelita népiskolát Ugocsában, pedig az állam erre lehetőséget adott volna. (Lásd a 21. ábrát, amely az ugocsai népiskolák típusait mutatja be 1880-1914 között!) Ennek oka valószínűleg az, hogy a szülők nem akarták, hogy a gyerekeik nem megfelelő vallásos oktatásban részesüljenek, amivel azonosították a népiskolát még akkor is, ha az izraelita felekezeti fenntartású volt. Részben ezzel magyarázható az zsidó iskolaköteles gyerekek alacsony iskolába járása is.⁶⁵⁸

A hagyományos zsidó oktatási formákat tekintve Északkelet-Magyarországon a 19. század második felében sikeres és elismert tanító volt a nagyszöllősi Smuel Smelke Klein rabbi, akinek működése alatt a nagyszöllősi jesiva⁶⁵⁹ az aranykorát élte, abban a tekintetben, hogy nagyszámú ifjú izraelita érkezett távolabbi vidékekről is, hogy hallgassa a rabbit, s hogy a jesivában tanuljon. Ez az időszak 1865-1875 közé tehető.⁶⁶⁰ Emellett a nagyszöllősi jesiva elnyerte a pozsonyi jesiva előkészítő iskolája címet is, ami szintén a magas fokú oktatási színvonalra utal.⁶⁶¹

Az izraelita vallási oktatás csúcsát Magyarországon az Országos Rabbiképző Intézet jelentette, melynek folyamatosan voltak ugocsai diákjai is. Az 1877/1878-as tanévben egy fő, 1884/1885-ös és az 1885/1886-os tanévben szintén egy-egy fő, míg az 1886/1887-es tanévben két fő,⁶⁶² 1917-ig pedig összesen tizennégy fő,⁶⁶³ mindez annak ellenére, hogy az ugocsai hitközségek ortodox felfogásúak voltak, míg a rabbiképző neológ vonalon működött.⁶⁶⁴

Közélet, társadalom, gazdaság. Nyilvánvaló elkülönülésük és vallásuk különbözősége ellenére a zsidók egyre inkább beépültek az ugocsai társadalom struktúrájába. Jó példát látunk erre Tiszaújlakon, ahol izraelita nőegylet működött, aminek tagjai a jótékonykodásban vettek

⁶⁵⁷ Dr. Büchler Sándor: A magyarországi zsidó iskolák múltjából. In: Szerk. Dr. Blau Lajos, Dr. Mezey Ferencz: Magyar-Zsidó Szemle. XI. (1894). 440.

⁶⁵⁸ Vö. Szabolcsi Miksa írásaival az Egyenlőség c. zsidó felekezeti és társadalmi hetilapban! Pl. Az első iskola. Egyenlőség, 1898. június 12. 1-3., ill. vö. a dolgozat IV.1.2 A vármegye formálódó iskolarendszere c. pontjával!

⁶⁵⁹ A Tóra tanulmányozásának legfőbb intézménye a zsidó oktatásban, ami felsőbb oktatási intézményként szolgált, annál is inkább mivel a jesivát vezető rabbik szélesebb körben ismertek és elismertek voltak. A jesiva gyakran a felmerülő vallási kérdések megvitatásának helye is volt.

⁶⁶⁰ Bányai Viktória, Varga Bálint: Hagyományos és modern zsidó oktatás. In: Szerk. Bányai V., Fedinec Cs., Komoróczy Sz. R.: Zsidók Kárpátalján... i. m. 72.

⁶⁶¹ Mislovics E.: Rabbik, irányzatok, közösségek... i. m. 52.

⁶⁶² Szerk. Bacher Vilmos, Bánóczi József: Magyar-Zsidó Szemle. IV. (1887). 215.

⁶⁶³ Dr. Guttmann Mihály: Az orsz. rabbiképző intézet növendékeinek statisztikája. In: Szerk. Dr. Blau Lajos: Magyar-Zsidó Szemle. XXXIV. (1917). 201.

⁶⁶⁴ Vö. Szabolcsi Miksa: Az orthodoxia és a rabbiszeminárium c. cikkével! (Egyenlőség, 1893. június 23. 8.)

ki a részüket, felekezeti különbségek nélkül. 1900-ban Sarkadi Mihály református lelkész így írt róluk: „Az ev. ref. vallásu szegény özvegy nők és árvák között kiosztás végett a mai napon 20, azaz húsz koronát küldött hozzám dr. Grósz Mórné elnökő.”⁶⁶⁵ Országos szinten is jellemző volt a 19. század második felére a különböző karitatív egyesületek megjelenése. Ide soroljuk a jótékonyssággal foglalkozó nőegyleteket, a szegényotthonokat, az árvaházakat, a betegsegélyező egyleteket, s a különböző ösztöndíjakat nyújtó egyesületeket is.⁶⁶⁶

1899-ben az Ugocsa c. vármegyei lap címlapon hozta a köztudottan református vallású György Endre írását Fried Jakab tiszaujlaki takarékpénztári igazgatóra emlékezve. György Endre a következőket jegyezte meg a gazdasági szakemberről: „Ez a bámulatosságig szerény, ritka mértékben becsületes, kis öreg zsidó sokkal inkább gentleman volt, mint sok más makula nélkül való lovag.”,⁶⁶⁷ a memoár további részében pedig kifejtette Fried társadalmi elfogadottságát és szerepét a vármegyében. Ugyancsak elismert tagja volt Nagyszöllős polgárságának az izraelita vallású Dr. Krámer Lipót tiszteletbeli főorvos és járásorvos, aki gimnáziumi tanulmányait az Országos Rabbiképző Intézetben végezte, s 1915-ben hunyt el.⁶⁶⁸ Ugyanez elmondható a Tiszaujlakon élő Dr. Grósz Mór körorvosról is, aki a Tiszaujlaki Népbank igazgatója volt, s aki 1909-ben ünnepelte orvosi praxisának huszonöt éves jubileumát.⁶⁶⁹

Az izraeliták gazdasági jelenléte erős volt a vármegyében. Miután Nagyszöllősön a hitelszövetkezetek részvénytársaságokká alakultak, a részvényeseik között sok izraelita vallású személyt találunk, úgy mint Feldman Samut, Fischer Hermannt vagy Gelb Mayert.⁶⁷⁰ Zeisler Lipótot, aki a nagyközség társadalmi, gazdasági és közéletének kiemelkedő tagja volt, 1907-ben temették el Nagyszöllősön. Zeisler alapítója és igazgatósági tagja volt az Ugocsai Takarékpénztár Egyesületnek.⁶⁷¹ A haláláról készített beszámolóból megtudjuk, hogy a nagyszöllősi izraelita hitközség ún. Chevra Kadisa-t⁶⁷² tartott fenn a városban.⁶⁷³

A zsidó társadalom egy jómódú és viszonylag szűk felsőbb rétegre, s egy sokkal szélesebb alsóbb társadalmi rétegeket magában foglaló részre oszlott. Így vizsgálva az

⁶⁶⁵ A tiszaujlaki izraelita nőegylet. Ugocsa, 1900. január 14. 3.

⁶⁶⁶ Pál J.: Városfejlődés a Székelyföldön... i. m. 401.

⁶⁶⁷ György Endre: Egy követni való példa. Ugocsa, 1899. március 26. 1.

⁶⁶⁸ Szerk. Dr. Blau Lajos: Magyar-Zsidó Szemle. XXXII. (1915). 308.

⁶⁶⁹ Nagyszöllősi Hírlap, 1909. július 1. 3.

⁶⁷⁰ Csíki Tamás: Foglalkozási szerkezet és megélhetési módok. In: Szerk. Bányai V., Fedinec Cs., Komoróczy Sz. R.: Zsidók Kárpátalján... i. m. 32.

⁶⁷¹ Az első vármegyei pénzügyintézet, az Ugocsai Takarékpénztár Egyesület 1872-ben nyílt meg. (Cieger A.: Ugocsa megye politikai vezető... i. m. 6-7.)

⁶⁷² A magyarul Szentegyletnek nevezett intézmény a zsidó hitközségek fenntartásában működő jótékonyági-vallásos intézmény, amely főként betegek és idős emberek ellátásával, a temetkezésekkel és a temetőtertek gondozásával foglalkozott.

⁶⁷³ Egyenlőség, 1907. január 13. 12.

ugocsai zsidóság helyzetét sok tekintetben az nem a társadalmi felemelkedés, hanem a stagnálás vagy a perifériára szorulás felé haladt. Rendkívül rossz oktatási mutatókkal rendelkeztek, hiszen ahogy arról már szó is esett, a zsidó iskolaköteles gyerekek nagy száma és aránya ellenére egyetlen hivatalos izraelita népiskola sem működött a vármegyében huzamosabb ideig. Mindemellett az életkörülmények bizonyos mutatói is, úgy mint a gyermekhalandóság és az ezer főre eső halálesetek száma felülmúlta a környező vármegyék és azok zsidó lakosságának mutatóit.⁶⁷⁴ Ugocsa vármegye a magyarországi zsidók szemében olyan terület volt, amelyre úgy gondoltak, mint ahol sok zsidó lakik,⁶⁷⁵ így mindenképpen biztató volt az a jelenség, hogy az ugocsai zsidók és a lakosság más részei között olyan feszültségek, amelyek kirívó eseteket kreáltak volna nagy valószínűséggel nem voltak. Egy királyházi zsidó emberrel, Katz Mózással készített interjúban az interjúalany így beszélt a dualizmus koráról: „[...] a felnőttek emlékeztek rá, hogy Ausztria-Magyarország alatt jól éltek [...]”.⁶⁷⁶ Emellett az antiszemitizmus jelenléte sem volt jellemző a vármegyében, hiszen feljegyzett zsidóellenes tüntetésekre nem találunk bizonyítékot, mint ahogy az 1883-1892 között működő Országos Antiszemita Párt sem indított jelöltet Ugocsában. Mindezeket súlyozottá teszi még az az adalék is, hogy 1896-1910 között Ugocsában izraelita vallású képviselők jutottak be az Országgyűlés alsóházába, így 1906-ban és 1910-ben Bródy Ernő nyerte meg előbb a nagyszöllősi választókerületet, utóbb pedig a halmit. Ugyancsak a zsidó származású Barta Ödön győzött az 1910-es választáson a nagyszöllősi kerületben.⁶⁷⁷

Részvétel a politikai életben. Ahogyan említettük Ugocsából választották meg Bródy Ernőt, aki ügyvéd és politikus volt. 1875-ben született Miskolcon, ahol a gimnáziumot is végezte, így az ugocsai kötődése megkérdőjelezhető, s először inkább a politikai karrierje és a parlament alsóházába való bejutás szempontjából volt számára fontos a vármegye.⁶⁷⁸ Publicistaként is működött a Magyar Hírlapnál, a politikai életben pedig a Központi Demokrata Kör megalapításával vonta magára a figyelmet. Egyik munkája a „Magyar szabadelvűek száz év előtt”, melyben a zsidók egyenjogúsításáért tett kísérletekről írt.

⁶⁷⁴ Konrád Miklós: Demográfiai változások. In: Szerk. Bányai V., Fedinec Cs., Komoróczy Sz. R.: Zsidók Kárpátalján... i. m. 25.

⁶⁷⁵ Knopfler Sándor: Érdekes folyamodvány a sátorlajújhelyi mintafőiskola ügyében. In: Szerk. Dr. Blau Lajos: Magyar-Zsidó Szemle. XXVII. (1910). 361.

⁶⁷⁶ Ella Levickaja 2004-ben készült interjúja Katz Mózással, akik 1925-ben született Királyházián. (<https://www.centropa.org/hu/biography/katz-mozes>, letöltés 2022. aug. 23.)

⁶⁷⁷ Konrád Miklós: Az államhatalom és a régió más népeiségeinek viszonya a zsidósághoz. In: Szerk. Bányai V., Fedinec Cs., Komoróczy Sz. R.: Zsidók Kárpátalján... i. m. 125.

⁶⁷⁸ Bródy Ernő ugocsai szerepével itt nem foglalkozunk, mert azt már a dolgozat II.2.3 A vármegye országgyűlési képviselőinek szerepe a helyi viszonyok alakításában c. pontjában megtettük.

Emellett a sajtószabadság egyik fontos szószólója volt a fővárosban.⁶⁷⁹ Az ugozsai politikai pályafutása az 1906-os és 1910-es országgyűlési választásokhoz kapcsolódott.⁶⁸⁰ 1906-ban a Demokrata Párt színeiben indult a nagyszöllősi körzetben, amit meg is nyert 743:728 arányban.⁶⁸¹ 1907-ben kilépett a kormánykoalícióból, aminek komoly visszhangja volt a vármegyében. A következő képviselőházi választáson választókerületet váltott, s a halmi körzetet nyerte meg György Endrével szemben, de már a Nemzeti Munkapárt színeiben. 1910-ben a nagyszöllősi körzetben indult Dr. Barta Ödön izraelita vallású képviselőjelölt, függetlenségi 48-as pártonkívüliként, aki meg is nyerte a választókerületet, ami az első ellenzéki győzelem volt Ugocsában 1887-től számolva.⁶⁸²

A vármegye helyi politikai életében is találunk olyan zsidó embereket, akik szerves részei voltak az ott folyó munkának. Befolyásos tisztséget töltött be Gottesmann Lipót, aki a közigazgatási bizottság irodavezetője volt 1888-tól, s 1913-ban huszonötödik éves jubileumát ünnepelte ebben a tisztségben. A jubileumon megjelent a vármegye szinte teljes felső vezetése, s ez mintegy „[...] annak a tanúbizonysága, hogy zsidó hittel a megyei közigazgatást is milyen jól lehet szolgálni [...]”,⁶⁸³ írta a sajtóbejegyzés ismeretlen szerzője. Felfedezhető a kapcsolat a vármegyei felső vezetés és az ugozsai zsidó vallási vezetők között, ami más vallási felekezeteket is jellemezett, s a korszak egyik sajátossága volt. Ezt látjuk 1906-ban is, amikor zsidó küldöttség járt ifj. Ugron Gábor újonnan kinevezett főispán beiktatásán. A küldöttség vezetője Guttmann Emánuel nagyszöllősi hitközségi elnök volt. A delegáció összesen tizenkét tagból állt, köztük a nagyszöllősi, a halmi és a turczi rabbik.⁶⁸⁴

Az ugozsai cionizmus és egy tehetséges színész. A cionizmus jelenlétére Ugocsában csak következtetni tudunk. 1908. március 15-én jelent meg az Ahavat Cion (אהבת ציון) nevű lap Máramarosszigeten, ami „A Máramaros, Szatmár, Bereg és Ugocsa vármegyék területén működő cionista szervezetek hivatalos közlönye”⁶⁸⁵-ként határozta meg magát. A lapnak mindössze három általunk ismert száma létezett, amelyekben konkrét utalást nem találtunk az ugozsai cionista szervezetek tevékenységének meghatározására, így valószínűbb, hogy egy máramarosszigeti szervezet működésének kiterjesztési kísérlete a lap megszületése.

⁶⁷⁹ Fővárosi Közlöny, 1907. április 30. 7.

⁶⁸⁰ Szerk. Ujvári Péter: Magyar Zsidó Lexikon. 140.

⁶⁸¹ Az Ujság, 1906. május 1. 4.

⁶⁸² Dr. Blau Lajos: Magyar-Zsidó Szemle. XXVII... i. m. 335.

⁶⁸³ Egyenlőség, 1913. október 26. 12.

⁶⁸⁴ Ugocsa megye főispánja előtt. Egyenlőség, 1906. szeptember 2. 10.

⁶⁸⁵ Ahavat Cion (אהבת ציון), 1908. március 15. 1.

A cionista mozgalmak hiányát, vagy inkább alacsony intenzitási fokát erősíti meg egy 1909. december 16-án megjelent cikk is a Nagyszőlősi Hírlapban. Címe a „Zsidóságunk helyzete és a cionizmus”. Az ismeretlen szerző kifejtette a magyarországi cionizmus rövid történetét, s kitért arra, hogy Ugocsában a mozgalom még nem jelent meg. Ennek legfőbb okát abban látta, hogy „[...] nálunk a zsidóság számos jó tulajdonságánál fogva minden irányban érvényesül és egyesülhet, így a cionizmus többé-kevésbé állambomlasztó nemzetközi tanainak nem igen ülnek fel. Legkivált mondhatjuk ezt az ugocsai zsidóságunkról, kinek életét módunkban van figyelemmel kísérni s kinek politikai magatartása is mindenkor a legőszintébb hazafias érzelmektől van áthatva.”⁶⁸⁶

Mindezek mellett bizonyítható az is, hogy az ugocsai zsidóság körében nem volt teljesen ismeretlen a cionizmus, s annak támogatása. A korábban Királyházán élt, később a fővárosba költözött Jávor Bella is aktív pártolója volt a mozgalomnak. Jávor Bella, író- és színésznő, lapalapító,⁶⁸⁷ aki részt vett a palesztinai zsidók és a szentföldi kolonizáció elősegítésében úgy, hogy a Magyar Hollandi biztosító intézet által létrehozott Zsidó Nemzeti Alap ügyeit férjével közösen vezette és koordinálta, igaz már Budapestről.⁶⁸⁸ (Jávor Bella fényképét lásd a 4. számú mellékletben!)

Jávor Bella, eredeti nevén Stahl Borbála 1890. október 12-én született izraelita családban⁶⁸⁹ Nagybányán. Az ugocsai Királyházára való kerülésének körülményei ismeretlenek számunkra, annyi bizonyos, hogy 1911. február 15-én, amikor megalapította a Királyháza c. társadalmi és szépirodalmi lapot, – melynek ő volt a szerkesztője és tulajdonosa is egyben – már itt élt. A lap irodalmi írásai rendkívüli energikusságról és pozitív életfelfogásról, ill. lokálpatriotizmusról tanúskodnak. Sajnálatos, hogy csak 12 számot élt meg, s még 1911-ben meg is szűnt. Ennek ellenére kiváló lehetőséget nyújt a korabeli Királyháza nagyközség társadalmi életébe való betekintésre, ill. arra, hogy Jávor Bella korai írásait megismerjük, hiszen a színésznő, író és műfordító későbbi munkái már országos ismertségnek is örvendtek.⁶⁹⁰ Jávor Bella 1911-ben írta és a Királyházában jelentette meg a

⁶⁸⁶ Zsidóságunk helyzete és a cionizmus. Nagyszőlősi Hírlap, 1909. december 16. 1-2.

⁶⁸⁷ Jávor Bella hozta létre 1911-ben a Királyháza c. újságot, amely társadalmi és szépirodalmi lapként definiálta magát. Tartalmát tekintve valóban nem volt tipikusan zsidó ügyekkel foglalkozó lap, inkább a fejlécben meghatározott témákról írtak a szerkesztői. A közlések alapján alacsony előfizetői számmal működött, talán ennek is része volt abban, hogy rövid ideig, mindössze fél évig állt fenn.

⁶⁸⁸ Múlt és Jövő, 1917. március. 121.

⁶⁸⁹ Abádi Jakab és Stahl Borbála házassági anyakönyvi kivonata. In: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HT-DB17-DK6?cc=1452460>, letöltés 2023. febr. 12.

⁶⁹⁰ Ilyen volt a rendkívül népszerű Istenfélő Manassé, melyből az 1930-as években színházi előadás is készült. A műben az izraelita hit különböző ágazatainak ütközése kristályosodik ki: „[...] az orthodoxiának és a modernebb fölfogásnak összeütközése adja Jávor Bella zsidó drámájának témáját. Az egyik oldalon a férjnek, Manassének merev, dogmatikus, minden kétség nélküli és minden magyarázatot, alkut és fejlődést irtózáttal elvető hite, a másik oldalon a felesége, Eszter, aki roskadozik a fanatizmusnak a merev súlya alatt, vértanúja egy meggyőződésnek, amely nem az övé, tehát se szárnyat, se erőt nem adhat neki.” (Az Ujság, 1931. április 12. 20.)

Kitépelt levelek, a Négylevelű lóhere, a Mi lett a vége?, az Ács Bandi, az Emberek, a Még várok... c. elbeszéléseit. Szintén az 1910-es évekhez köthetőek azok a munkái, amelyek főként a Múlt és Jövő felekezeti lapban jelentek meg, pl. a Mirjám néni, a Titokzatos Lea, a Dominó néni (mindhárom Királyházán, 1912) c. művei, a Graf von Bredow Nálunk, a Kozák főtiszt vizitje (mindkettő Királyházán, 1915), ill. a Meditáció (?), és a Gyermekek (?), 1918). A Királyháza c. lapban Jávor Bella széles írói kört is maga köré gyűjtött.

Az első világháborúban harcoló katonákat több módon is támogatta. Adakozott a háború halottainak emlékére és a családjaik részére is.⁶⁹¹ Még Királyházán élt, amikor színházi előadásaival a fronton sebesülést szerző katonákat szórakoztatta,⁶⁹² sőt mint önkéntes ápolónő is tevékenykedett.⁶⁹³ Szintén Királyházáról írt levelet a frontra és küldött szivarokat a VII. hadtest katonáinak,⁶⁹⁴ ill. az osztrák-magyar trónörökös királyházai átutazása alkalmából egy gyönyörűen hímzett selyemzászlót adott át IV. Károlynak.⁶⁹⁵

Királyházáról az Abádi Jakabbal kötött – 11 évig fennálló – házassága miatt költözött Budapestre. Itt együtt megalakították az első izraelita diáknevelő otthont, ami internátusként is működött.⁶⁹⁶ A Királyházán elkezdett munkáját a fővárosban is folytatta, hiszen részt vett A Magyar Zsidóság háborús emlékkönyve 1914-1916 c. kiadvány megírásában, amiben az ugoc sai orosz betörésekről is írt.⁶⁹⁷ A siker és a hírnév Budapesten érte utol igazán. 1920-ban lefordította Heinrich Heine Sabbat hercegnő románca c. művét magyarra.⁶⁹⁸ Műveit többek között a Pester Lloyd-palota dísztermében, a Zeneakadémia színháztermében és a Kisfaludy Színházban mutatták be.⁶⁹⁹ Az 1930-as években pedig a tengerentúli magyar közönség is meghívta őt és néhány színészt, s 1932. májusában előbb a New York-i Craydon Hotel nagytermében, az Ady Endre Társaság művészestje keretében az Ady Endre a jós c. előadása volt látható, majd a Carnegie Hall-ban előadták a Tölcsérfagyalt és a Mesebeli Táltos vígjátékokat, a Végrendelet c. drámát, illetve a Doktorfeleség három felvonásából az elsőt.⁷⁰⁰

Jávor Bella 1927-ben elvált Abádi Jakabtól, majd ismét férjhez ment Hevesi József mérnökhöz, akivel közösen szerkesztették a Boldogság útja c. folyóiratot.⁷⁰¹ 1941. augusztus

⁶⁹¹ Az Ujság, 1914. október 23. 8.

⁶⁹² Múlt és Jövő, 1915. december. 487.

⁶⁹³ Az Ujság, 1936. június 6. 11.

⁶⁹⁴ Múlt és Jövő, 1915. február. 75.

⁶⁹⁵ Múlt és Jövő, 1916. szeptember. 369.

⁶⁹⁶ Múlt és Jövő, 1917. augusztus. 329.

⁶⁹⁷ Múlt és Jövő, 1917. április. 156.

⁶⁹⁸ Szerk. Végh Gyula: A XX. század könyvművészete. Budapest 1921. 45.

⁶⁹⁹ „Jávor Bella, a finomtollú költő verseit mutatták be tegnap este a magyar előadógárda legkitűnőbbjei. A kitűnő Pécsi Blanka, a nagytehetségű Holló Klára, a széphanjú Medveczky Bella és még igen sokan mások mondták el Jávor Bella legszebb verseit. A szerzői-est igen nagy sikert hozott az írónőnek.” (Esti Kurir, 1928. január 18. 9.)

⁷⁰⁰ Amerikai Magyar Népszava, 1932. május 12. 2.

⁷⁰¹ Népszava, 1929. január 16. 9.

11-én hunyt el Budapesten.⁷⁰² A Királyházán töltött évei jelentős nyomot hagytak az ugocsai irodalmi életben.

III.4 A nyolc római katolikus plébánia és vezetők

Plébániák és szórványok. A római katolikusok elszórtan éltek a vármegye területén. (Lásd a 6. ábrát!) Lakosságon belüli arányuk 1870-ben 8,12% volt, ami 1910-re 8,91%-ra emelkedett. A Szatmári Püspökség nyolc plébániát tartott fenn Ugocsában: Halmi, Királyháza, Kökényesd, Nagyszöllös, Nevetlenfalu, Tiszaújlak, Fancsika és Túrterebes. Rajtuk kívül magas volt még a római katolikusok aránya Gődényházán és Feketeardóban is. A római katolikus területi egyházbeosztásban Ugocsa vármegye az Egri Érseki Tartományhoz, a Szatmári Püspökséghez, valamint az Ugocsai Főesperességhez, s azon belül az Ugocsai Esperesi Kerülethez⁷⁰³ tartozott, amely viszonylag fiatalnak számított, mert létrejött 1804. március 23-án történt, egy időben az szatmári püspökség megalakításával.⁷⁰⁴

Az Ugocsai Főesperesség, ami területileg megegyezett az Ugocsai Esperesi Kerülettel, a hívek számát tekintve a legkisebb volt a szatmári egyházmegyében, hiszen 1808-ban mindössze 2681 főt számlált, ami azonban 1900-ra 180%-os növekedést produkálva 7514-re nőtt.⁷⁰⁵ A növekedés hátterében nem nagyarányú beköltözést vagy természetes szaporulatot kell feltételeznünk, hiszen ezt a népszámlálási adatok nem támasztják alá. (Lásd a 3. táblázatot!) Mindössze az esperesi kerület plébániáinak száma növekedett, s 1863-ban visszaállították a nagyszöllösit,⁷⁰⁶ míg 1874-ben a halmit. A két eseményből a hívek számának pozitív változására következtetünk.

1904-ben a főesperességet – szokatlan módon – egy a vármegyén kívüli, szinyérváraljai plébános, Frank József vezette,⁷⁰⁷ míg az esperesi kerületet Govrik János kökényesdi plébános, szentszéki ülnök irányította. Segédesperes Dimand Lajos túrterebesi plébános volt, aki egyben a kerületbeli népiskolák tanfelügyelője is.⁷⁰⁸ 1888-tól a püspöki tisztséget Meszleni Meszlényi Gyula töltötte be, aki haláláig 1905-ig a szatmári egyházmegye legfőbb előjárója volt. 1905-től az egyházmegye püspöke Dr. Mayer Béla lett, aki azonban a

⁷⁰² Budapest XIII. kerületi polgári halotti anyakönyv. 1083/1941. folyószám. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-6MGB-SW?i=46>, letöltés 2023. febr. 12.

⁷⁰³ A Szatmári Püspöki Egyházmegye emlékkönyve 1804-1904. Szatmár 1904. 468.

⁷⁰⁴ A Szatmári Püspöki Egyházmegye emlékkönyve 1804... i. m. 14.

⁷⁰⁵ Uo. 338.

⁷⁰⁶ Szerk. Ivaskovics József, Palkó István, Tártsy Andor: Kárpátalja templomai. Római katolikus templomok. Budapest 1997. 50.

⁷⁰⁷ A Szatmári Püspöki Egyházmegye emlékkönyve 1804... i. m. 274.

⁷⁰⁸ Uo. 275.

megromló egészségügyi állapota miatt kénytelen volt lemondani hivataláról, így 1906-1928 között ezt a tisztséget Dr. Bornemissza Tibor látta el.⁷⁰⁹

11. táblázat:⁷¹⁰ Az Ugocsához és az Ugocsai Főesperességhez tartozó plébániák lelkészei (1890-1914).

S/sz	Település és gyülekezeti adatok ⁷¹¹	Lelkész és szolgálati idő
1	Fancsika , anyaegyház: 147 tag, fiókközségek: 97 tag	Csóke Imre (1864-1901), Fedorcsik Péter (1901-1903), Kőszeghy Mihály (1903-1912), Kompass Antal ⁷¹² (1912-1936)
2	Halmi , anyaegyház: 461 tag, fiókközségek: 177 tag	Mandics János (1899-1907), Pásztor József (1907-1910), Tamás Jenő (1910-1933)
3	Királyháza , anyaegyház: 535 tag, fiókközségek: 435 tag	Duchnovszky Gyula (1863-1901), Ifj. Unger Lajos (1901-1908), Szabó Lajos (1909-1920)
4	Kökényesd , anyaegyház: 288 tag, fiókközségek: 170 tag	Govrik János (1884-1906), Rökk István (1906-1907), Köncs László (1907-1920)
5	Nagyszöllős , anyaegyház: 942 tag, fiókközségek: 195 tag	Erber Mihály ⁷¹³ (1863-1890), Müller Károly ⁷¹⁴ (1891-1899), Zahoray Pál (1899-1926)
6	A Ferences Rend kolostora Nagyszöllősön	Kőszeghy Mihály ⁷¹⁵ (prezidens) (1887-1889), Szabó Jácint ⁷¹⁶ (prezidens) (1900-1901) (1903-1920)
7	Nevetlenfalu , anyaegyház: 233 tag, fiókközségek: 428 tag	Kazimirszky Antal (1854-1897), Köncs László (1897-1907), Reiter Endre (1907-1921)
8	Tiszaújlak , anyaegyház: 771 tag, fiókközségek: 490 tag	Márton Alajos ⁷¹⁷ (1861 ⁷¹⁸ (1888)-1896), Dr. Búza Sándor (1896-1905), Temyey Béla (1905-1912), Fásztusz Elek (1912-1914), Buzinkay Gyula (1915-1928-?)
9	Túrterebes , anyaegyház: 2056 tag, fiókközségek: 89 tag	Hofbauer Ignác (1890-1898), Dimand Lajos (1898-1926)

⁷⁰⁹ A Szatmári Egyházmegye Jubileumi Sematizmusa. Szatmárnémeti 2006. 50.

⁷¹⁰ *Saját szerkesztés.* A táblázat a következő források felhasználásával készült: Magyar Katolikus Lexikon, A Szatmári Püspöki Egyházmegye emlékkönyve 1804... i. m. 275.; 276.; 278.; 279.; 280.; 281.; 282.; 283.; 284.; 285.; A Szatmári Egyházmegye Jubileumi Sematizmusa... i. m. 149.; 159.; *Ozsváth L.*: Királyháza... i. m. 22.

⁷¹¹ A Szatmári Püspöki Egyházmegye emlékkönyve 1804... i. m. gyülekezeti adatai alapján.

⁷¹² 1928-tól ugocsai főesperes. 1936-ban halt meg Fancsikán. (A Szatmári Egyházm. Jub. Sematizmusa... i. m. 342.)

⁷¹³ Nagyszöllősön plébános 1863-tól az 1890. április 27-én bekövetkezett haláláig. Szentszéki Ülnök kitüntetéssel rendelkezett és az esperesi tisztséget is betöltötte. (A Szatmári Püspöki Egyházmegye emlékkönyve 1804... i. m. 448.) Az Ugocsai takarékpénztár-egyesület alelnöke és segédigazgatója. (Szerk. Mihók Sándor: Magyar Compass Pénzügyi Évkönyv. XVI. (1888). 313.) Tevékenysége hozzájárult a Nagyszöllősi Polgári Fiú- és Leányiskola megnyitásához.

⁷¹⁴ 1890-től nagyszöllősi plébános, majd egy évig ugocsai esperes. 1899-től Máramarosszigetre került, ahol máramarosi főesperesnek nevezték ki. 1901-től guechi címzetes apát. Halála 1913. március 1-én történt Máramarosszigeten. (A Szatmári Egyházmegye Jubileumi Sematizmusa... i. m. 360)

⁷¹⁵ Egyházi néven Neitus. Tevékenyen részt vett a nagyszöllősi polgári iskola római katolikus hittanoktatásában. (Szerk. Baranyai Gyula: A Nagy-Szöllősi műasztalossági és kertészeti szaktanfolyamokkal összekapcsolt Állami Polgári Fiu- és Leányiskola tizennegyedik értesítője az 1894-95. iskolai évről. Nagy-Szöllős 1895. 10.) 1898-tól susceptus a szatmári egyházmegyében, kisegítő Szerednyén. 1899-ben kilépett a Ferences Rendből a világi papság kötelékébe, majd Sárosorosziiban (Bereg vármegye) kapott plébánosi kinevezést. Helyette rövid ideig Medveczky Jenő vette át a nagyszöllősi házfőnökséget. Kőszeghy 1903-tól fancsikai plébános volt.

⁷¹⁶ 1910-ben már egyedüli lakója és szolgálója volt a nagyszöllősi ferences rendháznak. (A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Negyedik rész... i. m. 631.) 1920. március 10-én hunyt el. (*Baucsek Csaba*: A füleki ferencesek szervező szerepe Fülek társadalmában, művelődésében és kulturális emlékezetében a XIX. század végétől 1945-ig, PhD értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem. Budapest 2020.)

⁷¹⁷ Lelkészsége idején kapott új orgonát a plébánia, ami a budapesti Rieger-testvérek munkája 1896-ból.

⁷¹⁸ Tiszaújlaki szolgálatának kezdete pontosan nem tisztázott. Magyar Katolikus Lexikon (<http://lexikon.katolikus.hu/T/Tisza%C3%Bajlak.html>, letöltés 2022. dec. 7.)

Részvétel a közéletben és a politikában. Az Ugocsa vármegyében szolgálatot teljesítő római katolikus lelkészek magas fokú politikai, társadalmi és kulturális aktivitásról tettek bizonyosságot, annak ellenére, hogy a lelkészi állomásaik viszonylag gyorsan változtak, hiszen azok csak ritkán szóltak a nyugdíjazásig vagy a lelkész életének végéig. Az átlagos szolgálati idő a vizsgált lelkészeknél közel 15,5 év volt egy helyen. Ez természetesen szélsőségeket takar, hiszen magában foglalja Kazimirszky Antal nevetlenfalui plébános 38 évét, amit a településen szolgált, ill. Rokk István egy éves kökényesdi lelkészségét is.

Szintén hosszú – mintegy 37 éves – szolgálati idővel rendelkezett Csőke Imre fancsikai plébános. 1837. november 1-én született.⁷¹⁹ 1861-ben segédlelkész a szatmárnémeti székesegyházi plébániánál,⁷²⁰ később Fehérgyarmaton, Beregszászban, Felsőbányán, Tiszaújlakon és Sándorfaluban.⁷²¹ Rendes tagja volt a Szatmár-ugocsamegyei Római Katolikus Néptanító-egyesületnek.⁷²² 1864-től fancsikai administrator, plébános. 1892-ben Tóth Béla a szállóigék elismert magyarországi kutatója megpróbált a végére járni, hogy mi is pontosan az „Ugocsa non coronat” szállóige történelmi háttere. Ez ügyben keresi fel Csőkét az ugocsai Fancsikán. A plébános szerint az ugocsai követ a hosszú úttól elfáradva elaludt a tanácskozáson, s miután hirtelen ébredt a neve hallatára, akkor kiáltotta a szállóigévé vált mondatot. Ebben az értelemben tehát annak tudatos közlése megkérdőjelezhető volt.⁷²³ Csőke Imre felkeresése valószínűleg az ugocsai történelemben való jártasságát jelzi. Halála 1901. február 6-án történt.⁷²⁴

Kőszeghy Mihály 1843-ban született. Előbb ferences rendi szerzetes 1886-ig, majd házfőnök Nagyszőlősen. 1898-tól a szatmári egyházmegye tagja, majd 1898-1899 folyamán segédlelkész volt Szerednyén.⁷²⁵ Fancsikán 1903-tól, az 1912. április 15-én bekövetkezett haláláig szolgált.⁷²⁶ A Fancsika és Vidéke fogyasztási és értékesítési szövetkezet igazgatósági tagja,⁷²⁷ ami abban a tekintetben volt jellemző egy-egy község egyházi előjáróira, hogy tisztségüknel fogva felajánlották nekik a szövetkezeti vezető posztot, vagyis egyértelműen részt vettek a gazdasági viszonyok alakításában is. Ugyanígy erős szálak kötötték az ugocsai

⁷¹⁹ Gyász hír. „Heti Szemle”, 1901. február 13. 4.

⁷²⁰ A Szatmári Egyházmegye Jubileumi Sematizmusa... i. m. 123.

⁷²¹ „Heti Szemle”, 1901. február 13. 4.

⁷²² Tanítók gyűlése. „Heti Szemle”, 1901. június 5. 3.

⁷²³ Tóth Béla: Szájrucl szájrja. A magyarság szálló igéi. Budapest 1901. 27.

⁷²⁴ „Heti Szemle”, 1901. február 13. 4.

⁷²⁵ A Szatmári Püspöki Egyházmegye emlékkönyve 1804... i. m. 416.

⁷²⁶ A Szatmári Egyházmegye Jubileumi Sematizmusa... i. m. 345.

⁷²⁷ Központi értesítő, 1912. március 14. 558.

gazdasági élethez Mandics Jánost, aki az esperesi kerület jegyzője,⁷²⁸ és a Halmi Népbank Részvénytársaság igazgatósági tagja volt.⁷²⁹

Rendkívül színes egyénisége volt az ugocsai egyházi, társadalmi és politikai életnek Duchnovszky Gyula, akinek korai éveiről keveset tudunk. 1861-ben viszont már az Ungvári Királyi Katholikus Főgimnázium áldozópapja és tanára.⁷³⁰ Duchnovszky 1885-ben politikai és közéleti vitába keveredett Buttykay Viktorral,⁷³¹ a Szabadelvű Párt egyik jelöltjével az 1884-es országgyűlési választással kapcsolatban. A vitát a felek a Pesti Hírlap hasábjain tarták a nyilvánosság elé. A nézeteltérés tárgya az 1884. december 20-án Halmiban zajlott képviselőházi választás és annak a végeredménye volt.⁷³² Hátterében az a kérdés állt, hogy az 1884-ben öngyilkos lett szabadelvű Gyengő László helyére kit válasszanak meg? 1884. december 11-én Nagyszöllősen főispáni elnöklet mellett értekezletet tartottak, melyen a jelenlévők György Endre jelölése ellen foglaltak állást, főként annak erős vallási okokra visszavezethető állítólagos kijelentése miatt, amit sokan nem a vármegye iránti elköteleződés, hanem a kálvinista hit efölé helyezésének láttak: „[...] György Endre, aki elég vakmerő volt a nagytöbbséget képviselő megyei közösséggel szemközt nyilván kijelenteni, hogy ő a mostani kedvező Tisza-ára alatt büszke arra, hogy kálvinista s hogy mint ilyen, képviselheti a kerületet.”⁷³³ Nyilvánvaló tehát, hogy nagy jelentőséget tulajdonított az a kör, amelyiket Duchnovszky is képviselt, annak, hogy milyen felekezethez tartozó személy kerül az alsóházi képviselői helyre, ami tegyük hozzá minden egyházat jellemzett a korszakban.

A konfrontáció ellenére György Endre mégis elindult a választáson, sokak szerint azért, mert korábban Gyengő ellenében ő volt az, aki visszalépett.⁷³⁴ Az ellenérdekeltek ismét ellenjelöltet állítottak, aki a vármegyében született és ott is politizáló, szintén szabadelvű Buttykay Viktor volt. Jelölésével azonban a párton belül sem értett mindenki egyet, ennek ellenére mégis ő tűnt a biztos befutónak a képviselői helyre. Azonban nem sokkal a választás előtt Buttykay is visszalépett, ami miatt komoly vád érte a Duchnovszky Gyula által megfogalmazott szöveg, s a mögötte álló ún. „ad hoc bizottság” felől: „[...] Buttykay Viktor

⁷²⁸ A Szatmári Püspöki Egyházmegye emlékkönyve 1804... i. m. 277.

⁷²⁹ Mihók-féle Magyar Compass. XXXII. (1904). 392.

⁷³⁰ A Szatmári Püspöki Egyházmegye emlékkönyve 1804... i. m. 358.

⁷³¹ Buttykay Viktor ugocsai politikus, szerepet vállalt a vármegye közigazgatási bizottságában és az árvaügyben. (Ugocsa, 1889. január 20. 2.) Kékényesdi földbirtokos, 1889-től a Tiszántúli járás gazdasági tudósítója. (Ugocsa, 1889. augusztus 11. 3.) Az Ugocsa c. megyei lap egyik szerkesztője. (Ugocsa, 1889. augusztus 11. 2.) A virilisták névsorában 1890-ben a 20. helyen szerepelt. (Ugocsa, 1889. szeptember 8. 1.)

⁷³² A közönség köréből. Hogyan választották meg György Endrét Halmiban?. Pesti Hírlap, 1885. január 27. 12.

⁷³³ Uo.

⁷³⁴ Egy képviselő öngyilkossága. Pesti Hírlap, 1884. november 30. 5.; Ugyanez a cikk taglalta, hogy egy-egy választási győzelem mennyi pénzbe került a megválasztottnak, jelen esetben Gyengő Lászlónak: „E győzelem állítólag 40,000 frtjába került s már különben is megrendített anyagi helyzete ez által jelentékenyen súlyosbult.” (Uo.)

valószínűleg ígéretük mellett bábeszközként volt felhasználva a macchiavelisztikus klikk által.”,⁷³⁵ s csak azért indult el, hogy visszalépésével György Endrét hozza ismételt előnybe. Mindezek után a Buttykay-t korábban jelölők – köztük Duchnovszky is – a megyei politikai és közéletben szintén jól ismert, tiszaszászfalui görögkatolikus lelkész, Dolinay Miklóst kérték fel a jelöltségre.

A György Endrét támogatók – némelyek szerint a vármegye felső vezetése is – a nyomásgyakorlás és a megvesztegetés eszközeit is bevetve igyekeztek Dolinay Miklóst ellehetetleníteni. „[...] a választás napja, dec. 20-ka, a választás színhelyén már korán reggel ott volt a klikk embereiből összeállított választási bizottság, a Szatmárból megérkezett századkatonaságot, s az ugozsai csendőrséget is kiállította [...]”.⁷³⁶ A választás mégsem történt meg, mivel Fóris István a választási bizottság elnöke Dolinay Miklós jelölését ismeretlen okok miatt nem fogadta el, hanem ellenjelölt hiányában György Endrét nevezte ki győztesnek.

Duchnovszky és Buttykay vitája a Pesti Hírlapban folytatódott, ahol Buttykay a visszalépése miatt megfogalmazott, személyét is érintő vádakát sérelmezte, a még ismeretlen vádlók miatt. A február 10-i számban azonban már ezt írta: „[...] azon rosszakaratú támadással [...] mint utólagosan Rátkonyi Miklós barátomtól megtudtam - Duchnovszky Gyula királyházaai róm. katolikus plébános ur intézett [...]”,⁷³⁷ amiből kiderült, hogy a vádak jelölőitől és saját politikai támogató köréből származtak. Buttykay egy nyilatkozatot is kiadott, melyben szerinte a korábban öt jelölő kör, akiket már Dolinay-híveknek nevezett, a királyházaai római katolikus plébánia lakban gyűltek össze, s megkérték Duchnovszky-t, hogy ítélje el György Endrét, s győzelmét csak annak tulajdonítsa, hogy Buttykay visszalépett. Az elítélő nyilatkozat azonban túlságosan is személyes hangvételűre sikerült, ami többeket – köztük pl. Govrik János⁷³⁸ ugozsai kerületi esperest, kökényesdi római katolikus plébánost – arra készítetett, hogy kiálljanak Buttykay mellett.⁷³⁹ A vita végén Duchnovszky egy postai hibára és egyéb tévedésekre hivatkozva a nyilatkozat visszavonását kérte a Pesti Hírlaptól.⁷⁴⁰

⁷³⁵ A közönség köréből. Hogyan választották meg György Endrét Halmiban?. Pesti Hírlap, 1885. január 27. 12. Uo.

⁷³⁷ Pesti Hírlap, 1885. február 10. 6.

⁷³⁸ 1843. szeptember 21-én született. 1867-től nevelő, majd egy év múlva segédlelkész Tiszaújlakon, majd Szatmáron, Nagybányán. 1874-től plébános Halmiban, majd 1888-tól lelkész Kökényesden, ahol 1893-tól plébános. Később szentszéki ülnök, majd 1899-től ugozsai kerületi esperes. (A Szatmári Püspöki Egyházmegye emlékkönyve 1804... i. m. 414.) Többször megfigyelhető a neve – pl. 1888-ban és 1905-ben – a törvényhatósági bizottság virilis tagjai között. (KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. november 22. 486. bj.)

⁷³⁹ Pesti Hírlap, 1885. február 10. 6.

⁷⁴⁰ Pesti Hírlap, 1885. február 16. 4.

A hosszas sajtó-levelezés rámutat Duchnovszky Gyula politikai szerepvállalására is, ami ezelőtt, s ezután is megmutatkozott a vármegyében, hiszen 1888-ban tagja volt a 136 tagú ugocsai törvényhatósági bizottságnak,⁷⁴¹ egy évvel később pedig a virilisek névsorában szerepelt, mint a 45. legmagasabb adót fizető a vármegyében.⁷⁴²

Duchnovszky 1894-ben a kormány egyházpolitikai reformjai ellen is fellépett az általa és más – számunkra ismeretlen – személyek által létrehozott Ugocsai Elvbarátok Katholikus Szövetségén keresztül, melynek ő volt a jegyzője is egyben. A szövetséget még 1884. február 28-án hozták létre Nagyszöllősön, a Ferences-rend zárdájának tanácstermében. Az értekezleteit évente tartotta volna, de Duchnovszky szerint az „[...] mert »kath. elvszövetség«-ünk választott elnöke hosszú betegeskedés miatt a mult évtizedben az évenként megtartatni szándékolt üdvös összejövetelet létre nem hozta [...]”,⁷⁴³ az évtized elején megszűnt, annak ellenére, hogy 90 tagja volt. A királyházi lelkész a Ugocsai Elvbarátok Katholikus Szövetségének felélesztésén túl egy politikai párt létrehozására vagy az ahhoz való csatlakozásra is biztatott ökumenikus alapon: „[...] más vallásfelekezetekből velünk tartó híveivel és pártolóival szövetkeznünk és mihamarább egy keresztény hazafentartó párt létrehozására törekednünk. (kell – a szerző megj.)”⁷⁴⁴ Mindez arra utal, hogy Duchnovszky elsősorban a keresztény értékeket és az egyház anyakönyvezési és házasság nyilvántartási jogát szerette volna helyben tartani a polgári kormányok törekvéseivel szemben. Az időpont kapcsolódott a házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. tc. kihirdetéséhez, ami 1895. október 1-én életbe is lépett, s a polgári házasságot törvényesítette az egyházi ellenében, ill. – ugyan Duchnovszky a szövegben nem egyértelműen erre utalt – de a Katholikus Néppárt 1894/1895-ös létrejöttéhez is kötődhetett a későbbiekben. Duchnovszky Gyula haláláig, 1901. június 7-ig szolgált Királyháza a római katolikus gyülekezet plébánosaként.⁷⁴⁵

Ugocsát tekintve Duchnovszky-é az egyik legmarkánsabb véleményformálás a kormány egyházpolitikájával szemben, amely nem csak a polgári házasság intézményét teremtette meg, hanem ezáltal a válásét is, ill. így a családjog szinte teljesen kicsúszott az egyházak kezéből. Mindezek mellett az új törvények bevezették az állami anyakönyvezést is, az izraelita vallást pedig egyenrangúvá emelték a keresztény felekezetekkel. Mindezek azt mutatják, hogy Ugocsában is hasonlóan gondolkozott a katolikus papi elit, mint a katolikus

⁷⁴¹ Ugocsa, 1888. december 16. 1.

⁷⁴² Ugocsa, 1889. szeptember 8. 1.

⁷⁴³ *Duchnovszky Gyula Károly: Felhívás az ugocsai „elvbarátok kath. szövetségé”-nek t. cz. tagjaihoz!* In: Szerk. Breznay Béla: *Religio. Vallás. Második félv.* (1894). 159-160.

⁷⁴⁴ Uo. 159.

⁷⁴⁵ A Szatmári Püspöki Egyházmegye emlékkönyve 1804... i. m. 451.

egyház egészében, s a törvényeket némely helyen túlzónak, más helyeken – pl. a katolikus autonómia terén – elégtelennek gondolta.⁷⁴⁶

A következő kiemelt személyünk Köncs László előbb nevetlenfalui, majd kökényesdi plébános. Neve az ugoctai és országos lapokban megjelent felekezeti konfliktus révén vált ismertté. Köncs az Ugocsa vármegyei Mátyfalván született 1865. augusztus 5-én, így megkérdőjelezhetetlen a helyi kötődése. A gimnáziumot 1876-1884 között a Szatmári Királyi Katolikus Főgimnáziumban végezte.⁷⁴⁷ 1887-ben még papnövendékként beiratkozott a Szent-István-Társulat tagjai közé.⁷⁴⁸ Előbb Tiszaújlakon segédlelkész, majd Huszton és Máramarosszigeten. 1895-től a Magyar Királyi Honvédség tartalékos segédlelkésze volt a szatmárnémeti 12. honvéd kiegészítő parancsnokságnál.⁷⁴⁹ Lelkészi éveit 1897-ben kezdte Nevetlenfaluban, majd 1907-ben áthelyezték Kökényesdre, ahol haláláig, 1920. január 24-ig szolgált. 1905-ben tagja volt az ugoctai törvényhatósági bizottságnak, mint értelmiségi duplázással az 51. legtöbb adót fizető virilis.⁷⁵⁰ Két évvel később a kökényesdi hitelszövetkezet közgyűlése igazgatósági taggá választotta, mellette ugyanilyen titlust töltött be a Halmi Takarékpénztár Rt.-nél is.⁷⁵¹ 1913-ban őt bízták meg a forgolányi körzetben a törvényhatósági bizottsági választások elnökletével.⁷⁵²

Köncs aktívan szolgált mindkét ugoctai gyülekezetét, lelkeszsége idején felújításon esett át a nevetlenfalui plébánia is 1903-ban.⁷⁵³ 1912-ben több újságcikk foglalkozott a nevével egy ugoctai vallási vita következtében. Köncs Lászlót a sajtó azzal vádolta, hogy „*Egy református vallású embert a halálos ágyán erőszakkal megtérített egy katolikus plébános. Katolikus szertartás szerint temették is el és most erősen marakodik egymással a református és a katolikus egyház azon, hogy melyiknek van joga a szegény halotthoz.*”⁷⁵⁴ írta a Népszava.⁷⁵⁵

⁷⁴⁶ A katolikus egyházi modernizációról és annak kiemelkedő alakjairól lásd Klestenitz Tibor tanulmányát! *Klestenitz Tibor: Modern katolicizmus? Vallási megújulás és politikai törekvések a dualizmus korában.* In: Szerk. Csibi N., Schwarczwölder Á.: *Modernizáció és nemzetállam-építés...* i. m. 263-281.

⁷⁴⁷ A Szatmári Kir. Kath. Főgymnasium 1876-77. évi értesítője. Budapest 1877. 22. és A Szatmári Kir. Kath. Főgymnasium 1883/4. évi értesítője. Szatmártt 1884. 58.

⁷⁴⁸ Az 1887-ik jan 1-től fogva a Szent-István-Társulatba iratkozott tagok a bejelentés sorrendje szerint. In: *Katholikus Szemle.* (1887). Melléklet. 105.

⁷⁴⁹ *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára,* 1895. november 25. 242.

⁷⁵⁰ KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. november 22. 486. bj.

⁷⁵¹ Szerk. Kormos Alfréd: *Pénzügyi Compass, 1908-1909.* (1909). 1129.; *Névjegyzék a „Központi Értesítő” 1907. évi folyamának második feléről (XXXII).* Budapest 1907. 1829.

⁷⁵² MNL SzSzBVL IV.1002 2. kd. Forgolányi választókerületben th. biz. tag választás.

⁷⁵³ *A Szatmári Püspöki Egyházmegye emlékkönyve 1804...* i. m. 67.

⁷⁵⁴ *Vallások marakodása egy halottért.* Népszava, 1912. július 20. 9.

⁷⁵⁵ Az ugoctai sajtó csak az elhalálozás tényét és a halott méltatását közölte, a vallási vita nem került említésre. A Népszaván kívül egyetlen lap, a *Friss Ujság* 1912. július 20-i számának a 4. oldalán találunk a konfliktusról tudósítást, igaz itt rendkívüli részletességgel.

A történet szerint 1912-ben Fogarassy Zsigmond volt országgyűlési képviselő, a törvényhatósági és a közigazgatási vármegyei bizottság tagja az ugoicsai Csepe községben, az ősi Fogarassy-birtokon meghalt. Fogarassy református családból származott,⁷⁵⁶ de felesége római katolikus volt. Az újságcikk közlésében a feleség a férj halálos ágyán akarta visszatéríteni azt a római egyházba, előbb a nevetlenfalui plébános által, majd miután az nem vállalta el ezt, Köncs Lászlót hívták Kőkényesdről, aki – a haldokló állítólagos tiltakozása ellenére – ezt megtette.⁷⁵⁷ A vita egyéb részleteire mindeddig nem derült fény, de a Máramaros-Ugoicsai Református Egyházmegye – közvetlenül az ülést követő – jegyzőkönyvei egyáltalán nem foglalkoztak az ügygel, annak ellenére, hogy a megvizsgált korábbi jegyzőkönyvekből az derült ki, hogy a református egyház érzékeny volt a hasonló eseményekre.

Ugyancsak politikai és közéleti szempontból töltött be tevékeny szerepet Zahoray Pál nagyszöllősi plébános. Zahoray Aknasugatagon született 1865. július 18-án. Apja Zahory Alajos sóhivatali szertárnok.⁷⁵⁸ A Szatmári Királyi Katolikus Főgimnáziumban érettségizett 1883-ban.⁷⁵⁹ 1887-ben végezte el a bécsi Pázmáneumot.⁷⁶⁰ Pályafutását nevelőként kezdte, majd 1889-től segédlelkész volt. 1894-től gimnáziumi hittantanár Munkácson. A doktorátusát is hittudományokból szerezte. 1899-től Nagyszöllősön lelkész.⁷⁶¹ 1913-ban mutatta be huszonöt éves szolgálatának ezüstmiséjét, melyen a vármegye vezetése is képviseltette magát. A megnyitó beszédet legifj. báró Perényi Zsigmond államtitkár mondta. Jelen volt Kiss Antal nagyszöllősi főjegyző, Kerekes Sándor polgári iskolai igazgató, Pilissy Sándor az iparostanonc iskola vezetője és Lator Gábor tűzoltó főparancsnok is. Zahoray Pált megajándékozták egy Dittman nevezetű festőművész által készített képpel, amely a nagyszöllősi római katolikus templomot ábrázolta.⁷⁶² Vezetőségi tagja volt a Szatmári Római Katolikus Egyházmegye Irodalmi-körének és a Pázmány-sajtónak, melyek az említett egyházmegye legaktívabb és legnagyobb létszámú szervezetei voltak.⁷⁶³ Szolgálati ideje alatt alapították meg a nagyszöllősi római katolikus dalárdát, melynek elnöke is volt egyben.⁷⁶⁴

⁷⁵⁶ Arra, hogy a református egyház számára fontos volt Fogarassy Zsigmond felekezeti hovatartozása következtethetünk abból is, hogy a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának gyászjelentései között megtaláljuk az említett személyét is.

⁷⁵⁷ Friss Ujság, 1912. július 20. 4.

⁷⁵⁸ Ung, 1913. szeptember 21. 6.

⁷⁵⁹ Iskolatársak találkozója. „Heti Szemle”, 1913. július 2. 5.

⁷⁶⁰ Tanulótársak találkozója. Alkotmány, 1905. szeptember 12. 9.

⁷⁶¹ A Szatmári Egyházmegye Jubileumi Sematizmusa... i. m. 405.

⁷⁶² Szatmári Est, 1913. október 8. 4.; „Heti Szemle”, 1913. október 8. 6.

⁷⁶³ „Heti Szemle”, 1913. április 23. 2-3.

⁷⁶⁴ „Heti Szemle”, 1905. április 5. 4.

Tagja volt a vármegye törvényhatósági⁷⁶⁵ és közigazgatási bizottságának.⁷⁶⁶ 1920-ban Szentszéki Ülnök kitüntetést kapott.⁷⁶⁷ Pápai kamarássá való kinevezése 1924-ben történt.⁷⁶⁸ Ott találjuk a nevét – az ugocsai ruszinok és a görögkatolikus egyház körében is népszerű – Katholikus Népszövetség Ugocsa vármegyei alakuló gyűlésének névsorában is. A szervezet vármegyei megalakulását az Ugocsai politikai elit is tevőlegesen támogatta.⁷⁶⁹ 62 éves korában Nagyszőlősen halt meg 1927. december 1-én.⁷⁷⁰

Dr. Búza Sándor tiszaujlaki plébános főként irodalmi és bibliafordítói munkásságával tűnt ki. Búza Sándor doktor 1848. november 16-án született Munkácson. A gimnáziumot Szatmárnémetiben, a teológiát Pesten végezte. A szemináriumban egyházjogot és egyháztörténetet tanított. Számos munkát írt és fordított. Egyes újságokban álnevet használt, így az Egri Népujságnál, a Katholikus Hetilapnál (pl. „Levelek egy csüggedőhöz” c. sorozat; „A gyors kúra. Költői elbeszélés”) és a Magyar Államnál Beregi Sándorként szerepelt. Használta még a Beregi Buza Sándor nevet is.⁷⁷¹ 1873-tól segédlelkész, majd 1877-től a szatmári Papnevelő Intézetben felügyelő és tanár volt. 1882-ben szerezte meg a kánonjog doktora címet. 1886-tól a szatmári teológián aligazgató és egyházmegyei tanfelügyelő-helyettes. 1889-től szegények ügyvédje.⁷⁷² Bizonyos vélemények szerint a nevéhez köthető az első teljes katolikus Újszövetség fordítás magyar nyelvre az 1880-as években. Ezen kívül főleg népies költeményeket⁷⁷³ írt.⁷⁷⁴ Dr. Búza Sándor az Országos Katholikus Irodalmi Kör tagja is volt.⁷⁷⁵ 1893-ban Szentszéki Ülnök kitüntetést kapott. Tiszaújlakon plébános 1896-tól egészen a haláláig, 1905. május 30-ig, amely szintén a községben történt.⁷⁷⁶

A Szatmár vármegyéből származó Ternyei Béla szintén Tiszaújlakon volt lelkész. 1850. február 17-én született Apa községben. A Szatmári Királyi Katholikus Főgimnáziumban érettségizett. 1873-tól segédlelkész. Plébánosi éveit 1880-ban kezdte. 1905-

⁷⁶⁵ Pl. 1905-ben a királyházi kerületben választották meg hat évre. (KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. november 22. 486. bj.)

⁷⁶⁶ „Heti Szemle”, 1912. június 12. 6.

⁷⁶⁷ A Szatmári Egyházmegye Jubileumi Sematizmusa... i. m. 405.

⁷⁶⁸ *Riskó Marianna*: Ferencesek Nagyszőlősen. Budapest 2007. 187.

⁷⁶⁹ Kath. Népszövetség. Ugocsamegyei értekezlet. Görög Katholikus Szemle, 1911. szeptember 3. 4.

⁷⁷⁰ A Szatmári Egyházmegye Jubileumi Sematizmusa... i. m. 405.

⁷⁷¹ Főszerk. Dr. Diós István: Magyar Katolikus Lexikon II. kötet. Budapest 1996. 123.

⁷⁷² A Szatmári Egyházmegye Jubileumi Sematizmusa... i. m. 302.

⁷⁷³ Főbb művei: „A reménység könyve” (fordítás), 1872; „A keresztyén család teológiája”, 1873; „Legfontosabb illemszabályok” (fordítás), 1873; „Az élet titkai”, 1876; „Az irgalmas nővér”, 1876; „A vén lantos”, 1883.; „A Megváltó”, 1885; (*Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. I. kötet. Budapest 1891. 1429.). Ismert még „A vén hegedűs. Verseskötet”, 1886. (Szerk. Dudek János: Religio. 32. (1910). 511.)

⁷⁷⁴ *Barna Gábor*: Előszó. In: Szerk.: Barna Gábor: Tanulmányok a verses Szentírásról. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár. 45. (2014). 7.

⁷⁷⁵ Uo.

⁷⁷⁶ A Szatmári Egyházmegye Jubileumi Sematizmusa... i. m. 302.

től 1912. június 9-i haláláig Tiszaújlakon volt plébános.⁷⁷⁷ Apja Ternyei János Szatmár vármegye volt alispánja, akinek a településen nagy kiterjedésű családi birtoka és kúriája volt. Ternyei Béla neve már jóval halála után, az 1930-as években, a partiumi nemzetiségi kérdések kapcsán került elő. Az újságok elkezdtek arról cikkezni, hogy ifjúkori barátja és iskolatársa, valamint a család pártfogoltja volt a román nemzetiségű Lucaciu Vasile,⁷⁷⁸ aki az 1892-es memorandum egyik aláírója. A memorandumban többek között az erdélyi és partiumi románságnak a magyarokéval megegyező jogokat követeltek I. Ferenc József magyar királytól. Lucaciu Vasile az 1894-es ún. memorandumper vádlottjai között is szerepelt. Így vált Lucaciu a két világháború közötti erdélyi román hazafiak egyik hivatkozási pontjává és személyévé a magyar-román emlékezetpolitikai vitákban, főként Szatmár városában, de egész Erdélyben. Lucaciu Vasile szobrot is kapott a városban, ami – a sajtótükör alapján – zavarta a helyi magyar közösséget.⁷⁷⁹ A szobrot végül 1940-ben lebontották.⁷⁸⁰

Hofbauer Ignác túrterebesi plébános szerkesztői, cikkírói, színi- és zenekritikusi tevékenységével tarthatott igény Szatmár és Ugocsa vármegyék lakosságának érdeklődésére. Hofbauer 1848. március 15-én született Szatmáron. 1871-től segédlelkész, 1875-től gimnáziumi helyettes tanár volt Szatmáron. Felemelte a szavát az állami iskolák általa erőltetettnek tartott térnyerésével szemben az „Állami iskolák” c. röpiratban.⁷⁸¹ A röpiratot bizonyosan 1893 előtt adta ki, ami az állami iskolák nagyszámú megjelenésének a kezdeti időszaka volt csupán, hiszen 1890-re országos szinten az iskolatípus aránya alig érte el az 5%-ot. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (a továbbiakban: VKM) az állami iskolák létrehozásának programját csak 1898. január 26-án küldte meg a vármegyéknek, melyet modernizációs indokokkal támasztott alá, de emellett hangsúlyt kaptak a nemzetiségi faktorok is.⁷⁸² Ebben a gondolatmenetben Hofbauer még bizonyosan nem a századforduló állam általi iskola alapítási akcióit sérelmezte.

Hofbauer Ignác egy időben összeforrt Szatmár és Ugocsa vármegyék közéletével. Tanár, aki a felnőttképzésben is részt vett, zene- és műkritikus.⁷⁸³ 1874-1884 között a szatmári férfi dalegyesületnek volt a karnagya. 1874-1879 között a Szamos hetilap színi- és zenekritikusa, szerkesztője, vezércikkírója volt, később pedig az Ugocsa vármegye c. lap és az

⁷⁷⁷ A Szatmári Egyházmegye Jubileumi Sematizmusa... i. m. 393.

⁷⁷⁸ Foia popului, 1922. Anul 30. 2.

⁷⁷⁹ Lucaciu levele Ternyeiné Krassai Jolánnak. In: Brassói Lapok, 1937. december 25. 30.

⁷⁸⁰ Elvitték Szatmárról „sisesti oroszlán” szobrát. 8 Órai Ujság, 1940. szeptember 12. 3.

⁷⁸¹ Szöllösy Károly: Irodalom és művészet. Szatmári egyházmegye papságának irodalmi működése. In: Szerk. Kereszty Viktor, Prohászka Ottokár, Walter Gyula: Magyar Sion. 7. (1893). 450.

⁷⁸² Méreg Martin: A „Pécsi Napló” oktatásról közvetített nézetei a 19. és 20. század fordulóján. MA szakdolgozat. Pécs 2011. 32.

⁷⁸³ Meghalt Hofbauer Ignác nyugalmazott plébános. Magyar Lapok, 1939. április 21. 7.

Országos Központi Hitelszövetkezeti Értesítő munkatársa. Álnevei közé tartozott a „Molitor”, amit főként a Szamos és az Ugocsa vármegye c. lapok hasábjain használt, az „- r”, amit a Szatmár c. újságban, ill. a „Turi”, amit az Országos Központi Hitelszövetkezeti Értesítőben.⁷⁸⁴ Ugocsa vármegye törvényhatósági bizottságának tagja⁷⁸⁵, ill. az „Északkeleti vármegyék szövetkezeteinek szövetsége” szervezet titkára volt.⁷⁸⁶ Utolsó plébánosi éveit Túrterebesen töltötte, ahonnan nyugdíjba ment. Nyugdíjba vonulása után a túrterebesi római katolikus ún. alsó iskola tanítói lakásában élt, amit azonban 1929-ben el kellett hagynia iskolabővítés miatt.⁷⁸⁷ Ezután Szatmárra költözött,⁷⁸⁸ ahol tíz évvel később, 1939. április 17-én elhunyt.⁷⁸⁹

Dimand Lajos szintén Túrterebesen szolgált. A római katolikus plébános politikai tevékenysége is tetten érhető az egyházi szolgálat mellett. Dimand 1862. március 3-án született Nagykárolyban. 1885-től segédlelkészi, majd 1890-től lelkészi hivatalt töltött be több helyen. 1898-tól túrterebesi plébános volt, majd egy évre rá ugocsai segéd-esperes és iskolai tanfelügyelő. 1911-től esperes lett.⁷⁹⁰ Ugyanebben az évben a túrterebesi római katolikus templom felújítását ünnepelték az egyházmegyében, melyben Dimandnak is nagy része volt. A templom három teljesen új oltárt kapott, új freskókat, melyet Némethi és Kádár festők készítettek az íves mennyezetre és az oldalfalakra. Úgyszintén megújult a főoltár, melyet restauráltattak.⁷⁹¹ Dimand Lajos tagja volt a halmi választókerület pártközi jelölőbizottságának⁷⁹² és Ugocsa vármegye törvényhatósági bizottságának, előbb megválasztva a túrterebesi körzetből,⁷⁹³ majd virilise oldalról.⁷⁹⁴ Politikai ambícióit bizonyítja, hogy 1906-ban a halmi választókerületben országgyűlési képviselőjelöltként indult,⁷⁹⁵ amit azonban nem nyert meg. Élete utolsó éveit a felsőbányai kolostorban élte le, amit teljes visszavonultságban töltött. Itt adta aranymiséjét is.⁷⁹⁶ 1941. április 1-én hunyt el Nagykárolyban.⁷⁹⁷

⁷⁸⁴ Főszerk. Dr. Diós István: Magyar Katolikus Lexikon IV. kötet. Budapest 1998. 910.

⁷⁸⁵ MNL OL X 9327. Törvényhatósági jegyzőkönyv az 1915. december 23. 247. bj.

⁷⁸⁶ Ugocsa vármegye, 1911. február 22. 4.

⁷⁸⁷ Kiss K.: Túrterebesi egyház- és iskolatörténete... i. m. 237-238.

⁷⁸⁸ Meghalt Hofbauer Ignác nyugalmazott plébános. Magyar Lapok, 1939. április 21. 7.

⁷⁸⁹ Kiss K.: Túrterebesi egyház- és iskolatörténete... i. m. 237-238.

⁷⁹⁰ A Szatmári Egyházmegye Jubileumi Sematizmusa... i. m. 308.

⁷⁹¹ „Heti Szemle”, 1911. november 1. 6.

⁷⁹² Választási hír. Ugocsa vármegye, 1910. május 10. 4.

⁷⁹³ KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. november 22. 486. bj.

⁷⁹⁴ Ugocsa virilisei. „Heti Szemle”, 1911. október 18. 7.

⁷⁹⁵ Magyarország, 1906. április 29. 6.

⁷⁹⁶ Dimand Lajos nyugalmazott esperes aranymiséje. Erdélyi Lapok, 1935. szeptember 7. 7.

⁷⁹⁷ A Szatmári Egyházmegye Jubileumi Sematizmusa... i. m. 308.

IV. A KULTURÁLIS RENDSZER FŐBB ÖSSZETEVŐI ÉS AZOK NEMZETISÉGI MEGHATÁROZOTTSÁGA

„[...] hazafiságtól áthatva csendesen, komolyan, egyetértve munkálta egyesületünk a vármegyei kultúra ügyét, itt a földhöz ragadt, gyámolításra szorult kiskoru, vegyes ajku kárpátalji nép között [...]”⁷⁹⁸

Pilisi Sándor, az
Ugocsamegyei Általános Néptanító Egyesület főjegyzője

Bevezetés és problémafelvetés. Az általunk vizsgált korszakban minden modernizációs alap nyilvánvaló kapcsolatban állt a kulturális-oktatási folyamatban végbemenő változásokkal. Egy fejlett gazdasági struktúra, egy érett politikai rendszer mögött egy modern és hatékony oktatás sejlett fel, amely a korszakban gyorsan változott, s egy alapvetően egyházi meghatározottságtól haladt egy vegyes, egyházi-állami szisztéma felé. Az átalakulás mértékének a definiálása fontos feladat, ugyanúgy mint az oktatáshoz kapcsolódó számos tényező, pl. az írni-olvasni tudás, vagy a nemzetiségi iskolák szerepe is. Ennek megfelelően a fejezetben foglalkozunk a korszak meghatározó oktatási folyamataival és vizsgáljuk az ugoc sai oktatás szerkezetét, vizsgáljuk az alfabetizációs szintet, az iskolába járást, az iskolát, mint a magyar nyelv oktatásának közegét a nemzetiségeknél, a tanulók anyanyelvi összetételét és annak változását is. Mindezek mellett pedig rámutatunk az iskolák szerepére a nemzetiségi élet alakulásában. Szintén kulcskérdés számunkra, hogy hogyan hatott egymásra az állam és az egyház az oktatáson keresztül? Tetten érhető-e az iskolák állami fenntartásúvá tételének folyamata Ugocsában, vagy ez a korabeli társadalmi-gazdasági rendszer velejárója volt. Az oktatási modernizációban megkérdőjelezhetetlen szereppel rendelkeztek a felsőbb szintű oktatási intézményeknek. Ehhez mérten célunk feltárni a nagyszöllősi polgári iskola - a vármegye legmagasabb szintű oktatási intézményének – történetét is.

A fejezet további részeiben az oktatással és annak minőségével szoros kapcsolatban álló területeket emelünk ki, kezdve a kulturális szervezetekkel, amelyek a társadalmi, a politikai, de a gazdasági és a nemzetiségi élet fontos színterei is voltak. Bemutatjuk hogyan

⁷⁹⁸ Jelentés. Az Ugocsamagyei Ált. Néptanító-egyesület 1896/97. évi működéséről. Ugoc sai Tanügy, 1898. április 15. 54.

működik és milyen összetételű a vármegyei sajtó, ill. hogyan nézett ki az északkelet-magyarországi ruszin lapkiadás és milyen szerepe volt ebben az ugozsai ruszinoknak.

IV.1 Az ugozsai népoktatás és az iskolák modernizációs folyamatai

„*Fel tehát Ugozsamegye derék tanítói, éljetez a kezeitekbe letett nagy hatalommal [...] Tanítsátok e népet Isten és a Haza iránti igaz szeretetre [...]*”.⁷⁹⁹ Az idézet Aczél Lászlótól⁸⁰⁰ származik, aki az oktatás területén meghatározta a korszakot, még úgy is, hogy 1902-ben egészségi állapota miatt visszavonult a tanfelügyelőségtől.

A közoktatás és annak színvonala ma és az elmúlt évszázadokban méltán állt a társadalmi-kulturális fejlődés előrehaladásának középpontjában. Egy-egy régió polgárosodásának, előre mutató gazdasági fejlődésének nélkülözhetetlen eleme volt a megfelelő és magas minőségű oktatásügy. Így volt ez a dualizmus időszakában is, amikor az iskola a falvakban is a mindennapi élet részévé vált, amikor megerősödött és folyamatosan formálódott a magyarországi iskolahálózat, párhuzamosan azzal, hogy a 19. század utolsó évtizedét dinamikus gazdasági és kulturális fejlődés jellemezte, amely azonban a nagyvárosban és annak környékén volt a legszembetűnőbb. De mi a helyzet az északkeleti régió egy olyan térségével, amely a változások motorjától több száz kilométerre, a saját mindennapi harcaival megküzdve léphetett csak előre, lerázva magáról a gazdasági periféria minden hátrányát, s felülemelkedve az évszázadok során lassacskán felgyülemelő műveltségi mutatókban észlelhető lemaradáson. Mi a helyzet Ugozsával?

Ahogy az oly sokszor lenni szokott a szituáció abszolút kettős. Annál is inkább, ha a gazdasági oldalát nem tárgyalva csak a műveltségi mutatókat és a kulturális életet vizsgáljuk. Az aszinkronitás jellemző példája, hogy míg 1892-ben a kiváló és világhírű magyar zeneszerző, Bartók Béla Nagyszőlősen adta első zongorakoncertjét, s innen indult a nagyság felé, addig az ugozsai tanfelügyelő, Aczél László – elcsodálkozva a közoktatás rossz minőségén – ezt írta tanügyi munkájában egy átlagos ugozsai iskoláról: „*[...] az egész tanéven át alig tanultak meg a tanulók néhány betűt az ABC-és könyveikből, vagyis inkább a fali olvasó táblákról.*”⁸⁰¹ Feloldhatóak-e ezek a kettősségek? Hogyan történhettek ennyire

⁷⁹⁹ Szózat Ugozsamegye néptanítóihoz. Ugyocsai Tanügy, 1898. január 22. 2.

⁸⁰⁰ Aczél László 1849-ben született Kunszentmiklóson. A helyi gimnázium befejezése után bölcsészetet és jogot tanult a Debreceni Egyetemen, majd 1880-ban kinevezték Ugozca vármegye tanfelügyelőjévé. Tevékenysége az oktatás felvirágzását eredményezte a vármegyében. Nagyszőlősen halt meg 1906-ban. (<https://karpataljalap.net/2013/04/26/aczel-laszlo-most-koztunk-van>, letöltés 2019. nov. 22.) A róla készült korabeli fényképet lásd a 3. számú mellékletben!

⁸⁰¹ Aczél L.: Ugozca vármegye népoktatásügye... i. m. 218.

közel az események egymáshoz, s hogyan választhatta mégis el egy egész világ őket? Választ valószínűleg mi sem fogunk tudni adni ezekre a kérdésekre, de tisztán és teljesen igyekszünk ábrázolni a korszak Ugocsájának művelődési viszonyait, első körben az oktatáson keresztül bemutatva azt.

IV.1.1 OKTATÁS A SZÁZADFORDULÓN. A KISEBBSÉGEKET ÉRINTŐ OKTATÁSPOLITIKAI HANGSÚLYOK

A közoktatással kapcsolatban, különösen a nyelvi kérdések tisztázására és törvényi rendezésre 1868-ig kellett várni. A XXXVII. tc. a népiskolai oktatásról, valamint a XLIV. tc. a nemzetiségi egyenjogúságról szintén foglalkozott a közoktatás nyelvének kérdésével. A törvény elfogadásánál nem volt vita abban, hogy minden tanulónak a saját nyelvén kell az oktatást megkapni, amennyiben az a saját településén széles körben használt nyelv volt. Az elfogadás előtt a törvénytervezethez több nemzetiségi képviselő is hozzászólt, akik közül a Krassó vármegyei Vincențiu Babeș felvetése váltotta ki a legnagyobb vitát. Babeș megsértve látta a paritás elvét, abban, hogy míg a magyar anyanyelvűeknek csak egy idegen nyelv kötelező tanulását írta elő a törvény, s a németet is csak a harmadik évfolyamtól kezdődően kellett volna tanulniuk, addig a nemzetiségeknek a magyart is kötelezővé tették, ill. egy másik idegen nyelvet is tanulniuk kellett, ráadásul a magyar nyelvet már első osztálytól. Babeș úgy gondolta, hogy mivel a magyar nyelv az országban hivatalos nyelv, s a legelterjedtebb is, a többség a kötelezés nélkül is azt választaná második megtanulandó nyelvnek, anélkül, hogy ezt a törvényhozás erőltetné. A román képviselő indítványát azonban a képviselőházi többség elutasította. A nemzetiségi törvény 17.§-a kiegészítette a népiskolai törvény 58.§-át azzal, hogy az állam köteles az állami tanintézetekben is gondoskodni arról, hogy a nagy tömegekben együtt élő nemzetiségek a saját nyelvükön tanulhassanak az akadémiai képzés kezdetéig. Ennek ellenére a dualizmus időszakában a nemzetiségek körében viszonylag kevés volt⁸⁰² az olyan középiskola, amely anyanyelven oktatott, s ezek mindegyikét a különböző egyházak tartották fenn.⁸⁰³ A kiegyezéssel tehát a magyar oktatáspolitikai egyrészt liberális lett, másrészt a magyar politikai gondolkodásba bekerült a magyar nemzetiségű lakosság többségének biztosítása, ami az iskolaügyet komolyan érintette, hiszen az iskola színtere lehet a nemzeti nevelésnek vagy akár átnevelésnek is. Ez az oktatáspolitikai végső soron

⁸⁰² Nem szabad elfeledkezni arról a tényről sem, hogy nagyon sok esetben nem is volt ismert igénye a nemzetiségi lakosságnak anyanyelvű középiskolára. Ilyen megfogalmazott igényt az ugocsai ruszin lakosságnál sem találtunk az eddigi kutatásunk alapján.

⁸⁰³ Nagy M.: *Jogegyenlőség vagy viszonyosság... i. m.* 139-141.

hátrányosan érintette a nemzetiségeket, amely különösen érvényes volt a vegyes nemzetiségű Ugocsában, a 19-20. század fordulójától pedig a magyarországi szláv lakosságot hozta rosszabb helyzetbe, akiknek az anyanyelvhasználata az oktatásban lassan, de biztosan visszaszorulóban volt.⁸⁰⁴

Az 1860-as évek végének oktatáspolitikájában az állam és az iskola viszonya inkább az állam és az egyház, mint iskolafenntartó viszonya, ill. az állam és a község viszonya volt. Ez még inkább igaz volt az 1868-as nemzetiségi törvény megszületése után, ami kimondta, hogy minden tanuló az anyanyelvén tanuljon még a vegyes nemzetiségű településeken is. A törvény ehhez igazította a tanítók és segédtanítók kiválasztását is, valamint a felsőbb népiskolákban már kötelezte az anyanyelv oktatását, valamint a magyar nyelvet is.⁸⁰⁵ Ugyancsak az 1868. évi törvény biztosította a felekezetek számára az iskolaalapítás és fenntartás jogát, melynek során létrejöhett a ruszin elemi iskolahálózat is. Ezek után az 1879. évi XVIII. tc., majd az 1883. évi XXX. tc. előbb a nemzetiségi népiskolákban, majd a középiskolákban tették kötelezővé a magyar nyelv oktatását. Az 1879-es törvény végrehajtása még a századfordulón sem volt teljes, melynek legfőbb okai közé tartoztak a tanítók hiányos nyelvismerete, a képesítés nélkül történő alkalmazás, a magas osztálylétszámok és a megfelelő tankönyvek hiánya. Még 1890-ben is közel 2000 olyan tanító volt, akik nem tudták tanítani a magyar nyelvet, ami elsősorban a románok körében volt rendkívül szembetűnő.⁸⁰⁶ Ugocsa ilyen tekintetben kivétel volt, hiszen 1900-ban a vármegye 145 tanítója közül mind a 145 a „[...] magyar nyelven való oktatásra képes [...]”⁸⁰⁷ volt.

Ennek fényében vagy talán ettől függetlenül, de az 1890-es népszámlálás minimális növekedést mutatott a magyarul beszélők arányának növekedésében.⁸⁰⁸ Ugyancsak fontos momentum volt a magyar nemzetépítési törekvések szempontjából, hogy a millenniumhoz közeledve az állam magyar tannyelvű iskolák sorát hozta létre a nyelvhatárokon. Ennek fényében a századforduló Magyarországon a lakosság 51,4%-át kitevő magyarság az összes iskola 61,4%-ával, a nemzetiségek pedig 38,6%-ával rendelkeztek. 1880-tól számítva a világháború kitöréséig a magyar tannyelvű elemi iskolák száma közel megduplázódott, míg

⁸⁰⁴ Csernyicskó István, *Fedinec Csilla*: A mai Kárpátalja területének történeti-nyelvi viszonyai a 19-20. század fordulóján, kitekintéssel a mára. In: http://real.mtak.hu/88591/1/141_PDFsam_DUALIZMUS-KONF-KOTET-2018.pdf. 154., letöltés 2020. ápr. 7.

⁸⁰⁵ Nagy Péter Tibor: Nemzetiség és oktatás a dualizmuskori Magyarországon. *Educatio*. 2. (1993). 253.; 1868:XLIV. t.c. a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában. 14.§. In.: Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában I. 1867-1892*. Budapest 1952. 165.

⁸⁰⁶ Nagy M.: *Jogegyenlőség vagy viszonyosság...* i. m. 143.

⁸⁰⁷ *A Magyar Királyi Kormány 1900. évi működéséről és az ország közállapotairól...* i. m. 673.

⁸⁰⁸ Nagy P. T.: *Nemzetiség és oktatás a dualizmuskori Magyarországon...* i. m. 255.

ugyanilyen mértékben esett a nemzetiségi elemi iskolák száma, főként a ruszinok és a szlovákok körében.⁸⁰⁹

Az elemi és a felsőbb népiskolákhoz hasonlóan a polgári iskolákban szintén anyanyelven folyt a tanítás, – s bár itt a törvény előírta a tanítói végzettséget – mégis volt egy olyan kitétele, amely lehetővé tette az irodalmat művelők és abban magukat kitüntetők számára a tanítást, így a nemzetiségi irodalmi elit könnyen részt vállalhatott az oktatásban, akár a magyar nyelv ismerete nélkül is: „*Polgári iskolákba kivételesen oly szakférfiak is meghivathatnak szaktanítóknak, a kik tanítói oklevéllel nem birnak ugyan, de egyes tudományok több évi folytonos mivélése által, az irodalom terén, magukat kitüntették.*”⁸¹⁰ Mindezeket a szabályokat az állam a maga által alapított és fenntartott állami iskolákban is betartotta.⁸¹¹

A századforduló egyik újdonsága a gazdasági ismétlő-iskolák megalakítása, melynek egyik lépcsőfoka volt az 1899. év, amikor 1024 ilyen típusú intézmény alakult országszerte. Ezek javarészt állami vagy községi fenntartásúak voltak, s mindössze 10% alatti részarányban egyháziak. Ugocsa vármegyében ebben az évben 10 állami és egy községi gazdasági ismétlő-iskola alakult,⁸¹² többek között 1905-ben Salánkon.⁸¹³ A gazdasági ismétlő iskolák szintén magyar tannyelvűek voltak. Az oktatás nyelve tehát kulcskérdésnek számított a magyarországi nemzetiségek körében, ahogy erre Ábrahám Barna is rávilágít a szlovákság szempontjából, akiknél már a 20. század elején több vezető szószóló arra hívta fel a figyelmet, hogy a modernizáció útján való haladás csak korszerű és gyakorlati tudással lehetséges, amelyre az anyanyelven való tanulás adja a legjobb lehetőséget.⁸¹⁴ A szlovákság körében létezett egy olyan elgondolás, amely a nagyobb néptömegek kulturális felemelésének eszközét a néptanítóban és a lelkészben látta.⁸¹⁵ Hasonló gondolatok jellemezték az ugocsai ruszinok azon szűk körét is, akik az oktatáson keresztül szerettek volna előrébb jutni a társadalmi ranglétrán. Az ugocsai ruszin kisebbségnek egyértelműen fontos volt az iskola tannyelve, azonban sem itt, sem országos szinten nem tudtak a számarányuknak megfelelő anyanyelvi elemi iskolát létrehozni.

⁸⁰⁹ Csernyicskó I., Fedinec Cs.: A mai Kárpátalja területének történeti-nyelvi viszonyai... i. m. 154.

⁸¹⁰ 1868. évi XXXVIII. tc. a népiskolai közoktatás tárgyában. 135. §. (<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=86800038.TV&targetdate=&printTitle=1868.+%C3%A9vi+XXXVIII.+t%C3%B6rv%C3%A9nyek&referer=1000ev>, letöltés 2024. jan. 9.)

⁸¹¹ Nagy P. T.: Nemzetiség és oktatás a dualizmuskori Magyarországon... i. m. 254.

⁸¹² Néptanítók lapja, 1899. március 23. 2.

⁸¹³ KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. október 12. 371. bj.

⁸¹⁴ Ábrahám Barna: Iskola és nemzetépítés. In: Korall. 15. (2014). 10.

⁸¹⁵ Uo. 11.

Országos szinten a nemzetiségi tanulók 63%-a magyar tannyelvű iskolába járt 1910-ben. Ezen belül a németek és a szlovákok lehetőségei csökkentek leginkább az anyanyelvű iskoláztatás terén. A ruszinul tanulók a magyarországi tanulólétszám mindössze 0,2%-át jelentették 1910-ben, 1915-ben pedig ennél kevesebbet, mintegy 0,1%-ot. 1910-ben 10,57%-uk (4 529 fő) járt anyanyelven oktató iskolába, míg 89,09%-a (38 170 fő) magyar nyelven oktató iskolába. Ugyanez az arány a románoknál teljesen másként nézett ki, hiszen 76,22%-uk (168 560 fő) anyanyelven oktató elemi iskolába járt, míg 23,17%-uk (51 233 fő) magyar tannyelvűbe.⁸¹⁶ A ruszinok esetében az anyanyelvi iskolába járók aránya 1915-re 6,9%-ra csökkent, mindez azt jelentheti az anyanyelvi iskolába járás lehetőségeinek romlását és jelentheti az iskolának, mint asszimilációs közegnek a megerősödését is. Ezek adatok összehasonlítva más nemzetiségek hasonló mutatóival azt jelentették, hogy a ruszinoknál csak a Magyarország területén élő horvátok rendelkeztek rosszabb szám adatokkal.⁸¹⁷ Mindazonáltal Ugocsában sem a ruszinok, sem a románok körében nem alakult ki olyan oktatási intézmény, amely mintegy kapaszkodója lehetett volna a vármegyei nemzetiségeknek és azok kulturális életének, pedig ezek az intézmények más magyarországi nemzetiségeknél kulcsszerepet játszottak.

A magyar nemzeti nevelés kérdése a nem magyar tannyelvű iskolákban is hangsúlyt kapott, amit a vármegyei tanügy is folyamatosan képviselt, s hangot adott neki a különböző egyesületi összejövetelein, ill. az ott elhangzó előadásokon: „[...] szintén a tul a tiszai jkörben Vrabely István⁸¹⁸ tartotta: »A nemzeties nevelés és oktatásról a nem magyar ajku iskolákban« c. előadást.”⁸¹⁹ Ugyancsak a véletoi állami iskolában találtunk példát arra, hogy az ugoicsai nemzeti kisebbségek részt vesznek a magyar állam millenniumára való emlékezésben: „[...] a Vrabely István áll. tanító által vezetett áll. iskola 46 tagból álló dalárdája, fényes sikert aratott három szóllamu darabjaival [...] két fehérbe öltözött állami iskolai leányka megkoszoruzta Magyarország térképét [...] szépen begyakoroltatta ezt a ruthén ajku gyermekekkel.”⁸²⁰ A forrás kiemeli, hogy mindez egy állam iskolában történt, hiszen ez a típus sokkal inkább színtere volt a magyar kultúra és nyelv megismertetésének, mint a nemzetiségi egyházi iskola.

⁸¹⁶ Nagy M.: Jogegyenlőség vagy viszonyosság... i. m. 146-147.

⁸¹⁷ A Magyar Királyi Kormány 1910. évi működéséről és az ország közállapotairól... i. m. 330.; A Magyar Királyi Kormány 1915-1918. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Budapest 1924. 413.

⁸¹⁸ Vrabely István - állami iskolai tanító és ugyanezen iskola vezetője Velétén. (Millenium Velétén. Ugocsa, 1896. május 31. Melléklet.)

⁸¹⁹ Jelentés. Az Ugocsamegyei Ált. Néptanító-Egyesület 1896/97. évi működéséről. Ugocsa Tanügy, 1898. április 15. 53.

⁸²⁰ Millenium Velétén. Ugocsa, 1896. május 31. Melléklet.

A magyar nyelv államnyelvként való megismertetésének és terjesztésének célja már a népoktatást megelőző óvodai szinten is jelen volt. Az 1891. évi XV. tc. a kisdedovásról úgy rendelkezett, hogy az óvodai foglalkozásokat már fel kell használni a magyar államnyelv ismeretének megalapozására.⁸²¹ A 9.§ ezt így fogalmazta meg: „*A kisdedóvodákban és gyermek-menedékházakban a nem magyar anyanyelvű gyermekek foglalkoztatása összekötendő a magyar nyelv mint államnyelv, ismeretébe való bevezetéssel.*”⁸²² A törvény kimondott szándéka, hogy elősegítse a magyar, mint államnyelv tanulását és megkönnyítse az 1879. évi XVIII. tc. alkalmazását az elemi népiskolákban.⁸²³ Láng Mihály, aki 1895-ben már állami óvónőképző-intézeti igazgató, korábban pedig a nagyszöllősi polgári iskola igazgatója volt, az északkelet-magyarországi óvónőket egyesületbe szeretne volna tömöríteni. Felhívásában egy részletes programtervet is közöl, melynek már az első pontja arról szól, hogy hogyan lehet „[...] a magyar beszédet a nem magyar ajkú kisdedóvodákban a legkönnyebben, leghelyesebben és a legrövidebb idő alatt általánosan, városokban és faluhelyeken elterjeszteni [...]”.⁸²⁴ Persze mindez értelmezhető jóindulatú, segítőkész próbálkozásként is, amely a nemzetiségek államnyelv iránti fogékonyságát emeli, hisz Láng kiválóan ismerte az ugcocsi viszonyokat, de a nemzetiségek szempontjából akár félreérthető is lehetett. Láng ezen kívül a programtervezettel, – amelyet az egyesület 1895-ös létrejöttékor el is fogadtak – csökkenteni kívánta a szakadékot az óvoda és a népiskola első osztálya között.

IV.1.2 A VÁRMEGYE FORMÁLÓDÓ ISKOLARENDSZERE

Az iskolák és a tanulók száma. Az ugcocsi iskoláztatás és az iskolahálózat kezdeteinek megállapítása nehéz feladat, s itt mi sem vállalkozunk rá teljes egészében, de néhány momentumban kiemeljük az első lépéseket, amelyek a 18. századig nyúlnak vissza, s mintegy száz év alatt kiterjedt rendszerré alakultak. Már a Mária Terézia által kiadott 1777-es Ratio Educationis előtt is létezett olyan elemi oktatás, amely szoros egységben volt a vallásos neveléssel és az egyházak berkein belül folyt. Az ugcocsi Feketeadó fennmaradt református

⁸²¹ Nagy M.: Jogegyenlőség vagy viszonyosság... i. m. 144.

⁸²² 1891. évi XV. tc. a kisdedovásról, 9.§. (<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=89100015.TV&targetdate=&printTitle=1891.+%C3%A9vi+XV.+%C3%B6rv%C3%A9ncikk&referer=1000ev>, letöltés 2024. jan. 2.)

⁸²³ „[...] célszerűnek látszott kimondani, hogy a nem magyar anyanyelvű gyermekek a magyar nyelv, mint államnyelv ismeretébe bevezetessenek s ez által megkönnyíttessék az elemi iskolák teendője az 1879. évi XVIII. tc. végrehajtásában.” (1891. évi XV. törvénycikk indokolása - a kisdedovásról. <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=89100015.TVI&targetdate=&printTitle=1891.+%C3%A9vi+XV.+%C3%B6rv%C3%A9ncikk+indokol%C3%A1sa&referer=1000ev>, letöltés 2024. jan. 2.)

⁸²⁴ Láng Mihály: Északkelet-magyarországi óvónők egyesülete. Ugcocsa, 1895. május 12. 1.

anyakönyve már 1763-ban megemlíti az ottani oskolamestert, aki a jobbágy gyerekek oktatásával foglalkozott.⁸²⁵ Luby Károly, a nagyváradi és ungvári tankerület inspektora 1780. április 4-én, Túrterebesen részt vett egy vármegyei közgyűlésen, melyen szóba került, hogy Ugocsában mindeddig egyetlen népiskola sem szerveződött meg. Luby megállapodott a vármegyei vezetéssel, hogy Túrterebesen és Nagyszőlősen iskolát szervezzenek a római katolikus egyház és a Ferences-rend kolostorának hathatós közreműködésével. Az iskolaszervezés látszólag meg is indult, azonban a vármegyei vezetés hozzáállása és pénzügyi gondok miatt a tervezett két tanintézmény sokáig nem valósult meg.⁸²⁶

A dualizmus kori oktatási- és iskolahálózatnál viszont már egy kész rendszert látunk, melynek gerincét a népiskolai oktatás jelentette, hiszen ez érte el a legnagyobb tömegeket. A népiskolák közé az elemi, a felsőbb népiskola és a polgári iskola tartozott. A népiskolákon belül Ugocsában egy, majd 1912-től két felsőbb népiskola és egy polgári iskola⁸²⁷ működött. Az 1896/1897-es tanévben az iskolatípusok közül az elemi népiskolák, az általános ismétlő iskolák, az iparos tanonc iskolák, a felső népiskola, és a polgári iskola volt jelen a vármegyében.⁸²⁸ A népiskolai oktatáson kívül 1897-ban létezett még a gazdasági, ill. az ipari és kereskedelmi szakoktatás is, előbbi egy, utóbbi két iskolával. Az 1898/1899-es tanévben viszont már csak a két ipari és kereskedelmi szakiskolát találtuk a kimutatásokban, a gazdasági képzés megszűnt Ugocsában. Ennél magasabb oktatási szintek pedig sosem voltak jelen a vármegyében,⁸²⁹ annak ellenére, hogy már 1907-ben is volt próbálkozás egy gimnázium létrehozására.

1897-től a gazdasági ismétlő iskolák is megjelennek a vármegyében. Létrehozásukban proaktív szerepet játszott Aczél László, aki már az 1880-as években foglalkozott hasonló gondolatokkal, sőt sok területen preferálta azt az elméleti jellegű oktatással szemben. A tanfelügyelő így foglalta össze ezzel kapcsolatos gondolatait: „*Rohamosan haladtunk az*

⁸²⁵ Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (a továbbiakban: TITREL), A Tiszántúli Református Egyházkerület iratai 1109-2018. I. 136. Feketeardói egyházközség iratai 1770-1800. Feketeardói anyakönyv 1763-1800. 17.

⁸²⁶ MNL OL C 69 Helytartótanácsi levéltár (1601-1913), Magyar Királyi Helytartótanács (1601-1913), C 69 Departamentum scholarum nationalium (1776-1848). (a továbbiakban: C 69) 31. cs. 1780/3. Districtus Ungvariensis. 26-28.

⁸²⁷ A nagyszőlősi polgári iskolával részletesen a dolgozat IV.2 A Nagyszőlősi Magyar Királyi Állami Polgári Fiú- és Leányiskola c. részében foglalkozunk.

⁸²⁸ Ugocsavármegye népoktatási állapota az 1896/97-ik tanévben. Ugocsai Tanügy, 1898. február 26. 19-20.

⁸²⁹ A M. Kir. Kormány 1898. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. C. Budapest 1899. 598-599.; A M. Kir. Kormány 1900. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. C. Budapest 1901. 672-673.; A M. Kir. Kormány 1902. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. C. Budapest 1904. 344-345.; A M. Kir. Kormány 1904. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. C. Budapest 1905. 356-357.; A M. Kir. Kormány 1906. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. C. Budapest 1907. 322.; A M. Kir. Kormány 1914. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. C. Budapest 1916. 251.

elméleti oktatásban! Nem emésztette azt meg, nem tágitottuk egyidejűleg munkakörét, neveltünk a nyakunkra tudákos, elégedetlen, nyughatatlan elemet, mely munka nélkül, kitartás, szorgalom és józan takarékoság nélkül rohamosan szeretne meggazdagodni, s mivel ez könnyen nem megy [...] kivándorol Amerikába.”⁸³⁰ A gazdasági ismétlő iskola nem vált népszerűvé a vármegyében, hiszen csak az állami iskolák felében vezették be,⁸³¹ s ott sem indították el minden tanévben, annak ellenére, hogy a felállítás kötelező körülményeit a törvény pontosan szabályozta.

Működött két iparostanonc iskola is Nagyszöllösön és Tiszaújlakon, községi fenntartásban. A tanulható szakmák széles spektruma volt jellemző ezekre az iskolákra, hiszen asztalost, kalapost, kőművest, lakatost, szabót, tímárt, ácsot, borbélyt, cipészt, kerékgyártót, mázolózt, nyomdászt, bádogost, csizmadiát, kereskedőt, kéményseprőt, kovácsot, kádárt, kötél készítőzt és sütőipai munkást egyaránt képeztek. Az 1896/1897-es tanévben a két iparostanonc iskolában 84 tanuló tanult, melyek közül 74 fő magyar anyanyelvű, míg 10 fő ruszin anyanyelvű volt.⁸³² A tanévben 69 magyar tannyelvű iskola, 3 román, 5 román-magyar, 3 ruszin és 36 ruszin-magyar iskola működött. A vármegyében összesen 138 tanító dolgozott.⁸³³ Halmiban ún. felsőnépiskola működött, ami olyan népiskola, ahol elérhető volt a nyolcadik osztály is. A Halmi Állami Felsőnépiskola anyanyelv szerinti összetételében, a Tiszántúli járás nemzetiségi összetételéhez hasonlóan, kevés volt a ruszin nemzetiségű tanuló, a románok pedig – a járáson belüli arányukhoz mérten – alul voltak reprezentálva. Az említett iskola anyanyelvi összetétele az 1896/1897-es tanévben: magyar 103 fő, német 13 fő, román 9 fő, ruszin 2 fő. Ugyanebben a tanévben a Nagyszöllösi Állami Polgári Fiú- és Leányiskola mind a 217 főnyi tanulója magyar nemzetiségű volt.⁸³⁴

Az ugozsai népiskolák számát illetően zavaros adatokat találunk, hiszen míg az 1891-es főispáni jelentés az 1881. évre 91 elemi iskolát említett, amely 1891-re 121-re nőtt,⁸³⁵ addig a tanfelügyelői jelentésekből 1880-ban 98 iskolát számolhatunk össze, melyek száma 1898-ra 114-re nőtt,⁸³⁶ de ez a szám sem állandósult. Sokkal biztosabb adataink vannak a kormányok működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentések 1898-as bevezetése utáni

⁸³⁰ Aczél L.: Ugozsai vármegye népoktatásügye... i. m. 251.

⁸³¹ A M. Kir. Kormány 1899. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. C. Budapest 1900. 654.

⁸³² Ugozsai vármegye népoktatási állapota az 1896/97-iki tanévben. Ugozsai Tanügy, 1898. március 16. 35.

⁸³³ Ugozsai vármegye népoktatási állapota az 1896/97-ik tanévben. Ugozsai Tanügy, 1898. február 26. 21.

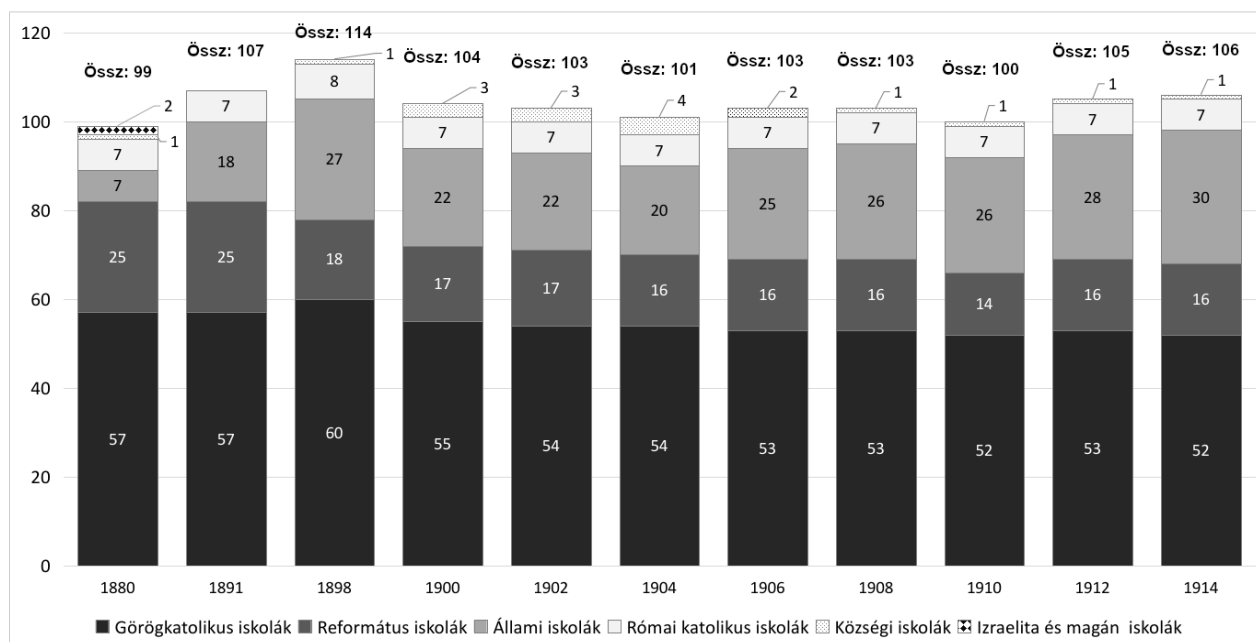
⁸³⁴ Ugozsai vármegye népoktatási állapota az 1896/97-iki tanévben. Ugozsai Tanügy, 1898. március 16. 36. (A nagyszöllösi polgári iskola tanulóinak anyanyelvi összetételéről bővebben a dolgozat IV.2 A Nagyszöllösi Magyar Királyi Állami Polgári Fiú- és Leányiskola c. részében írunk.)

⁸³⁵ KTÁL 245. fond. 1. opisz. od. zb. 388. Ugozsai vármegye alispánjának jelentése az 1891. évi közigazgatási állapotokról. 16.; A főispáni jelentés 121 iskoláját nem erősíti meg egyetlen tanfelügyelői jelentés sem, így az 1891-es évnél 107, a tanfelügyelő által összeírt iskolát vettünk alapul.

⁸³⁶ A M. Kir. Kormány 1898. évi működéséről... i. m. 598-599.

időszakról. Ennek, ill. az alispáni és a tanfelügyelői jelentéseknek az összevetésével a következő diagramot kapjuk az iskolák számával kapcsolatban:

21. ábra:⁸³⁷ Az ugocsai népiskolák száma és annak változása fenntartóik szerint 1880-1914 között.

A statisztikai adatokból jól megfigyelhető, hogy a népiskolák száma 1898-ban érte el a maximumát. Ez az adat 15%-al magasabb, mint 1880-ban, az egész korszakot tekintve pedig az 1880-as és az 1914-es adat között 7%-os emelkedés látható. Az ugrás egyértelműen az állami iskolák megnyitásának volt köszönhető, melyek száma kiugró mértékben, 329%-al növekedett a vázolt időszakban. Az iskolák száma 1900-tól nagyjából stabilizálódott, de a teret nyert állami iskolák – ugyan a közvetlen összefüggés nehezen állapítható meg – kiszorították az egyháziakat, különösen református viszonylatban, ahol 1914-re 36%-al⁸³⁸

⁸³⁷ *Saját szerkesztés.* Forrás: Aczél L.: Ugocsa vármegye népoktatásügye ... i. m. 230-233.; A M. Kir. Kormány 1898. évi működéséről... i. m. 598-599.; A M. Kir. Kormány 1900. évi működéséről... i. m. 672-673.; A M. Kir. Kormány 1902. évi működéséről... i. m. 344-345.; A M. Kir. Kormány 1904. évi működéséről... i. m. 356-357.; A M. Kir. Kormány 1906. évi működéséről... i. m. 322.; A M. Kir. Kormány 1914. évi működéséről... i. m. 251.

⁸³⁸ Néhány adat a református iskolabezárásokról: 1894-ben a dabolczi református elemi népiskola átalakult községivé; 1896-ban a feketeadói református népiskola megszűnt; ugyancsak 1896-ban a gődényházi református elemi népiskola átalakult államivá; 1894-ben megszűnt a mátyfalvai református iskola, s egy évre rá megalakult az állami (ugyanitt 1898-ban a görögkatolikus népiskola is megszűnt, így csak az állami maradt); Nagyszöllősen 1899-ben szűnt meg a református népiskola (ezt valószínűleg később újrarendítették, mivel 1911-ben már ismét fennállt); Salánkon 1898-ban a református iskola átalakult községi iskolává; Tiszaújlakon 1897-ben megszűnt a református iskola. (Vö. Aczél L.: Ugocsa vármegye népoktatásügye... i. m.) A tiszaújhelyi református iskola megszűnéséről Aczél László még nem írt, tehát 1902-ben még biztosan működött, de 1911-ben már nem találjuk a máramaros-ugocsai református egyházmegye három iskolakerületének (összesen 16 iskola) egyikében sem. (A Kárpátaljai Református Egyházkerület Levéltára)

csökkent az intézmények száma.⁸³⁹ A református egyház – pontosabban a helyi gyülekezetek – számos olyan településen tartottak fenn iskolát, amelyek szórványnak számítottak felekezeti szempontból, s alacsony évenkénti átlagos tanulólétszámmal (pl. Csepe 7,6 vagy Tiszaújhely 13,3) működtek. A kisebb gyülekezeteknek ugyanúgy meg kellett fizetni a tanítót, mint a nagyobbaknak. Ennek ellenére mégsem egyértelműen csak ezekben a gyülekezetekben szűnt meg a református felekezeti iskola, hanem ez előfordult olyan nagy létszámúnak számító egyházközségekben is, mint Tiszaújlak vagy Feketeardó. A jelenség országos volt, s nem csak a református iskolákat érintette. 1907-ben ugyanis Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter hivatali idejében rendezték az állami elemi iskolák tanítóinak fizetését,⁸⁴⁰ egy évvel később pedig ingyenessé vált az elemi oktatás,⁸⁴¹ ami fontos modernizációs faktor volt⁸⁴² ugyan, de nehezítette az iskolafenntartók helyzetét, s az egyházi iskolák számos esetben kénytelenek voltak feladni az intézményeik működtetését.

A két izraelita⁸⁴³ és az egyetlen magán fenntartású elemi népiskola teljesen eltűnt. A görögkatolikus felekezeti fenntartású iskolák száma is 8,8%-al csökkent 1880-1914 között. A községi iskolák száma viszont egy rövid időre négyszeresére nőtt, 1914-re azonban ismét csak egyet találunk belőlük, annak ellenére, hogy volt olyan községi iskola-tervezet, – pl. a fertősalmási – amit a törvényhatósági bizottság is támogatott volna, de ismeretlen okok miatt mégsem sikerült létrehozni.⁸⁴⁴ A római katolikus iskoláknál a korszakban szinte végig hét iskolát⁸⁴⁵ látunk az 1898-as évet kivéve, amikor egy nyolcadik is megjelent, de az már 1900-ban nem volt megtalálható.

Az iskolák mennyisége mellett fontos jelző az azokban tanulók száma is, ami –

(a továbbiakban: KREL), A máramaros-ugocsai református egyházmegye 1911. év május hó 1-ső napján napján Tiszaújlakon tartott köz- és bírósági gyűlésének jegyzőkönyve. 39.)

⁸³⁹ Az egyházak és az iskolarendszer viszonyát a következő, IV.3.3-as fejezet részben tárgyaljuk.

⁸⁴⁰ 1907. évi XXVII. tc. a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól. ([https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=90700027.TV&targetdate=&printTitle=1907.+%C3%A9vi+XXVII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev,letöltés 2024. jan. 4.](https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=90700027.TV&targetdate=&printTitle=1907.+%C3%A9vi+XXVII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev,letöltés%2024.jan.4.))

⁸⁴¹ 1908. évi XLVI. törvénycikk indokolása az elemi népiskolai oktatás ingyenességéről. ([https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90800046.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D46,letöltés 2024. jan. 4.](https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90800046.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D46,letöltés%2024.jan.4.))

⁸⁴² Nagy M.: Jogegyenlőség vagy viszonyosság... i. m. 146.

⁸⁴³ Az 1884/1885-ös tanévben fennállt túrterebesi izraelita népiskola nem látszik az adatsoron, mivel fennállása két feltüntetett adatpont közé esett. A nagyszöllősi izraelita iskola 1881-1883 között működött.

⁸⁴⁴ KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. április 13. 85. bj.

⁸⁴⁵ Ezek a következőkhez kötődtek: Halmi, Királyháza, Kökényesd, Nagyszöllős, Nevetlenfalva, Tiszaújlak és Túrterebes. A nyolcadik iskola elképzelhető, hogy Fancsikán volt megnyitva, amire abból következtetünk, hogy a római katolikus egyháznak nyolc plébániája volt a vármegyében, s csak ebben az egyben nem volt felekezeti iskolájuk. (Lásd a 11. táblázatot!) Ezt a következtetésünket alátámasztja, hogy Fancsikán 1872-ig működött római katolikus fenntartású iskola. A tanfelügyelő pedig így ír az iskola későbbi sorsáról: „[...] a róm. kath. hitközség pedig éneklészi állomást tartott fenn, sőt iskolájának visszaállítására is kísérletet tett s ez meg is történt volna, ha én - Schlauch püspök megkeresésére, - őt a helyzetről föl nem világosítom.” (Aczél L.: Ugocsa vármegye népoktatásügye... i. m. 41.)

kisebb hullámzásokkal – folyamatos növekedést mutatott. Ez a növekedés az 1898-1914 közötti időszakban elérte a 6%-ot.⁸⁴⁶ Ugyancsak fontos megnézni azt, hogy az iskolafenntartókat tekintve milyen tanulólétszámú iskolák működtek. Emellett az alábbi adatsorok bemutatják az egyes iskolafenntartók legnagyobb iskolaszámát az 1880-1914 közötti években, ill. feltüntetik a csökkenés százalékos mértékét is 1914-re vetítve.

12. táblázat:⁸⁴⁷ Az ugocsai népiskolák száma és annak változása típusuk és fenntartásuk szerint az évenkénti átlagos tanulólétszámokkal (1880-1914).

S/sz	Iskolatípus fenntartó szerint	Legnagyobb iskolaszám	Az iskolák száma 1914-ben és annak fogyása vagy növekedése Index = Legnagyobb iskolaszám	Átlagos tanulólétszám (1880-1902)
1	Görögkatolikus elemi népiskolák	60	52 / -13,3 %	58,1
2	Református elemi népiskolák	25 ⁸⁴⁸	16 / -36,0%	44,7
3	Állami elemi népiskolák	30	30 / 0,0%	78,8
4	Római katolikus elemi népiskolák	8	7 / -12,5%	71,9
5	Községi fennt. elemi népiskolák	4	1 / -75%	88,9
6	Izraelita elemi népiskolák	2	0 / -100%	43,0
7	Magán elemi népiskolák	1	0 / -100%	22,0
8	Állami polgári iskolák	2 ⁸⁴⁹	2 / 0%	84,9
9	Állami felsőbb népiskolák	2	2 / 0%	74,6
10	Összesen: / Átlagban:	126	-18,3%	63,0

Az átlagos ugocsai népiskolába tehát 1880-1902 között évenként 63 tanuló járt,⁸⁵⁰ ami persze egy nagy szórás átlagát mutatja. Pl. Csepében 7,6 az átlagos évenkénti tanulólétszám, míg Tiszaújlak legnagyobb iskolájában ez a mutató 231 fő volt. Ha az átlagos diáklétszámot vesszük alapul, akkor Tiszaújlakon kívül a nagyobb iskolákhoz tartozott még Alsóveresmart (151,2), Turcz (108,2), Tekeháza (106,7), Tizzaszászfalu (127,5), Salánk (178,5), Nagyszöllős

⁸⁴⁶ Vö. Aczél László adataival! (Aczél L.: Ugozca vármegye népoktatásügye... i. m.)

⁸⁴⁷ *Saját szerkesztés.* Forrás: A számításokba az eddigi források mellett (Aczél L.: Ugozca vármegye népoktatásügye... i. m.) új forrásokat is bevontunk, mint pl. Fodor G.: Református múltunk kezesség... i. m. 532-819., vagy a munkácsi görögkatolikus egyházmegye sematizmusait. Cleri Craeci Ritus Catholicorum Munkácsensis. Typis Josephi sen. Fésüs. Ungvarini, 1888. 3; 19-20.

⁸⁴⁸ A református iskoláknál a táblázati legnagyobb iskolaszámot Aczél László tanfelügyelő összeírásaiból számoltuk. (Aczél L.: Ugozca vármegye népoktatásügye... i. m.) Az első állami statisztikai adat erről 1898-ból való, ahol 18 református iskolát jegyeztek. (A M. Kir. Kormány 1898. évi működéséről... i. m. 598.)

⁸⁴⁹ A hivatalos állami statisztikai adatok külön kezelték a polgári iskola fiú- és leány részét, miközben pl. az iskolai évkönyvekből is jól látszik, hogy egy intézmény két részéről van szó. Mi a számításainkban és az iskola történeténél is egy egységként kezeljük.

⁸⁵⁰ Meg kell jegyezni, hogy ez a szám 1910-re átlagban elérte a 147 főt iskolánként, ami azt jelentette, hogy a 106 működő iskolában 15 626 fő volt a tanuló létszám. A növekedés gyermeklétszám növekedésének, az iskolaszám csökkenésének és az iskolába járási hajlandóság emelkedésének köszönhető. (A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi... i. m. 77., 189.; A M. Kir. Kormány 1910. évi működéséről... i. m. 325.;

egykes iskolái (127,8 / 107,1 / 102,8), Nagyrákócz (132,0), Szöllősegres (124,8) vagy Alsókaraszló (135,6). Megállapítható, hogy a református, az izraelita, a görögkatolikus és a magán népiskolák viszonylag kicsik voltak, míg az állami, a római katolikus és a községi fenntartásúak egy nagyságrenddel nagyobb tanulólétszámúak. Ugyanez vonatkozik az állami polgári iskolára és a felső népiskolára is.

Az iskolák befogadóképessége a századfordulón az iskolába járók aktuális mennyiségét is alig bírta el, így a tanügy egyik legfőbb feladatának a meglévő hálózat fejlesztését tekintette, mindemellett pedig célként tűzte ki 21 iskolában a tanterembővítést, 27 iskolában pedig 39 új osztályterem építését,⁸⁵¹ melyhez ugyancsak 39 új tanítói állást szeretett volna létesíteni. Egy 1896-os jelentés megemlíti, hogy mely iskolákban lenne szükség teljesen új épületekre és tanítói helyekre. A felsorolásból levonható a következtetés, hogy főként a nemzetiségi vidékeken elhanyagolt az iskolarendszer állapota, hiszen a megnevezett iskolák közül 16 ruszin, 6 román, 5 magyar többségű településen volt.⁸⁵² Az említett évben több iskola is létesült, köztük Tizzaszirmán, Tizzasásváron és Gődényházán állami iskolák (utóbbiban a megszűnő református iskola helyén), Szöllősegresen görögkatolikus fiú- és leányiskola (a megszűnő görögkatolikus vegyes iskola helyén), míg Salánkon református elemi népiskola. Ez utóbbi két éven belül ismét átalakult, ezúttal községi iskolává. Ugyanebben a tanévben szűnt meg a feketeadói református iskola is.⁸⁵³

Az iskolaépületekről és az iskolák tárgyi berendezéseiről értékes leírásokat találunk Aczél László már korábban említett kéziratában, amelyből az látszik, hogy az iskolák állapota és a tanulás körülményei nem feltétlenül tekinthetőek ideálisnak, annak ellenére, hogy ez is iskolánként változott: „*Bementem a tanterembe, melynek közepére a tanító egy karosszéket készített el számomra, a mely azonban a mint beleültem, azonnal süllyedni kezdett alattam a nyirkos, mocsaras talajba.*”⁸⁵⁴ Az iskolaépületek rossz állapota folyamatos, de javulni látszó probléma volt, hiszen az 1881-1914 közötti időszakban az ismert adatok szerint az iskolák több mint fele (62%-a) teljesen új épületet kapott a fenntartó által, amelyet a kor és a diáklétszám igényeihez igazítottak.

⁸⁵¹ Szöllősegresen „[...] 197 mindennapi iskolakötelest kellett az életnek előkészítenie oly nyomorult fészkekben, hol nem volt elégséges még a levegő sem bent a teremben, a szabadban pedig a sáros utcák, a vízzel telt széles árkok lehelték ki a gyilkos gázokat s tették dögletessé a levegőt. Ez az állapot így tarthatatlan volt s ezért a gör. kath. hitközség új iskolaházat építtetett két, egyenkint 1040 cm. hosszú, 715 cm. széles, 400 cm. magas (74-74 m² nagyságú) tanteremmel és két tanítói lakosztállyal.” írta az ugocsai tanfelügyelő az iskolahálózat újításáról. (Aczél L.: Ugocsa vármegye népoktatásügye... i. m. 37-38.)

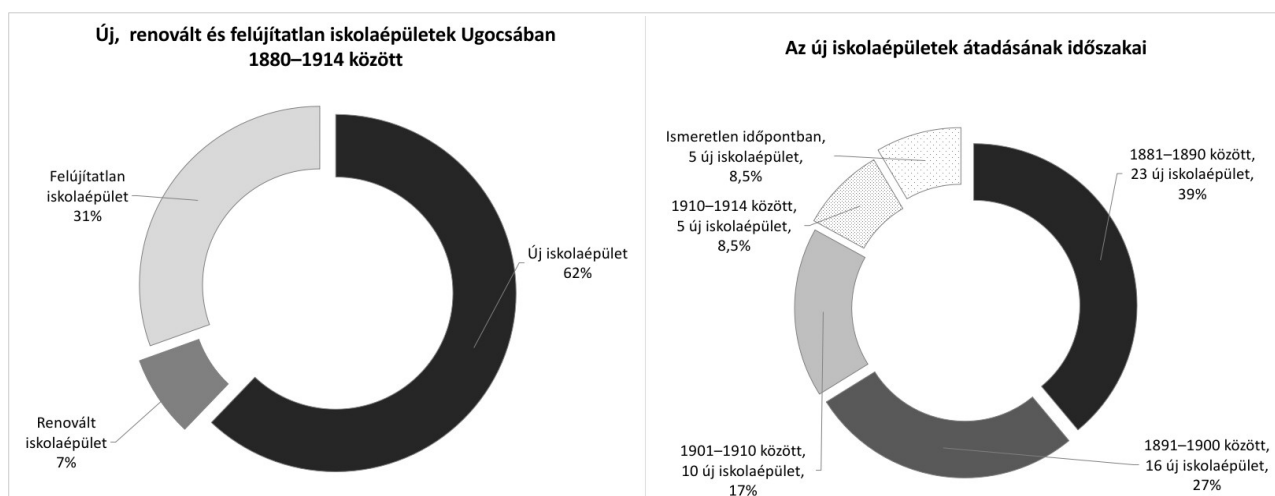
⁸⁵² Ugocsavármegye népoktatási állapota az 1896/97-ik tanévben. Ugocsai Tanügy, 1898. február 26. 19-20.

⁸⁵³ Ugocsa vármegye népoktatási állapota az 1896/97-iki tanévben. Ugocsai Tanügy, 1898. március 16. 35.

⁸⁵⁴ Aczél L.: Ugocsa vármegye népoktatásügye... i. m. 107.

Mindezt az alábbi diagramokkal szemléltetjük:

22. ábra:⁸⁵⁵ Az ugoicsai népiskolák épületeinek megújítása és átadásuk időszakai.

Az oktatás tárgyi feltételeinek ez a része tehát nagyarányú átalakításon ment keresztül, hogy megfeleljen a modernebb elvárásoknak, ill. az egyre növekvő diáklétszámnak. A megújulás legfőbb időszakai 1881-1900 közé estek, amikor az új iskolaépületek 66%-a épült.

További probléma volt a tanítók képzetlensége és alulfizetettsége, melyen az állam különböző kedvezményekkel igyekezett segíteni.⁸⁵⁶ A rossz anyagi körülmények felvázolására példaként említünk egy kiragadott idézetet: Gödényháza „[...] azon szerencsétlen hitközségek közé tartozik, melyek az énekléstanító javadalmát a falu kondásának a béréhez mérik, s azért soha vagy igen ritkán jutnak egy-egy jobb tanítóhoz [...]”.⁸⁵⁷ Persze ellenpéldát is találunk: „Ez az iskola (Feketepatak - a szerző megj.) különben mindig a jobb református népiskolák közé tartozott. A tanulók évenként fokozatosan előléptek a népiskola magasabb évfolyamába, s így a törvényben előírt tantárgyakból kellő oktatást nyertek.”⁸⁵⁸

Az írni-olvasni tudás. Az iskolák száma és mérete mellett, azok színvonala is mérvadó, melyet több irányból is vizsgálhatunk. Ilyenek irányok elsősorban a kibocsátott tanulók műveltségi mutatói (pl. az írni-olvasni tudás szintje), a korabeli leírások vagy akár a továbbtanulási arányok is. A századforduló Magyarországnak egyik sajátossága volt, hogy

⁸⁵⁵ *Saját szerkesztés.* Forrás: Vö. Aczél L.: Ugoicsa vármegye népoktatásügye... i. m.; KTÁL 280. fond. Ugoicsa vármegye közigazgatási bizottságának iratai. (a továbbiakban: 280. fond) 5. opisz. od. zb. 19.; KTÁL 365. fond Ugoicsa vármegye tanfelügyelőségének iratai. (a továbbiakban: 365. fond) 1. opisz. od. zb. 32.

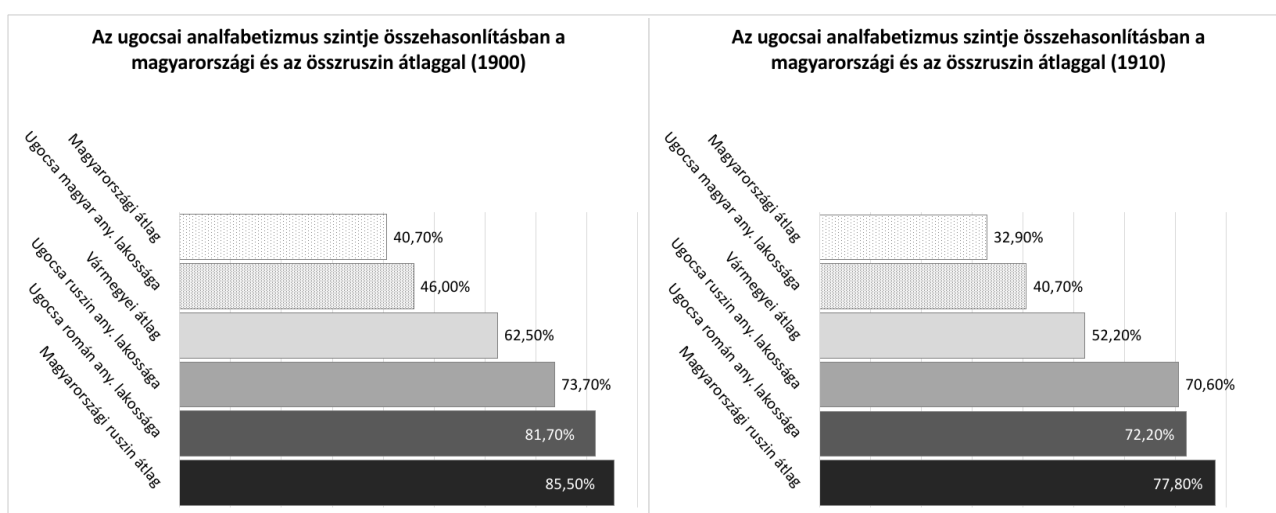
⁸⁵⁶ Ugoicsa, 1896. június 14. 4.

⁸⁵⁷ Aczél L.: Ugoicsa vármegye népoktatásügye... i. m. 57.

⁸⁵⁸ Uo. 53.

az analfabetizmus nívója az egyes nemzetiségek körében nagymértékben eltért egymástól. A viszonylagos elmaradottság szintjéről induló ruszin lakosság az 1880 és 1910 közötti időszakban megháromszorozta az írni-olvasni tudó népesség arányát, ami gyors növekedésnek számított, főként a magyar lakosság növekedési üteméhez képest. A magyar alfabetizmus szintjét azonban így sem sikerült elérniük, még 1910-ben is mindössze egyharmada volt annak.⁸⁵⁹ Mindezek mellett a vármegyében az analfabéták aránya még mindig meghaladta az 50%-t, így az ugocsai összehasonlításunkban az alfabetizmus helyett inkább az analfabetizmus szintjét ábrázoljuk egy 1900-as és egy 1910-es kimutatás, ill. saját számítás alapján:

23. ábra:⁸⁶⁰ A ruszin, román és magyar anyanyelvűek mutatói az analfabetizmus tekintetében (1900; 1910).

A magyar lakosság fölénye ebben a tekintetben jól látszik a diagramok alapján. Az okokat elsősorban a jobb iskolázottsági mutatókban kell keresnünk. A ruszinoknál az analfabetizmus visszaszorulása viszonylag gyors folyamat volt, amit a kiépülő iskolahálózat növekedése okozott, ezen kívül a fejlődő gazdaság preferálta az írni-olvasni tudást még a fejletlenebb nemzetiségi vidékeken is.⁸⁶¹ Mindemellett az ugocsai ruszinok írni-olvasni tudás tekintetében jobban álltak az összruszinságnál, még akkor is ha bizonyos számítási és

⁸⁵⁹ Az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás a magyar Korona Országában. II. kötet. Budapest 1882. 332.; Nagy P. T.: Nemzetiség és oktatás a dualizmuskori... i. m. 259.

⁸⁶⁰ Saját szerkesztés. Forrás: A Magyar Szent Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Harmadik rész... i. m. 240-241.; A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész... i. m. 528-529.; László G.né: A történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék sajtótörténete... i. m. 32.

⁸⁶¹ Nagy P. T.: Nemzetiség és oktatás a dualizmuskori... i. m. 260.

következtetési pontatlanságokat feltételezünk, s ez az előnyük az 1910-es évben még inkább nőtt. Sokkal kevésbé mutatott pozitív képet az ugoicsai ruszin adat az ugoicsai átlaghoz és az összmagyarországi adathoz képest, még akkor sem, ha a vizsgált tíz év alatt a ruszin növekedés üteme több mint duplája volt a magyarnak. Rajtuk kívül a vármegyei románok voltak a legrosszabb helyzetben, hiszen náluk a hat éven felüli lakosság 72,2%-a még 1910-ben sem tudott írni-olvasni, bár a javuló tendenciák náluk is észrevehetőek, s valószínűleg gyorsuló üteműek voltak, mivel az iskolába járás arányai az egész vármegyében emelkedtek. A polgári társadalmi rétegekbe való integrálódás egyik alapfeltétele – az alfabetizmus – tehát a nemzetiségi régiók számára is folyamatosan adott volt, sőt egyre elérhetőbb lett annak alacsony szintje ellenére, ami egy fontos, de részleges mutató a dualizmus nemzetiségi oktatáspolitikájának mérlegre tételéhez.

A legnépesebb ugoicsai társadalmi réteg a mezőgazdasággal foglalkozókból állt. Az írni-olvasni tudást tekintve, a hat éven felüli lakosság körében a mezőgazdaságból élők műveltsége szintén alacsony mutatókkal bírt. A környező vármegyék közül Ugoicsa megelőzte ugyan Máramarost, de elmaradt Beregtől, s jelentősen elmaradt az országos átlagtól is.⁸⁶²

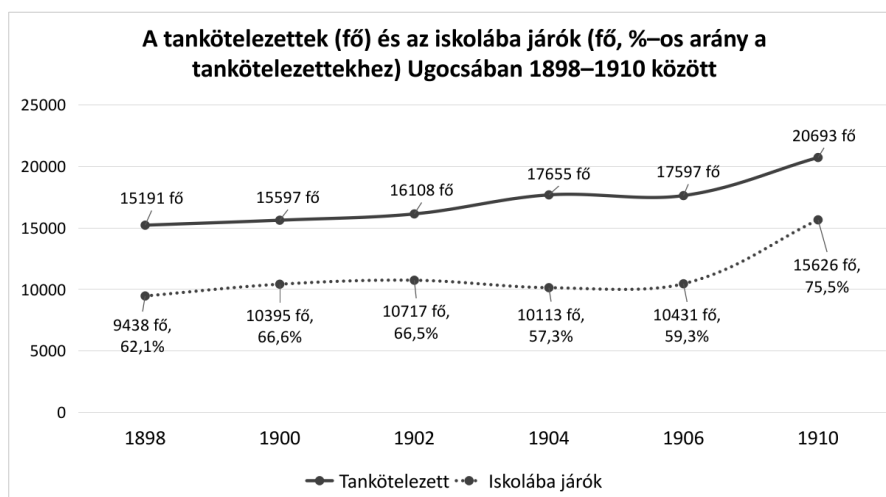
Az iskolába járás gyakorlata. Az írni-olvasni tudás mellett fontos az iskolába járás gyakorlata is a műveltségi mutatók vizsgálatánál. Az iskolába járó tankötelesek aránya az északkeleti országrész vármegyéiben a 20. század elején egy viszonylag széles skálán mozgott, hiszen magában foglalta Máramaros vármegye országos utolsó helyét (42,3%) és a középmezőnybe tartozó Bereg és Ung vármegyéket (76,7%-kal, ill. 77,3%-kal) is. Ugoicsa ebben a tekintetben a 66,2%-os mutatójával az országos összehasonlítás hátsó mezőnyéhez tartozott, hiszen a magyarországi átlag ekkor 80,9% volt.⁸⁶³ 1881-ben a tankötelesek közül 4404-en jártak iskolába, míg 1891-ben ez a szám már 7055 volt.⁸⁶⁴ Érdekes következtetések vonhatók le a tankötelesek számát, az iskolába járó tankötelesek számát és a magyar anyanyelvűek ezeken a kategóriákon belüli arányát vizsgálva.

⁸⁶² Nagy Mariann: Agrárregiók Magyarországon a 20. század elején. Pécs 2015. 521.

⁸⁶³ A M. Kir. Kormány 1901. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. C. Budapest 1902. 313-314.

⁸⁶⁴ KTÁL 245. fond. 1. opisz. od. zb. 388. Ugoicsa vármegye alispánjának jelentése az 1891. évi közigazgatási állapotokról. 16.

24. ábra:⁸⁶⁵ A tankötelesek számának növekedése Ugocsában (1898-1910).

A diagramból egyértelműen a tankötelezettek abszolút számának növekedése olvasható ki, és az iskolába járó tanköteles korúak száma is 66,6%-al növekedett, ami 1,8 szerese a tankötelesek százalékos növekedésének. Ebből világosan látszik, hogy az iskolába járás mutatói javultak, különösen 1906-tól kezdve. 1910-ben pedig már a tanköteles korúak 75,5%-a járt iskolába, ami azonban még mindig elmaradt az országos átlagtól (86,9%).⁸⁶⁶ A javuló tendenciák ellenére az iskolakerülést a korabeli tanfelügyelői leírásokban is fellelhetjük, mint a hiányos tudás okát: „*A tanulók tudatlanságát azzal mentette a tanító, hogy kimutatta az iskolamulasztásokat [...]*”⁸⁶⁷ vagy „*Tanuló persze egyetlen egy sem volt az iskolában. Az ülőpadokra lerakódott porrétegben írási gyakorlatokat lehetett végezni ujjainkkal.*”⁸⁶⁸

Ha tovább bontjuk az iskolába járás meglévő adatait, akkor valamelyest képet kaphatunk arról, hogy milyen volt az ugocsai nemzetiségek iskolába járási aránya. Ennek kiindulópontját az alábbi két diagram adja:

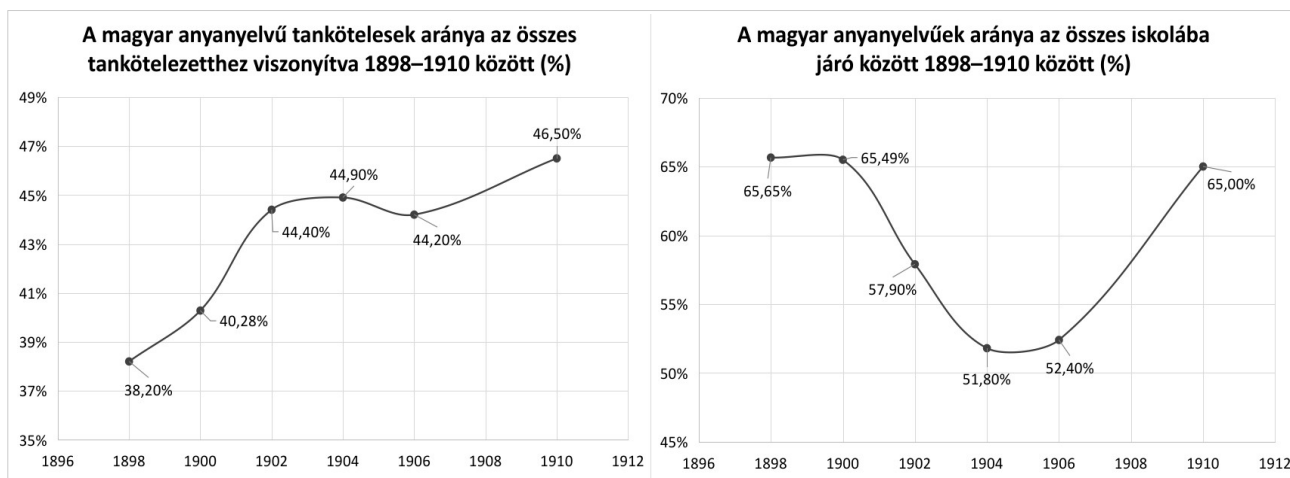
⁸⁶⁵ *Saját szerkesztés.* Forrás: A M. Kir. Kormány 1898. évi működéséről... i. m. 602.; A M. Kir. Kormány 1900. évi működéséről... i. m. 666-667.; A M. Kir. Kormány 1902. évi működéséről... i. m. 338-339.; A M. Kir. Kormány 1904. évi működéséről... i. m. 350-351.; A M. Kir. Kormány 1906. évi működéséről... i. m. 337-338.; A M. Kir. Kormány 1906. évi működéséről... i. m. 325.; A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi... i. m. 77., 189. A M. Kir. Kormány 1908. évi működéséről... i. m. 337.; A M. Kir. Kormány 1910. évi működéséről... i. m. 325.

⁸⁶⁶ A M. Kir. Kormány 1910. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. B. Budapest 1911. 358.

⁸⁶⁷ *Aczél L.:* Ugocsa vármegye népoktatásügye... i. m. 107.

⁸⁶⁸ Uo. 95.

25. ábra:⁸⁶⁹ A magyar anyanyelvű tankötelesek aránya az összes tankötelezethez képest, valamint a magyar anyanyelvűek aránya az összes iskolába járó tanuló számához viszonyítva 1898–1910 között.

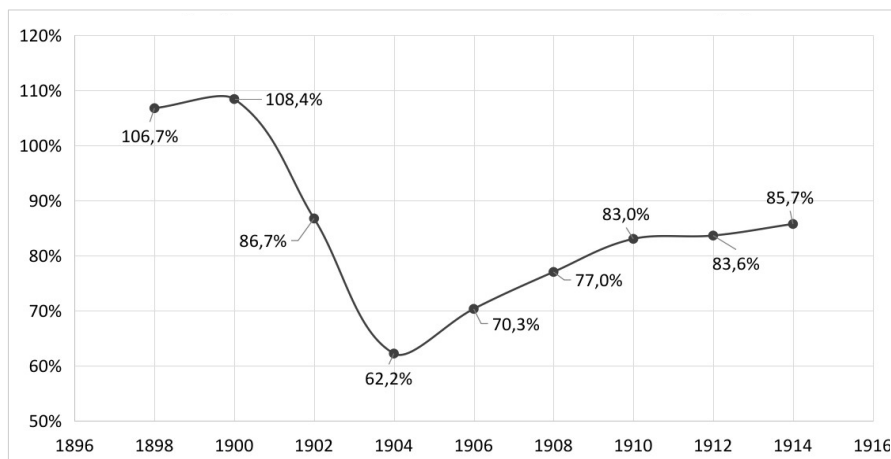
A párhuzamba állított diagramok közül a baloldalin jól megfigyelhető, hogy a magyar anyanyelvű tankötelesek aránya az összes ugocsai tankötelestől képest folyamatosan nőtt, s míg 1900-ban néhány százalékkal alatta maradt a magyar anyanyelvű népesség arányának (1900-ban 42,9%), addig 1904-ben már utolérte azt, s kb. megfelel az akkori össznépesség belüli megoszlásnak (1910-ben 47,0%). Bár erről nincsenek pontos adatok, de feltételezhető, hogy az ugocsai ruszin és román tankötelesek arányai is az össznépesség belüli arányokhoz igazodtak. Teljesen más a helyzet a magyar anyanyelvűek arányával az összes iskolába járó tanulóhoz képest. (Jobboldali diagram a 25. ábrán.) Itt 1898-ban egy 1,7 szerez felülreprezentáltságot látunk a magyar anyanyelvűek javára, – hiszen az arányuk 65,65% volt, míg az iskolakötelesek mindössze 38,2%-a volt magyar anyanyelvű – ami bizonyosan leginkább a ruszin és a román nemzetiség között oszlott meg az iskolába járás hátrányát tekintve. A 20. század első éveiben ez a felülreprezentáltság egyre inkább kiegyenlítődt, majd ismét a magyar anyanyelvűek javára billent. Ez a hullámozás viszonylag nagy volt, hiszen megközelítette a 14%-ot, de még a legkisebb érték is azt mutatja, hogy a vármegye magyar anyanyelvű tankötelesei mindvégig arányukon felül jártak iskolába.

Meglepő adatokat láthatunk azon a diagramon, amely az iskolába járó magyar anyanyelvűek arányát mutatja a magyar anyanyelvű tankötelezettekhez viszonyítva, hiszen ennek a maximum értéke 100% kellene, hogy legyen, abban az ideális esetben, ha minden

⁸⁶⁹ Saját szerkesztés. Forrás: A M. Kir. Kormány 1898. évi működéséről... i. m. 602.; A M. Kir. Kormány 1900. évi működéséről... i. m. 666-667.; A M. Kir. Kormány 1902. évi működéséről... i. m. 338-339.; A M. Kir. Kormány 1904. évi működéséről... i. m. 350-351.; A M. Kir. Kormány 1906. évi működéséről... i. m. 337-338.; A M. Kir. Kormány 1906. évi működéséről... i. m. 325.; A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi... i. m. 77., 189. A M. Kir. Kormány 1908. évi működéséről... i. m. 337.; A M. Kir. Kormány 1910. évi működéséről... i. m. 325.;

magyar anyanyelvű tanköteles iskolába járt volna, viszont 1898-ban és 1900-ban 100% feletti értékeket tüntetett fel a statisztika.

26. ábra:⁸⁷⁰ Az iskolába járó magyar anyanyelvűek aránya a magyar anyanyelvű tankötelezettekhez viszonyítva 1898-1914.

A diagram nyilvánvalóan ellentmondásokat mutat be, hiszen felmerül a kérdés, hogy hogyan lehetséges az, hogy 1898-tól 1901-ig a magyar tankötelesek több mint 100%-ban képviselték magukat az iskolába járást tekintve? Példaként ha megvizsgáljuk az 1898/1899-es tanévet, akkor könnyen megállapíthatjuk, hogy 6076 főnyi magyar anyanyelvű tankötelesből 6487 fő járt iskolába. Még ha azt feltételezzük is, hogy minden magyar tankötelest beírtak az iskolába, – ami a korszak viszonyai között nem volt jellemző – akkor is egy érthetetlen többlet jelentkezik. A logikus megoldások között lehet a statisztikai hiba vagy, hogy a tanulók az iskolába járás időszakában inkább vallották magukat magyar anyanyelvűnek, mint előtte. Vagyis a magyar iskolák túlsúlya mellett felmerül az iskolák magyar identitást erősítő, vagy akár magyarosító szerepe is, ami – az iskolarendszer egészét tekintve – negatív hatással lehetett az ugcsoi nemzetiségek, így pl. a ruszinok arányszámának alakulására. Ha elfogadjuk az iskolát, mint a nemzeti nevelés és így a nemzetépítés egyik terepét, akkor az ugcsoi iskolahálózat – egészében, s nem egy-egy intézményt tekintve – a ruszin vagy a román nemzeti ébredést aligha segíthette, legalábbis a számok és arányok tekintetében.

⁸⁷⁰ *Saját szerkesztés.* Forrás: A M. Kir. Kormány 1898. évi működéséről... i. m. 602.; A M. Kir. Kormány 1900. évi működéséről... i. m. 666-667.; A M. Kir. Kormány 1902. évi működéséről... i. m. 338-339.; A M. Kir. Kormány 1904. évi működéséről... i. m. 350-351.; A M. Kir. Kormány 1906. évi működéséről... i. m. 337-338.; A M. Kir. Kormány 1906. évi működéséről... i. m. 325.; A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi... i. m. 77., 189. A M. Kir. Kormány 1908. évi működéséről... i. m. 337.; A M. Kir. Kormány 1910. évi működéséről... i. m. 325.;

Ugyanilyen mutatókat az ugocsai ruszin, román, ill. német anyanyelvűekkel kapcsolatban csak egyes tanévekre vonatkozó adatokban találtunk, így az 1896/1897-es tanévből a következő kép látható:

13. táblázat:⁸⁷¹ Az iskolakötelesek, az iskolába járók és az anyanyelvi csoportok iskolába járóinak aránya az iskolakötelezettjeikhez viszonyítva az 1896/1897-es tanévben Ugocsában és országosan.

Tanulók anyanyelv szerint	Az iskolakötelesek közül Ugocsában	Az iskolába járók közül Ugocsában	Az anyanyelvi csoport iskolába járóinak aránya az iskolakötelezettjeihez (Ugocsa)	Az anyanyelvi csoport iskolába járóinak aránya az iskolakötelezettjeihez (Magyarország)
- magyar	42,1%	62,2%	88,2%	83,3%
- ruszin	38,9%	27,4%	42,2%	62,9%
- román	11,8%	7,9%	39,9%	58,8%
- német	7,3%	2,5%	20,7%	92,0%

A német anyanyelvű iskolába járó tanulók (az össztanulólétszám 2,5%-a), jóval alatta maradtak a vármegyei német anyanyelvűek arányának, illetve az iskolába járó tanulóik is mindössze 20,7%-ot tettek ki a tankötelezettjeikhez képest, míg ugyanez a mutató országos szinten 92,0% volt. Arról már értekeztünk, hogy az ugocsai német anyanyelvűek a legnagyobb részben zsidók voltak,⁸⁷² így az ugocsai német anyanyelvűként nyilvántartott zsidóság oktatási helyzete azt mutatja, hogy – izraelita felekezeti iskolák hiányában – vagy állami iskolát választottak, ami közel sem volt még minden településen, vagy a zsidó oktatás hagyományos formáját a chédereket preferálták: „*Nem is jár egyetlen magyar zsidó gyermeke sem iskolába, hanem a chéderekbe, akárcsak itthon Máramarosban és Ugocsában.*”⁸⁷³

Az oktatás modernizációjában a vármegye összességében jelentős lépéseket tett. Első körben az iskolaépületek korszerűsítése, ill. a legtöbb esetben teljesen új tervezése és építése zajlott. Emellett fontos edukációs mutatók javultak a vizsgált 25-30 év alatt. Az iskolarendszer kialakulása 1914-re többé-kevésbé befejeződött, állandósult a fenntartási struktúra az egyházak, az állam és a községek között. Az oktatás minősége lassú javulást mutatott, aminek egyik oka a szigorú állami tanfelügyelői rendszer megerősödése, a másik pedig, hogy az iskolába járás egyre jellemzőbb volt a vármegye tankötelesei között. Nemzetiségi bontásban ez főként a magyarokat jellemezte, míg a ruszin és román tankötelesek hasonló mutatói sokkal rosszabbak voltak. Az iskolába járás mégis az ugocsai

⁸⁷¹ *Saját szerkesztés.* Forrás: Ugocsavármegye népoktatási állapota az 1896/97-ik tanévben. Ugocsai Tanügy, 1898. február 26. 19-20.; A M. Kir. Kormány 1898. évi működéséről... i. m. 603.

⁸⁷² *Ságvári Á.:* Tanulmányok a magyarországi holokauszt... i. m. 44.

⁸⁷³ Egyenlőség, 1901. október 27. 6.

zsidók tekintetében volt a legalacsonyabb, ezt azonban kulturális-vallási meghatározottságok okozták. Az írni-olvasni tudás mértéke országos viszonylatban rossznak számított, de a javuló adatok azt mutatják, hogy - bizonyos késéssel ugyan - egy belátható időtávon belül ez a lemaradás is minimalizálódott. (Lásd a 23. ábrát!)

IV.1.3 AZ EGYHÁZ ÉS AZ ISKOLARENDSZER. AZ ÁLLAM TÉRNYERÉSE AZ OKTATÁSBAN

A tanügyet a vármegyében a közigazgatás keretein belül kezelték, amit alátámaszt az is, hogy az 1890-es évben a közigazgatási bizottság több száz tanügyi kérdéssel foglalkozott. Ezek nagy része finansziális témát érintett, annak ellenére, hogy a közoktatás finanszírozása még mindig inkább az egyházak – azon belül is különösen a helyi gyülekezetek – kezében volt.⁸⁷⁴ Minden felekezet igyekezett iskolát fenntartani azokon a településeken, ahol gyülekezettel rendelkezett, még akkor is, ha az anyagilag nem érte meg, s a tanulólétszám is nagyon alacsony volt. Az egyházak vállalták a néptanító alkalmazását, a bérének és juttatásainak, ill. jobb esetekben a tanítói lakásnak a biztosítását. Mindegyik egyház külön tankerületet és tanfelügyelőt tartott fenn az iskolái számára, amelyek azonban sohasem estek olyan hangsúllyal a latba, mint az állami tankerületi és tanfelügyelői rendszer.

Az ugocsai görögkatolikus iskolák püspöki alárendeltségben álltak az egyházi szerveiken keresztül. A püspök körrendeletekben szabályozta az iskolák működését, amelyet a vármegyei állami szervek is iktattak, s jóváhagytak.⁸⁷⁵ Ugocsában három, a görögkatolikus egyház által fenntartott tankerület volt, összesen 26-30 iskolával. Ezekben egy 1893-as összeírás szerint 3888 diák tanult, míg 1915-re ez a szám 3242-re csökkent. Minden iskola rendelkezett saját tanítóval, ezen kívül az átlagosan 110 főnyi iskolánkénti diáklétszám sem tekinthető a korszakban alacsonynak. Nyilvánvalóan az iskolák méretei nem voltak azonosak, de az egyház minden településen törekvést mutatott azok fenntartására.⁸⁷⁶

A Máramaros-Ugocsai Református Egyházmegyében három iskolakörlet volt. Az I. körlethez (nagyszöllősi, három iskola) Feketepatak, Nagyszöllős és Verbőcz, a II. körlethez (halmi, hét iskola) Fertősalmás, Kisbábony, Túrterebes, Akli, Nevetlenfalu, Tamásváralja és Halmi, a III. körlethez (feketeardói, hat iskola) Tiszapéterfalva, Szöllősgyula, Csepe,

⁸⁷⁴ KTÁL 245. fond. 1. opisz. od. zb. 328. Alispáni jelentés az 1890-ik évről.

⁸⁷⁵ KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 142. Főispáni iktatókönyv 1900. Folyószám: 397/1900.

⁸⁷⁶ Schematismus Cleri Craeci Ritus Catholicorum Munkácsensis. Ungvarini, 1893. 16-18., Schematismus Cleri Craeci Ritus Catholicorum Diocesis Munkácsensis. Ungvarini 1915. 279-281.

Forgolány, Tiszabökény és Tivadarfalva tartozott.⁸⁷⁷ Az egyházmegye nem alkalmazott külön tanfelügyelőt, hanem az iskolák ellenőrzését a tanügyi bizottság végezte, melyen belül ún. iskola-látogató lelkészek feladata volt a tanfelügyelet. Ezt gyakran csak másodlagos feladatként kezelték, ami a református tanügy szervezetlenségét vonta maga után.⁸⁷⁸ Az iskolaépületek karbantartása, esetlegesen új építése, a tanítók fizetése alapvetően az egyházközség feladata volt, amelyet az egyházmegye kiegészíthetett, s különösen a tanítók fizetése tárgyában az államtól köteles volt pótlékot kérvényezni, amennyiben az egyházközség azt nem tudta teljesíteni.⁸⁷⁹

A római katolikus fenntartású iskolák tanfelügyeleti rendszeréről nincs információnk.

Az erős egyházi iskolarendszer mellett az állami iskolák térnyerése megkérdőjelezhetetlen, hiszen 1880 és 1914 között a számuk 329%-al nőtt (Lásd a 21. ábrát!), miközben az egyházi iskolák visszaszorultak, közülük is leginkább a református intézmények (-36%). Mindez egy országos folyamatba ágyazódott bele, hiszen 1907. évi XXVII. tc. a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól úgy rendezte a felekezeti tanítók bérvizonyait, hogy azt a gyülekezetek számos esetben nem tudták kifizetni. Az 1908. évi XLVI. tc. az elemi népiskolai oktatás ingyenességéről pedig olyan bevételi forrásoktól vágta el az iskolafenntartó gyülekezeteket, – az állami kárpótlás ellenére – amik az addig is szűkös lehetőségeket tovább rontották.⁸⁸⁰ Az

⁸⁷⁷ KREL A máramaros-ugocsai református egyházmegye 1911. év május hó 1-ső napján Tiszaújlakon tartott köz- és bírósági gyűlésének jegyzőkönyve.

⁸⁷⁸ 1908 májusában Dr. Gergely György, tanügyi előadó így írt erről: „*Tanügyi bizottság helyett voltaképp csak körlátogatóink vannak [...] csaknem minden évben megesik, hogy egy-egy körről, vagy annak jelentékeny részéről egyáltalában nincs jelentés, néha egyenesen azért, mert visitatio sem tartatott. [...] A kebelbeli iskoláinkat a presbyteriumok nem látogatják, sőt ahol megteszik, hogy iskolaszéket szerveznek, még az iskolaszék sem törődik az ellenőrzéssel. [...] Iskoláink maguk is gyarlók, külalakban, felszerelésben. A mellékhelyiségek általában kritikán aluliak, a felszerelés hiányos, az adminisztratívonalis vezetés laza. S a javulás reménye már csak azért is halvány, mert a hatóságok se támogatják az iskolákat. A kebelbelieket, t. i. az egyháziakat se, mert a tanítók közül sok nem kapja meg a fizetését s a tandíjakat. [...] Az egyházmegye iskolái s tanügyi utasításai, részben a szegénységre hivatkozással, részben egyszerűen megokolatlanul, végre nem hajtják. [...] Felekezeti iskoláink néptelenednek. Az állami intézetekbe mind több ref. gyermek jár, a mieinkbe alig jön más hitű.*” (A Máramaros-Ugocsai Ref. egyházmegye 1908. évi május hó 2-án Tiszaújlakon tartott köz- és bírósági ülésének jegyzőkönyve. Máramaros-sziget 1908. 23-24.) Nincs okunk azonban azt feltételezni, hogy az állami, vagy más felekezeti iskolákban jobb, vagy rosszabb volt a helyzet. Aczél László így írt a királyházi római katolikus iskoláról: „[...] helyisége nem volt megfelelő, a dobfűtő csöve is csak az alacsony és szűk tanterem hátsó falazatán volt kibocsátva [...] a tanítás is nagyon gyenge volt [...]” (Aczél L.: Ugocsa vármegye... i. m. 80.). Ugyancsak tőle származik a következő mondat: „A gör. kath hitközség, mely a magyarkomjátí gör. kath egyháznak képezi a leányegyházát, egy éneklésztanító vezetése alatt egy [...] elemi iskolát tart fenn, melynek nyomorúságos kis tantermében lettek volna a tanulók összezsúfolva, ha ugyan egyáltalán iskolába jártak volna.” (Aczél L.: Ugocsa vármegye... i. m. 83.). Hozzá kell azonban tenni azt is, hogy Aczél a legkritikább esetben volt jó véleménnyel – jelentős részben megalapozottan – az ugocsai iskolákról, emiatt is volt úttörője az oktatási rendszer, különösen annak tárgyi feltételei (pl. iskolaépület, felszerelés) teljes megújításának.

⁸⁷⁹ A Máramaros-Ugocsai Ev. Ref. Egyházmegye 1895. év márczius hó 14-én... i. m. 8.

⁸⁸⁰ Lásd az 1908. évi XLVI. tc.-et az elemi népiskolai oktatás ingyenességéről! (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90800046.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D36>, letöltés 2024. jan 7.)

1907-et megelőző időszakban a vármegye – benne a tanfelügyelővel – az iskolák államosításának motivátora volt. Mindezek ellenére mégsem lehet azt állítani, hogy a törvényhatóság az államot teljes mértékben kiszolgálta volna az iskolai államosítás terén, hiszen 1914-ben a csedregi görögkatolikus iskola – korábban iskolaépület felhúzására felvett – 2000 koronás kölcsönét átvette, kiegészítve ezzel az egyházközséget, igaz egyúttal bekebelezve az iskolai alapvagyon is.⁸⁸¹

A korábban egyházi iskolák állami kézbe adásának számos példáját láthatjuk a református iskoláknál. 1895. márciusában a tekeházai református egyházközség „[...] másodizben folyamodik, hogy iskolafenntartó jogáról lemondhasson és iskolaépületét állami iskolai helyiségnek átadhassa.”⁸⁸² Az egyházmegyei közgyűlés a folyamodványt elfogadja ugyan, de az iskolaépület tizenöt éves bérbe adása mellett, s „[...] hogy a vallástanításról és a kántori teendőkről az egyházi elöljáróság kellő időben gondoskodjék, 15 év elmúltával felekezeti iskoláját állítsa vissza [...]”.⁸⁸³

A máramaros-ugocsai református egyházmegye 1895-ös októberi közgyűlésén ismertették a feketeardói református egyházközség kérelmét aziránt, hogy az általa fenntartott iskolát átadhassák az állam fenntartásába. A közgyűlés azonban a kérelmet elutasította, mivel „[...] kellőleg indokolva nincs s a f.-ardói egyház nem is oly szegény, hogy iskoláját fenntartani ne bírná[...].”⁸⁸⁴ 1896-ban az ismételt kérést már azzal erősítették meg, hogy az egyházközség nem képes tanítót találni a meghirdetett állásra. Ennek fényében már az iskola átadását állami fenntartásba felterjesztették az egyházkerülethez.⁸⁸⁵ Szintén 1895-ben kérvényezte Aczél László tanfelügyelő Csernák István református esperestől, hogy az egyházmegyei közgyűlés hagyja jóvá „[...] azon szabályszerűen kiállított és aláírt bérszerződést, mely [...] a czélből köttetett, hogy az állami elemi iskola a szöllős-vég-ardói ref. egyház tulajdonát képező 90. h. sz. házban 10 évre helyeztessék el [...]”.⁸⁸⁶ Egy 1905-ös református egyházmegyei közgyűlésen pedig Szentpétery Pál nevetlenfalui lelkész számolt be az ottani iskola fenntartási nehézségeiről, s felolvasta a presbitérium kérését arra vonatkozóan, hogy azt átadhassák állami fenntartásba.⁸⁸⁷

⁸⁸¹ MNL SzSzBVL IV.1002 2. kd. Csedreg község iskola alapvagyon bekebelezési költsége.

⁸⁸² A Máramaros-Ugocsai Ev. Ref. Egyházmegye 1895. év március hó 14-én... i. m. 12.

⁸⁸³ Uo.

⁸⁸⁴ A Máramaros-Ugocsai Ev. Ref. Egyházmegye 1895. év szeptember hó 12-én... i. m. 14.

⁸⁸⁵ A Máramaros-Ugocsai Ev. Ref. Egyházmegye 1896. szeptember 16-án, Nagy-Szóllósön, a magyarnemzet ezeréves fennállásának emlékezetére ünnepelt díszülésének és a következő napon ugyanott tartott rendes ülésének jegyzőkönyve. Nagyszóllós 1896. 14-15.

⁸⁸⁶ KTÁL 365. fond. 1. opisz. od. zb. 24. Bérszerz. Szöllős-végardó.

⁸⁸⁷ A Máramaros-Ugocsai Ev. Ref. Egyházmegye 1905. évi október hó 3-án Técsön tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Máramarossziget 1905. 95. bj.

Az 1895-ös évben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól és a vármegyei közigazgatási bizottságtól számos olyan jelzés érkezett, amely azt sugallta, hogy az állam a református iskolák egy részét át akarta venni. Ugocsa vármegye közigazgatási bizottságának átirata a gödényháza és a túrterebsi egyházközségek felé kifejtette, hogy a VKM „[...] *nem utalványozza a minimumig szükséges összeget, hanem arra hívja fel a túrterebsi (ugyanilyen tekintetben a gödényháza - a szerző megj.) egyházat, hogy a ref. tanköteles gyermekeket az állami iskolába járassa.*”⁸⁸⁸ Gödényháza iskola feladását egy év múlva az egyházmegye fel is terjesztette az egyházkerülethez.⁸⁸⁹ Szintén a VKM-től érkezett javaslat a csepei református iskola bezárására, amit azonban az egyházmegyei közgyűlés elutasított, azzal az indokkal, hogy Csepében nincs még állami iskola, így inkább a református iskola anyagi támogatásának ügyében kell közbenjárni az ugocsai közigazgatási bizottságnál.⁸⁹⁰

Az állami iskolák létjogosultsága az egyházak körében azért kérdőjeleződött meg, mert tartottak attól, hogy az egyházi hit- és énektanulás, ill. az egyháztörténelem kimarad majd azok tanrendjéből, még annak ellenére is, hogy erre számos ígéretet kaptak a VKM-től és az ugocsai tanügytől is. Bizonyos idő elteltével viszont az állami iskola neutrális szerepe sokkal elfogadhatóbbá vált az egyes településeken kisebbségben lévő felekezeteknek, mint az, hogy egy másik felekezet iskolájába járjanak az iskolaköteleseik. Mindezt jól bizonyítja a csepei református és görögkatolikus iskolák ügye, melyek még 1905-ben is működtek, azonban a vármegye mindkét felekezet vezetését megpróbálta meggyőzni arról, hogy szüntessék be az ez irányú tevékenységüket, a református iskola rossz állapota miatt, valamint azért, mert „[...] *a község gör. katolikus lakossága, mivel nekik is van külön iskolájuk, - az új iskola felállításához való hozzájárulástól vonakodik mindaddig, míg másik t. i. református felekezeti iskola is van.*”⁸⁹¹

Az egyházi iskolák térvesztésének okai között nem volt ismeretlen jelenség a tanítóihiány és a szabálytalan iskolai környezet sem. Az 1895/1896-os tanévben a református egyház fenntartása alatti iskolák közül ötben emiatt nem volt oktatás. Itt a tanárihiány az alacsony bérezés miatt alakult ki.⁸⁹² Ebben a tekintetben a máramaros-ugocsai egyházmegyében a máramarosi rész mindig jobb helyzetben volt: „*Ugocsában 4-5 kivételével sok kívánni valót hagy fenn (az iskolák állapota - a szerző megj.). Ezen nagy különbségnek*

⁸⁸⁸ KTÁL 365. fond. 1. opisz. od. zb. 25.

⁸⁸⁹ A Máramaros-Ugocsai Ev. Ref. Egyházmegye 1895. év szeptember hó... i. m. 15.

⁸⁹⁰ Uo.

⁸⁹¹ KTÁL 365. fond. 1. opisz. od. zb. 25.

⁸⁹² KTÁL 365. fond. 1. opisz. od. zb. 25.

*oka az, hogy míg amott (értsd Máramarosban - a szerző megj.) gazdagok, itt szegények a gyülekezetek.*⁸⁹³

Kétségtelen, hogy az iskolák megszűnésének, ill. állami fenntartásúvá alakításának ügyében a református egyháznak voltak a legnagyobb veszteségei, míg a görögkatolikus, de különösen a római katolikus iskolahálózat sokkal stabilabb rendszerben tudott működni. Az okok között jellemzően a fenntartási költségek szerepeltek, hiszen számos olyan református iskola volt Ugocsában, ami mögött egy-egy kis gyülekezet állt fenntartóként, s a már említett 1907-es törvény a néptanítók bérrendezéséről, ill. az 1908-as törvény az ingyenes népiskolai oktatásról – különösen az olyan községekben, ahol több gyülekezet is kis létszámú iskolát tartott fenn – elősegítette egy nagyobb állami iskola létrehozását, ami az egész települést kiszolgálta.

Az egyházi iskolák státuszát az államiakkal szemben némiképp javította, hogy nem kellett 5%-os pótdót fizetniük a szülőknek, amit az állam a vármegyei törvényhatóságon keresztül elvárt, de beszédese nem minden esetben sikerült. Ezzel szemben viszont voltak olyan települések is, ahol a felekezeti iskolába járó tanulók szüleitől is behajtották a hatóságok az említett pótdót.⁸⁹⁴

Az egyházi és állami iskolák vitája nem hagyta hidegen az ugocsai társadalmat és a sajtót sem. 1911-ben még mindig terjedelmes cikkek születtek az állami iskolákról pro és kontra. A görögkatolikus meghatározottságú Nagyszöllősi Hírlap ezt írta: *„Vizsgáljuk meg azonban, hogy micsoda veszedelem és micsoda kár származhatik abból, ha iskoláinkat az államnak engedjük át. Az állam természetesen olyan szellemben nevelné gyermekeinket, amilyenben neki tetszik. Már pedig az állam, mint tudjuk felekezetlen. Se katolikus, se református, se zsidó [...] ha taníttatja is a hittant az iskolában, azt úgy taníttatja, mint akár a földrajzot, akár a számtant, nem törődve azzal, hogy a gyermek vajon a szívébe veszi a tanítást, vagy sem.*⁸⁹⁵

Az ugocsai iskolarendszer – az egységes tanfelügyelet ellenére – egymástól független sejtekből állt, melyet a vármegyében jelenlévő felekezetek domináltak, ami a korszak végéig nagyrészt ugyanígy maradt. Az állami oktatás ugyan egyre nagyobb teret nyert, – főként olyan tekintetben, hogy az állami iskolák diáklétszámai egyre inkább megnövekedtek, s így jóval megelőzték a felekezeti iskolákét – dominánssá azonban mégsem vált.

Az oktatás és az iskolahálózat kérdésköreit végigjárva megállapíthatjuk, hogy a századforduló Ugocsája egy, az országos élvonaltól, de még az átlagtól is kissé lemaradt régió

⁸⁹³ Protestáns egyházi és iskolai lapok, 1893. október 12. 650.

⁸⁹⁴ KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. július 6. 209. bj.

⁸⁹⁵ Az iskola. Nagyszöllősi Hírlap, 1911. november 30. 3-4.

volt. Magas volt a tankötelesek iskolakerülési aránya, de a tanítók képzetlensége is. Az iskola nem a társadalmi előrehaladást jelentette a tanulók és a szülők számára, hanem egy felállított, de a mindennapi élethez nem feltétlenül szükséges intézményt. Mindezek ellenére nem további lemaradás, hanem dinamikus fejlődés jellemezte a közművelődést. Ez igaz volt az analfabétizmus csökkenését, az iskolaépületek megújítását és az itt élő nemzetiségek középosztályosodási lehetőségeit tekintve is.

Tanfelügyelők. Az állam és a vármegye a legdirektebb befolyást az egyházi iskolarendszerre a vármegyei tanfelügyelőn keresztül gyakorolta. Ugozca ebben a tekintetben elhanyagoltnak érezhette magát, hiszen 1880 előtt – ekkor szervezték meg az ugozsai tankerületet – Szatmár vármegye tanfelügyelőjéhez tartozott, aki a népiskolákat egyáltalán nem látogatta, mindössze az adminisztrációval törődött.⁸⁹⁶ Az 1880-1902 közötti időszak, amelyet Aczél László neve fémjelez minden tekintetben az ugozsai oktatási modernizáció legkiemelkedőbb időszaka volt. Aczél személyét nem mutatjuk be külön, hiszen az a dolgozat integráns része. Tevékenysége és rendkívüli munkabírása számos tanügyi folyamatot indított be, elég ha csak az iskolai adminisztráció egységesítését vagy az iskolaépületek megújítását hozzuk fel példának.

Aczél László visszavonulása után, 1902-től nagy valószínűséggel előbb Máthé Géza lépett a helyébe, majd egy évvel később, 1903-ban Halmágyi Ferenc – addigi Alsó-Fehér vármegyei tanfelügyelő – tudhatta magáénak Máthé és Aczél korábbi tisztségét.⁸⁹⁷ Azt, hogy Halmágyi meddig töltötte be a tanfelügyelői posztot pontosan nehéz megmondani, – leginkább a világháború és az impériumváltás zavaros körülményei miatt – de 1915-ben még a vallás- és közoktatásügyi miniszter magasabb fizetési kategóriába helyezte, mint ugozsai tanfelügyelőt.⁸⁹⁸ 1916-ban pedig az oktatási területen elért érdemeiért Ferenc József királytól királyi tanácsosi címet kapott.⁸⁹⁹ A cím odaítélése egyébként, nem volt általánosnak tekinthető, még akkor sem, ha viszonylag nagy számban adományozták a hasonló tisztségeket betöltőknek. Maga Aczél László is megkapta 1895-ben, nála azonban nem találunk indoklást az adományozásnál.⁹⁰⁰

Halmágyi nem Ugozsában született, előbb Hatvanban volt iskolaigazgató, majd minisztériumi feladatokat látott el. Neve talán kevésbé ismert, mint az ugozsai oktatási rendszert működtető, ellenőrzött és fejlődési perspektívával rendelkező Aczélé,

⁸⁹⁶ Aczél L.: Ugozca vármegye népoktatásügye... i. m. III.

⁸⁹⁷ Pesti Hírlap, 1903. július 19. 18.

⁸⁹⁸ MNL OL W 12 1915.10.02 14. bj.

⁸⁹⁹ MNL OL W 10 73. kötet. 336.

⁹⁰⁰ MNL OL W 10 69. kötet. 633.

ennek ellenére munkája látható volt és többször el is ismerték azt, ill. a nagynevű elődje tevékenységének folytatóját látták benne. Halmágyi Ferenc támogatta az Ungváron működő hallás- és beszédsérült gyerekekkel foglalkozó ún. siketnéma intézetet,⁹⁰¹ cikkeket ír vidéki és országos tanügyi lapokba. Önálló műve a „Magyar nyelvhatár” c. munka. A Magyar Iskola Egyesület ugocsai fiókján keresztül sokat tesz az analfabetizmus visszaszorításáért.⁹⁰² Ezen kívül ismert volt a nagyszöllősi közéletben is, „[...] nagy érdeme van Nagyszőlős egyik utcájának - a Tulipán-utcának - megnyitásában.”⁹⁰³ 1921. december 10-én halt meg Feketeardóban⁹⁰⁴ vagy Szöllősgyulán, sírja a szöllősgyulai temetőben található.⁹⁰⁵

IV.2 A Nagyszöllősi Magyar Királyi Állami Polgári Fiú- és Leányiskola

„Féltett kincsünk az iskolaügy, ezzel szemben háttérbe kell szorulnia minden egyéni érdeknek.”⁹⁰⁶ olvashatjuk a nagyszöllősi polgári iskola gondnokságának szózatában. Ugocsában a polgári iskolát kiemelten kezelték, a vármegye különös büszkeséggel tekintett rá, gimnázium helyett gimnázium volt. A megkülönböztetett figyelem az iskolatípus iránt bizonyos szempontból érthető volt, hiszen a városiasság, a településhierarchiában elfoglalt helyzet és a polgári iskola megléte között egyértelmű összefüggés érvényesült a korszakban. A polgári iskolák tehát a dualizmus termékei voltak, elterjedésük erős összefüggést mutatott a modernizáció előrehaladásával és a polgárosodással. Magyarországon az 1912/1913-as tanévben már 498 polgári iskolában folyt a tanítás. A lakosságárányos polgári iskolai tanulók számának nyugat-keleti irányú csökkenő meghatározottságát élesen megtörte Ugocsa és a nagyszöllősi polgári iskola, hiszen az 50,0-69,9 tanuló/10 000 lakos arányával magasan kiemelkedett a térség vármegyéi közül⁹⁰⁷, s kb. egy szinten volt a nyugat-magyarországi megyék mutatóival.⁹⁰⁸

⁹⁰¹ Kérelem Zemplén-, Ung-, Bereg-, Ugocsa- és Máramaros vármegyék különböző intézeteinek, társulatainak, vállalatainak vezetőihez. Görög Katolikus Szemle, 1905. december 17. 2-3.

⁹⁰² Budapesti Hírlap, 1910. október 11. 15.

⁹⁰³ Ruszinszkói Magyar Hírlap, 1921. december 24. 3.

⁹⁰⁴ Több újság is úgy tudja, hogy Halmágyi Ferenc sírja Feketeardóban található, s a temetése is ott volt.

⁹⁰⁵ Lajos Mihály: Község az Avas nyugati lábainál. Kárpátalja, 2011. július 1. 5.

⁹⁰⁶ Szerk. Láng Mihály: A Nagy-Szöllősi Állami Polgári Fiu és Leányiskola 1883/4-ik tanévi értesítője az állami elemi iskolára vonatkozó függelékkel. Beregszász 1884. 10.

⁹⁰⁷ Beregben, Máramarosban és Ungban ez az arány 24,9 tanuló/10 000 fő, míg Szatmárban 25,0-31,9 tanuló/10 000 fő volt. Itt kell azonban megjegyezni azt is, hogy a vármegyének a polgári iskola meglétével szerzett oktatási előnye máris szertefoszlik, ha ugyanilyen összehasonlítást teszünk a gimnáziumok vagy tanítóképzők tekintetében, hiszen ilyen típusú iskolák nem voltak Ugocsában, míg a fentebb említett vármegyék mindegyike rendelkezett velük.

⁹⁰⁸ Nagy Mariann: Magyarország oktatásügye. In: Szerk. Beluszky Pál: Magyarország történeti földrajza II. Pécs 2008. 131-132.

A kezdetek. A nagyszöllősi polgárság körében már az 1860-as évek végén felmerült egy polgári típusú iskola igénye, így 1870. március 3-án a vármegyei iskolatanács döntést hozott a VKM-nál való kérvényezés ügyében. Az említett szervnél pozitív döntés született ugyan az engedélyeztetés terén, azonban helyben a tagosítás⁹⁰⁹ alkalmával az iskolai alapvagyonul megállapított 140 katasztrális holdnyi sziklás terület nem tette lehetővé a kivitelezést. Ez a településtől távol eső, építkezésre alkalmatlan, a Fekete-hegy délnyugati lejtőjén lévő földföldterület volt, amely leginkább szőlőtermesztésre lett volna használható.⁹¹⁰ Így a lendületes kezdet után a következő egy évtized nem hozott magával megvalósítást, s a közigazgatási bizottság ismételten csak 1880-ban kérelmezte a polgári iskola felállítását, s ezzel együtt egy önálló ugocsai tanfelügyelőség megszervezését is, mivel ez az intézmény a Szatmár vármegyei királyi tanfelügyelőséghez tartozott. Az iskola és az önálló tanfelügyelőség ügyét a vármegyei főjegyző, Dr. Hagara Viktor háttérmunkája nagymértékben elősegítette. Dr. Hagara a megalapítás után is részt vett az iskolagondnokság munkájában. Ettől a ponttól kezdve pedig Nagyszöllős vezetése is erőfeszítéseket tett az iskola ügyének előmozdítása végett, hiszen „[...] egy alkalmas és jó helyen lévő telket iskolaépület emelésére, az építéshez kőanyagot a város részéről, a városnak egy évi közmunkáját ígás és gyalog erőben, a tagosításkor nyert 1/100 iskolai alapot 1038 frt. 22 kr. értékben kamataival együtt [...]”⁹¹¹ felajánlott.

A következő probléma tehát a megfelelő iskolaépület biztosítása volt. Ennek megoldása a nagyszöllősi vezetés által szorgalmazott építés vagy épületbérlés lett volna. A megvalósításig a tanfelügyelőség a bérléssel próbálkozott, ami szintén nem bizonyult egyszerű feladatnak, hiszen kevés alkalmas helyiség volt a nagyközségben. Az első próbálkozásnál a nagyszöllősi ferences-rendi zárda egyik épületrészét akarta kibérelni az ugocsai tanügy, amit viszont a zárda vezetője, Pazsiczky Simeon elutasított. Végül a helyi római katolikus elemi iskola biztosított egy termet az iskola elindítására, Erber Mihály plébános közbenjárásával, mivel azt a VKM mindenképpen el akarta indítani 1881-ben.⁹¹² A tanintézmény végül az 1881/1882-es tanévre kapott működési engedélyt,⁹¹³ s az első fiúosztály a római katolikus elemi iskolától bérelt teremben, míg az első lányosztály és az ún.

⁹⁰⁹ Az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk 39. paragrafusára alapján a település földbirtokosait kötelezték egy századnyi terület kihasítására iskolai alapvagyon részére.

⁹¹⁰ Szerk. Baranyai Gyula: A Nagy-Szöllősi Múasztalossági és... i. m. 5.

⁹¹¹ Szerk. Kerekes Sándor: A Nagyszöllősi Magyar Kir. Állami Polgári Fiu- és Leányiskola XXX. évi értesítője az 1910/11. iskolai évről. Nagyszöllős 1911. 6.

⁹¹² Aczél L.: Ugocsa vármegye népoktatásügye... i. m. 124.; Szerk. Baranyai Gyula: A Nagy-Szöllősi Múasztalossági és... i. m. 6.

⁹¹³ Bereg, 1881. szeptember 25. 2.

tanári tanácskozó terem egy – szintén bérelt – magánháiban lett elhelyezve.⁹¹⁴ A bérlet azonban csak ideiglenes megoldás volt, s miután egy teljesen új iskolaépület megépítése nem válhatott valóra, főként anyagi okok miatt, a VKM vásárlással próbálta megoldani annak hiányát. Alkalmasnak látszó ingatlan a Piacz-tér közelében volt, melynek telkét, s a rajta lévő egykori Szavas fogadót, majd később szarvasmarha tenyésztő telepet báró Perényi Zsigmondtól vásárolta meg az Államkincstár. *„A telek fekvése kitünő volt, csakhogy a trágyalé azt már át és átítatta, sőt udvarán és a teljesen bekerítetlen kertjében trágyaléből nagy tó képződött, mely minden szabadabb mozgást megakadályozott.”*⁹¹⁵ Mindezek ellenére mégis kapott vármegyei főorvosi engedélyt az épület, melynek végleges átadására így 1885-ig várni kellett.

A polgári iskola. Ezek a tanintézmények az 1910-es évekre az integrációsan felfelé törekvő kispolgárság iskolájává váltak, akiknek az iskola elvégzése jelentette a legnagyobb lépést a modernizálódó munkaerőpiacra való belépéshez.⁹¹⁶ Nagyszöllösön még a megalapítás előtt hangsúlyt kapott a tervezett tanintézmény fő célja is, amely a helyi iparos középosztályt akarta erősíteni: *„[...] a polgári iskolának volna nemes hivatása egy művelt magyar iparos osztályt nevelni. Ha a népiskolát a munkásosztály iskolájának, a gimnáziumokat és a felsőbb tanintézeteket pedig a tudomány emberei iskolájának tekintjük: szükséges szaporítani a középosztály iskoláit is.”*⁹¹⁷ A gondolat megállta a helyét, hiszen a polgári iskolák országszerte azért alakultak, hogy a feltörekvő parasztság és a városi kispolgárság igényeit kielégítsék. De miben is volt más ez az iskolatípus? A polgári iskolába az elemi népiskola első négy osztálya után sikeres felvételi vizsgát követően iratkozhattak be a tanulók, amennyiben már elérték a kilencedik életévüket.⁹¹⁸ Elvégzése után leginkább az alacsonyabb tisztviselői pályák betöltésére nyílt lehetőség, a tananyag pedig a gyakorlati hasznosság és a városban, nagyközségben megszokott polgári életforma szükségletei szerint volt kialakítva. Sok tanuló a gimnáziumba való könnyebb bejutás érdekében választotta ezt az iskolatípust, hiszen a polgári iskola és a gimnázium, ill. reáliskola között bizonyos feltételekhez kötött átjárás létezett. Így a polgári iskola alsó négy osztálya után gimnáziumba latin nyelv vizsgával, míg reáliskolába francia nyelvből adott vizsgával léphetett át a tanuló. A polgári

⁹¹⁴ Szerk. Kerekes Sándor: A Nagyszöllősi Magyar Kir. Állami Polgári Fiu- és Leányiskola... i. m. 9.

⁹¹⁵ KTÁL 365. fond. 1. opisz. od. zb. 32.

⁹¹⁶ Andor Eszter: Zsidók és nem-zsidók a budapesti polgári iskolákban a XX. század elején: rekrutáció és iskolai teljesítmény. In: Szerk. Sasfi Csaba: Iskola és társadalom. Zalai gyűjtemény 41. Zalaegerszeg 1997. 397-398.

⁹¹⁷ Dr. Hagara Viktor főjegyző által szerkesztett felirat a VKM-hez. In: Szerk. Kerekes Sándor: A Nagyszöllősi Magyar Kir. Állami Polgári Fiu- és Leányiskola... i. m. 7.

⁹¹⁸ Szerk. Láng Mihály: A Nagy-Szöllősi Állami Polgári Fiu és Leányiskola... i. m. 54.

iskola negyedik osztályát befejezve szabad volt az átjárás a tanítóképzőkbe, a kereskedelmi iskolákba, az ún. középfokú ipartanodákba és az országos mintarajztanodába.⁹¹⁹ Ugyancsak a negyedik osztály után adószedő, adóellenőr, sótárnok, mázsatiszt, zálogházi és fogházfelügyelő vagy segédhivatalnok képesítés volt elérhető. A hatodik polgári osztályt elvégzett tanulók községi jegyzői vizsgát tehettek vagy távirdakezelői képesítést szereztek.⁹²⁰

Az iskola fontosságát mutatja az országos és a vármegyei vezetés számára, hogy első igazgatójának – természetesen kinevezésen keresztül – Láng Mihályt nyerte meg az ugocsai tanügy, aki 1881-1885 között volt a tanintézmény első számú embere. Láng Mihály később állami óvónőképző-intézeti igazgató, a korszak országos szinten is meghatározó pedagógusa, több pedagógiai szakmunka szerzője. Láng szerepe az iskola elindulásában és felvirágoztatásában megkérdőjelezhetetlen volt. 1885-ben Nagyszebenre helyezték át, szintén polgári iskolai igazgatónak.⁹²¹ Helyét az 1885/1886-os tanévre Erdélyi József vette át.

Az oktatás. A már működő polgári iskolát 1883-ban előbb Gönczy Pál miniszteri tanácsos, majd az 1884/1885-ös tanévben maga Trefort Ágoston,⁹²² a Magyar Királyság vallás- és közoktatásügyi minisztere látogatta meg. A vizitációk célja elsősorban ellenőrzés és tanácsadás volt,⁹²³ de emellett kifejezték a tanintézmény fontosságát is, hiszen a hasonló típusú iskolák külön felügyelet alá estek. A térségben is külön szakember foglalkozott velük, Volenszky Gyula „[...] az északkeleti vármegyékben fekvő 14 felső nép- és polgári iskolának szakfelügyelője [...]”.⁹²⁴ Ugyancsak a miniszteri látogatás eredménye, hogy a polgári fiúiskolában egy gazdasági szaktanfolyamot, majd pedig ugyanebben a tanévben műasztalossági és műsztergályosi tanműhelyeket is nyitottak,⁹²⁵ utóbbi kettőt azonban az iskola gondnoksága 1895-ben megszüntette az érdeklődés hiánya miatt.⁹²⁶ Az említett szaktanfolyamok és tanműhelyek megnyitása ellenérzéseket szült, mivel azt az eredeti polgári

⁹¹⁹ Az Országos Mintarajztanoda és Rajtanárképezde 1871-ben jött létre a hazai művészképzés, de leginkább a rajztanárképzés elősegítésére.

⁹²⁰ Szerk. Láng Mihály: A Nagy-Szóllósi Állami Polgári Fiu és Leányiskola... i. m. 54-55.

⁹²¹ Szerk. Dr. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár vármegye. Budapest 1908. 378.

⁹²² A miniszter és Aczél László tanfelügyelő közismerten jó kapcsolatot ápolt. Állítólag Trefort nyilatkozta Aczélról: „Boldognak érzénem magamat - jegyezte meg egy alkalommal - ha minden megyében egy Aczél volna a tanfelügyelőm.” (Lásd Dr. Aczél József: A szerző életrajza. c. bevezetőjét! Aczél L.: Ugocsa vármegye népoktatásügye... i. m.)

⁹²³ Szerk. Baranyai Gyula: A Nagy-Szóllósi Múasztalossági és... i. m. 7.

⁹²⁴ Szerk. Kerekes Sándor: A Nagyszóllósi Magyar Kir. Állami Polgári Fiu- és Leányiskola... i. m. 19.

⁹²⁵ KTÁL 245. fond. 1. opisz. od. zb. 388. Ugocsa vármegye alispánjának jelentése az 1891. évi közigazgatási állapotokról. 16.

⁹²⁶ Szerk. Baranyai Gyula: A Nagy-Szóllósi Múasztalossági és... i. m. 6.; Szerk. Kerekes Sándor: A Nagyszóllósi Magyar Kir. Állami Polgári Fiu- és Leányiskola... i. m. 14.

iskolai gondolattól, az ún. fehérgalléros középhivatalnoki képzéstől való eltávolodásnak tartották.⁹²⁷

Nagyszöllősön a kötelező tantárgyakon kívül a lányoknak kialakított szaktantermek között megtalálható volt a kézimunka terem⁹²⁸ és a mintázószoba,⁹²⁹ amelyben 1885-től kezdve helyi gipszanyagból dísztárgyakat készítettek, majd festettek. Az 1900-as évek elején a posta- és távirónői, a varrónői és a kisedővői szakmai képzés erősödött meg. Szinte az iskola fennállásának kezdetétől működött a felnőttoktatás is, amely az írni-olvasni nem tudó felnőtt korosztályt célozta meg, s heti négy alkalommal több mint száz embernek nyújtott képzést.⁹³⁰ 1897-től, a polgári iskoláktól szokatlan módon, latin nyelvet is oktattak a fiú osztályokban, melynek gyakorlati haszna leginkább az volt, hogy egy sikeres latin nyelv vizsga után könnyebb volt az átjárás a gimnáziumok ötödik osztályába, s egyúttal megnövelte a tanulók létszámát is a polgári iskola első négy osztályában.⁹³¹ Mindez érezte azt a közhangulatot, hogy a polgári iskola szükséges és fontos a vármegye és Nagyszöllős számára, de nem volt egyenértékű egy gimnáziummal. Ezt erősítette meg az a polgári kezdeményezés, amely 1907-ben indult, s azt akarta elérni, hogy a nagyközség polgári tanintézményét költöztessék Tiszaújlakra, s helyébe egy teljes értékű gimnáziumot hozzanak létre, amit „[...]a helybeli és a vmegyei intelligens oszt. fiai, illetve a tudományos pályákra aspiráló szülők gyermekei kellőképpen benépesíthetnek.”⁹³²

Az iskola tanulólétszáma átlagosan 110 és 180 fő között mozgott a századforduló időszakáig, majd egy jelentős ugrást látunk, s az 1910-es években már 220 és 280 fő közötti volt az említett mutató.⁹³³ A lány osztályok négy évfolyamos rendszerben működtek az iskola teljes fennállása alatt, míg a fiú osztályok előbb hat évfolyamosak voltak, amit 1903-ban megszüntettek, előbb az ötödik évfolyam bezárásával, majd egy évre rá a hatodikéval. A megszüntetés minősítési okokra volt visszavezethető, ami egyben a kertészeti tanfolyam megszűnését is jelentette.⁹³⁴

Az iskola legfőbb vezető testülete a gondnokság volt, amely egy elnökből (később ehhez helyettes elnök is csatlakozott), egy gondnokból, egy vagy két jegyzőből és öt-tíz

⁹²⁷ Szerk. Baranyai Gyula: A Nagy-Szöllősi Műasztalossági és... i. m. 7.

⁹²⁸ KTÁL 245. fond. 1. opisz. od. zb. 388. Ugocsa vármegye alispánjának jelentése az 1891. évi közigazgatási állapotokról. 16.

⁹²⁹ KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 142. Főispáni iktatókönyv 1900. Folyószám: 550/1900.

⁹³⁰ Beregszászi: Felnőttek oktatása Nagy-Szöllősön. Néptanítók lapja, 1883. március 10. 153.

⁹³¹ Szerk. Kerekes Sándor: A Nagyszöllősi Magyar Kir. Állami Polgári Fiu- és Leányiskola... i. m. 15.

⁹³² Nagyszöllősi Hírlap, 1907. február 14. 6.

⁹³³ KTÁL 245. fond. 1. opisz. od. zb. 388. Ugocsa vármegye alispánjának jelentése az 1891. évi közigazgatási állapotokról. 18.

⁹³⁴ Uo. 18., 34.

tagból állt,⁹³⁵ s a rendkívüli helyzeteket leszámítva havonta ülésezett.⁹³⁶ Az 1900/1901-es tanévig a gondnokság kezében volt a gazdasági és a tanügyi irányítás is, azonban a VKM rendelete szerint ezután az iskola tanügyeivel kapcsolatos kérdések kizárólagosan az igazgató kezében összpontosultak.⁹³⁷

Az oktatás nyelve kezdettől a magyar volt, s bár jelentős a ruszin és a német nemzeti kisebbséghez tartozó tanulók száma, sem a fiú, sem a lány osztályok vagy azok fragmentumai által tanult tantárgyak között nem találunk a ruszin nyelvhez vagy annak oktatásához köthetőt.⁹³⁸ Az 1868. évi XXXVIII. tc. a népiskolai közoktatás tárgyában a tantárgyakat tekintve rendelkezett arról, hogy a magyar tannyelvű polgári iskolákban az anyanyelvet és annak irodalmát tanítsák: „*A polgári iskola tantárgyai: a) hit- és erkölcsstan; b) anyanyelvi iránytan és irodalom; [...]*”.⁹³⁹

A tanulók évenkénti nemzetiségi összetételével kapcsolatban nem minden esetben áll rendelkezésre pontos információ, de az iskolai évkönyvek adatfelvétele alapján az 1883/1884-es tanévben az iskolában tanuló 180 fő közül 162 fő (90%) volt magyar, 18 fő (10%) pedig ruszin nemzetiségű.⁹⁴⁰ A későbbiekben kiadott iskolai értesítők már más statisztikai adatokat dolgoztak fel, s a nemzetiséget nem tartották számon, sőt az anyanyelvet is csak bizonyos tanévekben, inkább a tanulók által ismert nyelveket monitorozták. Így az anyanyelvet tekintve az 1914/1915-ös tanévről és az 1916/1917-es tanévről van információnk, melyek összesítve azt mutatják, hogy 61%-nyi magyar, 30%-nyi német⁹⁴¹ és 9%-nyi ruszin anyanyelvű tanulóval bírt az iskola. Mindazonáltal – az említett értesítőkben leginkább használt felekezeti és ún. nyelvismereti adatokból – némi következtetést vonhatunk le a nemzetiségi összetétel tekintetében is.

⁹³⁵ Szerk. Láng Mihály: A Nagy-Szóllósi Állami Polgári Fiu és Leányiskola... i. m. 3.

⁹³⁶ Uo. 10.

⁹³⁷ Fel. szerk. Kovács János: Magyar Paedagógia. 10. (1901). 444.

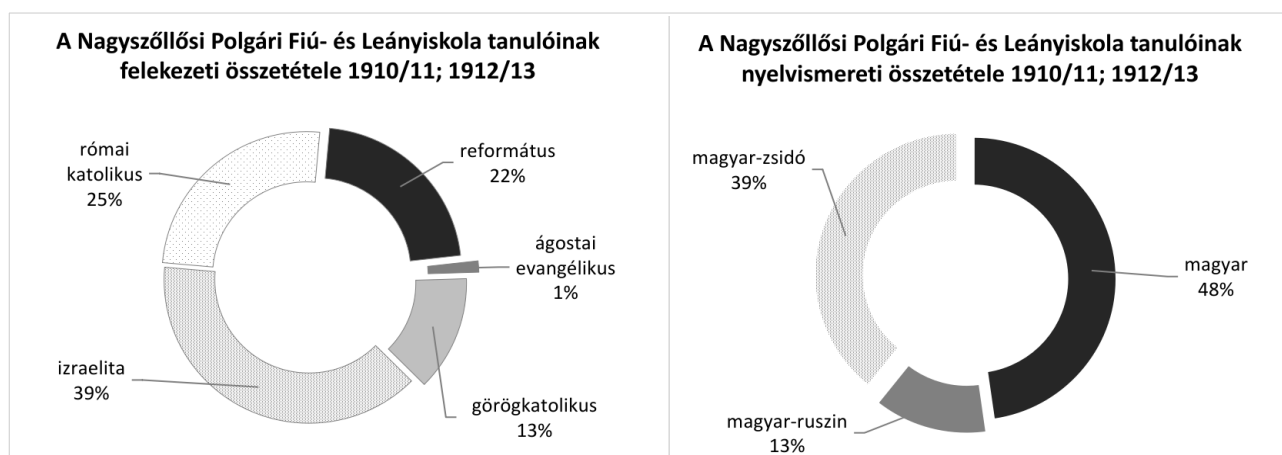
⁹³⁸ Szerk. Láng Mihály: A Nagy-Szóllósi Állami Polgári Fiu és Leányiskola... i. m. 31-44.

⁹³⁹ 1868. évi XXXVIII. tc. a népiskolai közoktatás tárgyában. 74. §. (<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=86800038.TV&targetdate=&printTitle=1868.+%C3%A9vi+XXXVIII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycik&referer=1000ev,letöltés%202024.jan.9.>)

⁹⁴⁰ Szerk. Láng Mihály: A Nagy-Szóllósi Állami Polgári Fiu és Leányiskola... i. m. 30.

⁹⁴¹ Az északkelet-magyarországi polgári- és középiskolák tanulói között nagy arányban voltak jelen az izraeliták. A polgárosodó zsidóság már az 1880-as évektől kezdve kihasználta a középiskola és a polgári iskola adta lehetőségeket a középosztályosodás elérésében. Példaként lásd a máramarosszigeti polgári iskolát, a beregszászi állami főgimnáziumot vagy az ungvári állami főgimnáziumot. A utóbbiban 1880-ban a tanulók 1/3-a izraelita volt. (Bányai V., Varga B.: Hagyományos és modern zsidó oktatás... i. m. 77.)

27. ábra:⁹⁴² A Nagyszöllősi Polgári Fiú- és Leányiskola tanulóinak felekezeti és nyelvismereti összehasonlítása az 1910/1911-es és az 1912/1913-as tanévek összesített adatai alapján.

Jól látszik, hogy a csak magyar nyelvismerettel rendelkezők vélhetően teljességében lefedték a római katolikus, a református és az ágostai evangélikus felekezethez tartozókat, míg az izraeliták a magyar-zsidó (Ebben az esetben a zsidó jelző alatt valószínűsíthetően németet ért a statisztika szerzője.) nyelvismerettel rendelkezőket, a magyar-ruszin nyelvismerettel rendelkezők százalékos aránya pedig megegyezett a görögkatolikus felekezethez tartozók százalékos arányával, így a magyar nyelven túli nyelvismeret nagy valószínűséggel egyben nemzetiséget is tükrözött, annak ellenére, hogy a görögkatolikusok között nagyszámú magyar anyanyelvű is lehetett.

Az iskola épületei. Az oktatás és a kulturális-szellemi élet fejlődése mellett az iskola épülete is folyamatos változásokon, ill. át- és összeépítésekben ment keresztül. Az 1884/1885-ös tanév során az intézmény addigi két különálló részét egy épületté alakították.⁹⁴³ Nagyobb volumenű átépítésre került sor 1891-ben is, amikor rajzteremmel bővítették a tantermek sorát.⁹⁴⁴ (Lásd a 9. és a 10. számú mellékletet!) 1905. január 28-án éjjel az iskolaépület szinte teljesen leégett, s csak részben maradt használható. A tűz oka ismeretlen volt, s ugyan a településen működő tűzoltóság hamar a helyszínre érkezett, de tenni nem sokat tudott, ugyanis „[...] nem sikerült vizet keríteni, mert a roppant hidegben az összes kutak be voltak fagyva.”⁹⁴⁵ A kár ellenére az oktatás folytatására mégis találtak módot, a fiúk

⁹⁴² *Saját szerkesztés.* Forrás: Szerk. Kerekes Sándor: A Nagyszöllősi Magyar Kir. Állami Polgári Fiú- és Leányiskola... i. m. 56.; Szerk. Kerekes Sándor: A nagyszöllősi Magyar Kir. Állami Polgári Fiú- és Leányiskola XXXII. évi értesítője az 1912-13. iskolai évről. Nagyszöllős 1913. 34.

⁹⁴³ Szerk. Kerekes Sándor: A Nagyszöllősi Magyar Kir. Állami Polgári Fiú- és Leányiskola... i. m. 14.

⁹⁴⁴ Szerk. Baranyai Gyula: A Nagy-Szöllősi Múaszalossági és... i. m. 9-10.

⁹⁴⁵ Tűzvész Nagyszöllősön. Magyarország, 1905. február 10. 8.

tekintetében az iskola épen maradt részeit befedték, s úgy használták, míg a lány osztályokat ideiglenesen egy bérelt épületben helyezték el.⁹⁴⁶

Az új épületre 1907-ben kapott engedélyt az iskola,⁹⁴⁷ amelynek kivitelezése még ez év októberében meg is kezdődött a beregszászi székhelyű Méhes és Társa vállalat által.⁹⁴⁸ Az iskolaépületet Herczegh Zsigmond⁹⁴⁹ építész tervezte, melynek megvalósításában a tantestület véleményét is meghallgatták, így a kész épület az oktatási szükségszerűség szempontjait is tükrözte, melyben szaktantermek, tornaterem, ill. rajz- és kézimunkaterem is helyet kapott.⁹⁵⁰ (Lásd a 9. számú mellékletet!) Az 1908/1909-es tanévet a polgári iskola már az új, emeletes épületben kezdte, ill. különvált az eddig vele azonos épületben működő állami elemi népiskolától, amely az 1909/1910-es tanévre hasonló új építésű épületet kapott.⁹⁵¹ Ezzel a polgári iskola építészeti szempontból elnyerte a végleges alakját.

A tanulók egy jelentős része nem Nagyszöllősön élt, hanem ingázóként utazott minden nap, ami folyamatos nehézséget jelentett a szülőknek és az iskolának is. Már 1909-ben felmerült egy fiú internátus létrehozása és a hozzá szükséges épület felhúzása,⁹⁵² ami azonban csak terv maradt. A problémát egy áthidaló megoldással oldották meg, ami egy tandíjas napközis otthon és foglalkoztató létrehozása volt, melyet Murányi Kálmán tanár felügyelt és üzemeltetett.⁹⁵³ A végleges megoldás később sem született meg, így még 1913-ban is „*ez a Diákothton [...] jelenleg 29 minden nap utazó tanulót fogad magába.*”⁹⁵⁴

Az intézmény kulturális hatása. A polgári iskola, mint a vármegye legrangosabb oktatási intézménye, kétség kívül nagy hatással volt Nagyszöllős és Ugocsa kulturális életére, hiszen a tantestület kezdeményezésére alakult meg a polgári olvasókör, a polgári dalkör és a vármegyei népkönyvtár is.⁹⁵⁵ Mindezekon kívül jelentős kulturális események helyszíne is volt. A nagyközönséget megcélozva folyamatosan zajlottak itt – az eleinte diákoknak szóló, majd egyre szélesebb érdeklődésre szert tévő – ún. Uránia-előadások, melyek a tudomány és a kultúra világába vezették a hallgatóságot szavalatokkal, monológokkal, országbemutatókkal

⁹⁴⁶ Szerk. Kerekes Sándor: A Nagyszöllősi Magyar Kir. Állami Polgári Fiu- és Leányiskola... i. m. 19.

⁹⁴⁷ Pesti Napló, 1907. július 14. 24.

⁹⁴⁸ Nagyszöllősi Hírlap, 1907. szeptember 19. 3.

⁹⁴⁹ Herczegh Zsigmond (1849-1914) – magyar építész, művészettörténész. 1888-tól a VKM megbízásából nevelési és oktatási intézmények épületeinek tervezését és építésének felügyeletét végezte. Munkáit főként a szecesszió és a késő reneszánsz stílusjegyei jellemezték. Főbb alkotásai közé tartozik a Vakok Állami Intézete, a Teleki Blanka Gimnázium épülete Budapesten, valamint a mezőtúri leánygimnázium épülete.

⁹⁵⁰ Szerk. Kerekes Sándor: A Nagyszöllősi Magyar Kir. Állami Polgári Fiu- és Leányiskola... i. m. 20.

⁹⁵¹ Uo. 22.

⁹⁵² Nagyszöllősi Hírlap, 1909. december 16. 3.

⁹⁵³ Szerk. Kerekes Sándor: A Nagyszöllősi Magyar Kir. Állami Polgári Fiu- és Leányiskola... i. m. 23.

⁹⁵⁴ Polgári iskola internátus. Nagyszöllősi Hírlap, 1913. március 13. 4.

⁹⁵⁵ Szerk. Láng Mihály: A Nagy-Szöllősi Állami Polgári Fiu és Leányiskola... i. m. 11.

és különböző falra vetített képekkel,⁹⁵⁶ s az Uránia Magyar Tudományos Egyesület keretén belül működtek.⁹⁵⁷ Ugyancsak a polgári iskolában működött az 1886/1887-es tanévtől létező Petőfi Önképző Kör a fiú, míg az 1908/1909-es tanévtől a Zrínyi Ilona Önképző Kör a lány tanulók számára. Mindkét szervezet a fiatal tehetségek felkarolását tűzte ki célul. Mindemellett Madárvédő Liga és énekkar is helyet kapott a tanintézményben.⁹⁵⁸

Baranyai Gyula, Kerekes Sándor és a tanári kar. A polgári iskola négy vezetője közül Baranyai Gyula (1886-1896)⁹⁵⁹ és Kerekes Sándor (1896-1918⁹⁶⁰-?) töltötték be huzamosabb ideig az igazgatói posztot,⁹⁶¹ annak ellenére, hogy a VKM kinevezései miatt viszonylag sűrűn cserélődött az igazgató és a tanári kar is, akik jól érzékelhetően szándékosan az ország egymástól távoli pontjaira voltak kihelyezve.

Baranyai Gyula 1859-ben született a Hunyad vármegyei Alpestes községben Anmüller Gyula néven, amit 1882-ig ebben a formában használt. Tanítói oklevelét Déván szerezte meg, majd 1882-ben a Budai Paedagógiumban polgári iskolai tanári oklevelet szerzett. 1883-tól Huszton népiskolai igazgató, majd 1886-tól a nagyszöllősi polgári iskola vezetője. Itt kötött házasságot kolléganőjével Quincz Emiliával. 1896-ban saját kérésére Szegedre helyezték át, ahol – Nagyszöllőshöz hasonlóan – széles körben elismerték a munkásságát: „[...] a legkitűnőbb pedagógusok egyike volt, aki élénk részt vett Szeged társadalmi életében is, általában ott volt mindenütt, ahol a közművelődés fogalmát komolyan vették.”⁹⁶²

Nagyszöllősi évei alatt főként pedagógiai szakmunkákat publikált, pl. „Gyakorlati útmutatás a hebegés leszoktatásáról” (1888), vagy „Polgáriskolai ipartanműhelyeink reformjához” (1890) címmel.⁹⁶³ Aktívan részt vett a vármegyei oktatási- és közéletben is, a vármegyei általános tanítóegyesület elnöke, a színpártoló egyesület alelnöke, a nagyszöllősi

⁹⁵⁶ Orbán László: Ugocea a századforduló Monarchiájában, avagy a „boldog békeidők” esszenciája (1890-1914). In: Főszerk. Szemere Judit: Kárpátaljai Hírmondó. 69. (2022) 19.

⁹⁵⁷ Szerk. Klupathy Jenő, Szász Károly: Uránia népszerű tudományos folyóirat. (1905). 43.

⁹⁵⁸ Szerk. Láng Mihály: A Nagy-Szöllősi Állami Polgári Fiu és Leányiskola... i. m. 25-26.

⁹⁵⁹ Szerk. Baranyai Gyula: A Nagy-Szöllősi Múasztalossági és... i. m. 11.

⁹⁶⁰ 1918-ből még biztos adattal rendelkezünk Kerekes Sándor igazgatói tisztségéről. (Magyar Pedagógia. 28. (1919). január. 79.)

⁹⁶¹ Szerk. Baranyai Gyula: A Nagy-Szöllősi Múasztalossági és... i. m. 16.

⁹⁶² Péter László: A magyar népzene gyűjtés bölcsője: Kamaráserdő. In: Szerk. Hála József: Honismeret. XLIV. (2016). 54-55.

⁹⁶³ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I. kötet. Budapest 1891. 556.

tűzoltóság főparancsnoka, a helyi hitelszövetkezet igazgatósági tagja, s a Fehér Kereszt Egylet⁹⁶⁴ ellenőre volt.⁹⁶⁵

Ifj. Kerekes Sándor⁹⁶⁶ 1859-ben született Zilahon. Apja id. Kerekes Sándor szintén tanár volt a Zilahi Református Wesselényi Kollégiumban,⁹⁶⁷ ahol fia is végezte a gimnáziumi tanulmányait.⁹⁶⁸ 1889 óta dolgozott tanárként,⁹⁶⁹ a nagyszöllősi tanintézmény igazgatói posztját pedig 1896-tól töltötte be, előtte a huszti állami felső népiskola igazgatója volt.⁹⁷⁰ Nagyszöllősi igazgatói pályája valószínűleg az iskola fennállásának végéig tartott. Eredeti foglalkozása református lelkész volt. A Szilágy vármegyei Peéren (ma Szilágypér) szolgált.⁹⁷¹ 1886-ban eljegyezte Török Lenkét, Török József nyugalmazott honvédtábornok lányát Zilahon.⁹⁷² 1891-ben már a Dunántúli Református Egyházkerület missziói lelkésze a Nyitra vármegyei Szenicén, ahol missziói gyülekezetet alapított. Kerekes polgári iskolai tanárként⁹⁷³ majd igazgatóként⁹⁷⁴ került Nyitra vidékére, s felszentelt lelkészként missziós munkát is végzett a református egyház javára, ami eddig szinte semmilyen tevékenységet nem fejtett itt ki, s maga Kerekes írta, hogy „[...] ha a mappára pillantunk, egy kis országdarabot futhat át szemünk, mely a magyar református Sión hivatalos missziói tevékenységébe - tudtomra még nincs felvéve: ez pedig a pozsony-nyitra-trencsényi és az érülköző területek nagy többsége.”⁹⁷⁵ Szenicén 1892-ig maradt, ahonnan először a Trencsén vármegyei Zayugróra nevezték ki igazgatónak.⁹⁷⁶ Husztra való kinevezésének időpontja 1893 lehetett, annyi azonban biztos, hogy ebben az évben már itt szerepelt a felső népiskola igazgatójaként.⁹⁷⁷ Lelkeszi hivatását itt is gyakorolta: „Husztón f. hó 18-án az ev. református templomban Ő Felségének születésnapján

⁹⁶⁴ A Fehér Kereszt Országos Lelenház és Gyermekvédő Egyesület 1885-ben alakult Budapesten, s az elhagyott és árva gyerekek megsegítésével, gyógykezelésével és gondozásával foglalkozott. Munkájában és segélyezésében az ugoocsi elitek gyakran kivették a részüket, akár vármegyei szinten is. Nagyszöllősen 1900-tól működött Skultéty Viktor vezetésével. (KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 142. Főispáni iktatókönyv 1900. Folyószám: 219/1900.; KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 142. Főispáni iktatókönyv 1900. Folyószám: 428/1900.) A vármegye egyénileg is fenntartott hasonló intézményt Vármegyei szegények menháza néven, melynek anyagi fedezete a községek évenkénti 1%-os járulékából volt. (KTÁL 674. fond 7. opisz. od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. július 6. 190. bj.)

⁹⁶⁵ Ugoocsa, 1896. szeptember 6. 3.

⁹⁶⁶ Fotóját lásd a 4. számú mellékletben!

⁹⁶⁷ A Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának gyászjelentései. Kerekes Sándor. №4523.

⁹⁶⁸ Szerk. Török István: A Zilahi Ev. Ref. Főtanoda 1877/8-ik tanévi első értesítője. Zilah 1878. 25.

⁹⁶⁹ Szerk. Kerekes Sándor: A Nagyszöllősi Magyar Kir. Állami Polgári Fiu- és Leányiskola XXXVI. évi értesítője az 1916-17. iskolai évről. Nagyszöllős 1917. 20.

⁹⁷⁰ Budapesti Közlöny, 1896. december 6. 1.

⁹⁷¹ Prágai Magyar Hírlap, 1930. március 2. 10.

⁹⁷² Ország-Világ, 1886. november 6. 732.; Budapesti Hírlap, 1887. július 20. 7.

⁹⁷³ Néptanítók lapja, 1892. július 2. 1.

⁹⁷⁴ A dunántúli ev. reformált egyházkerület névtára 1892. évre. Pápa 1892. 53.

⁹⁷⁵ Ifj. Kerekes Sándor: Szeniczi missziói ref. egyház. Dunántúli Protestáns Lap, 1891. június 14. 374-76.

⁹⁷⁶ A Dunántúli Ev. Ref. Egyházkerület 1892. évi ápril hó 7-ik napján Székes-Fehérvárott tartott „Ad hoc” jegyzőkönyve. Pápa 1893. 182.

⁹⁷⁷ Természettudományi Közlöny, 1893. március 1. 157.

az isteni tiszteletet Kerekes Sándor áll. isk. igazgató, ev. ref. felszentelt lelkész tartotta [...]”.⁹⁷⁸

1896-tól Nagyszőlősekre került igazgatóként, ahol latint tanított,⁹⁷⁹ képesítése szerint pedig nyelv és történelemtanár volt.⁹⁸⁰ A régi iskola leégése után erős lobbitevékenységet fejtett ki az új iskolaépület anyagi fedezetének előteremtésére. Az iskolafejlesztés céljai között meghatározta a hét osztályúvá való bővítést, majd pedig az érettségiztetési jog megszerzését is. Ugyancsak igazgatói ideje alatt indultak el a lövésztanfolyamok, melyek az iskola fiú tanulóit érintették, s rendszeres gyakorlatozást jelentettek a szatmárnémeti 12. honvéd gyalogezrednél. Az iskolai szakoktatásba ismét bevette a kertészeti tanfolyamot is, melyhez saját meleg- és hidegház is tartozott.⁹⁸¹ Szerepet vállalt Nagyszőlős nagyközség képviselő-testületében is,⁹⁸² valamint részese az ugocsai gazdasági- és pénzületnek, hiszen a 300 000 korona alaptőkével létrejövő Nagyszőlősi Bank Rt. egyik alapítója volt.⁹⁸³ Tisztségénél fogva az Ugocsamegyei Általános Néptanító Egyesület elnöki pozícióját is betöltötte.⁹⁸⁴ Kerekes Sándor 1930. augusztus 13-án, 70 éves korában halt meg Kecskeméten, ahová valószínűsíthetően 1922-ben érkezett feleségével együtt Nagyszőlősről, ahonnan „[...] a csehek üldözték ki.”⁹⁸⁵

Az impériumváltással együtt jelentősen átalakult, majd később megszűnt a magyar tannyelvű polgári iskolai oktatás is Nagyszőlősön.⁹⁸⁶ (A nagyszőlősi polgári iskola általunk ismert tanárainak névsorát lásd a 11. számú mellékletben!)

⁹⁷⁸ Nemzet, 1895. augusztus 19. 2.

⁹⁷⁹ Latin vizsga. Nagyszőlősi Hírlap, 1913. június 26. 5.

⁹⁸⁰ Szerk. Kerekes Sándor: A Nagyszőlősi Magyar Kir. Állami Polgári Fiu- és Leányiskola 1917... i. m. 20.

⁹⁸¹ Polgári iskolánk jövője. Nagyszőlősi Hírlap, 1913. július 10. 2-3.

⁹⁸² Képviselőtestületi közgyűlés. Nagyszőlősi Hírlap, 1913. augusztus 7. 4.

⁹⁸³ Magyar Kereskedők Lapja, 1912. március 2. 3.

⁹⁸⁴ Ugocsai Vármegye, 1910. október 4. 3.

⁹⁸⁵ Kecskeméti Közlöny, 1930. augusztus 15. 2.

⁹⁸⁶ A csehszlovák érában a polgári iskolát ruszin tannyelvűvé alakították át, majd 1921-ben egy nagyszőlősi küldöttség már abban az ügyben járt Ungváron az iskolaügyi referátusnál, hogy az engedje meg magyar tannyelvű elemi és polgári osztályok felállítását. (*Fedinec Csilla: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918-1944.* In: Szerk. Tóth Károly: *Nostra Tempora.* 7. (2022).) Később két tannyelvűvé minősítették az intézményt, de a magyar osztályokat fokozatosan leépítették. Az 1926/27-es tanévtől kezdve a ruszin mellé cseh párhuzamos osztályokat szerveztek. (*Fedinec Csilla: Kárpátalja főbb iskolatípusai 1938-1944 között.* In: *Pedagógiai műhely.* 1995. 47.) Mindezek ellenére a nagyszőlősi és az egykori Ugocsa vármegye Csehszlovákiában maradt magyar lakosságának egy része nem tett le az iskola magyar tannyelvű osztályainak visszaállításáról, s több alkalommal is társadalmi megmozdulást szervezett annak érdekében. Ezek a megmozdulások Hokky Károly (Fényképét lásd a 3. számú mellékletben!) nevéhez köthetőek: „[...] Nagyszőlős és környékének azon szülői, akiknek gyermekei magyar polgári iskolába szeretnének járni, többszáz aláírással kérték (Hokky Károly, kárpátaljai szenátoron keresztül a prágai Iskolaügyi Minisztériumot - a szerző megj.), hogy Nagy-szőlősön magyar polgári iskolát állítsanak fel.” (Hokky szenátor eljárta a kárpátaljai magyar tanítóképző és a nagyszőlősi magyar polgári iskola felállítására érdekében. *Kárpáti Magyar Hírlap,* 1935. szeptember 18. 2.) Miután 1939-ben Nagyszőlős is visszakerült Magyarországhoz a tanévet már magyar és ruszin osztályokkal kezdte meg az iskola. A második világháborút követően a szovjet rendszer bezárta az intézményt, s ezután magyar polgári iskolaként már sosem nyitották újra. (*Fedinec Cs.: Kárpátalja főbb iskolatípusai... i. m. 47.*)

IV.3 Az iskolák szerepe a nemzetiségi élet alakításában

Nyelv és politika az iskolában. A dualizmus második felének jellemző gyakorlata, hogy az oktatáspolitikai, elsősorban a népiskolák vonatkozásában, megpróbálta kezelni a nemzetiségi helyzetet, amely egyben probléma is volt. Ennek sokrétű célrendszerében a magyar nyelv terjesztése és a magyar nemzeti eszme elfogadtatása állt az első helyen. Nem véletlenek a nyelvi magyarosítási kísérletek, hiszen a magyar nemzetfelfogásban a nyelv szinte axiómaként megegyezett a nemzetiséggel, s így az iskolai oktatáson belül érzékeny hangsúlyt kaptak a nemzetinek tartott tantárgyak (pl. történelem, irodalom, földrajz), s a hozzájuk kapcsolódó taneszköz-felhozatal: a tankönyvek, a térképek, az oktatás nyelve, az iskolai könyvtár összetétele, az iskolában használt feliratok stb.⁹⁸⁷

Annak érzékeltetésére, hogy milyen jelentőséggel bírt egy iskolai felirat – pl. az iskolaépület homlokzatán – egy szemléletes példát találtunk, amely az 1880-as években történt a nagyrákóczi görögkatolikus iskola példáján. Az iskola homlokzatán lévő felirat szövege, – a „Народное училище” (Narodnoje ucsélésce) – az ugoicsai közigazgatási bizottság értelmezése szerint „nemzeti iskolát” jelentett, míg a magyarkomjái görögkatolikus tankerület tanfelügyelője, s egyben Nagyrákócz esperes-lelkésze, Szabó András szerint „népiskolát”. A vita valójában nem is a feliratról szólt igazán, hanem annak nyelvről, ill. még inkább Szabó András oroszbarát politikai nézeteiről, melyet Aczél László összeegyeztethetetlennek tartott az iskolaüggyel. Végül a felirat eltávolítása a közigazgatási bizottság határozatára megtörtént, nem kis visszhangot keltve: *„Az iskolához előtt eközben nagy számú ember gyűlt össze s engemet (Aczél Lászlót - a szerző megj.) meglátva egy része körülfelcsoportosult. Erre én felső kabátomat mintegy akaratlanul félrebillentve megcsillanni engedtem az alatta felkötött forgópisztolyt, jelezve, hogy ha szükség lesz reá, a végletekre is el vagyok készülve.”*⁹⁸⁸ Az eset a sajtóban is napvilágot látott, s a lebergi Szlovo c. újságban hosszasan cikkeztek róla, s Aczél magyarosító törekvésekkel vádolták, míg a görögkatolikus egyházi vezetést tétlenséggel és asszisztálással. Az eset utáni új felirat szövege nem ismert előttünk.

A feliratok mellett az iskola tannyelve is nagy jelentőségű volt, minden az oktatásban érintett fél gondolkodásában. Ugoicsában nem voltak igazán jellemzőek a tisztán nemzetiségi

⁹⁸⁷ Farkas Mária: A népiskolai történelemtanítás és a nemzetiségek a dualizmus korában. In: Szerk. Donáth Péter: Filozófia - Művelődés - Történet. XXIX. (2007). 233-234.

⁹⁸⁸ Aczél L.: Ugoicsa vármegye népoktatásügye... i. m. 114.

nyelvű iskolák, hiszen ezek aránya 1896-ban mindössze 5,8 % volt, amely 1914-re 8,1%-ra nőtt ugyan, de úgy, hogy eltűntek a kétnyelvű – ruszin-magyar, vagy román-magyar – tanintézmények, amelyek 1896-ban még 27,9%-nyi aránnyal voltak jelen. Értelemszerűen a tisztán magyar tannyelvű iskolák aránya 66,3%-ról 91,9%-ra nőtt, ami az anyanyelvi arányokkal semmilyen szinkronban nem volt, még akkor sem, ha a gyakorlatban a tanítás nyelve nem mindig egyezett meg a hivatalos iskolai tanítási nyelvvel, így pl. a feketeadói „[...] gör. kath. iskolában a tanítás részben magyarul, nagyobb részt azonban ruthénul folyt [...]”.⁹⁸⁹ Megjegyzendő az is, hogy az ugoicsai románok sokkal jobban ragaszkodtak az iskoláik tanítási nyelvéhez, mint a ruszinok, hiszen az 1914-ben működő nyolc tisztán nemzetiségi iskolából hét román volt, s mindössze egy maradt meg ruszin nyelvűnek.⁹⁹⁰ Ennek okai között lehetett, hogy az ugoicsai románság viszonylag zárt társadalomban élt a vármegyén belül, ill., hogy valós jelleggel fenyegette őket az elruszinosodás,⁹⁹¹ amit az ugoicsai román iskolarendszert leginkább befolyásoló görögkatolikus lelkészek is észre vettek.⁹⁹² Mindemellett a román papság sokkal kevésbé integrálódott a vármegyei politikához, mint a ruszin görögkatolikus papok, s erőteljesebb kapcsolatot tartottak fenn különösen a szatmári, de az erdélyi románsággal is.⁹⁹³

Az iskolai nyelvváltásra is volt példa, amit a nagyszöllősi görögkatolikus népiskola esetében jól megfigyelhetünk: „[...] utóbb nevezett iskoláról fel kell említenem, hogy míg benne az 1880-ik évig ruthén nyelven folyt a tanítás s az oda járó 80-90 tanuló közül alig tudott 10-15 magyarul, a tanítás már ma az iskolában magyar nyelvű s a tanulók mind

⁹⁸⁹ Aczél L.: Ugoicsa vármegye népoktatásügye... i. m. 50.

⁹⁹⁰ KTÁL 365. fond. 1. opisz. od. zb. 74. Tanfelügyelői jelentés.; A Magyar Királyi Kormány 1900. évi működéséről és az ország közállapotairól... i. m. 673.; A Magyar Királyi Kormány 1910. évi működéséről és az ország közállapotairól... i. m. 251.

⁹⁹¹ Aczél L.: Ugoicsa vármegye népoktatásügye... i. m. 281-282.

⁹⁹² Itt kell azonban megjegyeznünk, hogy az ugoicsai románok körében végbemenő folyamatokkal kapcsolatban számos értelmezéssel találkozunk. Míg valóban megfigyelhető a román falvak ruszinosodása, addig a román újságok – pl. a Tribuna és a Gazeta de Transilvania – elmagyarosodással vádolják a román görögkatolikus egyházi vezetőket: „A román papok nemzeti tekintetben szerfölött lesüllyedtek. Nem éppen mind, de a legnagyobb részük ebben a tekintetben elveszett. Kétkedem, hogy van Ugoicsában egyetlen román pap is, aki ne tartana otthon legalább egy magyar lapot; némelyikük kettőt-hármat is, míg román lapot alig lehet találni az egész megyében két-három papnál [...]”. Un călător: Ceva despre Români din Ugoicia. Gazeta de Transilvania, 1898. augusztus 23. 4-5.

⁹⁹³ 1899-ben a Szamos c. lap cikkezett az ugoicsai román görögkatolikus papságról, kiemelve, hogy „Pap János turczi gk. lelkész, ki egy idő óta kezd fraternizálni a dáki érzelmű Lukácínistákkal, kijelenti a gyűlésben, hogy az Ugoicsa megyei román intelligencia és román papság egy szívvvel lélekkel csatlakozik az „Astra” érzelmeihez.” (Szamos, 1899. július 27. Melléklet.) Az ASTRA, vagyis Asociația Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român (Erdélyi Egyesület a Román Irodalomért és a Román Nép Kultúrájáért) 1861-ben alapított román kulturális egyesület, amely fontos szerepet játszott a román nemzeti ébredés formálódásában. Saját megfogalmazása szerint ugyan nem foglalkozott politikával, de az összromán egység hirdetését magára vállalta, ami miatt számos kritika érte.

*beszélnek is magyarul [...]”.*⁹⁹⁴ Más hasonló esetek konkrét nyomára azonban nem bukkantunk.

A vármegye vezetése is figyelmet fordított a nem magyar tannyelvű iskolákban a magyar nyelv tanításának minőségére, amint arra Szentpály István alispán is kitért az 1892. április 4-én készített jelentésében: *„Ma, ruthén és román ajku testvéreink iskoláiban kevés kivétellel számottevő eredménnyel tanítatik a magyar nyelv s Popovics Demeter ilonok-ujfalusi, Dohán Mihály és Magdinecz Antal nagykomjátí, Kudron Mihály és Izsák Cyrill rakaszi, Sárady László szászfalusi, Szabó László nagy-csongovai, Doros László száraz-pataki és Paszulyka Péter veresmarti néptanítók beigazolták, hogy igazi hazafiak kellő akarattal és tehetséggel felruházva, testet tudnak adni az 1879. évi XVIII-ik (magyar nyelv tanítására kötelező) törvényczikknek.”*⁹⁹⁵

A felsorolásból kiemeljük Paszulyka Péter nevét. Paszulyka 1862-ben született Bereg vármegye Lukova településén,⁹⁹⁶ 1874-1876 között a Munkácsi Magyar Királyi Állami Főgimnázium tanulója,⁹⁹⁷ vallását tekintve görögkatolikus volt,⁹⁹⁸ rendkívüli tantárgyként tanulta a ruszin nyelvet.⁹⁹⁹ Tanárként 1882-ben került az ugocsai Felsőveresmartra, ahol eredményes munkája miatt számos elismerésben részesült, amely főként a ruszin kisebbség körében végzett magyar nyelv oktatása miatt történt: *„A vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister [...] Paszulyka Péter veresmarti [...] tanítók, illetve tanítónők részére a magyar nyelv oktatásában tanúsított kitünő buzgalmuk elismeréseül egyenként ötven (50) frt jutalomdíjat engedélyezett.”*¹⁰⁰⁰ Kiemelték a település iskolájában véghez vitt háziiparral kapcsolatos tevékenységét is, amely a vesszőkosár-fonás technikájának oktatását jelentette.¹⁰⁰¹ Emellett egyedülként Ugocsa vármegyéből pénzbeli elismerést kapott *„[...] a magyar földhitelintézet által községi faiskola kezelőtanítók és gyümölcsfatenyésztést oktató községi kertészek részére”*¹⁰⁰² létrehozott alapból is. Mindemellett maga is adományozott az Ungvárra tervezett „Erzsébet”-leányárvaház megnyitására.¹⁰⁰³ Paszulyka Péterrel kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy ő lehetett az ugocsai háziiparszerű vesszőkosár-fonás vármegyei meghonosodásának egyik első láncszeme, hiszen a vesszőkosarak készítésének – és annak

⁹⁹⁴ Aczél L.: Ugocsa vármegye népoktatásügye... i. m. 135.

⁹⁹⁵ KTÁL 245. fond. 1. opisz. od. zb. 17.

⁹⁹⁶ A Munkácsi M. Kir. Állami Reál-Gymnásium értesítője az 1874-75. tanévről. Rudnyánszky A. Könyvnyomdája. Budapest. 1875. 23.

⁹⁹⁷ Munkácsi Magyar Királyi Állami Főgymnasium története. Munkács 1895. 142-143.

⁹⁹⁸ A Munkácsi M. Kir. Állami Gymnásium értesítője az 1875-76. tanévről. Rudnyánszky A. Könyvnyomdája. Budapest 1876. 25.

⁹⁹⁹ Uo. 28.

¹⁰⁰⁰ Megjutalmazott tanítók. In: Néptanítók Lapja, 1896. május 14. 15.

¹⁰⁰¹ KTÁL 245. fond. 1. opisz. od. zb. 17.

¹⁰⁰² Hivatalos rész. Földművelési Értesítő, 1904. augusztus 28. 1.

¹⁰⁰³ A középiskolai reform. Görög Katholikus Szemle, 1905. május 7. 111.

oktatásba való integrálásának – magasabb szintre emeléséről csak az 1898-ban¹⁰⁰⁴ létrejött Ugoc sai Iparfejlesztő Bizottsággal kapcsolatban van ismeretünk.¹⁰⁰⁵

A néptanítók jutalmazása a magyar nyelv sikeres oktatásáért nem volt ritka eset, de konfliktusok nélküli sem.¹⁰⁰⁶ Egy Baranya vármegyét érintő kutatás alapján jellemző volt a korszakra, hogy az oktatás sikerességének egyik fokmérője a magyar nyelv tanításának eredményessége volt, ill. a tanító is akkor részesült jutalmazásban, ha ezt a feladatot sikeresen teljesítette.¹⁰⁰⁷

A különböző iskolatípusokban használható tankönyvek és taneszközök már az 1880-as években komoly és szigorú szabályozás alá estek. Ezt bizonyítják a mindenkori vallás- és közoktatásügyi magyar királyi miniszterek rendeletei,¹⁰⁰⁸ melyek évenként frissítették a használható tankönyvek és taneszközök listáját, s felhívták a figyelmet a listán nem szereplő, ill. időközben kizárt elemekre. Mindennek fényében érthető, hogy az ugoc sai tanfelügyelők is állandó figyelmet fordítottak erre az iskolai ellenőrzések során. Turcz település román nyelven oktató, görögkatolikus fenntartású felekezeti iskolájának meglátogatása alkalmával Aczél László jegyezte meg, hogy „[...] az iskolában az Eugenie Bordeaux-féle 1871-ben kiadott Magyarország fali térképének használata volt elrendelve, melyet le is foglaltam.”¹⁰⁰⁹ Egy másik esetben pedig, amikor az ugoc sakomlói tanító nem tett eleget a térkép kitiltásának és a tanfelügyelői kérésnek, feljelentés és abból pedig bírósági ügy lett, amiben végül a halmi királyi járásbíró ság felmentette a tanítót.¹⁰¹⁰

Az említett térképpel (Lásd a 13. számú mellékletet!) szemben olyan aggályok merültek fel, miszerint azon Magyarország szándékosan elferdített formában volt feltüntetve, amely leginkább a magyar helynevek teljes románosításában érhető tetten. „[...] czélja kétségtelenül az, hogy ez által a növendékek zsenge és romlatlan lelkébe államellenes érzületet csepegtessenek, hogy azokból, felserdülvén, megannyi magyarfaló, veszedelmes agitátor nőjje ki magát.”¹⁰¹¹ - írta a Székely nemzet c. lap a térképpel kapcsolatban. A térképek mellett egyéb iskolai tanszerek is kitiltásra kerültek az iskolákból, így 1893-ban

¹⁰⁰⁴ Az Ugoc sai Iparfejlesztő Bizottság létrejöttének dátuma bizonytalan. A szervezet által kiadott jelentések közül számos hiányzik, a megmaradtakból viszont az 1898-as dátumra lehet következtetni. A Görög Katolikus Szemle egyik cikke viszont 1900-ra teszi a megalakulás évét. (A felvidéki háziiparért. Görög Katolikus Szemle, 1900. február 18. 7.)

¹⁰⁰⁵ Erről részletesen a dolgozat V.4 A gazdasági rendszer nemzetiségi vetületei és a háziipar c. részében írunk.

¹⁰⁰⁶ Lásd pl. Szerbák János, turczi görögkatolikus esperes és Tóth Pál, görögkatolikus néptanító esetét a dolgozat III.1.1 A görögkatolikus elíttek társadalmi, politikai szerepvállalása c. részében!

¹⁰⁰⁷ Méreg M.: A „Pécsi Napló” oktatásról közvetített nézetei... i. m. 32., 68.

¹⁰⁰⁸ Lásd. Baross Gábor, vallás- és közoktatásügyi magyar királyi miniszter 1888/17,358. számú rendeletét. Magyarországi rendeletek tára. 22. (1888). 2455-2498.

¹⁰⁰⁹ Aczél L.: Ugocsa vármegye népoktatásügye... i. m. 203.

¹⁰¹⁰ Uo.

¹⁰¹¹ Tiltott taneszközök. Székely Nemzet, 1895. július 26. 3.

Szöllősegesen egy orosz nyelvű földgömb, míg Ugocsakomlóson az ún. Papiu-féle román olvasókönyv.¹⁰¹² A hasonló esetekben a tanfelügyelő munkáját rendeletek szabályozták, amelyek pontos listákat tartalmaztak a megengedett és a tiltott taneszközökről.

A taneszközöknél talán még fontosabb volt a tanító hozzáállása a nemzetiségi oktatáshoz. Spolarich János¹⁰¹³ az Ugocsai Tanügy hasábjain a néptanítót, mint a szociális problémák oktatáson keresztüli lehetséges megoldóját tüntette fel, s egyik legfőbb feladatának a néplélek megismerését tekintette, valamint a gyakorlati ismeretek megfelelő elméleti oktatását hangsúlyozta. Spolarich ebben a tekintetben különbséget tett a szövegben a ruszin és a magyar vonatkozás között, s a nemzetiségek megismeréséhez ajánlott munkákat: „*A ruthén néprajz irodalma sajnós, nálunk még számba se jöhet, de van egy jó német munka: Biedermann, Die ungarischen Ruthenen. - Hazai történet-tudósaink közül Hodinka foglalkozik behatóbban a ruthénekkal.*”¹⁰¹⁴

A nemzetiségpolitika mellett egyéb politikai vonatkozások is helyt kaptak az oktatásban. Az 1898-ban Halmiban rendezett néptanító-gyűlésen a szocialista irányultságú mozgalmak ellen foglaltak állást: „*[...] tanfelügyelő úr is megjelenvén a gyűlésen [...] a netán észlelhető socialista irányu mozgalmaknak tapintatos ellensúlyozására szólítja fel a tagokat [...]*”,¹⁰¹⁵ ill. az Ugocsamegyei Általános Néptanító Egyesület programpontjaiban is megtaláljuk ezeket a gondolatokat.¹⁰¹⁶

Középiszkolázottság és középosztályosodás. Az északkeleti régió műveltségi mutatóiba és tendenciáiba jól beleillett Ugocsa vármegye ruszinok lakta része is, hiszen az ország nemzetiségei között náluk volt a legsúlyosabb mértékű az analfabetizmus, annál is inkább, mert 1900-ban a hat évnél idősebb férfiak körében a lakosság alig több mint 1/3-a tudott írni-olvasni, s a nők körében ez az arány még ennél is jóval rosszabb volt. Ennek egyik, vagy talán

¹⁰¹² Aczél L.: Ugocsa vármegye népoktatásügye... i. m. 38., 98.

¹⁰¹³ Spolarich János – 1882-ben érettségizett a Budapest Második Kerületi Állami Reáltanodában. (A Budapest Második Kerületi Állami Reáltanoda évi jelentése. Budapest 1883. 81.) Nagyszöllősön 1886-tól állami polgári iskolai rajztanár, földbirtokos. Szintén 1886-tól az Ugocsa hetilap szerkesztője. Fő műve az „Élet és iskola. Szemelvények tíz évi hirlap-irodalmi dolgozataimból.” (Szinyei József: Magyar írók élete és munkái. XII. kötet. Budapest 1908. 1369.) Az Ugocsamegyei Általános Néptanító Egyesület elnöke. (Ugocsai Tanügy, 1898. január 22. 13.) A Monarchia széthullása után is Ugocsában maradt, s képviselőként indult a Ruszinszói Óslakosok Autonóm Pártjának listáján. (Fedinec Csilla: Kárpátaljai magyarság történeti kronológiája... i. m. 129.) Spolarich később a Keresztény Szocialista Párt elnöke lett Nagyszöllősön. (Határszéli Ujság, 1922. március 12. 3.) Fia Spolarich László festő és rajztanár, akit az első világháború kitérése után besoroztak, s az orosz frontra került, majd 1915-ben hadifogságba esett. A fogságban – meglepő módon – újságírással is foglalkozott, s kiadta az első magyar hadifogoly újságot, a „Fogolyság és Vidéké”-t. (Ruszinszói Magyar Hírlap, 1921. szeptember 16. 2.) Spolarich János 1933-ban hunyt el. (Fedinec Csilla: Kárpátaljai magyarság történeti kronológiája... i. m. 214.)

¹⁰¹⁴ A népéletéről. Ugocsai Tanügy, 1898. január 22. 6.

¹⁰¹⁵ A halmi-i közgyűlés. Ugocsai Tanügy, 1898. január 2. 14.

¹⁰¹⁶ Egyesületi élet. Jegyzőkönyv. Ugocsai Tanügy, 1898. március 16. 47.

fő oka, hogy a ruszin irodalmi nyelv és írásbeliség még a századfordulón sem létezett, csupán kísérletekkel találkozunk ennek megalkotására. Ebből kifolyólag a ruszin értelmiség egy része csak úgy látta biztosítottnak előrehaladását, ha beolvadt a magyar középosztályba, ami szintén hátráltatta a ruszin nemzetfejlődést. Ez pedig a nyelv fejlesztése iránti igényt is jelentősen csökkentette.¹⁰¹⁷

Ha az írni-olvasni tudás a középosztályokba való kerülés alapfeltétele, akkor még inkább igaz volt ez a középiskolai végzettség megszerzésére, így fontos lehet a középiskolázottság, mint mutató vizsgálata több okból is, akár a polgárosodást, akár a nemzeti elit kitermelésének képességét nézzük. 1910-ben Magyarország egészét (Horvátország nélkül) tekintve a teljes népesség 3,7%-a rendelkezett középiskolai végzettséggel, míg ugyanez a mutató a magyar nemzetiségnél 5,6% volt. Az előbbieket Ugocsára lebontva a középiskola valamilyen formáját végzetek száma alig haladta meg az 1,8%-ot. A magyar anyanyelvűek 3,7%-a végzett középiskolát, míg őket nagyságrendileg az egyéb anyanyelvűek – akiknek az össznépességen belüli részaránya statisztikai nulla volt – követték 2,5%-kal, majd a németek 0,7%-kal, a románok 0,4%-kal, míg a felsorolás végére a ruszinok kerültek 0,1%-kal (pontosabban 0,11%), ami egy árnyalatnyival kevesebb a ruszin országos átlagnál, ami 0,13% volt.¹⁰¹⁸

Jól látszik, hogy a középiskola és a hozzá kapcsolódó végzettség a magyarok körében volt a legnépszerűbb Ugocsában, sőt a számarányukhoz képest óriási többlettel rendelkeztek ezen a téren. Az összlakosság 37,5%-át kitevő ruszinok viszont a legtávolabb álltak a középosztályosodástól az iskolázottság ezen mutatóját tekintve, ami egyrészt a magas rurális szintnek és a gazdasági elmaradottságnak volt tulajdonítható. A középiskolák legelterjedtebb típusát, a gimnáziumot nézve a ruszinokról nincs pontos adat, hanem egybevonva a szlovákokkal vizsgálja őket a statisztika a gimnáziumi tanulók nemzetiségi részarányában.¹⁰¹⁹ Ezt a lemaradást a korszak végéig sem sikerült behozniuk, ugyanúgy, ahogyan a többi ugocsai nemzetiségnek sem.

Nagy Péter Tibor Ugocsa példáján mutatta be a középfokú iskolázottságra leginkább ható tényezőket. Nagy az említett faktorokat felekezeti alapon közelítette meg. Szerinte annak ellenére, hogy az alfabetizáció a vármegyei görögkatolikusok körében hozta a legnagyobb robbanást, az említett felekezethez tartozóknak – értelemszerűen nagyrészt a vármegyei ruszinoknak és románoknak – még ez sem volt elégséges feltétel a nagyobb arányú középiskolai tanulmányokhoz. A századforduló után is jelentős lemaradásban voltak a

¹⁰¹⁷ Gönczi A.: Ruszin skizmatikus mozgalom... i. m. 16.

¹⁰¹⁸ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Ötödik rész... i. m. 280-299.

¹⁰¹⁹ Nagy P. T.: Nemzetiség és oktatás a dualizmuskori Magyarországon... i. m. 264.

vármegye református, zsidó és római katolikus lakosságához mérten. Ennek fő okát abban látta, hogy az írni-olvasni tudó görögkatolikus 15-19 évesek aránya mindössze 44,1% volt a 19. század végén, ami az ugcocsi felekezetek között a legalacsonyabb mérítési lehetőséget, s így a legrosszabb rekrutációs bázist biztosította. Ugyanehhez az alacsony bázishoz tartozott, hogy náluk volt a legcsekélyebb (1,3%) a legalább középiskolát végzett 45-49 éves férfiak aránya, ami a következő generációk számára sem volt jó alap. Ugyanezek a mutató a vármegyei római katolikusoknál 11,0%, a reformátusoknál 6,4%, a zsidóknál pedig 4,6% volt.¹⁰²⁰

IV.4 A kulturális élet szervezeti hálójá

Dolgozatunk ezen részének nem célja a népi kultúra, a folklór és a néphagyomány feltárása, sokkal inkább a szervezett kulturális intézmények és események bemutatása kap hangsúlyt.

Népkönyvtárak és iskolai könyvtárak. A könyvtárak a korszak információs bázisainak és művelődési lehetőségeinek alap-helyszínei voltak, amelyek elérhetősége egy alapvető modernizációs mutató a kulturális életben. A dualizmus fellendülő gazdasági élete megkövetelte az ismeretanyagok, s a szaktudás elérhetőségét. Ennek ellenére a korszak végére sem jött létre olyan könyvtárrendszer, amely a társadalom egészét kielégítette volna.¹⁰²¹

Ugcocában a népkönyvtárak elterjedését akadályozta az a törvényi szabályozás is, ami ezen intézményekhez egy nyelvi szempontból erős magyar meghatározottságot rendelt. Mindez Nagyszöllős példáján is jól látszik, melynek anyanyelvi összetételében 1910-ben 16% (1266 fő) a ruszin és 7% (540 fő) a német anyanyelvűek aránya. (Lásd a 11. ábrát!) A községi könyvtár köteteinek nyelvi összetétele egyáltalán nem követte a vegyes anyanyelvű lakosság tényét, egyszerűen azért, mert nem is tehette meg azt. Ennek oka a népkönyvtárak létrehozásának és működtetésének szigorú állami szabályozása, melynek értelmében „*A Muzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa által államköltségen felállított népkönyvtárak [...] köteleztetnek arra, hogy [...] kizárólag az Országos Tanács által ajánlott s jegyzékbe foglalt műveket szerezzék be, nem magyar nyelvű, vagy a könyvjegyzékben nem található műveket ajándéku se fogadjanak el [...]*”.¹⁰²² Mindezek fényében érthető, hogy az említett

¹⁰²⁰ Nagy Péter Tibor: Az állami befolyás növekedése a magyarországi oktatásban 1867–1945. In: Főszerk. Géczi János: Iskolakultúra. 6-7. (2005). 44.

¹⁰²¹ Rétfalvi Gábor: Az iskolai könyvtári funkció kialakulása a dualizmus idején. In: Könyv és nevelés. 4/3. (2002). 58.

¹⁰²² Szabályzat a népkönyvtárak kezeléséről. In: A nagyszöllősi népkönyvtár jegyzéke. Budapest 1906. 3.

népkönyvtár jegyzékének 320 darabot tartalmazó kötetsora nem tartalmazott egyet sem ruszin vagy egyéb nemzetiségi nyelven. Ezzel nyilvánvalóan részben meg tudta szűrni az állam azt, hogy mi kerüljön az olvasók kezébe, de emellett ugyanilyen mértékben távol is tartotta a népkönyvtáraktól a magyar nyelvet kellő mélységben és szinten nem ismerő valamely nemzetiséghez tartozó állampolgárokat. A ruszin és román nyelvű irodalom hiányának problémájára pedig már Szabó Eumén, nagyszöllősi görögkatolikus lelkész is felhívta a figyelmet.¹⁰²³

A nagyszöllősi könyvtár látogatottsági adatairól is van némi információnk, mely szerint 1907-ben 364 személy 546 kötetet kölcsönzött, míg 1908-ban már 616 személy 880 művet,¹⁰²⁴ ill. 1909-ben 976 személy 1165 kötetet vett ki olvasásra.¹⁰²⁵ Ez az adat a népkönyvtár népszerűségének növekedését mutatja. A nagyszöllősi népkönyvtár kínálatánál is nagyobb volt az Ugocsamegyei Általános Néptanító Egyesület könyvtárának 363 kötetes tartalma, amely szintén csak magyar nyelvű volt, de a könyvcímekből következtetve már tartalmazott a nemzetiségek számára is értékelhető - ruszin, román és egyéb vonatkozású - irodalmat is.¹⁰²⁶ Már az 1880-as években működött a királyházi iskolai és községi MÁV vonatkísérők olvasóköreinek népkönyvtára,¹⁰²⁷ melynek könyvalapját Perényi Gyula királyházi földbirtokos teremtette meg.¹⁰²⁸

Darányi Ignác földművelésügyi miniszter országos szinten már 1898-ban népkönyvtárak létrehozásába kezdett a mezőgazdasági munkások számára, aminek eredményeként 1900-ra majdnem 700 könyvtár jött létre Magyarországon, amelyből sajnos Ugocsára mindössze egy jutott.¹⁰²⁹

1904-ben a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa az állami elemi iskolákkal kapcsolatos ifjúsági egyesületeken keresztül valósított meg egy népkönyvtári akciót. Ugocsában kilenc ilyen egyesület működött, összesen négy könyvtárral, amelyeknek a könyvállományát az akció gyarapította.¹⁰³⁰ Az állami népiskolákat tekintve jelentősebb – 100 kötetten felüli – könyvtárral rendelkezett a tiszaujlaki állami elemi népiskola.¹⁰³¹

¹⁰²³ Lásd a dolgozat II.4.2 Szabó Eumén és Rabár János tevékenysége c. pontját!

¹⁰²⁴ Nagyszöllősi Hírlap, 1909. január 14. 4.

¹⁰²⁵ Nagyszöllősi Hírlap, 1910. február 10. 2.

¹⁰²⁶ KTÁL 365. fond. 1. opisz. od. zb. 78. A Ugocsamegyei Általános Néptanító Egyesület könyvtárának jegyzéke. (Az említett irodalmak - az elérhető bibliográfiával - a következők: *Hunfalvy Pál*: Az oláhok története I-II. Kötet; *Kállay Béni*: A szerbek története; *Dr. Komáromy András*: Ugocsa vármegye keletkezése; *Ismeretlen szerző*: A nemzetiségi kérdés rendezése; *Szalay László*: Horváth kérdéshez; *Deák-Pataky*: Máramaros megyei tan. Egyes 25 éves története; *Kellner-Spolarich*: Ugocsai Tanügy.)

¹⁰²⁷ Szerk. Mihalik József: Muzeumi és Könyvtári Értesítő. 6. (1912). 224.

¹⁰²⁸ KTÁL 365. fond. 1. opisz. od. zb. 54.

¹⁰²⁹ *Cirus*: Erdélyi Gazda, 1902. május 14. 2.

¹⁰³⁰ KTÁL 365. fond. 1. opisz. od. zb. 65. Népkönyvtári akció.

¹⁰³¹ *Aczél L.*: Ugocsa vármegye népoktatásügye... i. m. 197.

1905-ben már a vármegye is igyekezett segítséget nyújtani a népkönyvtárak felállításához, így Alsóveresmarton még saját községi költségen,¹⁰³² de Kisbáonyban már vármegyei segítséggel jött létre népkönyvtár, ami később saját fenntartásúvá vált.¹⁰³³

A könyvtárak pontos számáról nincs információ, de sokat elárul a Nagyszöllősi Hírlap egy 1910-es bejegyzése: „*Hazánkban Szabolcsvármegye az egyedüli, ahol minden községben van népkönyvtár. Ezzel szemben, hogy milyen a mi vármegyénk? Talán nem olyan nehéz kitalálni.*”¹⁰³⁴ Ennek ellenére a népkönyvtárak létesítése lassan, de biztosan haladt előre a vármegyében is. Az érdeklődés hiánya, és a magas analfabetizmus mellett, talán az anyagi fedezet jelentette a legnagyobb problémát e téren, melyet egy vármegyei lap 1896-ban szemléletesen így foglalt össze: „*Ezen az uton, ha Ugocsa megye 75,461 lakosa közül csak 10% adna évenként 1-1 krajczárt, kitenne 7546 krt, vagyis 75 frt 46 krt »jópénzben«.* Ebből beszereznék egy 50 frt értékű könyvtárt az ifjúság és a nép számára; a többi pénz, levonva a beszerzési költségeket, maradna tartalék alapja.”¹⁰³⁵

Tanítóegyesületek. A néptanítók egyesületbe szerveződése már az 1870-es években fellelhető Ugocsában,¹⁰³⁶ amelynek igazi összármegyei jellegét mutatja a felekezeten kívülisége, ill. a bélyegzője, amelyen két nyelvű – magyar és ruszin – felirat is volt, ami arra utal, hogy működése is hasonló lehetett.¹⁰³⁷

Az első állami és huzamosabb ideig fennálló vármegyei néptanítóegyesületet 1882-ben hozta létre a vármegyei tanfelügyelő, Aczél László, Ugocsa megyei általános Néptanítóegyesület néven. Első elnöke¹⁰³⁸ Baranyai Gyula lett, aki később a Szegedi II. Polgári Iskola igazgatói posztját is betöltötte.¹⁰³⁹ Az egyesület 1898-ban 106 tagot számlált,¹⁰⁴⁰ s két járáskörre oszlott. (A néptanítók egyik gyűléséről lásd a 12. számú mellékletet!) Az egyesület tanszermúzeum létesítését is célul tűzte ki 1897-ben.¹⁰⁴¹ Tevékenysége főként mintaelőadásokban, gyakorlati útmutatásokban merült ki, melyeket a tapasztaltabb néptanítók

¹⁰³² KTÁL 674. fond 7. opisz. od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. április 13. 77. bj.

¹⁰³³ KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. október 12. 312. bj.

¹⁰³⁴ Könyvet a népnek. Nagyszöllősi Hírlap, 1910. november 3. 4.

¹⁰³⁵ Ambuláns falusi könyvtár. Ugocsa, 1896. január 19. 1.

¹⁰³⁶ „*Ugocsa megyében felekezetenélküli néptanító-egylet alakult [...]*”, tudósít Székely Nándor egyleti jegyző a Néptanítók lapjában. Az egyesületnek több elnöke is van, úgy mint „*[...] ft. Schivulszky János, tiszta-ujlaki g. k., nt. Gergely Károly, tivadari ref., — nt. Duchnovszky Gyula, királyházi r. k. lelkész urak és t. Hoszu László tflői tollnok ur [...]*” (Mindkét idézet forrása: Néptanítók lapja, 1871. október 19. 688.) Mindez arra enged következtetni, hogy korábban már léteztek felekezeti egyesületek.

¹⁰³⁷ Aczél L.: Ugocsa vármegye népoktatásügye... i. m. 245.

¹⁰³⁸ Az Ugocsamegyei Általános Néptanító Egyesület tisztii karának ismert tagjait lásd a 11. számú mellékletben!

¹⁰³⁹ Tanügyi hírek. Ugocsai Tanügy, 1898. március 16. 48.

¹⁰⁴⁰ Jelentés. Az Ugocsamegyei Ált. Néptanító-egyesület 1896/97. évi működéséről. Ugocsai Tanügy, 1898. április 15. 54.

¹⁰⁴¹ Egyesületi élet. Jegyzőkönyv. Ugocsai Tanügy, 1898. március 16. 47.

mutattak a fiatalabbaknak. Többször felmerült továbbá a népnevelés, az ifjúsági egyletek szervezése, a fizetések és járandóságok ügye, valamint a faiskolaügy is. Az Ugocsamegyei Általános Néptanító Egyesület az 1898. február 26-án megtartott választmányi gyűlésén a Kellner Fülöp által szerkesztett Ugocsa Tanügy c. havonta megjelenő lapot az egyesület hivatalos közlönyévé tette, mivel „[...] az egyesület kellő munkásságot csak úgy fejthetne ki és azt tagjaira nézve gyümölcsözővé csak úgy tehetné, ha egy egyesületi közlönye volna.”¹⁰⁴² A szervezet Kerekes Sándor polgári iskolai igazgató elnöksége alatt 1912-ben ünnepelte fennállásának harmincadik évfordulóját. Kerekes ünnepi beszédében kiemelte a vármegyei tanítói kar egészének munkáját, de megjegyzéseket tett az iskola és az iskolarendszer magyar meghatározottságára is: „A mi vármegyénkben az iskola egyértelmű a magyar nemzeti eszme és a magyar nyelv életével.”¹⁰⁴³

Az egyesület történetét Barta József egyesületi főjegyző, annak harminc éves jubileumára megírta,¹⁰⁴⁴ amit kiadásra is szántak, de ez vagy nem valósult meg, vagy nem maradt fenn belőle példány. Az egyesület fennállása alatt anyagilag is támogatta a tagjait és annak családait is, így 1912-ben Halmágyi Ferenc tanfelügyelő tett javaslatot az egyesületi „[...] tanítók gyermekei neveltetésére létesítendő 4000 koronás alap tárgyában.”¹⁰⁴⁵ Az anyagi kérdések szinte mindig a tanítói gyűlések napirendjén voltak, különösen akkor, amikor a kieszközölt támogatásokat megvonták a kormányzat részéről, s így „[...] a felekezeti és községi tanítók fuvar és napi díjának költségeit az illető községek költségvetésébe felvenni megtiltották [...]”.¹⁰⁴⁶ Az említett egyházi iskolai tanítók viszont a felekezetükhöz tartozó tanítóegyesületeket inkább preferálták, így támogatás híján valószínűleg az államit mellőzték.

A vármegyében külön görögkatolikus tanítóegyesület is működött, ami főként a ruszin anyanyelvű oktatókat tömörítette. Az egyesület 1882. november 13-án jött létre, s az állami néptanítóegyesülettel tisztázatlan tárgyú vitában állt. A nézeteltérés miatt egy-egy tanító csak az egyik egyesületnek lehetett a tagja. Ez – általunk ismeretlen időben – megváltozott, s a görögkatolikus tanítóegyesület tagjai beléptek az állami egyesületbe, ami viszont nem jelentette az egyházi intézmény megszűnését, mindössze az oktatásügyben betöltött szerepének a gyengülését. A görögkatolikus egyesület megszervezése id. Rabár János magyarkomjádi görögkatolikus lelkészhez köthető, aki „[...] meghívta [...] a megye g. k.

¹⁰⁴² Egyesületi élet. Jegyzőkönyv. Ugocsa Tanügy, 1898. március 16. 46.

¹⁰⁴³ Kerekes Sándor ünnepi beszéde az Ugocsa vármegyei Általános Tanító Egyesület 30. évi jubileumán. Nagyszöllősi Hírlap, 1912. november 14. 2-3.

¹⁰⁴⁴ Jubileum. Nagyszöllősi Hírlap, 1912. november 14. 3.

¹⁰⁴⁵ Uo.

¹⁰⁴⁶ Az Ugocsa Általános Tanító-Egyesület választmányi gyűlése. Nagyszöllősi Hírlap, 1913. május 15. 2-3.

oros- és oláhajku lelkészigazgató - és tanítókat egy katolikus jellegű megyei néptanító-egyesület megalakítása céljából.”¹⁰⁴⁷ Az egyesületbe a római katolikus iskolák tanítói is beléptek, így „Lett az egyesületnek egy magyar, egy orosz és egy oláh nemzetiségű főelnöke, ugyanannyi alelnöke, fő- és aljegyzője, pénztárnoka stb.”¹⁰⁴⁸ A tanítóegyesület évenkénti nagygyűlését magyar nyelven tartották, de pl. a négy ruszin járáskör – a borzsavölgyi, a nagyrákóczi, a szállósegresi és a feketeadói – gyűléseit már ruszinul, ugyanúgy, ahogyan a mintatanításokat és továbbképzéseket is. A román nyelvű járáskörökről nincsenek információink.

Vannak nyomai az ugozsai római katolikus néptanítók egyesületbe¹⁰⁴⁹ szerveződésének is. Az egyesület azonban – a kis számú római katolikus iskola végett – a szomszédos Szatmár vármegyével közösen volt megszervezve, de talán helyesebb lenne úgy megfogalmazni, hogy a Szatmár vármegyei egyesület¹⁰⁵⁰ berkein belül helyet kapott az ugozsai római katolikus tanügy is, melyet az egyesület ugozsai körének neveztek.¹⁰⁵¹ A Szatmár-ugocsamegyei római katolikus néptanító egyesület alakuló ülését 1883. június 5-én tartották Szatmárnémetiben, Novák Antal akkori egyházmegyei tanfelügyelő vezetésével. Célja „[...] a népiskolai tanérőket a róm. kath. vallás szellemében egyesíteni [...]”.¹⁰⁵² Feladatának tekintette a nehéz anyagi és társadalmi helyzetben lévő egyházi tanítókat anyagilag segíteni és pályázatokat kiírni pedagógiai értekezések számára. Első elnöke Tóth Sándor lett, aki 1893-ig töltötte be ezt a tisztséget. Utódja Dr. Steinberger Ferenc volt 1897-ig.¹⁰⁵³ Az egyesület évente egyszer ülésezett a rendes üléseket tekintve. Római katolikus egyházi körökben is hasonló finánciális problémákkal találkozunk, mint

¹⁰⁴⁷ r. l.: Az ugozsamegyei katolikus tanítóegyesületről. Bereg, 1883. november 18. 3.

¹⁰⁴⁸ Uo.

¹⁰⁴⁹ Az egyesület hivatalos neve Szatmár-ugocsamegyei római katolikus néptanító egyesület volt, amely tanügyi lapot is indított 1890-ben „Iskola” néven. Az „Iskola” eleinte a „Szatmár-, Ugozsai- és Ung-, Beregmegeyi róm. Kathol. néptanító egyesületek” hivatalos közlönyeként működött. (Iskola, 1892. január 31. 1.)

¹⁰⁵⁰ Egy-egy vármegyén belül gyakran több tanítóegyesület is működött. Szatmárban pl. hét ilyen egyesületről tudunk ebben az időszakban. (Szerk. Dr. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár vármegye. Budapest 1908. 344.) Más vármegyékhez viszonyítva ezen a téren az ugozsai oktatásügy némi lemaradásban volt, hiszen Győr vármegyében már 1858-ban volt hasonló intézmény, s Temes vármegye legelső tanítóegyesülete is 1867-ben jött létre. (Szerk. Dr. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Győr vármegye. Budapest 1908. 214.; Szerk. Dr. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Temes vármegye. Budapest 1914. 197.) Az Ugozsával szomszédos vármegyéket vizsgálva Ungban 1879-ben alakult általános tanítóegyesület bejegyzett formában, Bereg vármegyében ez úgyszintén 1879-re esett, míg Máramaros őket is megelőzve már 1871-ben létrehozta a saját intézményét. (Ungvármegyei Alt. Néptanító-Egyesületkeletkezése. Görög Katolikus Szemle, 1910. szeptember 25. 4.; Benécs Gusztáv: A hazai kultúrtörékvések és a népiskolai tanfelügyelet. Magyar Pedagógiai Szemle, 1886. július 1. 196.; Irodalom. Népnevelők Lapja, 1896. október 10. 13.)

¹⁰⁵¹ Iskola, 1893. december 20. 322.

¹⁰⁵² Mondik Endre: A Szatmár-ugocsamegyei római katolikus néptanító egyesület története. Iskola, 1896. május-június. 185.

¹⁰⁵³ A Pallas nagy lexikona. XVIII. kötet. Budapest 1900. 597.

az állami tanítóegyesületnél, vagyis a gyűlésekre járás napi- és fuvardíjának fedezése vagy a tanítói nyugdíjügyek megfelelő rendezése, ill. az állami tanítóknak és családjaiknak járó vasúti kedvezmény kiterjesztése az egyháziakra is.¹⁰⁵⁴ Az egyesület, ami már 1909-ben 170 tagot számlált, a Nagyszöllösön tartott közgyűlésén – segítségül a nagyszöllősi polgári iskolának – elhatározta egy internátus felállítását, ami végül nem került megszervezésre.¹⁰⁵⁵

1889-ben Ember Károly felsőbányai tanító „Időszerű pedagógiai értekezések” c. munkáját a szatmári püspökség jóváhagyásával átalakította egyesületi közlönnyé „Iskola” néven. Az egyesületi közlöny szinte semmilyen ugocsai utalást nem tartalmazott, így az egyesület ugocsai körének tevékenységét is egyelőre rejtély fedi. Több részes cikksorozatot tartalmazott viszont a nemzetiségi vidékeken való magyar hazafias nevelésről és a magyar nyelv oktatásáról.¹⁰⁵⁶

Azt, hogy minden felekezet a saját egyházi keretein belül igyekezett megszervezni a tanítóegyesületeket már az 1890-es években jól látszott. A református egyház is működtetett hasonló célú intézményt Tanügyi Bizottság néven, melynek alapszabályát 1895-ben nyújtotta be elfogadásra Sárkány Lajos egyesületi elnök, feketeadói lelkész.¹⁰⁵⁷ A református tanítóegyesület egy gyenge-elegendő-jó-jeles skálán osztályozta is a tanítóit, amit más egyházi vagy állami rendszerben nem látunk.¹⁰⁵⁸ A tanügyi bizottság három ún. iskolakörre – a feketeadóira, a halmira és a nagyszöllősi sere – osztotta az ugocsai református iskolákat, ahol egy-egy megbízott lelkész és tanító végezte az ellenőrzéseket.¹⁰⁵⁹

Ugocsa volt a helyszíne egy több vármegyét is érintő tanítóegylet létrejöttének is, amely Északkelet-magyarországi Tanítóegyletek szövetsége néven tartotta alakuló gyűlését Nagyszöllösön. Ez az esemény azonban az első és utolsó momentuma volt a szövetségnek, annak ellenére, hogy a szabályzatát 1894-ben a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium is elfogadta.

¹⁰⁵⁴ *Mondik Endre*: A Szatmár-ugocsamegyei római katolikus néptanító... i. m. 186-188.

¹⁰⁵⁵ Néptanítók lapja, 1909. december 30. 11.

¹⁰⁵⁶ Lásd pl. Ember Károly: A néptanító a hazafias szellem ápolásának szolgálatában a nem magyarajku vidéken. (Iskola, 1892. szeptember 10. 249-252.)

¹⁰⁵⁷ A Máramaros-Ugocsai Ev. Ref. Egyházmegye 1895. év márczius hó 14-én, Halmiban tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Nagyszöllős 1895. 10.

¹⁰⁵⁸ A Máramaros-Ugocsai Ev. Ref. Egyházmegye 1895. év szeptember hó 12-én, M.-Szigeten tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Nagyszöllős 1895. 8.

¹⁰⁵⁹ A Máramaros-Ugocsai Ev. Ref. Egyházmegye 1906. évi május hó 1-én, Huszton tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Máramarossziget 1906. 34-35.

Egyéb kulturális szervezetek. A mai értelemben vett egyesületek és egyletek a felvilágosodás eszméinek terjedésével kezdtek meghonosodni Magyarországon. A 18. század végén jöttek létre az első olvasókörök, melyek közül a Berzeviczy Gergely által 1792-ben alapított budai olvasókört tekintik az elsőnek. A klubok és kaszinók zsenjei is nemesi alapításúak voltak, melyek a Széchenyi István által 1827-ben létrehozott Nemzeti Kaszinót tekintették alapnak.¹⁰⁶⁰ Az 1868-as nemzetiségi törvény kétségtelenül új lehetőségeket nyitott a nemzetiségi életben. Szabaddá vált az út a társulatokba és egyletekbe szerveződés előtt, amelyek egyaránt lehettek nyelvi, művészeti, tudományos, gazdasági stb. jellegűek. Ennek fényében százával létesültek az egyletek a nemzetiségek körében is, melyek ekkorra már létrehozták a központi jellegű intézményeiket is, úgy mint a ruszin Szent Bazil Társulatot, a román Astrát, a szerb Matica srpskát vagy a szlovák Matica slovenskát. Mindez pedig Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter hivatali ideje alatt történt nagyrészt a korábbi elképzelései alapján.¹⁰⁶¹

Az idő teltével a magyar lakosság és a nemzetiségek körében is az arisztokrácia helyett egyre inkább a birtokos nemesség, a polgárság, s a vidéki lakosság között vált divattá az egyesület alapítás. A tartalom is egyre színesebb lett, s megjelentek a politikai, a kulturális, az önképző, a sport, a jótékonyági, az ifjúsági, a női, az iparos-munkás, a mezőgazdasági és az egyéb típusú egyesületek is. Jelentőségük és közéleti szerepük fontosságát hamar felismerték. Az első országos és teljes körű összeírásra már 1878-ban sor került az akkor még Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal által. A felmérésből kiderült, hogy már ekkor több mint 4000 ilyen intézmény működött az országban. Azt ezt követő évtizedekben hasonló és átfogó összeírás nem történt az egyleteket illetően, sem a számukat, sem az alakulást vagy megszűnést tekintve. Általánosan megállapítható viszont, hogy az egyesületek száma az első világháború kitöréséig folyamatosan nőtt.¹⁰⁶² A egyesületi háló megfelelő bemutatása végett egy táblázatban összegezzük az általunk ismert kulturális és egyéb intézményeket, egyleteket és szervezeteket:

¹⁰⁶⁰ Szerk. Pór Edit: A magyarországi egyesületek címtára a reformkortól 1945-ig. I. rész. Vidéki egyesületek és körök. Budapest 1988. 329.

¹⁰⁶¹ Nagy M.: Közös haza vagy magyar ország... i. m. 148-149.

¹⁰⁶² *Sebestény István*: Az egyesületek számbavételének módszertani problémái a történeti statisztikában. In: Főszerk. Dr. Hunyadi László: Statisztikai Szemle. 81/4. (2003). 374.

14. táblázat:¹⁰⁶³ Az ugocsai kulturális szervezetek 1890-1914 között.

S/sz	A szervezet neve (Létrejöttének éve)	Székhelye
1	Ugocsa Megyei Általános Tanító Egylet (1871), Ugocsamegyei Általános Néptanító Egyesület (1882), Ugocsa Megyei Görög Katolikus Néptanító Egylet (1882), Szatmár-ugocsamegyei római katolikus néptanító egyesület (1883), Szamosújvári Görög Katolikus Egyházmegyébe Kebelezett Szatmár és Ugocsa Megyék Területén Lévo Görög Katolikus Egyházi Kerületek Néptanítói Egylete (1883), Ugocsamegyei Gazdasági Egyesület (1885), Bereg, Ung, Ugocsa Megyei Rabsegélyző Egylet (1888)	Ismeretlen, nem volt vagy változó
2	Casinó-egylet (1867), Nagyszöllösi Önkéntes Tűzoltó Egylet (1877), Nagyszöllösi Vegyes Ipartársulat (1882), Nagyszöllösi Korcsolya Egylet (1883), Petőfi Önképző Kör (1886), Nagyszöllösi Színpártoló Egyesület (1895), Polgári Olvasókör (1897), Evangélikus Nőegylet (1899), Nagyszöllösi Tenisz Egylet (1907), Zrínyi Ilona Önképző Kör (1908), A nagyszöllösi iparos, kereskedő olvasó- és ifjúsági önképzőegylet (1911), Nagyszöllösi Vivó Egylet (1911), Az Uránia Magyar Tudományos Egyesület Nagyszöllösi fiókja (?), Nagyszöllösi Iparos Dalárda (?), Zelinger Adolf tánciskolája (?), Nagyszöllösi Czigányzenekar (?)	Nagyszöllös
3	Halmi Önkéntes Tűzoltó Egylet (1877), Halmi Községi Kisdédóvó Egyesület (1888), Akli-Dabolci Leccsapoló Társulat (1893) Halmi Tekepálya Társulat (1895), Polgári Olvasókör (1902), Gazda Olvasókör (1902), Casinó-egylet (?)	Halmi
4	Községi Dalegylet (1884), MÁV Altiszti Olvasókör (1903)	Királyháza
5	Tiszaújlaki Olvasó Egylet (1868), Tiszaújlaki Vegyes Ipartársulat (1878), Tiszaújlaki Ipartanoncok Önszegélyező és Erkölcsmesítő Egylete (1888), Tiszaújlaki Kisdédóvó Egyesület (1892), Tiszaújlaki Iparos Olvasókör (1893), Tiszaújlaki Önkéntes Tűzoltó Egylet (1894), Izraelita Nőegylet (1897), Casinó-egylet (?)	Tiszaújlak
6	Gyula és Feketeadó Lápleszapoló Társulat (1886), Polgári Olvasókör (1892)	Feketeadó
7	Katolikus Ifjúsági Könyvtár (1914)	Nagytarna
8	Katolikus Népkönyvtár Egylet (1914)	Túrterebes
9	Komjáti Egyesült Ipartársulat (1877), Komjáti Önkéntes Tűzoltóegylet (1884), Komjáti Izraelita Fiók Hitközség (?)	Magyarkomját
10	Veresmarti Iparosok Temetkezési Egylete (1896)	Felsőveresmart

Saját színházi társulata sem a vármegyének sem Nagyszöllösnek nem volt, annak ellenére, hogy voltak erre irányuló törekvések. Színi előadások viszont folyamatosan zajlottak a vármegyeközpontban, már csak azért is, mert színházépülettel rendelkezett. A teátrum azonban hagyott maga után némi kívánnivalót. A Hód-Mező-Vásárhely című lap így ír róla: „A nagyszöllösi színház nem valami nagyszabású épület [...] tetején szabálytalan, keresetlen, de éppen azért megragadó lyukak vannak, amelyeken szabadon járkal esténként a bizalmasodó nyári szellő.”¹⁰⁶⁴ A tatarozás azonban elmaradt, mivel 1893-ban az épület leégett.

¹⁰⁶³ Saját szerkesztés. Forrás: Belügyi Közlöny, 1910. szeptember 10. 345.; Lajos Mihály: A Korcsolya Egylettől a Nagyszöllösi Futballmúzeumig. Kárpátalja, 2008. szeptember 26. 5.; Magyarország Tiszti Cím- és Névtára. IX. évf. Budapest 1890. 664.; Szerk. Pór E.: A magyarországi egyesületek címtára i. m. 1177-1179.

¹⁰⁶⁴ Színházégés Nagy-Szöllösön. Hód-Mező-Vásárhely, 1893. augusztus 6. 3.

IV.5 Sajtóviszonyok Ugocsában

Rövid áttekintés: sajtóviszonyok Magyarországon 1867-1914 között. 1867 augusztusától új korszak kezdődött a sajtó számára Magyarországon, hiszen a dualizmus intézménye ezt a területet is gyökeresen átalakította, összességében pozitív irányban, hiszen a neoabszolutizmus korlátozásai megszűntek, s újra az 1848. évi sajtótörvény lépett életbe, kisebb változtatásokkal. Ilyen volt pl. a sajtóvétségek megítélése, amely innentől kezdve a kerületi bírói táblákon zajlott. Jelentős mértékben szabályozták a politikai indíttatású sajtópereket és a vádindítást is, ami a sajtószabadságot erősítette.¹⁰⁶⁵

Már a kiegyezés utáni első években megmutatkozott a sajtó és a politika szoros kapcsolata, még akkor is, ha a liberális kormányzás nem minden esetben használta az újságokat eszközként. A magyar sajtóélet egyik jellegzetessége volt, hogy évekig hiányzott belőle a kormánypárti sajtó, amely csak Tisza István miniszterelnöksége idején változott meg igazán. Az ok az volt, hogy a kormányzatok biztos többségük tudatában nem tekintették partnerüknek a sajtót, vagy nem akartak beleszólni a működésébe.¹⁰⁶⁶ A teljes felsorolás igénye nélkül a politikainak tekintett újságok közé tartoztak olyan országos jelentőségű lapok, mint a Pesti Napló, amely a Deák-párttal ápolt szoros kapcsolatot, vagy az ellenzéki lapok közül az Egyetértés és a Magyarország, melyek ugyan a pártok által támogatottak voltak, de mégsem nevezhetők pártlapnak. Nagyban különbözött tőlük a szociáldemokrata munkásmozgalom lapja, a Népszava, amely szorosabb kötődéssel rendelkezett az általa támogatott politikai irányzathoz. A politizáló lapok egyik érdekes színtestje volt a politikai élclap, amely a humor és a gúny eszközeivel próbálta befolyásolni a közvéleményt (pl. Borsszem Jankó, Üstökös, Ludas Matyi stb.)¹⁰⁶⁷

1870-től kezdve megszüntették a hírlapi bélyeget, a hirdetéseket viszont továbbra is bélyegadó terhelte. A hírlapok árusítása – az előfizetések és a nyomdák mellett – az utcán is engedélyezett volt, amennyiben a helyi rendőrség azt előzetesen jóváhagyta. Változás csak Kossuth Lajos Cassandra-levelének megjelenése után történt, amikor az országban lévő általános kormányellenes hangulat miatt újra betiltották az utcán való hírlapárusítást. Az újbóli engedélyezésre 1878-ban – a Balkánon zajló orosz-török háború alkalmával – került sor. Innentől a terület folyamatos kormányzati szabályozásra számíthatott, míg 1906-ban, a vármegyei ellenállás miatt, egy belügyminiszteri rendelet által ismét szabaddá vált a hírlapok

¹⁰⁶⁵ László G. né: A történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék sajtótörténete... i. m. 32., 50.

¹⁰⁶⁶ Kókay György, Buzinkay Géza, Murányi Gábor: A magyar sajtó története. Budapest 2001. 179.

¹⁰⁶⁷ Dobszay Tamás: Magyarország kulturális élete a dualizmus idején. In: Szerk. Gergely András: Magyarország története a 19. században. Budapest 2005. 479.

utcán való terjesztése:¹⁰⁶⁸”*Gróf Andrassy Gyula belügyminiszter a mai napon rendeletileg visszavonta a hírlapok utcai árusítását betiltó rendeletet.*”¹⁰⁶⁹ – írta 1906. április 10-i számában a Pesti Napló. Az 1870-es évek végén jelentek meg az olyan olcsó, nagy példányszámú, üzleti érdekeket előtérbe helyező és politikailag elkötelezetlen újságok, mint a Pesti Hírlap. Ugyanígy a századfordulóhoz közeledve a bulvársajtó is virágzásnak indult, s napvilágot látott pl. a Friss Újság, a Kis Újság és Az Est is. Az analfabetizmus csökkenése, a gazdasági fejlődés, az oktatási rendszer erőfeszítései az 1870-es évektől elhozták a liberális sajtó aranykorát. Rendkívül népszerűek voltak a családi- és képes lapok, mint a Vasárnapi Újság, a Tolnai Világlapja vagy az Új Idők, melyek hirdetései nem ritkán más újságokban is szerepeltek.¹⁰⁷⁰

Az 1880-1890-es években jelentősen megnőtt a nyomdák száma, ami felgyorsította és megélénkítette a lapkiadást is. A lapok minősége és illusztráltsága is javult azután, hogy Magyarországon alkalmazni kezdték a nemzetközi szerzői alapelveket, így sokkal több lett a saját illusztráció és kép a hazai lapokban.¹⁰⁷¹ Az újság monopol helyzete az információáramlásban és a közvélemény alakításában megkérdőjelezhetetlenné vált. A kiegyezés idején Magyarországon 200, 1913-ra pedig már több mint 2000 újság és folyóirat jelent meg, 75%-ban magyar nyelven, de megjegyzendő az is, hogy a legnagyobb példányszámú lapok még mindig német nyelvűek voltak.¹⁰⁷²

A hírek beszerzését különböző hírszolgáltatók biztosították, kategorizálva a külföldi, belföldi, személyes hírek és rendeletek, parlamenti és rendőrségi hírek témaköreiben. Ilyen hírszolgáltató volt a K. K. Correspondenz Bureau, a Budapester Correspondenze, a Budapesti Közlöny, az Országgyűlési Értesítő, a Magyar Híradó és a Gyors Futár. A vidéki és a vármegyei hírek általában önkéntes levelek formájában jutottak el a nagyobb lapokhoz, amik legtöbbször a tudósítokat is helyettesítették. Mindezen hírszolgáltatók egységesítése elkerülhetetlen volt, így 1880-ban a Minisztertanács felállította a Magyar Távirati Irodát (MTI),¹⁰⁷³ ami először javarészt függetlenül működött az államtól, és csak 1918-ban lett teljesen államosítva. Az MTI-t a Magyar Szent Korona Országainak területén a sajtó hírekkel való ellátásának kizárólagos jogával ruházták fel.¹⁰⁷⁴

¹⁰⁶⁸ *Téger Béla*: A „Nyírvidék” ötven esztendeje. In: Szerk. Vertse K. Andor: Az 50 éves Nyírvidék albuma. Nyíregyháza 1930. 328.

¹⁰⁶⁹ A visszavont kolportázstiltalom. Pesti Napló, 1906. április 10. 9.

¹⁰⁷⁰ *Dobszay T.*: Magyarország kulturális élete... i. m. 479-480.

¹⁰⁷¹ *László G.né*: A történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék sajtótörténete... i. m. 51.

¹⁰⁷² *Dobszay T.*: Magyarország kulturális élete... i. m. 478.

¹⁰⁷³ Maszák Hugó és Egyesy Géza parlamenti gyorsírók 1880. november 23-án kérték Tisza Kálmán miniszterelnököt, egy intézmény létrehozására, amely valós hírekkel és távirati úton látja el az újságokat. (*Andok Mónika*: Professzionizáló újságírás és szépirodalom viszonya. In: Szerk. Buzinkay Géza: Tanulmányok a médiatudományok köréből. XXXIX. (2012). 15.

¹⁰⁷⁴ <https://cultura.hu/aktualis/a-magyar-tavirati-iroda-tortenete/>, letöltés 2019. szept. 3.; *László G.né*: A történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék sajtótörténete... i. m. 52.

IV.5.1 MAGYAR NYELVŰ SAJTÓTERMÉKEK UGOCSÁBAN

A magyarországi sajtó kezdettől fogva a fővárosban koncentrálódott. A dualizmus időszakában ugyan számos vidéki és vármegyei lapot alapítottak, ezek azonban – kevés kivételtől eltekintve, amelyek szintén nagyvárosokhoz kötődtek – nem éltek meg hosszú időt, vagy az előfizetők száma maradt viszonylag alacsony, általában 500 és 1000 közötti.¹⁰⁷⁵ A vidéki sajtó kormányzati – némely esetben vármegyei vagy ellenzéki pártok általi – támogatása számottevő volt, s hozzájárult a kis példányszámú lapok fennmaradásához is. A nemzetiségi lapoknál a kormányzat szívesen alkalmazta az ún. szubvenciót és az ingyen példányok küldését, ill. a vidéki és nemzetiségi lapoknál 1869-től a kaució állami átvállalása is általánossá vált.¹⁰⁷⁶

15. táblázat:¹⁰⁷⁷ Az ugozsai sajtótermékek a dualizmus időszakában.

S/sz	Típus	A sajtótermék neve	Szerkesztő /főszerkesztő/ felelős szerkesztő	A megjelenés időtartama	A megjelenés helye
1	Társadalmi, közgazdasági és szépirodalmi lap	Ugocsa	Dr. Lator Géza , Papp Zsigmond, Dr. Volenszky Kálmán, Deutsch Jenő	1885. július 5. - 1921. május 21.	Nagyszöllös
2	Politikai, gazdasági és társadalmi lap	Nagyszöllösi Hírlap	Dr. Joannes Viktor	1907. január 10. -1914. július 30.	Nagyszöllös
3	Társadalmi és közgazdasági	Ugocsa vármegye	Dr. Siménfalvy Árpád	1910. március 22. - 1912. április 3.	Nagyszöllös
4		Ugocsamegye	Ráthonyi Ákos	1912. április 16. - 1914. július 29.	Nagyszöllös
5	Társadalmi és szépirodalmi lap	Királyháza	Jávor Bella	1911. február 15. - 1911. augusztus 1.	Királyháza
6	Ismeretlen tartalmú lapok	Tiszaújlak és vidéke	Vas Imre	1890 augusztusa - ?	Tiszaújlak
7		Halmi	?	1907. november 28. - 1908. november 28.	Halmi
8	Szaklapok és szakfolyóiratok	Ugocsa Vármegye Hivatalos Lapja	Varga János	1903. ? - 1944. június 23. (szünetel: 1919. április 16. - 1941. március 13.)	Nagyszöllös
9		Ugocsai Tanügy	Kellner Fülöp, Spolarich János	1898. január 22. - 1898. szeptember 25.	Nagyszöllös
10		Bírósági Végrehajtók Közlönye	Somlyói V. Ignác	1897. június 1. - 1903. decembere	Nagyszöllös
11		Magyar Kertész	Bornemissza Zoltán	1890. ? - 1894. ?	Nagyszöllös
12		Magyar Posta	Paulay J. Zsigmond	1881. január 5.	Tiszaújlak

Az ugozsai periodikumok átlagos fennállási élettartama 6,1 év volt, ami viszonylag kevés, s azt mutatja, hogy stabil szerkezetű sajtó nem tudott létrejönni a dualizmus

¹⁰⁷⁵ Dobszay T.: Magyarország kulturális élete... i. m. 480.

¹⁰⁷⁶ Buzinkay Géza: Kis magyar sajtótörténet. Budapest 1993. 125-126.

¹⁰⁷⁷ Sajtó szerkesztés. Forrás: László G.né: A történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék sajtótörténete... i. m.; Sajtó gyűjtés.

korszakában. Annál is inkább igaz ez, ha nem számítjuk a két leghosszabb, 36 éves fennállással rendelkező Ugocsa c. vármegyei lapot és a 16 évig működő Ugocsa Vármegye Hivatalos Lapja c. kiadványt. Ha ezek nélkül számolunk akkor azt kapjuk, hogy az átlagos ugocsai sajtótermék mindössze 2,4 évig állt fenn.¹⁰⁷⁸ Ennek elsődleges okai a kereslet hiányában és az alacsony műveltségi mutatókban keresendők.

Az Ugocsa vármegyei sajtó megjelenése az 1881. évi postai szaklap nyitásával kezdődött, ám mégsem ez volt a legjelentősebb kezdet a vármegyében, hanem az Ugocsa megjelenése 1885-ben,¹⁰⁷⁹ ami ugyan megkésettnek számít a térségbeli vármegyék hasonló lapjaihoz viszonyítva, mégis 36 éves fennállásával a leghosszabban létező vármegyei lap, ami egyben a legjelentősebb közéleti sajtótermék is volt. Komoly összefogás és anyagi áldozatok révén indították útjára a lapot, melynek alapítója és szerkesztője is Dr. Lator Géza, vármegyei főszámvevő, később főjegyző volt.¹⁰⁸⁰ A megalapításban kulcsszerep jutott György Endrének is, aki országgyűlési képviselő volt, s egyben a lap főmunkatársa is lett, ugyanúgy mint Nagy József halmi ügyvéd, aki szerkesztőtársaként dolgozott Dr. Lator Géza mellett.¹⁰⁸¹

A lap szükségszerűségét a vármegyei közélet is látta, s megalapításáig „[...] ha valamely közérdekű ügynek propagandát akart csinálni, kénytelen volt a szomszéd vármegyék hírlapjait felkeresni [...]”.¹⁰⁸² A kiadás és nyomtatás megoldására külön nyomdát alapítottak Nagyszöllősön. Ugyan az Ugocsa magát pártérdekektől és politikától függetlennek tartotta, azonban tartalmilag a kormánypártiság jellemezte. A cikkek közigazgatási, közgazdasági és társadalmi, szépirodalmi, valamint közoktatási kérdésekkel foglalkoztak, s csak kisebb részben a nemzetiségi vonatkozásokkal. Az első oldal mindig a vezércikkkel kezdődött, amely a vármegye szélesebb közönségének érdeklődésére számíthatott.¹⁰⁸³

1886-tól Papp Zsigmond, vármegyei al-, később főjegyző vette át a lap szerkesztését. Kiemelkedő szerep jutott az Ugocsa arculatának kialakításában Spolarich János¹⁰⁸⁴ nagyszöllősi polgári iskolai tanárnak is. Rajtuk kívül a szerkesztők névsorában számos vezető tisztséget betöltő személyt találunk, ami jelzi a lap elfogadottságát is ezekben a körökben. Mivel az Ugocsa hivatalos vármegyei lap is volt, ezért a községeknek kötelező jelleggel elő

¹⁰⁷⁸ Csak a dualizmus korába illeszkedő működést számolva.

¹⁰⁷⁹ 1885 előtt az ugocsai vonatkozású hivatalos közléseket a Beregben, Bereg vármegye hivatalos lapjában tették közlé, amely egyben a beregi és az ugocsai néptanítók közlönye is volt.

¹⁰⁸⁰ Ugocsa, 1885. június 28. 1.

¹⁰⁸¹ Az „Ugocsa” története. In: Hírlap történetek. Budapest 189?. on.

¹⁰⁸² Uo.

¹⁰⁸³ László G.né: A történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék sajtótörténete... i. m. 109.

¹⁰⁸⁴ Szakmájához mérten főként tanügyi és közéleti cikkeket közölt. Vármegyei tevékenysége egybeesett a nagyszöllősi polgári iskolában végzett tanári munkájával (1885-1903), ahol ipart, rajtot és ábrázoló mértant tanított. Az Ugocsa munkatársai között található több polgári iskolai tanár is: Pilisi Sándor, Szentpétery Endre, Láng Mihály és Gecser Béla.

kellott fizetniük. A szűkös költségvetések viszont nem mindig bírták el pluszban ezt – a viszonylag kicsinek számító átlagosan évi 6-8 koronás – terhet. Ennek kiküszöbölésére több – általában román vagy ruszin lakosságú – település megpróbálta ezt a kötelezettséget lemondani: „*Dróth Mihály Komlói körjegyző előterjesztése aziránt, hogy Komlós és Hömlöcz községek részére a vmegyei hivatalos lap ne küldessék [...]*”.¹⁰⁸⁵ A kéréseket a törvényhatósági bizottság elutasította azzal az indokkal, hogy a lap a rendeletek kihirdetésének hivatalos csatornája, így minden községnek szüksége van rá.

Az Ugocsa két utolsó felelős szerkesztője Dr. Volenszky Kálmán és Deutsch Jenő voltak. Több éven keresztül együtt irányították a lapot, míg végül 1919-re csak Deutsch Jenő maradt. Dr. Volenszky Kálmán halála a lap, ha úgy tetszik egyik végpontja volt: „*Legutóbb Dr. Volenszky Kálmán a megboldogult (értsd Deutsch Jenő - a szerző megj.) jóbarátja és szerkesztőtársa halála alkalmából jelent meg az Ugocsa.*”¹⁰⁸⁶ majd ezután közel két évig egyszer sem. Mintegy tiszteletpéldányként azonosítható az utolsó 1921. május 21-i szám, amit Deutsch Jenő halála végett neki szenteltek. Ez a lapszám nem csak az Ugocsa, de a helyi magyar újságkiadás megszűnését is jelentette, ami csak 1941-1944 között éledt újjá az Ugocsa Vármegye Hivatalos Lapja formában, de ez már nem az Ugocsa volt.

Az Ugocsa utolsó fő- és felelős szerkesztője tehát Deutsch Jenő (1875, Szendrő - 1921, Nagyszöllős) volt. Az izraelita vallású talmudtudós, rabbi, jesiva vezető, a nagyszöllősi izraelita hitközség elnöke, húsz éves korától irodalommal és költéssel foglalkozott.¹⁰⁸⁷ Nagyszöllősre minden valószínűség szerint úgy került, hogy 1897-ben feleségül vette Klein Pinkász ugocsai főrabbi lányát. Az Ugocsának 1904-től volt a szerkesztője. Többször volt a törvényhatósági bizottság és a nagyszöllősi városi képviselő testület tagja, az izraelita hitközség elnöke és a Nagyszöllősi Általános Takarékpénztár igazgatója.¹⁰⁸⁸

A Tiszaújlak és vidéke c. lap egy félresiklott kísérlet része volt, ami feltételezhetően nem is a vármegyéhez, hanem a Békéscsabán indult Irodalmi Társulat kiadóhoz és a budapesti Wimmer Márton nyomdához köthető. Mindössze néhány számot élt meg.¹⁰⁸⁹

A Halmiról (1907-1908) csak a megjelenésének évei ismertek, a Nagyszöllősi Hírlapról (1907-1914) pedig azt tudjuk, hogy szerkesztője és tulajdonosa Dr. Johannes Viktor volt. Tartalmában pedig társadalmi-politikai és gazdasági hetilapként határozta meg magát, de

¹⁰⁸⁵ KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. október 12. 357. bj.

¹⁰⁸⁶ Tempora mutantur... Ugocsa, 1921. május 21. 4.

¹⁰⁸⁷ „*Sokat irt, és kisebb dolgain kívül amelyek az »Ugocsában« és különböző folyóiratokban jelentek meg, kéziratban maradt [...] nagyértékű héber dolgain kívül az irodalom történetéről is irt kézikönyvet. A románok zsák számra cipelték el kézirateit [...] (és őt magát is - a szerző megj.)*” (Ugocsa, 1921. május 21. 3.)

¹⁰⁸⁸ Ugocsa, 1921. május 21. 4.

¹⁰⁸⁹ *László G.né: A történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék sajtótörténete...* i. m. 114-115.

találkozhatunk történelmi cikkekkal és aktualitásokkal is.¹⁰⁹⁰ Dr. Joannes Viktor, ügyvéd, vármegyei tiszteletbeli tiszti főügyész. A máramarosszigeti római katolikus gimnáziumban érettségizett, de vallását tekintve görögkatolikus volt.¹⁰⁹¹ 1912-ben tagja volt a vármegyei törvényhatósági bizottságnak virilis alapon, igaz már egy évvel azelőtt is megpróbált bekerülni a testületbe, akkor még sikertelenül, mivel az adókönyvét hamisnak találták, így megvonták tőle a jogot.¹⁰⁹² Dr. Joannes részére 1914-ben Ferenc József címet és nemességet is adományozott.¹⁰⁹³ Az általa működtetett Nagyszöllősi Hírlap cikkei között nagy arányban szerepeltek a görögkatolikusokkal és az őket érintő ügyekkel kapcsolatos írások, ill. a munkatársak közül sokan voltak görögkatolikus lelkészek.

A Nagyszöllősi Hírlap példányszám-információi nem állnak a rendelkezésünkre, de az ismert, hogy piaci alapon működtették a lapot, amely így rendszerint általában egy, de néha több oldalt is szentelt a fizetett hirdetéseknek és a reklámoknak. (Lásd a 23. számú mellékletet!) A szerkesztőségnek külön távbeszélő kapcsolata is volt, ami még mindig ritkaságszámba ment a vármegyében, hiszen Nagyszöllősön mindössze 32 telefonkapcsolat létezett, s az újságszerkesztőségeken belül csak itt, és az Ugocsa nevű lapnál találjuk meg.¹⁰⁹⁴ A vármegyei telefonhálózat létesítése és bővítése még a 20. század elején, részben a hegyvidéki akció keretén belül valósult meg.¹⁰⁹⁵ A vármegye 40 telefonkapcsolattal rendelkezett.

A Nagyszöllősi Hírlap megszűnése az első világháború kitöréséhez köthető, az utolsó szám 1914. július 30-án jelent meg, s hangvétele igencsak kétségbeesett.¹⁰⁹⁶

Az Ugocsa Vármegye (1910-1912) tartalma és irányultsága majdnem teljesen ismeretlen, viszont következtetni lehet arra, hogy az 1912-1914 között fennálló Ugocsamegye elődje volt, annak ellenére, hogy más főszerkesztőt találunk a lap élén. Az Ugocsamegye társadalmi és közgazdasági alcímet viselt, így tartalmilag valószínűleg ezeket a területeket célozta meg.¹⁰⁹⁷ Főszerkesztője Dr. Siménfalvy Árpád volt, aki az újságírás mellett a

¹⁰⁹⁰ <https://karpatnews.in.ua/news/30866-pro-shcho-pysaly-nagysz-337-ll-337-si-h-237-rlap-visti-sevliusha-100-rokiv-tomu.htm>, letöltés 2019. okt. 6.; *László G.né: A történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék sajtótörténete...* i. m. 123.

¹⁰⁹¹ A M.-Szigeti Kegyestanítórendi Gymnasium értesítője az 1889-90. tanév végén. Máramarossziget 1890. 38.

¹⁰⁹² A hamis adókönyv. Pesti Napló, 1911. január 24. 11.

¹⁰⁹³ MNL OL W 10 Polgári kori kormányhatósági levéltárak - Őfelsége Személye Körüli M. Kir. Minisztérium - Királyi Könyvek (1867-1918). K19 72. kötet. 910.

¹⁰⁹⁴ A Magyar Szent Korona Országai területén üzemben lévő távbeszélő-hálózatok előfizetőinek betűsoros névsora. Budapest 1913. 432. (Itt kell megjegyeznünk, hogy telefonkapcsolat a vármegyében csak Nagyszöllősön és Tiszaújlakon (8 db) létezett 1913-ban.)

¹⁰⁹⁵ KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 142. Főispáni iktatókönyv 1900. 174/1900

¹⁰⁹⁶ Nagyszöllősi Hírlap, 1914. július 30. 1.

¹⁰⁹⁷ *László G.né: A történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék sajtótörténete...* i. m. 132.

vármegyei politikában is jártas. Az 1913-as törvényhatósági bizottsági választásokon a nagytarnai körzet választási bizottságának elnöke.¹⁰⁹⁸

Az Ugocsa Vármegye Hivatalos Lapja 1903-ban indult. Ezek a lapszámok azonban hiányoznak minden gyűjteményből, s így a lap indulására csak az egyik 1908. évi lapszámból lehet következtetni, ill. az Ugocsa egyik cikkéből,¹⁰⁹⁹ amely arról értekezett, hogy a vármegyei hetilapból kiváló hivatalos lap nem veszélyezteti annak működését. A kiválás az 1901. évi XX. tc.-el¹¹⁰⁰ állhatott kapcsolatban. A vármegyei hivatalos lapokat ezután számonként elküldték a városoknak, nagy- és kisközségeknek, a községi jegyzői és a körjegyzői hivataloknak is.¹¹⁰¹

Az Ugocsamegyei Általános Néptanító Egyesület 1903-ban kiadott könyvtárjegyzékében találunk utalást az Ugocsai Tanügy c. folyóiratra, melynek az első évfolyama megtalálható volt az egyesület könyvtárában,¹¹⁰² s melynek szerkesztői 1898-1899 között Kellner Fülöp¹¹⁰³ és Spolarich János voltak. A folyóirat újraindítását az ugocsai tanügy egy 1903-ban Nagytarnán tartott közgyűlésén ismét elhatározta, Máthé Géza tanfelügyelősége idején, melyet helyi érdekű lapként akartak működtetni.¹¹⁰⁴ A megvalósulás viszont nem történt meg. A szaklap alig egy éves fennállása alatt a vármegyei néptanító egyesület közlönyeként működött, és szakkikkel segítette a vármegyei tanítók munkáját, valamint folyamatosan összefoglalta a népoktatás állapotát is.¹¹⁰⁵ Fontosságát mutatja, hogy a vármegye a lap beindításához 200 korona segílyt adott.¹¹⁰⁶ Hirtelen megszűnésének okáról nincsenek információink.

1889-1890 között Békéscsabán, majd 1890-1897 között Komáromban, ill. 1897-1903 között Nagyszöllősen adták ki a Bírósági Végrehajtók Közlönyét is, amelynek szerkesztője az ugyancsak nagyszöllősi Somlyói V. Ignác¹¹⁰⁷ királyi járásbírói végrehajtó volt, aki 1900-ban a lap tulajdonjogát is megszerezte.¹¹⁰⁸ Somlyói V. Ignáccal kapcsolatban érdekes cikket

¹⁰⁹⁸ MNL SzSzBVL IV.1002 2. kd. Nagytarnai választókerületbe th. bizotts. tag választás.

¹⁰⁹⁹ Ugocsa, 1903. július 5. 3.

¹¹⁰⁰ Az 1901. évi XX. tc. a közigazgatási eljárás egyszerűsítéséről, s annak 33. §-a minden vármegyét kötelezett saját vármegyei hivatalos lap felállítására, melyben „A vármegyei szabályrendeletek és közérdekű határozatok [...] közlendők [...]”. (<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=90100020.TV&targetdate=&printTitle=1901.+%C3%A9vi+XX.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev>, letöltés 2024. jan. 4.)

¹¹⁰¹ *László G.né*: A történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék sajtótörténete... i. m. 124.

¹¹⁰² Az Ugocsamegyei Általános Néptanító-Egyesület könyvtárának jegyzéke. Szatmár 1903. 4.

¹¹⁰³ Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny, 1939. április 15. 378.

¹¹⁰⁴ Néptanítók Lapja, 1903. július 16. 8.

¹¹⁰⁵ Néptanítók Lapja, 1903. július 16. 118.

¹¹⁰⁶ Ugocsa, 1903. július 5. 3.

¹¹⁰⁷ Járásbírói végrehajtó, akinek a nevéhez több szakmai útmutató és szakkönyv is fűződött, mint pl. a Gaár Vilmosmal közösen megírt „Útmutató a bírósági végrehajtók számára” c. munka.

¹¹⁰⁸ *László G.né*: A történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék sajtótörténete... i. m. 119.

közölt a Görög Katolikus Szemle 1905-ös második száma,¹¹⁰⁹ melyben Somlyóit kérték számon azért, amit általánosításként az összruszinságról írt. Somlyói a „A mi érdekeink: közgazdasági röpirat” c. munkájában, amit az Ugocsamegyei Iparfejlesztő Bizottság adott ki kemény bírálatokat fogalmazott meg a ruszin lakossággal szemben, amit egyértelműen az ugocsai tapasztalatai alapozhattak meg: „[...] hazánk különböző vidékein szolgálván (Marosludason, később Komáromban s most Nagyszöllősön), különböző faji, nemzetiségi viszonyokat ismerhettem meg s az összehasonlítás, a következtetés alapján, megfigyelésem alapja biztosabb [...]”.¹¹¹⁰ Maga a kritika javarészt a ruszin lakosság közgazdasági felfogását és életmódját bírálta, amiből most hosszabban idézünk: „A mi népünknek: a ruthéneknek nemzetiségi jellemvonása - kevés kivétellel - a tunyaság. Ez a jellemvonás nem mint állapot, hanem mint eloszthatatlan köd nehezedik egész életfolyamára [...] gyenge szervezet mellett, igénytelenségben születve, tunyasághoz szokva, hallani sem akar a munkáról [...] mindenféle kifogást használ, ha munkára hívják, s képes magát betegnek tettetni [...] Erkölcsében, szokásaiban, családi életében úgy, mint gazdálkodási rendszerében ósdi, maradi.”¹¹¹¹

Somlyói még oldalakon keresztül folytatta a felsorolást, s kifejtette azt is, hogy a változást a ruszin nép lelkészeinek és tanítóinak kellene kimunkálni. A királyi járásbírói végrehajtó olyan megállapításokat tett, amit a görögkatolikus közélet és a ruszinság vezetői is elítéltek. Az, hogy az Ugocsamegyei Iparfejlesztő Bizottság adta ki a röpiratot, csak megerősítette, hogy lehettek ehhez hasonló vélemények az azt vezetőik körében, annak ellenére, hogy a bizottság egyik fő feladatának az elmaradott ruszin falvak háziiparának felemelését tűzte ki célul.¹¹¹² A sajtón kívül – pl. a vármegyei vezetésben – egészen biztosan nem talált visszhangra a röpirat.

A Magyar Kertész (1890-1894) c. mezőgazdasági szaklap mindössze a véletlennek köszönhetően azt, hogy országos terjesztése és jelentősége ellenére Nagyszöllős lett a kiadásának helye, hiszen alapítója az a Bornemissza Zoltán, aki tartalékos hadnagyként és gyümölcsészeti vándortanárként került a vármegyébe és Északkelet-Magyarországra, ahol Ugocsa mellett Ungban és Beregben is szolgálatot végzett.¹¹¹³

¹¹⁰⁹ Görög Katolikus Szemle, 1905. január 8. 7-8.

¹¹¹⁰ Somlyói V. Ignác: A mi érdekeink. (Közgazdasági röpirat.) „A mi népünk” című közgazdasági röpirat folytatása. Nagyszöllős. 6.

¹¹¹¹ Somlyói V. I.: A mi érdekeink... i. m. 6-8.

¹¹¹² Az iparfejlesztő bizottság munkájáról szóló részt lásd a dolgozat V.4 A gazdasági rendszer nemzetiségi vetületei és a háziipar c. részben!

¹¹¹³ László G.né: A történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék sajtótörténete... i. m. 119.

Érdekes módon a postai szaklapok zsengei is Északkelet-Magyarországhoz, azon belül pedig Bereg és Ugocsa vármegyékhez kötődtek. Mindkét helyen Paulay J. Zsigmond¹¹¹⁴ alapított lapot, előbb a beregi Batyuban, majd az ugocsai Tiszaújlakon 1881-ben Magyar Posta címmel, ami a vármegye első sajtóorgánuma is volt egyben. A lap a magyarországi postamestereknek szólt és az ő érdekeiket képviselte, kellő támogatás hiányában azonban fél év után, főként anyagi gondok miatt, megszűnt.¹¹¹⁵

A sajtó hírközlő, politikai és közvéleményt formáló szerepe mellett jelentős gazdasági súllyal is bírt, amit leginkább a hirdetések és azok díjai jelentettek, s tették nyereségesé a sajtótermékeket, ill. szabadították fel bizonyos politikai függőségektől is azokat. (Lásd a 23. számú mellékletet!)

IV.5.2 UGOCSA SZEREPE AZ ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁGI RUSZIN LAPKIADÁSBAN

Minden nemzeti és nemzetiségi mozgalom sikeressége egyrészt azon is múlik, hogy milyen mértékben tudja megnyerni az általa elérhető tömegeket. Ugyanez vonatkozik a kormányzatra és a különböző politikai irányultságokra is. Ez az alapvetés a dualizmus kori sajtótermékek nagymértékű terjedésével és a társadalom sajtó iránti nyitottságával – a megfelelő feltételek, az írni-olvasni tudás, a lapalapítás, az olvasóközönség igénye, a gazdasági tényezők stb. meglétével – különösen igazzá vált. Ehhez mérten mind a nemzetiségi, mind a vármegyei sajtó igyekezett a legszélesebb körben terjeszteni az általa propagált értékrendszert, eszmét, politikai irányzatot, vagy akár a függetlenségének tényét. Nem véletlen talán, hogy a nemzetiségi elit számos sajtótermék alapítója a korszakban, s ugyanez igaz a kormányzati és a vármegyei magyar elit, vagy egyes szakmák képviselőinek lap- és szaklap alapító tevékenységére is.

Feltűnő mutató Ugocsában, hogy a lapkiadás és a sajtótermékek megjelentetése teljes egészében magyar dominanciájú volt annak ellenére, hogy a ruszin anyanyelvűek az 1910-es népszámlálás szerint 37%-nyi részarányt tettek ki. Mindeközben a 47%-nyi részaránnyal rendelkező magyar lakosság 13 sajtótermék megjelentetésében játszott döntő szerepet. Azonban a számokat közelebbről is megvizsgálva azt látjuk, hogy 1910-ben a 34 415 főnyi ruszin lakosság 70,6%-a analfabéta volt (Lásd a 23. ábrát!), ami azt jelenti, hogy a

¹¹¹⁴ Paulay J. Zsigmond - tiszaujlaki postamester, aki részese volt a magyar-, horvát- és szlavónországi postamester egyesület megalakításának, melynek titkára is volt. Az egyesület bízta meg egy postamesteri szaklap kiadásával.

¹¹¹⁵ *László G.né*: A történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék sajtótörténete... i. m. 101.

folyamatosan javuló mutató ellenére is mindössze 10 118 fő tudott írni és olvasni. Ennek a lakosságnak a legnagyobb része a mezőgazdaságban és annak kisegítő szektoraiban dolgozott. Mindezekből levonva a következtetéseket nem elhamarkodott az a kijelentés, hogy az ugocsai ruszinoknál még nem merülhetett fel egy önálló vármegyei ruszin nyelvű lap létrehozása. Mindezt megerősíti az is, hogy kutatásunk alatt nem találoztunk erre való törekvésekkel a rendkívül szűk helyi ruszin értelmiség részéről, akiknek megfelelt az északkelet-magyarországi ruszin sajtó Ungvár központú struktúrája.

A ruszin lapok és újságírás tehát teljes egészében hiányoztak Ugocsából és döntően más ruszinok lakta térségekhez kötődtek, jellemzően Ung vármegyéhez. Erre találunk utalást az Ugocsa c. lapban, amikor egy tanfelügyelői látogatás történetét olvassuk az ugocsai Ölyvösön, ami szinte teljes egészében ruszin lakossággal rendelkezett. A település iskolájának tanítóját hanyagsággal vádolták, utalva arra, hogy a Lisztok¹¹¹⁶ c. ruszin lapban folytatott újságírói tevékenysége miatt hanyagolta el a tanítói állását.¹¹¹⁷

Ahhoz, hogy megértsük a vármegye, ill. helyesebben a vármegyei illetőségű személyek szerepét a ruszin újságírásban, kissé tágabb perspektívából szemléljük a témakört.

A nyomdaipar Északkelet-Magyarországon és Ugocsában. A magyarországi nemzetiségek mozgalmaiban a saját, nemzeti nyelvű sajtó központi szerephez jutott, akár az egységes irodalmi nyelv megteremtésének céljait tekintjük, akár a politikai és társadalmi támogatás megszerzését. A ruszinok ilyen tekintetben is hátrányban voltak pl. a román vagy a szlovák mozgalommal szemben, hiszen a ruszin nemzeti sajtó megalakítására 1848-ig még kísérletet sem látunk. Ennek okai szerteágazóak, de leginkább az analfabetizmus mértékére, a komolyabb politikai súllyal bíró társadalmi rétegek hiányára és a szűkös anyagi forrásokra vezethető vissza.¹¹¹⁸

A sajtótermékek megjelentetéséhez elengedhetetlen volt a nyomdaipar megléte a térségben, ami azonban csak 1844-ben jelent meg Ungváron, mint a kassai Ellinger család egyik műhelye, ami azonban még csak latin betűs nyomtatást tett lehetővé. Majd 1846-tól Beregszászban is működött egy kezdetleges felszereltségű nyomda, ami szintén latin írásmódú, s lapkiadásra nem is volt alkalmas.¹¹¹⁹

¹¹¹⁶ Nagyorosoz nyelven megjelenő vallásos-irodalmi lap, amely ruszin érdekeltségű volt. Szerkesztője Fenczik Jenő, görögkatolikus lelkész, szentszéki tanácsos.

¹¹¹⁷ Ugocsa, 1886. július 25. 3.

¹¹¹⁸ *Molnár Ferenc*: A munkácsi görög katolikus egyházmegye főpapsága és a ruszin identitás viszonyrendszere 1848-1849-ben. In: Szerk. Szoták Szilvia: Határhelyzetek V. Sztereotípiák, választások, túlélési stratégiák kisebbségi léthelyzetekben. Budapest 2013. 65.

¹¹¹⁹ *László G.né*: A történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék sajtótörténete... i. m. 30.

Cirill betűs és ruszin nemzeti érdekeltségű nyomda hiányában viszont nehéz lett volna előrelépni, amivel tisztában volt a ruszin kulturális elit is, így Duhnovics Sándor 1848 októberében megpróbálkozott annak felállításával, ami a hadi események árnyékában először halasztásra került, majd ezután a görögkatolikus főpapi gyűlés elindított egy nyomdavasárlási próbálkozást Ungváron, ami viszont – valószínűleg a túlságosan magas ár miatt – sikertelen maradt. 1849-ben egy ismételt próbálkozással találkozunk, amikor a káptalani gyűlés Gaganecz József akkori eperjesi püspök javaslatára és galíciai mintára megbízta Paulovics Lázár szemináriumi hittanárt, hogy készítsen javaslatot az „Orosz Néplap” létrehozására. Paulovics a tervezetet még az évben elkészítette és felvázolta a leendő újság körvonalait, amely cirill betűkkel és ruszin nyelven kellett, hogy íródjon. Tartalmilag leginkább a görögkatolikus egyház ügyeivel, de a társadalmi-gazdasági élet fontosabb területeivel is foglalkozott volna. Az újságot hetilapként vizionálta, főszerkesztőjévé pedig Csopey Antalt javasolta, a szerkesztők és cikkírók közösségét pedig a görögkatolikus gyülekezetek papjai közül remélte.¹¹²⁰

Az első cirill betűket is használni tudó nyomda végül Ungváron alakult 1864-ben, ami a már addig is működő Jäger Károly-féle nyomda bővítése volt. Korábban Pesten, Bécsben vagy Galícia valamelyik városában kellett megjelentetni a ruszin irodalmi- vagy sajtótermékeket.¹¹²¹

A századfordulóra már nem a nyomdák hiánya okozta a legfőbb nehézséget, hiszen azok száma jelentősen megnőtt Északkelet-Magyarország városaiban, s már több mint tízet tartottak számon. Ugocsában Nagyszöllős lett a nyomdaipar központja, ahol 1900-ban még csak egy, de 1910-ben már három nyomda is működött, ezek azonban ruszin lapok kiadásával nem foglalkoztak.¹¹²² Mindezek mellett Nagyszöllősön az 1890-1914 közötti időszakban összesen kilenc nyomda működött, rendszerint mindössze néhány éves fennállásokkal. Kivételesen talán az Ugocsai Központi Nyomda, amely 1901-től 1944-ig létezett.¹¹²³ Ugocsában a dualista államrendszer fennállása alatt a legtöbb folyóirat megjelenési helye Nagyszöllős volt. Rajta kívül csak Tiszaújlak, Halmi és Királyháza szerepelt megjelenési helyként, előbbi esetében országos jelentőségű, míg az utóbbi kettőnél helyi érdekeltségű lapként.

¹¹²⁰ Molnár F.: A munkácsi görög katolikus egyházmegye főpapsága és a ruszin identitás... i. m. 65-67.

¹¹²¹ Kis Krisztián Bálint: Kárpátalja nyomdászata, könyvkereskedői és sajtótörténete. In: Együtt. A Magyar Írószövetség Kárpátaljai Csoportjának Lapja. 5. (2017). 62.

¹¹²² László G. né: A történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék sajtótörténete... i. m. 30-31.

¹¹²³ Kis K. B.: Kárpátalja nyomdászata... i. m. 68.

A megvalósítás szakasza: a ruszin nyelvű és érdekeltségű lapok megjelenése Északkelet-Magyarországon. A ruszin nyelvű újságok között fontos szerepet töltött be a pedagógiai és népművelési céllal, 1867-től kiadott Ucsitel (Tanító). Szerkesztője és kiadója Répay András volt.¹¹²⁴ A főként néptanítókat megszólító lap azonban nem vált a ruszin tanítók elfogadott és használt pedagógiai szaklapjává.¹¹²⁵

Ugyancsak 1867-hez kapcsolódott a Szvit (Világ) és a Szvjjet (Világ) c. folyóiratok megjelenése is. Előbbi Ihnátkó György,¹¹²⁶ az utóbbi pedig Kimák Viktor¹¹²⁷ és a Szent Bazil Társulat¹¹²⁸ gondozásában. Mindkettő legfőbb problémája a megjelenés nyelvével volt kapcsolatos, amely abban merült ki, hogy az általuk alkalmazott nagyorosz nyelv érthetlenné tette őket a célközönségük számára. Tagjainak többsége ruszofil volt, néhány kivétellel, akik mérsékeltebb politikai felfogással bírtak, úgymint Mitrák Sándor és Julij Sztavrovszkij-Popradov. A nagyorosz nyelvű sajtótermékek többségét a köznép elutasította, vagy egyszerűen nem vette meg. A sajtó mellett az iskolákat is elérő nyelvi helyzetre a kormányzat is felügyelt, és 1881-ben elrendelte a ruszin nyelvű tankönyvek és egy magyar-ruszin szótár elkészítését is. Erre az időszakra tehető a részleteiben magyarbarát, de lényegében ruszinofil irányzat fellendülése is, melynek első képviselői közé tartozott Zsatkovics György és Szilvay János.

A Kimák által szerkesztett Szvjjet megszűnése 1871-ben történt, melyet a Szent Bazil Társulat a Navij Szvjjet (Új Világ) megalapításával próbált pótolni. Szerkesztője Gebé Viktor¹¹²⁹ lett, aki a megjelenő cikkekben már a népi ruszin nyelvet preferálta, azonban annak sokfélesége és nyelvjárásainak színessége ezt szinte lehetlenné tette, így a Navij Szvjjet is megszűnt 1872-ben, annak ellenére, hogy a Szvjjettel együtt sikerült a korszak ruszin gondolkodóinak a színe-javát írásra bírniuk.¹¹³⁰

¹¹²⁴ Répay András: 1881-ben az Ung vármegyei Néptanító Egylet elnöke és az Ungvári Királyi Görög Szertartású Katolikus Tanító-képző intézet tanára.

¹¹²⁵ Böőr György: A magyarországi ruszin időszaki sajtó a XIX. században. Kolozsvár 1943. 35.

¹¹²⁶ Ihnátkó György – görögkatolikus vallású gimnáziumi tanár Ungváron, Budán, Lőcsén, majd Losoncon. Foglalkozott a szláv nyelvekkel és azok kapcsolatrendszerével, rendszeresen írt az Országos Tanáregylet Közlönyébe. (*Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. V. kötet. Budapest 1897. 23.*)

¹¹²⁷ Kimák Viktor szerepe a Szent Bazil Társulat munkájában megkérdőjelezhetetlen, mégis inkább a Sova (Bagoly) c. élclap révén vált ismertté a neve. Emellett az Ungvári Királyi Főgimnázium igazgatója. Kivándorlása után moszkvai tanár, majd az odesszai gimnázium igazgatója. (Budapesti Hírlap, 1883. november 7. 4.)

¹¹²⁸ A ruszin görögkatolikus papi és értelmiségi elit által 1864-ben alapított kulturális-népművelő társaság, amely a legjelentősebb hatással bírt a ruszin nemzeti mozgalomra. Első elnöke Dobrjanszkij Adolf volt.

¹¹²⁹ Gebé Viktor – kanonok, papi árvaleányintézeti igazgató, helyettes püspök. (Magyarország Tiszti Cím- és Névtára. XV. évfolyam. Budapest 1896. 481.)

¹¹³⁰ Böőr Gy.: A magyarországi ruszin időszaki sajtó... i. m. 29-31.

A Szvjjet kudarca után, annak korábbi szerkesztője, Kimák Viktor 1871-ben újabb nagyorosz nyelvű lapot indított Sova (Bagoly) címmel, amely leginkább szatirikus jellegű volt, s fő céljának Pankovics István munkácsi görögkatolikus püspök kritizálását tűzte ki, amiért a Szent Bazil Társulat vezetőségéből kiszorította a ruszofileket, és túlzottan magyarbarát magatartást tanúsított.¹¹³¹ 1873-tól 1886-ig működött a Kárpát nevezetű lap, amelyet Homicskó Miklós¹¹³² alapított és szerkesztett egyházi szláv és nagyorosz nyelven. A nyelvezet ellenére a Kárpátot magyarbarát lapnak tartották, amely sok hasonlóságot mutatott, és együttműködést tanúsított az Ung c. kormányzati magyar nyelvű vármegyei lappal. Ennek ellenére mégsem lehetett feltétlen magyarbarátsággal vádolni, hiszen a – magyar kormány által szorgalmazott – latin betűs írás és naptáregyesítési törekvések idején kiállt a cirill betű és a görögkatolikus naptári hagyományok mellett. A magyar orientációt erősítette viszont, hogy a lap 1877-től magyar nyelvű cikkeket is közzétett, amelyek az 1880-as évekre többségbe kerültek a folyóiratban. A ruszin értelmiség nagy részének nem tetszett a Kárpát magyarbarátsága, így a lap munkatársainak egy része távozott, ami azonban nem eredményezte a megszűnését, sőt komoly arculatváltozást sem. A Kárpát Homicskó Miklós 1886-os halálával szűnt meg.¹¹³³

1885-ben indult a Lisztok (Levél), amelyet Fenczik Jenő¹¹³⁴ szerkesztett, s amely erősen vallásos-irodalmi és hitéleti jelleggel bírt. Kiadását haláláig, 1903-ig végezte. Nyelvezete nagyorosz, a köznép számára érthetetlen volt, amivel Fenczik tisztában volt, így minden számhoz egy mellékletet csatolt Dodatok z Lisztku (Melléklet a Levélhez) címmel, amely hitéleti és mindennapi életvitelhez kapcsolódó tartalmakkal bírt, s a ruszin dolisnyán nyelvjárásán íródott.¹¹³⁵

Minden sajtóterméket nem tartunk szükségesnek itt tárgyalni, de egy összefoglaló táblázat jól bemutatja, hogy a ruszin nyelvű és ruszin érdekeltségű újságírás hamar társadalmi igénnyel és a politikai színezet szükségességével találta magát szemben.

¹¹³¹ Mayer M.: Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi... i. m. 23.

¹¹³² Homicskó Miklós – görögkatolikus áldozópap, kanonok és hittanár.

¹¹³³ László G.né: A történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék sajtótörténete... i. m. 145-146.

¹¹³⁴ Fenczik Jenő – irodalmi tevékenységével tűnt ki, melyet Galíciában is jól ismertek. Ezen kívül görögkatolikus lelkész, író. A teológiát Bécsben végezte. A Szent Bazil Társulatban vezető szerepet töltött be. Ruszofil beállítottságú, szemben állt a magyar liturgikus nyelv bevezetésével.

¹¹³⁵ Orosz Vaszil: Vengerszke lekszicseszkie jelementi na sztanicah zsrniale E. Fenciká „Dodatok k „Lisztku”. In: Acta Hungarica. Uzghorod 1997. 67.

16. táblázat:¹¹³⁶ A ruszin nyelvű és ruszin érdekeltségű sajtótermékek összefoglaló táblázata 1867-1914 között.

S/sz	A lap neve	Típusa	Nyelve	Szerkesztője	Fennállása	Kiadásának helye	Politikai irányultsága
1	Ucsitel (Tanító)	Pedagógiai és népművelő	ruszin	Répay András	1867-?	Ungvár	?
2	Szvit (Világ)	Irodalmi és társadalmi	orosz	Ihnatkó György, Szabó Cyrill	1867-1870	Ungvár	?
3	Szvjet (Világ)	Vegyes (vallás, történelem, néprajz, gazdaság)	orosz	Kimák Viktor	1867-1871	?	ruszofil
4	Navij Szvjet (Új Világ)	Vegyes (vallás, történelem, néprajz, gazdaság)	ruszin	Gebé Viktor	1871-1872	Ungvár	ruszofil
5	Sova (Bagoly)	Élclap	orosz	Kimák Viktor	1871	Ungvár	ruszofil
6	Kárpát	Vegyes (vallás, történelem, néprajz, gazdaság)	egyházi szláv, orosz	Homicskó Miklós	1873-1886	Ungvár	magyarón, ruszofil
7	Lisztok (Levél)	Vallásos, irodalmi	orosz	Fenczik Jenő	1885-1903	Ungvár	ruszofil
8	Nauka (Tudomány)	Vallásos, társadalmi és népművelő	ruszin	Julij Csucska, Vaszilij Hadzsega	1897-1920	Ungvár	ruszofil, ruszofil
9	Kelet	Vegyes (vallás, történelem, néprajz, gazdaság)	magyar	Drohobeczky Gyula	1888-?	Ungvár	magyarón, ruszofil
10	Ungvár	Vegyes (vallás, történelem, néprajz, gazdaság)	magyar	Jovanovits János	1880-1881	Ungvár	magyarón
11	Ungvári Közlöny	Vegyes (vallás, történelem, néprajz, gazdaság)	magyar	Jovanovits János	1881-?	Ungvár	magyarón
12	Görög Katholikus Szemle	Vallásos, politikai, kulturális	magyar	Kaminszky Viktor	1899-1918	Ungvár	ruszofil

Annak ellenére, hogy Ugocsában élt a ruszinság mintegy 10%-a, s Nagyszőlősen 1910-ben már három nyomda is működött – igaz, hogy tudunkkal nem használtak cirill betűfelszedést – ahol több rendszeresen megjelenő sajtóterméket állítottak elő, nem sikerült a vármegyéhez semmilyen ruszin nyelvű újságot, vagy lapot kapcsolni. Ez az elvárás természetesen irreleváns lett volna, hiszen ahogyan azt már feljebb kifejtettük, sem a helyi ruszin lakosság írni-olvasni tudásának szintje, sem a foglalkozási szerkezete nem indokolta annak szükségességét, ill. társadalmi igényét. A korreláció mindössze egyes személyeknél, pl. Szabó Eumén vagy Kurách Pál ölyvösi görögkatolikus tanító vonatkozásában állt fenn.¹¹³⁷

¹¹³⁶ *Saját szerkesztés.* Forrás: Orbán László: A kibontakozás egyik útja – a ruszin és a magyar nemzeti sajtó szerepe Északkelet-Magyarországon és Ugocsában a 19. századi nemzeti mozgalmakban. In: Szerk. Szuromi Rita: Doktorandusz hallgatók IX. konferenciájának tanulmányai. Az Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának Kiadványai - Konferenciák, műhelybeszélgetések (18). Eger 2020. 206-207.

¹¹³⁷ Ugocsa, 1886. július 25. 3.

V. AZ UGOCSAI GAZDASÁG ÉS A GAZDASÁGI MODERNIZÁCIÓ

„Az annyira ki van zárva, hogy valamelyik (amerikai - a szerző megj.) városban görbe utca legyen, mint amennyire biztos az, hogy az én pátriámban Nagy-Szóllősön - Ugocsában - sohse lesz villanyos vasút.”¹¹³⁸

Ismeretlen szerző gondolatai
az ugocsai közlekedésről és modernizációs kilátásokról 1904-ből¹¹³⁹

Bevezetés és problémafelvetés. A gazdasági fejlődés általában az elsődleges vizsgálati területe a dualizmus korában végbemenő modernizációs folyamatoknak. Mi ilyen tekintetben más - az adott témakörök egymásra épüléséből kiinduló - sorrendet állítottunk fel, amelyben a gazdaságot vizsgáltuk utoljára, de közel sem elhanyagolva.

A fejezet megírásánál nehézséget okozott, hogy részletekbe menő, gazdasági szakmunka Ugocsáról nem készült a dualizmus korát tekintve. Sokkal jellemzőbb az áttekintő - pl. Magyarország egészével vagy Kárpátaljával foglalkozó - gazdasági szakirodalom megléte, melyek fontos, de fragmentált történeteket tartalmaznak a vármegyéről. Mindezek ellenére számos levéltári és sajtóforrás tanúskodik arról, hogy a dualizmus második felében a Monarchia gazdasági szárnyalása elérte a perifériát is, sőt az említett források izgalmas és érdekes adatokkal szolgálnak az érdeklődő számára. Ennek fényében megvizsgáljuk a gazdasági perspektívák földrajzi tagolódását, a lakosság döntő többségét foglalkoztató mezőgazdaság szerkezetét és elhelyezkedését a térség, ill. az ország mezőgazdasági struktúráján belül. Mindezekon túl kiemeljük a vármegyei gazdaság nemzetiségi vetületeit és bemutatjuk az országos szinten is erős háziipart. Foglalkozunk a hegyvidéki akció ugocsai eredményeivel, s olyan kérdésekre keressük a választ mint, hogy milyen perspektívák közepette fejlődött az ugocsai közlekedés? Valamint, hogy voltak-e olyan területek, amelyekben kimagaslottak az ugocsai fejlődés-modernizációs folyamatok? A fejezet utolsó részében pedig foglalkozunk a közegészségügy fejlődésével, ami társadalmi és gazdasági szempontból is kiemelt jelentőségű volt.

¹¹³⁸ Amerikába! Alkotmány, 1904. május 13. 1.

¹¹³⁹ A fenti idézetet tartalmazó cikk szerzője némiképp előítéletesnek tűnő gondolatot fogalmazhatott meg, s akár nagy mennyiségű tapasztalat birtokában sem láthatott a jövőbe. Ennek ellenére mindeddig nagyrészt megállja a helyét a kijelentése.

V.1 Az ugocsai mezőgazdaság helye a magyarországi agrárviszonyokban

A gazdasági perspektívák területi tagoltsága és a mezőgazdaság kapcsolatai. Célszerűnek tartjuk a gazdasági elemzésünket a mezőgazdasággal és az agrárviszonyok mutatóival kezdeni, annál is inkább, mivel ez volt az a gazdasági szegmens, amely még az első világháború előtti években is a GDP 45-50%-át adta, s amelyben a munkaerő 62%-a dolgozott Magyarországon. Összehasonlításként Ausztriában a GDP 23-28%-át adta a mezőgazdaság, s egyúttal a munkaerő 52%-át kötötte le. Ennél alacsonyabb részaránnyal találkozunk az osztrák-cseh tartományokban, ahol a munkaerő mindössze 38%-a tartozott az agrárnépességhez, míg Galíciában ugyanez a mutató jóval magasabb, 76%-os volt. Az 1906-1910 közötti évek átlagában 3129 millió korona volt a magyar korona országaihoz tartozó területek nettó mezőgazdasági termelésének értéke, melynek 48,8%-a szántóföldi termelésből, 4,6%-a borászatból, 46,6%-a pedig állattenyésztésből származott. Egy 1911/1913-as adat szerint Magyarországon és Horvátországban a mezőgazdaság 4577 millió korona hozzájárulással volt a GDP-hez, amelyből 51%-al rendelkezett a növénytermesztés és 49%-al az állattenyésztés.¹¹⁴⁰ Az adatokból az látszik, hogy az általunk vizsgált korszakban egy agrárország viszonyait szemléljük, amelyben egyre erősödő helyet foglalt el az ipar és a kereskedelem, s amelynek a keleti-északkeleti részén az agrárjelleg az országos mutatók felett volt meghatározó.

Az agrárjelleg a modernizációt is meghatározta. A városfejlődés is agrárországban zajlott, hiszen az agrárkeresők aránya 1870-ben 67,1% volt, míg az őstermelésben dolgozók elérték a 80%-ot, s még a századfordulón is 70% körüli volt az arányuk. Nem véletlen, hogy a 19. század második felében a gazdasági fejlődés középpontjában az agrártermelés tőkés átalakulása, modernizációja állt. A vasúti építkezések és a későbbi átalakítások legfőbb ösztönzői az agrárérdekek voltak, ill. a hitel- és pénzügyintézetek kialakításában is meghatározó volt a mezőgazdaság.¹¹⁴¹

A gazdasági vetületek vizsgálatánál az egyik alapvető tényező a földrajzi elhelyezkedés, ami Ugocsát sok tekintetben hasonlóná tette a vele szomszédos északkelet-magyarországi vármegyékkel, hiszen a nyugati-délnyugati részé még a magyar alföld utolsó sík területeit foglalta magában, míg a keleti részén már alacsony- és közép magas hegységeket találtunk. Az egykori Ugocsa legalacsonyabb tengerszint feletti pontja a Szemerdek-patak völgye volt a vármegye északnyugati oldalán (114 m), míg a legmagasabb a Nagyszőlősi-hegységhez tartozó Osztri-hegy, vagy más néven Tupoj 878 méterrel. Nyolcszáz méter feletti

¹¹⁴⁰ Nagy Mariann: A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején. Budapest 2003. 41.

¹¹⁴¹ Beluszky P.: A polgárosodás törékeny váza... i. m. 14.

csúcsok a vármegye délkeleti területét elfoglaló Avas-hegységben is megtalálhatóak. A hegycsúcsok között több vulkáni szigethegyet is találunk, mint a nagyszöllősi Fekete-hegy (568 m), a salánki Hömlöc (312 m), vagy a tamásváraljai Várhegy (377 m).¹¹⁴²

Ugocsa természetföldrajzi megosztottsága nehezzé teszi a különböző mezőgazdasági meghatározottságú csoportosításokon belül a vármegye elhelyezését. Fodor Ferenc¹¹⁴³ Ugocsát – a szomszédos törvényhatóságoktól eltérően – nem az Északkeleti-Felföld kategóriájába sorolta, hanem az Alföldhöz. Mindez azonban csak a vármegye viszonylag kis részére alkalmazható, így Nagy Mariann a 20. századi magyarországi agrárregiókról írt munkájában a természetföldrajzi adottságok változói (pl. a földterületek megoszlása a különböző művelési ágak szerint, ill. az egy katasztrális holdra jutó tisztajövedelem stb.) alapján a vármegyét az Alföld helyett az Északkelet-Felföldhöz sorolta, ami így egy csoportba kerül Ung, Zemplén, Bereg és Máramaros vármegyékkel.¹¹⁴⁴ Szintén a Nagy Mariann által végzett cluster-elemzés az, amely a mezőgazdaság három szektorában jellemző legfontosabb befolyásoló tényezők változói alapján a 20. századi Magyarország (Horvátországgal együtt) 71 vármegyéjét 21 területi egységre bontotta. Ugocsa ebben a felosztásban szintén az Északkelet-Felföldhöz tartozik, Ung, Bereg és Máramaros mellett, de már Zemplén vármegye nélkül. Az Északkelet-Felföld, mint régió, egyben főregióként is szerepel, mivel tulajdonságait tekintve nem kapcsolódik egyetlen szomszéd régióhoz sem.¹¹⁴⁵ Ezt a csoportosítást mi is megalapozottnak találjuk, ill. a különböző összehasonlításokban használjuk.

Agrárnépesség, birtokstruktúra és mezőgazdaság. A mezőgazdasági népesség – melyet a korabeli népszámlálások az őstermelésben foglalkoztatottak kategóriájába helyeztek – aránya 1910-ben 81,2%-ot tett ki Ugocsában, s az előző két népszámlálásnál is 80-83,9% között mozgott. (Lásd a 7. táblázatot!) Ezek az adatok kiemelték Ugocsát a régió vármegyéi közül, amelyekben ez a szám 56,1-72,0% között váltakozott.¹¹⁴⁶ A rurális jelleg tehát kétségbevonhatatlan a vármegyében, annak ellenére, hogy 1890 és 1910 között országos szinten is magasabb volt a városi lakosság gyarapodása (32,0%), mint az összlakosságé (18,2%), s ugyanilyen – bár kevésbé nagy különbséggel rendelkező – folyamat ment végbe

¹¹⁴² Gönczy Pál: Ugocsa vármegye térképe. Budapest 188?.

¹¹⁴³ Fodor Ferenc (1887-1962) – geográfus-történész. Természetföldrajzi munkájában régiók szerint csoportosította Magyarország vármegyéit. (Fodor Ferenc: Magyarország gazdaságföldrajza. A főiskolai hallgatóság, a magyar gazdaközösség, közgazdák, iparosok és kereskedők számára. Budapest 1924.)

¹¹⁴⁴ Nagy M.: Agrárregiók Magyarországon... i. m. 9., 103.

¹¹⁴⁵ Nagy M.: Agrárregiók Magyarországon... i. m. 293-294.

¹¹⁴⁶ Vö. A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Negyedik rész... i. m. 134-225. és Nagy M.: Agrárregiók Magyarországon... i. m. 487. adatait!

Ungban, Beregben, Máramarosban és Ugocsában is, ahol összességében a városi lakosság 37,0%-kal bővült, míg a teljes lakosság mindössze 26,5%-kal növekedett. A régió részesedése a magyarországi városok össznépeségéből még így is csak az 1,8%-ot érte el.¹¹⁴⁷

A vármegye teljes, termelés alá vont területe 198 853 katasztrális hold,¹¹⁴⁸ vagyis 1 144,3 km² volt 1913-ban. Ezen kívül még 11 183 katasztrális hold, vagyis 64,4 km²-nyi terméketlennek nyilvánított földterülettel is rendelkezett. A területek birtokstruktúráján belüli eloszlásáról a házi- és kisbirtokok tekintetében keveset tudunk, noha bizonyosan ez jelentette a paraszti rétegek legfőbb megélhetési forrását. 1895-ben az Északkelet-Felföld régióon belül az öt katasztrális hold alatti birtokok aránya a szántó, rét és szőlő területében 9,0%, míg az 5-100 katasztrális hold közöttieké 69,3% volt, amitől az ugocsai értékek sem tértek el számottevő mértékben, s mindkét esetben közel álltak az országos átlaghoz is.¹¹⁴⁹

A mezőgazdaságban a kisbirtokosi struktúra mellett talán ugyanolyan fontos a száz katasztrális hold feletti birtokok szerepe is, amelyekről az állami statisztikai adatok mellett a századforduló környékén megjelenő földbirtokosi összeírások és gazdacímtárak is készítettek összesítéseket. Ezeket összehasonlításként felhasználva, s az 1893-as, ill. az 1912-es évet alapul véve, a következő táblázatokban mutatjuk be:

17. táblázat:¹¹⁵⁰ A száz katasztrális hold feletti művelt területek tulajdonosi struktúrája 1893-ban.

Tulajdonosi struktúra ¹¹⁵¹	Tiszáninneni járás (k. h.)	Tiszántúli járás (k. h.)	A vármegye egésze (k. h.)	Részesülés a megművelt területekből (%)
Magánkézben	29 056	24 938	53 994	27,1
Egyházi kézben	358	970	1 328	0,7
Községi kézben	5 959	18 775	24 734	12,4
Volt úrbéresek közbirtokosságai ¹¹⁵²	1 172	1 513	2 685	1,4
100 k. h. alatti kisbirtokok összterülete	-	-	116 146	58,4
Összes megművelt terület:	-	-	198 887	100

¹¹⁴⁷ *Katus László:* Über die wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Grundlagen der Nationalitätenfrage in Ungarn vor dem ersten Weltkrieg. In: Szerk. Hanák Péter: Die nationale Frage in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1900–1918. Budapest 1966. 194.

¹¹⁴⁸ 1 katasztrális hold egyenlő 0,5755 hektárral, vagyis 5 755 m²-rel. (*Fodor György:* Mértékegység-kislexikon. Budapest 1971. 317.)

¹¹⁴⁹ *Nagy M.:* Agrárregiók Magyarországon... i. m. 360., 523.

¹¹⁵⁰ *Saját szerkesztés.* Forrás: Szerk. Németh József: Magyarország földbirtokosai. Budapest 1893. 777-782.

¹¹⁵¹ A tulajdonosi struktúráján belül, adatok hiányában a magán-, az egyházi, a községi kézben, valamint a „Volt úrbéresek közbirtokosságai” csak a 100 katasztrális hold feletti birtokokat tartalmazzák.

¹¹⁵² A jobbágyfelszabadítás után a földesúritól elválasztott erdő- és legelőrészt nem osztották szét, hanem közös művelés és hasznosítás alá esett.

Az előbbi mutatók 1912-ben a következő képet festették:

18. táblázat:¹¹⁵³ A száz katasztrális hold feletti művelt területek tulajdonosi struktúrája 1912-ben.

Tulajdonosi struktúra ¹¹⁵⁴	Tiszáninneri járás (k. h.)	Tiszántúli járás (k. h.)	A vármegye egésze (k. h.)	Részesülés a megművelt területekből (%)
Magánkézben	22 736	26 062	48 798	24,5%
Egyházi kézben	325	925	1 250	0,6%
Községi kézben	8 137	6 391	14 528	7,3%
Volt úrbéresek közbirtokosságai	5 569	6 219	11 788	5,9%
100 katasztrális hold alatti kisbirtokok összterülete	-	-	122 489	61,7%
Összes megművelt terület:	-	-	198 853	100

A két táblázat legfeltűnőbb mondanivalója a 100 katasztrális hold alatti kisbirtokok összterületének növekedése, ami azt feltételezi, hogy a kisbirtokosok kezében több termőföld összpontosult. A tulajdonosi struktúra lényegesen nem alakult át, mindössze a volt úrbéresek tulajdonában lévő terület nagysága nőtt több mint négyszeresére, de mivel ez a mutató csak a 100 katasztrális hold feletti birtokoknál értendő, ezért könnyen lehet, hogy csak birtokösszevonásokról volt szó. A 100 katasztrális hold feletti mezőgazdasági birtokok további csoportosítást is megengednek. 1895-ben a 100-1000 katasztrális hold területű gazdaságok részesedése a szántó, rét és szőlő területében az Északkelet-Felföld másik három vármegyéjéhez képest magasabb volt, s az országos átlagot (14,19%) is meghaladta némiképp. (Vö. a 7. táblázat „Középbirtokos” kategóriájával!) Az 1000 katasztrális hold feletti birtokok aránya viszont Ugocsában 10% alatti részesedést mutatott,¹¹⁵⁵ ami jóval az országos átlagtól (17,85%) elmaradó értéket jelölt.¹¹⁵⁶

Kataszteri tisztajövedelem. Az agrárviszonyok fejlettségi szintjének megbecsléséhez számos mutató és érték szükséges. Ezek egyike a vármegyében lévő földek minősége és osztályozása. A művelés alatt lévő, termelésbe bevont területek felosztása több kategóriát

¹¹⁵³ *Saját szerkesztés.* Forrás: Szerk. Rubinek Gyula: Magyarországi gazdaczímtár. Budapest 1912. 811-816.

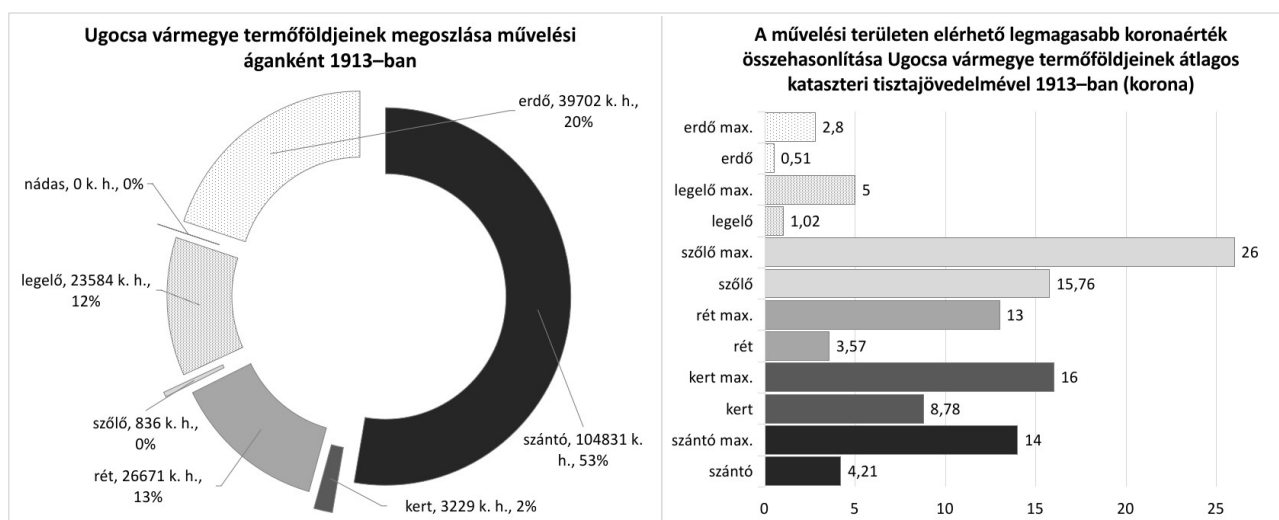
¹¹⁵⁴ A tulajdonosi struktúrán belül, adatok hiányában a magán-, az egyházi, a községi kézben, valamint a „Volt úrbéresek közbirtokosságai” csak a 100 katasztrális hold feletti birtokokat tartalmazzák.

¹¹⁵⁵ Ennek okairól részletesebben a dolgozat I.5 Társadalmi-gazdasági jellemzők a vármegyében c. részében írunk, ill. ezt a birtoktípust vö. a 7. táblázat „Nagybirtokosok” kategóriájával!

¹¹⁵⁶ Nagy M.: Agrárregiók Magyarországon... i. m. 524.

foglalt magában, melyek különböző értéket képviseltek a termékenységüket tekintve. A megművelt terület termőképességének mérésére 1892-től opcionálisan, 1900-tól pedig kötelezően a forint értéket felváltotta a koronában való kifejezés. „Az eddigi ausztriai érték helyébe az aranyérték lép, a melynek számítási egysége a korona. A korona száz fillérre oszlik.”¹¹⁵⁷ Ezt szabályozta az 1909. évi V. tc., de általános használata csak 1913-tól vált elfogadottá.¹¹⁵⁸ Egy 1913-as felmérés eredményeit ábrázolja a következő diagram, amely segítséget nyújt az ugoicsai termőföldek művelési áganként való osztályozásához.

28. ábra:¹¹⁵⁹ Ugoicsa vármegye termőföldjeinek megoszlása termelési áganként összehasonlítva a kataszteri tisztajövedelem aranykoronában kifejezett értékével 1913-ban.

A művelési áganként való összehasonlítást megnehezíti, hogy a kataszteri tisztajövedelem megállapítása ugyanabban a tisztajövedelmi fokozatban más-más értékről indult. Így az első fokozatba tartozó szántóföldek 14 korona értékűek, míg az ugyancsak az első fokozatba tartozó szőlőtermelő földterületek 26 korona értékűek. Ezt a maximális fokozati értéket a diagramon is feltüntettük termelési áganként. A kataszteri tisztajövedelem szempontjából tehát a legértékesebb földek a szőlőültetvények voltak, melyeket 15,76 korona/katasztrális hold átlagos termőképességűre értékelték az ún. becslőjárások. Az elérhető legmagasabb koronaértékhez viszonyítva kiderült, hogy a szőlőültetvények Ugoicsa vármegye legjobb földjei voltak ilyen szempontból. Igazán jelentős gazdasági súlya ennek azért nem

¹¹⁵⁷ 1892. évi XVII. tc., 1. §., <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89200017.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D33>, letöltés 2023. jan. 2.

¹¹⁵⁸ Dr. Matúz György: A telekkönyv intézménye Magyarországon 1855-1960. Doktori (PhD) értekezés. Debrecen 2002. 146-147.

¹¹⁵⁹ Saját szerkesztés. Forrás: Ugoicsa vármegye adóközségeinek területe és kataszteri tisztajövedelme művelési áganként és osztályonként. Budapest 1913. 34.

lehetett, mert a szőlő termesztési területe nem érte el az 1%-ot a vármegyén belül, annak ellenére, hogy az Alsó-Bereg-Ugocsai borvidék Magyarország hivatalosan megállapított borvidékeinek az egyike volt.¹¹⁶⁰

A szőlőültetvényekhez hasonlóan értékesek és magas átlagos kataszteri tisztajövedelmi fokozatokba kerültek a kertek, melyek azonban szintén alacsony, mindössze 2%-os területfoglalással voltak jelen. Mezőgazdasági szempontból mégis a legfontosabb kérdés a szántók és az erdők értékessége. A szántók a megművelt földek 53,0%-át adták, de koronaértékük alacsony volt Magyarország más területein lévő szántóföldekhez és a legmagasabb kataszteri tisztajövedelmi besoroláshoz képest. Az átlag viszont szélsőségeket takart, így Ugocsában is voltak nagyon magasan jegyzett területek. Ezek főként Alsó- és Felsőkaraszlón, Magyarkomjáton, Nagyszöllősen, Forgolányban, Tiszabökényben, Tiszapéterfalván, Tiszafarkasfalván, Tizasásváron, Tiszaszirmán, Tiszaújlakon és Tivadarfalván voltak jellemzőek.¹¹⁶¹ A felsorolás a két nagyobb Ugocsát érintő folyó – a Tisza és a Borzsa – völgyének alföldi jellegű településeit fedte le. A Borzsa-völgy falvai (Alsó- és Felsőkaraszló, Magyarkomját) ruszin többségű falvak, míg a Tisza-völgyének települései – Tiszaszirmát kivéve – magyar lakosságúak voltak. A nagy kiterjedésű, rossz termőképességű szántók főként Avaspatakon, Csarnatón, Kisgérczén, Kistarnán, Nagyrákóczon, Rakaszon, Sósfaluban, Tamásváralján, Turczon és Ugocsakomlóson voltak jellemzőek.¹¹⁶² Ezek a települések már a hegyvidékhez kötődtek, s – Tamásváralja kivételével – elsősorban ruszinok és románok lakták.

Bár a vármegyében értékesnek számító¹¹⁶³ tölgyesek és bükkösök voltak, az erdők kataszteri tisztajövedelme és területegységenkénti koronaértéke az erdőségek tekintetében a legrosszabb. Szintén gyenge minőségűnek számítottak az ugocsai rétek és legelők, de még így is jelentős legeltető állattenyésztés volt jelen a vármegyében. (Lásd a 20. számú mellékletet!)

Az összképet nézve azt látjuk, hogy a magyarországi átlag, az összes termőterületet vizsgálva, az egy katasztrális holdra jutó kataszteri jövedelem vonatkozásában 6,48 korona volt 1914-ben, amihez képest az Északkelet-Felföld vármegyei jelentős lemaradásban voltak, hiszen az átlagos mutatójuk (2,36 korona), ami jóval kevesebb volt az országos átlagnál. Az

¹¹⁶⁰ Magyarország borvidékeinek beosztása. Anyagi Érdekeink. Az Országos Magyar Iparegyesület Közlönye, 1879. április 10. 13.

¹¹⁶¹ Ugocsa vármegye adóközségeinek területe és... i. m. 4-18.

¹¹⁶² Uo. 22-31.

¹¹⁶³ A Pallas Nagy Lexikona Ugocsa vármegye korabeli leírásában ezt találjuk: „Erdőségei, melyeknek nagyobbik fele bükkös, kisebbik fele tölgyes, sok fát, gubacsot, makkot szolgáltatnak.” (A Pallas nagy lexikona, XVI. kötet. Budapest 1897. 481.)

agrárregiót felbontva viszont azt látjuk, hogy azon belül az ugocsai földek értékei voltak a legmagasabbak (3,13 korona).¹¹⁶⁴

Növénytermesztés és állattenyésztés. A növénytermesztésen belül, az ugocsai alföldön meghatározó volt a gabonanövények vetése, melyek közül a legfontosabb a búza volt, emellett pedig a kukorica és a tavaszi gabonák. A mezőgazdaság azonban jelentős kitérővel rendelkezett mind az időjárási viszonyok, mind pedig a kártevők tekintetében: „[...] márczius elején azonban az időjárás nagyon megenyhülvén, a hó a nap heve által igen rövid idő alatt elpusztított [...] a meleg nappalokat igen hideg éjszék váltották fel, e miatt az őszi vetéseinkben [...] sok kárt szenvedtünk.”¹¹⁶⁵ vagy „Tavaszi kalászos vetéseink, habár május hó derekán rövid ideig tartó szárazságot szenvedtek is s habár a köznép által csigának nevezett fehér puhány, mint kártékony rovar által sok helyen el is lepettek, a június hó 10-ike táján beállott hosszabb esőzés folytán [...] kitűnő eredményt várhatunk.”¹¹⁶⁶

1906-1910 között Ugocsában az országos átlaghoz képest kiemelkedő volt a zab és a kukorica learatott területe az összes learatott terület százalékában, ami egyébként az Északkelet-Felföld másik négy vármegyéjét is jellemezte, Ungot kivéve.¹¹⁶⁷ Ennek ellenére az ugocsai terméshozamok gyakran az alsó hozam-kategóriákban mozogtak, ami hat-nyolc mázsa alatti értéket jelentett. Ez történt 1897-ben a zab, az őszi búza, az árpa és a kukorica esetében, ill. 1907-ben a rozs, az árpa és a zab tekintetében.¹¹⁶⁸ Szintén régiós összehasonlításban – az összes learatott területhez viszonyítva – átlag alatti learatott területeket látunk a rozs, a burgonya, az ipari növények és a szálas takarmányok tekintetében,¹¹⁶⁹ ami ezen növénykultúrák rossz terméshozamait jelezte.

Az ugocsai szőlőtermesztést is folyamatosan érték új kihívások, melyek az időjárási viszonyok mellett új betegségekben is megnyilvánultak: „Szőlőtermésünk látszólagos mennyiség tekintetében, egyáltalán nem volt kifogásolható, azonban a fejlődés legerősebb stádiumában az általunk eddig nem ismert s épen ez okon nem is irtott »Perenospora Viticola« annyira erősen lepte meg, hogy a szőlőszem fejlődését teljesen s oly erővel akasztotta meg, hogy [...] (az idej terméshez - a szerző megj.) hasonlóra egy évtized óta alig emlékszünk.”¹¹⁷⁰ A nehézségek mellett a szőlőtermelésben rejlő lehetőségeket jól kifejezte,

¹¹⁶⁴ Nagy M.: Agrárregiók Magyarországon... i. m. 304., 400-402.

¹¹⁶⁵ KTÁL 245. fond, 1. opisz. od. zb. 388. Ugocsa vármegye alispánjának jelentése az 1891. évi közigazgatási állapotokról. 6.

¹¹⁶⁶ KTÁL 245. fond, 1. opisz. od. zb. 388. Ugocsa vármegye... i. m. 6.

¹¹⁶⁷ Nagy M.: Agrárregiók Magyarországon... i. m. 498-499.

¹¹⁶⁸ Vö. Pesti Hírlap, 1897. június 23. 11.; Pesti Hírlap, 1907. szeptember 19. 13-14.

¹¹⁶⁹ Nagy M.: Agrárregiók Magyarországon... i. m. 497., 499., 501.

¹¹⁷⁰ KTÁL 245. fond, 1. opisz. od. zb. 388. Ugocsa vármegye... i. m. 7.

hogy a szőlő tekintetében az egy mezőgazdasági keresőre jutó nettó növénytermelési érték az agrár régióban vezető volt, s kb. megegyezett az országos átlaggal, ezen felül pedig a szőlő részesedése a nettó mezőgazdasági értékből országos szinten is a legmagasabb kategóriába (7%-on felül) sorolta a vármegyét.¹¹⁷¹ Egyedül Nagyszőlős csemege szőlő termelése és értékesítése 1904-ben közel 51 tonna volt.¹¹⁷²

Az állattenyésztés vonatkozásában 1911-ben vármegyei összesítésben 13 449 személy szerepelt, mint állattartó. Ez a szám a kis- és nagygazdákat is tartalmazta. Az állattartáshoz kapcsolódó legfontosabb adatokat egy táblázatban közöljük, amely összehasonlítást tesz az 1895. évi és az 1911. évi viszonyok között:

19. táblázat:¹¹⁷³ Az Ugocsa vármegyében jellemzően tenyésztett állatfajták mennyiségi összehasonlítása 1895-öt és 1911-et tekintve.

A vármegyében jellemzően tenyésztett állatfajta mennyisége 1895-ben és 1911-ben (db)										
S/sz	Szarvasmarha		Sertés		Ló		Juh és kecske		Szamár és öszvér	
1	1895	1911	1895	1911	1895	1911	1895	1911	1895	1911
2	37 804	35 540	25 649	13 516	5 968	6 659	23 383	28 965	45	14
Növekedés Index = 1895	-6%		-47,3%		+11,6%		+23,9%		-68,9%	

Az ugocsai gazdák a legnagyobb állományban a szarvasmarhát tenyésztették 1895-ben és 1911-ben is. A tenyésztés volumene ugyan csökkent a két mért adat között, de ennek mértéke mindössze 6%. 1895-ben a tenyészállatok számát tekintve a még második helyen lévő sertés tenyésztés 1911-re közel felére esett vissza. Ennek okai között szerepeltek az ágazatot érintő sorozatos ún. sertésvész és sertéspestis-járványok. Ilyennel találkozunk többek között 1898-ban¹¹⁷⁴ és 1899-ben¹¹⁷⁵ is, melyek azonban nem voltak az egész vármegyét érintő megbetegedések.

A lótenyésztésen belül ugyan 11,6%-os növekedést¹¹⁷⁶ látunk, de még így is, 1911-ben országos és régiós összehasonlításban alacsony volt a lovak száma ezer mezőgazdasági lakosra vetítve, míg a szarvasmarha állomány megfelelt a régió és Magyarország átlagos mutatóinak, viszont részesedése az állati termékek nettó értékében rendkívül magas volt. A sertések száma az

¹¹⁷¹ Nagy M.: Agrár régiók Magyarországon... i. m. 502., 529.

¹¹⁷² Jelentés Ugocsa vármegye Iparfejlesztő Bizottságának VII., azaz 1904. évi közgyűléséről. Nagyszőlős 1905. 15.

¹¹⁷³ *Saját szerkesztés.* Forrás: Ugocsa vármegye állatlétszáma 1911. évi február hó 28-án. Különlenyomat a Magyar Statisztikai Közlemények új sorozatának 41. számából. Budapest 1912. 6-7.

¹¹⁷⁴ Állategészségügyi kimutatás. Mészárosok és Hentesek Lapja, 1898. június 3. 10.

¹¹⁷⁵ Földművelési értesítő, 1899. december 24. 1527.

¹¹⁷⁶ A növekedés háttérében ott állhatott az a próbálkozás is, amelynek során az Ugocsamegyei Gazdasági Egyesület „[...] csikólegelőt létesített, hogy a vármegye lótenyésztését emelje. E cél előmozdítására a földművelésügyi miniszter az egyletnek a lótenyésztési alapból tetemes államsegélyt engedélyezett.” (Ung, 1909. január 13. 4.)

agrár régióban jelentős, de messze elmaradt az országos átlagtól. Az ezer katasztrális hold szántóra jutó ígás állatok tekintetében az ugoicsai adat megfelelt az Északkelet-Felföld átlagának, de némileg alatta maradt az országosnak. Ugyanezt vizsgálva az ezer mezőgazdasági keresőre vetített arány már a magyarországi összehasonlítás végére helyezte a vármegyét.¹¹⁷⁷

Kiugróan magas növekedést produkált a vizsgált időszakban a juh- és kecsketenyésztés, annak ellenére, hogy az ugoicsai legelők rossz minőségére utalhatott, – a régiótól eltérően – hogy részesedésük a takarmánytermelés értékéből alacsony volt, ami viszont a kaszálók területén kompenzálódott.¹¹⁷⁸ Tehát a juh- és kecsketenyésztés egyedszámot tekintve 1911-re a második legfontosabb ágazattá nőtte ki magát az állattenyésztésen belül. A nagyobb egyedszámokat keresve azt látjuk, hogy Fancsikán, Felsősáradon, Kisrákócson, Mátyfalván, Csepében, Fertősalmáson, Halmiban, Turczon és Túrterebesen erősödött meg a juhtartás, míg a kecsketartás Turczon, Nagygérczén és Bataracson volt jellemző.¹¹⁷⁹ Az említett települések mintegy fele, Felsősárad, Kisrákócz, Turcz, Nagygércze és Batarcs fekszik hegyvidéken vagy annak közvetlen közelében, így itt a terület alkalmasabb volt az említett ágazat számára. Ebből kifolyólag a juhok egyedszámának tekintetében Ugoicsa az országos átlag körül mozgott, de jóval kisebb egyedfőre számított állománnyal bírt mint az azonos agrár régióba sorolt Máramaros.

Az állattenyésztésen belül 1895-1911 között a legjelentősebb csökkenés a szamár és öszvér egyedszámokban látható, de mivel ez a fragmentuma az ugoicsai állattenyésztésnek eleve kis hányadot képviselt, így ennek nem lehettek komoly hatásai a szektorra.

Összegzés. Mind a régióban, mind Ugoicsában alacsony volt a művelt területek hozama, s az egy holdra jutó bruttó termelési érték, amiben Ugoicsa csak Máramarost tudta megelőzni a régióon belül, s messze elmaradt az országos átlagtól. A földműveléssel foglalkozó kereső önálló és segítő családtagok együttesen az országos átlagnak megfelelő részarányt képviseltek, viszont alacsony volt a mezőgazdasági cselédek aránya, amit minden biztonnyal a napszámosok pótolnak, hiszen Ugoicsában az arányuk az országos átlag felett volt.¹¹⁸⁰

Megállapítható, hogy kiemelkedően rosszul teljesített a vármegye az egy mezőgazdasági termelőre jutó nettó és bruttó mezőgazdasági termelési értékekben, elmaradva a régiótól és az országos átlagtól,¹¹⁸¹ így a mezőgazdasági termelékenységére alacsony mértékű volt. A mezőgazdasági jövedelmezőség legfontosabb mutatószámát, az egy lakosra jutó nettó

¹¹⁷⁷ Nagy M.: Agrár régiók Magyarországon... i. m. 506-507., 510., 512-513.

¹¹⁷⁸ Uo. 504.

¹¹⁷⁹ Ugoicsa vármegye állatlétszáma 1911... i. m. 2-3., 6.

¹¹⁸⁰ Uo. 304., 519. 520.

¹¹⁸¹ Nagy M.: Agrár régiók Magyarországon... i. m. 535.

termelési értéket nézve, országos összehasonlításban az Északkelet-Felföldön találkozunk a legalacsonyabb értékekkel. A régió vármegyéin belül az egy mezőgazdasági keresőre jutó nettó termelési értékekben Ugocsa a növénytermesztést tekintve elmaradt Ungtól és Beregtől, s kb. azonos szinten volt Máramarossal, míg az állattenyésztés ugyanilyen mérőszámában mindhárom említett vármegyétől elmarad az 1906-1910 közötti időszakban.¹¹⁸² Véleményünk szerint azonban a negatív helyzetkép nem fokozódott, hanem a felzárkózás szakaszába lépett, különösen a hegyvidéki akció vármegyei elindulása után.

Fontos modernizációs mutatókban mint, hogy milyen módszerrel – kézi vagy gépi erővel – cséplték a gabonát, Ugocsa jóval elmaradt az ország fejlettebb agrárregióitól, de még az országos átlagtól is, a saját agrárregiójában viszont megelőzte Máramarost. A cséplés több mint felét részben gőz- és motoros cséplőgéppel vagy ún. járgányos cséplőgéppel,¹¹⁸³ s közel negyed részét kézi erővel végezték.¹¹⁸⁴ (Egy korabeli ugocsai cséplésről készült fényképet láss a 20. mellékletben!) A terméshozam növelésére már használtak műtrágyákat, ám ezek alkalmazása még elenyésző volt, átlagosan 5 kg alatti ún. szuperfoszfát¹¹⁸⁵ katasztrális holdanként. A magyarországi átlag ebben a kategóriában 8 kg volt.¹¹⁸⁶ Ehhez is kapcsolható, hogy a megművelt területek hozama alacsony volt az országos átlaghoz képest, jellemző volt az ugaroltatás is.¹¹⁸⁷ Az öt koronán aluli mezőgazdasági adófizetők magas, ill. a 20 koronán felüli adófizetők alacsony száma is azt jelzi, hogy a mezőgazdaságból való megélhetés Ugocsában nehéz életkörülményeket biztosított az azt művelőknek.¹¹⁸⁸

V.2 Az ipar helyi sajátosságai és a hegyvidéki kirendeltség

A gazdasági modernizáció kétségtelenül a dualizmus időszakában vált kibontakozott jellegűvé a térségben, s vele együtt Ugocsában is. Ennek szerteágazó vetületei voltak a közlekedéstől kezdve, a háziiparon, a szövetkezeti- és hitelrendszeren át, egészen az intézményesített állami és

¹¹⁸² Nagy M.: Agrárregiók Magyarországon... i. m. 531.

¹¹⁸³ Ebben az esetben a cséplést már nem emberi erővel meghajtott gép végezte, hanem 2-4 ló, vagy más ígásállat hajtotta meg a szerkezetet.

¹¹⁸⁴ Nagy M.: Agrárregiók Magyarországon... i. m. 513-514.

¹¹⁸⁵ Egy, különböző foszfátokban gazdag szerves műtrágya, amely gipsztartalmának köszönhetően alkalmazható szikes, illetve lápos réti talajokon is.

¹¹⁸⁶ Nagy M.: Agrárregiók Magyarországon... i. m. 517.

¹¹⁸⁷ A Kataszteri Közlöny 1915-ös száma szintén a nagy mennyiségű ugaroltatás miatt említette Ugocsát, ahol 1913-ban 24,35%-a a szántóknak ugar volt. Meglepő módon az ugar indokaként nem csak a kimerülő és rosszabb minőségű földek szerepeltek, hanem a következők: „A nagyobb százalékot mutató vármegyék birtokosai túlnyomó részben kis vagy középbirtokosok, akiknek földjei sok-sok darabra tagozódva a határ különböző részein terülnek el, vagy pedig régi rendszerű tagosítási eljárás útján fordulóokra osztva kezeltetnek.” (Szerk. Ganóczy Sándor: Kataszteri Közlöny. XXIV. (1915). 126-127.)

¹¹⁸⁸ Nagy M.: Agrárregiók Magyarországon... i. m. 304.

vármegyei gazdaság-fejlesztő intézkedésekig. A századfordulón az ipar is egyre meghatározóbb szerepet játszott a modernizációban és a városodás folyamatát tekintve is. A gyáripar általános fejlődésének feltételei az 1890-es évekre jelentek meg, s emiatt az iparosodás mértéke az 1910-es évekig folyamatosan gyorsult. Átalakulások mentek végbe a vállalati struktúrában, emelkedett az alkalmazottak és a tisztviselők száma, csökkent a kézműipar jelentősége.¹¹⁸⁹ A magyarországi gyáripar fejlődése az ország különböző régióiban eltérő mértékben történt. Országos átlagban a 20 alkalmazottól kevesebb munkaerőt foglalkoztató üzemek száma 1890-1910 között 222,5%-kal növekedett, míg a 20 fő feletti alkalmazottal rendelkező gyárak száma 289,0%-kal. Ugyanezt megvizsgálva az északkelet-magyarországi vármegyék – Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa – esetében azt látjuk, hogy a 20 fő alatti alkalmazottal rendelkező gyárak mindössze 103,0%-kal növekedtek, míg a 20 fő feletti esetében már kiegyenlítettebb az eltérés, ugyanis ebben a gyártípusban 210,0%-os volt a növekedés.¹¹⁹⁰

A dualizmus idején az állam a liberális alapelvekhez mérten sokáig nem avatkozott bele a gazdasági folyamatokba, de később – különösen a századfordulóhoz közeledve – még a liberális politika feltétlen hívei is elismerték, hogy az államnak Európa ezen felében nagyobb szerepet kell vállalnia, mint nyugaton, s így az 1873-as gazdasági válságot követően az állami iparfejlesztés fokozatosan előtérbe került, főként a külföldi tőke bevonása érdekében. Megszületett az 1881. évi XLIV. tc.¹¹⁹¹, ami az első ipartámogató törvény volt a modernizáció útján haladó Magyarországon. 1890-ben ismét állami kedvezményeket kapott számos hazai vállalat, a hazai áruknak az államvasutakon történő szállítása kedvezőbb díjszabásban részesült, s a vállalatok támogatására létrehozták a Magyar Ipar- és Kereskedelmi Bankot. Továbbá az állam támogatta a hitelrendszer még fejletlen részeit, az ipari szakoktatást, a közlekedést, s napirenden volt a vasutak államosítása is. Ez a típusú állami beavatkozás különösen az első világháború előtti két évtizedben vált jellemzővé, s így a gazdaság legjelentősebb beruházójává az állam lépett elő. 1913-ban pl. az állami ipari üzemek az ipari termelés 12%-át adták országos szinten. Mindezekon túl pedig a mindenkori kormányok aktív gazdaságpolitikájának jól látható megnyilvánulásai voltak a századforduló táján indított gazdasági akciók, melyek egy-egy súlyos problémával küszködő régió elősegítésén dolgoztak,

¹¹⁸⁹ *Beluszky P.:* A polgárosodás törékeny váza... i. m. 15.

¹¹⁹⁰ *Katus L.:* Über die wirtschaftlichen und gesellschaftlichen... i. m. 199.

¹¹⁹¹ A hazai iparnak adandó állami kedvezményekről szóló törvény értelmében többek között kedvezményben részesültek azok a gyárak, amelyek Magyarországon addig elő nem állított cikket készítettek, ezen kívül bizonyos fém- és hengerelt árú gyártó üzemek, munka- és gőzgépeket előállítók, a fegyvergyárak, számos élelmiszeripari üzem, malmok és könnyűipari üzemek stb. A kedvezmények között házadómentesség, adónemek – pl. keresetadó – alóli felmentés, és a részvénytársaság formájában való létrejövételt terhelő bélyeg- és illeték megfizetésének mentessége is szerepelt. A kedvezményeket és a mentességeket a gyáraknak maguk kellett kérvényezniük. (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88100044.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D31>, letöltés 2024. márc. 12.)

többek között Északkelet-Magyarország és Székelyföld vonatkozásában is.¹¹⁹² Éppen az Északkelet-Magyarországon elindult hegyvidéki akció és a térségben megélénkülő ipari tevékenység folytán vetődött fel kormányzati körökben, hogy Bereg, Máramaros és Ugocsa vármegyék váljanak ki a Debreceni Kereskedelmi és Iparkamara keretéből és hozzanak létre egy ún. felvidéki iparkamarát. Az ötlet a Szatmár vármegyei vezetést is érdekelte, akik képviseltették magukat az 1897. június 2-án tartott közgyűlésen, melyet a debreceni kamara és a kereskedelemügyi miniszter – Dániel Ernő (1895-1899) – hívott össze. A közgyűlésen a többség támogatta a különválást, azzal az indokkal, hogy a debreceni intézmény „[...] eddig se törődött a 3 megyével, onnan csak a magas kamarai adót szedte be s fordította saját reprezentacionális költségeire [...]”.¹¹⁹³ A kamarai vezetés és a máramarosi küldöttek viszont erősen ellenezték azt, mivel „[...] ma ezen a czimen 3%-os póttadó szedetik be, azonban az új kamara, ha felállítatnék legkevesebb 8–10%-okra rúgna fel.”¹¹⁹⁴ Hiába volt tehát többségi támogatás, s ajánlotta fel Szatmárnémeti városa, hogy helyet biztosít az intézményi kereteknek, s csatlakozik az új kamarához, mégsem mozdult előre a kezdeményezés, így a kereskedelem és az ipar általános érdekeinek érvényesítése nem került egy lokálisabb szintre.

Az ugocsai bányaipar. Ennek a gazdasági ágazatnak a szerepe Ugocsában viszonylag jelentős volt, hiszen az öt kőbánya,¹¹⁹⁵ – amelyek közül az 1911-ben kibővített veréczei már biztosan robbantásos technológiát használt, komoly biztonsági előírások mellett – önmagában is azt mutatja, hogy ez egy fejlődőképes ágazat volt.¹¹⁹⁶ A kőbányák mellett az Avas-hegységben, Turcz közelében¹¹⁹⁷ aranyat, ezüst- és vasércet bányásztak,¹¹⁹⁸ Kisrákócson

¹¹⁹² Pál Judit: Modernizáció a Székelyföldön a 19. században. Az állam és a helyi autonómiák viszonya. In: Szerk. Pál Judit - Fleisz János: Erdélyi várostörténeti tanulmányok. Csíkszereda 2001. 182-184.

¹¹⁹³ Ladányi Károly: A debreceni kereskedelmi kamara közgyűlése és a felvidéki iparkamara. Ugocsa, 1897. június 20. 1-2.

¹¹⁹⁴ Uo.

¹¹⁹⁵ Az ugocsai kőbányák nem szerepeltek a korszakban kiadott bányakalauzokban, de némelyikről vannak információink, mint pl. feketehegyi kőbányáról, vagy a Verécze és Rákospatak községek közelében működőről, melynek fejlesztése befektetőket is vonzott a vármegyébe, hiszen 1905-ben az utóbb említett két község kérvényezte a törvényhatósági bizottságtól egy, a kőbányát és a Verécze mellett elhaladó vasútvonalat összekötő iparvágány megépítését, ami a kőtermelést juttatná el a vasúthoz. A megépítést Reichman Ármin debreceni vállalkozó végezte el. (KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. október 12. 317. bj.) Trachit-tufát bányásztak Batarcon és Rakaszon is, ami egy könnyen faragható, keresett építőanyag volt a korszakban. (Aczél L.: Ugocsa vármegye népoktatásügye... i. m. 13.; Szamos, 1889. január 26. 6.)

¹¹⁹⁶ MNL SzSzBVL IV.1002 2. kd. Reichmann Ármin Ugocsa vármegye tekintetes Alispáni Hivatalának.

¹¹⁹⁷ A turczi Szent Imréről elnevezett bányában 1900-ban 12 állandó munkás dolgozott. A bánya ekkor csak ezüstöt termelt ki. Éves termelése 20,5 kg tiszta ezüst volt. (A Debreceni Kereskedelmi és Iparkamara jelentése a kerületét képező Hajdu-, Bihar-, Szilágy-, Szabolcs-, Szatmár-, Bereg-, Ugocsa-, Máramaros vármegyének; továbbá Debreczen, Nagyvárad és Szatmár törvényhatósági joggal felruházott városnak közgazdasági viszonyairól az 1890. évben. Debreczen 1891. 90-91.)

¹¹⁹⁸ Braun László: A dualizmus korának társadalmi és gazdasági viszonyai. Az ipar fejlődése. In: Főszerk. Dr. Csatáry György: Kárpátalja története. Örökség és kihívások. Beregszász-Ungvár 2021. 353.

vasércet,¹¹⁹⁹ Alsóveresmarton és Ilonokújfaluban agyagot,¹²⁰⁰ de legnagyobb jelentősége mégis a Nagytarna melletti aranyat, ezüstöt, ólmot és cinket bányászó Mihály-bánya elnevezésű létesítménynek volt. A bánya közel 14 km²-en terült el báró Perényi Zsigmond birtokán, s főleg külszíni fejtéssel foglalkozott. Bizonyítottan már az őskorban is folyt itt bányászat. A Nagy Jezura hegynél, valamint a Bánya patak és a Jezura patak összefolyásánál épült, közel a nagytarnai fürdőhöz.¹²⁰¹ A bányát 1893-ban már iparvasút kötötte össze Királyházával. A létesítményt százok alapíthatták, akik később kiszorultak erről a vidékről, s helyüket a bányászathoz nem értő román és ruszin telepések foglalták el. Ezután az itteni bányaipar is hanyatlásnak indult. A teljes újraindítás gondolatára 1904-ig kellett várni, amikor megkezdődtek a felmérések, s „[...] a pénzemberek is kezdenek érdeklődni ezen nagy reményre jogosító dús aranytartalmú bányák iránt, alapos remény van, hogy rövid idő alatt az aranybányászat Ugocsában hatalmas lendületet vesz.”¹²⁰² A nagytarnai Mihály-bánya termelési adatairól nincs információ,¹²⁰³ de 1914-ben a bánya már piaci alapokon működő magánvállalkozás volt. Működtetője a Nagytarnai Jezura Mihály Betéti Társaság, igazgatója pedig a budapesti illetőségű Wolf Lajos volt.¹²⁰⁴ (Lásd a 19. számú melléklet!)

A korszak egyik fontos alapanyaga a mész, amit azonban nem bányásztak Ugocsában, így a lakosság számára szükséges meszet más vármegyékből, a vasutat használva szerezték be. A mészégető telepek, amelyeket a lakosság korábban használt saját szükségletei kielégítésére 1910-re bejelentéskötelesek lettek, így a mészszükséglet pótlását főként erre szakosodott kereskedők oldották meg.¹²⁰⁵

A bányászat fejlesztési lehetőségei között szerepelt a barnaszéntelepek kiaknázása, miután ismertté vált, hogy „[...] barnaszénkibúvások Tiszakirva mellett s a nyugati peremnek is több pontján — így különösen a turczi (a bikszádihoz hasonló) mélyedésben — ismeretesek.”¹²⁰⁶ A lelőhelyek kitermelésére azonban nem került sor.

A hegyvidéki akció és Ugocsa. Ahogyan arra már fentebb utaltunk a gazdaságfejlesztés legjelentősebb intézkedéscsomagja a korszakban kétségtelenül az 1897-ben indított hegyvidéki akció volt. Az akció a Magyar Királyság északkeleti részében élő

¹¹⁹⁹ Magyar Bánya-Kalauz - Ungarisches Montan-Handbuch. 8. (1914). 113. http://www.epa.hu/02000/02000/00008/pdf/EPA02000_magyar_banya-kalauz_1914_102-116.pdf, letöltés 2022. júl. 11. 115.

¹²⁰⁰ KTÁL 245. fond. 3. opisz. od. zb. 276.

¹²⁰¹ A bányához vezető vasútvonal földrajzi helyzetét, valamint a bánya elhelyezkedését lásd a 19. számú mellékletben!

¹²⁰² Magyarország, 1904. február 11. 13.

¹²⁰³ Nagytarna Jezuri-Mihálybánya bericht von Heinrich Berman bergwerks-consulent. Budapest 1893. 3-6.

¹²⁰⁴ Magyar Bánya-Kalauz - Ungarisches Montan-Handbuch... i. m. 113.

¹²⁰⁵ MNL SzSzBVL IV.1002 1. kd. 272/1915 ki, sz,-.

¹²⁰⁶ Bányászati és Kohászati Lapok, 1913. március 15. 340.

ruszin lakosság gazdasági- és életkörülményeinek javítását tűzte ki elsődleges céljának, amely azonban érezte hatásait az északkeleti vármegyék más nemzetiségeinek életében is. A folyamat elindításában fontos szerepet játszott Firczák Gyula munkácsi görögkatolikus püspök is, akinek jó politikai érzéke, ill. Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa országgyűlési képviselőivel közösen benyújtott memoranduma arra készítette a kormányt, hogy haladéktalanul kezdje meg a gazdasági akciót, amely a lakosság földhöz juttatása, az állattenyésztés fejlesztése és hitelszövetkezetek alakítása terén fogalmazta meg a fő céljait.¹²⁰⁷

A földművelésügyi minisztérium által létrehozott hegyvidéki kirendeltséget 1897-től tehát Egán Ede vezette, majd halála után 1901-től Kazy József vette át az irányítás feladatait. Egán Ede pontos felmérést készített az akció beindítása előtt a havasi legelőterületek nagyságát illetően vármegyei bontásban, mely szerint Ugocsát a teljesen sík vármegyék közé sorolta, ahol nincsenek havasi rétek,¹²⁰⁸ ami viszont nem fedte le maradéktalanul a vármegye adottságait. A hegyvidéki kirendeltség eleinte csak Bereg vármegye Szolyvai járását érintette, a rendkívüli sikerek miatt azonban 1899-ben Ung vármegyét, 1900-ban Máramaros vármegyét, 1903 és 1904 folyamán pedig Zemplén, Ugocsa és Sáros vármegyék hegyvidéki részén élő lakosságát is csatlakoztatták az akcióhoz.¹²⁰⁹ Ugocsa tekintetében már 1901-ben megnyílt a programhoz való csatlakozás lehetősége, de az a vármegyei vezetés ellenállása miatt ekkor még megghiúsult.¹²¹⁰ Azt, hogy Ugocsát – Unghoz és Máramaroshoz képest – miért később vonták be az akció keretébe, Egán Ede így fogalmazta meg: „*Ugocsa vármegyében [...] eddig az állami segély-aktiót még azon okból nem indítottuk meg, mert egyik, az ugocsamegyei főispán Ó Méltóságánál múlt évben tett magánlátogatásom alkalmával a főispán úrnak, valamint ifj. báró Perényi Zsigmond képviselő úrnak jelenlétében az ugocsamegyei alispán oda nyilatkozott, hogy nekik az állami aktióra szükségük nincsen.*”¹²¹¹ Az említett alispán véleményünk szerint Becsky Emil lehetett, azonban látva a szomszédos vármegyékben elért eredményeket nincs tudomásunk arról, hogy ő vagy más vármegyei vezető személyiség később is hasonló megjegyzést tett volna.

A hegyvidéki kirendeltség működése az északkeleti vármegyékben szinte kormányzati szerv jelleggel történt. 1905-ben nem a vármegye kérvényezte az aszály sújtotta ugocsai mezőgazdaság támogatását, hanem az említett kirendeltség, igaz egyszerre több vármegyét

¹²⁰⁷ Braun L.: A dualizmus korának... i. m. 320-321.

¹²⁰⁸ Braun L.: A hegyvidéki akció története... i. m. 35.

¹²⁰⁹ Braun L.: A dualizmus korának... i. m. 321.

¹²¹⁰ Braun L.: A hegyvidéki akció története... i. m. 185.

¹²¹¹ Egán Ede miniszteri biztos jelentése Darányi Ignác földművelésügyi miniszternek a máramarosi rutének tömeges kivándorlása ügyében készült emlékirata tárgyában. 1901. július 10. In: Szerk. Kemény G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában II. 1892-1900. Budapest 1956. 871.

érintve a szövegben. Az indoklás a rendkívül rossz kukorica és burgonya termés volt, ill. az, hogy „[...] a népnek nincs módjában az egészséges átalakulást biztosító hitelszövetkezeti áruraktárak útján élelemről gondoskodni - kénytelen a tengerit a helybeli kereskedőktől a megfelelő kínálat hiányában önkényesen megszabott árban és minőségben megszerezni.”¹²¹² Az idézett mondatrész azt támasztja alá, hogy 1905-ben a földművelésügyi minisztérium még nem tartotta megfelelően kiépültnek az északkeleti vármegyék hitelszövetkezeti hálóját, így végül a kirendeltség 600 000 korona értékben kért kukorica vásárlási jogot, melyből 500 000 koronányit értékesített az aszályos vármegyék lakosságának, százezernyit pedig szétosztott a leginkább rászorulóknak között, ill. a szállítás költségeit fedezte belőle.

A Nagyszöllősi Hírlap 1906-ban foglalkozott a hegyvidéki kirendeltség vármegyei eredményeivel. Eszerint az akció az eredeti gazdaságsegítési irányokat már messze túllépve működött, hiszen hozzá köthető a Berberka patak medertisztítása Alsósárad mellett, 10 000 korona értékben, Felsősárad és Kisrákócz községek részére rendkívüli államsegély kiutalása a közutak építési költségeire, vagy az 1906-ban létesített tiszapéterfalvai mintagazdaság¹²¹³ részére 1750 korona támogatás gépek, eszközök, állatok, vetőmagvak formájában. Jól megfigyelhető az is, hogy Ugocsában a hegyvidéki kirendeltség főként kiscgazdák számára nyújtott különböző irányú segítséget, pl. ingyenes vagy kedvezményes vetőmagok (zab, lóhere, burgonya, bükköny, komócsin, őszi búza) osztásának és értékesítésének formájában, ami 1907-ben összesen 19 községben valósult meg. Ugyanebben az évben a vármegye huszonhárom községében tíz filléres kedvezményes áron nemes gyümölcsfa oltványokat értékesítettek.¹²¹⁴ (Lásd a 29. ábrát!)

A hegyvidéki kirendeltség fontosnak tartotta az szakember-utánpótlást is, így folyamatosan szervezett tanulókat az Alsóvereckén felállított mintagazdaságba, akik között ugocsaiak is voltak. Mivel eleinte mindössze 12, majd néhány évvel később már 16 tanuló kerülhetett be a képzésbe,¹²¹⁵ – komoly felvételi kritériumok mellett, amit nehéz volt teljesíteni – így a mintagazdaságban való tanulás nem válhatott tömeges jelenséggé az ugocsai gazdálkodni vágyók között.¹²¹⁶

Megfigyelhető az is, hogy a hegyvidéki kirendeltség szakemberei tisztában voltak a helyi viszonyokkal, s ahhoz igazították a gazdasági segítségnyújtás formáját is. 1907-ben

¹²¹² MNL OL K 27 1905.12.09. 67-70.

¹²¹³ A tiszapéterfalvai mintagazdaság létrehozásának dátuma bizonytalan. Braun László munkájában, Kazy József-re hivatkozva, az 1907-es évet találjuk. A tiszapéterfalvai mellett bizonyosan létrejött a fancsikai mintagazdaság is 1906-ban. (Braun L.: A hegyvidéki akció története... i. m. 139.)

¹²¹⁴ A hegyvidéki gazdasági akció 1907. évi működésének ismertetése, különös tekintettel Ugocsa- és Máramaros vármegyékre. Nagyszöllősi Hírlap, 1908. december 17. 1-2.

¹²¹⁵ A hegyvidék gazdasági talpraállítása. Magyar Nemzet, 1904. február 21. 10.; Görög Katholikus Szemle, 1911. április 30. 3.; Braun L.: A hegyvidéki akció története... i. m. 140.

¹²¹⁶ Braun L.: A hegyvidéki akció története... i. m. 141-142.

tenyészrásokot telepítettek a Batár patakba, a Tarna patakba, a Kis-Tiszába, a Szelszki patakba és az Ilosva patakba is, ami ismereteink szerint máshol nem volt jellemző, s egy ugocsa történelmi-gazdasági sajátosság, a ráktenyésztés és halászat újbóli meghonosítására tett kísérlet lehetett.¹²¹⁷ (Lásd a 29. ábrát!)

Problémát jelentett a nagyobb tej- és húshozamú szarvasmarha állomány meghonosítása, mert az ebből született üszőborjakat a gazdák sok esetben nem hagyták meg további tenyésztés végett, hanem levágták azt, s hústermékként kezelték. Ennek megakadályozására Ugocsa két községében, de más vármegyékben is a kirendeltség bevezette az ún. üsződíjazást, melynek során – csak a kisgazdákat érintve – öttől harminc korona jutalmazásban részesülhettek a tenyésztők.¹²¹⁸ Az állattenyésztéshez köthetően a lipicai tenyészmenek elhelyezése Magyarországon, Alsókaraszlón, Salánkon, Kőkényesden és Nagytarnán történt, ill. a vármegyei gazdasági egyesület által fenntartott, már meglévő csikónevelő telepeket is segítették.¹²¹⁹ Ezen a ponton vált szembevetővé a hegyvidéki kirendeltség és az Ugocsában már korábban meghonosított kis- és háziipar¹²²⁰ összefonódása is, amely főként a kosárfonó szövetkezetek anyagi támogatásában, új kosárfonó üzemek létesítésében (pl. Nagyrákócson és Rakaszon), vagy egy kistrákóczi faipari termelőszövetkezet megalapításában nyilvánult meg.¹²²¹

Nem maradt el a hitelszövetkezetek rendszerének erősítése sem, a kirendeltségnek köszönhetően 1911-re már számos ilyen intézmény működött a vármegyeében,¹²²² sőt a szövetkezeti mozgalom beindítása végett Halmiban gyümölcsértékesítő szövetkezet, Nagytarnán pedig fogyasztási és értékesítő áruraktár létesítése történt.¹²²³ A kirendeltség irányítása alatt álló ugocsa hitelszövetkezetek számát Braun László huszonötben adja meg, mely azt mutatja, hogy létrejöttük folyamatos volt az 1899-1911 közötti időszakban, sőt taglétszámukat is folyamatos növekedés jellemezte, így a hegyvidéki kirendeltség munkája a hitelszövetkezeti hálózat létrejöttében megkérdőjelezhetetlen.¹²²⁴

¹²¹⁷ A hegyvidéki gazdasági akció 1907. évi működésének ismertetése, különös tekintettel Ugocsa- és Máramaros vármegyékre II. Nagyszőlősi Hírlap, 1908. december 24. 2.

¹²¹⁸ Braun L.: A hegyvidéki akció története... i. m. 155.

¹²¹⁹ A hegyvidéki gazdasági akció... 1908. december 24. i. m. 2.

¹²²⁰ Erről részletesen a dolgozat V.4 A gazdasági rendszer nemzetiségi vetületei és a háziipar c. pontjában írunk.

¹²²¹ Gazdasági felügyelőség Nagyszőlősen. „Hetí Szemle”, 1911. június 14. 5.

¹²²² A hitelszövetkezetek számának hirtelen gyarapodásával kapcsolatban maga Egén Ede is úgy gondolta, hogy azt a helyi értelmiségnek, vagy a helyi szakembereknek kellene vezetnie: „[...] a 4 vármegye hitelszövetkezeteinek létesítésére, vezetésére és ellenőrzésére vonatkozólag állandó behatását azonban idővel, ha a szövetkezetek száma szaporodni fog, csak oly képen látnám keresztülvihetőnek, ha az egyes vidékeken egy-egy lelkészt vagy más köztisztviselőt álló személyt oly értelemben bíznám meg [...]” (Egán Ede, a „hegyvidéki akció” miniszteri biztosának jelentése Darányi Ignác földművelésügyi miniszternek a „Bereg, Ung és Ugocsa megyék hegyvidékén, valamint Máramaros megye területén alakítandó hitelszövetkezetek” tárgyában. In: Szerk. Kemény G. Gábor: Iratok a nemzetiségi... i. m. 853.)

¹²²³ Gazdasági felügyelőség Nagyszőlősen... i. m. 5.

¹²²⁴ Braun László: A hegyvidéki akció története... i. m. 188.

20. táblázat:¹²²⁵ Az Ugocsa vármegyében működő hitelszövetkezetek 1899-1911 között.

S/sz	Létrejöttének vagy létezésének ismert éve	Település(ek)
1	1898	Salánk
2	1900	Nagytarna
3	1901	Nevetlenfalu, Ölyvös
4	1906	Csarnató, Rakasz, Tiszakeresztúr, Tiszakirva, Veléte, Verbőcz
5	1907	Turcz
6	1907, 1909-ben újraalakult	Halmi
7	1908-ban már működött	Feketeardó
8	1909-ben már működött	Ilonokújfalu, Királyháza, Magyarkomját, Mátyfalva, Nagy- és Kistrákócz (egyben), Tizzasásvár, Szöllősvégarzó, Tekeháza, Szőlősegres, Alsóveresmart, Alsókaraszló
9	1910	Tizzaszászfalu

A hegyvidéki akció ugocsai működésének hatásosságát fokozva 1907-ben id. Lator István¹²²⁶ földbirtokost, okleveles erdészt, törvényhatósági bizottsági tagot a földművelésügyi miniszter a hegyvidéki kirendeltség ugocsai vezetőjévé nevezte ki,¹²²⁷ aki Nagyszöllős központtal látta el az ez irányú feladatait. 1911-ben a vármegye területén gazdasági felügyelőség is létrejött, szintén id. Lator István vezetésével.¹²²⁸

A hegyvidéki kirendeltség ugyan nagyrészt átvette a gazdasági fejlesztések koordinálást, de tőle függetlenül is megjelentek ilyen irányú fejlesztések, ill. állami beavatkozások, pl. ún. inségsegélyek formájában. 1912-ben a Kisbáonyban történt tűzvész kárainak enyhítésére a belügyminisztérium 8000 korona kamatmentes, nyolc év alatt visszafizetendő kölcsönt nyújtott a településnek.¹²²⁹

Összegezve a megismert ipari sajátosságokat és a hegyvidéki kirendeltség vármegyei tevékenységét elkészítettük a vármegye és Nagyszöllős ipari térképét.

¹²²⁵ *Saját szerkesztés.* Forrás: Braun L: A hegyvidéki akció története... i. m. 237-238.

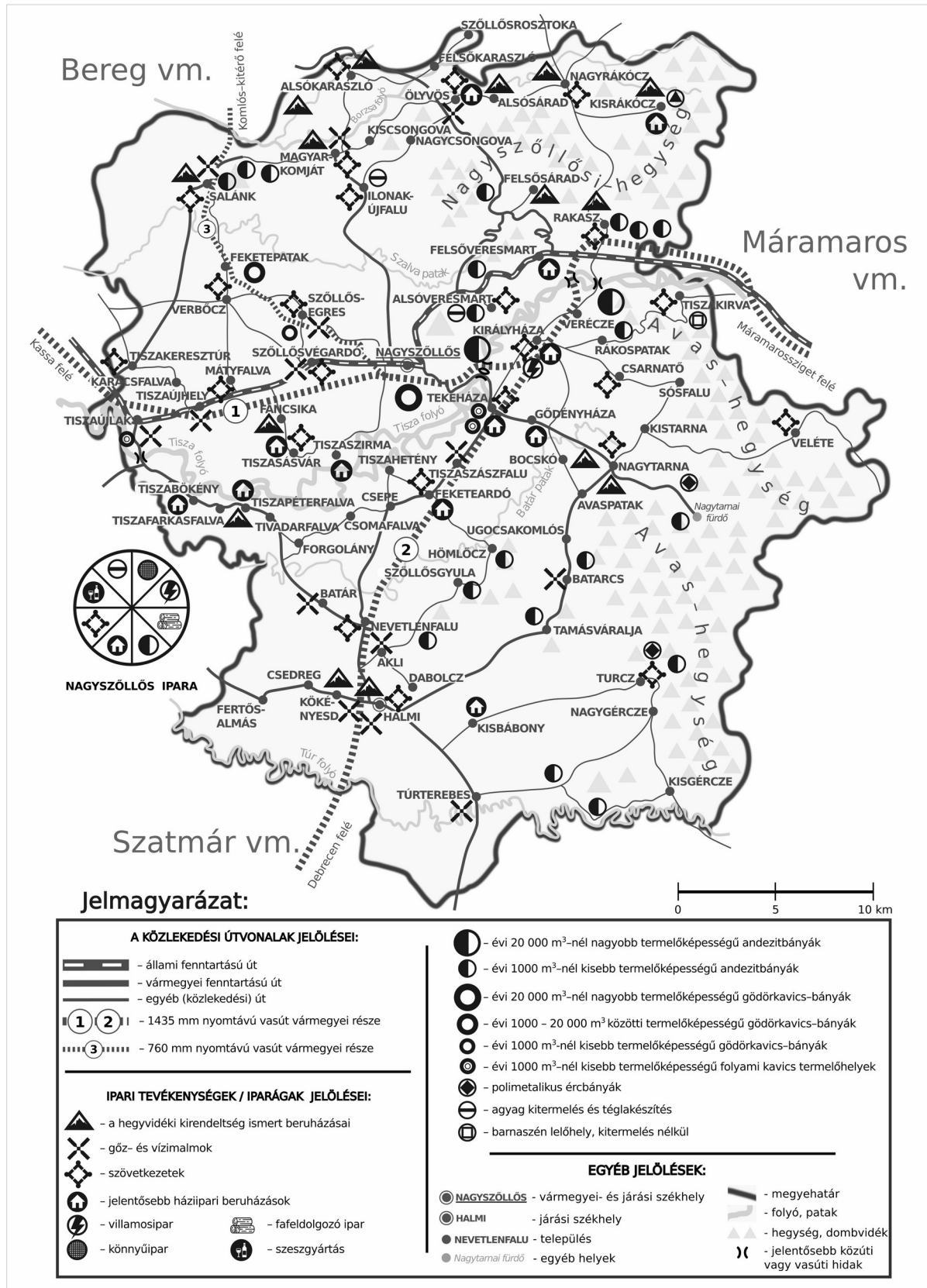
¹²²⁶ Id. Lator István (1860. május 20., Tizzasásvár – 1919. február 20., Nagyszöllős) gazdasági tevékenysége mellett a nagyszöllősi állami gyermekmenhely gondnoka is volt. Fia, ifj. Lator István (1894. augusztus 19., Tizzasásvár – 1975. február 27., Makó) földbirtokos volt. Ifj. Lator István fia Lator László (1927. november 19., Tizzasásvár – 2023. július 17., Ispánk) többszörösen kitüntetett Kossuth-díjas magyar költő, műfordító, esszéista, a Digitális Irodalmi Akadémia alapító tagja. (A Beregszászi M. Kir. Állami Főgimnázium XXIII-ik évi értesítője. Beregszász 1913.; <https://www.geni.com/people/Istv%C3%A1n-Lator-de-Visk/6000000008483443987>, letöltés 2023. október 15.; <http://nemzetmuvesze.hu/nehai-kituntettek/lator-laszlo/>, letöltés 2023. október 15.)

¹²²⁷ Határszéli Ujság. 1922. november 5.

¹²²⁸ Gazdasági felügyelőség Nagyszöllősön... i. m. 5.

¹²²⁹ MNL OL K 27 1912.03.27. 2.

29. ábra:¹²³⁰ Ugocsa vármegye ipari térképe 1890-1918.

¹²³⁰ Saját szerkesztés. A térkép forrásai: Terv. Gönczy P.: Ugocsa vármegye... i. m.; *Kereskedelemügyi m. Kir. minisztérium*: Ugocsa vármegye közötti és kőbánya térképe. Budapest 1918. (<https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkepar/1645/?list=eyJxdWVyeSI6ICJrXHUwMTUxYl1MDBIMW55YSB1Z29jc2EifQ>, letöltés 2024. jan. 7.)

Nagyszöllős „város”, mint gazdasági központ. Az ipar központja minden kétséget kizáróan Nagyszöllős volt, melynek gazdasági felvirágzása szintén az Osztrák-Magyar Monarchia időszakára esett. Országos szinten némileg korábban, már az 1850-es években is elindult egyfajta gazdasági modernizáció, hiszen kiépült egy modern adórendszer, megszűnt a belső vámhatár, elindult a telekkönyvezés és az ország kataszteri felmérése. 1850-ben megszervezték a kereskedelmi és iparkamarákat, 1851-ben szabályozták, majd 1859-ben teljesen szabaddá tették az iparüzést. A céheket ekkor még nem szűntek meg, de az 1872-es ipartörvény átalakította őket ipartársulatokká.¹²³¹ Nagyszöllős mindebbe csak néhány évtizedes csúszással kapcsolódott be, s a fellendülő ipar egyre inkább városi jelleget kölcsönzött a nagyközségnek, amit egyébként még a vármegyei és a helyi hivatalok is városként említettek a hivatalos dokumentumaikban.

Beluszky Pál regionalista, társadalomföldrajzi kutató szerint a városhierarchiát a városi alapfunkciók (pl. közigazgatás, oktatás, igazságügy stb.) mennyisége és sokfélesége (pl. az ellátott feladatok szintje és gyakorisága, a központi szerepkör, a vidék ellátása stb.) alapján lehet a legjobban meghatározni. A századforduló időszakára koncentrált városhierarchia-rendszerében a fentebb említett funkciókat és azok mennyiségi adatait alapul véve egy olyan rangsort állított fel, ami öt fő- és nyolc alkategóriába sorolta a magyarországi városokat, s itt nem csak azokkal foglalkozott, amelyek városi ranggal rendelkeztek a dualizmusban, hanem azokkal is, amelyek kimerítették a feltételeket. A kategorizálás a következő: I. Regionális központok (teljes értékűek, részlegesek), II. Fejlett megyeszékhelyek (teljes értékűek, részlegesek), III. Megyeszékhely-szintű városok (teljes értékűek, részlegesek), IV. Középvárosok (teljes értékűek, részlegesek) és V. Kisvárosok.¹²³²

Az ugocsai települések közül mindössze egy, Nagyszöllős, a megyeszékhely található meg a kategorizálásban. Nagyszöllős a középvárosok főkategóriájának a részleges központ alkategóriájában lett meghatározva. Ez azt jelentette, hogy olyan intézményekkel és hivatalokkal rendelkezett, mint a pénzügyőrség, a vasúti mérnökségek, a csendőr szakaszok székhelyei, a megyei és járási hivatalok, a közjegyzők stb., s a kategóriában elért legmagasabb szintű településhez képest pedig az intézmények felével-háromnegyedével bírt.¹²³³

A Beluszky-féle városhierarchia a kategorizálás alapján külön foglalkozott Északkelet-Magyarországgal, ahol arra az eredményre jutott, hogy a városodás mértéke alacsony, 10%-on aluli volt Máramarosban, Beregben, Ungban és Ugocsában is. A városok szerepét ezekben a vármegyékben többnyire kis népességű, valódi polgársággal és városi

¹²³¹ *Katus L.: A modern Magyarország...* i. m. 283.

¹²³² A kategorizálás részletes alapjait lásd: *Beluszky P.: A polgárosodás törékeny váza...* i. m. 17.

¹²³³ *Beluszky P.: A polgárosodás törékeny váza...* i. m. 17-18.

jelleggel alig rendelkező adminisztratív központok töltötték be. Legfontosabb városodási alapjuk a közigazgatási és az államigazgatási funkciók letelepítése volt, de szerepet játszott még a vasútépítés, az állami ipartelepítés, vagy a hadsereg állomáshelyeinek otléte is. Az állami beavatkozás folytán tehát számos csekély népességű, egyébként városi jegyekkel nem rendelkező település kapott intézményrendszert, s emelkedett följebb a településhierarchiában. Ilyen volt Nagyszöllös, de több más vármegyeszékhely is, mint pl. Csíkszereda, Túróczszentmárton, Magyaróvár vagy Aranyosmarót is. A kiemelkedő jelleg mellett azonban hiányzott a valódi polgárság, a modernizációs folyamatokban erős volt az államtól való függés, vagyis az ún. belső erőforrásokat jóval felülírták a külsők, ami jelentősen eltért a nyugat-európai gyakorlattól. Nagyszöllös a közigazgatási funkciói és az állam újra elosztó szerepe nélkül nem került volna be a fentebbi kategorizálásba ugyanúgy, ahogyan nem volt hivatalosan sem városként definiálva a dualizmusban.¹²³⁴

1884-től Nagyszöllösön már ipartestület működött, a magyar gazdasági vérkeringésbe pedig az 1872-ben épült, a Királyházát Bátorúval összekötő vasútvonal kapcsolta be igazán. Ehhez jött még 1908-ban a Borsavölgyi Gazdasági Helyi Érdekű Vasút megépülése is.¹²³⁵ Már az 1900-as évek elejétől az látszott, hogy Nagyszöllös befektetőket keresett a településen jelen lévő jelentős munkaerő lekötésére. Mindez azért is fontos, mert már ekkor meghaladta az iparban dolgozók aránya a 7%-ot a munkát vállaló lakosság körében. Nagyszöllösön erős volt a bányai ipar, amelynek kiemelkedő vállalata volt a Feketehegyi Magyar Királyi Állami Kőbánya, amely 1898-tól már a magyar állam tulajdonában volt. A kitermelt követ 14 db emberi erővel mozgatott keskeny nyomtávú kőszállító kocsival juttatták el egy átrakodó helyhez, amit egy 1,5 km hosszú iparvágány kötött össze a Fekete-hegy MÁV megállóhelyel.¹²³⁶ Ezen kívül jelen volt a fűrész- és fafeldolgozó ipar, a malomipar és az újdonságnak számító villamosipar is. A vármegyeközpont ismert volt a szeszgyáráról, ami eleinte ifj. báró Perényi Zsigmond tulajdonában volt, majd bérlők működtették a napi 1,2 tonnányi szemes terményt felhasználó gyárat.¹²³⁷ 1905-ben részvénytársaság formájában elkezdődött egy agyagipari gyár létesítése, ill. a nagyközségben működő két varroda mellett egy harmadik létrehozása.¹²³⁸ (Lásd a 29. ábrát!)

A „város” közvilágításának kiépülése is hamar elkezdődött, először gázégőkkel, majd elektromossággal. A gázégők 1898-ban már biztosan működtek, s este tíz óráig világítottak,

¹²³⁴ *Beluszky P.*: A polgárosodás törékeny váza... i. m. 18-20.

¹²³⁵ *Orbán László*: Ugocea a századforduló Monarchiájában... i. m. 19.

¹²³⁶ *Karel Beneš*: Vasúti közlekedés Kárpátalján. Budapest 1996. 106.

¹²³⁷ *Braun L.*: A dualizmus korának... i. m. 352-353.

¹²³⁸ KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. október 12. 306-307. bj.

ami mintegy meghosszabbította a település mindennapjait.¹²³⁹ Nagy valószínűséggel a közvilágítás megjelenésének is köze volt ahhoz, hogy a későbbi években folyamatosan érkeztek kérvények a törvényhatósági bizottsághoz a kávéházak és a kocsmák záróra-időpontjainak kitolása ügyében.¹²⁴⁰ A közvilágításra való igénynek nagymértékben voltak közbiztonsági okai is, ill. pl. Erdélyben már a 19. század közepén a városi civilizáció egyik jelének tekintették a közvilágítást, s a század közepén a városok felsőbb utasításra meg kellett, hogy szervezzék annak valamilyen formáját.¹²⁴¹

1910-ben a nagyszöllősi képviselő-testület 7000 korona értékben 16 lámpát és lámpaoszlopot állíttatott fel, amelyek a nagyközség utcáin szétszórva működtek, s csak részben oldották meg a közvilágítási feladatokat. „*Szakértők véleménye szerint Nagyszöllős közvilágításának ellátására körülbelül 200 darab egyenkint 40 gyertyafényű izzólámpa volna szükséges [...]*”.¹²⁴² Még 1910-ben pályázatot hirdettek a közvilágítás fejlesztésére, amelyre három ajánlat érkezett. Az első a Világítási és Vízmű Rt. részéről, amely olyan telepet tervezett a településre, amelyben „*[...] az elgázosított szénből nyert nagy hőerejű világító gáz egy része motorok hajtására szolgál, melyek forgóáramu generátorokat hajtva, elektromos energiát állítanak elő.*”¹²⁴³ A tervezet az elektromos lámpákon kívül a belső, forgalmasabb utcákra nagyobb teljesítményű gázégők telepítését is tartalmazta, illetve Királyháza nagyközség¹²⁴⁴ közvilágításának a tervét is. A második pályázat a Magyar Siemens-Schuckert művektől érkezett. Az ajánlat tisztán elektromos világítást foglalt magában úgy Nagyszöllős, mint Királyháza részére, s a magánfogyasztóknak is elérhető lett volna a lakóházak világításához. A harmadik ajánlatot a Ganz-féle villamosági részvénytársaság adta, ami szintén tartalmazta Királyháza világítását is.¹²⁴⁵ Nagyszöllős igyekezete nem volt véletlen az elektromos világítás megvalósítása ügyében, hiszen a modern városokhoz már a dualizmusban is hozzátartoztak a közművesítések különböző fajtái, mint pl. a vízművek, a villanyvilágítás, melyet először 1884-ben Temesváron vezettek be, s Magyarországon, ill. a kontinentális Európában itt használták elsőként utcák megvilágítására.¹²⁴⁶

¹²³⁹ A nagyszöllősi közvilágítás kezdeteinek emléket állító ukrán-magyar kétnyelvű tábla. Helye: Nagyszöllős. (Lásd a 17. számú mellékletet!)

¹²⁴⁰ KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. október 12. 365. bj.

¹²⁴¹ Pál J.: Városfejlődés a Székelyföldön... i. m. 426.

¹²⁴² Ugocsa Vármegye, 1910. május 24. 1.

¹²⁴³ Ugocsa Vármegye, 1911. február 8. 2.

¹²⁴⁴ Az 1910-es években egyre inkább úgy tűnt, hogy Nagyszöllős után Királyháza válik a legfontosabb ipari központok egyikévé Ugocsában. Mindezt főként vasúti csomópont jellegének köszönhetette. Erről részletesebben a dolgozat II.1.1 Területi beosztás c. részében írunk.

¹²⁴⁵ Ugocsa Vármegye, 1911. február 8. 2.

¹²⁴⁶ Pál J.: Városfejlődés a Székelyföldön... i. m. 440.

A fenti villamosítási pályázatot a budapesti Világítási és Vízmű Rt. nyerte meg, amely 1911-ben szerződést kötött Nagyszöllös vezetésével, egy elektromos teleppel kombinált gázgyár létesítéséről és üzemberletéről.¹²⁴⁷ 1912. szeptember 4-én megalakult az Ugocsai Világítási Rt., 250 000 korona részvényekben elhelyezett alaptőkével és Budapest székhellyel.¹²⁴⁸ Célja Nagyszöllös és Királyháza nagyközségek világításának megoldása, fejlesztése és villamosítása volt. A nagyszöllösi magánházak fogyasztásának kielégítésére kb. 3000 darab izzólámpa beszerelésével számoltak.¹²⁴⁹ Nem sokkal később Huszt városa is a Nagyszöllösön létesített telepről kapta az elektromos áramot, ami így a villamosítás kezdeteinek térségbeli központjává vált.¹²⁵⁰

A Világítási és Vízmű Rt. által tervezett elektromos teleppel kombinált gázgyár megépítése 1912-ben még zajlott, azonban már ekkor, az Ugocsai Világítási Rt. igyekezett megszerezni a létesítmény tulajdonjogát „[...] a nagyszöllösi üzemszerződés átruházásának végleges elintézése [...]”¹²⁵¹ által, ami azonban egész fennállása idején nem sikerült. Az utóbb említett részvénytársaság és Nagyszöllös vezetése között fennálló tisztázatlan viszony azt a látszatot kelti, hogy egy megvalósuló helyi projektbe kénytelenek voltak máshonnan tőkét beengedni, ami az Ugocsai Világítási Rt. alapítóinak összetételéből is jól látszott. Mindezek ellenére Nagyszöllös vezetése nem akadályozta a részvénytársaság munkáját, amelynek deklarált célja volt, hogy a létesített telepet üzemeltesse, amit az alapszabályában is megfogalmazott: „A társaság célja: a./ a nagyszöllösi építés alatt lévő, illetve építendő gázgyár valamint az ugyanott építendő, továbbá a hozzá kapcsolódó villamos és erőátviteli telepek bérbevétele, üzemeltetése [...]”¹²⁵² A közvilágításon és az elektromosság bevezetésén túl a cég vízművek és csatornázás kiépítését is tervezete a településen. Az Ugocsai Világítási Rt. terjeszkedési törekvései végül nem valósultak meg, mivel fennállása alatt „[...] egyedüli üzletét a nagyszöllösi világítási telep üzemeltetése képezi.”¹²⁵³

Az Ugocsai Világítási Rt. a Világítási és Vízmű Rt.-től a nagyszöllösi telepre vonatkozó üzemberleti szerződést megvásárolta és átvette. Hivatalos lapjává a Pesti Hírlapot választotta, amelyben a közgyűlési meghívókat kötelezően közé kellett tennie.¹²⁵⁴ Az alapítási

¹²⁴⁷ Lásd a 18. számú mellékletet!

¹²⁴⁸ Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL), Levéltári iratok (1300-2022), VII A jogszolgáltatás területi szervei (1841-1956), 2 Pesti (1875-től) Budapesti Királyi Törvényszék (1946-tól Budapesti Törvényszék) iratai (1872-1950), e Cégbírói iratok (1876-1949), 2170 (1915) Ugocsai Világítási Rt. (1912-1925), (a továbbiakban: VII 2 e 2170) 4943 kd. A Ugocsai Világítási részvény társaság alapszabályai.

¹²⁴⁹ Ugocsa Vármegye, 1910. május 24. 1.

¹²⁵⁰ Orbán L.: Ugocsa a századforduló Monarchiájában... i. m. 19.

¹²⁵¹ BFL VII 2 e 2170 4943 kd. 1916. december 14-i jegyzőkönyv.

¹²⁵² BFL VII 2 e 2170 4943 kd. A Ugocsai Világítási részvény társaság alapszabályai.

¹²⁵³ BFL VII 2 e 2170 836 kd. Igazoló nyilatkozat. 1915. február 17.

¹²⁵⁴ BFL VII 2 e 2170 836 kd. Igazoló nyilatkozat. 1915. február 17.

tervezetnél tizenöt részvényest sorolt fel az okirat, akik közül mindössze kettő volt helyi illetőségű, a nagyszöllősi Gutmann Emmánuel bankigazgató és a szintén nagyszöllősi Deutsch Jenő takarékpénztár igazgató, akik mindössze 5000 koronányi alaptőkét fektettek volna a részvénytársaságba, így a tőke legnagyobb része nem helyből, hanem elsősorban Barankovics Péter karánsebesi kereskedőtől és Dr. Fraenkel Nándor lugosi ügyvédtől érkezett.¹²⁵⁵ Végül az Ugocsai Világítási Rt. első igazgatóságát három évre választották. Ebben a testületben tagokként Dr. Fraenkel Nándor, Barankovics Péter, Dr. Szunyog Mihály, Molnár Lajos és Neuer Ignác voltak. Az igazgatóság tagjai közé még 1912. október 31-én Ugocsa felső politikai vezetői közül is többeket megválasztottak,¹²⁵⁶ úgy mint Szentpály István országgyűlési képviselőt, Szentpály Miklós vármegyei alispánt, Guttmann Emmánuel és Deutsch Jenőt.¹²⁵⁷ Egy másik szerv, a felügyelőbizottság tagjai inkább bírtak helyi kötődéssel, mint az igazgatóság. Ennek elnöke Ujhelyi-Vitkay Sándor (Nagyszöllős), alelnöke Ney Pál, tagjai pedig Kiss Antal, Ladányi Károly,¹²⁵⁸ Dr. Volenszky Kálmán nagyszöllősi lakosok, ill. Dr. Fraenkel Ákos lugosi, Szunyog Sándor és Keppich B. Manó karánsebesi, Dr. Wirth Izsó és Stein Aladár orosi lakosok voltak.¹²⁵⁹ Az Ugocsához kapcsolódó igazgatásági és ellenőrző bizottsági tagok azonban 1914. tavaszán ismeretlen okok miatt lemondtak a tisztségükről.¹²⁶⁰

1915-ben már az első üzemében túl volt a részvénytársaság, az azonban veszteséges volt, főként azért, mert az „[...] észak-keleti orosz invázió következtében a csatározásoknak közvetlen közelében fekvő Nagyszöllősről a fogyasztóközönség legnagyobb része elmenekült és lassan-lassan, hetek, sőt hónapok múltán kezdtek visszatérni [...]”.¹²⁶¹ Ennek ellenére a nagyszöllősi telep 1627 villamos lámpát működtetett magánfogyasztóknál, 100 darabot utcai világításra, 77 darabot a vasútállomáson és közelében, szintén magánfogyasztóknál 6 ívlámpát, 7 db elektromos forgómotort és 2 db villamos szellőztetőt. Ugyancsak a telepről működtették a királyháza MÁV állomás 336 ívlámpáját, s a nagyszöllősi magánfogyasztók valamint a település utcai világításának 195 ún. légszeszláng lámpáját is.¹²⁶²

¹²⁵⁵ BFL VII 2 e 2170 836 kd. Alapítási tervezet és részvényalírási ív.

¹²⁵⁶ A helyi kötődésű igazgatásági és ellenőrző bizottsági tagok – azon a nyilvánvaló motiváción túl, hogy a vármegye gazdasági életét egyéb vármegyebeli tisztségükönél fogva is ellenőrizték, ill. rálássanak annak működésére – havi 50 korona tiszteletdíjat kaptak a részvénytársaságon belüli tevékenységükért.

¹²⁵⁷ BFL VII 2 e 2170 4943 kd. 1912. október 31.-i jegyzőkönyv.

¹²⁵⁸ Ugocsa vármegye főbírója volt 1909-ben. (Néptanítók lapja, 1909. december 30. 11.)

¹²⁵⁹ BFL VII 2 e 2170 4943 kd. 1912. szeptember 4-i jegyzőkönyv.

¹²⁶⁰ BFL VII 2 e 2170 4943 kd. Lemondólevelek. (A lemondólevelrel többségében nem volt megjelölve semmilyen indok, míg némelyek az egyéb teendőkre való tekintettel mondtak le. A lemondások egybeesése az időpontot tekintve, viszont mást sejtetnek a háttérben, elsősorban a helyi elit és a vármegyén kívüli tőkések konfliktusát.)

¹²⁶¹ BFL VII 2 e 2170 4943 kd. 1915. június 27-i jegyzőkönyv.

¹²⁶² BFL VII 2 e 2170 4943 kd. 1915. június 27-i jegyzőkönyv.

1916-ban még mindig a háború okozta nehézségekkel küzdött a részvénytársaság, melyek „[...] az üzemanyagok megszerzésében, a személyzethiányban, az anyagok drágaságában és a vasuti szállítás nehézségeiben nyerne kifejezést.”¹²⁶³ 1916-ban az üzemszerződés kérdése továbbra sem volt teljesen tisztázva Nagyszöllős és az Ugocsai Világítási Rt. között. 1918-ban a telep már katonai irányítás alatt állt, de így sem volt képes a működésre, mert „[...] még a katonai parancsnokság sem tudott kellő mennyiségű szén beszerezni.”¹²⁶⁴

A részvénytársaság 1920 után is folyamatosan megtartotta az éves közgyűléseit, azonban mindannyiszor kifejezték működésképtelenségüket. A céget végül 1925. augusztus 12-én számolták fel az alakuló 250 000 koronányi alaptőkéhez viszonyított 250 000 korona veszteséggel.¹²⁶⁵

V.3 A közlekedés modernizációja

A közlekedési hálózat sűrűsége és minősége a gazdaságot és annak fejlődési lehetőségeit meghatározó faktorok közé tartozik. Ugocsában a legfontosabb közlekedési folyosók a közutak, a vasutak, a folyókon átívelő hidak és az átkelést segítő kompok voltak. Az állam gazdaságpolitikájában a közlekedési, de kiemelten a vasúti beruházások rendkívül fontos modernizációs tényezőknek számítottak, amelyek hozzájárultak a városok és a községek fejlődéséhez, így lehetőséget teremtve az árutermelésbe való bekapcsolódásra. A települések periférikus helyzete egyúttal enyhült, ugyanakkor a modern közlekedés utat nyitott a nyugati áruk beáramlására is, ami részben gyengítette a még megmaradt kézműipart és a háziipart is.¹²⁶⁶

V.3.1 KÖZUTAK ÉS HIDAK

A közutakat – fenntartásuk és jelentőségük szerint – három nagy csoportba osztották, úgymint állami, törvényhatósági és viczinális (községi, helyi érdekű) utak. Ezek karbantartásáról és nyomvonalairól részletes információkkal rendelkezünk, ugyanúgy, ahogyan a vasútvonalak kialakításáról és azok hatásáról a vármegye gazdaságára és településszerkezetére. (Lásd a 30. ábrát!) Az úthálózat összetétele és karbantartása – a Tiszaújlaktól Huszt felé tartó állami úton

¹²⁶³ BFL VII 2 e 2170 4943 kd. 1916. december 14-i jegyzőkönyv.

¹²⁶⁴ BFL VII 2 e 2170 4943 kd. 1918. január 12-i jegyzőkönyv.

¹²⁶⁵ BFL VII 2 e 2170 4943 kd. Az Ugocsai Világítási Rt. felszámolási végzése.

¹²⁶⁶ Pál J.: Modernizáció a Székelyföldön... i. m. 216.

kívül – a vármegye feladata volt, s azzal a törvényhatósági bizottság és az alispáni jelentések is rendszeresen foglalkoztak. Az utak burkolata leginkább aprított bányakő és ún. tiszai kavics volt. Karbantartásuk nagy hányadát a vármegyei útadó – melynek egy része ún. igás és kézi napszám – fedezte, kiegészítve az állandó és az időszakos kormányzati támogatásokkal, és nem elhanyagolható mértékű fejlesztéssel. Így építették meg 1885-ben „[...] a Tiszán keresztül Tekeházánál hadászati célból készült szép, erős hidat, mely Ugocsa megye tiszáninneri és tiszántúli járásait köti egybe, — mint nekünk írják — f. hó 4-ikén nagy ünnepélyességgel adták át a forgalomnak.”¹²⁶⁷ A Gregersen¹²⁶⁸ által tervezett és Podhoránszky Géza vármegyei mérnök közreműködésével létrejövő, forgalmi szempontból nagy jelentőségű híd karbantartását, valamint az 1890-ben végrehajtott nagyobb mértékű felújításának költségeit részben állami hitelből, részben pedig a „[...] Kereskedelmi Minister Ur Ő Nagy méltósága saját tárczája terhére viseli.”¹²⁶⁹ A híd fontosságát bizonyítja, hogy a kereskedelmi tárca később is biztosította a fenntartási és renoválási költségeket,¹²⁷⁰ sőt az első világháború alatt Ivánka Lajos mérnököt – aki korábban is a híd ellenőrzését végezte – hetenkénti átvizsgálással bízták meg.¹²⁷¹

Néhány évvel később épült egy vasúti híd is Tekeháza mellett, amely 1887-1888 között készült el.¹²⁷² Állandó közúti és vasúti híd volt még Verécze és Rakasz között is, amelyek közül a közúti 1882-ben már biztosan létezett.¹²⁷³ A harmadik állandó közúti híd, amely összefogta a Tisza két partját, Tiszaújlaknál volt. A tiszaujlaki híd megépítésének előkészületei már 1870-ben megtörténtek, amikor a pénzügyminisztérium 17 642 forint 59 krajcár összeget biztosított vízi előmunkálatokra.¹²⁷⁴ 1888-ban a már használatban lévő fából készült ún. vámos hidat az árvíz megrongálta,¹²⁷⁵ s annak folyamatosan rossz állapota, valamint Tiszaújlak térségbeli gazdasági súlya miatt, elkerülhetetlenné vált a teljes renoválása vagy újjáépítése, hiszen „[...] magának Tisza-Ujlak városának meg éppen életkérdés a híd kiépítése, mert említett vidékek összes gazdasági terményeinek Tisza-Ujlak a piaca.”¹²⁷⁶

¹²⁶⁷ Pesti Hírlap, 1885. február 8. 6. (Lásd a 15. számú mellékletet!)

¹²⁶⁸ Gregersen Gudbrand – norvég származású mérnök, híd- és vasútépítő, aki 1847-ben került Magyarországra, majd részt vett az 1848-1849-es magyar forradalom és szabadságharcban, mint honvéd hadmérnök. A szabadságharc bukását követően visszatért Magyarországra, s 1888-ban bejegyeztette a Gregersen G. és Fiai Építő Vállalatot.

¹²⁶⁹ KTÁL 245. fond. 1. opisz. od. zb. 328. Alispáni jelentés az 1890-ik évről. 16.

¹²⁷⁰ MNL SzSzBVL IV.1002 3. kd. 626. á. szám. 1909. Nagyságos alispán úr!

¹²⁷¹ MNL SzSzBVL IV.1002 3. kd. 784. áé. szám. Nagyságos alispán úr!

¹²⁷² Dr. Domanovszky Sándor: A magyarországi Tisza-hidak felszerkezeteinek története. In: A 41. Országos Hidmérnöki Konferencián elhangzott előadások tömörítvényei. Szolnok 2000. 10.

¹²⁷³ Siegmeth Károly: Máramarosi útvázlatok IV. In: A magyarországi Kárpátgyűlés évkönyve. VIII. (1881). 79.

¹²⁷⁴ 1870. évi zárszámadás. 39. melléklet. Pénzügyminisztérium. In: A Magyar Korona Országainak állami zárszámadása az 1870-ik évre. Buda 1871. 10.

¹²⁷⁵ A tiszaujlaki híd. Budapesti Hírlap, 1888. május 5. 10.

¹²⁷⁶ Uo.

A közvetlen munkálatokra való előkészület már 1890-ben elkezdődött „*A tiszaujlaki ideiglenes kincstári Tisza híd biztosítására szükséges jégtörők még az előző félévben készültek el. A végleges vas felszerkezettel és köpillérekkel tervezett híd közigazgatási bejárása megtartatván, elhatároztatott [...] hogy az új híd a régi mellett épüljön [...]*”.¹²⁷⁷ A pénzügyminisztérium még ebben az évben ki is írta a pályázatot az új híd terveire, melyet 1891. február 1-ig kellett benyújtani.¹²⁷⁸ 1892-ben az új híd már közel kész állapotban volt: „*Három szilárd kölábon és két hídfőn nyugszik, messze ellátszó, négy sugárive. Hossza 270 szélessége 6,42 méter.*”¹²⁷⁹ Végül 1893-ban adták át a forgalomnak,¹²⁸⁰ 1906-tól pedig vármegyei kezelésbe ment át.¹²⁸¹

A kisebb folyókon való átkeléshez szintén hidakat és kompokat használtak. Egyes hidakon való átkelésért törvényesen vámot lehetett szedni, ezeket az átkelőket „vamos hidaknak” nevezték. A vámszedés nem ritkán magánkézben volt, pl. Túrterebesen is, amiről 1905-ben ezt olvassuk: „*Klein Ka[...] (kiolvashatatlan név - a szerző megj.) és társa megvételre ajánlja Túr folyón lévő vámos hidat, amit a th. bizottság annak rossz állapota és kis forgalma miatt elutasít.*”¹²⁸² Ennek ellenére mégis lehetett szándék a híd megvételére, mert később a törvényhatósági bizottság államkölcsönért is folyamodott az ügyben, amit szintén elutasított a kereskedelemügyi miniszter, így a híd nem került a vármegye kezelésébe. A hidak karbantartását nagy részben szintén a vármegyei útalapból finanszírozták, melyet általában a település kérvényezett, mint Batarcs esetében, ahol útalapi segélyből szerették volna tatarozni a Batarcs patak rossz állapotú hídját.¹²⁸³

A törvényhatósági utak összhossza Ugocsában 173,5 km volt 1891-ben, melyből 158,2 km kiépített útszakasznak számított. Az útszakaszok egy része stratégiai fontosságú hadászati közútnak volt minősítve, mint a Nevetlenfalu-Tiszaújlak, a Szatmárnémetiből Huszt felé tartó, és a Munkácstól Felsőveresmartig húzódó közutak ugocsai részei.¹²⁸⁴

Az útjavítások feladatainak nagy része is a vármegyére hárult, amely öt éves karbantartási szerződéseket kötött, általában helyi vállalkozókkal: „*Vármegye alispánja a n szőlősi-f. sáradi törvh. utra az 1905-1910 években szükségrendő tört kő és kavics szállítására vonatkozólag Klein Mózes vállalkozóval kötött szerződést [...]*”.¹²⁸⁵ Az alsóbbrendű, általában

¹²⁷⁷ KTÁL 245. fond. 1. opisz. od. zb. 328. Alispáni jelentés... i. m. 16.

¹²⁷⁸ Pályázati hirdetés: Tisza-Újlaknál a Tisza folyón jelenleg fennálló kincstári vámos híd helyett. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője, 1890. november 21. 264.

¹²⁷⁹ Uj Tisza-híd. Bereg, 1892. november 6. 4.

¹²⁸⁰ Dr. Domanovszky Sándor: A magyarországi Tisza-hidak... i. m. 10.

¹²⁸¹ KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. október 12. 264. bj.

¹²⁸² KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. július 5. 198. bj.

¹²⁸³ KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. április 13. 102. bj.

¹²⁸⁴ KTÁL 245. fond, 1. opisz. od. zb. 388. Ugocsa vármegye... i. m. 11-12.

¹²⁸⁵ KTÁL 674. fond 7. opisz. od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. április 13. 50. bj.

csak az adott település által használt viczinális utakat a község saját költségvetésén belül tartotta karban. Ezt a feladatot a helyi képviselőtestületek gyakran elhanyagolták, melyet a főszolgabíró elmarasztaló figyelmeztetése követett a községi jegyző felé.¹²⁸⁶

A régiiek karbantartása mellett újonnan épült közutak is megjelennek a vármegye térképén, mint pl. a Nagyszöllös és Felsősárad közötti, Szalva-völgyi útnak is nevezett szakasz, melynek említésével 1890-ben találkozunk először,¹²⁸⁷ vagy pedig a Kistarnát és Nagytarnát összekötő községi útvonal¹²⁸⁸ és az 1905-ben épülő Rákospatak-Tizsakirva útvonal, amely a legszükségesebbek közé tartozott a vármegyében, hiszen az ugocsai települések közúti megközelíthetősége jónak számított ugyan az alföldi részekén, de a hegy- és dombvidéket tekintve már sokkal árnyaltabb volt a helyzet.

A legrosszabb megközelíthetősége a Tisza és az Avas-hegység közé szorult Tizsakirvának volt, ami – 1905-ig – nem rendelkezett összekötő úttal a vármegye egyetlen más településével sem, hanem csak – az adott szakaszon híd nélküli – Tiszán átkelve, a szomszédos Máramaroson keresztül lehetett oda eljutni. Az egyes ugocsai falvak megközelíthetlenségével többször szembesülő Aczél László tanfelügyelőn kívül¹²⁸⁹ a fővárosi sajtó is foglalkozott, melyhez a megoldás kieszközöléséért a lakosság fordult: „[...] a község (*Veléte - a szerző megj.*) lakossága körében nagy az elkeseredés a miatt, hogy a több mint kétezer lakossal biró falu teljesen el van zárva a világtól. Egyedül Husztra visz ut, de oda is a Tiszán kell átkelni - a mikor lehet. A komp, mely a közlekedést közvetíti, alig használható [...]”.¹²⁹⁰ Ennek orvoslására megépült a Nagytarnát Velétével összekötő út, amely Ráthonyi Lajos, nagytarnai földbirtokos vármegyei lobbitevékenységének volt köszönhető.¹²⁹¹ A fentebb említett Tizsakirva bekapcsolásának fontossága a közúti hálózatba 1905-ben tudatosult igazán a vármegyei vezetésében, így „[...] elhatározza a vármegye közönsége, hogy ezen mindkét község (*Rákospatak és Tizsakirva - a szerző megj.*) létérdekét igen közlelől

¹²⁸⁶ MNL SzSzBVL IV.1002 1. kd. Feketeardó község útjainak jókarba való helyezése.

¹²⁸⁷ KTÁL 245. fond. 1. opisz. od. zb. 328. Alispáni jelentés... i. m. 15.

¹²⁸⁸ A vármegye törvh. biz.-nak 1888. évi okt. hó 12-én 226. bj. sz. a. kelt határozata. Ugocsa, 1889. szeptember 29. 2.

¹²⁸⁹ „A faluba (*Tizsakirvára - a szerző megj.*) három úton lehet eljutni: egyik Rákospatak mellett a nagyszöllősi urbéres közönség [...] erdején át a falu alsó végébe vezet s leginkább csak gyalog vagy lóháton járható; a másik a tizsakirvai paplak felett indul s Csarnató község erdején át vezet Szt. Jánosligeti erdei tanyánk közelében s ez a legszebb, mondhatni sétányszerű út; a harmadik Huszton alul a »Nagyág« vize mellől a füzeseken keresztül-kasul vezet a Tisza partjára, honnan gyalogosan, csónakon, szekérrel, kompon kelhetünk át a falu alsó vagy felső részébe; de mindhárom utóbb említett közlekedési vonal kellemetlen, sőt veszedelmes.” (Aczél L.: Ugocsa vármegye népoktatásügye... i. m. 188.) Ugyancsak Aczél ír egy, az előbbihez hasonló helyetről: „*Veléte község haladásának nagy akadály, hogy saját megyéjével csak Máramaros megyén keresztül közlekedhetik, s az is gyakran a Tisza folyó szeszélyei miatt csak nehézkesen, sokszor igazán életveszély között történhetik meg [...]*” (Aczél L.: Ugocsa vármegye népoktatásügye... i. m. 219.)

¹²⁹⁰ Veléte panasza. Budapesti Hírlap, 1903. január 6. 11.

¹²⁹¹ Aczél L.: Ugocsa vármegye népoktatásügye... i. m. 219.

érintő utvonal kiépítése céljából államsegély engedélyezése iránt a Kereskedelemügyi Miniszter urhoz fordul [...]”.¹²⁹² A kérelem valószínűleg sikeres volt, mert még ebben az évben megkezdődött a kiépítés, amit eredetileg a két község saját fedezetéből akart megvalósítani.

Az útépítés egyes esetekben összekapcsolódott a vármegye kormányzati segélyezésével is. Így történt ez 1899-ben, amikor „*A kereskedelmi minister úr felhatalmazást kér, hogy a célból, hogy az ország több vidékén, nevezetesen Bereg, Ugocsa, Marmaros, Zemplén és Komárom vármegyékben jelentkező ínség enyhítése végett közuti munkák elrendeltethessenek és foganatosíthassanak [...]*”.¹²⁹³ Miután a kérelmet engedélyezték, a kormányzat ilyen és ehhez hasonló lépésekkel a segélyezésért cserébe munkaerőhöz jutott. Hasonló példákkal találkozhatunk az 1900-as évek elején is.¹²⁹⁴

A közutak mellett 1905-től bizonyíthatóan folyt a vármegyeközpont gyalogos forgalmát segítő járdaépítés, amely 1910-ben már a Tiszántúli járás központjában, Halmiban is a képviselő-testület egyik témája volt, sőt az említett évre „*[...] a ház és telek tulajdonosok 2/3-ad része a járdát már nagy részben saját költségükön elkészítették [...]*”¹²⁹⁵ a maradékra pedig a Magyar Aszfalt Rt.-vel kötöttek szerződést.

Ezek a folyamatok országos és regionális szinten is mindenhol megjelentek. Az első világháború előtti három évtizedben fokozott városrendezési munkálatok indultak be: szabályozták a folyókat, utcákat és tereket nyitottak meg, parkok és sétányok létesültek. Az utcák burkolása és a járdák elkülönítése szintén a 19. század második feléhez köthető. A századforduló után pedig az egész országban megnőtt a burkolt utcák és a járdák száma. Fokozatosan terjedt a közvilágítás, megkezdődött a villany és a víz bevezetése, ill. a szennyvíz elvezetése.¹²⁹⁶

Mindezek alapján és az V.3.2-es vasúti közlekedéssel foglalkozó fejezetrész figyelembevételével elkészítettük Ugocsa közlekedési térképét, amelyen a településeket, az utakat és útvonal típusokat, a megvalósult és tervezett vasútvonalakat, a fontosabb hidakat és a közlekedést befolyásoló domborzatot tüntettük fel:

¹²⁹² KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. április 13. 63-65. bj.

¹²⁹³ MNL OL K 27 1899.12.22. 4-5.

¹²⁹⁴ Braun L.: A dualizmus korának... i. m. 353.

¹²⁹⁵ MNL SzSzBVL IV.1002 2. kd. 203/1910. Halmi járda építési ügye.

¹²⁹⁶ Pál J.: Városfejlődés a Székelyföldön... i. m. 425-429.

30. ábra:¹²⁹⁷ Ugocsa vármegye közlekedési térképe, amely az 1904-1918 közötti közlekedési hálózatot ábrázolja.

¹²⁹⁷ Saját szerkesztés. A térkép forrásai: Terv. Gönczy Pál: Ugocsa vármegye állami- törvényhatósági és vicinális közutainak forgalmi térképe. Budapest 1916.; Magyar Földrajzi Intézet: Nagyszőlős és Huszt. Budapest 1919.; Uj vicinális vasut Szatmármegyében. „Heti Szemle”, 1911. május 3. 6.; Vasuti és Közlekedési Közlöny, 1905. július 2. 1.; 1907. február 25. 1.

V.3.2 A HÉV-FELLEGVÁR TERVEI ÉS A RÉSZBENI MEGVALÓSULÁS

A Magyar Királyság északkeleti része országos összehasonlításban nem volt a megépítendő vasútvonalak elsődleges célpontjai között. Az első fontosabb vonalak kiépítése a Magyar Északkeleti Vasúthoz kötődött. Ugocsa abból a szempontból vált fontossá, hogy a Debrecen-Szatmárnémeti-Királyháza-Máramarossziget és a Kassa-Csap-Királyháza vonalak találkozási és csomópontja Királyházán volt. Kassa és Debrecen, mint vasúti végpontok megjelenése nem volt véletlen, hiszen Ugocsa kötődése a Beluszky Pál által meghatározott regionális központok centrum-városaihoz kettős volt: egy része Kassa vonzáskörzetéhez tartozott, míg a másik elsődlegesen Debrecenhez.¹²⁹⁸ A kassai vonal tekintetében a Csap-Királyháza vonalrész 1872-ben nyitották meg,¹²⁹⁹ melyen az ugocsai települések közül Tiszaújlak, Tiszaújhely, Fancsika, Nagyszöllős és Királyháza állomások feküdtek. A Debrecen-Szatmárnémeti-Királyháza-Máramarossziget vonal Ugocsát érintő Szatmárnémeti-Királyháza-Bustyaháza közötti szakaszát 1872. június 16-án vette használatba az utazóközönség,¹³⁰⁰ melyen Halmi, Nevetlenfalu, Feketeardó, Tizzaszászfalu, Tekeháza, Királyháza, Verécze, Felsőveresmart és Rakasz ugocsai állomások voltak megtalálhatók.

A vasútvonalak és a kiépített vasútállomások a gazdasági hasznosságon kívül fontos szerepet játszottak egy-egy település modernizációjában. Ezt látjuk a vasúti csomóponttá vált Királyháza esetében is, melynek gazdasági, társadalmi és egyházi életére is fejlődést előidőző hatással¹³⁰¹ volt a vasút, nem is említve a lakosság számbeli gyarapodását: „*Melyik Ugocsa vármegyei község tudja ezt a szaporodást felmutatni, hol szaporodott a lakosság 10 évenként 30-33 %-al?*”¹³⁰² (Királyháza nagyközség népességyarapodását lásd az 1. ábrán!)

Az 1872-ben átadott két vasútvonal után több mint harminc évig nem került a vasútépítés az ugocsai közlekedésfejlesztés látóterébe. Ekkor viszont a Borzsa folyó völgyében egy 760 mm nyomtávolságú tervezet széles körű érdeklődést váltott ki. A Borzsavölgyi Gazdasági Helyi Érdekű Vasút vagy Borzsavölgyi Gazdasági Vasút (a továbbiakban BGV) megszületésének terve 1904 januárjáig nyúlik vissza, amikor Ilosván¹³⁰³

¹²⁹⁸ Beluszky P.: A polgárosodás törékeny váza... i. m. 24.

¹²⁹⁹ Braun L.: A dualizmus korának... i. m. 336.

¹³⁰⁰ Magyar északkeleti vasút. Hirdetmény. Ellenőr, 1872. június 13. on. és Vö. <https://lokalhistoriak.blogspot.com/2019/10/a-szatmarnemeti-vasutallomasok-tortenete.html>, letöltés 2022. máj. 5.

¹³⁰¹ Ennek kifejtett részleteit lásd a dolgozat II.1.1 Területi beosztás és a IV.5.1 Magyar nyelvű sajtótermékek Ugocsában c. pontjaiban!

¹³⁰² Királyháza, 1911. július 1. 2.

¹³⁰³ Bereg vármegyei nagyközség. A hegyvidéki akcióhoz kapcsolhatóan olvashatjuk róla: „*A Borzsa völgye kiinduló pontja a magyar kormány hegyvidéki akciójának, melynek a vasút építésével s még inkább forgalma által szintén nagy szolgálatokat tettek.*” (Budapesti Hírlap, 1908. december 23. 15)

Barta Ödön országgyűlési képviselő elnökletével egy bizottság ült össze, amely főként Bereg és Ugocsa vármegye érintett tisztviselőit¹³⁰⁴ és személyeit tartalmazta, s kiemelkedő téma volt a nyomvonal és az abba bekötött állomások.

A gazdasági vasútnak nem csak Ugocsa és Nagyszöllős, hanem „*Beregszász kereskedelmi és ipari forgalma szempontjából van nagy fontossága, a mennyiben oly fogyasztó területeket csatol hozzá, a melyek eddig földrajzi fekvésüknél fogva adás-vevési szükségleteiket más helyeken bonyolították le.*”,¹³⁰⁵ írta a Bereg c. vármegyei lap. Azonban az idézett mondatot ugyanúgy maguknak érezték az ugocsaiak is, csak Beregszász helyett Nagyszöllőssel megfogalmazva, hiszen a távolságok, a vasúti fővonalhoz való kapcsolódás, s a még mindkét helyen hiányzó infrastruktúra a két települést azonos mértékben jogosította volna fel a BGV legfőbb csomópontja címre.

A BGV¹³⁰⁶ létesítésének megfogalmazott célja tehát leginkább gazdasági vonatkozású volt, főként abban a tekintetben, hogy a máramarosi Dolha vidékének erdőkincsét és faanyag kitermelését bekapcsolja az országos vérkeringésbe, ill. fellendítse azt. Kétségtelen, hogy az új vasútvonal számos lehetőséget biztosított a gazdaság terén. Ebből kiindulva kezdtek el Ugocsában egy tanningyár megépítésének terveit kidolgozni, főként külföldi tőkéből fedezve azt, s szintén a dolhai bükkfa erdők kitermeléséből beszerezve az alapanyagot.¹³⁰⁷ Ebből is jól látszik, hogy a személyszállítás csak másodlagos volt, ennek ellenére a teljes vonalon kiépült, sőt első, másod és harmad osztályon is lehetett utazni rajta.¹³⁰⁸ A vasút terveinek egyik első felterjesztése Dobossfy Ferencz budapesti ügyvédhez¹³⁰⁹ kapcsolódott, aki ebben a tervezetben még a Dolha-Nagyszöllős útvonalat javasolta,¹³¹⁰ sőt ugyanebben a beadványban

¹³⁰⁴ A gazdasági vasút fontosságát mutatja az Ugocsa vezetés számára, hogy a bizottsági megbeszélésen a vármegyei politikai és közéleti vezetés a legfelsőbb szinten képviseltette magát. Jelen volt id. Rabár János, magyarkomjádi görögkatolikus főesperes, aki Firczak Gyula munkácsi püspököt képviselte, gróf Csáky László, Ugocsa főispánja, Becsky Emil alispán, Fogarassy Zsigmond országgyűlési képviselő, Ujhelyi-Vitkay Sándor főszolgabíró és Dr. Gulácsy István vármegyei főjegyző. (Uj helyiérdekű vasut. Független Magyarország, 1904. január 16. 13.)

¹³⁰⁵ A borsavölgyi vasut. Bereg, 1904. január 24. 3.

¹³⁰⁶ Az eredeti grafikusán ábrázolt tervezetet lásd a 16. számú mellékletben!

¹³⁰⁷ Gyáralapítási mozgalmak. Magyar Ipar, 1906. augusztus 5. 10.

¹³⁰⁸ Felvidéki tapasztaltok. Görög Katolikus Szemle, 1917. június 3. 1.

¹³⁰⁹ Dobossfy kapcsolódása Ugocsához vagy egyáltalán az északkeleti vármegyékhez nem tisztázott. A Budapesten ügyvédi irodát fenntartó és tehetős életmódot folytató jogász elképzelhető, hogy gazdasági lehetőséget látott az általa előterjesztett vasútvonalak engedélyeztetésében és megépítésében. 1906-ban megromló egészsége miatt (a lipótmezei elmeógyógyintézetben kezelték) abbahagyta az ügyvédi pályát, majd feltehetően külföldre távozott. (Pesti Napló, 1907. július 2. 12.)

¹³¹⁰ Törvényjavaslat a borsavölgyi gazdasági vasút engedélyezése tárgyában. In: Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Budapest 1907. 242.

a soha meg nem valósuló Tiszaújlak-Salánk vonalra is¹³¹¹ előmunkálati engedélyt kapott,¹³¹² amely többször meg is volt hosszabbítva.¹³¹³ Más adatok szerint viszont már az 1880-as évek végén létezett egy előmunkálati engedély, amely a Beregszász-Dolha útvonalra vonatkozott.¹³¹⁴ Ezután indult meg a vetélkedés Beregszász és Nagyszőlős között, hogy Beregkövesdnél merre is kanyarodjon a nyomvonal? A beregszászi lobbi erősebbnek tűnt, így már az 1907/549. számú törvényjavaslat is csak abban az esetben támogatta a vasútvonal kettéágazását Beregkövesdtől, ha „*Ugocsa vármegye közönsége és az érdekelt Ugocsa vármegyei községek eme nagyszőlős-beregkövesdi vonalnak létesítését támogatni fogják.*”¹³¹⁵ Mivel az ugocsai vezetés ezt megígérte az eredeti Dobossfy-féle tervezetet elutasították, s a Magyar Helyi Érdekű Vasutak Rt. által benyújtottat fogadták el, amely tartalmazta a beregkövesdi elágazást. A nagyszőlősi vonal hossza 20 km-ben volt meghatározva 760 mm nyomtáv szélességben, melyen maximum 30 km/h sebességgel közlekedhettek a szerelvények.¹³¹⁶ A tervezet tartalmazta Nagyszőlős és Beregszász állomásainak átrakodó állomássá való bővítését is. Ezen kívül a helyi jelleg mellett volt még egy fontos primer jelzője is a vasútvonalnak, miszerint „*[...] a kormány által megteremteni kívánt saját üzemű gazdasági vasutak első nagyobb szabású kísérleteként tervezte [...] a Pesti magyar kereskedelmi bank [...]*”.¹³¹⁷ Az eredeti tervekben a Komlós-kitérő Ilosva közötti szakasz az ugocsai Alsókaraszlót is érintette volna, ami a megvalósításnál már nem kapott állomásépületet, valószínűleg a Beregkiszfaludhoz lévő földrajzi közelsége miatt.

A keskeny nyomtávú vasút pénzügyi fedezetét 10 000 darab, egyenként kétszáz korona értékű részvénnyel tervezték megvalósítani, melyek nagyobb részét az állam vásárolta volna meg.¹³¹⁸ A megépítés finanszírozásában azonban részt kellett venniük – mely részben önérdékből is történt, a részvények után remélt haszon miatt – azoknak a településeknek is, amelyeket a vasút bekapcsolt a közlekedési-gazdasági vérkeringésbe, így Nagyszőlős képviselő-testülete elhatározta „*[...] 40 000 korona hozzájárulási összeg fedezése illetőleg*

¹³¹¹ A tervek egy „*[...] Tiszaújlak állomásától Tiszakeresztúr és Sárosoroszi községek érintésével Salánkig, illetőleg a m. kir. államvasutak Nagyszőlős állomásától Szőlősvégardó, Egres, Verbóc és Feketepatak községek érintésével ugyancsak Salánkig, továbbá Salánktól Doháig vezetendő 0-70 méteres keskeny nyomtávú helyi érdekű vasútvonalra [...]*” voltak kidolgozva. (Vasuti és Közlekedési Közlöny, 1905. július 2. 1.). Az Ugocsában tervezett keskeny nyomtávú vasútvonalak térképi ábrázolását lásd a 30. ábrán!

¹³¹² Vasuti és Közlekedési Közlöny, 1905. július 2. 1.

¹³¹³ KTÁL 674. fond 7. opisz. od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. október 12. 260. bj.

¹³¹⁴ MNL OL K 26 Polgári kori kormányhatósági levéltárak - K szekció (1770-1973), Központilag iktatott és irattározott iratok (1867-1944), (a továbbiakban: K 26). 1902-XXXI-1134. szám, 161. old.

¹³¹⁵ Törvényjavaslat a borsavölgyi... i. m. 242.

¹³¹⁶ Uo. 243.

¹³¹⁷ Budapesti Hírlap. 1908. december 23. 15.

¹³¹⁸ A borsavölgyi vasut. Bereg, 1904. január 24. 3.

kifizetése céljából a község ingatlanából megfelelő rész eladassék [...]”.¹³¹⁹ Ugyanúgy törzsrészvényeket vásárolt Salánk község 50 000 korona értékben, Alsókaraszló 20 000, Szöllősegres 10 000, Verbőcz¹³²⁰ 2000, míg Feketepatak 1000 korona értékben.¹³²¹ Az építési engedélyt végül 1907. augusztus 21-én adták ki. A vonal hosszát 19,09 kilométerben állapították meg, amely maximum 33%-os emelkedőket tartalmazhatott, 100 méteres legkisebb ívsugár-kanyarulatokkal. A vasúti pálya egy hidat is magában foglalt, ami átívelte a Borzsa folyót. A híd eredetileg vasbeton szerkezetű volt, ami gyors állagromlásnak indult, így 1930-ban teljesen lebontották és vasszerkezetűvé építettek át.¹³²² A BGV Nagyszöllős-Komlós-kitérő szakaszát a forgalomnak végül 1907. december 23-án adták át.¹³²³ A vasútvonalain közlekedő járműállomány száma és összetétele bizonytalan, ennek ellenére biztosan tartalmazott a Bp-MÁVAG Budapest által gyártott 78-1 szerelvényű gőzhajtású motoros vontatókat, Maffei gőzmozdonyokat és a GANZ Budapest által készített gőzmozdonykocsikat, melyek mindegyike 1908-ban, tehát a BGV átadásának évében volt gyártva.¹³²⁴

Megépülése után a borzavölgyi gazdasági vasútról többen azt tartották, hogy a kivitelezése nem volt megfelelő, „[...] *gyenge és keskeny töltésen épült, talp fákként vékony deszkák szerepeltek. A vonat az első kisiklás már a bizottsági bejárásakor érte. Azóta is a kisiklások napirenden vannak.*”¹³²⁵ Ezt a vasút igazgatósága többször is cáfolta, annak ellenére, hogy több ehhez kapcsolódó balesetről lehetett hírt hallani, mint pl. 1912. májusában, amikor a Nagyszöllős felé tartó szerelvény Feketepatak állomás előtt kisiklott, s több személy enyhébben vagy súlyosan megsebesült.¹³²⁶

Ugocsa már meglévő vasútvonalai mellé egy újabb, helyi érdekű keskeny nyomtávú vasút terve is elkészült, amely az előmunkálati engedélyeit is megkapta. A vasút Szatmár vármegyét és Ugocsát kötötte volna össze Szatmárnémetitől indulva, Nagypaládon át, az ugoccai Forgolányon, Tivadarfalván, Tiszapéterfalván, Farkasfalván és Tiszabökényen

¹³¹⁹ KTÁL 674. fond 7. opisz. od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. április 13. 84. bj.

¹³²⁰ A vasút fontosságát és a mögötte lévő lobbitevékenységet jól kifejezi, hogy Verbőcz község annak ellenére vásárolt törzsrészvényeket, hogy végül a településtől két kilométerre volt a legközelebbi állomása a borzavölgyi gazdasági vasútnak. Emellett a törvényhatósági bizottság is változtatott a költségvetésén a vasútépítés miatt: „[...] *a th. bizottság, hogy a tervezetbe vett hidak ujjá építését elejti, s a legközelebbi 30 évre felveendő költségből csak az utak kavicsolását és a n. szöllős-dolhai helyi érdekű vasut segélyezését veszi tervebe [...] segélyezésre 84 219 koronát [...] megszavaz.*” (KTÁL 674. fond 7. opisz. od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. július 6. 187. bj.)

¹³²¹ KTÁL 674. fond 7. opisz. od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. április 13. 80-82. bj.

¹³²² Karel B.: Vasúti közlekedés... i. m. 18.; 33.

¹³²³ Budapesti Hírlap, 1908. december 23. 15.

¹³²⁴ Karel B.: Vasúti közlekedés... i. m. 19.

¹³²⁵ A borzavölgyi vasut. Az Ujság, 1912. május 21. 12.

¹³²⁶ Uo.

keresztül Tiszaújlakig.¹³²⁷ A megvalósításra eddig ismeretlen okok miatt nem került sor ugyanúgy, ahogyan a Szatmár vármegyei Mikolától Tivadarfalváig tervezett magánvasút megvalósulatlanságára sem.¹³²⁸ Felmerült egy olyan keskeny nyomtávú vasútvonal-tervezet is, amely Halmit és Tiszaújlakot kötötte volna össze, de már az előmunkálati engedélyek és a tervezetek elkészítésekor elvetették az ötletet, mert az ugoicsai törvényhatóság nem támogatta azt, s kérte a kereskedelemügyi minisztert, hogy az Agrárbank számára megadott előmunkálati engedélyt ne hosszabbítsa meg. A legnyomósabb indoknak a vasút keskeny nyomtávú voltát és Tiszaújlak gazdasági lemaradását jelölték meg, amit a Halmi felé nyitni tervezett vasút csak rontana.¹³²⁹

A Tiszaújlak-Halmi vonaltól való elállás után, egy esélyesebbnek tűnő pálya miatt feszült egymásnak az ugoicsai politika a saját berkein belül. A véleménykülönbséget a Halmi-Bikszád vasút tervezete okozta.¹³³⁰ 1909. októberében Ugoicsa törvényhatósági bizottsága határozatot fogadott el 200 000 koronányi törzsrészesvény folyósításáról Bányász Menyhért, nagyszőlősi építési vállalkozónak a Halmi-Bikszád vasútvonal munkálataihoz. A törvényhatósági bizottság közgyűlésén Fogarassy Zsigmond országgyűlési képviselő és Szentpály István volt alispán azzal érvelt a megépítés mellett, hogy a vonalra jelentős állami támogatás érkezik majd, így a vármegyének és községeinek minimális hozzájárulást kell csak biztosítania. A másik kiemelt érv volt, hogy a Túr folyó völgyében jelentős kőszén és aranyérc készletek vannak, melyek kitermeléséhez szükséges a tervezett vasútvonal. Az ellenvélemények táborát György Endre,¹³³¹ volt földművelésügyi miniszter vezette, aki érvelésében az említett források bizonytalan voltát és a szén- és aranybányák még fel nem tárt státuszát emelte ki. A törvényhatósági bizottság ugyan megszavazta a hozzájárulást, amit György túlárzottnak tartott, s szerinte ebből az összegből megépíthető lenne az említett vonal meghosszabbítása Halmitól egészen Tiszaújlakig. Emellett az érintett községek és a vármegye anyagi fedezet-tervezetét is kifogásolta, s hosszú ideig tartó eladósodást látott benne, így fellebbezett a közigazgatási bizottság határozata ellen a belügyminiszternél az említetteken

¹³²⁷ Uj vicinális vasut Szatmármegyében. „Heti Szemle”, 1911. május 3. 6.

¹³²⁸ „[...] a kereskedelemügyi m. kir. Miniszter úr 63620/905. számú leirata, mellyel Deli Imre tiszabereki földbirtokosnak a m. kir. államvasutak Mikola állomásától [...] Magosliget. Farkasfalva és Péterfalva községek határain át Tivadarig vezetendő 0,70 méteres keskeny nyomtávú helyi érdekű vasutvonalra az előmunkálati engedélyt megadta.” (KTÁL 674. fond 7. opisz. od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. november 22.) 484. bj.

¹³²⁹ Ugoicsa a halmi-tiszaújlaki vasut ellen. „Heti Szemle”, 1911. június 8. 6.

¹³³⁰ Engedélyezési tárgyalás. „Heti Szemle”, 1911. december 6. 5.

¹³³¹ György Endrének komoly befolyása és érdekeltsége volt az országban a vicinális vasutak terén, amelyet még az 1870-es években szerzett a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumban töltött időszak alatt, így nem meglepő, hogy az Ugoicsában élő vasúti szakember a vármegyében is kapcsolatba hozható ilyen törekvésekkel.

kívül formai hiányosságokat is felsorolva.¹³³² A fellebbezés sorsa egyelőre ismeretlen, az viszont biztos, hogy a vasútvonal tervezete megmaradt, hiszen többen is támogatták azt, úgy mint Barta Ödön országgyűlési képviselő, aki György Endre ellenében szólalt fel a vasút engedélyeztetési tárgyalásán.¹³³³

1910-ben Szatmárnémeti városának közgyűlése kérte, hogy a halmi-bikszádi vasutat csak az ugoicsai Kisgérczéig építsék meg, mert az veszélyeztetné az amúgy is alacsony forgalmú, de már létező Szatmárnémeti-Bikszád vonalat. Nem sokkal később Szatmár vármegye közigazgatási bizottsága is hasonló határozatot hozott, azzal indokolva azt, hogy a Túr-völgyi települések Halmiban értékesítenék a termékeiket. Ezzel szemben, s a halmi-bikszádi vasutat támogatva felmerült egy olyan gondolat, hogy Halmi alkalmatlan piaca miatt az említett Túr-völgyi falvak sokkal jobban be tudnának kapcsolódni Szatmár vármegye gazdaságába, hiszen Halmiban úgyis mindenki csak átszállna a Szatmárnémeti felé tartó vonalra, s nem pedig a helyi piacon értékesítene, ezzel pedig ugoicsai településeket is átvonzaná a szatmári gazdaságba. A sajtóbeli vitákból jól körvonalazódott még a fentebb említett Bányász Menyhért nagyszöllősi vállalkozó és a vonal megépítésére szintén pályázó, bizonyos Freund közötti gazdasági érdekellentét is.¹³³⁴

Különösen Szatmár vármegyében, az ezt követő években parázs viták folytak a vonalról, mellyel szemben a vármegye azt a vádat fogalmazta meg, hogy meg nem nevezett magánérdeket szolgálna, így anyagilag nem támogatható.¹³³⁵ Azonban ez sem jelentette a végkifejletet, hiszen „*Szatmár vármegye közönsége az 1912. évi október hó 10-én tartott közgyűlésében [...] valamint az 1913. évi december hó 13-án tartott közgyűlésében [...] hozott véghatározataival megállapodott abban, hogy a létesítendő láposvölgyi és halmi-bikszádi helyi érdekű vasutakat 200,000-200,000 K-val segélyezi [...]*”,¹³³⁶ amelyhez kölcsönt vett fel,

¹³³² KTÁL 674. fond 6. opisz. od. zb. 1576 György Endre, volt földművelésügyi miniszter fellebbezése a m. kir. belügyi miniszter urnak a halmi-bikszádi vasut ügyében.

¹³³³ MNL OL Z 1527 Gazdasági Levéltár (1855-1948), Kisvasút. HÉV részvénytársasági gyűjteményes iratok (1871-1950) (a továbbiakban Z 1527). 24. kd., 46. tétel, Halmi-Bikszád Hév Rt. 1911-1913.; A halmi-bikszádi helyi érdekű vasút engedélyezési tárgyalásairól felvett jegyzőkönyv. Barta egyértelműen azzal vádolta György Endrét, hogy a saját érdekei miatt próbálja a halmi-bikszádi vasut helyett a Halmi-Tiszaújlak vonalat erőltetni: „[...] lesz szerencsém különösen György Endre Ő Excellenciájának a szatmár-bikszádi vasútra nézve ide vonatkozó sophistikus, általában alaptalan érveit megczáfolni [...] mélyen sajnálom, hogy az ő egyébként tiszta látását abban az ügyben elhomályosítja a szenvedély [...] mert ezen általa fellármázott vidék védelme címén vélte legsikeresebben elérhetni általában munkájának azt a célját, hogy az ő cirkulusit bántó halmi-bikszádi vasút meghiúsítása végett egy olyan képtelenül kacskaringós keskenyvágyányú vasut illuzióját keltse fel, melynek egyetlen kézzel fogható eredménye az lehetne, hogy forgalomba jutás esetén Péterfalván is megállna.” (György Endre Tiszapéterfalván élt. – a szerző megj.)

¹³³⁴ A Halmi-bikszádi vasut és a Szatmár-bikszádi. Szamos, 1910. szeptember 18. 2-4.

¹³³⁵ A vármegye közgyűlése. Szamos, 1911. május 12. 1-3.

¹³³⁶ 1915. évi IX. törvénycikk indokolása Szatmár vármegye közönségének 5%-ot meghaladó vármegyei pótdadó kivetésére adandó felhatalmazásról. (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91500009.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D47>, letöltés 2022. november 7.)

amit vármegyei pótdóból fedezett. Azt, hogy az új keskenyvágányú vonal forgalmi és pénzügyi nyereség szempontjából valóban veszélyeztette a már működő Bikszád-Szatmárnémeti vonalat, bizonyítja Beöthy László kereskedelemügyi miniszter 1913-ban kelt válasza Bányász Menyhért beadványára, melyben kifejtette, hogy a „[...] *m. kir. államvasutak pénzügyi érdekeire megengedhetőnek nem találok, a tervezett halmi-bikszádi helyi érdekű vasutnak a m. kir. államvasutakkal egyetértőleg gyakorlandó díjszabási jogát* [...]”.¹³³⁷ Beöthy a továbbiakban leírta, hogy csak akkor engedélyezi a vasútvonal megépítésének további lépéseit, ha az a majdani kész állapotában a szállítási és utazási díjszabásait nem viszi a Szatmárnémeti-Bikszád vonal díjszabásai alá, vagyis ezzel próbálta kiküszöbölni, hogy olcsóbban lehessen eljutni¹³³⁸ Bikszádról Halmin keresztül Szatmárnémetibe, mint az egyenes vonalon. A halmi-bikszádi vasút megépítése folyamatos halogatással, de mindvégig Bányász Menyhért jogkörében maradván, egészen 1919-ig szerepelt a kormányzati tervek között.¹³³⁹ Megvalósítása azonban az első világháború és az azt követő impériumváltások miatt nem történt meg.

A számos keskenyvágányú helyi érdekű vasúti tervezet mögött gazdasági magánérdekek állhattak, amelyek a viszonylag új közlekedési formában befektetési lehetőséget láttak, ahol annak a közép- és hosszútávú megtérülése biztos. Ezt támasztja alá az is, hogy ezeket a vasúti vonalakat, ill. a tervezeiket szinte kivétel nélkül magánkezdeményezők indították el. Némelyik – pl. a halmi-bikszádi vonal – nagy valószínűséggel megépül,¹³⁴⁰ ha nem lettek volna olyan világesemények, amelyek a gazdaságon keresztül, a közlekedésfejlesztés ezen részét is mellékvágányra állítják.

A helyi érdekű gazdasági vasutakon kívül hosszabb iparvágánnyal és létesítési tervekkel is találkozunk. A legfontosabb iparvágány a nagytarnai fürdőt, a nagytarnai polimetalikus bányát, ill. Nagytarnát és Királyházát összekötő vonal volt, ami 1893-ban már le volt fektetve, a bánya működésének szakaszossága miatt viszont nem mindig lehetett rajta

¹³³⁷ MNL OL Z 1527 24. kd., 46. tétel, Halmi-Bikszád Hév Rt. 1911-1913.

¹³³⁸ A vasutak díjszabását 1889-től az ún. zónatarifa-törvény szabályozta, amelyben 14 zónát határoztak meg, s a két végletet a 25 km-nél rövidebb szakaszok, ill. a 225 km-nél hosszabb távolságok képviselték. A szabályzás hatására jóval olcsóbbak lettek a jegyárak. (Kőrös Ákos: A közlekedési, a postai és a távközlési infrastruktúra. In: Szerk. Rózsa Dávid, Rovács Barna: A számontartott nemzet. Budapest 2020. 324.)

¹³³⁹ Kereskedelemügyi miniszter ur 51620-919-13. számú leirata a halmi állomástól a bikszádi állomásig vezetendő vasútvonal előmunkálatai ügyében. Szatmárvármegye Hivatalos Lapja, 1919. április 10. 77.

¹³⁴⁰ MNL OL Z 1525, MÁV Igazgatóság, általános iratok. (a továbbiakban: Z 1525) Bányász Menyhért a halmi bikszádi helyi érdekű vasút engedélyese. Bikszád közös állomás tervművelete. 1912.

forgalom.¹³⁴¹ Különlegességét pedig az adta, hogy ez volt Ugocsa két lóvontatású iparvágánya közül az egyik,¹³⁴² míg a másik Halmi és Fertősalmás között működött.¹³⁴³

Az ugocsai vasutak rendszerét összegezve megállapíthatjuk, hogy a vizsgált korszak végére a vármegyében a vasútpályák sűrűsége pontosan megegyezett az országos átlaggal, vagyis 67 km/ezer km² volt, amivel megelőzte a térség vármegyéi közül Ungot (50 km/ezer km²), Máramarost (29 km/ezer km²) és Bereget (59 km/ezer km²), de elmaradt Szatmár vármegyétől (83 km/ezer km²).¹³⁴⁴ A vasútvonalak fejlesztése viszont pont Ungban, Beregben, Máramarosban és Ugocsában volt a legszembetűnőbb, hiszen 1901-1913 között 51%-kal növekedett az összpályahossz, míg ugyanez az adat országos szinten mindössze 26% volt.¹³⁴⁵ Azok az emberek, akik a vasútvonalak mentén elhelyezkedő településeken laktak 10 órán belül elérhették a fővárost a meglévő járatokkal. Ez a lehetőség kb. a vármegye lakosságának felét érintette ebben a formában, míg a másik fele, akik jellemzően a hegyvidéki részekben éltek, kb. 12 utazó óra távolságra voltak a fővárostól az 1910-es években. A személyszállítás mellett nem volt elhanyagolható a vasúti teherforgalom sem, hiszen az 1435 mm-es nyomtáv szélességű vonalakon évente 3000-4000 bruttó tonnányi árut és nyersanyagot szállítottak kilométerenként, míg a 760 mm nyomtáv szélességű BGV teherforgalma megközelítette az 500 bruttó tonnányit kilométerenként.¹³⁴⁶

A szervezett közlekedés egyéb típusai csak kuriózumként voltak jelen, hiszen két omnibusz-vonal is érintette Ugocsa közútjait, melyek közül az egyik Máramarosszigetről közlekedett Királyházáig és vissza, a másik pedig Halmin belül kötötte össze a nagyközségtől távol lévő vasútállomást és a település különböző részeit.¹³⁴⁷ Nagy lehetőségek voltak még a tiszai hajózásban is, hiszen a Tisza hajózható szakaszát éppen Tiszaújlaktól¹³⁴⁸ tartották számon, sőt innen indulva jelentős teherszállítás is zajlott, s így Tiszaújlak a vasúti- és a hajóállomás közötti átrakódó szerepének köszönhetően ebből gazdasági hasznot is húzott. A folyó egyéb vármegyei szakaszai azonban hajózhatatlanok voltak, viszont már 1909-ben előkerültek olyan elképzelések, hogy „[...] a tiszaujlak-tekeházi elfajult szakaszt [...]”

¹³⁴¹ Az iparvágány pályavezetését lásd a 19. számú mellékletben! Királyháza állomás közelében, 1905-ben egy ismeretlen, de valószínűleg új építésű iparvágányt is be akartak kapcsolni, a Királyháza-Huszt szakaszból kiágazva az 1524. számú szelvénynél. (KTÁL 674. fond 7. opisz. od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. július 6. 174. bj.) Azt, hogy milyen ipari területhez vezetett volna a vágány, s megépítése elindult-e, számunkra egyelőre ismeretlen.

¹³⁴² *Aczél L.*: Ugocsa vármegye népoktatásügye... i. m. 24.

¹³⁴³ Szerencsétlenség az iparvasuton. Szamos, 1913. június 15. 4.

¹³⁴⁴ *Nagy M.*: Agrárregiók Magyarországon... i. m. 472-473.

¹³⁴⁵ *Katus L.*: Über die wirtschaftlichen und gesellschaftlichen... i. m. 198.

¹³⁴⁶ *Majdan János*: Magyarország közlekedése. In: Szerk. Beluszky Pál: Magyarország történeti földrajza II. Pécs 2008. 99-101.

¹³⁴⁷ Omnibusz. Ugocsa, 1889. december 15. 2.; Ugocsa, 1896. január 19. 2.

¹³⁴⁸ Magyar Statisztikai Évkönyv. Nyolcadik évfolyam. VI. rész. (1878). 44.

(rendezni kell – a szerző megj.), mely a törvénnyel biztosított új munkák keretébe fel is vétetett s biztosítani fogja a hajók feljutását Tekeházáig, minélfogva a közeli feketehegyi kőbánya termékei olcsó szállítási tételek mellett juthatnak majd le az alföldre.”¹³⁴⁹ Az említett rendezés azonban nem valósult meg, úgy ahogyan a Tisza ezen szakaszának személyszállításba való bekapcsolása sem.

V.4 A gazdasági rendszer nemzetiségi vetületei és a háziipar

A nemzetiségi meghatározottság nyomai. A dualizmus kori Magyarországon – de tulajdonképpen már a honfoglalás korától kezdve – különösen a mezőgazdasági, de az ipari és egyéb gazdasági szektoroknak is volt nemzetiségi meghatározottsága. Jól bizonyítja ezt, hogy Katus László nyomán Nagy Mariann is használja ezt a csoportosítást, s Ugocsa, Bereg, Ung és Máramaros vármegyéket egy ún. ruszin régióba sorolja, elsősorban nem nemzetiségi meghatározottságból, annak ellenére, hogy a régió neve erre utal, s kétségtelen, hogy a lakosságot tekintve a ruszinok relatív többséget képeztek.¹³⁵⁰ A csoportosítás alapját mégis inkább a vármegyék hasonló gazdasági mutatói adják.

A ruszin régió természeti adottságait – a termelékenységet, a humán erőforrás minőségét és műveltségét – tekintve az ország négy legszegényebb agrárregiója közé tartozott.¹³⁵¹ Az egész régióban alacsony volt a népsűrűség, ugyanúgy mint a mezőgazdasági keresők száma az összlakosságon belül. Itt jutott a legtöbb eltartott 1000 keresőre, ami főként a fiatal korosztályok nagy számának köszönhető. (Lásd a 2. ábrán Ugocsa 1910-es korfáját!) Ugyancsak magas volt a férfiakra jutó nők száma, ami javarészt a magas kivándorlási arányokkal magyarázható. Az országos átlagtól magasabb volt a 24 éven felüli adót egyáltalán nem fizető férfiak száma, s alacsony a 20 koronán felül adózók száma,¹³⁵² ami a régió szegénységét vetíti elénk. Az ipar és a kereskedelem, ill. szállítás ágazatai nem voltak az utolsó helyen a gazdasági régiók összehasonlításában, de az országos átlagot itt sem érték el. A hitel-¹³⁵³ és biztosítósövetkezetek ugyan sorra alakultak a vidéken, a jelzálogkölcsonök

¹³⁴⁹ *Mezey Gyula: Folyóink szabályozása és természetes vízi útjaink fejlesztése.* In: Szerk. Bernáti István: *Magyar Gazdák Szemléje.* XIV. évfolyam. II. kötet. (1909). 153.

¹³⁵⁰ Itt jegyezzük meg, hogy az 1900-as népszámlálásra mind Ugocsában, mind Beregben a magyar anyanyelvű lakosság került minimális relatív többségbe, ez azonban az összképen csak részben változtatott. (Lásd az 1. táblázatot!)

¹³⁵¹ *Nagy M.: Agrárregiók Magyarországon...* i. m. 304.

¹³⁵² Ugyanezt látjuk az Északkelet-Felföld régiónál is, így mindinkább jogos, hogy nemzetiségi vetület mentén is vizsgáljuk a régiót, ill. Ugocsát.

¹³⁵³ Braun László 25 hitelszövetkezetet sorol fel, amelyek a hegyvidéki akció keretében jöttek létre. (Lásd a 20. számú táblázatot!) Mindemellett azonban már addig is, ill. az hegyvidéki kirendeltség keretein kívül is jöttek létre ugoccai hitelszövetkezetek, melyek számát egy 1912-es gazdacímtár 37-ben adta meg. (Szerk. Rubinek

viszont csak az országos átlag felét tették ki, míg a biztosítások összege az országos utolsó helyen volt.¹³⁵⁴

Ugocsa síkvidéki részén – főként a magyarok által lakott, nagy kiterjedésű falvakban – elsősorban mezőgazdasággal és nagyállattenyésztéssel foglalkoztak, a vármegye nemességének zöme is itt élt. A déli elhelyezkedésű, vulkáni szigethegyek lejtőin megtelepült falvak elsősorban szőlő- és gyümölcsstermesztéssel, valamint borászattal foglalkoztak. Ezekben a falvakban a lakosság számát figyelembe véve szintén a magyar anyanyelvűek dominálták a településeket, s ugyancsak jelentős nemességgel bírtak, melyek a földbirtokcenzus következtében viszonylag széles választói réteget képviseltek. Ugocsa mindkét járásközpontja – Nagyszöllős és Halmi – inkább ezekhez a településtípusokhoz hasonult.¹³⁵⁵ A hegyi, illetve a völgyekben található települések többsége elsősorban ruszin és román anyanyelvű lakosságot takart, az előző típusoknál nagyobb népességszámmal (Lásd az 5. számú ábrát!) és gyéribb nemesi hálózattal. Elhelyezkedésük főként a vármegye északkeleti és délkeleti részén volt jellemző.¹³⁵⁶

A nyilvánvaló ruszin és román gazdasági hátrány egyrészt a terület perifériás fekvéséből, másrészt a hegyvidék rosszabb termőképességű földjeiből, harmadrészt pedig az igen magasnak számító, az élet szinte minden területére kiterjedő egyházi stólából adódott. A ruszin és román elemi iskolahálózat ugyan jól ki volt épülve, de ehhez nem csatlakoztak következő szintek, így az oktatáson keresztüli társadalmi előrelépés is nehézkes volt, ezért sem a ruszin, sem a román társadalom nem tudott önmagából kinevelni egy gazdasági elitet, akik a térség motorjai lettek volna ilyen tekintetben. Ezt tetézve inkább egy gazdasági elvándorlással találkozunk, amely eleinte az ország belső területeire irányult, de hamarosan más államok is az említett gazdasági migráció célpontjai lettek.¹³⁵⁷ Mindemellett jelentős volt a szezonális gazdasági migráció is, amely leginkább az Alföldet és az ott zajló nyári munkákat jelentette. 1890 és 1910 között Ung és Bereg vármegyékben a munkaképes korú lakosság 20-30%-a, míg Ugocsa vármegyében 30-50% vett részt az effajta szezonális munkákban.¹³⁵⁸

Gyula: Magyarországi gazdaczímtár... i. m. 811.)

¹³⁵⁴ Nagy M.: Agrárregiók Magyarországon... i. m. 195-196.

¹³⁵⁵ Kész Barnabás: Tájak változatossága, hagyományok gazdagsága, népi kultúra. In: Szerk. Baranyi Béla: Kárpátalja. Pécs-Budapest 2009. 406.

¹³⁵⁶ Kész B.: Tájak változatossága... i. m. 406.

¹³⁵⁷ Gönczi A.: Ruszin skizmatikus mozgalom... i. m. 17-18.

¹³⁵⁸ Botlik József: Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti Felvidék és Kárpátalja XIX-XX. Századi történetéhez. Budapest 2000. 174.

Gazdasági egyesületek. A rossz gazdasági helyzetet a vármegyében gazdasági egyesületek és bizottságok tevékenységével próbálták meg ellensúlyozni. Ezek közül az első általunk ismert az Ugocsamegyei Gazdasági Egyesület volt, melynek megalakulása 1885-ben történt. Első elnökének Hagara Miklós királyi tanácsost választották meg, a vezető testületben pedig a korabeli elit tagjait találjuk, úgy mint Becszy Emilt, Fogarassy Aurélt, György Endrét, Hagara Viktort, Horthy Vilmost, ifj. báró Perényi Zsigmondot és Szentpály Istvánt.¹³⁵⁹ Az Ugocsamegyei Gazdasági Egyesület későbbi elnöke György Endre volt. Az egyesület a nagyobb kapacitásokat igénylő fejlesztéseket tartotta szem előtt, s így a Tisza folyó ugoccai szakaszának szabályozásával foglalkozott elsősorban, ill. az erre vonatkozó kormányígérettel, melyet a mezőgazdaság szempontjából tartott fontosnak a vármegye és a vármegye központ vonatkozásában is. A számos ipari fejlesztés és beruházás mellett Nagyszőlős a gazdaságát tekintve jelentős mértékben mezőgazdasági jellegű maradt,¹³⁶⁰ így elengedhetetlen volt a Tisza közeli folyásának szabályozása, amelyre még 1902-ben került sor, így biztonságosabbá téve a környék mezőgazdaságát a folyamatosan omladozó partfallal szemben. Mindezek mellett a Tisza közvetlen közelében, a jobb parton futó Csap-Királyháza és a bal parton futó Királyháza-Máramarossziget vasútvonalak, valamint a Nagyszőlős-Nagytarna vármegyei út is hangsúlyosan veszélyeztetett volt a folyópartok biztosításáig.¹³⁶¹ Mindemellett az Ugocsamegyei Gazdasági Egyesület a gőz- és vízimalmok árszabásának auditálását kérte a kormánytól, mivel azok nehezen voltak megfizethetők a szegényebb társadalmi rétegek számára.¹³⁶²

A Tisza és a Borzsa folyó vármegyei szakaszai a viszonylag gyors folyás és a megfelelő mélység miatt tökéletesen alkalmasak voltak vízimalmok telepítésére. Ugocsában már a 17. századtól voltak ilyen jellegű építmények, melyek közül az egyik első a döntően ruszinok lakta Magyaromjáton épült. Ezt a vízimalmot 1900-ban vásárolta meg ifj. Rabár János görögkatolikus esperes egy zsidó kereskedőtől, majd újjátta fel, hogy a környék szükségleteit kielégítse.¹³⁶³ 1908-ban a többségében ruszin lakosságú Tizzaszászfalun két vízimalom létesítésére is engedélyt adott a Magyar Királyi Folyammérnöki Hivatal,¹³⁶⁴ Cservák László és Szocska János tizzaszászfalui lakosok részére. A malmok elhelyezését és működését szigorú szabályok határozták meg, ill. ún. malom-könyvecskében mindent

¹³⁵⁹ Bereg, 1885. november 15. 4.

¹³⁶⁰ Ez a folyamat országos szinten is jellemző volt. A városodás mellett a dualizmus korában Magyarország rurális meghatározottságú maradt, hiszen a lakosság 81,9%-a községekben élt. (*Beluszky P.*: A polgárosodás törékeny váza... i. m. 16.)

¹³⁶¹ KTÁL 674. fond 6. opisz od. zb. 1573. A Tisza folyó nagyszőlősi szakaszán szakadozó partok biztosítására készített tervezet. M. kir. folyammérnöki hivatal.

¹³⁶² Az Ujság, 1915. október 27. 17.

¹³⁶³ *elem*: Barangolás Komjáton, Kárpátalja, 2009. október 2. 11.

¹³⁶⁴ Az említett hivatalnak nem volt kirendeltsége a vármegyében, az ide tartozó ügyeket Szatmárnémetiben kellett intézniük az ugoccaiaknak.

részletesen dokumentálni kellett.¹³⁶⁵ (Cservák László megmaradt malom-könyvecskéjének részleteit lásd a 22. számú mellékletben!) Biztosan működött még vízimalom a Túr folyón¹³⁶⁶ is Túrterebe mellett, de „[...] ez egyszer a kevés víz miatt, máskor meg a sok víz miatt többnyire szünetel s ha nagy ritkán jár is, akkor meg az őrlés rajta botrányos lassan megy és a szegény nép egy-két véka őrlés mellett napokat kénytelen eltölteni a drága munkaidőből.”¹³⁶⁷ A vízimalmok mellett 1904-ben Ugocsában több gőzmalom is működött, melyeket a következő táblázat mutat be:

21. táblázat:¹³⁶⁸ Gőzmalom Ugocsában 1904-ben.

S/sz	Malom típusa (db)	Helye	Tulajdonosok (külön értendő)
1	Gőzmalom és olajsajtó	Szöllősegres	Schön József
2	Gőzmalom és olajsajtó	Ölyvös	Katy Zsigmond és társai
3	Gőzmalom (2)	Magyarkomját	Ifj. Rabár János, ill. báró Perényi Zsigmond
4	Gőzmalom	Nagyszöllős	Roz Ignác
5	Motoros gőzmalom	Szöllősvégárdó	Ticchey Herman
6	Gőz- és olajmalom	Salánk	Gőzmalom-társulat
7	Gőzmalom (2)	Tiszaújlak	Paragh János, ill. Vas János, Parag János
8	Gőzmalom	Tiszaújhely	Vaszkun János
9	Gőzmalom	Akli	Bányász Albert
10	Gőzmalom és olajsajtó	Batares	Pazsolt Ernő (Veisz Ignác)
11	Gőzmalom és olajsajtó	Batár	Szaplonczai Elek
12	Gőzmalom (2)	Halmi	Markovits Elek fiai, ill. Sternberg Mór
13	Gőzmalom és olajsajtó	?	Marikka János
14	Gőzmalom	Kökényesd	Kovács Ferenc

A modern iparosításban a malomipar országos szinten vezető szerepet játszott. A malmok száma ugyan egyre csökkent (1873-ban közel 25 000 ezer, míg 1906-ban már csak 17 304), de ez nem a malomipar jelentőségének csökkenését, hanem a modernizációjukat jelentette. A legnagyobb visszaesést az ún. szárazmalmok körében mérték, vagyis folyamatosan teret veszített az emberi vagy állati erővel hajtott szerkezetek száma. Eközben a

¹³⁶⁵ MNL SzSzBVL IV.1002 1. kd. Cservák László hajómalom engedélyezése.

¹³⁶⁶ A Túr és a Batár folyók (utóbbi általában pataként definiálták) vízjárása valóban szeszélyes volt a korszakban, ami a környék mezőgazdaságát is veszélyeztette. Ennek megoldására jött létre 1911-ben az Ugocsa megyei vízi-társulat, Szentpály István elnökletével, amely a Földművelésügyi Minisztérium támogatásával a két folyó szabályozására és a közöttük lévő mocsaras rész lecsapolására készített tervek. (Ugocsa megyei új vízi-társulat. Molnár Lapja, 1911. április 15. 10.)

¹³⁶⁷ Tur-Terebesen. Ugocsa, 1889. június 2. 2.

¹³⁶⁸ *Saját szerkesztés*: Forrás: A Debreceni Kereskedelmi és Iparkamara Évkönyve és a Kereskedelemügyi M. Kir. Minister ur elé terjesztett évi jelentése. Debrecen 1905. 200.

gőzmalmok száma majdnem megnégyszereződött. Az 1906-os összeírásban a fejlettebb vidékeken már diesel-meghajtást is regisztráltak. A malomipar legnagyobb központja Budapest volt.¹³⁶⁹

A másik testület, amely – az Ugocsamegyei Gazdasági Egyesülettel ellentétben – főként az ún. háziipart igyekezett fejleszteni az Ugocsai Iparfejlesztő Bizottság volt, melynek elnöke gróf Csáky Pál,¹³⁷⁰ titkára pedig Pilisi Sándor polgári iskolai tanár.¹³⁷¹ Az Ugocsai Iparfejlesztő Bizottság a vármegye településein különböző háziipari tevékenységeket honosított meg. Ezek között volt a kosárfonás, az ún. műhímzés, a kerti fabútor készítés, a fazekasság, a szövés és a guba-készítés stb. A bizottság a szükséges eszközök és alapanyagok nagy részét biztosította a termeléshez, ill. gondoskodott a háziipari készítmények értékesítéséről is.¹³⁷²

A kosárfonás meghonosítására voltak kísérletek a Tisza-menti községekben, így Felsőveresmarton, ahol komoly eredményei is voltak a szakmának, s ahol az iparfejlesztő bizottság tanfolyamokat is szervezett. A tanfolyamok főként a fiatal ruszin nők számára szóltak, amint azt a jelentés meg is jegyzi: „[...] oly munkák ezek, amelyekhez nem kívántatik úgy szólván semmi befektetés, semmi nagyobb ügyesség, sem hosszabb idő az elsajátításhoz, éppen a mi szegény orosz népünk leány gyermekeinek való.”¹³⁷³ A bizottság a felsőveresmarti műhelyben nyári tanfolyamok megtartását ajánlotta a vármegyei tanítóknak, hogy azok elvigyék saját községeikbe a szakmát, s a tanulóik között terjesszék, különösen az ismétlő iskolákban. Az iparfejlesztő bizottság legfőbb célja tehát a háziipar fejlesztése volt, ebben látták az Ugocsából való elvándorlás visszatartó erejét a megélhetően keresztül. Mindemellett 1904-ben már a szövetkezeti mozgalom csíráira is bukkanunk Felsőveresmarton, hiszen az itt készített kosarakat és egyéb fonott termékeket Rusz Lajos üzletében árusították, így egy beszállítással találkozunk. Az felsőveresmarti sikerekből kiindulva Nagyszőlősen is tervbe vették egy kosárfonó műhely felállítását, melynek termékeit vasúton könnyen lehetett volna szállítani.¹³⁷⁴ Ez az elképzelés azonban nem valósult meg.

Valóban kiváló és országszerte ismert volt az ugocsai vesszőkosár-készítés, ami Felsőveresmart után több településen is jelentős ágazattá vált a helyi gazdaságon belül. Nagyszőlősen 1900-ban ennek kiszolgálására létesítettek állami fűztelepet.¹³⁷⁵ A sikeres termelés megerősítésére Darányi Ignác földművelésügyi miniszter hat holdnyi nemes fűz telepítését

¹³⁶⁹ Gyimesi Réka: Az ipar és a bányászat. In: Szerk. Rózsa Dávid, Rovács Barna: A számontartott nemzet. Budapest 2020. 268-269.

¹³⁷⁰ Az Ujság, 1906. február 24. 15.

¹³⁷¹ Háziipar és gyümölcsészet. Ugocsai Tanügy, 1898. március 16. 46.

¹³⁷² A Debreceni Kereskedelmi és Iparkamara jelentése a kerületét képező... i. m. 23-24.

¹³⁷³ Jelentés Ugocsa vármegye Iparfejlesztő Bizottságának VII... i. m. 5.

¹³⁷⁴ Uo. 7.

¹³⁷⁵ KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 142. Főispáni iktatókönyv 1900. Folyószám: 498/1900.

támogatta anyagilag.¹³⁷⁶ A felsőveresmarti kosárfonó telep új, korszerű termelőcsarnokát pedig 1904-ben adta át gróf Csáky László ugozsai főispán és Damjanovics Viktor felsőveresmarti görögkatolikus lelkész. Az ünnepségen hangsúlyt kapott, hogy Felsőveresmart, s az ugozsai ruszinság felvirágoztatása egy fontos szempont a vármegye életében.¹³⁷⁷ A szembetűnő sikerek mellett Szabó Béla tekeházai állami tanító cikkében kifejtette, hogy milyen nehézségekbe ütközött a kosárfonás és a gyümölcsstermesztés tekintetében: „*Faiskola létesítésére próbát többször tettem, de sikertelenül [...] a községi előljáráóság hagyományos nemtörődömséggel helyt nem adva (félretette a kérést – a szerző megj.) [...] Kosárkötéshez van rengeteg sok fűzesünk, de mestere nincs [...]*”.¹³⁷⁸ Ezzel ellentétben maga az iparfejlesztő bizottság azt látta, hogy a legfőbb problémák közé a telephelyek kis méretei és a fűzfavessző hiánya tartozott.¹³⁷⁹ Mégis a sikerekre tekintve és azon felbuzdulva a felsőveresmarti kosárfonó műhelyből tanfolyam-vezető mestereket küldött a bizottság Máramarosba vármegyébe,¹³⁸⁰ ill. Ugozsán belül Halmiba és Tekeházára is,¹³⁸¹ emellett pedig a tanfolyamok finanszírozásába a magyar kormányzat is jelentős összegekkel kapcsolódott be.¹³⁸² Az 1904-ben működő három nagy kosárfonó telep ismert termelési adatait a következő táblázatban foglaltuk össze:

22. táblázat:¹³⁸³ Kosárfonó telepek Ugozsában 1904-ben.

	Tiszapéterfalva	Tizsasásvár	Felsőveresmart
A kosárfonó munkások átlagos száma	20	25-30	70
Termék	5052 db „ugocsai szőlős kosár”	8921 db kosár	22 812 db „szőlős-kosár” 1736 db egyéb termék (karosszék, ülőke, zsámoly, „gyermek-szék”, utazókosár stb.)
Megtermelt éves érték	121 248 korona	216 144 korona	?
A munkások éves keresete (fő)	90 korona	120 korona	?

A felsőveresmarti mellett 1904-ben még két kosárfonó telep létezett.¹³⁸⁴ A telepek sikerességét mutatták az éves számadások, melyek 1898-tól állnak rendelkezésre, s hullámozó,

¹³⁷⁶ Bereg, 1900. február 25. 6.

¹³⁷⁷ Görög Katholikus Szemle, 1904. június 19. 145.

¹³⁷⁸ „Háziipar és Gyümölcshézészet”-hez. Ugozsai Tanügy, 1898. február 26. 26.

¹³⁷⁹ Jelentés Ugozsai vármegye Iparfejlesztő Bizottságának VII... i. m. 10.

¹³⁸⁰ Az ugozsai háziipar – különösen pedig a vesszőkosár-készítést – már a századforduló tájékán is mintának tekintették más vármegyék számára: „[...] hivatva van megmutatni az utat, melyen haladva, a többi ruthén vármegyék szegény népessége részére is kereső és jutalmazó foglalkozást lehet juttatni oly időben, midőn mezei munkával elfoglalva nincs.” (Iparpolitika a múlt évben. Magyar Ipar, 1899. október 29. 5.)

¹³⁸¹ Jelentés Ugozsai vármegye Iparfejlesztő Bizottságának VII... i. m. 6.

¹³⁸² Államsegély háziipari tanfolyamokra. Magyar Ipar, 1906. január 21. 21.

¹³⁸³ Jelentés Ugozsai vármegye Iparfejlesztő Bizottságának VII... i. m. 8-12.

¹³⁸⁴ Uo. 12.

de folyamatos növekedést mutattak a megtermelt és eladott termékek értékében.¹³⁸⁵ 1905-ben már nyilvánvaló volt, hogy a háziiparnak ez a sikeres válfaja bővítési lehetőségek előtt állt, hiszen a meglévő telepek már nem tudták kielégíteni a keresletet: „Az ugoicsa- és beregmegeyi [...] kosárfonótelepek [...] túl vannak halmozva megrendelésekkel [...]”.¹³⁸⁶ Az ugoicsai népipar vesszőkosár termelése 1906-ban már meghaladta az évi 50 000 darabot, amiben az ugoicsai és a beregszászi-hegyvidéken megtermelt szőlő nagy részét szállították a galíciai piacra, s amely iránt az amerikai kontinensről is érdeklődtek.¹³⁸⁷ A külföldi siker nem volt véletlen, hiszen a termékek alacsony ára és jó minősége, valamint az amerikai kontinensen való bemutatása mindezt lehetővé tette. Már 1904-ben a Ugoicsai Iparfejlesztő Bizottság az Amerikai Egyesült Államokban található St. Louis-i népipari kiállításon ezüstérmet nyert a termékeivel, megalapozva a tengerentúli érdeklődést.¹³⁸⁸

1904-től kezdve az iparfejlesztő bizottság és a hegyvidéki kirendeltség munkája a kosárfonás területén is összekapcsolódott. A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség kosárfonó tanfolyamokat szervezett, melyek 1908-ban Ugoicsát tekintve Fancsikán, Ilonokújfaluban, Magyarkomjáton, Salánkon, Tekeházán, Tiszabökényben, Tizzaszászfaluban, Tizzaszirmán és Tiszaújhelyen is megrendezésre kerültek.¹³⁸⁹ 1908-ra megtörtént a szövetkezetesítés a hegyvidéki kirendeltség kosárfonó telepeinek az ügyében, amelyek részben külön működtek az iparfejlesztő bizottság által fenntartottaktól. Az ugoicsai telepek közül a hegyvidéki kirendeltség kötelékében működők termelése és egyéb fontos adatai a következőképp alakultak:

23. táblázat:¹³⁹⁰ A hegyvidéki kirendeltség keretében működő ugoicsai kosárfonó-szövetkezetek termelése 1908-ban.

S/ sz	A szövetkezet neve	Tagok száma	Üzletrészek száma	Elkészített szőlős kosár (db)	Egységár (fillér)	Összesített érték
1	Nagyrákóczi kosárfonók termelőszövetkezte	50	50	3 065	30	919.5 korona
2	Tiszakirvai kosárfonók termelőszövetkezte	47	48	4 000	30	1 200.0 korona
3	Rakaszi kosárfonók termelőszövetkezte	47	64	10 864	30	3 259.2 korona
4	Összesen:	144	162	17 929	-	5 378.7 korona

¹³⁸⁵ Jelentés Ugoicsa vármegye Iparfejlesztő Bizottságának VII... i. m. 13.

¹³⁸⁶ A kiviteli emlékirat az Ipartanácsban. Magyar Ipar, 1905. december 17. 6.

¹³⁸⁷ Az Ujság, 1906. február 24. 15.

¹³⁸⁸ A st.-louis-i kiállítás kitüntetései. Magyar Ipar, 1904. november 20. 11.

¹³⁸⁹ Braun L.: A hegyvidéki akció története... i. m. 228.

¹³⁹⁰ Forrás: Braun L.: A hegyvidéki akció története... i. m. 229.

Az újonnan létrejövő kosárfonó-szövetkezetek mellett megmaradtak, sőt tovább bővültek a az iparfejlesztő bizottság kosárfonó telepei is. 1908-ban a termelésüket és egyéb fontos mutatóikat a következő táblázat foglalja össze:

24. táblázat:¹³⁹¹ Az iparfejlesztő bizottság által működtetett telepek termelése 1908-ban.

S/ sz	Kosárfonó telep	Munkások száma	Elkészített szőlős- és háztartási kosarak (db)	Összérték
1	Fancsikai kosárfonó telep	11	1 260	260.00 korona
2	Feketeardói kosárfonó telep	35	1 000	280.00 korona
3	Tiszapéterfalvai kosárfonó telep	38	7 938	2 233.52 korona
4	Tizsasásvári kosárfonó telep	30	7 220	3 670.29 korona
5	Tekeházai kosárfonó telep	25	3 725	1 061.56 korona
6	Tizsaszirmai kosárfonó telep	22	3 338	836.20 korona
7	Tiszabökényi kosárfonó telep	14	2 136	402.98 korona
8	Felsőveresmarti kosárfonó telep	110	27 792	9 013.53 korona
9	Összesen:	285	54 409	17 758.08 korona

Sajnálatos módon az 1904-ből közölt adatok nehezen összehasonlíthatóak az 1908-as adatokkal, de az Tiszapéterfalva és Tizsasásvár esetében is jól látszik, hogy az előállított mennyiség és a megtermelt érték is jelentősen nőtt négy év alatt. A vármegye legnagyobb, 1904-ben 70, majd 1908-ban már 110 munkást foglalkoztató kosárfonó telepe a felsőveresmarti volt. Itt már nemcsak szőlős kosarak, hanem egyéb fűzfavesszőből készült használati tárgyak is készültek, ami a háziipar ezen szegmensének fejlődőképességét mutatja.

A kosárfonáson kívül az iparfejlesztő bizottság bázisán más háziipari területeket is fejlesztettek. 1901-től megkezdték egy agyagipari gyakorlóműhely felállítását, amit a kereskedelmi minisztérium is finanszírozott, s emellett ígéretet tett szövőtanfolyam beindítására is.¹³⁹² Az agyagipari gyakorlóműhely alapanyaga helyben volt megtalálható, hiszen „[...] *Ilónakújfalu határában kiváló minőségű kékesfehér agyag van.*”¹³⁹³ Ugyancsak felmerült Nagyszőlős neve is egy agyagipari részvénytársaság megalapításánál.¹³⁹⁴ Ugocsában cserépkályha készítő fazekas műhely is működött.¹³⁹⁵ Ezen a területen az iparfejlesztő bizottság 1904-ben a következő településekről érkező mestereket részesítette

¹³⁹¹ Braun L.: A hegyvidéki akció története... i. m. 230.

¹³⁹² Bereg, 1901. október 6. 4.

¹³⁹³ KTÁL 245. fond, 3. opisz. od. zb. 3112.

¹³⁹⁴ Jelentés Ugocsa vármegye Iparfejlesztő Bizottságának VII... i. m. 7.

¹³⁹⁵ Uo. 8.

támogatásban: Királyháza, Gődényháza, Ilonokújfalú, Magyarkomját, és Nagyszöllös.¹³⁹⁶ Az ugocsai ipartelepek mintául szolgáltak Máramarosban is, ahol Izán máig jelenlévő nyomait találjuk meg.¹³⁹⁷

A különböző háziipari irányzatok támogatására több minisztériumból – pl. földművelésügyi és kereskedelmi – is jelentős dotációk érkeztek, különösen a kosárfonó-, a vászon-szövő- és az agyagipar megerősítésére.¹³⁹⁸ A fellendülő háziipar kiszélesítésébe a vármegyei oktatásügyet is be akarták kapcsolni, s a népiskolai oktatás részévé tenni a háziipari és gyümölcsészeti képzéseket, ezért a tanügy is kifejtette, hogy „[...] szükséges, hogy a megyei tanítószék is sorakozzék felajánlott támogatásával a szövetkezet (értsd háziipar – a szerző megj.) zászlaja alá [...]”.¹³⁹⁹ A gyümölcsészetet tekintve a törekvés sikeres volt, hiszen a legtöbb elemi népiskolában szorgalmazták az ún. faiskolák létesítését, ahol a tanulók a gyümölcsstermesztés alapjait gyakorolhatták.¹⁴⁰⁰ A háziipari képzések integrálása viszont nagyrészt sikertelen maradt, annak ellenére, hogy a vármegyei pedagógusok egy része szoros kapcsolatban állt az iparfejlesztő bizottsággal, mint pl. Zoltáni Károly, a halmi állami gazdasági felső népiskola igazgatója.¹⁴⁰¹ A fennmaradt órarendekben sem található a háziipari képzések bevonása az iskolai tananyagba. Kivétel volt a nagyszöllösi polgári iskola, ahol volt háziiparhoz kapcsolható képzés, de ez nem az iparfejlesztő bizottság kezdeményezésére indult.¹⁴⁰² Az 1910-es években az iparfejlesztő bizottság saját keretein belül cselédképző tanfolyamokat indított nők számára, melyek célja a varrás, a vászonszövés, a szalma- és gyékényfonás elsajátítása az arra jelentkezőknek.¹⁴⁰³

1908-ban az eddigieken túl, újabb területeken is voltak beruházások. Ölyvösön pl. gyapjú előlegező telep működött.¹⁴⁰⁴ Nagyrákócson és Kisrákócson faeszközök gyártására specializálódott háziipar alakult, ahol villákat, lapátokat és targoncákat készítettek. Itt a legfőbb probléma a termékek minősége volt, s az ebből fakadó felvevőpiac hiánya, ami csak a vármegyére terjedt ki, az is főként az említett termékek alacsony ára miatt. Mindez annak ellenére, hogy a Magyar Államvasutak évi 600 db targoncát rendelt a nagyrákóczi teleptől,

¹³⁹⁶ Jelentés Ugocsa vármegye Iparfejlesztő Bizottságának VII... i. m. 20.

¹³⁹⁷ Görög Katholikus Szemle, 1903. január 25. 4.

¹³⁹⁸ Jelentés Ugocsa vármegye Iparfejlesztő Bizottságának VII... i. m. 26.

¹³⁹⁹ „Háziipar és Gyümölcsészet”-hez. Ugocsai Tanügy, 1898. február 26. 26.

¹⁴⁰⁰ Aczél L.: Ugocsa vármegye népoktatásügye... i. m. 54.

¹⁴⁰¹ Szerk. Zoltáni Károly: A Halmi Internátussal Összekötött Áll. Gazdasági Felső Népiskola Nyolczadik Értesítője az 1901-1902. iskolai évről. Nagyszöllös 1902. 26.

¹⁴⁰² KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 142. Főispáni iktatókönyv 1900. Folyószám: 550/1900.

¹⁴⁰³ Alkotmány, 1905. február 24. 9.

¹⁴⁰⁴ Jelentés Ugocsa vármegye Iparfejlesztő Bizottságának XI., azaz 1908. évi működéséről. Nagyszöllös 1909. 15.

azonban ezt a szerződést is az elkészült rossz minőségű áruk miatt vissza kellett mondania az iparfejlesztő bizottságnak.¹⁴⁰⁵

A háziipar fejlesztése nagy részben a ruszin falvakat érintette, kisebb részben a magyar lakosságú településeket. Így működött Kisbábonyban nyírfaseprű készítő háziipar, melynek éves termelése 17 975 darab seprű volt, s 21 főnyi munkaerőt kötött le.¹⁴⁰⁶ A vármegye román településeiről és a bizottság itteni programjairól kevés információ áll rendelkezésünkre, viszont Nagytarnán, amely jelentős román lakossággal is rendelkezett biztosan működött egy esztergált bükkfa alapanyagból szék alkatrészeket gyártó háziipari telep, ahonnan a legyártott termékeket Bécsbe szállították. A távoli felvevőpiac pozitívumai mellett, annak ellenkező hatását is látjuk, hiszen „[...] ahonnan a kiesztergályozott bükkfa-anyagot a milliomos bécsi gyáros Bécsbe szállította s így a rengeteg haszon Bécsben maradt [...]”.¹⁴⁰⁷ A cikk szerzője nyilvánvalóan arra célzott, hogy sokkal nyereségesebb lett volna a teljes széket Nagytarnán előállítani, s úgy eladni a forgalmazónak.

Ugyan statisztikai viszonylatban alig szerepelt a vármegye cigány népessége, mégis számottevő tényezővé váltak, akár gazdasági szempontból is. Az Ugocsa Iparfejlesztő Bizottság 1908-as jelentésében a következőt olvassuk róluk: „Nagyszöllösön három tégláégető vállalat alakult hamarosan. Mindegyik egy csomó vályogvető familiát telepített ide. Nyáron legfellebb a vállalkozójuknak akad meg velök a dolga [...] akkor vetik a vályogot a téglát s megél a cigánynép a saját emberségéből. Könnyű kitalálni, hogy télen nálunk is miből él a cigány nép! [...] A cigány háziipar még több oldalú mint a hegyvidéki nép-é.”¹⁴⁰⁸ Ebből kifolyólag az iparfejlesztő bizottság egy nagy területű foglalkoztató műhelyt szeretett volna építeni a cigány lakosság problémáinak enyhítésére, s a háziipar fellendítése végett,¹⁴⁰⁹ ezek a tervek azonban nem valósultak meg.

Ha az ugocsa gazdaságélénkítő akciókat nézzük, akár a vármegyei iparfejlesztő egyesületeket, akár a szélesebb perspektívájú hegyvidéki akciót, akkor azt látjuk, hogy abból – legalábbis a szavak szintjén – kimaradtak a zsidók. Velük szemben fogalmazódott meg az ún. kazár-elmélet,¹⁴¹⁰ melyet Somlyói V. Ignácz megcáfolt „A mi népünk” c. röpiratával.

¹⁴⁰⁵ Jelentés Ugocsa vármegye Iparfejlesztő Bizottságának XI... i. m. 16.

¹⁴⁰⁶ Uo. 17.

¹⁴⁰⁷ Varga Gyula: Elszármazottak levelei. Felsőbányai Hírlap, 1905. szeptember 13. 1-2.

¹⁴⁰⁸ Jelentés Ugocsa vármegye Iparfejlesztő Bizottságának XI... i. m. 14-15.

¹⁴⁰⁹ Uo.

¹⁴¹⁰ Szerk. Dr. Blau Lajos: Magyar-Zsidó Szemle. XXI. (1904). 124.; Sajnos nem tudtuk pontosan megállapítani, hogy mire gondol a cikk szerzője a kazár-elmélettel kapcsolatban, de minden bizonnyal a nagyszámú galíciai zsidó bevándorlásával és megítélésével összefüggésben használja a fogalmat, nem pedig a kelet-európai zsidók kazár származását érti alatta. Somlyói V. Ignác Egán Edének tulajdonítja a fogalmat, amely arról szól, hogy az északkelet-magyarországi ruszinok a zsidó kizsákmányolás miatt éltek rosszul. (Somlyói V. I.: A mi érdekeink... i. m. 16.)

Somlyói a ruszinok rossz életkörülményeit és a zsidó uzsora összefüggésbe hozatalát alaptalannak és következményeiben negatívnak tartotta, s inkább a ruszin néplélek munkához való hozzáállásával magyarázta azok elmaradt gazdasági mutatóit.¹⁴¹¹

A ruszin-zsidó ellentét kialakulása a közélet érzékeny témája volt a századfordulón. 1900. decemberében cz. r. néven, általunk ismeretlen szerző közölt terjedelmes cikket a ruszinokról az Ungváron nyomtatott, de a máramarosi Terebesfejérpatakon megjelenő Kárpáti lapok címlapján. A rövid történelmi háttér után a korabeli rossz gazdasági viszonyok kerültek bemutatásra, ami a ruszin vidékeket jellemezte, sőt a szerző szerint teljes elszegényedéssel fenyegette, melynek okát a cikk írója nem az állam rossz gazdaságpolitikájában látta, hanem a gazdasági válságban és a Galíciából történő bevándorlásban. A válságra pedig természetes reakcióként megindult a ruszin kivándorlás főként Brazíliába és Amerikába. A megoldási kísérletek részeként született meg, az ún. „rutén-kérdés”, amely „[...] az államalkotó magyarral mindenkor együttérző, a hazáért élni és halni kész rutén nép [...]”¹⁴¹² gazdasági helyzetének megoldását tűzte ki célul. Ezután a szerző már egyértelműen a hegyvidéki akció, a munkácsi görögkatolikus egyházmegye és a magyar kormányzat kapcsolatait mutatta be, amelyben kiemelte a ruszin oktatás modernizálására történő törekvéseket is. A cikkben erős hangsúlyt kapott a ruszin államhűség és az önhibán kívül bekövetkezett negatív gazdasági-pénzügyi viszonyok, melyeken javítani az állam szerepe kell, hogy legyen, amivel a ruszin népet még inkább az államhűség felé lehet fordítani. Ugyanebben cikkben azonban a zsidó lakosságról is nyilatkozott a szerző, akiket részben a ruszinok kizsákmányolójának is tartott, amikor úgy fogalmazott, hogy „[...] a galíciai zsidóbevándorlás és uzsora, - e kopár hegyvidéken lakó rutén népességet is kedvezőtlen fordulathoz juttatta [...]”¹⁴¹³ Sőt a zsidókat a megélénkülő kivándorlással is kapcsolatba hozta, amit szerinte szintén a terjedő uzsora erősítette.

Ugyanerről a témakörrel Buday Barna, a Gazdasági Egyesületek Országos Szövetségének titkára, a szervezet végrehajtó bizottságának ülésén így nyilatkozott: „*Ide (Bereg, Máramaros, Ung és Ugocsa vármegyékbe - a szerző megj.) Oroszországból és Galicziából özönlenek be olyan elemek, amelyek a mezőgazdasági munkaerőt nem szaporítják, de szaporítják a paraziták számát, az uzsorásokat és a lelkiismeretlen korcsmárosokat, akik aztán veszedelmes tényezői egész vidékek gazdasági romlásának és így közvetve a produktív elemeket szorítják ki, ami a ruthén vidékre nézve immár bebizonyosodott*

¹⁴¹¹ Somlyói V. I.: A mi érdekeink... i. m. 16-17.; Somlyói és a görögkatolikus sajtó vitáját lásd a dolgozat IV.5.1 Magyar nyelvű sajtótermékek Ugocsában c. részében!

¹⁴¹² A ruténekről. Kárpáti Lapok, 1900. december 16. 1.

¹⁴¹³ A ruténekről. Kárpáti Lapok, 1900. december 16. 1.

tény.¹⁴¹⁴ Kétségtelen tehát, hogy a 19-20. század fordulóján az északkelet-magyarországi régiót tekintve felmerült egy efféle – gazdasági köntösbe bújtatott – szembenállás, ami az államhoz és a magyarsághoz hűséges ruszinok és az őket kizsákmányoló, döntően bevándoroltaknak tekintett zsidók között mutatkozott. Ennek ugoicsai leágazásait viszont csak minimális vonatkozásokban találjuk meg, amihez a helyi zsidók társadalmi elfogadottsága és erős gazdasági szerepe is hozzájárult.

V.5 Az egészségügy modernizációja

Az egészségügy egy fontos társadalmi-gazdasági modernizációs faktor. Fejlődése és fejlettségi szintje kihatással volt a termelésre és a népesedési viszonyokra is. Az egészségügyi és gazdasági mutatók egymást generálták, hiszen a nagyobb ökonómiai konjunktúra jelentősebb és hatásosabb szanitárius feltételeket teremthet és fordítva. Éppen a dualizmus korában lendült fel az ún. munkaegészségügy is, melyben a munkavállalók már betegségük esetén táppénzt vagy ápolási költséget, rokkantsági esetekben pedig járadékot igényelhettek.¹⁴¹⁵ A fejlődés a századfordulóra felgyorsult, annak ellenére, hogy a 19. század első felében az egészségügyi ellátás még gyerekcipőben járt Magyarországon, de pl. az erdélyi részeken is. Ez a helyzet fokozatosan javult, s különösen a városokban megjelentek a képzett orvosok, a nővérek és a bábák. A közegészségügy modernizálásában, – s egyáltalán a létrejöttében – a legnagyobb érdemei a központi hatóságoknak voltak. A nagyobb létszámú településeken megjelentek a gyógyszertárak, sőt nélkülözhetetlen részei lettek azoknak.¹⁴¹⁶

Betegségek és egészségügyi állapot. A 19. század rettegett betegsége a kolera volt, amely járványok formájában lépett fel Északkelet-Magyarországon. Kótyuk Erzsébet kárpátaljai kutató kiemelten foglalkozik az Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyékben lezajlott kolerajárványokkal, melyek közül egyik sem került el Ugocsát. Az 1831-1832. évi kolerajárvány kitörése is a vármegyéhez kapcsolódott, hiszen 1831. június 13-án az ugoicsai Tiszaújlakon diagnosztizálták az első esetet, amit máramarosi tutajosoknak tulajdonítottak.¹⁴¹⁷ Mégsem ez, hanem az 1872-es járvány okozta a legnagyobb kárt, – egyrészt társadalmi, másrészt gazdasági szempontból – hiszen közel ezer ember halálát okozta, s vármegyei

¹⁴¹⁴ Az „OMGE.” igazgató-választmánya, úgyszintén mint a Gazdasági Egyesületek Országos Szövetségének végrehajtó-bizottságának ülése. Köztelek, 1901. január hó 1. 4.

¹⁴¹⁵ Antall József, Kapronczay Károly: A magyar egészségügy az abszolútizmus és a dualizmus korában. In: Főszerk. Hanák Péter: Magyar Tudomány 34/10-11. (1989). 12.

¹⁴¹⁶ Pál J.: Városfejlődés a Székelyföldön... i. m. 390, 401.

¹⁴¹⁷ Kótyuk E.: Kolerajárványok az Északkelet-Felvidéken... i. m. 288.

hatásai az 1910-es korfán is nyilvánvalóak. (Lásd a 2. ábrát!) A kolerával a kormányzat is kénytelen volt kiemelten foglalkozni a térséget tekintve: „*Amíg a 18. században a pestis, addig a 19. században már kolerajárvány sújtotta szinte évtizedenként az Északkeleti-Felvidéket [...]*”.¹⁴¹⁸

A leggyakrabban fellépő fertőző betegségek között találjuk a himlőt, a kanyarót, a vörhenyt, a diftériát, az influenzát és a vérhast, melyek a területi megoszlást tekintve kisebb-nagyobb mértékben az egész vármegyét érintették. Viszonylag ritka volt a trachoma elnevezésű fertőző szemcsés kötőhártya-gyulladás, ami 1891-ben járványszerűvé vált így „*Tisza-Ujlakon 31 trachoma-eset lévén [...] a nagyméltóságu Miniszterium által [...] az egész megyére nézve vizsgálat rendeltetett el [...]*”.¹⁴¹⁹ Ugyancsak egy gazdasági szektormal – a bányáikkal – kapcsolatban találkozunk egy betegséggel, ami egyértelműen kihatott a termelésre: „*[...] a Nagyszőlős határában fekvő feketehegyi kőbánya vezetőségének ehez csatolt jelentése szerint úgy a bánya területén lakó mint az itten dolgozó többi munkásoknál is akik éjjel legnagyobb részben kint alusznak, az utóbbi időben a mocsárláz¹⁴²⁰ mind tömegesebben lép föl [...]*”.¹⁴²¹

Az 1901-1904 közötti időszakban Magyarország egészét tekintve a hét éven felüli korosztályban 25 283 fő halálozott el bizonyítottan a rák valamely típusában, amely az összes halálok kb. 2,8%-át jelentette. Ugyanezen időszakban Ugocsában 49 fő halt meg bizonyított rákbetegség miatt, ami a halálokok kb. 1,1%-a volt.¹⁴²² Mindezekből következtethetünk arra, hogy ez a betegség kevésbé volt jellemző a vármegyében, ugyanakkor sokkal valószínűbb az, hogy – az orvosok alacsony száma miatt – a rákos betegségek kevésbé kerültek orvosi vagy kórházi ellátás és felügyelet alá, s így azokra nem derült fény.

Az egyre fejlettebb egészségügy és az orvosok számának növekedése ellenére 1910-ben még mindig 100 hét éven aluli halálesetből átlagosan 76,8 fő nem részesült állami egészségügyi ellátásban, vagyis egyáltalán nem jutott el orvoshoz. Ugyanez a hét éven felüli haláleseteknél 69,7 fő volt. Egy szélesebb összehasonlítást téve, így Ugocsa sokkal rosszabbul állt, mint az országos átlag, ahol a hét éven aluli haláleseteknél csak átlagosan 41,9 főt nem látott orvos, míg a hét éven felülieknél 46,4 főnyi volt ugyanez a mutató.¹⁴²³

¹⁴¹⁸ MNL OL K 27 1894.01.15. 16.

¹⁴¹⁹ KTÁL 245. fond. 1. opisz. 9.

¹⁴²⁰ Mocsárláz volt a korabeli megnevezése a maláriának, amit szúnyogok terjesztettek.

¹⁴²¹ KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. július 6. 195. bj.

¹⁴²² *Dr. Dollinger Gyula: A Magyar Szent Korona Országai rákos betegeinek statisztikája.* Budapest 1907. II/10-11.

¹⁴²³ A Magyar Királyi Kormány 1910. évi működéséről és az ország közállapotairól... i. m. 42.

A Perényi Közkórház és az orvosok. A nagyszöllősi városi és vármegyei kórház megalapítására utalást találunk Hagara Miklós vármegyei közigazgatási bizottsági tag királyi tanácsosi címének indoklásakor. Az 1881-ben adományozott kitüntetés így írt Hagaráról: „[...] érdemeit, melyeket ő a közügyek előmozdítása, nemkülönben, a társadalmi, közművelődési és gazdasági téren előforduló nemesi irányú vállaltok támogatása körül magának szerzett, tekintve jelesül azt, hogy ő a nagyszöllősi városi és megyei kórházat alapította, számító gazdálkodása mellett az itteni közös iskolai alapot 20 000 forintra emelte, ezen felül ugyanott takarékpénztárt is létesített [...]”.¹⁴²⁴ Ha az érdemfelsorolás némiképp túlzó is, Hagarának biztosan nagy szerepe volt az egészségügyi intézmény létrehozásában. Azt viszont csak valószínűsíteni lehet, hogy a forrásrészletben említett városi és megyei kórház a későbbi Perényi Közkórház elődje, vagy alapja lehetett, ugyanis az intézmény első általunk ismert sajtóbeli említése 1887-ben volt. Ebben már igazolódik a fennállás ténye egy rövid bejegyzés által a Budapesti Közlöny egyik számában.¹⁴²⁵ Az alapítás legvalószínűbb éve mégis 1884, amire egy Dr. Kraemer által írt cikkből következtethetünk az Ugocsa c. lap egyik címlapjáról.¹⁴²⁶ Elnevezése az ugocsai Perényi-emlékkultusz része, hiszen az intézmény „[...] a vértanu Br. Perényi Zsigmond dicső emlékét czélozza megörökíteni.”¹⁴²⁷ 1891-ben már „A Perényi-kórház havi forgalma 35-40 között váltakozott, tehát a mult évihez viszonyítva, némi apadást mutat.”¹⁴²⁸ Igazgató-főorvosa 1908-ig Dr. Skultéty Tivadar volt,¹⁴²⁹ majd Dr. Nagy Kálmán.¹⁴³⁰ 1899-ben 509 beteget kezeltek itt éves szinten, s már lehetőség nyílt „Dr. Fried Aladár járásorvos által nagyobb szemészeti műtétek [...]”¹⁴³¹ elvégzésére is. 1901-ben egy nagyobb felújítást végeztek a kórházi épületeken, s további egészségügyi felszereléseket is beszereztek.¹⁴³² 1908-ban a törvényhatósági bizottság sebészeti pavilonnal szerette volna kibővíteni a kórházat.¹⁴³³ 1915-ben pedig a vármegyei törvényhatóság által, magas összeggel támogatott lépések történtek egy röntgenfelszerelés beszerzésére és beüzemelésére.¹⁴³⁴ A

¹⁴²⁴ MNL OL W 10 69. kötet. 254.

¹⁴²⁵ Budapesti Közlöny, 1887. december 31. 8.

¹⁴²⁶ Dr. Kraemer valószínűleg Dr. Kraemer Lipót nagyszöllősi járásorvos és tiszteletbeli főorvos volt. A kórház megalapításáról így írt: „Minthogy sokan épenséggel sem ismerik a kórházat, röviden egy néhány adatot akarok róla közölni. A kórház 12 évvel ezelőtt keletkezett az úgynevezett Perényi alapból t. i. azon összegből, mely br. Perényi Zsigmond, képviselőnk dicső apjának emléksobrára gyűlt össze, innét eredt a neve: Perényi közkórház. Azonkívül alapítványt tettek egyesek 100 frtjával, ily módon 12 ágyra lett a kórház berendezve.” (Dr. Kraemer: A nagyszöllősi kórház. Ugocsa, 1896. január 26. 1.)

¹⁴²⁷ Koncert — hazafias czélra. Bereg, 1897. november 28. 4.

¹⁴²⁸ KTÁL 245. fond, 1. opisz. 9.

¹⁴²⁹ Ugocsa, 1889. november 17. 4.

¹⁴³⁰ Magyarország tisztii Czím- és névtára. XXVIII. évfolyam. Budapest 1909. 165.

¹⁴³¹ Az Ugocsamegyei Perényi közkórház előhaladása. Ugocsa, 1900. március 11. Melléklet.

¹⁴³² Magyar Kereskedők Lapja. 1901. március 31. 6.

¹⁴³³ Ung, 1908. július 26. 4.

¹⁴³⁴ MNL OL X 9327. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1915. október 7. 225. bj.

Perényi Közkórház nem sokkal élte túl születésének helyét, az Osztrák-Magyar Monarchiát, legalábbis ha a nevére utalunk, hiszen maga az intézmény tovább működött, annak ellenére is, hogy 1922-ben „[...] letépték homlokzatáról »Perényi Közkórház« vasbetűs címét.”¹⁴³⁵

Már az 1890-es években az látjuk, hogy a nagyobb települések saját orvos alkalmazására törekedtek,¹⁴³⁶ ennek ellenére Ugocsában még 1910-ben is csak hét orvos látott el szolgálatot, ebből négy kerületi orvosként praktizált, akik a 70 településből 68-at láttak el. Nagyszöllőst, mint 5000 fő feletti települést kötelezték saját orvos tartására. Ezen kívül pedig Halmiban volt még orvos, ill. praktizáltak a körorvosok és a vármegyei tisztiorvos, ill. a Perényi Közkórház ismeretlen számú orvosa, akik valószínűleg átfedésben lehettek a vármegye orvosaival.¹⁴³⁷ Az egészségügyi szakemberek közül némelyik kiváló munkát végzett, mint pl. Liptay Béla halmi kerületi kör- és tiszteletbeli járásorvos, akinek orvosi tevékenysége elismeréséért koronás arany érdemkeresztet adományoztak.¹⁴³⁸ 1916-ban különleges hírnek számított Halmiban új női körorvos kinevezése, Dr. Gellért Emma személyében, aki az orvosi diplomáját Münchenben szerezte.¹⁴³⁹ Ha ez még nem is volt a női emancipáció előszele, akkor is jelzés értékű, különösen a periférikus helyzetű Ugocsában.

A vármegyében a 19. század második felében négy gyógyszertár – a nagyszöllősi, a halmi, a tiszaujlaki és a feketeardói – működéséről tudunk, melyek száma a századfordulóhoz érve közel megduplázódott. 1899-ben nyitották meg a gyógyszertárat Magyaromjáton, 1900-ban pedig Királyházán. Ezután több kísérlet is történt Nagyszöllősön egy második patika felállítására, amit nem engedélyezett a nagyközség vezetése, azzal az indokkal, hogy elvonja a forgalmat a már működőtől. Ennek ellenére pl. Halmiban 1917-ben megnyílt a második gyógyszertár is.¹⁴⁴⁰ Az egy gyógyszertárra jutó lakosság szám Ugocsában 18 865 fő volt. Ez az adat az országos összehasonlításban az utolsó helyek egyike volt, s csak Trencsénben, Szilágyban, Árvában, Győrben és Maros-Torda vármegyékben volt alacsonyabb a gyógyszertárak ilyen típusú mérőszáma. Az országos átlagban egy gyógyszertár 12 002 főt

¹⁴³⁵ P.: Kegyeletsértés. Ruzsinszki Magyar Hírlap, 1922. március 25. 1.

¹⁴³⁶ „Fekete-Ardó község — mint értesülünk — arra törekszik, hogy maga fog külön községi orvost tartani.” (Ugocsa, 1893. február 5. 2.). 1907-ben Magyaromját is körorvost keresett: „Sürgősen betöltendő egy évi 5000—5500 koronát jövedelmező körorvosi állás. 1800 kor. fix fizetés, szabad lakás, szláv nyelv értése előny.” (Budapesti Orvosi Újság, 1907. január 31. 15.)

¹⁴³⁷ A Magyar Királyi Kormány 1910. évi működéséről és az ország közállapotairól... i. m. 70-71.

¹⁴³⁸ MNL OL K 27 1899.02.08. 17.

¹⁴³⁹ Új női körorvos. Görög Katholikus Szemle, 1916. szeptember 24. 3.

¹⁴⁴⁰ -y-u.: Néhány megjegyzés a királyházai gyógyszertár felállításának kérdéséhez. Ugocsa, 1900. január 28. 1-2.; Budapesti Orvosi Újság, 1907. január 31. 15.; Belügyi Közlöny, 1900. március 16. 136.; Ugocsa, 1889. augusztus 29. 2.; Szamos, 1917. szeptember 9. 2.

látott el, s a legjobb mutatóval Brassó vármegye rendelkezett, ahol 4821 emberre jutott egy gyógyszerár.¹⁴⁴¹

A kórházak mellett az egészség megőrzését és helyreállítását szolgálták a különböző gyógyfürdők és szanatóriumok. Az országos jelentőségű gyógyfürdők között tartották számon a Nagytarnai Gyógyfürdőt, amelyhez elzártsága ellenére vármegyei fenntartású, jó állapotú útvonal vezetett, s 1910-ben 661 vendéget fogadott.¹⁴⁴² A „Heti Szemle” c. Szatmárnémetiben megjelenő lap így írt a nagytarnai fürdőről: „[...] az északkeleti hegyvidék gyöngyének, melynek ózondus, pormentes levegője a betegtüdőnek, vasas és kénes vize a vérszegények- és csuzos betegeknek biztos enyhülést és gyógyulást nyújt.”¹⁴⁴³ (Lásd a 23. számú mellékletet!)

¹⁴⁴¹ A gyógyszerárak viszonya a lakosság számához és a területhez. Kivonat Perczel Dezső magy. kir. belügyminiszternek 1894-ik évről „Az ország közegészségi viszonyairól szóló jelentéséből.” In: A magyarországi orvosok hivatalos névjegyzéke 1896. Budapest 1896. on.

¹⁴⁴² A Magyar Királyi Kormány 1910. évi működéséről és az ország közállapotairól... i. m. 72.

¹⁴⁴³ A nagytarnai fürdő. „Heti Szemle”, 1909. június 9. 6.

Összegzés

Egy alig elkezdődött, lassan változó és hirtelen befejeződő modernizációt vizsgáltunk az Osztrák-Magyar Monarchia egyik perifériáján, Ugocsában. Ennek – a közel sem minden területen tapasztalható – modernizációnak több színterét felvázoltuk, úgy mint a közigazgatási, a politikai, az egyházi és nemzetiségi, a kulturális-oktatási és a gazdasági területeket. Mindezek kiindulópontja pedig egy vármegyei társadalom sajátos, külön világa volt. Az egyedi milió különösen jellemző volt Ugocsában, hiszen több egyszerre létező – magyar, ruszin, román és zsidó – közösséget ismertünk meg, melyek egymással folyamatos interakcióban voltak, ráadásul ezeket a nemzetiségi-anyanyelvi vonalakat több esetben keresztezték a felekezeti, amelyek ugyanolyan fontosak, sőt még meghatározóbb jellegűek a századfordulón. Megállapítottuk, hogy a vármegyében alig 20 év alatt 9%-al nőtt a magyar anyanyelvű lakosság, amit elsősorban a ruszin anyanyelvű görögkatolikusok nyelvváltása, másodsorban a német anyanyelvű izraeliták magyarosodása eredményezett.

Az ugocsai népességet, s annak alakulását a korszakban számos tényező befolyásolta. Ezek közül úgy ítéltük meg, hogy a leghangsúlyosabb a természetes szaporulat és a gazdasági kivándorlás, elsősorban a Tengerentúlra. A kivándorlásnak volt egy ugocsai sajátossága, ami megkülönböztette az itt végbemenő folyamatot a szomszédos vármegyéktől és az országos tendenciáktól is. Eszerint a tengerentúli kivándorlás nem a nemzetiségeket, pl. a helyi ruszinokat érintette a leginkább, hanem a vármegye magyar anyanyelvű lakosságát, ami részarányán felül vett részt ebben a folyamatban. Ennek hátterében az állhatott, hogy a ruszinok egy része körében éppen azokban az évtizedekben ment végbe tömeges magyarosodás, amikor a kivándorlás a legmeghatározóbb volt. Mindezek ellenére a vármegyei korfa piramis alakú maradt, vagyis egyértelmű a népességgyarapodás, ami a demográfiai modernizáció egyik alapja, viszont még ellentmondott a tervezett családmódell alacsonyabb gyermekszámának.

Teljesen más a helyzet a társadalmi modernizációval, hiszen a struktúra csak minimálisan változott, s még mindig nagy hasonlóságokat mutatott a reformkor előtti korszak sajátosságaival, – persze jobbágy-megkötések nélküli köntösben – hiszen a birtokstruktúra nem a társadalom széles néprétegeinek kedvezett. Ellenben ha az érem másik oldalát is megnézzük, akkor számos olyan társadalmi csoport erősödött vagy jelent meg, amelyek mindenképpen egy fejlődő térségre utaltak. Ilyenek voltak a vasúti, a bányászati és egyéb ipari munkások, a még mindig rendkívül szűk, de erősödő értelmiség és az egyre inkább fellendülő kereskedelmi és pénzügyi szektor résztvevői.

A dualizmus kezdetén a területileg is formálódó Ugocsa közigazgatási tekintetben a szomszédos Bereg vármegye társ-törvényhatósága volt, s annak ellenére, hogy a kormányzat fenntartotta a vármegyei tisztviselői kart, főispánt mégsem nevezett ki, ami mindig bántotta a helyi elitet. 1896-ban megtört a jég, s megérkezett a várva várt saját kormány megbízott, így teljes értékű vármegyét érezhettek maguk mögött az ugocsaik. Érzékelhető volt a gondolat, hogy ezt mindenképpen meg kellett tartani, s ha lehet a meglévő két járást valahogyan – akár a szomszédos törvényhatóságok kárára – tovább bővíteni, ezzel biztosítva a fennmaradást. A célkitűzés – ami a közigazgatási modernizáció része volt – csak részben sikerült. Létrejött ugyan a harmadik, királyházi járás a hozzá illő hivatalnok-garnitúrával, de már későn. 1918 már nem a stabilitásról szólt, jött a Ruszka Krajna, jött Trianon, s elmúlt Ugocsa, minden addigi erőfeszítésével és eredményével. Beszélhetünk tehát közigazgatási modernizációról is, különösen abban az értelemben, hogy létrejöttek és megerősödtek azok a központi jellegű adminisztratív centrumok, amelyeket a modern állam teremtette intézményhálózat emelt ki igazán a települések sorából, s indított el a városodás útján. Ilyen volt elsősorban Nagyszöllős, másodsorban Halmi, Királyháza és Tiszaújlak.

A közigazgatás a korszak közepére kiépült és jól funkcionált, megfelelően a kormányzati átalakításoknak, mégis javarészt a helyi elittel, ami alól leginkább a főispán és az országgyűlési képviselők voltak kivételek. Az országgyűlési választásokon számos alkalommal indult helyi jelölt, akár a budapesti deputációval szemben. Az eredmény azonban ritkán kedvezett az ugocsaiknak, hiszen észrevehetően a parlamenti címhez szükséges képviselői hely beszerzésének egyik helyszíne volt a vármegye. Ennek ellenére nem csak az országgyűlés volt képviselve a vármegyében, hanem fordítva is. Rendkívül aktívak voltak az ugocsaik választott tisztviselők, pl. a mindenkori alispánok, akiknek a szava sok tekintetben döntő volt, pl. abban is, hogy mikor csatlakozzon a vármegye a hegyvidéki akcióhoz, ill. mikor nincs még erre szükség. Ráadásul az alispán és a főszolgabírók voltak a vármegyei közigazgatásban a leghosszabb időn keresztül egzisztáló tisztviselők, s átlagosan is tíz éven felüli szolgálati ciklussal bírtak. Mindkét tisztség képviselői jellemzően egy alacsonyabb beosztásból, mintegy a közigazgatási ranglétrát bejárva kerültek magasabb pozíciókba.

Megvizsgáltuk a ruszin politika vármegyei helyzetét és helyét. A ruszin vezető rétegek – elsősorban a görögkatolikus lelkészek, a jogi pálya értelmisége, s ritkább esetben a néptanítók – szerves részei voltak a vármegyei politikának, de még így is kisebb hangsúlyt kaptak, mint a lakosság számon belüli arányuk, annak ellenére, hogy a vármegyei politika és az egyházak vezetői erős összefonódásban voltak azáltal, hogy a törvényhatósági bizottság

számos egyházi személyt magába olvasztott. Nem történt meg viszont az a konkrét eset, amikor a vármegye legfontosabb politikai-közigazgatási tisztségei közül – pl. fő- vagy alispán, országgyűlési képviselő – legalább néhányat, önmagát nyíltan ruszinok vagy románok valló személy töltötte be, aki nem lépett még az elmagyarosodás útjára. A kérdéskört árnyalja, hogy a helyi ruszinoknak sem volt meg a kellő érdekérvényesítő képessége ahhoz, hogy az előbbieket elérje. Mindezek ellenére a vármegye ruszin elitje is bekapcsolódott az északkelet-magyarországi magyar és ruszin közéletbe, a politikába, a sajtóügybe stb.

Bemutattuk az egyházi közigazgatást és a felekezeti vezetőket, akik számos területen – politika, társadalom, kultúra – kitűntek. Az ugoicsai felekezetek elsődleges találkozási pontja a vármegyei közélet volt. Mindegyik egyház és annak vezetése erős kapcsolatban állt a helyi politikával amellet, hogy egymással is minimális interakcióban voltak. Felekezetek közötti súrlódásokra ritkán volt példa, de ha igen, akkor is politikai színezetű, minthogy melyik felekezet lelkésze temesse el a vitatott vallású, korábban vezető politikust, ami mintegy státusz megerősítés volt az adott egyháznak. Kissé más jellegű probléma volt a görögkatolikus-zsidó viszonylatban az a nehezen meghatározható folyamat, ami a zsidó kizsákmányolást állította szembe a ruszin gazdasági elmaradottsággal. Görögkatolikus vonalon több kapcsolódási pontot fedeztünk fel Ugoicsa és a hajdúdorogi ún. magyar egyházmegye felállítására, a naptárreform és az írásmód kérdésében. Ennek ellenére a hajdúdorogi egyházmegye 1912-es létrejötte szinte alig érintette a vármegyét, s az itteni görögkatolikusok továbbra is a munkácsi egyházmegye fennhatósága alatt maradtak. Mindegyik meghatározó felekezetenél azonosítottuk a vezetőket, ill. kis- és nagy felbontású életrajzokat használva bemutattuk a tevékenységüket, amely számos esetben túlmutatott a törvényhatóság keretein.

Az oktatási modernizáció az egyik legizgalmasabb része volt a korszak folyamatainak. Az alapjai, az iskolarendszer, a tárgyi környezet, a taneszközök megjelenése, a képzett szakember-ellátottság éppen kialakulóban volt. Az iskolaépületek nagy része megújult, a rendszeres tanfelügyelői látogatásoknak köszönhetően az oktatás színvonala nőtt, ami meglátszott – az egyébként még mindig rendkívül alacsony – alfabetizmus szintjén, az iskolába járás arányain, a nép- és iskolai könyvtárak lassú terjedésén is. Ugyanakkor az iskola a magyar nemzetiségpolitikának kiemelt része volt. A népiskolák száma 1898-ban érte el a maximumát, ami egyértelműen az állami iskolák megnyitásának köszönhető, melyek száma 329%-kal növekedett a vizsgált időszakban. Az állami iskolák arányának növekedésével nőtt

a magyarul tanulók száma is. 1914-re a tisztán nemzetiségi iskolák száma mindössze 8,1% volt, ami jelentős alulreprezentáltságot mutat a nemzetiségek vármegyei arányához képest. Az okok között főként azt a tényt találjuk, hogy a vegyes felekezeti, s általában ezzel együtt vegyes anyanyelvi összetételű községekben az egyházak nem tudták fenntartani a kis létszámú iskoláikat, melyek helyére – gyakran saját kérésükre – állami, s ezzel együtt magyar nyelvű tanintézmény jött létre. Egyre magasabb szinten valósult meg a tankötelesek iskolába járása is, ami főként a magyar anyanyelvű tanulókat jellemezte, míg a ruszin és román, de különösen a zsidó tankötelesek hasonló mutatói sokkal rosszabbak voltak. Ennek ellenére az oktatás nem volt kevésbé fontos a helyi nemzetiségeknek sem, s különösen román viszonylatban látjuk azt, hogy ragaszkodtak a román tannyelvű népiskolákhoz.

Az oktatás legfelső szintjét a vármegyében a nagyszöllősi polgári iskola jelentette. Sokaknak ez volt a társadalmi középrétegekbe való kerülés lehetősége, melyet a vármegyei magyar és zsidó lakosság különösen jól kihasznált, sokkal kevésbé a ruszin, míg szinte egyáltalán nem a román. Ezeket a tényeket erősítette, hogy a szomszédos, vagy ritkábban a távolabbi vármegyékben középiskolai tanulmányokat folytatók, szinte teljes egészében magyar anyanyelvűek voltak.

A kulturális élet viszonyainak kifejtése érdekében feltérképeztük az ugocsai egyesületi életet, amely sok tekintetben színes képet mutatott, különösen úgy, hogy szinte a semmiből jött létre. Bemutattuk a néptanítók egyesületeit, amelyek eleinte az önszerveződés alapján működtek, majd erős állami és tanfelügyelői irányítást kaptak úgy, hogy továbbra is megmaradt a felekezeti jelleg, ill. a külön szabályozás ezen a téren. A sajtóviszonyok egy fluktuáló rendszerben működtek, hiszen két-három periodikumon kívül nem tudott tartóssá válni az a 12 lap, amely hosszabb-rövidebb ideig fennállt Ugocsában. A kultúrának ez a területe az 1910-es évekre mégis jól látható lendületet vett, ami megmutatkozott a Királyháza c. társadalmi és szépirodalmi lap kapcsán is. Az ilyen és ehhez hasonló témaköröket boncolgató lap, csak egy erre érdeklődést mutató olvasóközönség meglétével volt megszervezhető. Az ígéretes kezdet után a Királyháza – részben az előfizetők hiánya miatt – megszüntette a működését. Mindazonáltal, ha nem csupán az újságok meglétét, hanem a megjelenés nyelvét is vizsgáljuk, akkor csak magyar periodikumokról beszélhetünk, amelybe számos ruszin, vagy ruszin gyökerű görögkatolikus lelkész és értelmiségi írt. A ruszin nyelvű lapkiadás azonban sosem született meg a Monarchia Ugocsájában, főként azért, mert csak minimális igény volt rá. Az északkelet-magyarországi sajtóéletbe is csak részleges

kapcsolódási pontokat találtunk, annak ellenére, hogy Szabó Eumén nagyszöllősi görögkatolikus lelkész több újságnak is a vezető cikkírója volt.

Az utolsó, s egyben legkézzelfoghatóbb modernizációs szintér a gazdaság volt. Már a mezőgazdaság tekintetében is azt látjuk, hogy Ugocsa több helyen enyhén kiemelkedett a térség vármegyéi közül, ami a viszonylag nagy síkvidéki termőterületeknek és az olyan megjelenő újdonságoknak, mint a műtrágyázás volt köszönhető. Nem sikerült azonban a profil választás sem a növénytermesztés, sem az állattenyésztés terén. A jó lehetőségekkel bíró szőlőtermelést nem tudták megfelelő szintűre és mennyiségűre fejleszteni, pedig a szőlőültetvényeket 15,76 korona/katasztrális hold átlagos termőképességűre értékelték a becslőjárások. Ez az érték országos szinten is jónak számított, de ehhez mindössze 1%-os részesedés társult a termőterületeken belül. Pozitívabb lett a helyzet mind a mezőgazdaság, mint az ipar terén, amikor a vármegyét is bekapcsolták a hegyvidéki akcióba. Fellendült a szövetkezeti élet, s a háziipar, ami az Ugocsai Iparfejlesztő Bizottságnak köszönhetően eddig is kiemelkedő volt a térségben, s főként a ruszin falvakra koncentrált. Az ugocsai háziipar a térségben példának számított és sikertörténetévé vált, de a kiteljesedése és meghatározó gazdasági ággá válása nem történt meg.

Rendkívüli innováció volt Nagyszöllős és Királyháza közvilágításának és részben elektromos rendszerűvé tételének megoldása, ami nagy érdeklődésre tett szert a lakosság körében. Sajnos ez is 1914-től indult el igazán, s ez sem nőhet ki magát olyanra, mint amilyen potenciál volt benne. A világítást kiszolgáló elektromos telep működtetésére létrehozott részvénytársaság viszont kitűnő példa volt a tőke beáramlására egy ilyen modernnek számító szolgáltatás tekintetében. Az ipar egyéb területei mellett, – mint pl. a bányászat, a könnyű- és háziipar – fejlődött a szolgáltató szféra is, hiszen a nagyarnai gyógyfürdő térségbeli ismertsége megkérdőjelezhetetlen volt, valamint szállodák nyíltak Nagyszöllősön, Halmiban és Tiszaújlakon is. Ugyanez a helyzet az egészségügyi szolgáltatásokban, hiszen a bővülő Perényi Közkórház színvonala jónak számított, s már az 1890-es években a nagyobb települések saját orvos alkalmazására törekedtek. Ennek ellenére Ugocsában még 1910-ben is csak hét orvos látott el szolgálatot, ami nem az anyagi feltételekre, hanem inkább a szakemberhiányra vezethető vissza. Duplájára nőtt ugyan a gyógyszertárak száma is, de az egy gyógyszertárra jutó lakosság szám még így is az országos utolsó helyek között szerepelt.

A közlekedés modernizációjának köszönhetően Ugocsa ebben a tekintetben nem maradt el az országos átlagoktól, sem a vasút- sem az úthálózat sűrűségében. Az úthálózat

összeköttetését – hiszen a vármegyét a Tisza kb. ketté vágta – hidakkal oldották meg, amelyek minőség-megóvása és fenntartása folyamatos volt. A vasútvonalak és a vasútállomások fontos szerepet játszottak egy-egy település modernizációjában. A kiépülő vasúti és közúti hálózatnak köszönhetően azok az ugoicsaiak, akik a vasútvonalak mentén laktak 10 órán belül elérhették a fővárost, míg azok, akik a hegyvidéki részeken éltek, kb. 12 utazó óra távolságra voltak Budapesttől az 1910-es években. A közlekedés fejlesztésére jellemző volt, hogy a benne lévő potenciál és gazdasági lehetőségek számos tervezetet szültek, akár a helyi érdekű vasutak, akár a tiszai hajózás terén, ezek többsége azonban csak tervezet maradt, s nem sikerült a gazdasági modernizáció részévé tenni.

Mellékletek

1. számú melléklet

A dolgozatban megjelenő fontosabb településnevek egykori és mai hivatalos formája, ill. helye az adott ország közigazgatási rendszerében

S/sz	A dolgozatban megjelenő településnév	Mai hivatalos településnév	Helye a közigazgatáson belül	Ország, megye
1	Akli	Оклі	Tiszapéterfalvai kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
2	Alsókaraszló	Заріччя	Alsókaraszlói kistérség, Huszti járás	Ukrajna, Kárpátalja
3	Alsósárad	Нижне Болотне	Alsókaraszlói kistérség, Huszti járás	Ukrajna, Kárpátalja
4	Alsóveresmart	Мала Копаня	Nagyszőlősi kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
5	Avaspatak	Valea Seacă	Nagytarna közszékhely	Románia, Szatmár megye
6	Batár	Братове	Tiszapéterfalvai kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
7	Batarcs	Батарци	Batarcs közszékhely	Románia, Szatmár megye
8	Bátyú	Батіве	Bátyúi kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
9	Beregkisfalud	Сільце	Beregkövesdi kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
10	Beregkövesd	Кам'янське	Beregkövesdi kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
11	Beregszász	Берегове	Beregszászi kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
12	Bikszád	Вихад	Bikszád közszékhely	Románia, Szatmár megye
13	Bocskó	Восіцау	Nagytarna közszékhely	Románia, Szatmár megye
14	Csap	Чоп	Csapi kistérség, Ungvári járás	Ukrajna, Kárpátalja
15	Csarnató	Черна	Királyházai kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
16	Csedreg	Cidreag	Kökényesd közszékhely	Románia, Szatmár megye
17	Csepe	Чепа	Tiszapéterfalvai kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
18	Csomafalva	Затисівка	Tiszapéterfalvai kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
19	Dabolcz	Doboł	Halmi közszékhely	Románia, Szatmár megye
20	Dolha	Довге	Dolhai kistérség, Huszti járás	Ukrajna, Kárpátalja
21	Fancsika	Фанчикове	Nagyszőlősi kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
22	Feketeardó	Чорнотисів	Tiszapéterfalvai kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
23	Feketepatak	Чорний Потік	Tiszaújlaki kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
24	Felsőkaraszló	Гребля	Alsókaraszlói kistérség, Huszti járás	Ukrajna, Kárpátalja
25	Felsősárad	Широке	Nagyszőlősi kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
26	Felsőveresmart	Велика Копаня	Nagyszőlősi kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
27	Fertősalmás	Фертешолмаш	Tiszapéterfalvai kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
28	Fiume	Rijeka	-	Horvátország, Tengermellék-Hegyvidék
29	Forgolány	Форголань	Tiszapéterfalvai kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
30	Gódenyháza	Гудя	Királyházai kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
31	Halmi	Halmeu	Halmi közszékhely	Románia, Szatmár megye
32	Hömlőcz	Холмовець	Tiszapéterfalvai kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
33	Ilonokújfalú	Онок	Nagyszőlősi kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
34	Ilosva	Іршава	Ilosvai kistérség, Huszti járás	Ukrajna, Kárpátalja
35	Karácsfalva	Карачин	Tiszaújlaki kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
36	Királyháza	Королеве	Királyházai kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
37	Kisbábony	Băbești	Halmi közszékhely	Románia, Szatmár megye
38	Kiscsongova	Боржавське	Nagyszőlősi kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
39	Kisgércze	Gherța Mică	Kisgércze közszékhely	Románia, Szatmár megye

40	Kisrákócz	Малий Раковець	Bilkei kistérség, Huszti járás	Ukrajna, Kárpátalja
41	Kistarna	Хижа	Királyházi kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
42	Kökényesd	Porumbesti	Kökényesd községközpont	Románia, Szatmár megye
43	Lázári	Lazuri	Lázári községközpont	Románia, Szatmár megye
44	Magyarkomját	Великі Ком'яти	Nagyszőlősi kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
45	Máramarossziget	Sigethu Marmației	Municípium, Máramarosszigeti községközpont	Románia
46	Mátyfalva	Матієве	Tiszaújlaki kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
47	Nagycsongova	Боржавське	Nagyszőlősi kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
48	Nagygyércze	Gherța Mare	Turc községközpont	Románia, Szatmár megye
49	Nagypalád	Велика Паладь	Tiszapéterfalvai kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
50	Nagyrákócz	Великий Раковець	Bilkei kistérség, Huszti járás	Ukrajna, Kárpátalja
51	Nagyszőlős	Виноградів	Nagyszőlősi kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
52	Nagytarna	Tarna Mare	Nagytarna községközpont	Románia, Szatmár megye
53	Nevetlenfalu	Неветленфолу	Tiszapéterfalvai kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
54	Ölyvös	Вільхівка	Alsókaraszlói kistérség, Huszti járás	Ukrajna, Kárpátalja
55	Rakasz	Рокосово	Huszti kistérség, Huszti járás	Ukrajna, Kárpátalja
56	Rákospatak	Горбки	Királyházi kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
57	Salánk	Шаланки	Tiszaújlaki kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
58	Sárosoroszi	Оросієве	Beregszászi kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
59	Sósfalva	Новоселиця	Királyházi kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
60	Szatmárnémeti	Satu Mare	Municípium, Szatmárnémeti községközpont	Románia
61	Szöllősegres	Олешник	Nagyszőlősi kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
62	Szöllősgyula	Дюла	Tiszapéterfalvai kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
63	Szöllősroztoka	Мала Розтока	Ilosvai kistérség, Huszti járás	Ukrajna, Kárpátalja
64	Szöllősvégardó	Підвиноградів	Nagyszőlősi kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
65	Tamásváralja	Tămășeni	Batarcs községközpont	Románia, Szatmár megye
66	Tekeháza	Текове	Királyházi kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
67	Tiszabökény	Тисобикень	Tiszapéterfalvai kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
68	Tiszafarkasfalva	Тисобикень/Вовчанське	Tiszapéterfalvai kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
69	Tiszahetény	Гетиня	Tiszapéterfalvai kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
70	Tiszakeresztúr	Перехрестя	Tiszaújlaki kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
71	Tiszakirva	Крива	Huszti kistérség, Huszti járás	Ukrajna, Kárpátalja
72	Tiszapéterfalva	Пийтерфолво	Tiszapéterfalvai kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
73	Tiszasásvár	Тросник	Nagyszőlősi kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
74	Tiszaszászfalu	Сасове	Királyházi kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
75	Tiszaszirma	Дротинці	Nagyszőlősi kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
76	Tiszaújhely	Нове Село	Tiszaújlaki kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
77	Tiszaújjak	Вилок	Tiszaújlaki kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
78	Tivadarfalva	Пийтерфолво/Федорове	Tiszapéterfalvai kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
79	Turcz	Turț	Turc községközpont	Románia, Szatmár megye
80	Túrterebes	Turulung	Túrterebes községközpont	Románia, Szatmár megye
81	Ugocsakomlós	Comlăușa	Batarcsi községközpont	Románia, Szatmár megye
82	Veléte	Велятино	Viski kistérség, Huszti járás	Ukrajna, Kárpátalja
83	Verbőcz	Вербовець	Tiszaújlaki kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja
84	Verebes	Верб'яж	Alsóvercekei kistérség, Munkácsi járás	Ukrajna, Kárpátalja
85	Verécze	Веряця	Királyházi kistérség, Beregszászi járás	Ukrajna, Kárpátalja

2. számú melléklet

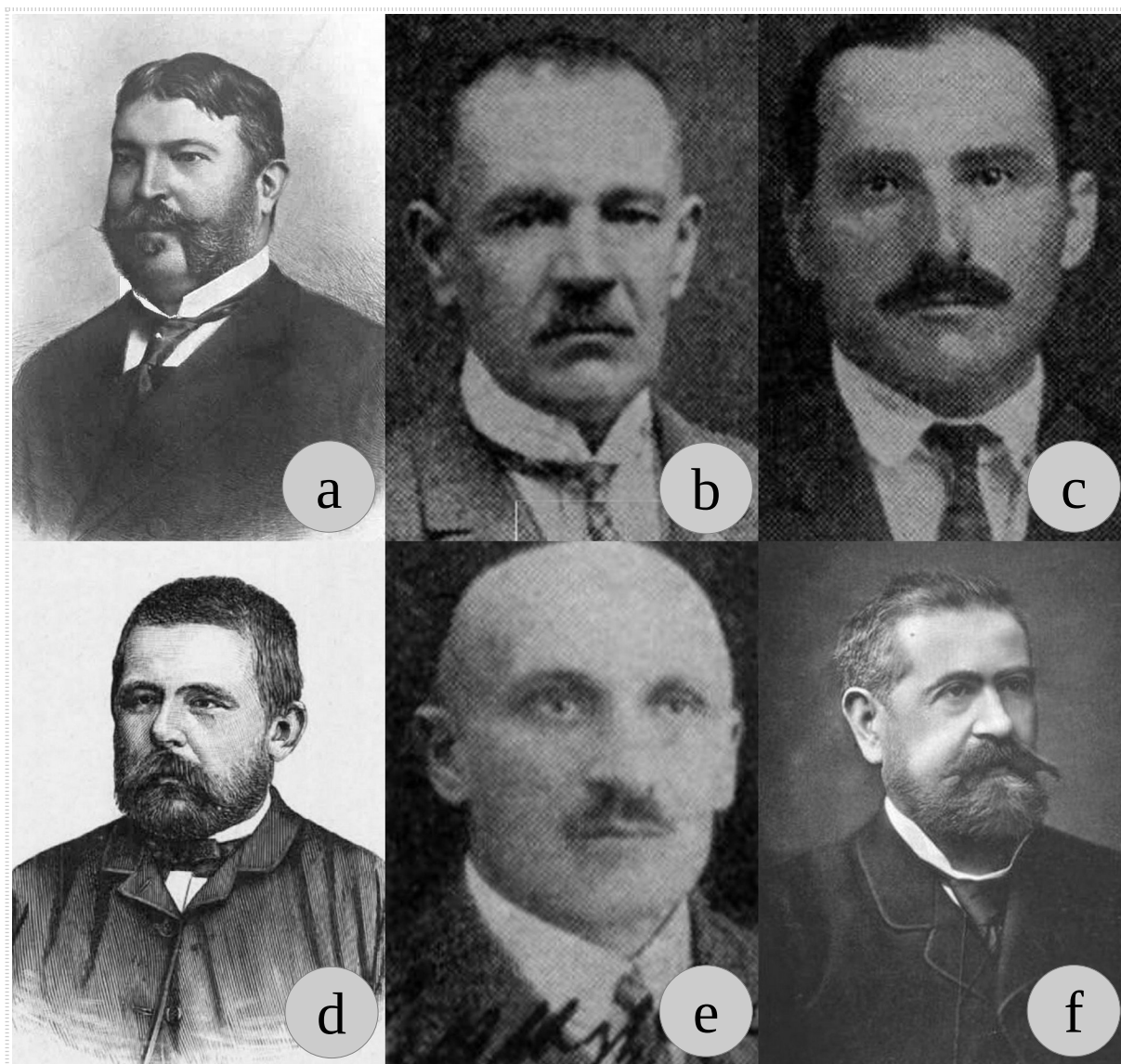
Helységnévváltozások az 1898. évi IV. tc. értelmében

S/sz	A település jelenlegi hivatalos neve és fonetikus átírása	Hivatalos név 1882 előtt	Hivatalos név az 1898. évi IV. tc. elfogadása után	Egyéb megnevezés ¹⁴⁴⁴
Tiszáninneri járás				
1	Великі Ком'яти / Veliki Komjati	Magyar-Komját	Magyyarkomját	Kumnyata
2	Виноградів / Vinohradiv	Nagy-Szőllős	Nagyszöllős	
3	Рокосово / Rokosovo	Rakasz	Rakasz	
4	Шаланки / Salanki	Salánk	Salánk	
5	Вилок / Vilok	Tisza-Újlak	Tiszaújlak	Vülok, Szent-Ilona
6	Заріччя / Zariccja	Alsó-Karaszló	Alsókaraszló	Hreblya
7	Гребля / Herblja	Felső-Karaszló	Felsőkaraszló	
8	Мала Розтока / Mala Roztoka	Ugocsa-Rosztoka	Szőllősroztoka	
9	Мала Копаня / Mala Kopanja	Kis-Kupány	Alsóveresmart	Mala Kopana, Kaciu
10	Велика Копаня / Velika Kopanja	Veresmart	Felsőveresmart	Velika Kupány
11	Онок / Onok	Ilonok-Újfalu	Ilonokújfalu	Onük
12	Боржавське / Borzhavske	Kis-Csongova	Kiscsongova	
13	Боржавське / Borzhavske	Nagy-Csongova	Nagycsongova	
14	Малий Раковець / Malij Rakovec	Kis-Rákócz	Kisrákócz	Lázi
15	Великий Раковець / Velikij Rakovec	Nagy-Rákócz	Nagyrákócz	Veliki Rakovec
16	Нижнє Болотне / Nizhnje Bolotne	Alsó-Sárad	Alsósárad	Nyizsnyi Sárd
17	Широке / Shiroke	Felső-Sárad	Felsősárad	
18	Вільхівка / Viljhivka	Ölyvös	Ölyvös	Vlahova
19	Чорний Потік / Chornij Potik	Feketepatak	Feketepatak	
20	Олешник / Oleshnik	Egres	Szőllősegres	
21	Вербовець / Verbobec	Verbőcz	Verbőcz	Verbovec
22	Фанчикове / Fanchikove	Fancsika	Fancsika	
23	Тросник / Trosznik	Sásvár	Tiszasásvár	
24	Дротинці / Drotinci	Szirma	Tiszaszirma	
25	Підвиноградів / Pidvinohradiv	Szőllős-Végarzó	Szőllősvégarzó	Ardovec
26	Карачин / Karachin	Karácsfalva	Karácsfalva	
27	Матієве / Matijjeve	Mátyfalva	Mátyfalva	
28	Перехрестя / Perehrestja	Tisza-Keresztúr	Tiszakeresztúr	Kritz, Krutsche
29	Нове Село / Nove Selo	Tisza-Újhely	Tiszaújhely	Vühely
Tiszántúli járás				
30	Чорнотисів / Chornotisiv	Fekete-Ardó	Feketeardó	Ardin
31	Halmeu	Halmi	Halmi	Halymin
32	Бáбешти	Bábony	Kisbábony	
33	Королєве / Koroleve	Királyháza-Tölgyesfalva	Királyháza	
34	Turț	Turcz	Turcz	Turtiu

¹⁴⁴⁴ Szerk. Dvorzsák János: Magyarország helységnévtára. Tekintettel a közigazgatási, népességi és hitfelekezeti viszonyokra. Budapest 1882. 725-729.

35	Turulung	Tur-Terebes	Túrterebes	
36	Чепа / Чера	Csepe	Csepe	
37	Затисівка / Zatisivka	Csoma	Csomafalva	
38	Дюла / Djula	Gyula	Szőllősgyula	
39	Гетиня / Hetinja	Hetény	Tiszahetény	Hetenye
40	Gherța Mică	Kis-Gércze	Kisgércze	Mica Ghertia
41	Gherța Mare	Nagy-Gércze	Nagygércze	Mare Ghertia
42	Cidreag	Csedreg	Csedreg	
43	Фертешолмаш / Fertesholmas	Fertős-Almás	Fertősalmás	Fürtös, Fertő
44	Рорумбеști	Kökényesd	Kökényesd	
45	Valea Seacă	Szárazpatak	Avaspatak	Suchypotok, Valleszaka
46	Восіцау	Bocskó	Bocskó	
47	Хижа / Hizha	Kis-Tarna	Kistarna	Ternavka
48	Tarna Mare	Nagy-Tarna	Nagytarna	
49	Окли / Okli	Akli	Akli	
50	Братове / Bratove	Batár	Batár	
51	Dobolț	Dabolcz	Dabolcz	
52	Неветленфолу / Nevetlenfolu	Nevetlenfalu	Nevetlenfalu	
53	Гудя / Hudja	Gödényháza	Gödényháza	Gugya
54	Текове / Tekove	Tekeháza	Tekeháza	
55	Сасове / Sasove	Szászfalu	Tiszaszászfalu	
56	Форголань / Forholanj	Forgolány	Forgolány	
57	Тисобикень / Tiszobikeny	Bökény	Tiszabökény	Bekenya
58	Тисобикень (Вовчанске) / Tiszobikeny (Vovchanske)	Farkasfalva	Tiszafarkasfalva	
59	Пийтерфолво / Pijterfolvo	Péterfalva	Tiszapéterfalva	
60	Пийтерфолво (Федорове) / Pijterfolvo (Fedorove)	Tivadar	Tivadarfalva	
61	Bătarci	Batarcs	Batarcs	
62	Холмовець / Holmovecj	Hömlőcz	Hömlőcz	
63	Tămășeni	Tamás-Váralja	Tamásváralja	Oraleu, Váralyia
64	Comlăușa	Komlós-Sellő	Ugocsakomlós	Comlosia
65	Крива / Kriva	Tisza-Kirva	Tiszakirva	Krisa
66	Велятино / Veljatino	Veléte	Veléte	Velyatina
67	Черна / Cherna	Csarnató	Csarnató	Cserna
68	Горбки / Horbki	Rákospatak	Rákospatak	Horbki
69	Новоселиця / Novoselicja	Sós-Újfalu	Sósfalu	Novoselica
70	Веряця / Verjacja	Verécze	Verécze	Virjaci, Verjaca

3. számú melléklet

a) Aczél László, királyi tanfelügyelő 1880-1902. (*Aczél L.: Ugocsa vármegye népoktatásügye... i. m. 1.*)

b) Dapsy Tibor, az 1918-ban létrehozott Királyházai járás főszolgabírója. (Szerk. Madarász E.: *Magyar politikai és közigazgatási... i. m. 385.*)

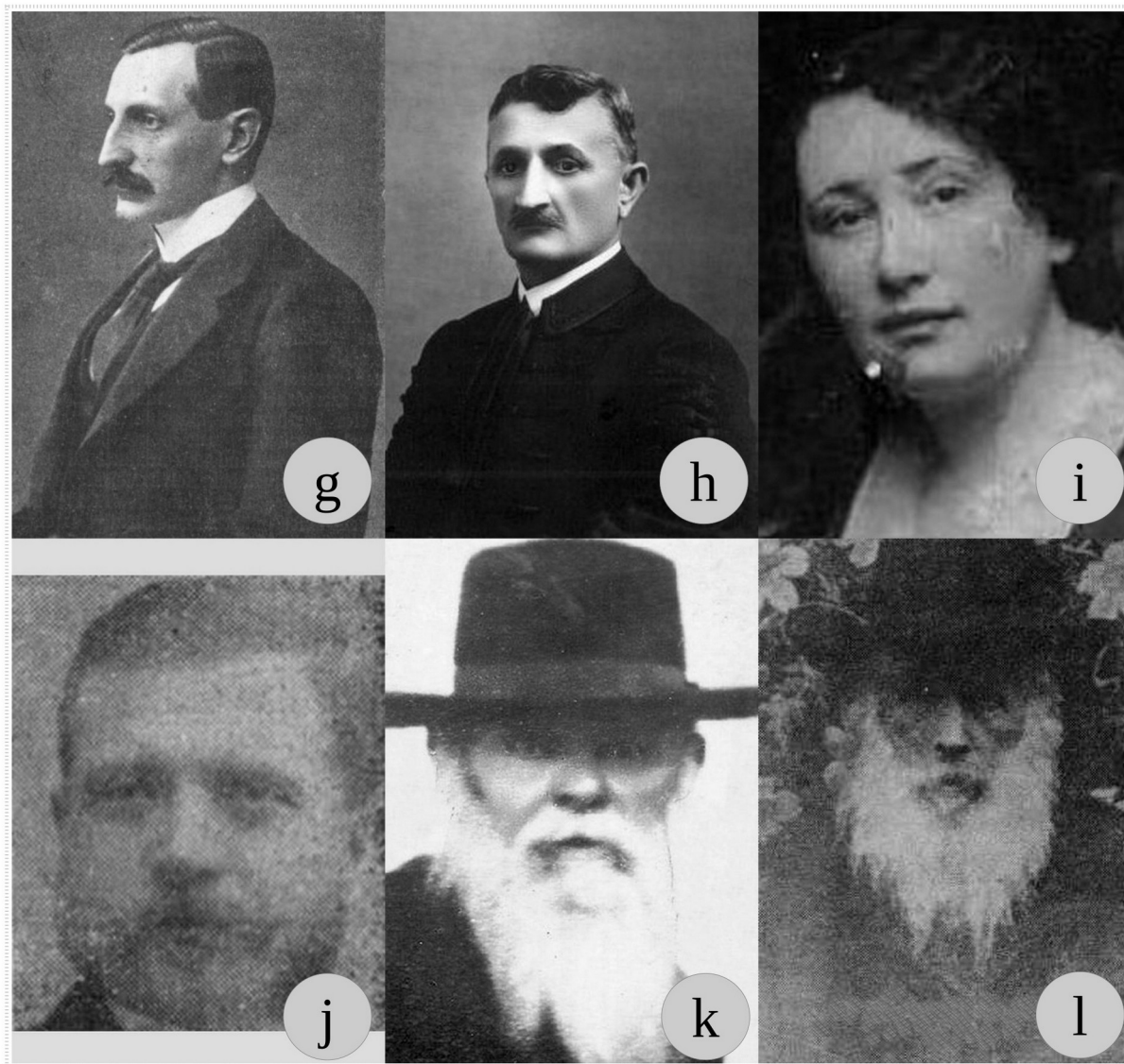
c) Grassalkovich Antal, az ugoicsai Királyházáról vándorolt ki az amerikai kontinensre 1905-ben, majd három év elteltével visszatért. (Szerk. Madarász E.: *Magyar politikai és közigazgatási... i. m. 439.*)

d) György Endre, alsóházi képviselő Ugocsa Tiszántúli járásából. 1905-ben földművelésügyi miniszter, valamint a máramaros-ugocicsai református egyházmegye gondnoka. (Vasárnapi Ujság, 1888. december 16. Melléklet)

e) Hokky Károly, nagyszöllősi képviselő. Sokat tesz a nagyszöllősi polgári iskola újraindításáért. (Szerk. Madarász E.: *Magyar politikai és közigazgatási... i. m. 462.*)

f) Ifj. báró Perényi Zsigmond, a Tiszáninneneni járás országgyűlési képviselője, később ugoicsai főispán. (<https://www.geni.com/photo/view/6000000043051836061>, letöltés 2020. febr. 2.)

4. számú melléklet

- g) Ifj. Ugron Gábor**, Ugocsa főispánja 1906-1910 között. (Vasárnapi Ujság, 1917. június 24. 3.)
- h) Jánossy Sándor**, tivadarfalvai református lelkész ?-1902-?, 1908-1917. (<https://edoku.org/wp-content/uploads/6273/Szabó-Gáborné-Gulácsy-Szeréna-Fényképalbum-1.pdf>, letöltés 2022. nov. 30.)
- i) Jávor Bella**, a Királyháza című társadalmi és szépirodalmi lap megalapítója, ismert író- és színésznő. (https://www.myheritage.hu/names/bella_stahl, letöltés 2020. márc. 9.)
- j) Kerekes Sándor**, a Nagyszöllősi Magyar Királyi Állami Polgári Fiú- és Leányiskola igazgatója 1896-1918-? között. (Kecskeméti Közlöny Almanachja, 1931. 136.)
- k) Klein Pinkász**, nagyszöllősi rabbi ?-1875-1888-?. (https://www.geni.com/photo/view/6000000006712065875?album_type=photos_of_me&photo_id=6000000109246163821, letöltés 2021. szept. 4.)
- l) Klein Éliás (Elijahu)**, halmai rabbi ?-1926. (https://www.geni.com/photo/view/6000000018481430051?album_type=photos_of_me&photo_id=6000000076702829945, letöltés 2021. szept. 4.)

5. számú melléklet

m) Lajos Sándor, fancsikai református lelkész 1907-1959 között. (Szerk. Madarász E.: Magyar politikai és közigazgatási... i. m. 542.)

n) Lónyay Sándor, Ugocsa és Bereg vármegye főispánja 1889-1896 között. (Ugocsa, 1889. május 19. 1.)

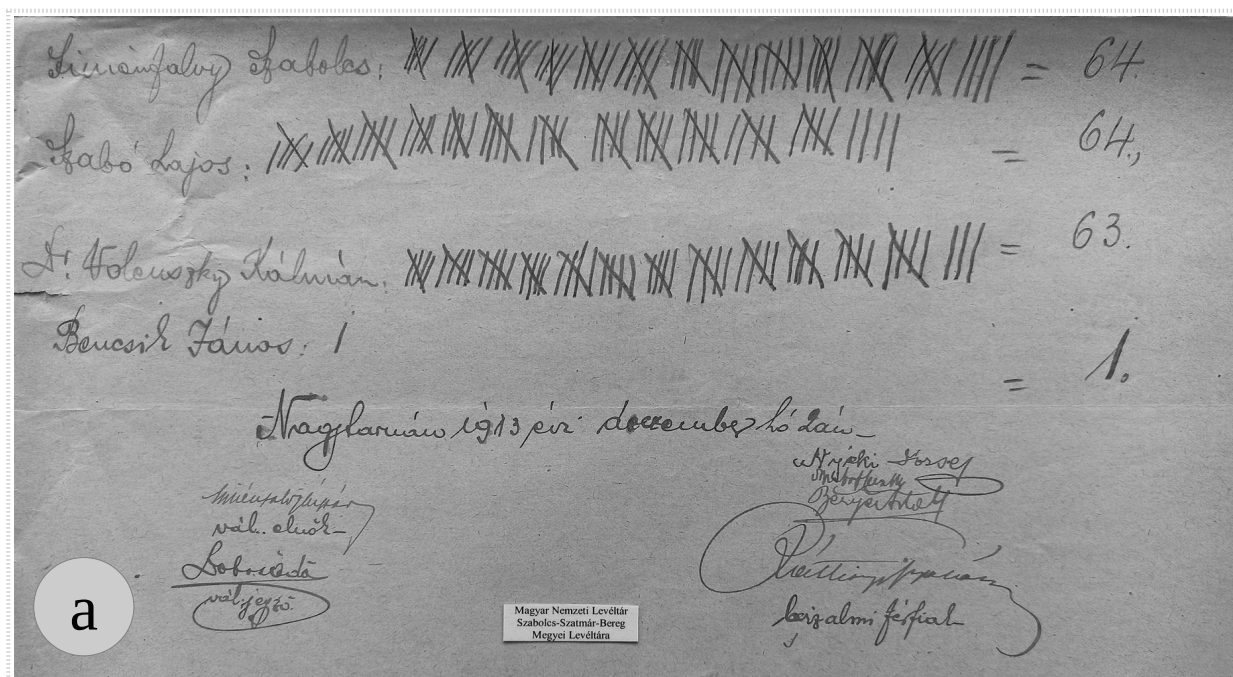
o) Nagy-Iday Ferenc, ugocsai földbirtokos, a törvényhatósági bizottság virilis tagja. (Szerk. Madarász E.: Magyar politikai és közigazgatási... i. m. 597.)

p) Szabó Eumén, nagyszöllősi görögkatolikus esperes-lelkész 1898-1934 között, a vármegyei törvényhatósági bizottság tagja. (Kiss K.: Adalékok Szabó Eumén és Hodika Antal kapcsolatához... i. m. 282.)

r) Zseltyay (Fedor) Tivadar, tiszaujhelyi görögkatolikus lelkész 1913-1916 között. (Szerk. Madarász E.: Magyar politikai és közigazgatási... i. m. 754.)

s) Takács B. László, kistrákóczi görögkatolikus pap, a törvényhatósági bizottság tagja. 1924-től az Amerikai Egyesült Államokban él, ahol a Magyarországról elszármazott görögkatolikus közösség püspöke. (Vasárnapi Ujság, 1924 június 29.)

6. számú melléklet

b

A virilisek listáját a törvényhatósági közgyűlés bíráló és igazoló választmánya határozza meg a főispán vagy valamely erre kinevezett bizottsági tag elnökle mellett, általában az előző év novemberében. A virilisek száma Ugocsában 68 fő és 4 póttag.

A törvényhatósági bizottság virilis tagjai 1911-ben: id. Lator István, ifj. Perényi Zsigmond, báró Perényi János, Bleyer Márk, dr. Kozányi Zsigmond, Guttman Emánuel, Fagarassy Aurél, Komáromy János, Dr. Kóródy Kálmán, Dr. báró Perényi Péter, Fogarassy Zsigmond, Katz Ignác, Bányász Albert, Schvarcz Jenő, Willinger Ábrahám, Buttykay Viktor, ifj. Tóth Endre, Roseth József, Kelner Samu, Horthy Vilmos, Róykó Viktor, Blaskovich János, Blaskovich György, Róz Ignác, Fischer Bertalan, Mauskopf Sámuel, Köncs László, Czapáry Dénes, Pap János, Fogarassy Miklós, dr. Fuchs Ernő, Sváby Sándor, dr. Kupfersmid János, Bányász Menyhért, Csics Imre, Dr. Tóth Jenő, Somodi Ferenc, Merza József, Ráthonyi Ákos, Biky Gábor, György Endre, Baranyi Miklós, Geiger Ignác, gróf Hessenstein Károly, Klein Lipót, Ujhelyi Menyhért, báró Perényi Gyula, Somodi Gyula, Ráthonyi Sándor, Rezler Izsák, Fischer Herman, Farkas Sámuel, Dr. Joannes Viktor, Dr. Volenszky Kálmán, Dr. Varga János, Steinberger Solem, Herman Salamon, Stark Dávid, Szentpály Miklós, Schönfeld Sámuel, Dimand Lajos, Nagy József, Eismann Menyhért, Nagy-Iday Ferenc, Nagy-Iday Zsigmond, Liptay Béla, Mózes Jakab.

Az 1912-es virilis jegyzék elején id. Lator István szerepel, 2686.44 korona kétszeresen számított adóval. A kétszeres szorzó nélkül ifj. báró Perényi Zsigmond fizette a legnagyobb adóösszeget 2184.72 korona összegben, míg a legkevesebbet a virilisek közül Steinberger Salamon fizette 353.50 koronával.

a) Egy Ugocsai törvényhatósági bizottsági szavazatszámláló lap 1913-ból. (MNL SzSzBVL IV.1002 2. kd. Nagytarnai választókerületbe th. bizotts. tag választás.)

b) Teljes virilis névsor Ugocsából (1911); Leggazdagabb virilisek Ugocsában (1912). (Nagyszöllősi Hírlap, 1910. október 27. 4.; 1910. november 24. 3.; 1911. október 12. 3.; Ugocsa virilisei. „Heti Szemle”, 1911. október 18. 7.)

7. számú melléklet

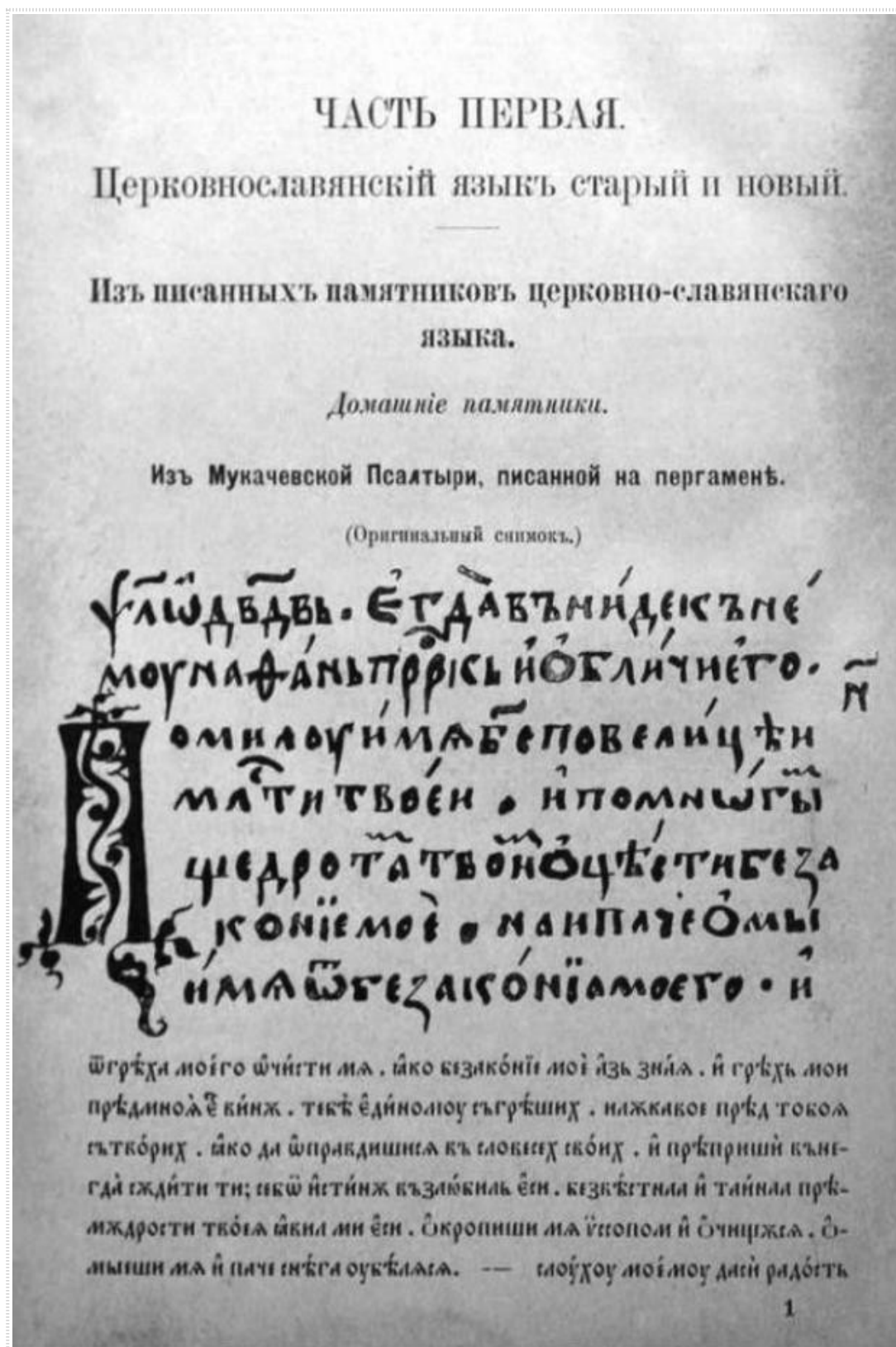
a) A nagyszőlősi zsinagóga. (Szerk. Nagy Milada: Nagyszőlős, a világ közepe. Budapest 2009. 107.)

b) A magyarokmészárosi görögkatolikus templom. (Aczél L.: Ugocsa vármegye népoktatásügye... i. m. 105.)

c) A tivadarfalvai református templom. (<https://edoku.org/wp-content/uploads/6273/Szabó-Gáborné-Gulácsy-Szeréna-Fényképalbum-1.pdf>, letöltés 2022. nov. 30.)

d) A királyházi római katolikus templom és az iskola. (Aczél L.: Ugocsa vármegye népoktatásügye... i. m. 80.)

8. számú melléklet

Szabó Eumén, nagyszöllősi görögkatolikus lelkész 1893-ban kiadott *Egyházi szláv és magyar-orosz irodalmi emlékek chrestomátiája* c. irodalomtörténetének első oldala. (Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár. Jelzet nélkül.)

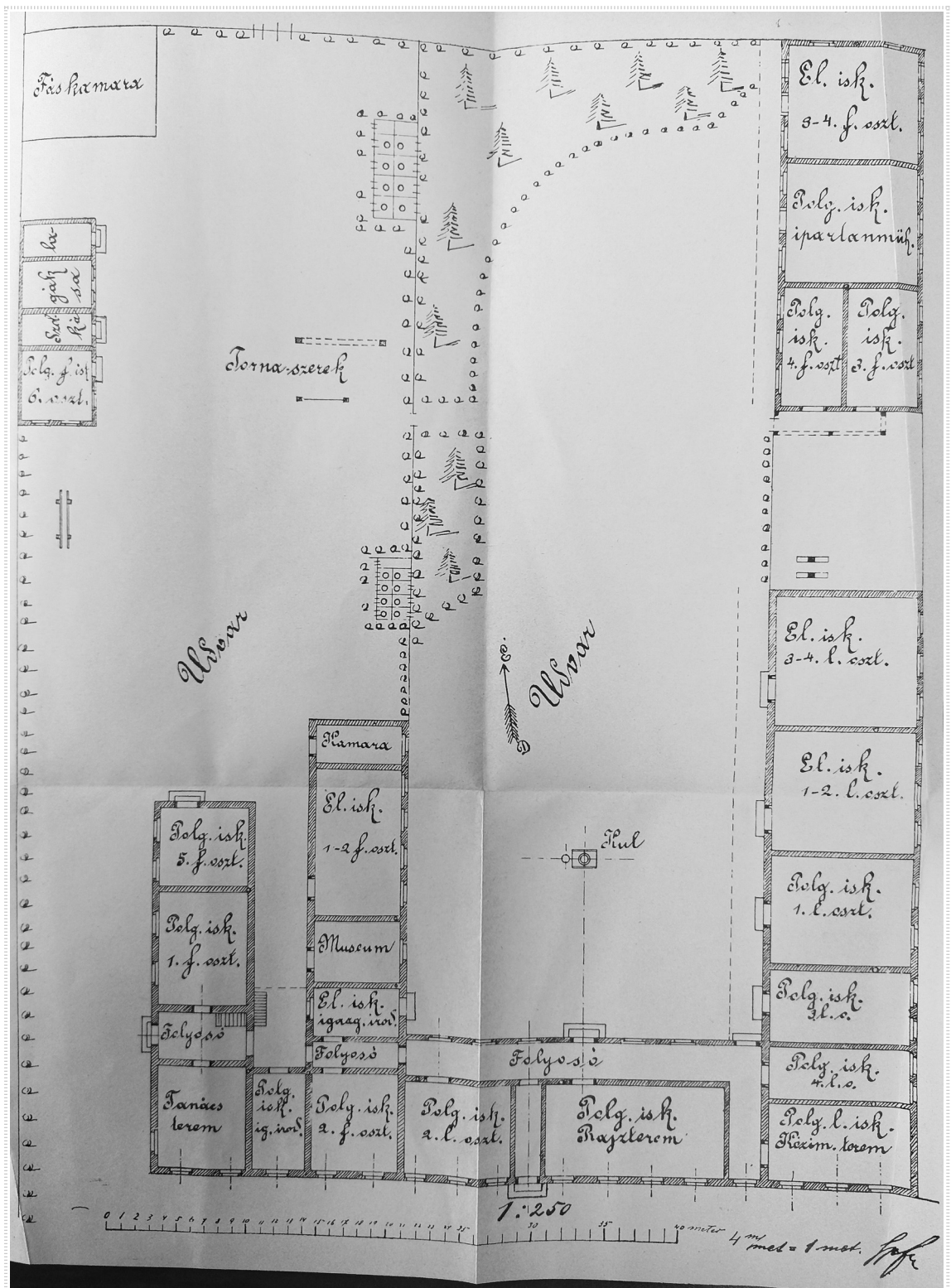
9. számú melléklet

a) A Nagyszöllősi Magyar Királyi Állami Polgári Fiu- és Leányiskola épülete 1881-ben. (Aczél L.: Ugocsa vármegye népoktatásügye... i. m. 123.)

b) A tűzvész után átadott új iskolaépület 1908-ban. (Szerk. Kerekes Sándor: A Nagyszöllősi Magyar Kir. Állami Polgári Fiu- és Leányiskola... i. m. on.)

10. számú melléklet

A Nagyszőlősi Magyar Királyi Állami Polgári Fiú- és Leányiskola régi (1908 előtti) épületének alaprajza. (Szerk. Baranyai Gyula: A Nagy-Szőlősi Műasztalossági és... i. m. on.)

11. számú melléklet

a

Az Ugocsamegyei Általános Néptanító Egyesület tisztí kara: Spolarich János, elnök. Siménfalvy Szabolcs (A tanítótság mellett a vármegye ügyei sem hagyják hidegen. 1913-ban a nagytarnai körzetből választják be a törvényhatósági bizottságba.) és Piller József, alelnökök. Kellner Fülöp, főjegyző. Bárány Dezső, Szabó Béla, jegyzők. Fábíán István, pénztáros. Polyánszky István, ellenőr. Ujhelyi Károly, könyvtáros. Választmányi tagok: Kerekes Sándor, Zoltáni Károly, Pilisi Sándorné, Nagy Gábor, Kőszeghy János, Pilisi Sándor, Lengyel Mihály, Izay Péter, Szabó Menyhért, Jankovics Béla, Sárady László, Babinecz Tivadar. Póttagok: Teszlovics Sándor, Marosán Titusz. Matyi János, tiszáninneri járásköri elnök, míg Glodán Péter, tiszáninneri járásköri pénztárnok.

b

A nagyszöllősi polgári iskola általunk ismert tanárainak névsora: Baranyai Gyula, Baranyainé Quincz Emilia, Bartha Ágnes, Berényi Margit, Blázy Imre, Béky Dezső, ifj, Bordeauxné Gergics Kornélia, Czapáry Dénes, Dövényi János, Erdélyi József, Fábíán István, Fetés István (helyettes tanár), Gecser Béla, Güncz Gábor, Gyubek Irma, Hidegh Béla, Horváth Mihály, Ivánkané Gyurmán Sarolta, Kalocsai Géza, Kaszás Ferenc, Káplány Dóra, Kárpáti Elemér, Kellner Fülöp, Kerekes Sándor, Király Károly, Kozák Mária, Láng Mihály, Lengyel Mihály, Massányi Ida, Mihalik József, Molnár Aladár, Murányi Kálmán, Nagy Gábor, Nagy Gáborné Molnár Júlia, Néher Krisztina, Nyárádi Margit (helyettes tanár), Nyéki György, Pilisi Sándor, Pilisiné Néher Paula, Polgár Márta (helyettes tanár), Dr. Pöcéné Szamosy Gizella (helyettes tanár), özv. Rauschman J.-né, Schröder Gizella, Schweitzer Mária, Spolarich János, Spolarichné Thoma Karola, Stollmann Andor, Szabó Hermína, Szeghy Ilona, Szentpétery Endre, Tihanyi Béla (helyettes tanár), Ujhelyi Károly, Varga Zsigmond, Varga Lajos, Velkey Zoltán, Zajzon Sándor, Zerdahelyi Izabella, Zsebők János.

A polgári iskola tanárai közül többen a kezdetektől jelen voltak az iskola életében, s így a vármegyei kulturális- és közéletben is. Ilyen volt Pilisiné Néher Paula, Nagy Gábor, Néher Krisztina és Pilisi Sándor, akik mindegyike huszonöt évnél hosszabb munkavisztonnyal rendelkezett az intézménynél.

a) Az Ugocsamegyei Általános Néptanító Egyesület tisztí kara. (MNL SzSzBVL IV.1002 2. kd. Forgolányi választókerületbe th. bizotts. tag választás.; A halmi-i közgyűlés. Ugocsai Tanügy, 1898. január 2. 14.; Egyesületi élet. Ugocsai Tanügy, 1898. április 15. 62.)

b) A nagyszöllősi polgári iskola általunk ismert tanárainak névsora. (Szerk. Baranyai Gyula: A Nagy-Szöllősi Műasztalosság és... i. m. 12-14., 16.; Szerk. Kerekes Sándor: A Nagyszöllősi Magyar Kir. Állami Polgári Fiu- és Leányiskola... i. m. 30-31.; Szerk. Kerekes Sándor: A nagyszöllősi Magyar Kir. Állami Polgári Fiu- és Leányiskola XXXII. évi értesítője az 1912-13. iskolai évről. Nagyszöllős 1913. 7-8.; Szerk. Kerekes Sándor: A nagyszöllősi Magyar Kir. Állami Polgári Fiu- és Leányiskola XXXIV. évi értesítője az 1914-15 iskolai évről. Nagyszöllős 1915. 13-14.; Szerk. Kerekes Sándor: A Nagyszöllősi Magyar Kir. Állami Polgári Fiu- és Leányiskola... i. m. 20., 22., 30.)

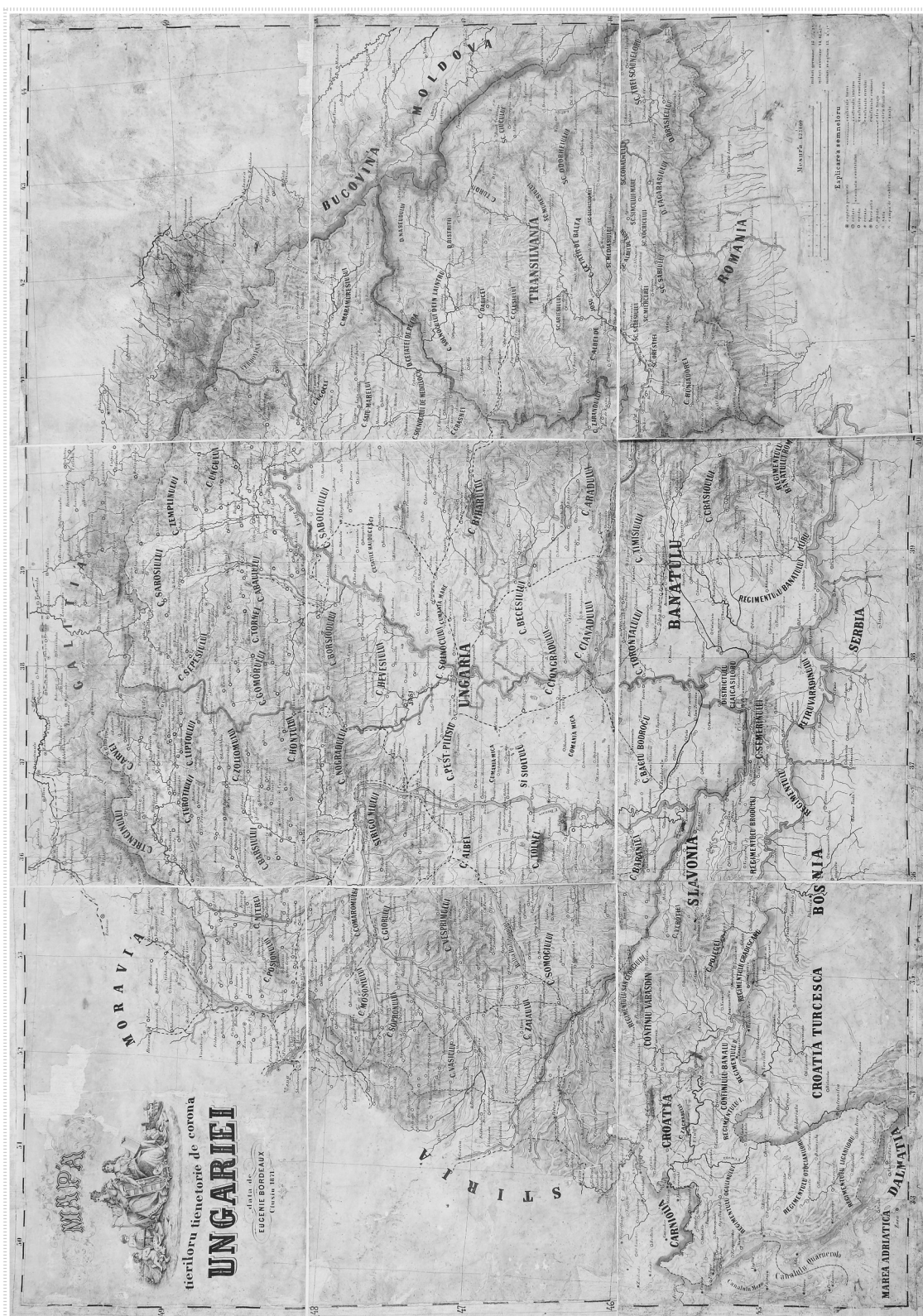
12. számú melléklet

a) Néptanítók gyűlése Tiszaszirmán valamikor a századfordulón. (Aczél L.: Ugocsa vármegye népoktatásügye... i. m. 247.)

b) A tiszabökényi református iskola, háttérben a református templommal és a haranglábbal. (Aczél L.: Ugocsa vármegye népoktatásügye... i. m. 21.)

13. számú melléklet

Az Eugenie Bourdeaux-féle térkép 1871-es kiadása.

(<https://dependentdearta.artmark.ro/ro/lot/harta-ungaria-mare-de-eugenie-bordeaux-tiparita-in-limba-romana-cluj-1871-raritate-extrema-de-colectie-ro-63827>, letöltés 2023. febr. 12.)

14. számú melléklet

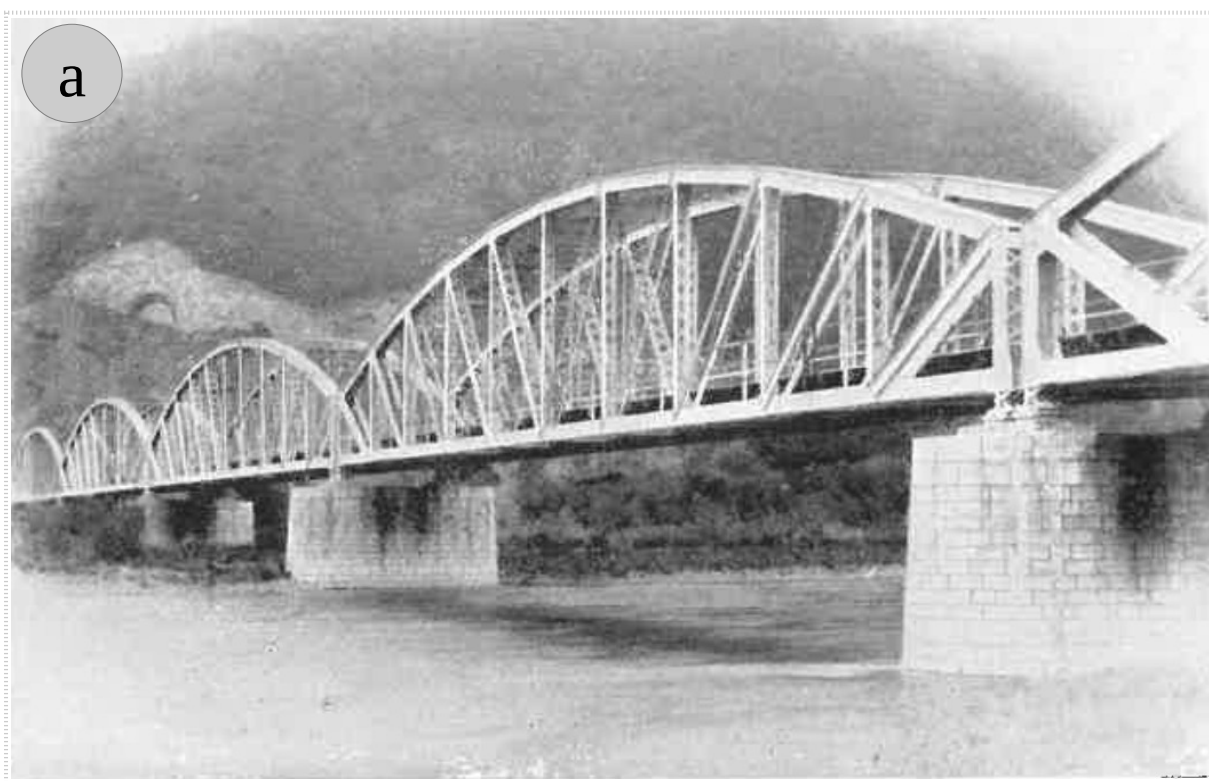

Nagyszöllősi Hírlap, Ugoicsa, Ugoicsai Tanügy, Iskola, Ugoicsa Vármegye, Királyháza, Ahavat Cion - (Országos Széchényi Könyvtár, Törzsgyűjteményi olvasótermek, Hírlapolvasó)

Hayka (Nauka), Kelet, Kapnamь (Kárpát) - Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár (a továbbiakban: BI GKKL), Napi-, heti- és havilap gyűjtemény. Jn.

Görög Katolikus Szemle - Arcanum Digitális Tudománytár, <https://adt.arcanum.com>

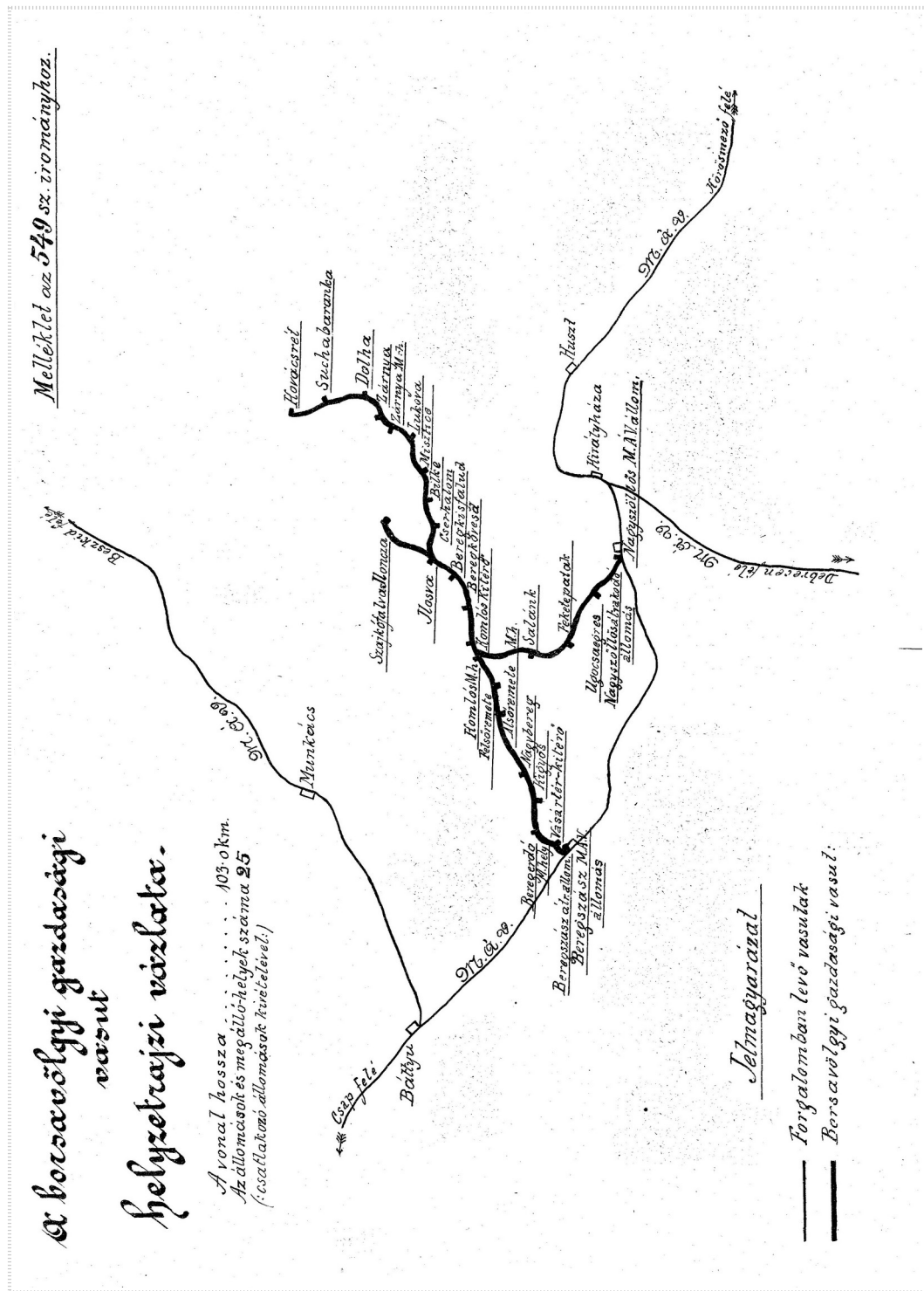
15. számú melléklet

a) Vasúti híd Tekeházán. (Aczél L.: Ugocsa vármegye népoktatásügye... i. m. 183.)

b) Gyalogos híd Tekeházán. (<https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1256301/?list=eyJxdWVyeSI6ICJ0ZWtlaFx1MDBIMXphIn0&img=0>, letöltés 2023. márc. 2.)

16. számú melléklet

A Borsavölgyi Gazdasági vasút eredeti tervezete a Komlós-kitérő-Nagyszőlős vonalrészrel.
(Törvényjavaslat a borsavölgyi gazdasági vasút engedélyezése tárgyában. In: Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi irományok XIV (1906). 248.)

17. számú melléklet

A gázüzemű közvilágításnak emléket állító tábla Nagyszőlősön. (Saját gyűjtemény.)

18. számú melléklet

a

Üzemelési Szerződés

mely egyrészt Nagyszöllös nagyközség, másrészt a Világítási és Vízmű Rt. közti szerződés budapesti bejegyzett cég közt Nagyszöllösön létesítendő villamos és gázfelvezető telep tárgyában a Nagyközség 1911. május hó 10-én tartott képviselőtestületi ülésének $\frac{12-1911}{253}$ számú határozata szerint a következő feltételek szerint kötötték, stb.

9. §. Átruházási jog. Vállalkozó jogaitól, ha akkor a Nagyközség beleegyezését adja, ezen szerződés örök jogúval és kötelezővel világítás üzemi foglalkozó részvénytársaságra átruházni, amely beleegyezés azonban nem tagadható meg, ha az illető részvénytársaság anyagilag biztosított nyújt és műszakilag megbízható.

1935. Szám.
1912

hogy ezen másolat a Dr. Szunyay Mihály budapesti ügyvéd úr felmutatott egy koronás okirati és egy koronás hivatalos bélyeggel ellátott eredetűek és leírás részével Budapest, (C.I.A.) ezorkilenczertől ebből a 14. év. október 14. napján

Díjgyezék:
1. kásdíj
2. hiteles. díj
3. bélyeg

Összesen, 1 kó

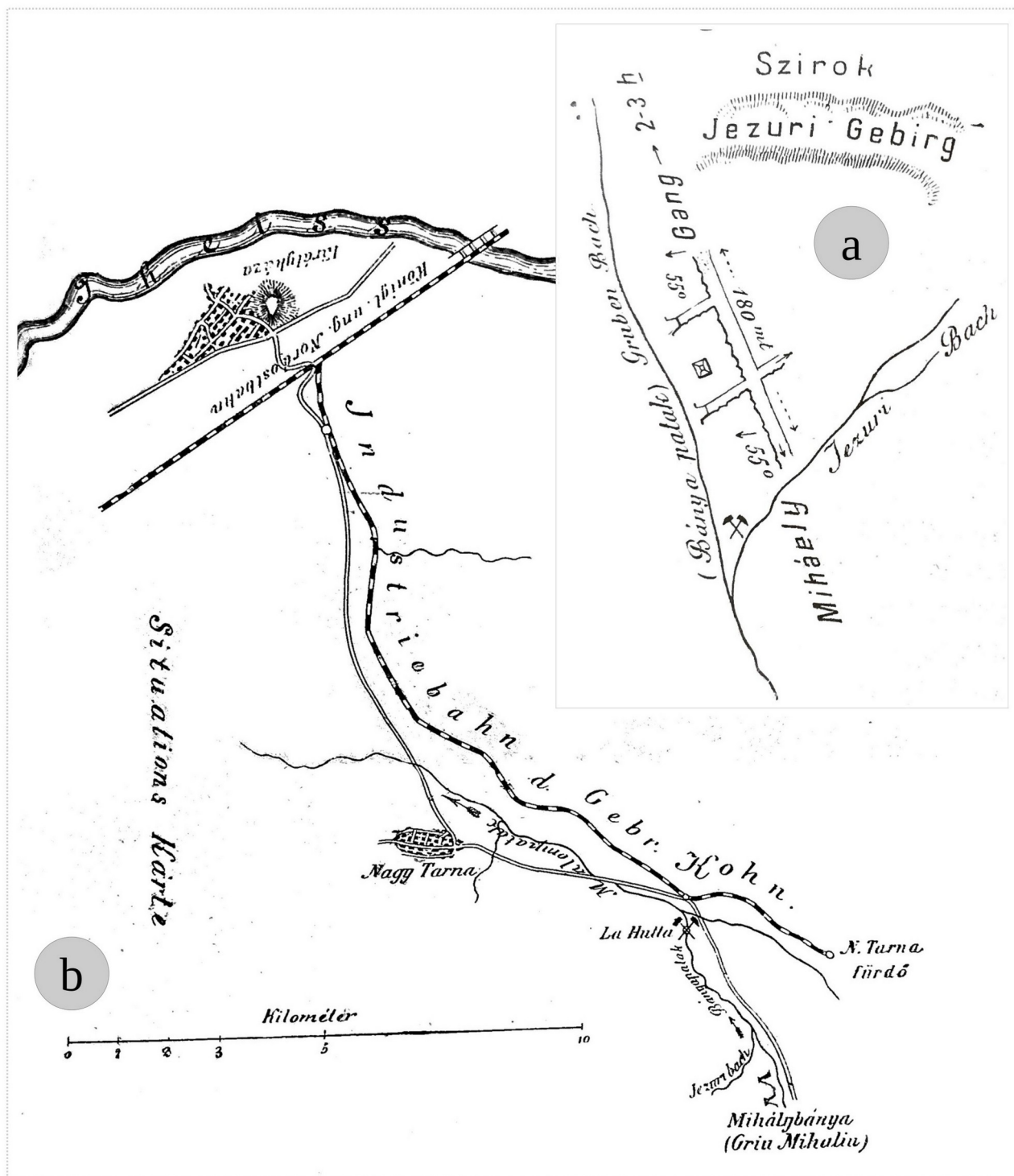
b-c

a) **Üzemelési szerződés** Nagyszöllös nagyközség és a budapesti székhelyű Világítási és Vízmű Rt. között 1911. (BFL VII 2 e 2170 4943 kd.)

b-c) **Ún. szükségpénzek.** Kiadta az Ugocpai Világítási Rt. 1919-ben. (https://mandadb.hu/tetel/146924/Nagyszollosi_szuksegpenez, letöltés 2020. okt. 3.)

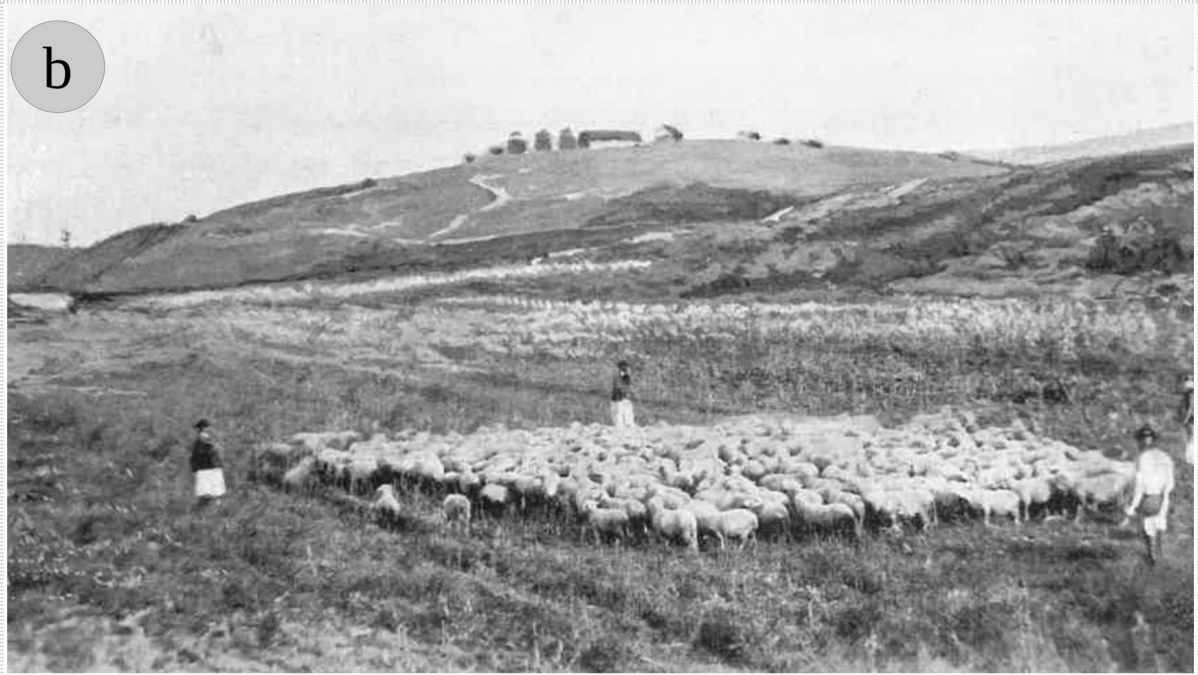
19. számú melléklet

a) A bánya elhelyezkedése a Nagy Jezura, a Bánya-patak és a Jezura-patak háromszögében. (Nagytarna Jezuri-Mihálybánya bericht von Heinrich Berman... i. m. 6.)

b) A Mihálybányához vezető iparvasút. (Nagytarna Jezuri-Mihálybánya bericht von Heinrich Berman... i. m. on.)

20. számú melléklet

a) Gabonacséplés egy Nagyszöllős melletti földön. (Aczél L.: Ugocsa vármegye népoktatásügye... i. m. 269.)

b) Legeléső juhnyáj és pásztorai valahol Ugocsában. (Aczél L.: Ugocsa vármegye népoktatásügye... i. m. 268.)

21. számú melléklet

a) Az Ugozsai Takarékpénztár Egyesület a 20. század elején.
(<https://photobuildings.com/photo/96917/>, letöltés 2023. ápr. 4.)

b) Az Ugozsai Takarékpénztár Egyesület által kibocsájtott részvény 1911-ből.
(https://mandadb.hu/tetel/362596/Az_Ugozsai_Takarekpenztar_Egyesulet_reszvenye_700_koronarol, letöltés 2023. ápr. 4)

22. számú melléklet

<p>33.477 - 1888. közm. és közl. min. <i>479 szám.</i> <i>1908</i></p> <p><i>Cservák László nyak</i> <i>Jogosi irany</i></p> <p>MALOM-KÖNYVECSKE.</p> <p><i>megsemmisítendő</i></p> <p>BUDAPEST PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG HOLDVÉGA 7. sz.</p>	<p>Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára</p> <p>könyvecske</p> <p>ban levő számmal ellátott számára.</p> <p>Jegyzet (Ezen rovatban a malom fennállásának jogosultságára vonatkozó adatok, a hajómalom álláshelye és az időszakonként előforduló vizsgálatok eredménye stb. feljegyzendő)</p> <p><i>Farabonai hajómalommal 837/1908. évi határozatmal</i> <i>1908 június hó 9. in megfogott</i> <i>habcsóni vizsgálat alapján</i> <i>előforduló vizsgálatok</i> <i>határozat a Szabolcs megyei Törvényszék</i> <i>parancsára a Szabolcs megyei Törvényszék</i> <i>előtti eljárás megállapítására</i> <i>1908. június 9. napján a Szabolcs megyei Törvényszék</i> <i>előtti eljárás megállapítására</i> <i>1908. június 9. napján a Szabolcs megyei Törvényszék</i> <i>előtti eljárás megállapítására</i> <i>1908. június 9. napján a Szabolcs megyei Törvényszék</i> <i>előtti eljárás megállapítására</i></p> <p><i>Látnam. Táblán fészkes</i> <i>hivatalos</i> <i>1909. III. 30. Nyár</i></p>				
<p>82</p> <p><i>Tisza folyón</i> <i>hagcsa</i> <i>vármegye</i> <i>Szabolcs megye</i> <i>Szatmár-Bereg megye</i> <i>határá-</i> <i>hajómalom</i></p> <p>Malom-könyvecske</p> <table border="1"> <tr> <td data-bbox="335 1220 678 1366">A tulajdonos neve</td> <td data-bbox="678 1220 790 1366">Az engedély kelte és a jogosítvány minősége</td> </tr> <tr> <td data-bbox="335 1366 678 1736"><i>Cservák László</i></td> <td data-bbox="678 1366 790 1736"></td> </tr> </table>	A tulajdonos neve	Az engedély kelte és a jogosítvány minősége	<i>Cservák László</i>		<p>83</p> <p>könyvecske</p> <p>ban levő <i>II.</i> számmal ellátott <i>újabb jogosi irany</i> számára.</p> <p>Jegyzet (Ezen rovatban a malom fennállásának jogosultságára vonatkozó adatok, a hajómalom álláshelye és az időszakonként előforduló vizsgálatok eredménye stb. feljegyzendő)</p> <p><i>1910 június 26. in következő örlőhelyez</i> <i>1. Következő örlőhelyez a fellegváránál a ti-</i> <i>szabolcs megyei Törvényszék parancsára</i> <i>1910 június 26. in következő örlőhelyez</i> <i>2. Következő örlőhelyez a fellegváránál a ti-</i> <i>szabolcs megyei Törvényszék parancsára</i> <i>1910 június 26. in következő örlőhelyez</i> <i>3. Következő örlőhelyez a fellegváránál a ti-</i> <i>szabolcs megyei Törvényszék parancsára</i> <i>1910 június 26. in következő örlőhelyez</i> <i>4. Következő örlőhelyez a fellegváránál a ti-</i> <i>szabolcs megyei Törvényszék parancsára</i> <i>1910 június 26. in következő örlőhelyez</i> <i>5. Következő örlőhelyez a fellegváránál a ti-</i> <i>szabolcs megyei Törvényszék parancsára</i> <i>1910 június 26. in következő örlőhelyez</i> <i>6. Következő örlőhelyez a fellegváránál a ti-</i> <i>szabolcs megyei Törvényszék parancsára</i> <i>1910 június 26. in következő örlőhelyez</i> <i>7. Következő örlőhelyez a fellegváránál a ti-</i> <i>szabolcs megyei Törvényszék parancsára</i> <i>1910 június 26. in következő örlőhelyez</i> <i>8. Következő örlőhelyez a fellegváránál a ti-</i> <i>szabolcs megyei Törvényszék parancsára</i> <i>1910 június 26. in következő örlőhelyez</i> <i>9. Következő örlőhelyez a fellegváránál a ti-</i> <i>szabolcs megyei Törvényszék parancsára</i> <i>1910 június 26. in következő örlőhelyez</i> <i>10. Következő örlőhelyez a fellegváránál a ti-</i> <i>szabolcs megyei Törvényszék parancsára</i> <i>1910 június 26. in következő örlőhelyez</i> <i>11. Következő örlőhelyez a fellegváránál a ti-</i> <i>szabolcs megyei Törvényszék parancsára</i> <i>1910 június 26. in következő örlőhelyez</i> <i>12. Következő örlőhelyez a fellegváránál a ti-</i> <i>szabolcs megyei Törvényszék parancsára</i> <i>1910 június 26. in következő örlőhelyez</i> <i>13. Következő örlőhelyez a fellegváránál a ti-</i> <i>szabolcs megyei Törvényszék parancsára</i> <i>1910 június 26. in következő örlőhelyez</i> <i>14. Következő örlőhelyez a fellegváránál a ti-</i> <i>szabolcs megyei Törvényszék parancsára</i> <i>1910 június 26. in következő örlőhelyez</i> <i>15. Következő örlőhelyez a fellegváránál a ti-</i> <i>szabolcs megyei Törvényszék parancsára</i> <i>1910 június 26. in következő örlőhelyez</i> <i>16. Következő örlőhelyez a fellegváránál a ti-</i> <i>szabolcs megyei Törvényszék parancsára</i> <i>1910 június 26. in következő örlőhelyez</i> <i>17. Következő örlőhelyez a fellegváránál a ti-</i> <i>szabolcs megyei Törvényszék parancsára</i> <i>1910 június 26. in következő örlőhelyez</i> <i>18. Következő örlőhelyez a fellegváránál a ti-</i> <i>szabolcs megyei Törvényszék parancsára</i> <i>1910 június 26. in következő örlőhelyez</i> <i>19. Következő örlőhelyez a fellegváránál a ti-</i> <i>szabolcs megyei Törvényszék parancsára</i> <i>1910 június 26. in következő örlőhelyez</i> <i>20. Következő örlőhelyez a fellegváránál a ti-</i> <i>szabolcs megyei Törvényszék parancsára</i> <i>1910 június 26. in következő örlőhelyez</i></p>
A tulajdonos neve	Az engedély kelte és a jogosítvány minősége				
<i>Cservák László</i>					

Cservák László Tiszaszászfalu határában felállított hajómalomának malom-könyvecskéje.
(MNL SzSzBVL IV.1002 1. kd. Cservák László hajómalom engedélyezése.)

23. számú melléklet

a

Videki megrendelések gyorsan és pontosan teljesítettek.

REISMANN SALAMON
fűszer-, festék- és nürinbergi áruk kereskedése
NAGY-SZÖLLŐSÖN, a csendőr-laktanya átellenében
ajánlja jól berendezett üzletét a n. é. közönség figyelmébe, hol is a legjutányosabb árak mellett, kitünő minőségű árukkal szolgál. Különösen feleltendő:
Debreczeni „István-gőzmalmai” lisztek, napi árak szerint.
Finom cukrok süveg számára, 44 krajczár kilója.
Valódi amerikai petróleum, literje 20 kr.
Nemkülönbön kávé, gyertya, thea, rum, likőrök, cognac, sajt, szalámi és hűvelyes vetemények, pamutok s más itt elő nem sorolható cikkek nagy választékban. Magyar királyi dohány- és szivar-társaság.
Magamat ajánlva, maradok kiváló tisztelettel
Reismann Salamon,
kereskedő.
1-3

Nagyobb bevásárlásoknál az árakat házzhoz szállítom.
Nagyobb bevásárlásoknál az árakat házzhoz szállítom.

Videki megrendelések gyorsan és pontosan teljesítettek.

b

ROYKÓ VICTOR
gyógyszertárából, TISZA-UJLAKRÓL megrendelhető:
Dr. SIHULSZKY-féle mosdóvíz és arczkenőcs.
A leghatásosabb szerek szeplő, májfolt, nap-sütés, bőrpörzsenés és hibiresek végleges eltávolítására.
Mosdóvíz 1 forint, arczkenőcs 50 kr., mindkettő együtt 1 frt 35 kr.
Postán küldve, szállítólevél és csomagolásért külön 20 kr. számítatik.

Illatos keserümandola kivonat.
Hatása a glicerinet felülmulja. Óvja az arcot és kezeket a lég minden káros befolyásától s azoknak báronyszertü puhaságot kölcsönöz, meglepő sikerrel mindennemű bőrfelrepedéseket, makacs sömört stb. Ára 1 üvegnek használati utasítással 75 kr. Postán legkevesebb két üveg rendelhető, szállítólevél és csomagolásért külön 15 kr. számítatik.
Valódiak a készítmények csak akkor, ha azok a fent látható védjegyvel el vannak látva.

c

UJ MÉSZAÁRSZÉK.
Tisztelettel tudatjuk e város nagyérdemű husfogyasztó közönségét, miszerint Nagy-Szöllősen,
folyó évi szeptember 1-től fogva,
a Fő-utcán, egy tiszta és a mai kornak megfelelő
MÉSZAÁRSZÉKET
nyitunk. — Főtörekvésünk oda irányul, miszerint a marhahus árait időről-időre, a viszonyokhoz képest változtassuk, a n. é. közönség javára. Nagy súlyt pedig arra fektetünk, miszerint első rendű húst szolgáltatassunk s ezáltal elenyészteszük a jelenleg levő panaszokat. — A n. é. közönségtől függ, hogy ezen tervünket a legjobban valósíthassuk, mert elegendő tökének folytán semmiféle akadály nem állhat elő.
Tömeges pártfogást kérnek:
PROKUP VILMOS és HARTSTEIN IGNÁTZ.

d

Tamás Mihály gyógyszertára,
Királyházán Vasut-utca.

Az összes bel- s külföldi különlegességek
:: raktára. ::
Arc és kéz ápolásra legmegbízhatóbb:
TAMÁS arc kréme
szappan,
pouder
Készíti: Tamás Mihály gyógyszerész.

e

AZ UGOCSA-MEGYÉBEN FEKVŐ KÖZISMERT
NAGYTARNAI FÜRDŐ
május hó 24-én megnyílt.

Kivánat szerinti tiszta lakhelyiségek kellő mennyiségben, valamint I., II., III., osztályu fürdők a t. közönség rendelkezésére kiszolgáltatnak.
A megszokott mérsékelt árak továbbra fentartottak. — Kitünő minden igényeknek megfelelni képes keresztyén- és a szokásos kóser ellátásáról gondoskodva van. — Királyházán bérfogatok és szekerek rendelkezésre kaphatók.
Nagytarnán, 1914 május.
FÜRDŐ-INTÉZŐSÉG.

- a) Ugozca, 1890. február 2. 4.
- b) Ugozca, 1890. március 23. 3.
- c) Ugozca, 1890. augusztus 36. 4.
- d) Királyháza, 1911. március 1. 5.
- e) Nagyszöllősi Hírlap, 1914. május 7.

24. számú melléklet

LIST OR MANIFEST OF ALIEN PASSENGERS FOR THE UNITED STATES
 required by the regulations of the Secretary of Commerce and Labor of the United States, under Act of Congress approved February 20, 1907, to be delivered
 S. S. *Francouia* sailing from *Paris* on the *14th* of *February*, 19*12*

No. on List	NAME IN FULL		Age	Sex	Calling or Occupation	Able to Read	Write	Nationality (Country of which citizen or subject)	Race or People	Last Permanent Residence (Country, City or Town)	The name and complete address of nearest relative or friend in country whence alien came	Final Destination (Country, City or Town)
1	Homoki	Károly	38	m	labourer			Hungary	Hungary	Paris, France	Paris, France	Chicago, Ill.
2	Kováts	Leó	32	m	labourer			Hungary	Hungary	Paris, France	Paris, France	Chicago, Ill.
3	Gais	Leó	45	m	labourer			Hungary	Hungary	Paris, France	Paris, France	Chicago, Ill.
4	Urbán	János	46	m	labourer			Hungary	Hungary	Paris, France	Paris, France	Chicago, Ill.
5	Mate	Sándor	18	m	labourer			Hungary	Hungary	Paris, France	Paris, France	Chicago, Ill.
6	Weisshaus	Göster	23	f	housewife			Hungary	Hungary	Paris, France	Paris, France	Chicago, Ill.
7	Krutzschmidt	Károly	31	m	labourer			Hungary	Hungary	Paris, France	Paris, France	Chicago, Ill.
8	Haller	Katalin	28	f	housewife			Hungary	Hungary	Paris, France	Paris, France	Chicago, Ill.
9	Haller	János	37	m	labourer			Hungary	Hungary	Paris, France	Paris, France	Chicago, Ill.
10	Haller	József	2	m	child			Hungary	Hungary	Paris, France	Paris, France	Chicago, Ill.
11	Haller	Fülöp	30	m	labourer			Hungary	Hungary	Paris, France	Paris, France	Chicago, Ill.
12	Haller	Johanna	3	f	child			Hungary	Hungary	Paris, France	Paris, France	Chicago, Ill.
13	Haller	József	26	m	labourer			Hungary	Hungary	Paris, France	Paris, France	Chicago, Ill.
14	Haller	Anna	24	f	housewife			Hungary	Hungary	Paris, France	Paris, France	Chicago, Ill.
15	Haller	János	20	m	labourer			Hungary	Hungary	Paris, France	Paris, France	Chicago, Ill.
16	Haller	József	19	m	labourer			Hungary	Hungary	Paris, France	Paris, France	Chicago, Ill.
17	Haller	Fülöp	18	m	labourer			Hungary	Hungary	Paris, France	Paris, France	Chicago, Ill.
18	Haller	János	17	m	labourer			Hungary	Hungary	Paris, France	Paris, France	Chicago, Ill.
19	Haller	József	16	m	labourer			Hungary	Hungary	Paris, France	Paris, France	Chicago, Ill.
20	Haller	János	15	m	labourer			Hungary	Hungary	Paris, France	Paris, France	Chicago, Ill.
21	Haller	József	14	m	labourer			Hungary	Hungary	Paris, France	Paris, France	Chicago, Ill.
22	Haller	János	13	m	labourer			Hungary	Hungary	Paris, France	Paris, France	Chicago, Ill.
23	Haller	József	12	m	labourer			Hungary	Hungary	Paris, France	Paris, France	Chicago, Ill.
24	Haller	János	11	m	labourer			Hungary	Hungary	Paris, France	Paris, France	Chicago, Ill.
25	Haller	József	10	m	labourer			Hungary	Hungary	Paris, France	Paris, France	Chicago, Ill.
26	Haller	János	9	m	labourer			Hungary	Hungary	Paris, France	Paris, France	Chicago, Ill.
27	Haller	József	8	m	labourer			Hungary	Hungary	Paris, France	Paris, France	Chicago, Ill.
28	Haller	János	7	m	labourer			Hungary	Hungary	Paris, France	Paris, France	Chicago, Ill.
29	Haller	József	6	m	labourer			Hungary	Hungary	Paris, France	Paris, France	Chicago, Ill.
30	Haller	János	5	m	labourer			Hungary	Hungary	Paris, France	Paris, France	Chicago, Ill.

b **Popisný hárok.**
 Ószejirásí ív.

Zem, župa: *Podkarpatská Rus*
 Účesť, mjesto: *Podkarpatská Rus*
 Súdňovský okres: *Podkarpatská Rus*
 Obec: *Podkarpatská Rus*
 Osada (Mestský útv.): *Podkarpatská Rus*
 Účesť (Výsťahová): *Podkarpatská Rus*

Účesť lebo adresa: *Podkarpatská Rus*
 Účesť vazy: *Podkarpatská Rus*
 Číslo (staré): *28*
 Číslo (nové): *34*
 dom: *Podkarpatská Rus*
 Mesto, mjesto, fa dom: *Podkarpatská Rus*
 A hranolová adresa: *Podkarpatská Rus*

Priezvisko (meno rodinné)	Meno (Krstné)	Prírodný vek (pre podrobné zistenie)	Stav (vzťahy)	Pracovná príležitosť	Pracovná príležitosť	Pracovná príležitosť	Pracovná príležitosť	Pracovná príležitosť	Pracovná príležitosť	Pracovná príležitosť	Pracovná príležitosť	Pracovná príležitosť	Pracovná príležitosť	Pracovná príležitosť	Pracovná príležitosť	Pracovná príležitosť	Pracovná príležitosť	Pracovná príležitosť	Pracovná príležitosť
<i>Homoki</i>	<i>Károly</i>	<i>38</i>	<i>m</i>	<i>labourer</i>	<i>Hungary</i>	<i>Hungary</i>	<i>Paris, France</i>	<i>Paris, France</i>	<i>Chicago, Ill.</i>	<i>Paris, France</i>	<i>Paris, France</i>	<i>Paris, France</i>	<i>Paris, France</i>	<i>Paris, France</i>	<i>Paris, France</i>	<i>Paris, France</i>	<i>Paris, France</i>	<i>Paris, France</i>	<i>Paris, France</i>

a) Homoki Károly útja az Amerikai Egyesült Államokba 1912-ben. (Lásd az utaslista első bejegyzését!) (Saját gyűjtemény.; Megtalálható még: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:JTT1-8MF>, letöltés 2024. jan. 2.)

b) Homoki Károly az 1920. év végén végrehajtott csehszlovák népszámlálási íven. (https://library.hungaricana.hu/hu/view/KANepszaml_005_Nagyszollos_Feketepatak_082_Csornijpotik-FeketePatak/?pg=0&layout=s, letöltés 2024. jan. 2.)

25. számú melléklet

a-t) Ugocea vármegye közigazgatásában használt bélyegzők. (MNL SzSzBVL IV.1002 1-3. kd.; KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyvek.)

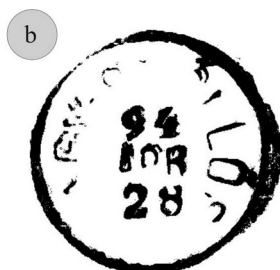
26. számú melléklet

a-e Közigazgatási bélyegzők. (MNL SzSzBVL IV.1002 1-3. kd.)

f-o Egyházi, iskolai és egyéb bélyegzők. (MNL SzSzBVL IV.1002 1-3. kd.; MREZsL 2.a fond VI. 194. doboz, 255. doboz.; BFL VII 2 e 2170 836. kd., 4943 kd.; Fodor G.: Református múltunk kezesség... i. m. 576., 686.)

27. számú melléklet

f

Vincz Gyula főispán
alírása

g

Gr. Csáky László főispán
alírása

h

Ifj. Ugron Gábor főispán
alírása

i

Becsky Emil alispán, majd
főispán alírása

j

Szentpály István alispán
alírása

k

Szentpály Miklós alispán
alírása

l

Szabó Sándornak, a
tiszáninneni járás
főszolgabírójának aláírása

m

Ujhelyi-Vitkay Sándornak,
a tiszáninneni járás
főszolgabírójának aláírása

n

Benyóvszky Aladárnak, a
tiszántúli járás
főszolgabírójának aláírása

o

Halmágyi Ferenc
királyi tanfelügyelő aláírása

p

Deutsch Jenőnek, az Ugocsa
főszerkesztőjének aláírása

q

Bányász Menyhért
nagyszőlősi vállalkozó
aláírása

a-e) Postai bélyegzők. (MNL SzSzBVL IV.1002 1-3. kd.)

f-q) Alíráások. (MNL SzSzBVL IV.1002 1-3. kd.; KTÁL 245. fond. 1. opisz. od. zb. 328.; BFL VII 2 e 2170 836. kd., 4943 kd.)

Bibliográfia

Levéltári források

KTÁL - Kárpátaljai Területi Állami Levéltár Beregszászi Osztálya (Derzhavnij archiv Zakarpatskoji oblaszti, viddil u m. Berehove)

245. fond - Ugocsa vármegye alispánjának iratai, Nagyszőlős (1828-1919).

245. fond. 1. opisz. od. zb. 9.

245. fond. 1. opisz. od. zb. 17.

245. fond. 1. opisz. od. zb. 328.

245. fond. 1. opisz. od. zb. 388.

245. fond. 2. opisz. od. zb. 304.

245. fond, 3. opisz. od. zb. 3112.

245. fond. 5. opisz. od. zb. 794.

245. fond. 6. opisz. od. zb. 117.

245. fond. 6. opisz. od. zb. 166.

245. fond. 7. opisz. od. zb. 9.

280. fond - Ugocsa vármegye közigazgatási bizottságának iratai.

280. fond. 4. opisz. od. zb. 502.

280. fond. 5. opisz. od. zb. 15.

280. fond. 5. opisz. od. zb. 19.

294. fond - Ugocsa vármegye Tiszántúli (Halmi) járása főszolgabírójának iratai.

294. fond. 2. opisz. od. zb. 37.

365. fond - Ugocsa vármegye tanfelügyelőségének iratai.

365. fond. 1. opisz. od. zb. 24.

365. fond. 1. opisz. od. zb. 25.

365. fond. 1. opisz. od. zb. 32.

365. fond. 1. opisz. od. zb. 54.

365. fond. 1. opisz. od. zb. 65.

365. fond. 1. opisz. od. zb. 74.

365. fond. 1. opisz. od. zb. 78.

674. fond - Ugocsa vármegye főispánjának iratai (1839-1915).

674. fond. 6. opisz. od. zb. 1573.

674. fond. 6. opisz. od. zb. 1576.

674. fond. 7. opisz. od. zb. 142.

674. fond. 7. opisz. od. zb. 144.

MNL OL - Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

C 69 Helytartótanácsi levéltár (1601-1913), Magyar Királyi Helytartótanács (1601-1913), C 69 Departamentum scholarum nationalium (1776-1848).

31. cs. 1780/3. Districtus Ungvariensis.

K 26 Polgári kori kormányhatósági levéltárak - K szekció (1770-1973), Központilag iktatott és irattározott iratok (1867-1944).

1902-XXXI-1134.

1910-XXV-1574.

K 27 Polgári kori kormányhatósági levéltárak - K szekció (1770-1973), Miniszterelnökségi Levéltár (1850-1973), Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (1867-1944).

1894.01.15.; 1896.02.12.;

1899.02.08.; 1899.12.22.;

1900.03.28.; 1905.11.08.;

1905.12.09.; 1906.01.04.;

1906.04.20.; 1910.02.25.;

1912.03.27., 1913.09.03.;

1917.08.10.; 1918.04.22.

K 148 Polgári kori kormányhatósági levéltárak - K szekció (1770-1973), Belügyminisztériumi levéltár (1857-1953), Elnöki iratok (1867-1949).

1875-III-804. 40. csomag

Z 1527 Gazdasági Levéltár (1585-1948), Kisvasút. HÉV részvénytársasági gyűjteményes iratok (1871-1950),

24. kisdoboz. 46. tétel, Halmi-Bikszád Hév Rt. 1911-1913.

Z 1525 MÁV Igazgatóság, általános iratok.

Bányász Menyhért a halmi bikszádi helyi érdekű vasút engedélyese. Bikszád közös állomás tervművelete. 1912.

W 10 Polgári kori kormányhatósági levéltárak - Ófelsége Személye Körüli M. Kir. Minisztérium - Királyi Könyvek (1867-1918).

69. kötet, 72. kötet., 73. kötet.

W 12 Országos Levéltár anyagáról készült digitális másolatok gyűjteménye (11.sz.-21. sz.) Miniszterelnökségi levéltár - Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (1867-1944).

1894.10.29.

1915.10.02.

X 9327 Másolatok gyűjteménye, Külföldön őrzött magyar vonatkozású levéltári anyagok nyilvántartása, Ukrajna, Державний архів Закарпатської області, відділ у м. Берегове (DAZO Berehove) - (Kárpátontúli Területi Állami Levéltár - beregszászi részleg), Ugocsa megye levéltára, X 9327 DAZO 674 - Ugocsa vármegye főispánja - R (1839-1915).

1867-1915 - Mikrofilm tekercs.

MNL SzSzBML - Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára

IV.1102 IV. Megyei törvényhatóságok (1451-1950), 1102.
Ugocsa vármegye alispánjának iratai (1910-1919)

1. kisdoboz.

2. kisdoboz.

3. kisdoboz.

BFL - Budapest Főváros Levéltára

Levéltári iratok (1300-2022), VII A jogszolgáltatás területi szervei (1841-1956), 2 Pesti (1875-től) Budapesti Királyi Törvényszék (1946-tól Budapesti Törvényszék) iratai (1872-1950), e Cégbírószági iratok (1876-1949), 2170 (1915) Ugocsai Világítási Rt. (1912-1925),

836. kisdoboz.

4943. kisdoboz.

MRE ZsL - A Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára

2.a. fond Konvent Közigazgatási iratok 1793-1950 (1952), VI. Kimutatások, nyilvántartások.

194. doboz.

TITREL - Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára

A Tiszántúli Református Egyházkerület iratai 1109-2018. I. 136. Feketeardói egyházközség iratai 1770-1800. Feketeardói anyakönyv 1763-1800.

KREL - Kárpátaljai Református Egyházkerület Levéltára

A máramaros-ugocsai református egyházmegye 1911. év május hó 1-ső napján napján Tiszaújlakon tartott köz- és bírósági gyűlésének jegyzőkönyve. Jn.

A Beregi Református Egyházmegye 1921. évi szeptember hó 15. napján Beregszászban tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Jn.

BI GKKL - Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár

Napi-, heti-, és havilap gyűjtemény: Hayka (Nauka), Kelet, Карпатъ (Kárpát), Görög Katholikus Szemle. Jn.

Jegyzőkönyvek, iskolai értesítők, adatbázisok, sematizmusok, címtárak, tanfelügyelői munkák stb.

A Debreceni Kereskedelmi és Iparkamara Évkönyve és a Kereskedelemügyi M. Kir. Minister ur elé terjesztett évi jelentése. Debrecen 1905.

A Debreceni Kereskedelmi és Iparkamara jelentése a kerületét képező Hajdu-, Bihar-, Szilágy-, Szabolcs-, Szatmár-, Bereg-, Ugocsa-, Máramaros vármegyének; továbbá Debreczen, Nagyvárad és Szatmár törvényhatósági joggal felruházott városnak közgazdasági viszonyairól az 1890. évben. Debrecen 1891.

A Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának gyászjelentései.

A Dunántúli Ev. Ref. Egyházkerület 1892. évi ápril hó 7-ik napján Székes-Fehérvárott tartott „Ad hoc” jegyzőkönyve. Pápa 1893.

A dunántúli ev. reformált egyházkerület névtára 1892. évre. Pápa 1892.

A M. Kir. Kormány 1898. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. C. Budapest 1899.

A M. Kir. Kormány 1899. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. C. Budapest 1900.

A Magyar Királyi Kormány 1900. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. C. Budapest 1901.

A M. Kir. Kormány 1901. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. C. Budapest 1902.

A M. Kir. Kormány 1902. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. C. Budapest 1904.

A M. Kir. Kormány 1904. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. C. Budapest 1905.

A M. Kir. Kormány 1906. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. C. Budapest 1907.

A Magyar Királyi Kormány 1910. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. C. Budapest 1911.

A M. Kir. Kormány 1910. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. B. Budapest 1911.

A M. Kir. Kormány 1914. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. C. Budapest 1916.

A Magyar Királyi Kormány 1915-1918. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. C. Budapest 1924.

A Magyar Szent Korona Országai területén üzemben lévő távbeszélő-hálózatok előfizetőinek betűsoros névsora. Budapest 1913.

A Magyar Korona országában az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. Első rész. Általános népleírás. Budapest 1893.

A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlása. Negyedik rész. A népesség foglalkozása részletesen. Budapest 1905.

A Magyar Korona Országainak állami zárszámadása az 1870-ik évre. Buda 1871.

A Magyar Korona Országainak helységnévtára. Budapest 1873.

A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. A népesség általános leírása községenként. Budapest 1902.

A Magyar Szent Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Harmadik rész. A népesség részletes leírása. Budapest 1907.

A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlása. Negyedik rész. A népesség foglalkozása részletesen. Budapest 1905.

A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai. Budapest 1912.

A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Hatodik rész. Végeredmények összefoglalása. Budapest 1920.

A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Negyedik rész. Budapest 1915.

A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Ötödik rész. Részletes demográfia. Budapest 1916.

A Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára. Budapest 1913.

A M.-Szigeti Kegyestanítórendi Gymnasium értesítője az 1889-90. tanév végén. Máramarossziget 1890.

A Máramarosszigeti Ref. Lyceum értesítője az 1909-910 tanévről. Máramarossziget 1910.

A Máramaros-Ugocsi Ev. Ref. Egyházmegye 1895. év márczius hó 14-én, Halmiban tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Nagyszöllös 1895.

A Máramaros-Ugoc sai Ev. Ref. Egyházmegye 1895. év szeptember hó 12-én, M.-Szigeten tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Nagyszőlős 1895.

A Máramaros-Ugoc sai Ev. Ref. Egyházmegye 1896. szeptember 16-án, Nagy-Szőllősön, a magyarnemzet ezeréves fennállásának emlékezetére ünnepelt díszülésének és a következő napon ugyanott tartott rendes ülésének jegyzőkönyve. Nagyszőlős 1896.

A Máramaros-Ugoc sai Ev. Ref. Egyházmegye 1905. évi október hó 3-án Técsőn tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Máramarossziget 1905.

A Máramaros-Ugoc sai Ev. Ref. Egyházmegye 1906. évi május hó 1-én, Huszton tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Máramarossziget 1906.

A Máramaros-Ugoc sai Ref. egyházmegye 1908. évi május hó 2-án Tiszaújlakon tartott köz- és bírósági ülésének jegyzőkönyve. Máramarossziget 1908.

A Munkácsi M. Kir. Állami Reál-Gymnásium értesítvénye az 1874-75. tanévről. Rudnyánszky A. Könyvnyomdája. Budapest. 1875.

A Munkácsi M. Kir. Állami Gymnásium értesítvénye az 1875-76. tanévről. Rudnyánszky A. Könyvnyomdája. Budapest 1876.

A nagyszőlősi közvilágítás kezdeteinek emléket állító ukrán-magyar kétnyelvű tábla. Helye: Nagyszőlős.

A Szatmári Kir. Kath. Főgymnasium 1876-77. évi értesítője. Budapest 1877.

A Szatmári Kir. Kath. Főgymnasium 1883/4. évi értesítője. Szatmártt 1884.

A Szatmári Püspöki Egyházmegye emlékkönyve 1804-1904. Szatmár 1904.

A Szatmári Egyházmegye Jubileumi Sematizmusa. Szatmárnémeti 2006.

Aczél László: Ugocsa vármegye népoktatásügye 1880-1902. Budapest 1908.

Az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás a magyar Korona Országában. II. kötet. Budapest 1882.

Az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás a magyar Korona Országában. II. kötet. Budapest 1882.

Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi irományok XIV. (1907).

Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787). Budapest 1960.

Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat kiadványai. XXXIV. évkönyv. Budapest 1912.

Budapest XIII. kerületi polgári halotti anyakönyv. 1083/1941. folyószám.

Jelentés Ugocsa vármegye Iparfejlesztő Bizottságának VII., azaz 1904. évi közgyűléséről. Nagyszőlős 1905.

Jelentés Ugocsa vármegye Iparfejlesztő Bizottságának XI., azaz 1908. évi működéséről.
Nagyszöllős 1909.

Magyarország Tiszti Czím- és Névtára. IX. évfolyam. Budapest 1890.

Magyarország Tiszti Czím- és Névtára. XV. évfolyam. Budapest 1896.

Magyarország Tiszti Czím- és Névtára. XXVII. évfolyam. Budapest 1908.

Magyarország tiszti Czím- és névtára. XXVIII. évfolyam. Budapest 1909.

Magyarország Tiszti Czím- és Névtára. IX-XXVII. évfolyam. Budapest. 1890-1918.

Schematismus Cleri Craeci Ritus Catholicorum Munkácsensis. Ungvarini 1888.

Schematismus Cleri Craeci Ritus Catholicorum Munkácsensis. Ungvarini, 1893.

Schematismus Cleri Craeci Ritus Catholicorum Munkácsensis. Ungvarini 1899.

Schematismus cleri graeci ritus catholicorum Munkácsensis. Ungvarini 1908.

Schematismus Cleri Craeci Ritus Catholicorum Diocesis Munkácsensis. Ungvarini 1915.

Schematismus cleri diocesis Szamosújváriensis craeci ritus catholicorum.
Szamosujvarini 1898.

Fényes Elek: A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint. Pest 1867.

Szerk. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. II. Táblás kimutatások. A Magyar Szent Korona Országainak kivándorlása és visszavándorlása 1899-1913. Budapest 1918.

Szerk. Baranyai Gyula: A Nagy-Szöllősi műasztalossági és kertészeti szaktanfolyamokkal összekapcsolt Állami Polgári Fiu- és Leányiskola tizennegyedik értesítője az 1894-95. iskolai évről. Nagy-Szöllős 1895.

Szerk. Németh József: Magyarország földbirtokosai. Budapest 1893.

Szerk. Rubinek Gyula: Magyarországi gazdaczímtár. Budapest 1912.

Szerk.: Gráberné Bösze Klára, Léces Károly: A magyarországi iskolai értesítők bibliográfiája 1850/1851 - 1948/49. Budapest 2005.

Szerk. Hegedűs János: A Magyarországi Református Egyház egyetemes névtára az 1911. évre. Budapest 1911.

Szerk. Hegedűs János: A Magyarországi Református Egyház egyetemes névtára az 1912. évre. Budapest 1912.

Szerk. Hegedűs János: A Magyarországi Református Egyház egyetemes névtára az 1913. évre. Budapest 1913.

Szerk. Kerekes Sándor: A Nagyszöllősi Magyar Kir. Állami Polgári Fiu- és Leányiskola XXX. évi értesítője az 1910/11. iskolai évről. Nagyszöllős 1911.

Szerk. Kerekes Sándor: A nagyszöllősi Magyar Kir. Állami Polgári Fiu- és Leányiskola XXXII. évi értesítője az 1912-13. iskolai évről. Nagyszöllős 1913.

Szerk. Kerekes Sándor: A nagyszöllősi Magyar Kir. Állami Polgári Fiu- és Leányiskola XXXIV. évi értesítője az 1914-15 iskolai évről. Nagyszöllős 1915.

Szerk. Kerekes Sándor: A Nagyszöllősi Magyar Kir. Állami Polgári Fiu- és Leányiskola XXXVI. évi értesítője az 1916-17. iskolai évről. Nagyszöllős 1917.

Szerk. Láng Mihály: A Nagy-Szöllősi Állami Polgári Fiu és Leányiskola 1883/4-ik tanévi értesítője az állami elemi iskolára vonatkozó függelékkel. Beregszász 1884.

Szerk. Németh József: Magyarország földbirtokosai. Budapest 1893.

Szerk. Rubinek Gyula: Magyarországi gazdaczímtár. Budapest 1912.

Szerk. Török István: A Zilahi Ev. Ref. Főtanoda 1877/8-ik tanévi első értesítője. Zilah 1878.

Ugocsa vármegye adóközségeinek területe és kataszteri tisztajövedelme mívelési áganként és osztályonként. Budapest 1913.

Ugocsa vármegye állatlétszáma 1911. évi február hó 28-án. Különlenyomat a Magyar Statisztikai Közlemények új sorozatának 41. számából. Budapest 1912.

Ugocsa vármegye községei és egyéb lakott helyei hivatalos neveinek jegyzéke. Budapest 1908.

Forráskiadványok

Kemény G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában I. 1867-1892. Budapest 1952.

Szerk. Kemény G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában II. 1892-1900. Budapest 1956.

Kemény G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában III. 1900-1903. Budapest 1964.

Kemény G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában VII. 1914-1916. Budapest 1999.

Kemény Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában I-VII. Budapest 1952-1999.

Szerk. Fodor Gusztáv: Református múltunk kezesség I. Adattár kárpátaljai református gyülekezettörténeti kutatásokhoz 1523-2016. Tiszaszentimre 2016.

Szerk. Szabó Péter, Véghseő Tamás: Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. 1. kötet. 1778-1905. Nyíregyháza 2014.

Szerk. Szabó Péter, Véghseő Tamás: Források a magyar görögkatolikusok történetéhez.
2. kötet. 1906-1912. Nyíregyháza 2019.

Szerk. Szabó Péter, Véghseő Tamás: Források a magyar görögkatolikusok történetéhez.
3. kötet: 1912-1916. Nyíregyháza 2019.

Sajtó

A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője, 1890. november 21.

Ahavat Cion (אֲהַבַּת צִיּוֹן), 1908. március 15.

Alkotmány, 1904. május 13., 1905. február 24., 1905. szeptember 12.

Amerikai Magyar Népszava, 1932. május 12.

Anyagi Érdekeink. Az Országos Magyar Iparegyesület Közlönye, 1879. április 10.

Az Ujság, 1906. február 24., 1906. május 1., 1912. május 21., 1913. július 15., 1914.
október 23., 1915. október 27., 1917. szeptember 4., 1931. április
12., 1936. június 6.

Bányászati és Kohászati Lapok, 1913. március 15.

Belügyi Közlöny, 1904. február 7., 1907. november 24., 1910. szeptember 10.

Bereg, 1881. szeptember 25., 1883. november 18., 1885. június 7., 1885. november 15.,
1892. november 6., 1897. november 28., 1900. február 25., 1901.
október 6., 1904. január 24.

Brassói Lapok, 1937. december 25.

Budapesti Hírlap, 1883. november 7., 1885. június 10., 1887. július 20., 1888. május 5.,
1892. január 29., 1896. december 27., 1902. november 1., 1903.
január 6., 1907. január 5., 1908. december 23., 1910. október 11.,
1930. június 29.

Budapesti Közlöny, 1887. december 31., 1896. december 6.

Budapesti Orvosi Újság, 1907. január 31. 15.

Dunántúli Protestáns Lap, 1891. június 14.

Egyenlőség, 1891. január 2. 18., 1893. június 16., 1893. június 23., 1897. szeptember 5.,
Melléklet 2., 1898. június 12., 1906. szeptember 2., 1907. január
13., 1907. július 21., 1909. február 7., 1913. október 26., 1918.
április 6.

Ellenőr, 1872. június 13.

Erdélyi Gazda, 1902. május 14.

Erdélyi Lapok, 1935. szeptember 7.

Esti Kurir, 1928. január 18.

Foaia poporului, 1922. Anul 30.

Földművelési értesítő, 1899. december 24., 1904. augusztus 28.

Fővárosi Közlöny, 1907. április 30.

Fővárosi Lapok, 1892. december 16.

Friss Ujság, 1903. április 21., 1912. július 20.

Független Magyarország, 1904. január 16.

Görög Katholikus Szemle, 1902. április 6., 1903. február 22., 1904. február 14., 1904. március 6., 1904. június 19., 1905. január 8., 1905. december 17., 1906. május 6., 1906. május 13., 1906. június 10., 1910. február 27., 1910. augusztus 21., 1911. szeptember 3., 1911. szeptember 17., 1916. február 20., 1916. szeptember 24., 1917. június 3., 1917. szeptember 9., 1917. szeptember 23., 1917. október 7., 1917. december 9.

Határszéli Ujság, 1922. március 12.

Hazánk, 1903. május 22.

Havi Közlöny, 1886. május 1., 1895. július 1.

„*Heti Szemle*”, 1901. február 13., 1901. június 5., 1903. január 25., 1905. április 5., 1909. június 9., 1911. május 3., 1911. június 8., 1911. június 14., 1911. szeptember 20., 1911. október 11., 1911. október 18., 1911. november 1., 1911. december 6., 1912. június 12., 1913. április 23., 1913. július 2., 1913. október 8.

Hivatalos Közlöny, 1897. június 15.

Hód-Mező-Vásárhely, 1893. augusztus 6.

Idők tanúja, 1865. december 14.

Iskola, 1892. január 31., 1892. szeptember 10., 1893. december 20., 1896. május-június.

Kárpátalja, 1937. június 28., 1940. május 19., 1940. november 3.

Kárpátalja hetilap, 2005. október 7.

Kárpáti Híradó, 1928. október 20.

Kárpáti Igaz Szó, 1995. május 15.,

Kárpáti Lapok, 1898. március 6., 1900. szeptember 23., 1900. december 2., 1900. december 16.

Kárpáti Magyar Hírlap, 1934. március 9.

Kecskeméti Közlöny, 1930. augusztus 15.
Kelet, 1897. április 1., 1891. július 8.
Királyháza, 1911. július 1.
Központi Értesítő, 1912. március 14., 1917. december 30.
Köztelek, 1901. január hó 1.
Magyar Ipar, 1898. február 13., 1899. október 29., 1904. november 20., 1905. december 17., 1906. január 21., 1906. augusztus 5.
Magyar Lapok, 1939. április 21.
Magyar Üveg- és Agyagipar, 1902. január 1.
Magyar Kereskedők Lapja, 1901. március 31., 1912. március 2.
Magyarország, 1904. február 11., 1905. február 10., 1906. április 29., 1907. november 22., Magyarország, 1913. szeptember 28.
Magyarság, 1926. január 29., 1927. január 1.
Máramarosi Független Újság, 1912. október 20.
Mészárosok és Hentesek Lapja, 1898. június 3.
Molnárok Lapja, 1911. április 15.
Múlt és Jövő, 1915. február., 1915. december., 1916. szeptember., 1917. március., 1917. április., 1917. augusztus.
Nagyszöllősi Hírlap, 1907. január 17., 1907. február 14., 1907. március 7., 1907. május 2., 1907. július 18., 1907. augusztus 15., 1907. szeptember 19., 1907. november 14., 1908. március 19., 1908. július 30., 1908. december 3., 1908. december 10., 1908. december 17., 1908. december 24., 1909. január 14., 1909. július 1., 1909. december 16., 1910. február 10., 1910. február 24., 1910. május 12., 1910. május 26., 1910. november 3., 1910. november 24., 1911. április 20., 1911. június 26., 1911. július 20., 1911. augusztus 3., 1911. szeptember 7., 1911. október 12., 1911. november 30., 1912. február 22., 1912. március 28., 1912. május 12., 1912. november 14., 1912. december 26., 1913. március 13., 1913. május 15., 1913. június 26., 1913. július 10., 1913. augusztus 7., 1914. január 29., 1914. február 26., 1914. június 25.
Nemzet, 1895. augusztus 19.
Néptanítók lapja, 1871. október 19., 1883. március 10., 1892. július 2., 1896. május 14., 1899. március 23., 1903. július 16., 1909. december 30.

Népszava, 1912. július 20., 1917. szeptember 5., 1929. január 16.

Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny, 1939. április 15. 378.

Ország-Világ, 1886. november 6.

Pesti Hírlap, 1884. november 30., 1885. január 27., 1885. február 8., 1885. február 10.,
1885. február 16., 1896. március 28., 1897. június 11., 1897.
június 23., 1901. december 12., 1903. július 19., 1907. július 14.,
1917. szeptember 4., 1907. szeptember 19., 1938. november 18.

Pesti Napló, 1861. január 31., 1894. április 3., 1894. augusztus 5., 1898. október 11.,
1903. november 26., 1906. április 10., 1907. július 2., 1911.
január 24.

Politikai Újdonságok, 1882. március 8., 1883. szeptember 26.

Prágai Magyar Hírlap, 1930. március 2.

Protestáns egyházi és iskolai lap, 1878. május 8., 1893. október 12., 1900. augusztus 5.,
1910. április 17., 1911. június 11.,

Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára, 1895. november 25., 1921.
augusztus 20.

Ruszinszkói Magyar Hírlap, 1921. szeptember 16., 1922. március 25.

Sárospataki Református Lapok, 1911. szeptember 17.

Sürgöny, 1861. május 23.

Szamos, 1889. január 26., 1900. szeptember 9., 1910. szeptember 18., 1913. június 15.,
1917. szeptember 9.

Szatmári Est, 1913. október 8.

Székely Nemzet, 1895. július 26.

Természettudományi Közlöny, 1893. március 1.

Ugocsa, 1885. június 28., 1886. július 25., 1888. december 16., 1889. január 20., 1889.
december 15., 1899. március 26., 1889. május 19., 1889. június 2.,
1899. június 23., 1889. augusztus 11., 1889. augusztus 29., 1889.
szeptember 8., 1889. szeptember 29., 1889. október 13., 1889.
november 17., 1893. február 5., 1896. január 19., 1896. március
1., 1896. május 3., 1896. május 17., 1896. május 31. melléklet.,
1896. június 14., 1896. január 26., 1896. augusztus 30., 1896.
szeptember 6., 1896. szeptember 13., 1896. szeptember 27., 1900.
január 14., 1900. január 28., 1900. január 28. Melléklet., 1900.

március 11. Melléklet., 1903. július 5., 1914. november 1., 1919. január 19., 1921. május 21.

Ugocsa vármegye, 1910. május 24., 1910. október 4., 1910. december 10., 1911. február 8., 1911. február 22., 1911. április 5., 1911. április 26., 1911. május 10.

Ugocsai Tanügy, 1898. január 2., 1898. január 22., 1898. február 26., 1898. március 16., 1898. április 15.,

Uj Nemzedék, 1930. február 16.

Ung, 1908. július 26., 1909. január 13., 1913. szeptember 21.

Vasárnap Ujság, 1924. június 29.

Vasuti és Közlekedési Közlöny, 1905. július 2., 1907. február 25.

Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1909. november 7.

Буковина (lat. Bukovina), XIII. évfolyam. 80. szám.

8 Órai Ujság, 1940. szeptember 12.

Korabeli kiadványok

A Magyar Királyi Csendőrség zsebkönyve. Huszonnyolcadik évfolyam. (1914).

A Magyar Korona Országainak állami zárszámadása az 1870-ik évre. Buda 1871.

A magyarországi orvosok hivatalos névjegyzéke 1896. Budapest 1896.

A Műemlékek Országos Bizottságának működése az 1912-1913. években. In: Szerk. Forster Gyula: Magyarország műemlékei IV. (1915).

A nagyszöllősi népkönyvtár jegyzéke. Budapest 1906.

A Pallas nagy lexikona. XVI. kötet. Budapest 1897.

A Pallas nagy lexikona. XVIII. kötet. Budapest 1900.

Aczél László: Ugocsa vármegye népoktatásügye 1880-1902. Budapest 1908.

Az Ugocsamegyei Általános Néptanító-Egyesület könyvtárának jegyzéke. Szatmár 1903.

Báró Bánffy Dezső: Magya nemzetiségi politika. Budapest.

Dr. Bonkáló Sándor: A szlávok. A szláv népek és a szláv kérdés ismertetése. Budapest 1915.

Dr. Galánthai Nagy Sándor: Nagy Magyar Compass 1912/13. Budapest 1912.

Dr. Sziklay János, Dr. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Budapest 1896-1914.

Fel. szerk. Kovács János: Magyar Paedagógia. 10. (1901).

Fényes Elek: A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint. Pest 1867.

Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. Pest 1851.

Hírlap történetek. Budapest 189?.

K. Nagy Sándor: A jobbágyság története Magyarországon. Nagy-Becskerek 1891.

Katholikus Szemle. Budapest 1887.

Komáromy András: Ugocsa vármegye keletkezése. Székfoglaló. Budapest 1896.

Magyar Bánya-Kalauz - Ungarisches Montan-Handbuch. 8. (1914).

Magyar Statisztikai Évkönyv. Nyolcadik évfolyam. VI. rész. (1878).

Magyarországi rendeletek tára. 22. (1888).

Mihók-féle Magyar Compass. XXXII. (1904).

Munkácsi Magyar Királyi Állami Főgymnasium története. Munkács 1895.

Nagytarna Jezuri-Mihálybánya bericht von Heinrich Berman bergwerks-consulent. Budapest 1893.

Somlyói V. Ignác: A mi érdekeink. (Közgazdasági röpirat.) „A mi népünk” című közgazdasági röpirat folytatása. Nagyszöllős.

Szerk. Bacher Vilmos, Bánóczi József: Magyar-Zsidó Szemle. III. (1886).

Szerk. Bacher Vilmos, Bánóczi József: Magyar-Zsidó Szemle. IV. (1887).

Szerk. Bacher Vilmos, Bánóczi József: Magyar-Zsidó Szemle. V. (1888).

Szerk. Bacher Vilmos, Bánóczi József: Magyar-Zsidó Szemle. VII. (1890).

Szerk. Breznay Béla: Religio. Vallás. Második félév. (1894).

Szerk. Dr. Blau Lajos, Dr. Mezey Ferencz: Magyar-Zsidó Szemle. IX. (1892).

Szerk. Dr. Blau Lajos, Dr. Mezey Ferencz: Magyar-Zsidó Szemle. XI. (1894).

Szerk. Dr. Blau Lajos: Magyar-Zsidó Szemle. XXI. (1904).

Szerk. Dr. Blau Lajos: Magyar-Zsidó Szemle. XXVII. (1910).

Szerk. Dr. Blau Lajos: Magyar-Zsidó Szemle. XXXII. (1915).

Szerk. Dr. Blau Lajos: Magyar-Zsidó Szemle. XXXIV. (1917).

Szerk. Dr. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár vármegye. Budapest 1908.

Szerk. Dr. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Szatmárnémeti sz. kir. város. Budapest 1908.

Szerk. Dudek János: Religio. 32. (1910).

Szerk. Galánthai Nagy Sándor: Mihók-féle Magyar Compass. Budapest 1910.

Szerk. Ganóczy Sándor: Kataszteri Közlöny. XXIV. (1915).

- Szerk. Klupathy Jenő, Szász Károly: Uránia népszerű tudományos folyóirat. (1905).
- Szerk. Kormos Alfréd: Magyar Pénzügyi Compass (II). (1918).
- Szerk. Kormos Alfréd: Pénzügyi Compass 1908-1909. (1909).
- Szerk. Mihalik József: Muzeumi és Könyvtári Értesítő. 6. (1912).
- Szerk. Mihók Sándor: Magyar Compass Pénzügyi Évkönyv. XVI. (1888).
- Szerk. Sturm Albert: Uj Országgyűlési Almanach 1887-1892. Budapest 1888.
- Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. I. kötet. Budapest 1891.
- Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. IV. kötet. Budapest 1896.
- Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. V. kötet. Budapest 1897.
- Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. VIII. kötet. Budapest 1902.
- Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. XII. kötet. Budapest 1908.
- Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. XIII. kötet. Budapest 1909.
- Tóth Béla*: Szájru! szájra. A magyarság szálló igéi. Budapest 1901.
- Zsebkönyv a Magyar Királyi Csendőrség számára. Első évfolyam. (1887).

Szakirodalom

- Baucsek Csaba*: A füleki ferencesek szervező szerepe Fülek társadalmában, művelődésében és kulturális emlékezetében a XIX. század végétől 1945-ig. Doktori (PhD) értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem. Budapest 2020.
- Bendász István*: A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye történetéből. Ungvár 1999.
- Bergmann Hajnalka*: Az 1898. évi IV. törvénycikk a község és egyéb helynevekről. Kézirat. Pécs 2009.
- Bonkáló Sándor*: A rutének (Ruszinok). Basel-Budapest 1996.
- Botlik József*: Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti Felvidék és Kárpátalja XIX-XX. századi történetéhez. Budapest 2000.
- Botlik József*: Hármaskereszt alatt. Budapest 1997.
- Bölönyi József, Hubai László*: Magyarország kormányai. 1848-2004. Budapest 2004.
- Böör György*: A magyarországi ruszin időszak sajtója a XIX. században. Kolozsvár 1943.
- Braun László*: A hegyvidéki akció története 1897-1910 között. Doktori (PhD) értekezés. Debrecen 2017.
- Cieger András*: Politikai korrupció a Monarchia Magyarországon. Budapest 2001.
- Cserniczkó István*: Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867-2010). Budapest 2013.

- Danyi Dezső, Dávid Zoltán:* Az első magyarországi népszámlálás. Budapest 1960.
- Darás Gábor:* A rutén kérdés tegnap és ma. Budapest 1938.
- Dr. Matúz György:* A telekkönyv intézménye Magyarországon 1855-1960. Doktori (PhD) értekezés. Debrecen 2002.
- Endrédi Csaba:* Nehézségek és konfliktusok a Hajdúdorogi Egyházmegye alapításának időszakában. Doktori disszertáció. Debreceni Egyetem. Debrecen 2015.
- Fedinec Csilla, Cserniczkó István:* Nyelvi kirakós Kárpátaljáról - Történeti és politikai dimenziók (1867-2019). Budapest 2020.
- Felhősné Csiszár Sarolta, Küllős Imre, Molnár Ambrus, P. Szalay Emőke:* Magyar Református Egyházak javainak tára. Kárpátaljai Református Egyház I-IV. I. Máramaros-Ugocsa Egyházmegye. Budapest 1999.
- Ferge Zsuzsa:* Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből. Budapest 1986.
- Fodor Ferenc:* Magyarország gazdaságföldrajza. A főiskolai hallgatóság, a magyar gazdaközösség, közigazdák, iparosok és kereskedők számára. Budapest 1924.
- Fónagy Zoltán:* Modernizáció és polgárosodás. Magyarország története 1849–1914-ig. Debrecen 2001.
- Főszerk. Dr. Csatóry György: Kárpátalja története. Örökség és kihívások. Beregszász-Ungvár 2021.
- Főszerk. Hanák Péter: Magyarország története 1890-1918. II. kötet. Budapest 1983.
- Főszerk. Litvin V. M.: Enciklopédija Isztorija Ukrajini. 9. Tom. Kijev 2012.
- Gaál Zsuzsanna:* A dzs centri születése. Szekszárd 2009.
- Gazda Anikó:* Zsinagógák és zsidó községek Magyarországon. Térképek, rajzok, adatok. Budapest 1991.
- Gerő András:* Az elsőpró kisebbség. Népképviselő a Monarchia Magyarországon. Budapest 1988.
- Gönczi Andrea:* Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején. Ungvár-Beregszász 2008.
- Gyáni Gábor:* Nemzeti vagy transznacionális történelem. Budapest 2018.
- Gyáni Gábor, Kövér György:* Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Budapest 2006.
- Katus László:* A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711-1914. Pécs 2012.
- Kiss Kálmán:* Túrterebes egyház- és iskolatörténete. Nagyvárad 2009.
- Kolomic Ivan Havrilovics:* Szocialno-ekonomicseszkije otnosenijja obsesztvennoje dvizsenijje v Zakarpatyje vovtoroj polovine XIX. veka t. Tomszk 1962.

- Kozári Mónika*: A dualizmus kora 1867-1914. Budapest 2013.
- Kozári Mónika*: A dualista rendszer. Budapest 2005.
- Kozári Mónika*: Tisza Kálmán és kormányzati rendszere. Budapest 2003.
- Kókay György, Buzinkay Géza, Murányi Gábor*: A magyar sajtó története. Budapest 2001.
- László Gézáné*: A történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék sajtótörténete 1845-től 1920-ig. Doktori disszertáció. ELTE. Budapest 2013.
- Lelekach Mikola Michajlovich*: Kulturni zvjazki Zakarpattja z Ukrajinaju i Roszijeju v XVII-XIX. st. Uzghorod 1953.
- Litvin Volodimir Michajlovich*: Enciklopedija Isztorija Ukrajini 9. Kijiv 2012.
- Marina Gyula*: Ruténsors - Kárpátalja végzete. 1997.
- Marosi István*: A munkácsi görög katolikus egyház kihívásai és a megoldási kísérletek Firczák Gyula püspök (1891-1912) tevékenysége idején. Budapest 2010.
- Mayer Mária*: Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések, 1860-1910. Budapest 1977.
- Méreg Martin*: A „Pécsi Napló” oktatásról közvetített nézetei a 19. és 20. század fordulóján. MA szakdolgozat. Pécs 2011.
- Mikó Imre*: Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Kolozsvár 1944. 108-109.
- Molnár D. István*: Perifériáról perifériára. Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig. Budapest 2018.
- Molnár Ferenc*: Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék történeti kronológiája (1790-1914), különös tekintettel a görög katolikus ruszinságra. Beregszász 2014.
- Nagy Mariann*: Agrárrégiók Magyarországon a 20. század elején. Pécs 2015.
- Ozsváth Lajos*: Királyháza korok váltóin. Ungvár 1995.
- Összeáll.: Vehes Mikola, Molnár D. István, Molnár József, Osztapec Jurij, Oficinszkij Román, Tokar Marian, Fedinec Csilla, Csernicskó István: Хроніка Закарпаття 1867-2010 / Kárpátalja évszámokban 1867-2010. Uzghorod 2011.
- Pap József*: Tanulmányok a magyar parlamentarizmus dualizmus kori történetéből. Budapest 2014.
- Pavlenko Hrihorij Vasziljovics*: Dijachi isztoriji, nauki i kulyturi Zakarpattja. Uzghorod 1999.
- Pál Judit*: Városfejlődés a Székelyföldön 1750-1914. Csíkszereda 2003.
- Pelles Márton, Zsigmond Gábor*: A fumei magyar kereskedelmi tengerészet története (1868-1918). 2018.
- Pilipkó Erzsébet*: Identitás és hit III. Ungvár-Budapest 2010. 16.
- Pukánszky Béla, Németh András*: Neveléstörténet. Budapest 1996.

Puskás Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880-1940. Budapest 1982.

Rácz István: A paraszti migráció és politikai megítélése Magyarországon 1849-1914 - Agrártörténeti tanulmányok 8. Budapest 1980.

Riskó Marianna: Ferencesek Nagyszőlősön. Budapest 2007.

Romsics Ignác: Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században. Budapest 1998.

Sarlós Béla: Közigazgatás és hatalmpolitika a dualizmus rendszerében. Budapest 1976.

Ságvári Ágnes: Tanulmányok a magyarországi holokauszt történetéből. Budapest 2002.

Szabó György: Tövises út az egységhez. Fejezetek a kárpátaljai görög katolikus egyház történetéből. Ungvár-Budapest 1999.

Szabó István: Ugocsa megye. Budapest 1937.

Szabó István: Ugocsa megye. Budapest-Beregszász 1994.

Szabó Pál Csaba: A magyar állam története 1711-2006. Budapest 2006.

Szantner Viktor: A Hajdúdorogi Egyházmegye története a kezdetektől 1920-ig. Doktori disszertáció. ELTE. Budapest 2008.

Szerk. Albert Tezla: „Valahol túl, meseországban...” Az amerikai magyarok 1895-1920 I-II. Budapest 1987.

Szerk. Cieger András: A kiegyezés. Budapest 2004.

Szerk. Kocsis Károly, Tátrai Patrik: A Kárpát-Pannon-térség változó etnikai arculata. Budapest 2013.

Szerk. Mezey Barna: Magyar alkotmánytörténet 5. Átdolgozott kiadás. Budapest 2003.

Szerk. Pór Edit: A magyarországi egyesületek címtára a reformkortól 1945-ig. I. rész. Vidéki egyesületek és körök. Budapest 1988.

Szerk. Végh Gyula: A XX. század könyvművészete. Budapest 1921.

Tóth I. János: Demográfiai tél. A modernizáció sötét oldala. Budapest 2021.

Tanulmányok

Andor Eszter: Zsidók és nem-zsidók a budapesti polgári iskolákban a XX. század elején: rekrutáció és iskolai teljesítmény. In: Szerk. Sasfi Csaba: Iskola és társadalom. Zalai gyűjtemény 41. Zalaegerszeg 1997.

Antall József, Kapronczay Károly: A magyar egészségügy az abszolutizmus és a dualizmus korában. In: Főszerk. Hanák Péter: Magyar Tudomány 34/10-11. (1989).

Ábrahám Barna: Iskola és nemzetépítés. In: Korall. 15. (2014). 10.

Barna Gábor: *Előszó*. In: Szerk.: Barna Gábor: Tanulmányok a verses Szentírásról. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár. 45. (2014).

Bácskai Vera: A régi polgárságról. In: Szerk.: Kövér György: Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon. Budapest 2006.

Bányai Viktória, Varga Bálint: Hagyományos és modern zsidó oktatás. In: Szerk. Bányai Viktória, Fedinec Csilla, Komoróczy Szonja Ráhel: Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig. Budapest 2013.

Beluszky Pál: Magyarország településállománya, településhálózata. In: Szerk. Beluszky Pál: Magyarország történeti földrajza II. Pécs 2008. 218.

Botlik József: A rutén (ruszin) értelmiség önkormányzati törekvései. 1848-1918. In: Az „Ezeréves ruszin-magyar együttélés a történelem tükrében” című konferencia anyagai.

Bódy Zsombor: Mobilitás és iskolarendszer. A felső kereskedelmi iskolák helyéről a magyar iskolarendszer társadalomtörténetében. A Budapesti Kereskedelmi Akadémia diákságának rekrutációja és mobilitása, 1860-1906. In: Szerk.: Kövér György: Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon. Budapest 2006.

Braun László: A dualizmus korának társadalmi és gazdasági viszonyai. Az ipar fejlődése. In: Főszerk. Dr. Csatóry György: Kárpátalja története. Örökség és kihívások. Beregszász-Ungvár 2021.

Cieger András: A dualizmus kori helyi politikai elit kutatása regionális szinten. In: Mi végre a tudomány? Fiatal Kutatók Fóruma 1. 2003.

Cieger András: Érdekek és stratégiák. A helyi politikai elit érdekérvényesítő lehetőségei a kárpátaljai régió vármegyéiben a dualizmus időszakában. In: <http://epa.oszk.hu/00400/00414/00009/pdf/05cieger.pdf>, letöltés 2021. jan. 5.

Cieger András: Ugocsa megye politikai vezető rétege a dualizmus időszakában. In: Kárpátaljai Minerva - 3, 1999.

Csatóry György: Ugocsa vármegye levéltárának történetéből. In: Főszerk. Dr. Orosz Ildikó: Acta Academiae Beregsasiensis. XVI. (2017).

Csernyicskó István, Fedinec Csilla: A mai Kárpátalja területének történeti-nyelvi viszonyai a 19-20. század fordulóján, kitekintéssel a mára. In: http://real.mtak.hu/88591/1/141_PDFsam_DUALIZMUS-KONF-KOTET-2018.pdf, letöltés 2022. jún. 7.

Csibi Norbert, Schwarczwölder Ádám: Előszó. In: Szerk. Csibi Norbert, Schwarczwölder Ádám: Modernizáció és nemzetállam-építés. Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon. Pécs 2018.

Csíki Tamás: Foglalkozási szerkezet és megélhetési módok. In: Szerk. Bányai Viktória, Fedinec Csilla, Komoróczy Szonja Ráhel: Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig. Budapest 2013.

Demeter Gábor: A fejlettség területi mintázata a dualizmus kori Magyarországon - az agrárszférától az adóztatásig. In: Vidéktörténet 2. Területi-társadalmi törésvonalak és a boldogulás útjai. Budapest 2019.

Demeter Gábor: Területi egyenlőtlenségek, perifériák és funkcionális régiók elkülönítése a történeti Magyarország területén (1890-1910). In: Történeti Térinformatikai Tanulmányok. Nr. 5. 2018.

Dobszay Tamás: Magyarország kulturális élete a dualizmus idején. In: Szerk. Gergely András: Magyarország története a 19. században. Budapest 2005.

Dr. Domanovszky Sándor: A magyarországi Tisza-hidak felszerkezeteinek története. In: A 41. Országos Hídmérnöki Konferencián elhangzott előadások tömörítvényei. Szolnok 2000.

Farkas Mária: A népiskolai történelemtanítás és a nemzetiségek a dualizmus korában. In: Szerk. Donáth Péter: Filozófia - Művelődés - Történet. XXIX. (2007).

Fedinec Csilla: Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918-1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok. In: Szerk. Varga Sándor: Fontes historiae Hungarorum (2). Dunaszerdahely 2004.

Fedinec Csilla: Kárpátalja főbb iskolatípusai 1938-1944 között. In: Pedagógiai műhely. (1995).

Fedinec Csilla: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918-1944. In: Szerk. Tóth Károly: Nostra Tempora. 7. (2022).

Gangó Gábor: Eötvös József és az 1868/69-es Magyar Zsidó Kongresszus. In: Főszerk. Csík Tibor: Könyv és nevelés. 2-3. (2021).

Gyimesi Réka: Az ipar és a bányászat. In: Szerk. Rózsa Dávid, Rovács Barna: A számontartott nemzet. Budapest 2020.

Halmos Károly: Besitzbürgertum Magyarországon. A virilizmus. In: Szerk.: Kövér György: Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon. Budapest 2006.

Hanák Péter: Társadalmi és politikai küzdelmek az 1890-es évek első felében. In: Főszerk. Hanák Péter: Magyarország története 1890-1918 (I). Budapest 1983.

Harsányi Béla: Az egyházkerületi szervezkedés késedelmének okai Kárpátalján. In: Szerk. :Dr. Keresztes Gábor: Tavaszi szél. Spring wind. Budapest 2016.

Horváth Balázs: A hadügy, a rendészet és a rendvédelem. In: Szerk. Rózsa Dávid, Rovács Barna: A számontartott nemzet. Budapest 2020.

Kis Krisztián Bálint: Kárpátalja nyomdászata, könyvkereskedői és sajtótörténete. In: Együtt. A Magyar Írószövetség Kárpátaljai Csoportjának Lapja. 5. (2017).

Katus László: A nemzetiségi kérdés és Horvátország története a 20. század elején. In: Főszerk. Hanák Péter: Magyarország története 1890-1918. II. kötet. Budapest 1983.

Katus László: Über die wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Grundlagen der Nationalitätenfrage in Ungarn vor dem ersten Weltkrieg. In: Szerk. Hanák Péter: Die nationale Frage in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1900–1918. Budapest 1966.

Kemény Gábor: A rutén művelődés kezdetei. In: Napkelet XVII/I. (1939).

Keszei András: A középfokú oktatás felekezeti változatai a 19. század első felében. In: Szerk.: Kövér György: Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon. Budapest 2006.

Kész Barnabás: Tájak változatossága, hagyományok gazdagsága, népi kultúra. In: Szerk. Baranyi Béla: Kárpátalja. A Kárpát-medence régiói 11. Pécs-Budapest 2009.

Kész Barnabás: Tiszán innen, Tiszán túl - Ugocsa. In: Szerk.: Baranyi Béla: Kárpátalja. A Kárpát-medence régiói 11. Pécs-Budapest 2009.

Kiss Kálmán: Adalékok Szabó Eumén és Hodika Antal kapcsolatához a Hodinka-hagyaték két levele alapján. In: Szerk. Udvari István: Emlékkönyv. Tanulmányok Hodinka Antal tiszteletére. Nyíregyháza 1993.

Klestenitz Tibor: Modern katolicizmus? Vallási megújulás és politikai törekvések a dualizmus korában. In: Szerk. Csibi Norbert, Schwarczwölder Ádám: Modernizáció és nemzetállam-építés. Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon. Pécs 2018.

Konrád Miklós: Az államhatalom és a régió más népességeinek viszonya a zsidósághoz. In: Szerk. Bányai Viktória, Fedinec Csilla, Komoróczy Szonja Ráhel: Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig. Budapest 2013.

Konrád Miklós: Demográfiai változások. In: Szerk. Bányai Viktória, Fedinec Csilla, Komoróczy Szonja Ráhel: Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig. Budapest 2013.

Konrád Miklós: Ruszinok és zsidók Kárpátalján az Osztrák-Magyar Monarchia időszakában. In: Szerk.: Fedinec Csilla, Csernicskó István: „Ruszin voltam, vagyok, leszek...” Népismereti olvasókönyv. Budapest 2019.

Kótyuk Erzsébet: Kolerajárványok az Északkelet-Felvidéken a 19. században, különös tekintettel Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyére. In: Szerk. Forrai Judit: Ditor ut ditem. Tanulmányok Schultheisz Emil professzor 85. születésnapjára. Budapest 2008.

Kövér György: A magyar középosztály-teremtés programjai és kudarcai. Fogalomtörténeti áttekintés a reformkor végétől a nagy válság kezdetéig. In: Szerk.: Kövér György: Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon. Budapest 2006.

Kőrös Ákos: A közlekedési, a postai és a távközlési infrastruktúra. In: Szerk. Rózsa Dávid, Rovács Barna: A számontartott nemzet. Budapest 2020.

Majdan János: Magyarország közlekedése. In: Szerk. Beluszky Pál: Magyarország történeti földrajza II. Pécs 2008.

Mezey Gyula: Folyóink szabályozása és természetes vízi útjaink fejlesztése. In: Szerk. Bernáti István: Magyar Gazdák Szemléje. XIV. évfolyam. II. kötet. (1909).

Mislovics Erzsébet: A haszidizmus megjelenése és terjedése. In: Szerk. Bányai Viktória, Fedinec Csilla, Komoróczy Szonja Ráhel: Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig. Budapest 2013.

Mislovics Erzsébet: Rabbik, irányzatok, közösségek. In: Szerk. Bányai Viktória, Fedinec Csilla, Komoróczy Szonja Ráhel: Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig. Budapest 2013.

Molnár Ferenc: A magyarországi ruszin egyházszerkezet kialakulása és fejlődése. Az ungvári unió. In: Szerk.: Fedinec Csilla, Csernicskó István: „Ruszin voltam, vagyok, leszek...” Népismereti olvasókönyv. Budapest 2019.

Molnár Ferenc: A munkácsi görög katolikus egyházmegye főpapsága és a ruszin identitás viszonyrendszere 1848-1849-ben. In: Szerk. Szoták Szilvia: Határhelyzetek V. Sztereotípiák, választások, túlélési stratégiák kisebbségi léthelyzetekben. Budapest 2013.

Nagy Géza: Csernák Béla megválasztott királyhágómelléki püspök emlékezete. In: Confessio. A Magyarországi Református Egyház figyelője. 17. (1993).

Nagy Mariann: Jogegyenlőség vagy viszonyosság? Törvényalkotás és gyakorlat a dualizmus korában. In: Szerk. Kovács Kálmán Árpád: Nemzetiségek és törvényhozás Magyarországon. Budapest 2019.

Nagy Mariann: Közös haza vagy magyar ország? A soknemzetiségű ország realitásai és mítoszai. In: Szerk. Szarka László: Párhuzamos nemzetépítés, konfliktusos együttélés. Birodalmak és nemzetállamok a közép-európai régióban (1848-1938). Budapest 2017.

Nagy Péter Tibor: Az állami befolyás növekedése a magyarországi oktatásban 1867–1945. In: Főszerk. Géczi János: Iskolakultúra. 6-7. (2005).

Nagy Péter Tibor: Nemzetiség és oktatás a dualizmus kori Magyarországon. *Educatio*. 2. (1993).

Obbágy László: A magyar görögkatolikus egyház katekézisének története a 20. században. In: *Athanasiana* 33-34. (2012).

Orbán László: Ugocsa a századforduló Monarchiájában, avagy a „boldog békeidők” esszenciája (1890-1914). In: Főszerk. Szemere Judit: Kárpátaljai Hírmondó. 69. (2022)

Orbán László: A kibontakozás egyik útja – a ruszin és a magyar nemzeti sajtó szerepe Északkelet-Magyarországon és Ugocsában a 19. századi nemzeti mozgalmakban. In: Szerk. Szuromi Rita: Doktorandusz hallgatók IX. konferenciájának tanulmányai. Az Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának Kiadványai - Konferenciák, műhelybeszélgetések (18). Eger 2020.

Orosz Vaszil: Vengerszke lekszicseszkie jelementi na sztanicah zurnale E. Fenciká „Dodatok k „Lisztku”. In: *Acta Hungarica*. Uzghorod 1997.

Pap József: "Két választás Magyarországon". Az országgyűlési képviselők társadalmi összetétele a 20. század első éveiben. 1. (2007).

Pap József: A szlovákok által lakott választókerületek képviselőválasztásainak statisztikai vizsgálata 1887-1901. In: *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Nova Series* Tom. XXXVI. (2009).

Pap József: Vallás és politikum a dualizmus korában. A felekezeti kérdés és a népképviselés az Osztrák–Magyar Monarchia Magyarországon. In: Szerk. Ballabás Dániel, Pap József: Képviselők és főrendek a dualizmus kori Magyarországon 1. Parlamentarizmustörténeti tanulmányok. Eger 2020.

Papp László: A törvényhatósági rendszer. A rendi dualizmustól a dualizmus rendjéig. Megyereform 1870-ben. In: *Rubicon*. Történelmi magazin 3-4. Vármegyék. 1000 éves intézményrendszer. (2018).

Pál Judit: Modernizáció a Székelyföldön a 19. században. Az állam és a helyi autonómiák viszonya. In: Szerk. Pál Judit - Fleisz János: Erdélyi várostörténeti tanulmányok. Csíkszereda 2001.

Pénzes János: Fejlettségi különbségek a történelmi Magyarország térszerkezetében (1910). A perifériák lehatárolásánál használt módszerek történeti alkalmazásának összevetése és eredményei. In: Történeti Térinformatikai Tanulmányok. Nr. 4. 2018.

Péter László: A magyar népzene gyűjtés bölcsője: Kamaráserdő. In: Szerk. Hála József: Honismeret. XLIV. (2016).

Pirigyi István: Az amerikai görög katolikus hierarchia kialakulása. In: Vigilia. 4.

Polyák Mariann: Görög katolikus és állami elemi népiskolák Bereg vármegyében a dualizmus elején. Doktori (PhD) értekezés. PPKE BTK Történelemtudományi doktori iskola. Piliscsaba 2013.

Rétfalvi Gábor: Az iskolai könyvtári funkció kialakulása a dualizmus idején. In: Könyv és nevelés. 4/3. (2002).

Rovács Barna: A népmozgalom és az egészségügy. In: Szerk. Rózsa Dávid, Rovács Barna: A számontartott nemzet. Budapest 2020.

Rózsa Dávid, Rózsa Gábor: A foglalkozásszerkezet. In: Szerk. Rózsa Dávid, Rovács Barna: A számontartott nemzet. Budapest 2020.

Sasfi Csaba: Az oktatás társadalomtörténete. Az oktatás és a társadalom kölcsönhatásának történeti vizsgálata. In: Szerk.: Kövér György: Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon. Budapest 2006.

Sebestény István: Az egyesületek számbavételének módszertani problémái a történeti statisztikában. In: Főszerk. Dr. Hunyadi László: Statisztikai Szemle. 81/4. (2003).

Sebők Richárd: Az országgyűlési választások. In: Szerk. Rózsa Dávid, Rovács Barna: A számontartott nemzet. Budapest 2020.

Siegmeth Károly: Máramarosi útvázlatok IV. A magyarországi Kárpátgyesület évkönyve VIII. (1881).

Skunzevics Kornél: Ismertetések. In: Szerk. Asbóth Oszkár: Nyelvtudomány. II.

Szabó Pál Csaba: Községi igazgatás és önkormányzati autonómia a késő-dualizmus kori Magyarországon. In: Acta Universitatis Szegediensis: acta historica. 123. (2005).

Szarka László: Elmaradt nemzetiségi kiegyezés(ek). In: Főszerk. Falus András: Magyar Tudomány 178/12. (2017).

Szarka László: Közigazgatás és nemzetiségi kérdés a felső-magyarországi szlovák régióban. In: Szerk. Szarka László: A modern szlovák nacionalizmus évszázada 1780-1918. Párhuzamos nemzetépítés a multietnikus Magyar Királyságban. (https://mersz.hu/dokumentum/m273amszne__66/, letöltés 2023. dec 4.)

Szarka László: Végzet és Gondviselés. Adalékok Tisza István első világháború alatti nemzetiségi politikájának történetéhez. In: Szarka László: Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek - kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában. Budapest 1998.

Szántay-Szémán István: Az amerikai görög szertartású katolikusok válsága. Keleti Egyház. (1936).

Székely Gusztáv: Ugocsa vármegye kialakulása az új kutatások tükrében címmel. Acta Beregsasiensis. 9. (2010).

Székely Tamás: A közigazgatás átalakításának programja: modernizáció és nemzetállam-építés a dualizmus korában. In: Szerk. Csibi Norbert, Schwarczwölder Ádám: Modernizáció és nemzetállam-építés. Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon. Pécs 2018.

Szilágyi Zsolt: A Kárpát-medence fejlettségi membránja 1910-ben. A fogalomalkotás és a vizualizálás egy lehetséges módszertani megoldása, az eredmények kontextualizálási kísérlete. In: Történeti Térinformatikai Tanulmányok. Nr. 7. 2018.

Szöllősy Károly: Irodalom és művészet. Szathmári egyházmegye papságának irodalmi működése. In: Szerk. Kereszty Viktor, Prohászka Ottokár, Walter Gyula: Magyar Sion. 7. (1893).

Szulovszky János: Északkelet-Magyarország gazdasága a trianoni határok meghúzása idején. In: Szerk.: Gyulai Éva, Viga Gyula: Történet - muzeológia: Tanulmányok a múzeumi tudományok köréből a 60 éves Veres László tiszteletére. Miskolc 2010.

Szulovszky János: A magyarországi városok életvilága a foglalkozások tükrében 1892-ben. In: Főszerk: Frank Tibor. Századok. 2. (2021).

Téger Béla: A „Nyírvidék” ötven esztendeje. In: Szerk. Vertse K. Andor: Az 50 éves Nyírvidék albuma. Nyíregyháza 1930.

Tömösközi Ferenc: A református egyház önszerveződésének folyamata Csehszlovákiában 1918-1923 között. In: Múltunk. 2. (2020).

Tutuskó Ágnes: A kárpátaljai rutén nép reagálása az 1914-1915. évi orosz betörésekre. In: Pro Minoritate. Tavasz. (2012).

Vörös László: Tisza István nemzetiségi politikája és a szlovákok (1913-1915). In: <https://forumszemle.eu/2004/06/09/voros-laszlo-tisza-istvan-nemzetisegi-politikaja-es-a-szlovakok-1913-1915/>, letöltés 2022. szept. 4.

Watanabe Akiko: Mennyire voltak „államiak” az állami elemi iskolák a kora dualizmus korában? Szervezésük és igazgatásuk első húsz éve. In: Szerk.: Kövér György: Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon. Budapest 2006.

Térképek

Gönczy Pál: Ugocsa vármegye térképe. Budapest 1887.

Terv. *Gönczy Pál*: Ugocsa vármegye állami- törvényhatósági és viczinális közutainak forgalmi térképe. Budapest 1916.

Magyar Földrajzi Intézet: Nagyszőlős és Huszt. Budapest 1919.

Magyarország vasúti térképe. A Pallas nagy lexikona XII. kötet. Budapest 1896. 29. melléklet.

Szabó István: Ugocsa megye. Budapest 1937. 1., 2., 3. melléklet.

Ugocsa vármegye közúti és kőbánya térképe. Budapest 1918.

Interjúk, visszaemlékezések

Csernák Béla: Életemből. Emberi gyarlóságokkal Isten szolgálatában. In: „Itt viharzott át felettünk...”. II. kötet. Debrecen 2008.

Ella Levickaja 2004-ben készült interjúja Katz Mózzal, aki 1925-ben született Királyházán. (<https://www.centropa.org/hu/biography/katz-mozes>, letöltés 2022. aug. 23.)

Ismeretterjesztő kiadványok

Cieger András, Egry Gábor, Klement Judit: Kérdések és válaszok a dualizmus kori Magyarországról 1867-1918. Budapest 2021.

Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. Pest 1851.

Fodor György: Mértékegység-kislexikon. Budapest 1971.

Főszerk. Dr. Diós István: Magyar Katolikus Lexikon II. kötet. Budapest 1996.

Főszerk. Dr. Diós István: Magyar Katolikus Lexikon IV. kötet. Budapest 1998.

Főszerk. Dr. Diós István: Magyar Katolikus Lexikon VI. kötet. Budapest 2001.

MágoCSI Pál Róbert: A nép, amelyik sehonnan sem jött. Ungvár 2006.

Szerk. Ivaskovics József, Palkó István, Tárczy Andor: Kárpátalja templomai. Római katolikus templomok. Budapest 1997.

Szerk. Nagy Milada: Nagyszőlős, a világ közepe. Budapest 2009.

Varjú Elemér: Révai nagy lexikona (XXI.) Budapest 1935.

Digitális gyűjtemények

Byzantinohungarica - Görögkatolikus Örökségismereti Portál

<https://byzantinohungarica.com/index.php/szerbak-janos-1861-1915>, letöltés 2022. nov. 7.

"Görögkatolikus Örökség" Kutatócsoport

<https://byzhun.hu/hirek/100-eve-hunyt-el-szabo-jeno>, letöltés 2023. jan. 6.

Kárpátaljai Református Egyházkerület – Online

<http://refua.tirek.hu/lap/szolos/cikk/mutat/gyulekezettortenete/>, letöltés 2023. ápr. 3.

Netjogtár – Wolters Kluwer

<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89200017.TV&searchUrl=/ezer-ev-torveny-ei%3Fpagenum%3D33>, letöltés 2023. jan. 2.

<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89200017.TV&searchUrl=/ezer-ev-torveny-ei%3Fpagenum%3D33>, letöltés 2023. jan. 2.

<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87000042.TV&targetdate=&printTitle=1870.+évi+XLII.+törvénycikk&referer=1000ev>, letöltés 2021. febr. 4.

<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=89100015.TVI&targetdate=&printTitle=1891.+%C3%A9vi+XV.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk+indokol%C3%A1sa&referer=1000ev>, letöltés 2024. jan. 2.

<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=89100015.TV&targetdate=&printTitle=1891.+%C3%A9vi+XV.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev>, letöltés 2024. jan. 2.

<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=90700027.TV&targetdate=&printTitle=1907.+%C3%A9vi+XXVII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev>, letöltés 2024. jan. 4.

<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90800046.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torveny-ei%3Fpagenum%3D46>, letöltés 2024. jan. 4.

<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90800046.TV&searchUrl=/ezer-ev-torveny-ei%3Fpagenum%3D36>, letöltés 2024. jan 7.

<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=86800038.TV&targetdate=&printTitle=1868.%C3%A9vi+XXXVIII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev>, letöltés 2024. jan. 9.

<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=90100020.TV&targetdate=&printTitle=1901.+%C3%A9vi+XX.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev>, letöltés 2024. jan. 4.

<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87900018.TV&targetdate=&printTitle=1879.+%C3%A9vi+XVIII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev>, letöltés 2024. febr. 12.

<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89800004.TV>, letöltés 2024. febr. 10.

<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88100044.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D31>, letöltés 2024. márc. 12.

Országos Széchényi Könyvtár - Tematikus Gyűjtemények

<https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/327555#>, letöltés 2020. ápr. 4.

<https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/669506#>, letöltés 2022. máj. 7.

<https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/334046#>, letöltés 2024. febr. 12.

Ortutay Központ

<https://www.ortutaykozpont.info/s/>, letöltés 2024. jan. 1.

<https://www.ortutaykozpont.info/o-p/>, letöltés 2024. jan. 1.

<https://www.ortutaykozpont.info/o-p/>, letöltés 2024. jan. 1.

Familysearch, Geni – Családfakutató

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HT-DB17-DK6?cc=1452460>, letöltés 2023. febr. 12.

<https://geni.com/peoples/János-HrabárIII/6000000027018133048>, letöltés 2020. ápr. 13.

https://www.geni.com/photo/view/6000000006712065875?album_type=photos_of_me&photo_id=6000000109246163821, letöltés 2021. szept. 4.

Egyéb internetes források

http://archive.ipu.org/PDF/wop/15_en.pdf, letöltés 2020. márc. 30.

<https://karpatalja.ma/sorozatok/karpatalja-anno/karpatalja-anno-szolosvegardo/>, letöltés 2021. nov. 9.

<https://karpataljalap.net/2009/10/02/barangolas-komjaton>, letöltés 2020. ápr. 13.

<https://karpataljalap.net/2013/04/26/aczel-laszlo-most-koztunk-van>, letöltés 2019. máj. 5.

<https://karpataljalap.net/2013/04/26/aczel-laszlo-most-koztunk-van>, letöltés 2019. nov. 22.

<https://lehoczkyintezet.uz.ua/2020/01/08/a-ruszka-krajna-kiserlet/>, letöltés 2023. márc. 4.

<https://lokalhistoriak.blogspot.com/2019/10/a-szatmarnemeti-vasutallomasok-tortenete.html>, letöltés 2022. máj. 5.

https://mult-kor.hu/20090127_ugocsa_non_coronat_a_legkisebb_varmegye_rovid_torteneje?pid=2, letöltés 2022. máj. 5.

https://mnl.gov.hu/mnl/baml/hirek/75_eve_hunyt_el_hodinka_antal_az_erzsebet_tudo_manyegyetem_rektora_a_szlav_nepek, letöltés 2024. febr. 11.

<https://refszatmar.eu/tamasvaraljai-reformatus-gyulekezet/>, letöltés 2023. márc. 14.

<https://zsido.com/a-kiralyhazai-rabbi-oroksege/>, letöltés 2022. aug. 7.

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat: Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros és Szatmár vármegye anyanyelvi összetételének %-os aránya és annak változásai (1881-1910).
2. táblázat: Ugocsa vármegye anyanyelvi összetétele és a lakosság gyarapodása az 1870-1910 közötti népszámlálásokban.
3. táblázat: Ugocsa vármegye fontosabb felekezeteinek %-os aránya és változásának iránya az előző adathoz képest.
4. táblázat: A magyarországi nemzetiségek kivándorlási aránya az összes kivándorolthoz viszonyítva (%).
5. táblázat: Az ugocsai ki- és visszavándorlással kapcsolatos egyéb fontosabb mutatók.
6. táblázat: Ugocsa vármegye társadalmi rétegződése az 1567-es, az 1572-es és az 1574-es dika-jegyzékek alapján.
7. táblázat: Az ugocsai társadalom foglalkozási struktúra szerinti felosztása 1910-ben.
8. táblázat: Ugocsa vármegye települései lakosság szám szerinti bontásban 1910-ben.
9. táblázat: A Munkácsi- valamint a Szamosújvári Görög Katolikus Püspökség lelkészei az Ugocsa vármegyében elhelyezkedő gyülekezeteket tekintve (1890-1914).
10. táblázat: Az Ugocsához tartozó református gyülekezetek és lelkészeik 1890-1914 között.
11. táblázat: Az Ugocsához és az Ugocsai Főesperességhez tartozó plébániák lelkészei (1890-1914).
12. táblázat: Az ugocsai népiskolák száma és annak változása típusuk és fenntartásuk szerint az évenkénti átlagos tanulólétszámokkal (1880-1914).
13. táblázat: Az iskolakötelesek, az iskolába járók és az anyanyelvi csoportok iskolába járóinak aránya az iskolakötelezettekhez viszonyítva az 1896/1897-es tanévben Ugocsában és országosan.
14. táblázat: Az ugocsai kulturális szervezetek 1890-1914 között.
15. táblázat: Az ugocsai sajtótermékek a dualizmus időszakában.
16. táblázat: A ruszin nyelvű és ruszin érdekeltségű sajtótermékek összefoglaló táblázata 1867-1914 között.
17. táblázat: A száz katasztrális hold feletti művelt területek tulajdonosi struktúrája 1893-ban.
18. táblázat: A száz katasztrális hold feletti művelt területek tulajdonosi struktúrája 1912-ben.

19. táblázat: Az Ugocsa vármegyében jellemzően tenyésztett állatfajták mennyiségi összehasonlítása 1895-öt és 1911-et tekintve.

20. táblázat: Az Ugocsa vármegyében működő hitelszövetkezetek 1899-1911 között.

21. táblázat: Gőzmalmok Ugocsában 1904-ben.

22. táblázat: Kosárfonó telepek Ugocsában 1904-ben.

23. táblázat: A hegyvidéki kirendeltség keretében működő ugocsai kosárfonószövetkezetek termelése 1908-ban.

24. táblázat: Az iparfejlesztő bizottság által működtetett telepek termelése 1908-ban.

Ábrák jegyzéke

1. ábra: Ugocsa lakosságának növekedése 1869-1910 között összevetve az egyes tipizált települések népességváltozásának okaival.

2. ábra: Ugocsa vármegye (fent) és Magyarország (Horvátország nélkül, lent) korfája 1910-ben.

3. ábra: Ugocsa vármegye anyanyelvi összetételének változása 1891-1910 között.

4. ábra: Ugocsa vármegye két járásának anyanyelvi összetétele 1910-ben.

5. ábra: Ugocsa vármegye anyanyelvi térképe az 1910-es népszámlálási adatok alapján.

6. ábra: Ugocsa vármegye felekezeti térképe 1900-ban.

7. ábra: A görögkatolikusok anyanyelvi összetételének változása 1891 és 1910 között Ugocsában.

8. ábra: A reformátusok anyanyelvi összetételének változása 1891 és 1910 között Ugocsában.

9. ábra: Az izraelita felekezethez tartozók anyanyelvi összetételének változása 1891 és 1910 között Ugocsában.

10. ábra: A római katolikusok anyanyelvi összetételének változása 1891 és 1910 között Ugocsában.

11. ábra: Nagyszöllős lakosságának anyanyelvi összehasonlítása az 1891-es és az 1910-es éveket alapul véve.

12. ábra: Nagyszöllős lakosságának felekezeti összehasonlítása az 1891-es és az 1910-es éveket alapul véve.

13. ábra: Az évenkénti kivándorlásoknak az ezer főre vetített száma Ugocsában, összevetve a szomszédos- és Ung vármegyékkel, ill. az országos (Horvátország nélkül) átlaggal (1899-1913).

14. ábra: A kivándorlók és visszavándorlók száma Ugocsa vármegyében (1899-1913).

15. ábra: Az Ugocsából kivándorlók anyanyelvi összetétele 1899-1913 között és az Ugocsába visszavándorlók anyanyelvi összetétele 1911-1913 között.

16. ábra: Főispánok Ugocsában és kötődésük a vármegyéhez 1889-1918 között.

17. ábra: Alispánok (fent) és főszolgabírók (lent) Ugocsában 1890-1914 között.

18. ábra: Az ugocsai törvényhatósági bizottság virilis és választott tagjainak foglalkozási kategóriák szerinti összehasonlítása 1906-ban.

19. ábra: Alsóházi képviselők Ugocsában 1887-1918 között.

20. ábra: A Máramaros-Ugocsai Református Egyházmegye gyülekezeteinek megoszlása Máramaros és Ugocsa között, valamint az ugocsai rész gyülekezetei lélekszám szerint 1894-ben.

21. ábra: Az ugocsai népiskolák száma és annak változása fenntartóik szerint 1880-1914 között.

22. ábra: Az ugocsai népiskolák épületeinek megújítása és átadásuk időszakai.

23. ábra: A ruszin, román és magyar anyanyelvűek mutatói az analfabetizmus tekintetében (1900; 1910).

24. ábra: A tankötelesek számának növekedése Ugocsában (1898-1910).

25. ábra: A magyar anyanyelvű tankötelesek aránya az összes tankötelezethez képest, valamint a magyar anyanyelvűek aránya az összes iskolába járó tanuló számához viszonyítva 1898-1910 között.

26. ábra: Az iskolába járó magyar anyanyelvűek aránya a magyar anyanyelvű tankötelezettekhez viszonyítva 1898-1914.

27. ábra: A Nagyszöllősi Polgári Fiú- és Leányiskola tanulóinak felekezeti és nyelvismereti összehasonlítása az 1910/1911-es és az 1912/1913-as tanévek összesített adatai alapján.

28. ábra: Ugocsa vármegye termőföldjeinek megoszlása termelési áganként összehasonlítva a kataszteri tisztajövedelem aranykoronában kifejezett értékével 1913-ban.

29. ábra: Ugocsa vármegye ipari térképe 1890-1918.

30. ábra: Ugocsa vármegye közlekedési térképe, amely az 1904-1918 közötti közlekedési hálózatot ábrázolja.

Rövidítések

BGV - Borzsavölgyi Gazdasági Vasút

Bj. - bejegyzés

Cs. - csomag

Db. - darab

Évf. - évfolyam

Gk. - görögkatolikus

Gyül. - gyülekezet

Ill. - illetve

Jn. - Jelzet nélkül

K. h. - katasztrális hold

Kd. - kisdoboz

MÁV - Magyar Államvasutak

Megj. - megjegyzése

MTI - Magyar Távirati Iroda

On. - oldalszám nélkül

Pl. - például

Ref. - református

Rk. - római katolikus

Rt. - Részvénytársaság

Stb. - és a többi

Tc. - törvénycikk

Terv. - tervezte

Ti. - tudni illik

VKM - Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium

Vö. - Vesd össze!

**Nyilatkozat a munka önállóságáról, a szakirodalmi források
megfelelő idézéséről**

Alulírott *Orbán László* ezennel kijelentem, hogy a *Modernizációs folyamatok Ugocsában 1890 és 1914 között. Problémák és megoldási kísérletek a politika, az oktatás és a gazdaság terén* című doktori értekezést magam készítettem, és abban csak a szakirodalmi hivatkozások listáján megadott forrásokat használtam fel. Minden olyan részt, amelyet szó szerint, vagy azonos tartalomban, de átfogalmazva más forrásból átvettem, a forrás egyértelmű megadásával megjelöltem.

Dunaalmás, 2024. április 22.

.....
A doktorandusz aláírása

i Hivatkozások a dolgozat 9. számú táblázatához - A Munkácsi- valamint a Szamosújvári Görög Katolikus Püspökség lelkészei az Ugocsa vármegyében elhelyezkedő gyülekezeteket tekintve (1890-1914).

Schematismus Cleri Craeci Ritus Catholicorum Diocesis Munkácsensis. Ungvarini 1888. 45-46.; 97-109.; Schematismus Cleri Craeci Ritus Catholicorum Diocesis Munkácsensis. Ungvarini 1891. 48-49.; 104-116.; 204.; Schematismus Cleri Craeci Ritus Catholicorum Diocesis Munkácsensis. Ungvarini 1893. 54-55.; 104-116.; Schematismus Cleri Craeci Ritus Catholicorum Diocesis Munkácsensis. Ungvarini 1896. 55-56.; 108-120.; Schematismus Cleri Craeci Ritus Catholicorum Diocesis Munkácsensis. Ungvarini 1899. 58.; 180-120.; Schematismus Cleri Craeci Ritus Catholicorum Diocesis Munkácsensis. Ungvarini 1908. 142.; 201-215.; Schematismus Cleri Craeci Ritus Catholicorum Diocesis Munkácsensis. Ungvarini 1915. 111-112.; 133-146.

Papi névtár: Suba Pál/Num. 130/940 (<https://www.ortutaykozpont.info/s/>, letöltés 2024. jan. 1.)

Papi névtár: Suba Mihály/188 (<https://www.ortutaykozpont.info/s/>, letöltés 2024. jan. 1.)

Papi névtár: Pajkossy Jenő/149 (<https://www.ortutaykozpont.info/o-p/>, letöltés 2024. jan. 1.)

Papi névtár: Ruszinkó Miklós/176 (<https://www.ortutaykozpont.info/q-r/>, letöltés 2024. jan. 1.)

A katolikus Magyarország. Szerk. Kiss János - Sziklay János. Budapest 1902. 791-792.; 787.;

Fazekas Lóránd: Kökényesd. Egy Túr-háti falu 700 éve. Szatmárnémeti 1994. 37.;

Kész Barnabás: A salánki lakosság etnikai és vallási arculatának tükröződése a település temetőkultúrájában. In: Szerk. Keményfi Róbert. Néprajzi látóhatár. 1. (2012). 33.;

Kiss Kálmán: Túrterebes egyház- és iskolatörténete. Nagyvárad 2009. 295.;

Összeáll. Véghseő Tamás: A Hajdúdorogi Egyházmegye és a Miskolci Apostoli Exarchátus 1850 és 1950 között felszentelt papjai. In: Görögkatolikus papok történeti névtára 1. Szerk. Szabó Péter - Véghseő Tamás. Nyíregyháza 2015. 34.; 38.; 45.; 48.; 57.; 60.; 153.;

Pilipkó Erzsébet: Identitás és hit I. A kárpátaljai magyar görög katolikusok identifikációs útjai. Ungvár 2007. 31.;

Stepan Pop: Rokoszovo - najdrevnise poselejnja nad tiszou. Uzghorod 2019. 140.;

Budapesti Hírlap, 1902. november 1. 7-8.;

Görög Katolikus Szemle, 1900. május 13. 4.; 1902. február 23. 5.; 1902. március 9. 4.; 1902. április 13. 4.; 1903. január 4. 5.; 1903. szeptember 6. 3.; 1904. május 15. 113.; 1905. március 5. 54.; 1905. július 9. 162.; 1905. december 24.; 1906. március 18. 65.; 1906. szeptember 2. 204.; 1908. március 29. 73.; 1908. március 15. 60.; 1911. május 21. 4.; 1911. augusztus 13. 4.; 1911. augusztus 27. 4.; 1911. október 1. 6.; 1911. november 12. 3.; 1913. október 26. 3.; 1914. november 15. 3.; 1914. december 20. 3.; 1915. december 26. 2.; 1916. augusztus 27. 3.; 1917. szeptember 23. 3.; 1917. december 16. 3.; 1918. március 10. 3.;

Határszéli Ujság, 1916. március 20. 3.;

Havi közlöny az elméleti és gyakorlati lelképásztorság köréből, 1881. február 1. 131.; 1882. március 1. 218.; 1882. november 1. 787.; 1885. április 1. 271.; 1885. augusztus 1. 556.; 1886. december 1. 841.; 1886. május 1. 345.; 1890. november 1. 1015.; 1892. április 1. 436.; 1893. március 1. 301.; 1893. december 1. 1316.; 1895. január 1. 92.; 1893. december 1. 1316.;

Központi értesítő, 1912. március 14. 558.;

Munkácsi Közölny, 1934. november 3. 2.;

Nagyszőlősi Hírlap, 1907. január 31. 5.; 1908. április 2. 4.; 1908. július 30. 3.; 1909. március 18. 4.; 1909. április 1. 2-3.; 1910. június 9. 4.; 1911. június 1. 3.; 1911. november 16. 4.; 1912. március 28. 3.; 1913. április 17. 3.; 1913. október 23. 4.; 1914. április 9. 3.;

Ugocsa, 1893. február 12. 2.; 1907. július 17. 3.;

<https://byzantinohungarica.com/index.php/szerbak-janos-1861-1915>, letöltés 2023. jan. 4.

<https://karpataljalap.net/2008/07/25/szazeves-iratok-kerultek-elo-csepei-templombol>, letöltés 2022. szept. 14.;

<https://ua-reporter.com/uk/news/blog/praktichna-diyalnist-o-andriya-popovicha-v-realizaciyi-duhovnih-ta-osvitnih-problem>, letöltés 2022. júl. 3.;

ii Hivatkozások a dolgozat 10. számú táblázatához - Az Ugocsa vármegyéhez tartozó református gyülekezetek és lelkészeik az 1890-1914 közötti időszakban.

A Magyarországi Református Egyház egyetemes névtára az 1886. évre. Szerk. Hegedűs János. Budapest 1887. 298., 300.

A Magyarországi Református Egyház egyetemes névtára az 1911. évre. Szerk. Hegedűs János. Budapest 1911. 29., 44-45., 49-50., 60., 120., 172., 174-175.

A Magyarországi Református Egyház egyetemes névtára az 1912. évre. Szerk. Hegedűs János. Budapest 1912. 48.

A Magyarországi Református Egyház egyetemes névtára az 1913. évre. Szerk. Hegedűs János. Budapest 1913. 163-165.

- A Máramaros-Ugoccai Ev. Ref. egyházmegye 1895. év márczius hó 14-én, Halmiban tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Nagy-Szöllős 1895. 1-2.
- A Máramaros-Ugoccai Ev. Ref. Egyházmegye 1895. év szeptember hó 12-én, M.-Szigeten tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Nagyszöllős 1895. 8.
- A Máramaros-Ugoccai Ev. Ref. Egyházmegye 1905. évi május hó 2-án Tiszaujlakon tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Máramarossziget 1905. 4., 8.
- A Máramaros-Ugoccai Ev. Ref. Egyházmegye 1906. évi október hó 9-én Halmiban tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Máramarossziget 1906. 45., 46.
- A Máramaros-Ugoccai Ev. Ref. Egyházmegye 1907. évi május hó 3-án Máramarosszigeten tartott köz- és bírósági gyűlésének jegyzőkönyve. Máramarossziget 1907. 2.
- A Máramaros-Ugoccai Ev. Ref. Egyházmegye 1912. évi október hó 9-én tartott köz- és bírósági gyűlésének jegyzőkönyve. Nagyszöllős 1912. 2.
- A Máramaros-Ugoccai Ev. Ref. Egyházmegye 1913. évi október hó 6-án tartott köz- és bírósági gyűlésének jegyzőkönyve. Nagyszöllős 1913. 2., 32.

„Itt viharzott át felettünk...” (I). Református lelkész-önéletrajzok Kárpátaljáról és Partiumból, 1942-ből. Vál. Szabadi István. Debrecen 2008. 123.

Fodor Gusztáv: Református múltunk kezesség (I). Adattár a kárpátaljai református gyülekezettörténeti kutatásokhoz 1523-2016. Tiszaszentimre 2016. 541., 549., 571., 668., 683., 689., 716., 796., 805., 817.

Görbe István: Dabolc, Gellért Sándor dajkáló, felnevelő szülőföldje. Szerk: Halász Péter Honismeret. 44.

Kiss Kálmán: Túrterebes egyház- és iskolatörténete. Nagyvárad 2009. 267-268.

Magyar városok és vármegyék monográfiája. 28. Szatmár, Ugocsa és Bereg K. E. E. vármegyék 1924-1938. Szerk. Fábián Sándor. Budapest 1939. 26.

Molnár Emese: Adalékok Szőlősgyula történetéhez. Magiszteri dolgozat. Beregszász 2021. 39.

Görög Katholikus Szemle, 1914. július 26. 5.

Nagyszöllősi Hírlap, 1907. december 26. 4.; 1911. október 26. 4.;

Népszava, 1912. július 20. 9.

Néptanítók lapja, 1901. június 27. 4.

Pesti Hírlap, 1913. január 2. 25.

Protestáns egyházi és iskolai lapok, 1904. április 3. 221.; 1909. június 20. 413., 1917. december 2. 570.

Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1906. szeptember 12. 2.

<http://tamasvaralja.blogspot.com/2010/09/megtalalt-mult-avagy-nagyarnai.html>, letöltés 2022. jan. 7.

<https://refszatmar.eu/tamasvaraljai-reformatus-gyulekezet>, letöltés 2022. március 3.